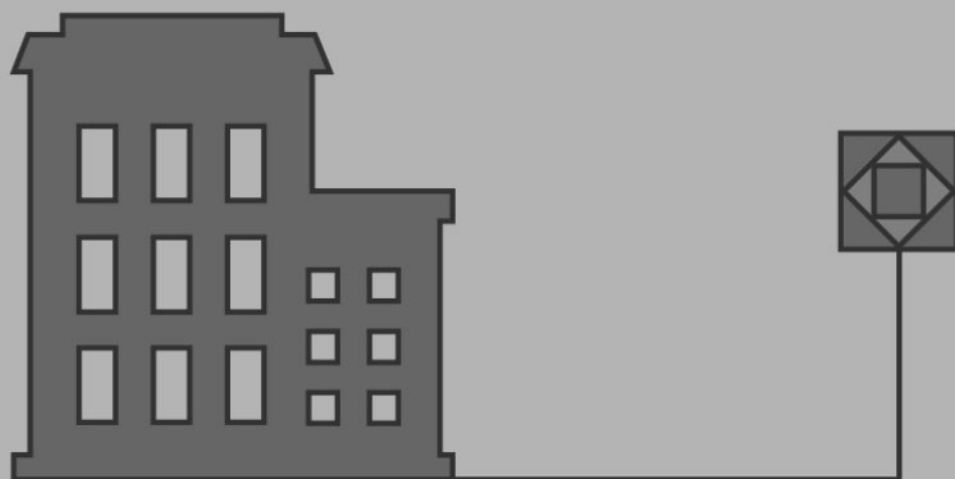

URBANITAS

REVISTĂ DE STUDII URBANE INTEGRATE

NR. 1 • 2020

MUZEUL MUNCICIPIULUI BUCURESTI

URBANITAS

I

MUZEUL
MUNICIPIULUI
BUCUREȘTI

URBANITAS

Revistă de studii urbane integrate

Journal of Integrated Urban Studies

Publicată de Muzeul Municipiului București

Published by the Bucharest Municipality Museum

I – 2020

Comitetul de redacție/ *Editorial Board*

Vasile Opreș – redactor șef/ *editor in chief*

Maria-Camelia Ene – redactor/ *editor*

Grina-Mihaela Rafailă – redactor/ *editor*

Consiliu științific/ *Scientific Board*

Adrian Majuru (Președinte/ *Chair*), Sorin Antohi, Dan Pîrvulescu,
Octavian Buda, Liviu Chelcea, Gregory Claeys, Cătălin D. Constantin,
Armin Heinen, Augustin Ioan, Gail Kligman, †Vintilă Mihăilescu,
Victor Neumann, Maria Todorova, Balázs Trencsényi, Stefan Troebst,
Marius Turda, Katherine Verdery

Corectura/ *Proofreading*: Raluca Hurduc, Eliana Radu

Grafica și coperta/ *Graphics and cover*: Ștefan Csampai

ISSN 2734 – 7702 ISSN-L 2734 – 7702

**Primăria
Capitalei**

Proiect organizat de
Primăria Municipiului București
prin Muzeul Municipiului București.

URBANITAS

REVISTĂ DE STUDII URBANE INTEGRATE

NR. 1 • 2 0 2 0

CUPRINS / CONTENTS

I. CUVÂNT-ÎNAINTE / FOREWORD

Adrian Majuru, Vasile Opreș, <i>Urbanitas. Revistă de studii urbane integrate/ Urbanitas. Journal of Integrated Urban Studies</i>	6
---	---

II. ORAȘUL / THE CITY

Ionuț Purica, <i>Internetul și dinamica tribalizării în orașele de azi/ The Internet and the dynamics of tribalization in today's cities</i>	17
Sultana Avram, <i>Aspecte privind fenomenul second-hand în România postdecembristă Aspects regarding the second-hand phenomenon in post-revolutionary Romania</i>	21
Grina-Mihaela Rafailă, <i>Aprovizionarea cu apă a Bucureștilor în secolele XVII-XIX Water supply of Bucharest between the 17th and 19th centuries</i>	27
Gabriel-Stelian Constantin, <i>De la Curtea Veche la Curtea Nouă a Bucureștilor From the Old Court to the New Court of Bucharest</i>	44
Vladimir Crețulescu, Andreea Măniceanu, Christiana-Andreea Diaconu, <i>Hanuri din București, sau despre Bucureștii hanurilor/ Inns of Bucharest, or about the Bucharest of inns</i>	54
Camelia-Maria Ene, <i>Eleganța reginelor României între moda europeană și stilul național The elegance of Romania's Queens between european fashion and national dress style</i>	70
Cezar Buiumaci, <i>Metropolitanul bucureștean/ The Bucharest underground railway</i>	105

III. PATRIMONIUL / THE HERITAGE

Letiția-Mirela Cristea, <i>Schitul Izvorani, metoh al mănăstirii Mihai Vodă/ Izvorani hermitage, metoh of the Mihai Voda monastery</i>	135
Grina-Mihaela Rafailă, <i>Catalogul documentelor lui Scarlat Ghica vv. din patrimoniul Muzeului Municipiului București/ The catalogue of Scarlat Ghica's documents vv. from the patrimony of the Bucharest Municipality Museum</i>	155
Ana-Maria Lepăr, <i>Documente cartografice despre București la finalul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (1774-1848)/ Cartographic documents about Bucharest at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century</i>	169
Vladimir Crețulescu, <i>Pentru o istorie urbană a aromânilor din Balcanii de Vest Otomani – Studiu de caz: Moscopole, a fi sau a nu fi oraș/ For an urban history of the Ottoman Western-Balkan Aromanians – Case study: Moscopolis, to be or not to be a city</i>	186
Corina Iliescu, <i>Contribuția oamenilor de teatru la evenimentele istorice ce au condus la constituirea „României Mari”/ The contribution of the theater people to the historical events that have led to the establishment of „Great Romania”</i>	197
Magdalena Chitilă, <i>Prizonieri români în Primul Război Mondial/ Romanian prisoners during the First World War</i>	211
Dana-Roxana Nicula, <i>Scrisori și poezii de pe frontul Războiului cel Mare/ Letters and poems from the front of the Great War</i>	232

IV. DOSAR TEMATIC: REVOLUȚIILE ÎN ISTORIE

THEMATIC FILE: THE REVOLUTIONS THROUGHOUT HISTORY

Roxana Coman, <i>Imaginea unei revoluții sau imaginea unui revoluționar? Reprezentările lui Tudor Vladimirescu din patrimoniul Muzeului Municipiului București/ The image of a revolution or the image of a revolutionary? Tudor Vladimirescu's representations from the collections of the Bucharest Municipality Museum</i>	251
Maria-Camelia Ene, <i>Moda în timpul revoluțiilor române, revoluția în modă</i> <i>The fashion during the romanian revolutions, the fashion revolution</i>	264
Delia Bran, <i>Patrimoniul cultural și revoluțiile/ The cultural heritage and revolutions</i>	284
Arturo López Martínez, <i>De la strigătul de război, la cuvântul narat. Construcția literară a revoluției în contexte paralele/ From the battle cry to the narrated word. Literary construction of the revolution in parallel contexts</i>	296
Magdalena Chitilă, <i>Mișcări premergătoare Revoluției române din decembrie 1989</i> <i>Pre-revolutionary movements of the december 1989 Romanian revolution</i>	307
Gabriel-Stelian Constantin, <i>Viața cotidiană în ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceaușescu (1980-1989)</i> <i>Everyday life in the last years of Nicolae Ceaușescu's dictatorship (1980-1989)</i>	320
Nicoleta Bădilă, <i>T.A.S.S. și presa sovietică. Studiu de caz: Revoluția română din 1989</i> <i>T.A.S.S. and the soviet press. Case study: the 1989 Romanian revolution</i>	331
Dana-Roxana Nicula, <i>Revoluția română din decembrie 1989 reflectată în presă</i> <i>The Romanian revolution of december 1989 reflected in the press</i>	341
Cezar-Petre Buiumaci, <i>Revoluția din decembrie 1989 – locuri ale memoriei în București</i> <i>The revolution of december 1989 – places of memory in Bucharest</i>	353
Abrevieri/ <i>Abbreviations</i>	386
Norme pentru autori/ <i>Guides for authors</i>	388

URBANITAS. REVISTĂ DE STUDII URBANE INTEGRATE

Adrian MAJURU¹

Vasile OPRIȘ¹

Urbanitas este o expresie a preocupărilor științifice și de comunicare publică pe care Muzeul Municipiului București (M.M.B.) le dezvoltă în ultimii ani. Astfel, Consiliul de Administrație a hotărât să transforme revista de popularizare Materiale de Istorie și Muzeografie într-o revistă de nivel academic, dar deschisă publicului educat.

Revista va cuprinde și va integra, pe lângă istorie și muzeografie, celelalte domenii ale studiilor urbane: arhitectura, urbanismul, sociologia, antropologia, geografia, studiile culturale etc. Vitezele de dezvoltare sunt tot mai accelerate pe toate palierele profesionale, iar platformele de nivel academic devin necesare pentru un public consumator tot mai specializat, dar și selectiv deopotrivă. Este un început de drum pe care ni-l dorim în primul rând cât mai folositor comunității de idei și de profesii care se investesc în dezvoltarea acestui oraș, București, dar care integrează proiectului lor personal și profesionalizarea societății românești în ansamblu.

De ce Revista de Studii Urbane Integrate?

Pe plan național sunt puține sau chiar lipsesc contribuțiile teoretice, sintezele cu orizont teoretizant. Este de remarcat nevoia de sinteză, fie de prim-plan, fie de plan secund. Aceste sinteze sunt ca niște „cărămizi sau trepte” spre cunoașterea omului, dar câtă vreme nu există un proiect recunoscut de toți, cu toate eforturile de cercetare care se fac, uneori remarcabile, nu se poate ajunge decât la „pavarea” selectivă cu aceste „cărămizi” a uneia sau mai multor alei izolate, fără legătură una cu alta, pe care nu le cunosc toți. Să reținem și să reacționăm corespunzător, așadar, la lipsa de coerență și de conjugare care motivează impresionantul proces de expansiune a studiului urban și care este o necesitate reală a zilelor noastre. Pe de altă parte, este stringentă nevoia unor sinteze asupra coordonatelor spațiului urban românesc, dintr-o viziune nu doar descriptivă, ci deopotrivă prescriptivă, în scopul evidențierii paralelismelor culturale cu Europa, a rezervelor de dezvoltare urbană, a deficiențelor ce se cuvin cunoscute și studiate în vederea depășirii lor.

Acest proiect editorial și științific își dorește să încerce să ofere soluții de regenerare economică și socială (urbană), precum și de remodelare morală (individuală și colectivă). În plus, astfel de soluții pot deveni factori activi de modificare a mentalităților deficitare (în creștere), manifestate la toate segmentele de vârstă (copii, tineri, adulți și oameni în

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: adrian.majuru@muzeulbucurestiului.ro; vasile.opris@muzeulbucurestiului.ro.

vârstă), determinate de impactul brutal al schimbărilor din ultimele decenii. Aceasta, deoarece mediul urban are particularitățile lui, factori variați ce pot stimula ori bloca neconținutul proces al devenirii umane, ba chiar pot inversa sensul procesului.

Obiective

Există un interes tot mai accentuat pentru tot ce cuprinde și tot ce se modifică prin trecerea de la rural la urban, trecând prin nobila aventură umană, de la urbanizare, industrializare, postindustrializare, până la societatea informatizată care este abia la început. Și care va înregistra în timp mutații, oricum mici schimbări în condiția omului. De aceea, disciplinelor de studii urbane le revin sarcini majore în societatea românească actuală, în domenii vitale precum studii de sănătate și patologie, educație, dinamica valorilor culturale, radiografierea comportamentelor socio-culturale, psihologie populațională, studiul aspirațiilor etc. Este evident că, în fața unor provocări complexe, strategia optimă obligă la o diversificare a agenților responsabili, respectiv la o dezvoltare a rețelei de profesioniști care să aibă un spațiu de manifestare academică.

Urbanitas nr. 1/2020

Primul număr al revistei *Urbanitas* adună 23 de studii grupate în trei dosare tematice în proporții aproximativ egale. **Orașul** și **Patrimoniul** sunt temele de bază ale acestui proiect editorial, care vor cuprinde recursiv articole dedicate și în numerele viitoare. Cel de-al treilea dosar, denumit **Revoluțiile în istorie**, a fost determinat de tema principală a prezentărilor de la *Simpozionul de Istorie și Patrimoniu Urban*, ediția a V-a, organizat de M.M.B. în anul 2019.

În **Orașul** din acest număr, care cuprinde șapte studii, suntem introduși de Ionuț Purica (pp. 17-20) care ne plimbă prin cotloanele nebanuite ale tribalizării virtuale. Acest fenomen contemporan, foarte vizibil, dar puțin cercetat, are un impact tot mai puternic în viața reală. Autorul ne avertizează că, fără un set de măsuri de prevenție, tribalizarea virtuală reprezintă un pericol major pentru stabilitatea socială a viitorului.

Sultana Avram (pp. 21-26) face o sinteză a evoluției pieței *second-hand* din orașele României post-decembriste, văzută ca o reflexie fidelă a parcursului economic și cultural al populației urbane din ultimii 30 de ani. Fie că vorbim de haine, mobilă sau mașini la mână a doua, elementul comun care le-a făcut dezirabile pentru cumpărătorul român era (și încă este) locul de proveniență: Occidentul.

De la Grina-Mihaela Rafailă (pp. 27-43) aflăm că Bucureștiul s-a confruntat dintotdeauna cu probleme privind aprovizionarea cu apă și articolul ne ajută astfel să înțelegem că neputința administrativă a orașului, observabilă și în prezent, are o istorie bine împământenită. Extinderea constantă a teritoriului și a populației din secolele XVII-XIX a presupus găsirea unor soluții dintre cele mai diverse pentru aprovizionarea cu apă potabilă: sacagiii, puțurile particulare, fântânile, cișmelele sau foșoarele au fost

principalele surse de apă pentru bucureșteni vreme de peste trei secole.

Studiul lui Gabriel-Stelian Constantin (pp. 44-53) este despre istoria mai puțin cunoscută a Curții Noi a Bucureștilor, care, deși extrem de scurtă pentru o reședință domnească (a rezistat doar 36 de ani), a fost una extrem de tumultuoasă, culminând cu distrugerea datorată unui incendiu devastator, care îi va da și numele de Curtea Arsă.

Viața economică a vechiului București s-a cristalizat în jurul hanurilor, iar despre definiția, tipologia, funcțiile și dispariția acestora aflăm informații din studiul semnat de Vladimir Crețulescu, Andreea Mâniceanu și Christiana-Andreea Diaconu (pp. 54-69). Cele mai renumite sunt prezentate în detaliu, pornind de la hanul domnesc al lui Șerban Vodă, ale cărui ruine zac acum sub sediul Băncii Naționale a României și terminând cu renumitul Han al lui Manuc, care își păstrează o parte din funcțiile inițiale și astăzi.

Maria-Camelia Ene (pp. 70-104) face o incursiune în garderoba reginelor României, care, deși au fost mereu în ton cu influențele urbane occidentale, au preferat, de nenumărate ori, să se afișeze în veșminte inspirate din stilul național românesc: „De-a lungul timpului, modul de concepere a toaletelor reginelor României a variat, caracterizându-se prin stiluri individuale și elegante. Preferința, sau mai bine zis aplecarea reginelor spre portul popular românesc scoate în evidență și rădăcinile acestui port.”

Studiul semnat de Cezar-Petre Buiumaci (pp. 105-132) abundă în informații care acoperă întreaga istorie a transportului subteran din capitala României, începând de la primele idei cristalizate în această direcție, până la inaugurarea din 19 decembrie 1979. În prezent, metroul face parte din peisajul comun al unui oraș modern cosmopolit, precum Bucureștiul, însă pentru multe decenii toate acțiunile au fost oprite în stadiul de proiect din cauza dificultăților tehnice și a costurilor pe care infrastructura metropolanului le-ar fi presupus.

Patrimoniul (mobil, imobil sau imaterial) este prezentat, analizat și discutat în numărul curent al revistei *Urbanitas* prin șapte studii. Primul dintre acestea, semnat de Letiția-Mirela Cristea (pp. 135-154), aprofundează istoria, relatată în documente, a Schitului Izvorani (jud. Buzău). Aflăm despre acest așezământ sacru, care acum nu mai există, că și-a început povestea la finele sec. al XVI-lea, de numele său fiind legate de-a lungul timpului nume importante din fruntea Țării Românești. Datorită lipsurilor materiale, ajunge în anul 1693 să fie *metoh* (subordonat administrativ) al Mănăstirii Mihai Vodă din București, urmând ca în timp să își piardă din importanță și să fie abandonat.

Grina-Mihaela Rafailă (pp. 155-168) are o nouă contribuție la diseminarea bogatului patrimoniu documentar deținut de Muzeul Municipiului București, prin prezentarea analitică a unui număr de 27 de înscrisuri originale care provin din cei aproximativ doi ani și jumătate de cărmuire a Țării Românești de către Scarlat Ghica, în cele două domnii ale sale din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

Ana-Maria Lepăr (pp. 169-185) analizează în studiul său planurile și hărțile despre București, întocmite între anii 1774 și 1848. Tipologia acestora a fost realizată în funcție

de utilitatea în contextul istoric în care au fost create: militare, străine cu scop informativ sau interne cu scop edilitar. În prezent, acestea reprezintă un fond documentar cu un rol crucial în trasarea evoluției urbanistice a orașului a cărui axă de reper de-a lungul timpului a fost cursul Dâmboviței.

Vladimir Crețulescu (pp. 186-196) zăbovește asupra unei probleme ridicate de călătorii străini încă din sec. XVII-XVIII și anume: care a fost natura așezărilor balcanice premoderne: rurală sau urbană? Pentru a aduce răspunsuri în acest sens, este trecut printr-o serie de criterii ale urbanității studiul de caz al Moscoplei, o localitate cu mare rezonanță pentru istoria aromânilor din Balcani.

În viziunea Corinei Iliescu (pp. 197-210), arta teatrală din Principatele Române și spiritul național au evoluat în strânsă legătură pe parcursul secolului al XIX-lea, urmând ca în ultimele decenii premergătoare Unirii de la 1918 oamenii de teatru să fie unii dintre exponenții cei mai de seamă ai curentului unionist. Mărturiile acestor acțiuni sunt numeroase, iar puse împreună reprezintă un fond documentar valoros pentru istoria teatrului românesc.

Magdalena Chitulă (pp. 211-231) adună o parte din experiențele dure ale prizonierilor români din Primului Război Mondial prin intermediul relatărilor din scrisorile trimise de aceștia, prin lucrări de memorialistică, documente sau rânduri din presa timpului.

Dana-Roxana Nicula (pp. 232-248) completează seria de mărturii ale vieții de pe front cu un fond documentar care cuprinde scrisori și poezii ale soldaților aflați în tranșee. Sunt astfel relevate aspecte mai puțin cunoscute publicului larg, cu valoare memorialistică și sentimentală, care focalizează experiențele Marelui Război la nivelul trăirilor individuale.

Dosarul tematic *Revoluțiile în istorie* cuprinde nouă articole. Primele trei sunt studii de caz ale manifestărilor revoluționare în domenii diverse ale societății românești din secolul al XIX-lea și prima parte a secolului XX, precum reprezentarea artistică a imaginii revoluționarilor români din secolul al XIX-lea (Roxana Coman, pp. 251-263), influențele occidentale în schimbarea fundamentală a modei (Maria-Camelia Ene, pp. 264-283) sau prezentarea conceptelor și a faptelor care au condus la constituirea patrimoniului național (Delia Bran, pp. 284-295).

O altă parte a dosarului tematic a fost dedicată Revoluției Române de la 1989: cauze, desfășurare și consecințe. Sunt prezentate atât mișcările premergătoare care anunțau o neliniste tot mai accentuată în rândul populației (Magdalena Chitulă, pp. 307-319), cât și elementele critice ale vieții cotidiene din ultimii ani ai regimului ceaușist (Gabriel-Stelian Constantin, pp. 320-330). Desfășurarea evenimentelor din timpul revoluției a fost analizată din perspectiva relatărilor din presă, atât cea internă, cât mai ales cea internațională, fiind subliniate realități, contradicții și manipulări, toate acestea în funcție de transformările la nivelul controlului politic intern în perioada 16-25 decembrie 1989 și de viziunile adesea divergente ale agențiilor de presă externe (Nicoleta Bădilă, pp. 331-340; Dana-Roxana Nicula, pp. 341-352).

Două studii au atins tema elementelor prin care este păstrată memoria evenimentelor sau a dramelor individuale. Monumentele și locurile din București care păstrează amintirea Revoluției de la 1989 sunt numeroase și de multe ori rămân neobservate (Cezar-Petre Buiumaci, pp. 353-384), așa cum analiza comparativă a două lucrări de ficțiune autobiografice care prezintă experiența serviciului militar obligatoriu „reprezintă cea mai bună metodă de a se asigura că cicatricea va fi una a vindecării, și nu a uitării” (Arturo López Martínez, pp. 296-306).

URBANITAS. JOURNAL OF INTEGRATED URBAN STUDIES

Adrian MAJURU¹

Vasile OPRIȘ¹

Urbanitas is an expression of the scientific and public communication interests that the Bucharest Municipality Museum (M.M.B.) has developed in recent years. Thus, the Board of Directors decided to turn the *History and Museography Materials* magazine into an academic-level journal, also accessible to the educated public.

The journal will include and integrate, in addition to history and museography, the other areas of urban studies: architecture, urbanism, sociology, anthropology, geography, cultural studies, etc. The pace of development is increasingly accelerated at all professional levels, and academic platforms are becoming necessary for a gradually more specialized, but also selective consumer audience. It is the beginning of a road that we want first of all to be as useful as possible to the community of ideas and professions which are invested in the development of Bucharest, but which integrate into their personal project the professionalization of Romanian society as a whole.

Why the Journal of Integrated Urban Studies?

Nationally there are few or even missing theoretical contributions, syntheses with theorizing horizon. It is worth noting the need for synthesis, either in the foreground or secondary. These syntheses are like „bricks or steps” to the knowledge of mankind, but as long as there is no project recognized by all, with all the sometimes remarkable research efforts behind it, it can only lead to the selective „paving” with these „bricks” of one or more isolated alleys, unrelated to each other and not known by all. Let us keep that in mind and react appropriately, therefore, to the lack of coherence and conjugation that motivates the impressive process of expansion of urban study and which is a real necessity of our day. On the other hand, it is urgent to summarise the coordinates of the Romanian urban space, from a vision not only descriptive, but also prescriptive, in order to highlight cultural parallelisms with Europe, urban development reserves, and the shortcomings that are to be known and studied in order to be overcome.

This editorial and scientific project aims to offer solutions for economic and social (urban) regeneration as well as moral (individual and collective) reshaping. Additionally, such solutions can become active factors for altering (growingly) deficient mindsets, manifested in all age categories (children, young people, adults and elderly people), caused by the brutal impact of changes in last decades. This is because the urban environment has

1. The Bucharest Municipality Museum; e-mail: adrian.majuru@muzeulbucurestiului.ro; vasile.opris@muzeulbucurestiului.ro.

its peculiarities, various factors that can stimulate or halt the relentless process of human becoming, or even reverse the direction of the process.

Goals

There is an increasing interest in everything that encompasses and that changes through the transition from rural to urban, going through noble human adventure, from urbanization, industrialization, post-industrialisation, to the computerized society that is just beginning. And that will record over time mutations, anyway small changes in the human condition. Therefore, the disciplines of urban studies are assigned major tasks in the current Romanian society, in vital fields such as health and pathology studies, education, dynamics of cultural values, radiography of socio-cultural behaviors, population psychology, study of aspirations etc. It is obvious that, in the face of complex challenges, the optimal strategy urges the diversification of responsible agents, i.e. the development of the network of professionals who have a platform for academic manifestation.

Urbanistas no. 1/2020

The first issue of *Urbanistas Journal* includes 23 studies, clustered into three thematic dossiers in roughly equal proportions. **The City** and **Heritage** are the basic themes of this editorial project, which will recursively include dedicated articles also in future issues. The third dossier, called **Revolutions throughout History**, was determined by the main theme of presentations at the *Symposium of History and Urban Heritage*, 5th edition, organized by the Bucharest Municipality Museum in 2019.

In **The City** of this issue, comprising seven studies, we are introduced by Ionuț Purica (pp. 17-20) who takes us through the unsuspected corners of virtual tribalization. This contemporary phenomenon, very visible but scarcely researched, has an increasing impact in real life. The author warns us that without a set of preventive measures, virtual tribalization poses a major danger to the social stability of the future.

Sultana Avram (pp. 21-26) makes a synthesis of the evolution of the second-hand market in the cities of post-communist Romania, seen as an accurate reflection of the economic and cultural path of the urban population over the last 30 years. Whether we are talking about second-hand clothes, furniture or cars, the common element that made them desirable for the Romanian buyer was (and still is) the place of provenance: the West.

From Grina-Mihaela Rafailă (pp. 27-43) we learn that Bucharest has always faced problems with its water supply, which helps us understand that the administrative powerlessness of the city, still noticeable today, has a well-grounded history. The constant expansion of the territory and population between the 17th and 19th centuries involved finding some of the most diverse solutions for the supply of drinking water: water carriers (*sacagii*), private wells, fountains, pumps or public pavilions were the main sources of water for the people of Bucharest for over three centuries.

Gabriel-Stelian Constantin's study (pp. 44-53) is about the lesser-known history of the New Court of Bucharest which, although extremely short for a royal residence (it lasted only 36 years), was an extremely tumultuous one, culminating in its destruction due to a devastating fire, which also gave it the name of the Burnt Court.

The economic life of old Bucharest has crystallized around the inns; we learn information about their definition, typology, functions and disappearance from the study signed by Vladimir Crețulescu, Adreea Mâniceanu, and Christiana-Andreea Diaconu (pp. 54-69). The most famous inns are presented in detail, starting with the royal inn of Șerban Vodă, whose ruins now lie under the headquarters of the National Bank of Romania and ending with the famous Inn of Manuc, which retains some of its original functions today.

Maria-Camelia Ene (pp. 70-104) makes a foray into the wardrobe of the Romanian queens, who although always in tune with Western urban influences have preferred, time and time again, to display themselves in garments inspired by the Romanian national style. "Over time, the design of attire donned by Romanian queens varied, characterized by individual and elegant styles. The preference for, or rather the inclination of the queens towards Romanian folk costume also highlights the roots of this costume."

The study signed by Cezar-Petre Buiumaci (pp. 105-132) is very rich in information covering the entire history of underground transport in the Romanian capital, from the first ideas coagulated in this direction, until its inauguration of December 19, 1979. Today, the subway is part of the common landscape of a cosmopolitan modern city like Bucharest, but for many decades all actions have been stopped at an early stage due to technical difficulties and costs that the metropolitan infrastructure would have entailed.

Heritage (mobile, immovable or immaterial) is presented, analyzed and discussed in the current issue of the *Urbanitas Journal* through seven studies. The first of them, signed by Letiția-Mirela Cristea (pp. 135-154), deepens the history, reported in documents, of the Izvorani Hermitage (Buzău county). We learn that the story of this sacred settlement which no longer exists began at the end of the 16th century, its name being linked over time to important figures of Wallachian rulers. Due to material deprivation, in 1693 it became administratively subordinated (a *metoh*) to Mihai Vodă Monastery in Bucharest, and in time it lost its importance and was abandoned.

Grina-Mihaela Rafailă (pp. 155-168) has a new contribution to the dissemination of the rich documentary heritage owned by the Bucharest Municipality Museum, by analytically presenting 27 original documents from the approximately two and a half years of rule of Scarlat Ghica in Wallachia, during his two reigns in the second half of the 18th century.

Ana-Maria Lepăr (pp. 169-185) analyzes in her study the plans and maps of Bucharest, drawn up between 1774 and 1848. Their typology was made according to their usefulness for the historical context in which they were created: military maps, foreign maps for informational purposes or internal maps for municipal purposes. Today they represent a documentary background with a crucial role in tracing the urban evolution of the city, whose landmark axis over time was the course of Dâmbovița River.

Vladimir Crețulescu (pp. 186-196) lingers on a problem raised by foreign travelers since the 17th and 18th century, i.e., what was the nature of the pre-modern Balkan settlements: rural or urban? To answer this, a number of urban criteria are applied on the case study of Moscopolis, a place with great significance for the history of the Aromanians in the Balkans.

In Corina Iliescu's view (pp. 197-210), theatrical art in the Romanian Principalities and national spirit evolved in close connection during the 19th century, and in the last decades preceding the Union of 1918 the theatre people were some of the most prominent exponents of the unionist current. The testimonies of these actions are numerous, and put together represent a valuable documentary fund for the history of Romanian theatre.

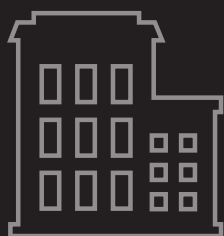
Magdalena Chitiță (pp. 211-231) gathers some of the harsh experiences of Romanian prisoners in WWI through reports from the letters they have sent, through memorial works, documents or lines from the press of the time.

Dana-Roxana Nicula (pp. 232-248) completes the series of testimonies about life on the battlefield with a documentary collection containing letters and poems of the soldiers in trenches. These reveal aspects less known to the general public, having a memorialistic and sentimental value, which focus on the individual experience of the Great War.

The thematic dossier *Revolutions throughout History* contains nine articles. The first three are case studies of revolutionary events in various fields of Romanian society during the 19th century and the first part of the 20th century, such as the artistic representation of the image of 19th century Romanian revolutionaries (Roxana Coman, pp. 251-263), Western influences in the fundamental change of fashion (Maria-Camelia Ene, pp. 264-283) or the presentation of the ideas and facts that led to the establishment of national heritage (Delia Bran, pp. 284-295).

Another part of the thematic dossier was dedicated to the Romanian Revolution of 1989: causes, deployment and consequences. There are presented preceding actions of the population that heralded an increasing unrest among it (Magdalena Chitiță, pp. 307-319) and the critical elements of daily life in the last years of the Ceaușescu regime (Gabriel-Stelian Constantin, pp. 320-330). The events during the revolution were analysed from the perspective of both domestic and especially international media reports, and realities, contradictions and manipulations were highlighted, all depending on the transformations at the level of internal political control between December 16-25, 1989 and on the often divergent visions of external news agencies (Nicoleta Bădilă, pp. 331-340; Dana-Roxana Nicula, pp. 341-352).

Two studies have approached the theme of elements that preserve the memory of individual events or dramas. The monuments and places in Bucharest that preserve the memory of the 1989 Revolution are numerous and often remain unnoticed (Cezar-Petre Buiumaci, pp. 353-384), as the comparative analysis of two autobiographical works of fiction that present the experience of compulsory military service „represents the best way to ensure that the scar will be one of healing, and not one of oblivion” (Arturo López Martínez, pp. 296-306).

ORAȘUL

INTERNETUL ȘI DINAMICA TRIBALIZĂRII ÎN ORAȘELE DE AZI

Ionuț PURICA¹

Cuvinte-cheie: tribalizare; meme; tehnologie; comunicare.

Keywords: tribalization; memes; technology; communication.

Rezumat: *Dinamica tribalizării evoluează de la tribul bazat pe apartenența genetică (faimoasa gintă latină, de exemplu) la gildele (asociații profesionale) care, cu timpul, au trecut din material în spiritual (un anumit fel de lume virtuală). Apariția comunicării rapide și generalizate, la dispoziția tuturor prin tehnologia care stă la baza internetului și a telefoanelor inteligente, conduce în orașele de azi la apariția unei varietăți mari de „triburi”. De la triburi asociate cu un obiect tehnologic, de exemplu, motocicletă, la triburi asociate cu diverse jocuri în lumea virtuală (electronică virtuală), la triburi profesionale (dintre care unele se consideră „the top of the food chain”). La triburile corelate cu un eveniment, cum sunt veteranii din Vietnam, constatăm o diversificare și o extindere pe mai multe planuri, atât în lumea reală, cât și în cea virtuală a tribalizării. Dacă, în genetică, varietatea asigură supraviețuirea evolutivă, sperăm ca și în societatea de azi tribalizarea variată să asigure supraviețuirea socială.*

Abstract: *The dynamics of tribalization evolve from the tribe based on genetic affiliation (the famous Latin gens, for example) to guilds (professional associations) which, over time, have passed from material to spiritual (a certain kind of virtual world). The emergence of fast and widespread communication available to all through the technology that underlies the Internet and smartphones leads in today's cities to the emergence of a wide variety of „tribes”. From tribes associated with a technological object, for example a motorcycle, to tribes associated with various games in the virtual world (virtual electronics), to professional tribes (some of which are considered „the top of the food chain”). In event-related tribes, such as Vietnam veterans, we find diversification and expansion on many levels in both the real and virtual worlds of tribalization. If, in genetics, variety ensures evolutionary survival, we hope that in today's society the varied tribalization will ensure social survival.*

Când folosim cuvântul trib, ne gândim în primul rând la gruparea antropică bazată pe legături genetice, care a stat la baza formării și evoluției structurilor umane, de la orașele-state până la națiunile de azi. În timp, noțiunea de trib a fost extinsă. Grupurile de meșteșugari din orașele medievale se organizează în gilde și chiar marchează diferențele profesionale prin turnuri fizice specifice (Dubby, 2015). Constructorii de temple și, mai

1. Academia Oamenilor de Știință din România; e-mail: puricai@yahoo.com.

târziu, de biserici au structuri aparte, unele la vedere, altele discrete, care recunosc calitățile membrilor lor. Aceste structuri, „triburi”, se bazează, pe lângă elementele specifice genetice, profesionale sau de altă natură, pe capacitatea de a comunica între membrii lor.

În unele cazuri, comunicarea avea loc cu constanță de timp lungi, pe spații întinse, și, uneori, folosind coduri de transmisie a mesajelor rezervate membrilor și o criptografie mai mult sau mai puțin elaborată.

Există o tendință a oamenilor spre agregare structurală care tinde să transforme grupul în organizație. Această formă de tribalizare conduce astăzi la o dinamică extrem de variată a diverselor categorii de „triburi”.

Tribul genetic există încă la nivelul familiei, dar este inclus în societate extins la nivelul națiunii (Darwin, 1859). Tribul profesional a evoluat, în diverse organizații, pe meserii (de exemplu, ingineri, economiști etc.) care au uneori complexul meseriei lor și discriminează toate celelalte meserii. În același timp, s-a spiritualizat ideea construcției de structuri în lumea virtuală a spiritului, spre care au evoluat unele „triburi”.

Unul dintre elementele care facilitează tribalizarea este capacitatea de comunicare rapidă în timp și extinsă în spațiu. Ultimul sfert al secolului trecut a pus bazele constructive pentru cea mai mare mașină construită de umanitate, care azi depășește sistemul energetic, anume internetul bazat pe o rețea de comunicații care se întinde de la cablul submarin, la rețeaua terestră, ajungând în spațiul cosmic circumterestru. Internetul, de la marile parcuri de servere până la terminalele inteligente individuale, conține din ce în ce mai multă informație care lasă senzația că poți să știi tot. Bernard Shaw spunea că tindem să știm din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puțin, la limită, să știm totul despre nimic. Existența informației în internet nu ne face să știm mai mult, dacă nu știm să o interpretăm. În acest context, numai circa 5% din informația din internet servește pentru a interpreta restul, și asta, pentru cine știe să o caute, să o recunoască (mulți se uită, puțini văd) și să o folosească.

Legat însă de tribalizare, apar forme noi și chiar exotice de triburi. De la galeriile unor echipe de fotbal care se organizează pe internet înainte de meciurile echipei lor, la participanții la proteste de diverse feluri, care comunică pe internet locul de întâlnire și alte informații despre protestul respectiv, la pur și simplu fenomene sociologice de tip întâlnire cu durata de zece minute într-un loc public, fără nicio altă semnificație, și chiar de împingere a protestelor dincolo de limita non-violentă, către terorism, care folosesc internetul pentru a se organiza (evident, comunicând într-un limbaj mai criptic).

Trebuie remarcat un lucru important. Dacă înainte de internet vorbeam de spațiul virtual al spiritului uman, acum s-a creat un alt tip de spațiu virtual, cel al internetului. Aici se desfășoară acțiuni în interiorul unor jocuri în rețea, ai căror participanți uită uneori de realitatea adevărată, fiind concentrați asupra celei virtuale. Uneori, unele conflicte din realitatea virtuală sunt aduse spre rezolvare în justiția reală. Este relevant cazul în care un jucător din internet l-a dat în judecată pe un altul, pentru că nu îi transferase un obiect virtual câștigat în jocul virtual.

O serie de operații care au legătură cu lumea reală, cum sunt plățile, tranzacțiile comerciale, operații de control și decizie etc. se desfășoară frecvent în realitatea virtuală. Exemplul bitcoin este relevant, așa cum este și cel al Amazon. Astfel, dacă se pot influența aceste operații în realitatea virtuală, există efecte semnificative în lumea reală. Apare un nou „trib”, anume cel al hacker-ilor. Persoane având cunoștințe avansate de tehnologia informației, care se organizează pentru a penetra acele operații din realitatea virtuală, pot avea impact în lumea reală. Numele de atacuri informatice ne duc cu gândul la operații militare desfășurate de structuri adecvate și, în unele cazuri, chiar asta se petrece. Războiul se diversifică și se privatizează: un trib privat de hacker-i poate declara război unui guvern, ajungând să producă pagube economice importante, dezorganizare socială și furt de informații strategice.

Vedem, deci, că între structurile complexe asociate lumii reale, cele ale realității virtuale și lumea spirituală umană au loc interacțiuni care au devenit neliniare și produc efecte atât locale, cât și globale semnificative. În lumea de azi, unde interacționează trei tipuri de realități, noțiunile de până acum de adevăr și fals, de bun și rău etc. trebuie redefinite în perspectiva complexității interacțiunilor. Nu avem încă indicatori care să permită separarea între alb și negru. Sunt în curs de elaborare logici modale, multivalente, care să permită definirea unor algoritmi de discernere între adevărul sau falsul unor afirmații, bazat pe experimente succesive. Astfel de algoritmi pot fi folosiți și pentru a identifica situațiile de atac cibernetic.

Dezvoltarea internetului poate aduce și dispariții de triburi. În lumea reală, incapacitatea de a consulta fiecare cetățean, în timp real, asupra unor probleme de interes legislativ a condus la structurile politice care îi reprezintă pe cetățenii unei națiuni în parlament. Aleșii în astfel de structuri se constituie într-un trib politic. Internetul de azi, cu terminale inteligente și putere de calcul masivă, poate ajunge să permită fiecărui cetățean să fie reprezentat individual. Nu mai este nevoie de structura de reprezentare parlamentară. Tribul politic dispare. Deja, în Elveția, se consultă fiecare cetățean în unele probleme de interes național. Viitoarele structuri de decizie socială vor fi mai apropiate de cele de început, o agora care leagă lumea reală de cea virtuală, în care membrii, *zoon politicon*, vor avea percepția unei responsabilități sociale crescute de reprezentarea directă (și nu de transferul de responsabilitate către un reprezentant politic), (Dawkins, 1996).

Un alt fel de trib care poate apărea datorită informației diseminate rapid în internet este cel al diverselor soluții tehnologice. De la tehnologiile tip gadget, care unesc diverși utilizatori, până la tehnologiile, de exemplu, de creștere a eficienței energetice prin izolarea construcțiilor, care, susținute și de administrație, pot conduce la segregarea tribului celor săraci energetic de cei cu casele izolate.

Internetul, prin diseminarea de informație, permite și dizolvarea unor triburi. Exemplul relevant este cel al celulelor teroriste având o puternică senzație de apartenență tribală, cărora li se pot transmite mesaje care să conducă la dezagregarea structurii teroriste respective, adică la dizolvarea tribului. Apare astfel un efect de transformare a organizației, înapoi într-un grup care este facilitat de internet.

Avem mai sus un exemplu în care mesajele din realitatea virtuală pot conduce la schimbarea stării de spirit (aparitia neîncrederii) a membrilor unui trib din lumea reală, care produce dizolvarea acestui trib. Putem evoca aici ceea ce în sistemele complexe se numește *effect de fluture* (Purica, 2010). Fluturile care bate din aripi deasupra Amazonului produce o mică schimbare în condițiile inițiale ale vremii, care se amplifică într-un taifun în Pacific. Evident, problema se poate pune și invers: pe care fluture trebuie să-l împiedicăm să bată din aripi pentru a evita un taifun.

Apare, în raport cu exemplul de mai sus, necesitatea unei axiologii a internetului. În *Metafizica*, Aristotel afirma că „a spune despre ceva care este că este și despre ceva care nu este că nu este reprezintă adevărul; a spune despre ceva care este că nu este și despre ceva care nu este că este reprezintă falsul; dar a spune despre ceva că este sau că nu este nu reprezintă nici adevărul, nici falsul”. Poate că va trebui să redefinim noțiunile de adevăr și fals în intercorelarea dintre spirit, virtual și real. Ne trebuie o nouă logică a acțiunii complexe a unui experimentator care percepe lumea pe trei niveluri (Purica, 1992).

Capacitatea de constituire de grupuri și de tribalizare, prin organizarea acțiunii lor într-o dinamică spațio-temporală complexă, dată de internet, este abia la început. Dacă această mare mașină produsă de om nu va fi distrusă, impactul ei asupra evoluției sociale va fi semnificativ, cu consecințe care încă nu pot fi prezise complet azi.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Aristotel, *Metafizica*, 2010, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Darwin, C., 1859, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. Murray, Londra (și Penguin, 1968).
- Dawkins, R., 1996, „Viruses”, în Stocker, G., Schöpf, C. (ed.), *Memesis: The Future of Evolution*, Ars Electronica.
- Dubby, G., 2015, *Atlas istoric*, Larousse 2007, Corint Logistics, București.
- Purica, I., 1992, *Legile logicii modale*, Editura Academiei, București.
- Purica, I., 2010, *Nonlinear Models for Economic Decision Processes*, Imperial College Press, Londra.

ASPECTE PRIVIND FENOMENUL SECOND-HAND ÎN ROMÂNIA POSTDECEMBRISTĂ

Sultana AVRAM¹

Cuvinte-cheie: vechituri; mentalitate; snobism; sărăcie; profit.

Keywords: vintage; mentality; snob; poverty; profit.

Rezumat: Indiferent cum sunt numite – Second-hand, Vintage, Used objects, Talcioc – magazinele și tarabele din mediul urban expun o gamă variată de obiecte mai mult sau mai puțin uzate, de la haine, pantofi, jucării, mobilă, mașini, la electrocasnice etc., lanțurile de magazine second-hand provenite din alte țări având un profit considerabil, obținut pe seama populației românești. Fenomenul îl întâlnim și la nivel înalt, guvernul acceptând să achiziționeze, de exemplu, avioane sau elicoptere second-hand, clasate în țara de origine, dar încă bune pentru noi. Mentalitatea Occidentului, prin prisma expresiei „bon pour l'Orient”, se pare că s-a extins mai nou și la produsele alimentare.

Dacă, înainte de 1989, era o rușine să te îmbraci de la Târgul de vechituri, azi te mândrești cu haine de firmă, obținute din puzderia de magazine second-hand de lux. Opiniile pro și contra înmulțirii unor astfel de magazine de chilipiruri au împărțit populația în două tabere care încearcă să-și justifice punctul de vedere cu argumente mai mult sau mai puțin logice. O analiză a pieței de second-hand, cu cererea și oferta sa, ne poate lămuri nu numai în privința mentalității clienților, ci și asupra factorilor care au determinat înflorirea acestui tip de negoț. Argumentele și contraargumentele orășenilor dezvăluie atitudini mai mult sau mai puțin justificate ale unor indivizi: de la repulsie la încântare, de la snobism la indiferență sau resemnare, de la respingere totală la acceptarea necondiționată a acestor produse folosite. Puterea de cumpărare a majorității populației românești a scăzut, însă acesta nu este singurul motiv al afluenței de produse uzate cu care a fost invadată România. Incursiunea în lumea second-hand va încerca să surprindă și alți factori favorizanți și implicațiile lor.

Abstract: No matter what they are called – Second-hand, Vintage, Used objects, Talcioc – the shops and stalls in the urban environment exhibit a wide range of more or less used objects, from clothes, shoes, toys, furniture, cars, to appliances etc., and the chains of second-hand stores from other countries obtain a considerable profit at the expense of the Romanian population. We also encounter the phenomenon at a high level, the government agreeing to buy, for example, used planes or helicopters, classified in the country of origin, but still good for us. The mentality of the West, in terms of the expression „Bon pour l'Orient”, seems to have expanded more recently to food.

1. Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane; e-mail: asultana111@gmail.com.

If before 1989 it was a shame to dress up at the flea market, today one is proud of branded clothes, obtained from the myriad of luxury second-hand shops. Opinions for and against the proliferation of such bargain shops have divided the population into two camps, which try to justify their point of view with more or less logical arguments. An analysis of the second-hand market, with its supply and demand, can clarify not only the customer mentality, but also the factors that determined the flourishing of this type of business. The arguments and counterarguments of the citizens reveal more or less justified attitudes of some individuals: from repulsion to delight, from snobbery to indifference or resignation, from total rejection to unconditional acceptance of these used products. The purchasing power of the biggest part of the Romanian population has decreased, but this is not the only reason for the influx of products with which Romania has been invaded. The foray into the second-hand world will try to capture other favoring factors and their implications.

După 1989, România și-a deschis larg porțile Occidentului și a fost invadată atât pe plan material, cât și spiritual, de un nou mod de viață specific „lumii civilizate occidentale”, cu bune și cu rele. O invazie primită cu brațele deschise, produsele de proveniență străină fiind considerate net superioare celor autohtone. Agresiunea s-a simțit, de exemplu, și asupra limbii române, invazia de americanisme fiind îmbrățișată în special de tineri. În plan spiritual au apărut noi biserici care au convertit sute de români ortodocși. Au fost adoptate o serie de sărbători străine precum Halloween sau Valentine's day, a fost acceptată diversitatea sexuală și s-au deschis porțile imigranților. Pe plan material, au pătruns pe piața românească o serie de produse alimentare și nealimentare, prin intermediul unor firme puternice precum McDonald's, Coca-Cola, Microsoft, Volkswagen, Bosch etc.

Puterea de cumpărare a populației fiind scăzută, firmele de comerț s-au orientat rapid spre produse ieftine, accesibile, dar de o calitate inferioară. Piața a fost asaltată de produse din China sau Turcia, care au ajuns să domine o bună parte din oferta comercială.

O consecință a acestor realități și transformări a fost înmulțirea produselor second-hand: mașini, mobilă, electrocasnice, încălțăminte și îmbrăcăminte etc. Nu conta faptul că mașinile poluau, că mobila era demodată, iar electrocasnicele nu rezistau prea mult. Convenea prețul, iar marea masă a populației doar asemenea produse își permitea. Pe primul loc în vânzarea produselor second-hand în România se află azi cele provenite din țări precum Germania, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, apoi Italia, Spania și Olanda.

Însă cele mai numeroase sunt magazinele de îmbrăcăminte second-hand. *Used Products* din Olanda, *Quattro Torriani* cu furnizori din Germania, Austria și Olanda, *Best Choice* din Statele Unite ale Americii, *Humana people to people* sunt doar câteva din firmele care s-au impus pe piața românească. Dacă înainte de 1989 se considera a fi rușinos să te îmbraci de la târgul de vechituri, cum era numit atunci, după această dată ofertele de îmbrăcăminte purtată, dar *de firmă*, oferită la prețuri convenabile, au tentat tot mai multe categorii de populație.

Înainte ca industria de confecții *pret-à-porter* să se dezvolte, hainele erau transmise în familie de la cei mari la cei mici, de la stăpâni la slugi, sau erau reciclate prin folosirea

părților mai puțin uzate. Pe plan mondial, dezvoltarea industriei textile a dus la producerea de îmbrăcăminte la scară industrială și la accesul populației la haine noi, cu prețuri acceptabile pentru o mai mare categorie de cumpărători.

În Primul și Al Doilea Război Mondial, a crescut comerțul cu haine second-hand în special spre țările Africii. Operele de binefacere, respectiv donațiile de haine pentru populațiile sărace sau lovite de o catastrofă naturală s-au înmulțit, organizații caritabile precum *Armata Salvării*, fondată în 1865, care aparține de biserica protestantă, prezentă azi în 128 de țări, implicându-se în acte de caritate. Comerțul cu haine second-hand s-a dovedit a fi foarte profitabil, așa încât depozitele și lanțurile de magazine cu asemenea marfă s-au înmulțit vertiginos. Nu toate țările au acceptat să importe marfă de acest gen. În Filipine și India, de exemplu, este interzis importul lor, iar în Africa de Sud, ele sunt acceptate doar în scopuri caritabile, nu spre vânzare. Între motive s-ar putea număra protejarea industriei naționale textile sau protejarea costumului tradițional.

În România, afluxul de haine second-hand mult mai ieftine decât cele noi a dus la dispariția unor fabrici textile și la scăderea numărului de croitorii. *Din cele 820 de fabrici textile de dinainte de '89 mai funcționează azi câteva zeci. Din 86 de filaturi și țesătorii de bumbac, mai avem opt* (<https://www.digi24.ro/special/campanii-digi24/romania-furata/romania-furata-bumbacul-romanesc-o-industrie-moarta-385818>).

O perioadă s-a încercat eliminarea acestor produse de pe piața românească. În România Liberă din 09.01.2006 se anunța: *Data de 1 ianuarie 2007 nu va aduce României doar aderarea la Uniunea Europeană (dacă autoritățile vor reuși să-și facă temele la timp), ci și dispariția definitivă a importurilor de haine second-hand, de lenjerie folosită, de jucării și de încălțăminte. Astfel, magazinele care comercializează astfel de produse vor trebui să se închidă sau să se reprofileze.*

O altă măsură drastică însoțea atunci intrarea în U.E., măsură anunțată în *Gândul* din 9 mai 2006: *În urmă cu câteva luni, Ministerul Mediului anunța că va introduce o taxă de mediu de 1.000-2.000 de euro pentru înmatricularea mașinilor vechi, aduse din Vest. „Dacă nu luăm o măsură împotriva invaziei de mașini vechi aduse din țările U.E. după anularea restricțiilor, am putea ajunge un cimitir de mașini vechi, adică o țară plină de gunoaie”, a declarat Sulfina Barbu, ministrul Mediului.* (<http://www.gandul.info/financiar/romania-va-deveni-un-cimitir-de-rable-de-la-1-ianuarie-2007-259192>).

Industria second-hand este însă mult prea profitabilă pentru a putea fi stăvilită. Pentru protejarea minimă a populației s-a dispus ca produsele în cauză să fie supuse operațiunilor de dezinfecție și dezinsecție, certificate prin expertizare microbiologică și micologică de direcțiile teritoriale de sănătate publică. Cu toate acestea, multe magazine nu respectă recomandările și expun încă îmbrăcăminte murdară sau pătată, mirosul specific întâmpinându-te încă din ușa magazinului. După câțiva ani de la intrarea în U.E., a trecut valul opozanților acestor produse, legislația s-a mai îmblânzit, deci s-a putut reveni la vechile obiceiuri. Populația este împărțită, în mare, în două categorii. Cei care se mai opun cumpărării de îmbrăcăminte second-hand motivează, pe lângă rușinea de a se declara

în felul acesta săraci, faptul că aceste haine ar transmite noului purtător boli și energii negative de la precedentul proprietar, care nu pot fi îndepărtate printr-o simplă curățare. Pe de altă parte, adepții hainelor second-hand vin cu argumente legate de calitatea superioară a materialelor textile, de posibilitatea achiziționării de haine de firmă, imposibil de cumpărat la prima mână din cauza costurilor uriașe pentru majoritatea buzunarelor etc. În sprijinul celei de-a doua categorii vin metodele de promovare online și offline. Internetul este plin de reclame la produsele second-hand, comentariile bloggerilor susținând că este de „bonton” să cumperi din aceste magazine, dându-se chiar și exemple de persoane din domeniul modei, sau din cadrul emisiunii TV *Bravo, ai still*, care se îmbracă de aici (<https://www.elle.ro/lifestyle/magazine-second-hand-despre-care-ar-trebuie-sa-afle-orice-fashionista-558468/>). În general magazinele își iau denumiri în limbi străine, menite să atragă clienții, precum Boudoir, London Shop, Resale Shop, Outlet, Vintage, sau simplu Second-hand din Franța, Germania etc. Unele dintre aceste magazine, precum Humana, au o politică a prețurilor atractivă, marfa nou-venită având prețul maxim, acesta scăzând în fiecare zi cu câte un leu, în final produsele vânzându-se toate la unicul preț de un leu. Atunci apar femeile, în general de etnie rromă, care cumpără multă marfă, pe care apoi o revând la târgurile de vechituri, la talcioc sau în Obor, cu preț triplu sau mai mare, făcând astfel profit. Tinerii caută de pe smartphone magazinele de second-hand, mai ales acelea care oferă articole vestimentare cu etichetă. S-a realizat și o statistică privind județele în care se accesează cel mai mult aceste oferte, stabilindu-se o ierarhie. Astfel, în frunte se află desigur Bucureștiul, urmat de județele Iași, Prahova, Constanța, Cluj, Suceava, la polul opus aflându-se Ialomița, Sălaj, Mehedinți, Tulcea și Covasna, unde interesul pentru căutarea online a magazinelor „second” este mult mai scăzut (<https://ziarimm.ro/maramuresenii-cauta-haine-second-hand-pe-internet-intr-un-numar-tot-mai-mare/>).

S-a constatat că femeile sunt cele care frecventează într-un număr mai mare asemenea magazine, deși de multe ori ele cumpără marfă și pentru bărbații din familie. Numărul mare de second-hand-uri în marile orașe, uneori chiar în zona centrală, a determinat unele autorități să recurgă la interzicerea deschiderii unor asemenea magazine în centrul istoric - ca de exemplu în Oradea - pentru a nu strica imaginea din zona turistică a orașului.

Mai discrete sunt magazinele de mobilă second-hand, poate pentru faptul că necesită un spațiu de expunere mai mare și atunci le găsim mai ales în cartierele periferice ale orașelor, sau în depozite. Deși prețurile nu sunt cu mult mai mici decât ale pieselor de mobilier noi, sunt preferate pentru stilurile diferite, sau pentru faptul că se găsesc și piese din lemn masiv, mai trainice decât de cele din rumeguș presat. Piața de mașini „second” s-a diversificat, în ciuda restricțiilor și a programelor gen „rabla” care încurajează cumpărarea de mașini noi. Mulți români preferă să plece peste graniță, în Germania sau Ungaria, pentru a-și cumpăra de acolo o mașină second-hand, fie pentru a o păstra, fie pentru a o valorifica ulterior pe piața internă la un preț mai mare decât cel de la achiziționare.

Indiferent de natura produsului, piața românească este sufocată de produse uzate, fenomenul dovedind puterea de cumpărare scăzută a populației, dar și dorința de a se afișa cu produse de firmă, corespunzătoare unui statut superior.

Îngrijorător este faptul că România, ca și alte țări din Europa de Est, a fost percepută de unele țări europene dezvoltate economic și nu numai, ca o țară de categoria a doua. Scandalul alimentelor inferioare vândute în estul Europei sub același brand cu cele din vest, dar de calitate inferioară, a stârnit proteste, cerându-se Uniunii Europene să sancționeze țările care practică această diferențiere discriminatorie: *Cehii se alătură astfel Slovaciei și Ungariei, care spun și ele că multinaționalele din domeniul alimentar vând mâncare mai proastă pe piața estică, mai săracă și mai puțin competitivă. „În practică, în cazul anumitor produse, suntem coșul de gunoi al Europei”*, a spus ministrul ceh al agriculturii, Marian Jurecka (<https://economie.hotnews.ro/stiri-companii-21624152-scandalul-alimentelor-calitate-mai-proasta-vandute-estul-europei-ministru-ceh-cazul-anumitor-produse-suntem-cosul-gunoi-europei.htm>).

În ultima vreme, românii au încercat să promoveze produsele autohtone, să-și schimbe mentalitatea privind superioritatea produselor de import, să caute pe piață produse alimentare românești, în special legume și fructe, mai sănătoase și mai gustoase.

Factorii care au dus la umplerea țării cu produse second-hand sunt – pe lângă puterea scăzută de cumpărare a populației, care rămâne factorul principal – mentalitatea conform căreia produsele din occident sunt superioare, mentalitate rămasă din perioada comunistă, snobismul celor care preferă produse „de firmă” pentru a-și afișa o falsă prosperitate, complexul de inferioritate care s-a perpetuat, ca țară „fostă comunistă”, deci, într-un fel, nedezvoltată.

Odată cu invazia de produse străine au pătruns masiv și kitsch-urile de orice fel, îndepărtând gustul publicului de produsele estetice, autohtone, tradiționale, înlocuindu-le cu obiecte inestetice și cu nonvaloare: *Kitsch-ul a pătruns în viața noastră cea de toate zilele, în casele noastre, înlocuind icoanele vechi și scoarțele românești cu reproduceri ieftine și strălucitoare, cu flori artificiale, pești de sticlă, bibelouri, carpete cu ursuleți panda, vase stil Gallé, sau stil Murano, generând de la obiectul-kitsch, omul-kitsch și în final un univers-kitsch. Îmbrăcămintea a suferit și ea transformări vizibile prin apariția și răspândirea rapidă a tricourilor cu portrete ale idolilor din muzică, sport sau cinematografie, dar și cu Mao sau Che Guevara, haine zdrențuite sau murdare, după moda occidentală, purtate în special de tineri, din dorința de a fi nonconformiști* (Avram, 2015).

Fenomenul second-hand a avut și părțile lui bune, în sensul înlesnirii achiziționării de către populație a unor produse de strictă necesitate, care altfel ar fi fost prohibitive datorită prețurilor, precum și în sensul accesului la produse diversificate, pe gustul tuturor.

Datorită profitului considerabil obținut de aceste lanțuri de magazine, fenomenul second-hand nu se va diminua, cel puțin atâta timp cât puterea de cumpărare a populației nu va crește, iar economia românească nu se va revigora.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

<https://www.digi24.ro/special/campanii-digi24/romania-furata/romania-furata-bumbacul-romanesc-o-industrie-moarta-385818>.

<http://www.gandul.info/financiar/romania-va-deveni-un-cimitir-de-rable-de-la-1-ianuarie-2007-259192>.

<https://www.elle.ro/lifestyle/magazine-second-hand-despre-care-ar-trebui-sa-afle-orice-fashionista-558468/>.

<https://ziarmm.ro/maramuresenii-cauta-haine-second-hand-pe-internet-intr-un-numar-tot-mai-mare/>

<https://economie.hotnews.ro/stiri-companii-21624152-scandalul-alimentelor-calitate-mai-proasta-vandute-estul-europei-ministru-ceh-cazul-anumitor-produse-suntem-cosul-gunoi-europei.htm>.

Avram, S., 2015, „Aspects regarding Kitsch Pervading Post-Communist Romania” in *Discourse as a Form of Multiculturalism in Literature and Communication*, coord. Iulian Boldea, Arhipelag XXI Press, Târgu Mureș.

APROVIZIONAREA CU APĂ A BUCUREȘTILOR ÎN SECOLELE XVII-XIX

Grina-Mihaela RAFAILĂ¹

Cuvinte-cheie: *București; urbanism medieval; cișmele; foișoare; aprovizionare cu apă; sacagiu.*

Keywords: *Bucharest; medieval urbanism; water supply; fountain.*

Rezumat: *Alături de lumină și aer, apa este un element indispensabil vieții și mai ales omului, care nu poate trăi fără ea. Din acest motiv, încă din cele mai vechi timpuri, așezările umane au fost amenajate pe malurile apelor sau în imediata vecinătate a acestora. Alimentarea cu apă a Capitalei o găsim notată la secretarul domnesc Anton Maria del Chiaro, care afirma, la 1710, că nu a văzut fântâni în București, că numărul puțurilor era mic și că apele Dâmboviței erau „ușoare și sănătoase”. Veacuri de-a rândul, locuitorii s-au aprovizionat cu apă din Dâmbovița și afluenții ei – Dâmbovicioara, Gârlița și Bucureștioara, prin intermediul sacalelor, sau din puțurile săpate în diferite zone ale Bucureștilor. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Capitală încep să fie amenajate cișmele, ca de pildă Cișmeaua din Boiangi (situată pe actuala stradă a Bărăției), Cișmeaua Mavrogheni (aflată la capul Podului Mogoșoaiei), Cișmeaua Roșie (exista în Mahalaua Popa Dârvaș) și Cișmeaua de la Filaret (situată în Mahalaua Cărmidari).*

Abstract: *Along with light and air, water is an indispensable element of life and especially of man, who cannot live without it. For this reason, since ancient times, human settlements have been arranged on the banks of the rivers or in their immediate neighborhood. We find the water supply of the capital noted by Anton Maria del Chiaro, the secretary of ruling prince, who stated in 1710 that he did not see any wells in Bucharest, that the number of wells was small and the waters of Dâmbovița river were „light and healthy”. For centuries, Dâmbovița river and its afluentes – Dâmbovicioara, Gârlița and Bucureștioara, supplied the water to the inhabitants of Bucharest; later, the fresh water came from wells dug in different areas of Bucharest.*

Alături de lumină și aer, apa este un element indispensabil vieții și mai ales omului, care nu poate trăi fără ea și, din acest motiv, din cele mai vechi timpuri așezările umane au fost amenajate pe malurile apelor sau în imediata vecinătate a acestora. Cea mai veche indicație despre alimentarea cu apă a Capitalei o găsim notată la secretarul domnesc Anton Maria del Chiaro, la anul 1710, care afirmă că nu a văzut fântâni în București, numărul puțurilor era mic, iar apele Dâmboviței erau apreciate ca fiind „ușoare și sănătoase” (Lahovari, 1898, p. 700).

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: mhlrafaila@yahoo.com.

Veacuri de-a rândul, populația Bucureștilor s-a aprovizionat cu apă din Dâmbovița și afluenții ei – Dâmbovicioara, Gârlița și Bucureștioara, sau din puțurile săpate în diferite zone ale Capitalei. Calitatea apei de băut a fost lăudată de călătorii străini care au trecut la un moment dat prin oraș și apei chiar i-au fost închinat versuri care, puse pe muzică, erau fredonate pe străzile orașului.

Sacaua era un butoi cu o capacitate de 15-20 vedre (Bilciurescu, 1945, p. 40), așezat pe două roți și tras de un cal, iar *sacagii* sau *aparii* (Fig. 2-3) erau negustorii ambulanți care distribuiau apă locuitorilor, fiind organizați în breaslă și conduși de un staroste. În caz de incendii, sacagii erau adunați de către vardiști și duși pentru a căra apă pompierilor (Popescu-Lumină, 2007, p. 321), intervenție care era văzută, de unii, ca un „spectacol ridicol de se credea că te aflai printre sălbatici” (*Alimentarea Capitalei în alte vremi*, 1942, p. 2). Totodată, pe timpul nopții, aceștia aveau obligația de a ține permanent sacaua plină cu apă pentru a acționa cât mai repede posibil, în vederea limitării pagubelor unui eventual incendiu.

Înainte de canalizarea Dâmboviței, încă din secolul al XVII-lea, celor care nu beneficiau de puțuri săpate în curte li se aducea, după obicei turcesc, apă cu sacaua din Dâmbovița, râu în care se scurgeau toate mizeriile adunate de prin oraș – noroiul spălat de ploi de pe străzi, murdăriile aruncate în amonte de către riverani – bălegar de grajd, sau resturi de la scaunele de carne ori de pește, existente pe maluri. Când sacagiul vedea că trecea ceva murdar, își dădea donița la o parte și apoi lua apă și umplea sacaua, care la rândul ei nu era tocmai igienică. Bineînțeles că apa adusă cu sacaua din Dâmbovița nu era gratuită, ea costa 50 de bani (Bilciurescu, 1945, p. 40), în timp ce apa boierească provenită de la izvoarele fântânilor de la Filaret sau de la Mărcuța costa 1 leu (Predescu, 1990, p. 93). Calitățile sale potabile erau ameliorate prin limpezirea apei în putini, unde era „bătută” cu piatră acră (Georgescu, Cebuc, Dache, 1966, pp. 6-7), după care era păstrată mai multe zile în răcoarea pivnițelor. Medicul C.W. Würtzer consemna, ca modalitate de filtrare, fie trecerea lichidului prin piatră poroasă de la Ruse, fie amestecarea apei cu făină de migdale, metodă destul de costisitoare. Ca o reminiscență a păgânismului, exista obiceiul ca urmașii unui mort să dea apă de pomană, astfel că descendenții plăteau sacaua, iar sacagiul era obligat să o împartă gratuit la lume, strigând pe ulițe: „De pomană! Apă! Apă!” (Bacalbașa, 1987, p. 50). Apa din gârlă era întrebuințată la fierberea alimentelor și la spălutul rufelor, pe când cea de puț era doar pentru băut, însă se folosea și la spălutul rufelor, numai după ce era fiartă cu cenușă (Popescu-Lumină, 2007, p. 320). Domnii fanarioți își asigurau consumul de apă de la fântână, care era adusă în foale și sacale fie de la Pantelimon, fie de la Filaret.

În secolul al XVIII-lea, domnii fanarioți au fost preocupați de problema aprovizionării cu apă a Capitalei, astfel că primul proiect în acest sens a fost întocmit de către francezul J.F. Flachet, care propunea domnitorului Constantin Mavrocordat, la 1739-1740, instalarea unei pompe pentru aducerea apei pe conducte de olane (Căzan, 1992, p. 129). „Pe vremuri zlătoase, apa Dâmboviței venind foarte tulbure și cu multe

necurătenii”, domnul Alexandru Ipsilanti a hotărât, prin hrisovul său emis la 1 octombrie 1779, să se aducă apă de izvor, pe olane, „de departe și cu multă cheltuială”, de la Crângași, precum și ridicarea a două cișmele – una pe Ulița Boiangiilor, în Târgul din Năuntru, lângă Curtea Domnească, și cealaltă pe Podul Mogoșoaiei, lângă Mănăstirea Sărindar (Ionescu, 1961, p. 14; Popescu-Lumină, 2007, pp. 315-316; Iorga, 1939, p. 155).

Deoarece bucureștenii se foloseau intens de aceste două prime cișmele, pentru folosul obștei, domnul Mihai Suțu, prin cartea sa din 3 noiembrie 1784 (Lahovari, 1898, p. 700), a întărit și completat hotărârile lui Vodă Ipsilanti. Pe de altă parte, în anul următor, la propunerea unui oarecare Inghiuți, adresată Sfatului Politii, s-a discutat posibilitatea aducerii apei de la Crevedia până la marginea orașului. Cum costul era estimat la 32.772 de lei vechi, domnul i-a invitat pe boieri să stabilească partea de contribuție a fiecărei bresle. Ca și în alte situații, proiectul, deși a fost aprobat, nu a fost pus în practică, din pricina îndepărtării din tron a domnului (Ionescu, 1974, p. 36).

Totuși, la 11 noiembrie 1786, succesorul său, Nicolae Mavrogheni, numit „poznă a firii” de către poetul Ienăchiță Văcărescu, a adus, pentru mai multe cișmele din oraș, apele de la Crețulești, Giulești și Crevedia prin intermediul olanelor, confecționate din lut, smălțuite pe interior și lungi de 2 m, la care au lucrat câte 11 olandii aduși din Câmpulung și județul Dâmbovița (Popescu-Lumină, 2007, p. 316; Ionescu, 1961, p. 15). Săpăturile arheologice au evidențiat faptul că aceste conducte erau protejate cu lespezi de piatră așezate dedesubtul și deasupra lor, ale căror dimensiuni erau de 4 palme lungime, 2,5 palme lățime și 1 ½ palmă grosime (Olteanu, Șerban, 1969, p. 384). La această importantă realizare edilitară au avut o contribuție majoră Filaret, episcopul de Râmnic, și marele vistier Nicolae Brâncoveanu (Ionescu, 1966, p. 83). Din păcate, nu se poate reconstitui traseul urmat de aceste conducte de olane, însă se știe că toate se strâneau la „havuzul”, numit și „fântâna cu șapte ciuciure” de la Biserica Mavrogheni, căreia i se mai spunea în epocă și „Biserica cu izvoare” (Caselli, 1938, p. 2).

Același domn a înființat primul serviciu al apelor, numit Casa Cișmelelor (Popescu-Lumină, 2007, p. 323), al cărui sediu s-a aflat în Mahalaua Stejarului (Milea, 1936, pp. 22-23), pe strada Șipotul Fântânilor, și de la numele căruia a provenit, ulterior, numele Parcului Cișmigiu (Crutzescu, 1986, p. 28). Serviciul era condus de un „inginer al apelor”, numit suiulgi-bașa, care avea obligația de a se preocupa de aceste cișmele, de curgerea și scurgerea apelor. Totodată, pentru întreținerea cișmelelor domnul a acordat veniturile din oierit, dijmărit și vinărici, ca și 15 scutelnici pentru facerea casei cișmelelor (Lahovari, 1898, pp. 700-701). Primul „inginer al apelor” a fost desemnat un anumit Dumitru. Cu același prilej s-a oferit, drept dar domnesc, „câte o măsură de apă” (Ionescu, 1974, p. 36) curților boierilor Văcărești, Filipești, Dudești, Brâncoveanu, Greceni, Slătineni și altora (Crutzescu, 1986, p. 28).

În pofida eforturilor depuse în vederea asigurării unei aprovizionări cu apă cât mai lesnicioase a urbei țării, populația din unele zone ale orașului, chiar apropiate de centru, s-a confruntat cu lipsa apei bune de băut, așa cum reiese și din jalba locuitorilor Mahalalei Bătiștei din data de 8 martie 1792 (Potra, 1990, p. 241).

Domnul Alexandru Moruzi a încredințat lui Dumitru suiulgi-bașa sarcina de a pune în funcțiune cișmelele existente, întrucât, din totalul celor 18 existente, doar 12 erau bune, precum și captarea de noi izvoare. A fost făcută o nouă cișmea nu departe de Mănăstirea Cotroceni, ctitoria lui Șerban Vodă Cantacuzino, care a fost numită prin hrisov domnesc „Cișmeaua Beizadelelor”, întrucât izvorul cu apă bună de băut a fost descoperit, cu prilejul unei plimbări, chiar de către beizadelele domnului, Dumitru, Nicolae și Gheorghe (Ionescu, 1974, p. 37). În anul 1796, la început de an, au fost făcute alte două cișmele la marginea Târgului de Afară pentru „mângâierea norodului de obște” și, totodată, s-a avut grijă de cișmeaua lui Mavrogheni din grădina cu chioșc, existentă la Capul Podului Mogoșoaiei (Ionescu, 1974, p. 37).

La începutul veacului al XIX-lea, cișmelele aflate la Colțea, Mănăstirea Sf. Sava sau în alte locuri ale orașului se aflau în paragină, iar nevoia de ele s-a dovedit acută, mai ales după „vizitele rușilor” în Capitală. În anul 1809, Stroe suiulgi-bașa a primit domnească poruncă pentru a repara toate cișmelele, însă doi ani mai târziu s-a constatat că cele mai multe nu aveau apă. Din lipsa banilor s-a întârziat reparația cișmelelor și a conductelor care se întindeau până la izvoarele de la Ciocănești și Crevedia (Ionescu, 1974, p. 37). Serviciul apelor a ajuns în anii 1811-1812 la o însemnătate destul de mare, când îl aflăm ca epistat al cișmelelor pe însăși beizadeaua Constantin Caragea.

În noua conjunctură s-au luat o serie de măsuri pentru ca cișmelele să fie „drese”, prin intermediul unui contract încheiat cu meimar-bașa, pentru care s-au și căutat sumele necesare îndeplinirii lucrului propus. Necola meimar-bașa, împreună cu Costandi proin meimar-bașa și Paraschiva meimar-bașa și-au asumat responsabilitatea față de „îngrijirea cișmelelor”, prin desfundarea drumului apelor ce urmează de la matca apelor, Crevedia și Ciocănești, până în București, apoi s-au preocupat de „cumpăratul materialelor necesare, de lucrul meșterilor și alte cheltuieli ca și aici în București, de la o cișmea la alta”. Pentru toate s-a solicitat, în avans, suma de 24.000 taleri, pe când la final rămânea de plată doar leafa pe toată luna (Bulat, 1936, p. 132). Totodată, s-au angajat ca toate cișmelele să fie, până în octombrie, „drese, săvârșite și cu corgere îndăstulată dă apă”, mai puțin două cișmele „ot Târgul dă Afară, care acestea să le dăm gata la primăvară” (Bulat, 1936, p. 133). Cei trei se obligau să țină aceste 17 cișmele pe termen de 15 ani, angajându-se să aibă „purtare de grijă pururea și în toată vremea pentru meremetul și curățenia lor” (Cojocar, 1958, I, pp. 111-112, nr. 38). Nevoia acută a cișmelelor în politică (oraș) i-a determinat pe meșterii menționați să ceară „întărirea dregării lor cu chipul ce au arătat divanul și după contractul ce l-au încheiat” pentru a nu rămânea „politia în desăvârșită lipsă de apă și în primejdie să nu se poată stinge focul când ferească Dumnezeu să va întâmpla a să aprinde undeva cu dăpărtare de gârlă”. Motiv pentru care s-a cerut excelenței sale să urgenteze „mai în grab rezoluție la mandearea cișmelilor” (Bulat, 1936, pp. 137-138).

În pofida contractului încheiat la 20 mai 1811, în următorul an s-a constatat faptul că 18 cișmele erau părăsite, motiv pentru care boierii divaniți au cerut domnului Ioan Caragea să poruncească reparația cișmelelor, în 1813. În această situație, în cursul anului

1814, inginerul Ernest Meyer s-a angajat să se ocupe de aducerea de „apă cu îndestulare și fără multă cheltuială, când va fi poruncită” (Iorga, 1939, p. 233). Deși Dionisie Fotino afirma în 1818 că în București existau 22 de fântâni (Teodorescu, 1942, pp. 144-146), necesarul de apă al bucureștenilor nu putea fi satisfăcut pe deplin, astfel că, în continuare, locuitorii se aprovizionau cu apă din Dâmbovița pentru nevoile menajere și cu apă scoasă din puțuri, pentru băut. Cum Dâmbovița a continuat să fie principala sursă de alimentare cu apă a populației, s-au depus eforturi susținute pentru ca malurile râului să fie păstrate în bună stare, precum și vadurile de unde locuitorii și sacagii se aprovizionau cu apă.

Din păcate, pavarea cu caldarâm a celor patru mari poduri în timpul domnului Grigore al IV-lea Ghica a afectat, aproape în totalitate, vechea instalație de alimentare cu apă de la sfârșitul secolului precedent. Proiecte de refacere și de îmbunătățire a rețelei de alimentare, precum și de construcție a unui stabiliment de băi au fost întreprinse de francezul Lagarde în anul 1825 (Cojocaru, 1958, I, pp. 346-347). În acest scop a fost instituită o comisie domnească, formată din doctorii Filitis și Arsache, urmând să analizeze dacă era nevoie de o nouă instalație igienică, pe lângă celelalte băi turcești existente la acea dată în București. La 8 aprilie, divanul a propus domnului acordarea privilegiului cerut de către Lagarde, însă cu câteva condiții – stabilimentul urma să aibă doar 10 odăi de băi în bună stare; să se asigure apă caldă și rece – în timp ce monopolul era acordat doar pe 10 ani, și nu pe 20 ani așa cum se solicitase. Actul domnesc a stârnit nemulțumirea băieșilor care, conduși de către kir Stanciu, arendașul băii de la Beilic, s-au manifestat destul de zgomotos în luna octombrie. În aceste condiții, Vodă s-a văzut nevoit să poruncească marelui logofăt Nestor „ca baia lui musiu Lagarde să fie numai pentru bolnavi [...] ca să nu să pricinuiască nicio zăticnire la celelalte băi din București” (Urechia, 1927, pp. 18-19).

Doi ani mai târziu, în 1827, inginerul Mayer a elaborat proiectul de alimentare a orașului cu apă, prin conducte de fontă, de la izvoarele din afara orașului, și pe canale, cu apă din Dâmbovița (Căzan-Neagu, 1987, p. 264), care a fost pus în practică abia în anul 1835, întârzierea fiind determinată, pe lângă lipsa sumelor necesare, și de cei care nu se arătau îndeajuns de preocupați de binele primului oraș al țării.

În martie 1834 Marea Vornicie a elaborat un proiect care prevedea construirea a 50 de cișmele sau fântâni arteziene, pentru care în anul următor au fost achiziționate uneltele „trebuincioase spre facerea puțurilor artizenești și cu tulumbe”, de la dr. Maer (Berindei, 1959, pp. 149-150). Acest fapt nu a rezolvat problema, întrucât la 1840 se aprecia că „una din necesitățile simțite era construcția fântânilor”, deși au fost făcute releveele trebuincioase și se așteptau doar sumele necesare punerii în practică. În martie 1844, marele vornic a anunțat sosirea la București a inginerului parizian Marsillon în vederea îndeplinirii „lucrărilor hidraulice”, pentru care s-a solicitat o locuință adecvată. În vara anului 1845 au fost îndepărtate ruinele de pe locul din apropierea Mănăstirii Sf. Ioan și a casei Dămăroaiei (ulterior, Hotel de France) pentru a fi ridicată clădirea primei uzine de apă, care urma să adăpostească cele două mașini „cu strecurătorile lor cele trebuincioase”. Având o capacitate de 3 mil. oca la 24 ore (Berindei, 1959, p. 150), aceasta se aproviziona din Vadul Sacagiilor,

în timp ce țevile au fost comandate în Banat. Năbădăioasa Dâmbovița a avut „grijă” să-i înfunde filtrele cu mărul ei (Predescu, 1990, pp. 198-199). Cererea sa privind construirea unui rezervor de 1.000 m³ pe Podul Târgului de Afară nu s-a pus în practică, aspect care a împiedicat extinderea rețelei de alimentare cu apă a urbei.

În luna mai a anului 1846, domnul Gheorghe Bibescu a inaugurat lucrările de alimentare cu apă din Dâmbovița prin conducte. În anul următor, s-a terminat instalarea conductei de pe Podul Mogoșoaiei și în parte de pe Șoseaua Kiseleff, socotită o „întreprindere colosală”, din care se alimentau doar câteva fântâni publice și câteva locuințe particulare. În august 1859, inginerul Guillebert arată că cele două mașini produceau mai multă apă decât „trebuința de consumație” și din pricina scoaterii filtrelor. De asemenea, s-a decis ramificarea rețelei de apă spre Sf. Gheorghe și Piața Ghica (Berindei, 1959, p. 151).

Termenul *cișmea* provine din turcescul „çeşme”, care desemna o instalație prevăzută cu pompă pentru a scoate apă, în timp ce *cișmegiul* era slujbașul însărcinat cu îngrijirea cișmelelor (Ofrim, 2007, p. 66).

Cișmeaua din Boiangii a fost ridicată de către domnitorul Alexandru Ipsilanti după anul 1779. Așezată într-un punct-cheie, pe o mică ridicătură de teren, considerat „pisc” la 1811, ce asigura scurgerea apei, cișmeaua era situată pe ulița „din Boiangii” sau „din Șalvaragii”, pe actuala stradă a Bărăției (Vătămanu, 1980, p. 10). Acesta se înfățișa sub forma unui zid liber de jur împrejur, din care curgea apă într-o adăpătoare, pe care negustorii și-au amenajat „cămări”, unde marfa era expusă pe „polițe”. După ce terenul Curții Vechi a fost scos la mezat, în cursul anului 1798, de către Vodă Hangerli, cu scopul de a obține sumele de bani necesare refacerii Curții Noi din Dealul Spirii, s-a trasat un canal cât mai scurt spre gârlă, numit *savac*, pe care au fost instalate alte tarabe. Disputa ivită între Mănăstirea Sf. Gheorghe Nou și suulgiiu au făcut ca domnia să ceară îndepărtarea tuturor tarabelor, astfel încât cișmeaua să rămână liberă din toate părțile întrucât „acele îngrădiri de cămări și polițe aduc pagubă cișmelii și strâmtorare uliții” (Vătămanu, 1973, pp. 34-35). Fiind neîngrijit, „savacul” s-a colmatat și a afectat pivnițele negustorilor, pe care le umplea cu apă, în timp ce curțile erau înnoroite. Cum oamenii nu erau dispuși să o repare, s-a decis stricarea cișmelei, fapt ce a nemulțumit stăpânirea care a refăcut-o; cișmeaua a mai funcționat un timp, însă, la anul 1831, când era deja secată, a fost dărâmată.

Cișmeaua Mavrogheni. Întregul complex de la Capul Podului Mogoșoaiei a fost ridicat pe terenul cumpărat de către domnul fanariot Nicolae Mavrogheni de la Mănăstirea Sf. Sava (Stan, 1969, p. 254). Mai întâi, la anul 1785, acesta a cîtorit un lăcaș de cult cu hramul Izvorul Tămăduirii, care a fost închinat Mănăstirii Ecaterina Dapiliani din ostrovul Paros, cunoscut și cu numele de „Biserica de la Capul Podului”, în jurul căruia s-a constituit o mahala, abia după un sfert de secol, așa cum reiese dintr-o catagrafie întocmită în anul 1810 (Caselli, 1936b, p. 1), când este menționată cu numele de „Cișmeaua lui Mavrogheni”.

Pe actualul loc al Muzeului Țăranului Român s-a aflat în trecut „casa de agremene” a primului om în stat, înconjurată de un parc de aproximativ 2 ha, amenajat chiar după

planurile sale, în scopul de a-i fi o amintire vremelnică a palatului și a grădinii de la Therapia, de pe malurile Bosforului și ale Cornului de Aur, de lângă Istanbul, lăsate pentru scaunul domnesc al Țării Românești (Tătăram, 1992, p. 27). Numită și „Fântâna cu șapte ciuciure” (Caselli, 1936c, p. 1), clădirea se prezenta sub forma unui chioșc, cu parter și etaj, asemenea stabilimentului de la Filaret, însă de proporții mai mari. Construcția era din zid de cărămidă, precedată la intrare de o scară de piatră, alcătuită din blocuri mari, tavanul cuprindea grinzi groase de stejar, în timp ce acoperișul era confecționat din șindrilă, care se termina într-un bold de fier (Giurescu, 1962, p. 345). La parter se afla o cișmea care era alimentată direct de la „visteria apelor”, iar la etaj erau odăile „de toată podoaba”, care constituiau apartamentul domnesc.

Domnul venea aici într-o caleașcă trasă de cerbi ale căror coarne erau poleite cu aur, pentru a-și face siesta la umbra pădurii, în verile copleșite de arșiță, dar mai ales pentru a-și ostoi arșița provocată de nevinovata patimă a băuturii de țuică adusă din ținutul Săcuienilor (Predescu, 1970, p. 91). Uneori și Doamna onora cu distinsa sa prezență acest loc, așa cum rezultă dintr-un act de la sfârșitul anului 1787 (Urechia, 1892, p. 507), când se preciza „alaiul prea iubitei Doamnei domniei mele afară, la Izvorul Tămăduirei”, compus din 12 dregători, 15 ofițeri și 172 de soldați.

Grădina, calificată drept „superbă” de către un izvor contemporan, era împodobită cu flori diverse – lalele, bujori de munte și trandafiri –, precum și cu pomi fructiferi. De formă pătrată, cu latura de circa 80 stânjani (160 m), situată la miazăzi de chioșc, grădina era străbătută de patru alei care se întretaiau în centru, pe când alte patru alei formau un pătrat înscris, ale căror vârfuri cădeau la mijlocul laturilor acesteia. Toate aceste căi de preumblare erau mărginite de arbori, așa cum se poate observa în cele două planuri austriece întocmite în anii 1790 și 1791. În curtea bisericii au fost amenajate haznale pentru păstrarea apei, care constau în niște pivnițe foarte încăpătoare (Caselli, 1938, p. 2). Chiar prin hrisovul din 1787, care poate fi socotit actul de întemeiere al tuturor ctitoriilor mavroghenești din București, se amintește de „păzitorul” chioșcului, al „visteriei apelor”, care era răsplătit cu o leafă lunară în valoare de 5 taleri. În partea de nord-vest a cișmelei a existat un turn cu o moară de vânt (Marsillac, 1999, p. 89), menționat la 26 august 1808, care a fost însă dărâmat în anul 1831, cu prilejul amenajării Șoselei Kiseleff. În 1789, mitropolitul țării, Cosma Popescu, și marii boieri au întâmpinat acolo armata austriacă „cu coadă” (peruci după moda franțuzească), condusă de principele de Saxa-Coburg (Ofrim, 2007, p. 178), în timp ce domnul a fost nevoit să se retragă dincolo de Dunăre.

Domnul Alexandru Moruzi a îmbogățit așezământul lui Mavrogheni Vodă, prin sădiri de pomi, spre „podoaba și mângâierea privirii de obște”, și chiar au fost rânduiți zece oameni, scutiți de dări, care aveau obligația de a asigura „lucrul grădinii, silindu-se a o drege și a o aduce la stare nouă”. În fapt, nu era altceva decât reinnoirea unei porunci date de către predecesorul său, domnul Mihai Suțu, la 30 aprilie 1792 (Urechia, 1893, p. 408). Prin actul din 27 martie 1797, emis de către Alexandru Vodă Ipsilanti, numărul îngrijitorilor a ajuns la 20 de persoane; documentul reiterează formula de sub Alexandru

Moruzi, „[...] pentru lucrul grădinii de la cișmeaua apelor ot Zoodohul Pigghi și pentru paza și curățenia de sus și de jos” (Urechia, 1895, p. 305).

Este posibil ca aici să fi avut loc și recepția oferită de către domnul Moruzi, în vara anului 1793, ambasadorului rus Kutuzov și însoțitorilor săi, aflați în drum spre capitala otomană. Cu această ocazie, Reimers nota următoarele: „grădina era luminată cu lampioane”, iar „la sfârșit s-a dat un foc de artificii” care „au explodat cu mult zgomot” (Giurescu, 1962, pp. 346-347).

Aici soseau bătrânii boieri, îmbrăcați în pitoreștile și extravagantele lor costume, având în picioare papuci din piele galbenă și botine de aceeași culoare, cusute de pantalonii largi din cașmir roșu, numiți „ceacșiri”; purtau un fel de togă largă din mătase în culori țipătoare și un spențer de cașmir împodobit cu blănuri scumpe; la brâu, care era format dintr-un șal somptuos, își puneau pumnalul acoperit cu aur și pietre scumpe; pe cap aveau căciuli înalte împlănite, cu un fes roșu care, după ultima modă, trebuia să aibă forma unui caic. Tinerii purtau jambiere brodate ca arnăuții și un fel de tunică strânsă pe talie, împodobită cu galoane de aur (Marsillac, 1999, pp. 89-90).

Mișcarea tectonică din 11 ianuarie 1811 a ruinat chioșcul, care în orice clipă putea oferi un accident neplăcut. Împreună cu clădirile din jur și cu casa fântânii, care se surpase, domnescul chioșc a fost dărâmat și înlăturat, după cum propunea și arhitectul Villacrosse (Tătăram, 1992, p. 29).

La ctitoria cu hramul Izvorul Tămăduirii, frații Nicolae și Ioan Lazari din Ianina au instalat în anul 1783 o tipografie, considerată una dintre cele mai moderne instalații grecești din epocă, care, în cele din urmă, a fost închinată domnului de către proprietarii anteriori. Peste aproape trei decenii, la 3 noiembrie 1817, doctorul Constantin Caracaș, stolnicul Răducanu Clinceanu și slujerul Dumitrache Topliceanu au făcut „cerere cu rugăciune a li să da voie să întocmească aici, în politie, tipografie grecească și românească cu a dumnealor cheltuială [...] în soroc de șase luni [...] cu cele de trebuință”. Din câștigul acestui stabiliment tipografic aceștia se angajau să „dea ajutor la spitalul iubirei de oameni câte taleri 5 la sută”. Ca sediu li s-a acordat „casile numai cele domnești de la cișmeaua răposatului domn Mavrogheni pe care să făgăduiască să le dregă cu cheltuiala lor îngrădind sala de jos și să dea chirie bisericii de acolo câte 100 taleri pe an”, trebuind să „să îngrăjască a nu să strica haznaoa cișmelii politii” (S.A.N.I.C., Fond *Mitropolia Țării Românești*, pachet DXVI/2). Totodată, beneficiau de monopolul tipăririi de cărți pe o perioadă de 20 ani, alături doar de tipografia de la Râmnic, întrucât cea de la Mitropolie era ruinată de aproape un deceniu. Aveau voie să tipărească cărți bisericești grecești și românești, dar și „înștiințări dă cele ce privesc asupra iubirii de învățătură”. De sub teascurile ei au ieșit *Legiuirea lui Caragea* (1818) și *Psaltirea* din anul 1820 (Simonescu, 1935, p. 132). La 11 octombrie 1830, tipografia a ajuns în stăpânirea văduvei doctorului Caracaș, Irina, și a fost vândută slujerului Nicolae Rădulescu și nepotului Ion Eliadu (Heliade Rădulescu) care au modificat-o fundamental, potrivit vastelor planuri de activitate literară și culturală. De sub teascurile ei au văzut lumina zilei *Curierul românesc*

și mai apoi *Regulamentul Organic*, precum și alte cărți diverse. În anul 1821, la complexul lui Mavrogheni a avut loc o întâlnire între Tudor Vladimirescu și prințul Alexandru Ipsilanti, la care au participat și căpeteniile eteriste, episcopul Ilarion al Argeșului și căpitanul Iordachie Olimpie (Caselli, 1937, p. 2).

Cișmeaua Roșie se afla în mijlocul pieței țăranilor veniți cu alimente în oraș din Mahalaua Popa Dârvaș, numită ulterior Mahalaua Bisericii Albe, în apropierea întretăierii Căii Victoriei cu strada Nuferilor, și a fost ridicată din dorința domnului fanariot Nicolae Mavrogheni la 11 noiembrie 1786 (Ionescu, 1961, pp. 13-14). Se pare că era plasată lângă zidul exterior al caselor lui C. Ioniță, iar în partea opusă se învecina cu locuințele stolnicului Pană Buescu și a lui Jean Caratașu (Săveanu, 1973, p. 110). Denumirea de „Roșie” provine, mai mult ca sigur, de la faptul că era construită din cărămidă care nu a fost tencuită. De formă dreptunghiulară, cu laturile de 2,85x1,55 stânjani (5,48x3,03 m), se prezenta mai degrabă sub forma unui bazin mărginit în spate de un parapet de zid, în care se deschidea gura de apă ce curgea prin olane (Vătămanu, 1973, p. 30).

În anul 1817, lângă aceasta a fost înființat primul teatru din București, cel al domniței Ralu Caragea (Crutzescu, 1986, p. 250), de fapt, o „biată sală din paie, cu câteva loji învelite în postav roșu, cu perdele de chembrică și cu ciucuri albi”, cu o scenă mică și joasă, iar în față câteva rânduri de scaune pentru orchestră și boieri (Predescu, 1970, p. 268). Pe scena acestui prim stabiliment cultural au fost prezentate îndeosebi piesele trupei germane și grecești patronate de către domniță. În septembrie 1818, prima piesă reprezentată a fost *Italiana în Agir* de Rossini. Un succes deosebit l-a avut și reprezentarea piesei *Brutus* de Voltaire (Berindei, 1963, p. 138). Din păcate această primă sală de spectacol bucureștean a fost distrusă de un incendiu care a izbucnit în anul 1825. Se pare că aici a funcționat și un efemer spital de război, ce a fost organizat în casele lui Jianu și Pană Buescu (Vătămanu, 1965, p. 217).

În anul 1836, cișmeaua nu mai era aprovizionată cu apă pe olane, întrucât canalizarea era stricată, iar conductele erau înfundate cu măr. În bazinul acesteia curgea apă din Dâmbovița, care era pompată de la Stabilimentul Fântânilor de sub Mănăstirea Mihai-Vodă (Vătămanu, 1965, p. 216). Cum clădirea învechită nu mai ținea apa, primejduind imobilul vecin al lui Ioniță Constantin, chiar inundându-i pivnița casei, proprietarul s-a adresat Consiliului Municipal. La 20 aprilie 1856, Ministerul de Interne a propus dărâmarea acesteia și înlocuirea cu o altă fântână, fapt care nu s-a concretizat (Vătămanu, 1973, p. 31).

Cișmeaua de la Filaret. (Fig. 1) La jumătatea secolului al XVIII-lea, stăpânul locului din Mahalaua Cărămidari, mitropolitul Filaret II (1792-1793), a ridicat pe Câmpia Filaretului o fântână, care mai apoi a fost împodobită, la 1808 (Papazoglu, 2005, p. 71), în mod deosebit de către un alt înalt ierarh al Țării Românești, Dositei Filitti (1793-1810). Construită din marmură, fântâna avea formă de chioșc, fiind un prețios edificiu cu parter și etaj. La parter existau opt guri sculptate în peretele de piatră, prin care venea apa captată din cele patru izvoare ale Dealului Filaret. Tavanul de marmură era decorat

cu cele 12 semne zodiacale. La etaj se afla salonul împodobit cu deosebite sculpturi și garnituri de flori, iar sub streșină erau agățați clopoței de sticlă, care scoteau sunete cristaline la ușoara adiere a vântului. Ceea ce conferea o valoare și originalitate artistică deosebită erau tocmai coloanele de sub arcade, sculptate în stil bizantin, cu arabescuri și curioase strungării de o mare finețe și armonie în liniile lor (*În Bucureștii de altă dată*, 1932, p. 1). Alături de cișmeaua Brâncovenesei, fântâna de aici se număra printre cele care ofereau populației apă delicioasă, însă numai cei cu dare de mână își puteau permite achiziționarea ei, întrucât era scumpă datorită depărtării de oraș (Popescu-Lumină, 2007, p. 318).

În timp, grădina de la Filaret a devenit pentru bucureșteni un loc de pelerinaj, de preumblare, așa cum remarca și călătorul francez Reçordon, la 1821, când scria că „pe vremuri era o splendoare unde bucureștenii simpli, care niciodată nu se amestecau cu boierii, își duceau familiile și în această grădină ce oferea un spectacol deosebit, arnăuții călare într-un joc turcesc, numit geridul, ce consta în aruncarea sulitei spre un adversar și evitarea ei. Era un loc deosebit, în special toamna, când strugurii erau copti, iar localnicii se plimbau prin văile dealurilor din jur. Dădea într-un pavilion cu un superb bazin împrejmuit de multe sălcii sub umbra cărora se zărește o foarte frumoasă fântână turcească” (Marsillac, 1999, p. 92). Scriitorul Ion Ghica consemna faptul că această cișmea era totodată și „un izvor de sănătate și bogăție” (Lahovari, 1898, p. 691). Pe timpul verii puteau fi întâlnite dis-de-dimineață lucrătoarele, fete și neveste, meștere, calfe și ucenice, care limpezeau testemelurile în fântână și le întindeau la soare pe iarbă, în timp ce arnăuții din curțile boierești își făceau obișnuitele exerciții de călărie (*În Bucureștii de altă dată*, 1932, p. 1).

Nicolae Predescu, strănepot colateral al mitropolitului Filaret II (1792-1793), o descria astfel: „Fântâna avea înfățișarea unei frumoase case cu două rânduri. Apa celor patru izvoare se revărsa din peretele de piatră sculptată prin mai multe guri; pe pardoseala din lespezi de marmură albă erau scobite canale înguste, prin care trecea apa clipocind. Tavanul era alcătuit din 12 lespezi de marmură, pe care erau sculptate cele 12 semne zodiacale. O scară de marmură, înflorată, ducea deasupra unde se afla o sală mare, sub forma unui vechi pridvor românesc. Clădirea era acoperită cu olane, de un roșu aprins, iar de streșină atârnav clopoței care răsunau la adierea vântului” (Vătămanu, 1961, p. 362).

La cererea episcopului Melchisedec, inimosul istoric Dimitrie Papazoglu, care a și avut onoarea de a vedea acest stabiliment, îl descria astfel: „În etajul de sus era un salon mare, înconjurat cu sofale, cu perini roșii și cu ciucuri albi. În mijlocul salonului (era) o masă mare de stejar înconjurată cu scaune. Acolo se recreau mitropoliții după prânz, în zilele de sărbători; acolo se adunau, de asemeni, la conversații boierii enoriași ai Mitropoliei: Goleștii, Cătunenii, Fălcoenii, Jienii, Bujoreni, Dudeștii etc. În ziua praznicului Sf. Împărați Constantin și Elena, hramul Mitropoliei, se da masă mare la care mitropolitul invită pe toți boierii, consulii, staroștii comerțului și ai industriei [...] Salonul se sprijinea pe doisprezece stâlpi de piatră cu capitelluri și cu sculpturi de flori. Acoperământul era de olane. În salon se suia pe o scară largă, pe dinafară, acoperită. Sub salon, la etajul de jos, era cișmeaua cu douăsprezece țevi de alamă, prin care se scurgea din

abundență apa de sub malul dealului lui Filaret, în jgheaburi de marmură, iar deasupra fiecăreia dintre țevi, erau reliefuri sculptate în marmură, prezentând cele douăsprezece zodii. Deasupra lor, pe o marmură albă, se vedea marca arhiepiscopală, cu inscripția în limba română, descriind fundarea acestui frumos monument” (Vătămanu, 1961, p. 362). Inginerul Martineanu ne precizează faptul că „avea o înălțime de peste trei stânjani, de unde se putea privi toată valea” (Vătămanu, 1961, pp. 362-363).

În zilele frumoase de vară și de toamnă, șoseaua care ducea de la Sf. Nicolae până la Filaret era înțesată de caleștile boierești și briștile negustorești, la care erau înhâmați câte patru sau șase cai, în timp ce pe alături se plimbau galeșele mahalagioaice însoțite de copii. Însă deschiderea aleii din Dealul Mitropoliei și mai apoi a celei de la Șosea a îndepărtat puțin câte puțin lumea de la Filaret. Fântâna, neîngrijită la vreme, a început să se ruineze, astfel că la 1834 documentele menționează pe un anumit Manole basmangiu care a închiriat pentru 1.000 de lei „casele de la Filaret cu chioșcul” (Parusi, 2007, p. 200). Apa fântânii era folosită la spălarea testemelor sale.

Cum scurgerea apei era înfundată, în mai 1836 a fost chemat, contra sumei de 768 lei, suiușgiul Vanghele pentru a curăța olanele fântânii. La 12 iunie același an, Evghenie, iconomul Sfintei Mitropolii, s-a „jăluit” Sfatului orășenesc în „pricina înecăciunii ce suferă cișmeaua de la Filaret” pentru care a solicitat „de a să îndatora acei proprietari ca să dăstupe și să curețe șanțu ce trece prin ale lor proprietăți” (S.M.B.A.N., Fond *Agia orașului București*, dosar nr. 581/1836, f. 1), întrucât „Sfânta Mitropolie au făcut nu puțină cheltuială curățind toate haznelile și olachile cișmelii aducând apa îndestul pentru folosul obștescu [...] spre a-și avea apa cișmelii curgerea sa [...] ca să fie pardoseala slobodă și uscată precum au fost totdeauna mai înainte ca să poată cu înlesnire cei ce vor veni să scoată apă” (Ibidem, f. 4). Proprietarii s-au conformat cererii făcute așa cum se poate observa din răspunsul dat de către Comisia Văpselii Albastre cum că „l-au dăstupat” și totodată și-au asumat răspunderea de „a-l ținea totdeauna curățit” (Ibidem, f. 5).

Un ultim moment de glorie l-a reprezentat anul revoluției pașoptiste, când din pridvorul de sus al fântânii liderii mișcării au îndemnat populația adunată să lupte pentru cauza cea mare a libertății, și de aici a rezultat denumirea de Câmpia Libertății. Din păcate, nepăsarea a făcut ca și acest stabiliment să se ruineze, fapt semnalat de mai mulți oameni ai vremii, ca de pildă jurnalistul N.T. Orășanu. Se pare că „junele Știrbei se oferise să reclădească chioșcul, dacă i se cedează sculpturile”, după cum susținea un autor anonim din acea perioadă în ziarul „Dâmbovița”, nr. 11 din 3 iunie 1864 (Vătămanu, 1961, p. 364).

Arhitectul Capitalei, Cuhnovschi, a semnalat într-un raport întocmit la 19 iulie 1861, faptul că „clădirea de deasupra fântânii din câmpul Filaret” se afla într-o degradare avansată, constituind un pericol public, îndeosebi toamna. S-a cerut dărâmarea sa cu promisiunea, în același timp, de întocmire a unui proiect pentru o grădină publică, care de altfel era și stipulată în prevederile Regulamentului Organic. Cu acest prilej s-a construit un pavilion cu bazin. S-a acceptat îndepărtarea ruinelor, dar sub stricta supraveghere a arhitectului care avea obligația de a salva materialele și fragmentele de arhitectură

cu caracter artistic și istoric, acelea ce mai puteau fi folosite la proiectata refacere a stabilimentului „pe cât posibil mai monumental”.

La 25 august a fost convocată o sesiune de licitație în vederea îndepărtării ruinelor, însă ofertanții au cerut un preț prea mare pentru această operațiune, deși, după aprecierea arhitectului orașului, se putea recupera o cantitate destul de considerabilă, care putea fi refolosită. A intervenit și Ministerul Cultelor, pe 18 octombrie, pentru a stopa operațiunile de dărâmare, întrucât se socotea că fântâna era proprietatea Mitropoliei, deși aceasta nu își manifestase o astfel de pretenție. La 5 aprilie 1863, a intervenit și Poliția orașului, care a solicitat neîntârziata dărâmare, întrucât era o primejdie publică, poziție reiterată către arhitectul Capitalei, care făcea următoarea apreciere: „Clădirea de deasupra fântânii Filaret a ajuns într-o stare deplorabilă, încât amenință pericolul de cădere”. Cu prilejul unei noi licitații desfășurate pe 23 martie, operațiunile de dărâmare au fost adjudecate de către un anume D. Petre pentru suma de 53 taleri și jumătate. Acesta era obligat ca piatra rezultată să fie dusă și depozitată la Cazarma veche de la Beilic, în timp ce materialul lemnos împreună cu zidăria îi reveneau în totalitate. Din fișa de inventar întocmită chiar a doua zi de către magazionerul cazarmii, rezultă că au fost predate „o sută optsprezece bucăți mari și mici de piatră” (Vătămanu, 1961, p. 366). Deși arhitectului i s-a cerut imperios întocmirea unui nou proiect de amenajare a grădinii Filaret, acesta abia a ridicat un acoperiș de scânduri ce servea la adăpatul animalelor. În anul 1868, Consiliul comunal a solicitat inginerului Maxențiu să reclădească fântâna, fapt care s-a materializat printr-o piramidă din piatră cioplită, de dimensiuni mici, încoronată cu un steag de tinichea, ce a stârnit chiar indignarea lui Mihail Kogălniceanu, la 1874, exprimată cu prilejul unui discurs rostit în Cameră.

La *Fântâna Boului*, aflată lângă Biserica Schitu Măgureanu (Predescu, 1970, p. 91), era marea adăpătoare de vite a Plășii de Sus, deoarece aici se găseau mai multe jgheaburi de piatră, unde se aduceau la băut apă vitele țăranilor veniți cu carele în oraș, ce aduceau diferite produse pentru a le vinde. Adăparea vitelor se făcea doar în anumite intervale orare, respectiv înainte de răsăritul soarelui, la amiază și după toaca mare de la Biserica Albă (Caselli, 1934, p. 1). Printr-un tub de olane, apa se ducea în balta lui Dura neguțătorul – lacul Cișmigiului de mai târziu. Exista un lung șir de pivnițe, cu acoperământul ridicat la circa 1 m deasupra solului, unde apa era păstrată pentru a fi ferită iarna de îngheț, iar vara de căldură și murdărie.

Printre alte fântâni și cișmele ce au existat în București mai amintim: *Fântâna Babei* (Stoicescu, 1963, p. 904), *Fântâna Țiganului* (Popescu-Lumină, 2007, p. 318), aflată în preajma Bisericii Sf. Elefterie, *Fântâna Brâncoveanului* (Vătămanu, 1973, p. 12), situată pe actualul loc al Academiei Militare, *Cișmeaua Seacă* (Rafailă, 2004, p. 161), din dreptul altarului Bisericii cu Sfinți sau cu Sibile de pe fostul Pod al Târgului de Afară, azi Calea Moșilor, *Cișmeaua banului Filipescu* (Caselli, 1938, p. 2), pe locul ocupat ulterior de Palatul Regal, apoi în curtea Hanului Zlătari din fața bisericii omonime (Papazoglu, 2005, p. 52) sau la poarta Bellu, pe Podul Mogoșoaiei.

Domnii fanarioți și-au construit în jurul locuințelor mici parcuri de agrement cu caracter temporar, în mijlocul cărora erau amenajate și foișoare, după moda turcească, ce se prezentau sub forma unei terase, cu un zid circular înalt de aproximativ 1 m, ridicată pe stâlpi sculptați sau zugrăviți și acoperită, unde fie se lua masa și se odihneau în timpul verii, fie aveau loc petreceri intime. Și marii boieri și-au construit foișoare în grădinile din vastele lor curți, imitând astfel pe domni, așa cum erau cele de la casele Dudescu (1780), apoi foișorul lui Pană Filipescu situat pe malurile Dâmboviței (1792), sau cele ridicate de către Nicolae Brâncoveanu și vornicul Manu (Ionescu, 1974, p. 24). De la jumătatea secolului al XVIII-lea, chiar și negustorii avuți și micii boieri și-au construit asemenea foișoare care, evident, erau mai modeste. Totuși, aceste locuri de relaxare nu trebuie confundate cu acele adăposturi din zid situate deasupra porților de intrare, în curțile boierești sau ale hanurilor, unde păzeau arnăuți înarmați, numite tot foișoare (Stoicescu, 1960, p. 151).

Printre cele mai vechi foișoare se numără cel ridicat de către Vodă Brâncoveanu în grădina caselor părintești de la poalele Dealului Mitropoliei, din piatră, cu stâlpi săpați „foarte iscusit și minunat și zugrăvit pe dinafară și pe dinăuntru” (Ionescu, 1974, pp. 23-24), în locul unuia de lemn. În fața Bisericii Sf. Gheorghe Nou, în anul 1699, a fost construit un foișor prevăzut cu un clopot masiv despre a cărui sonoritate se spunea că reproducea numele domnului martir întru Hristos „Bran-co-van” (Ofrim, 2007, pp. 236-237), care din păcate a căzut pradă focului înregistrat în anul 1802, ce a afectat Târgul din Năuntru. Mavrogheni a ridicat un foișor și la oborul Târgului de Afară, cu scopul de a „merge la zilele de târg pentru a cerceta și a întreba pe locuitorii țării după afară cum petrec și în ce fel se poartă ispravniciei și zapcii județului” (Iorga, 1939, p. 182). Nu mai puțin de trei foișoare au fost ridicate la Curtea Nouă, care sunt amintite în anul 1780 de către Constantin Ludolf (Ionescu, 1974, pp. 23-24).

Domnul Alexandru Ipsilanti s-a îngrijit de ridicarea a două chioșcuri, la Cotroceni și Herăstrău, după modelul celor împărătești de la Istanbul. La ctitoria lui Șerban Vodă Cantacuzino, lângă casele egumenești, a fost ridicat un chioșc, în jurul anului 1775, de către domnul fanariot, care și-a construit aici locuința de vară (Lahovari, 1899, p. 29). Având o înălțime de peste 20 m, de aici putea fi admirată Capitala cu toate împrejurimile sale (Popescu-Lumină, 2007 p. 211). La 29 octombrie 1789, în zi de sâmbătă, la 3 ceasuri din noapte, adică 9 seara, acest loc de odihnă a căzut pradă incendiului împreună cu casele domnești și toate casele egumenești (Ionnescu-Gion, 1933, p. 1).

În jurul anului 1780, la Herăstrău, numit de către locuitorii orașului și „Ferăstrău” (Caselli, 1936a, p. 1), pe un deal, domnul a ridicat o „casă de priveală”, o „locuință de petrecere”, din lemn, ce-și avea privirea îndreptată spre apa verde-albăstrui a lacului. Deseori însoțit de Doamna Ecaterina, născută Moruzi, care prefera să se refugieze de alaiurile prea obositoare de la Curte, fie aici, fie la Elefterie, Ipsilanti Vodă poposea în această parte de oraș. Pe când cârmuitorul țării ședea în pavilion, la „taifas” cu boierii săi, Doamna, însoțită de jupânesele curții, obișnuia să se plimbe într-o mare luntre pe heleșteu, în sunetul meterhanelei aflate pe mal (Popescu-Lumină, 2007, p. 169). Pe de altă parte,

populația măruntă din București era nevoită să se mulțumească cu lunca Dâmboviței, cu spațiile verzi rămase în cuprinsul orașului și cu locurile înverzite și răcoroase de pe malurile Colentinei ori ale lacurilor bucureștene.

Prin Regulamentul Organic s-au luat o serie de măsuri care au vizat modernizarea, dar și îmbunătățirea condițiilor de trai în orașul ce se dorea Capitală de țară în adevăratul sens. Pentru prima dată s-a pus problema înființării unor parcuri de plimbare și de petrecere pentru marele public, în mod gratuit – unul la ieșirea din oraș a Podului Mogoșoaiei, unde au fost grădina și chioșcul lui Mavrogheni; un altul pe locul viitorului Teatru Mare, dar și în livada lui Filaret, azi Parcul Carol (Tătărâm, 1992, p. 36).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:

Fond Mitropolia Țării Românești, pachet DXVI/2.

Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale:

Fond Agia orașului București, dosar nr. 581/1836.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

* * * „Alimentarea Capitalei în alte vremi. Crâmpoie din amintirile profesorului dr. Severeanu, C.D.”, în *G.M.*, anul XI, nr. 536/ 30 august 1942, pp. 1-2.

* * * „În Bucureștii de altă dată”, în *G.M.*, anul I, nr. 22/ 12 iunie 1932, p. 1.

Bacalbașa, C., 1987, *Bucureștii de altădată*, vol. I (1871-1877), Editura Eminescu, București.

Berindei, D., 1959, „Dezvoltarea edilitară și urbanistică a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831-1862)”, în *Studii*, vol. XII, nr. 5, Editura Academiei R.S.R., București, pp. 133-158.

Berindei, D., 1963, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, Editura Academiei R.S.R., București.

Bilciurescu, V., 1945, *București și bucureșteni de ieri și de azi*, Editura Universul, București.

Bulat, T.G., 1936, „Cișmele din București la 1811”, în *A.Bas.*, anul III, nr. 1 (ianuarie-martie), Tipografia Tiparul Moldovenesc, Chișinău, pp. 131-138.

Caselli, D., 1934, „Cișmeaua Roșie” și „Biserica Luminată” din Mahalaua „Fântâna Boului”, în *G.M.*, anul III, nr. 133/ 5 august 1934, pp. 1-2.

Caselli, D., 1936a, „Chioșcul lui Ipsilanti de la Herăstrău”, în *G.M.*, anul V, nr. 232/ 12 iulie 1936, pp. 1-2.

Caselli, D., 1936b, „Fântâna cu șapte ciuciure de la Isvorul Tămăduirei”, în *G.M.*, anul V, nr. 233/ 19 iulie 1936, pp. 1-2.

Caselli, D., 1936c, „Mahalaua Cișmeaua lui Mavrogheni”, în *G.M.*, anul V, nr. 235/ 2 august 1936, pp. 1-2.

Caselli, D., 1937, „Bucureștii pe vremea lui Tudor Vladimirescu”, în *G.M.*, anul VI, nr. 272/ 2 mai 1937, pp. 2-3.

- Caselli, D., 1938, „Primele instalațiuni de canalizare din București”, în *G.M.*, anul VII, nr. 283/ 5 iunie 1938, pp. 1-2.
- Căzan, I., 1992, „Preocupări de modernizare a orașului București (1774-1829)”, în *B.M.I.M.*, vol. XI, Editura Museion, București, pp. 127-138.
- Căzan-Neagu, I., 1987, „Tradiții sud-est europene și structuri urbanistice moderne în Bucureștiul anilor 1774-1829”, în *R.I.*, tom. XI, nr. 3 (martie), Editura Academiei R.S.R., București, pp. 261-273.
- Cojocaru, I., 1958, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800-1850)*, vol. I, Editura Științifică, București.
- Crutzescu, Gh., 1986, *Podul Mogoșoaiei*, Editura Meridiane, București.
- Georgescu, F., Cebuc, A., Dache, P., 1966, *Probleme edilitare bucureștene*, Muzeul de Istorie a Orașului București, București.
- Giurescu, C.C., 1962, „Istoricul ctitoriilor bucureștene ale lui Nicolae Mavrogheni”, în *B.O.R.*, anul LXXX, nr. 3-4 (martie-aprilie), București, pp. 339-380.
- Ionescu, Ș., 1961, *Podul Mogoșoaiei. Calea Victoriei*, Muzeul de Istorie a Orașului București, București.
- Ionescu, Ș., 1966, „Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)”, în *M.I.M.*, vol. IV, Muzeul de Istorie a Orașului București, București, pp. 69-83.
- Ionescu, Ș., 1974, *Bucureștiul în vremea fanarioților*, Editura Dacia, Cluj.
- Ionescu-Gion, G., 1933, „Mahalale bucureștene”, în *G.M.*, anul II, nr. 54/ 29 ianuarie 1933, p. 1.
- Iorga, N., 1939, *Istoria Bucureștilor*, Ediția Municipiului București, București.
- Lahovari, G. I., 1898, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. I, fasc. I^a, Stab. grafic J.V. Socecă, București.
- Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București.
- Milea, G., 1936, „București. Sat, târg, Capitală”, în *Natura*, anul XXV (15 decembrie), Tipografia Bucovina, București, pp. 21-28.
- Ofrim, A., 2007, *Străzi vechi din Bucureștiul de azi*, Editura Humanitas, București.
- Olteanu, Ș., Constantin, Ș., 1969, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Editura Academiei R.S.R., București.
- Papazoglu, D., 2005, *Istoria fondării orașului București, Capitala Regatului Unit de la 1330 până la 1850*, Editura Curtea Veche, București.
- Parusi, Gh., 2007, *Cronologia Bucureștilor (20 sept. 1459-31 dec. 1989): zilele, faptele, oamenii Capitalei de-a lungul a 530 ani*, Editura Compania, București.
- Popescu-Lumină, C., 2007, *Bucureștii din trecut și de astăzi*, Fundația Culturală „Gh. Marin Speteanu”, București.
- Potra, G., 1990, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Predescu, A., 1970, *Dâmboviță, apă dulce ... Evocări bucureștene*, Editura Albatros, București.
- Rafailă, G.-M., 2004, „Biserica cu Sfinți din București”, în *B.M.I.M.*, vol. XVIII, Muzeul Municipiului București, București, pp. 159-166.
- Săveanu, S., 1973, *Enigmele Bucureștilor*, Editura pentru Turism, București.
- Simonescu, D., 1935, „Din activitatea tipografică a Bucureștilor”, în *B.V.*, anii I-V (1934-1935), București, pp. 129-134.

- Stan, M., 1969, „«Târgul de Afară» de la Capul Podului Mogoșoaiei”, în *B.M.I.M.*, vol. VII, Muzeul de Istorie a Municipiului București, București, pp. 253-259.
- Stoicescu, N., 1960, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Editura Academiei R.P.R., București.
- Stoicescu, N., 1963, „Despre aprovizionarea cu apă a orașului București până la jumătatea sec. al XIX-lea”, în *R.I.*, anul XVI, nr. 4, Editura Academiei R.S.R., București.
- Tătăram, M., 1992, *Prin Bucureștiul iubit*, Editura Țara Noastră, București.
- Teodorescu, Gh.C., 1942, *Mărturii geografice despre țările noastre de la Herodot până la Wilkinson (450 î.Hr.-1820)*, Tiparul ziarului *Acțiunea Buzăului*, f.l.
- Urechia, N., 1927, „Prima baie în București”, în *P.L.*, anul II, nr. 11-12/ 1 septembrie 1927, pp. 18-19.
- Urechia, V.A., 1892, *Istoria Românilor*, tom. III, 1892; tom. V, 1893; tom. VII, 1895, Tipografia Gutenberg Joseph Göbl, București.
- Vătămanu, N., 1961, „Fântâna de la Filaret”, în *G.B.*, anul XX, nr. 3-4 (martie-aprilie), pp. 361-367.
- Vătămanu, N., 1965, „Știri mărunte despre Bucureștii veacului al XIX-lea”, în *M.I.M.*, vol. II, Muzeul de Istorie a Orașului București, București, pp. 215-222.
- Vătămanu, N., 1973, *Istorie bucureșteană*, Editura Enciclopedică Română, București.
- Vătămanu, N., 1980, *Catastih de bucureștean*, Editura Litera, București.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Fântâna de la Filaret. (G. Olszewski, *Note istorice și stampe*).

Figure 1. The Fountain from Filaret. (G. Olszewski, *Historical Notes and Prints*).

Figurile 2-3. Sacagii. (*Colecția Tipărituri și Imprimare*, M.M.B.).

Figures 2-3. Sacagii. (*The M.M.B. Print and Print Collection*).

Fig. 1 Fântâna de la Filaret. (G. Olszewski, *Note istorice și stampe*).

Fig. 2-3 Sacagii.
(*Colecția Tipărituri și Imprimare, M.M.B.*).

DE LA CURTEA VECHE LA CURTEA NOUĂ A BUCUREȘTILOR

Gabriel-Stelian CONSTANTIN¹

Cuvinte-cheie: *Alexandru Ipsilanti; reședință; reconstrucție; războaie; calamități.*

Keywords: *Alexandru Ipsilanti; residence; reconstruction; wars; calamities.*

Rezumat: *Articolul nostru se referă la istoria Curții Noi a Bucureștilor, cunoscută și sub numele de Curtea Arsă, ridicată în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ca urmare a degradării reședinței domnești de pe malul stâng al Dâmboviței, survenită în urma războaielor ruso-austro-otomane și a calamităților naturale, Alexandru Ipsilanti, domnitorul Țării Românești, dispune construirea unei noi Curți Domnești pe Dealul Spirii, în apropierea Mănăstirii Mihai Vodă. Aceasta a avut o istorie frământată din cauza deselor schimbări de domnitori veniți din Fanar, a conflictelor militare și a distrugerilor provocate de cutremure și incendii, ceea ce a impus mai multe etape de restaurare, iar din punct de vedere arhitectural nu s-a remarcat printr-un stil anume și nici prin rafinament, bun gust și amenajare peisagistică, prezentând mai degrabă un aspect de clădire rurală, în condițiile în care resursa umană folosită la lucrările de remodelare a edificiului domnesc a fost una de slabă calitate, departe de simțul artistic al meșterilor domnești, etalat, în secolele anterioare, la construcțiile palatine.*

Abstract: *Our article refers to the history of the New Princely Court of Bucharest, also known as Curtea Arsă (The Burnt Princely Court), built in the second half of the 18th century. As a result of the degradation of the princely residence on the left bank of Dâmbovița River, following the Russian-Austro-Otoman wars and natural disasters, Alexandru Ipsilanti, ruler of Wallachia, ordered the construction of a new Princely Court on Spirii Hill, near the Mihai Vodă Monastery. The new residence had a fragmented history because of numerous changes in rulership, with rulers from Phanar, military conflicts and damage caused by earthquakes and fires, which imposed several stages of restoration, and from an architectural point of view it did not stand out through a certain style or refinement, good taste or landscaping, being more of a rural building, considering that the human resources used to remodel the princely edifice were of poor quality, far from the artistic skills of craftsmen employed for princely constructions in the centuries before.*

Afectată de războiul ruso-austro-otoman desfășurat între anii 1768 și 1774, de incendii și cutremure, precum și de dese schimbări de voievozi înregistrate odată cu instalarea pe tronul Țării Românești a domnitorilor fanarioți, Curtea Domnească a

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: gabrielconstantin@rocketmail.com.

Bucureștilor intră într-un ireversibil proces de degradare, ajungând, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să nu poată fi locuită. Astfel, sosind în orașul de pe malurile Dâmboviței în septembrie 1774, Alexandru Ipsilanti, spirit luminat, nu mai putea fi găzduit în vechea reședință voievodală și poposește în casele Brâncovenilor aflate la poalele Dealului Mitropoliei. Considerând că este sub demnitatea sa să locuiască în „case domnești surpate” (Urechia, 1892, pp. 200-201), Alexandru Ipsilanti a încercat să restaureze Curtea Domnească din București, însă costurile ridicate ale acestei operațiuni îl determină să abandoneze planul său și să dispună ridicarea unei case domnești pe Dealul Spirii, printre viile Mănăstirii Mihai Vodă, așa cum aflăm din documente: „Venind deci Vodă Ipsilanti în București în anul 1775, s-a așezat în casele lui Nicolae Brâncoveanu. S-a făcut [un] deviz pentru zidirea Curții la 300 de pungi cu aur, dar deoarece Curtea se afla în loc jos și deci cu aer prea rău, s-a socotit bine, după părerea de obște, să se ridice din temelii aiurea, pe loc înalt, cum era via lui Mihai Vodă. Au început deci zidirea în martie a anului trecut 1775 și abia la sfârșitul acestui an 1776 s-a isprăvit clădirea, afară de zidul înconjurător și de grajduri și de bucătării și de odăile de lângă zid pentru seimeni și albanezi”. (Hurmuzaki, 1917, p. 1231). Odată cu edificarea casei domnești de către Ipsilanti Vodă, vechea reședință domnească primește un nume nou, care s-a păstrat până în zilele noastre: **Curtea Veche**. Această mențiune apare într-un document din anul 1780, cu referire la un teren aflat „la poarta de sus a Curții Domnești cei vechi” (Panait, Ștefănescu, 1976, p. 68).

Cunoscută în limbajul uzual sub numele de **Curtea Nouă** (Busuioceanu, 1930, p. 1; „În Bucureștii de altă dată”, 1932, p. 1), construcția lui Alexandru Ipsilanti a fost ridicată în anii 1775-1776, excepție făcând zidul înconjurător, grajdurile, bucătăriile și odăile pentru seimeni (Giurescu, 1979, p. 95). Aflată într-o zonă retrasă, unde nu mai existau decât casele boierului Dudescu, și care oferea o priveliște deosebită asupra orașului (Ibidem), Curtea Nouă putea fi considerată o reședință domnească temporară de vară, un loc în care se concentrase viața oficială a țării și unde se etala luxul Capitalei (Busuioceanu, 1930, p. 2).

Ca și în cazul precedentei reședințe domnești, unde s-a folosit forța de muncă a meșterilor din Brașov ca urmare a solicitării scrise, din 25 mai 1458, a lui Vlad Țepeș (Bogdan, 1905, pp. 319-320), s-a recurs la ajutorul constructorilor brașoveni (Caselli, 1937, p. 1), însă colaborarea cu specialiștii de peste munți s-a încheiat brusc din cauza neînțelegerilor financiare, astfel încât lucrările au fost continuate cu ajutorul unei echipe formate din meșteri alogeni și autohtoni, aflați sub coordonarea grecului Spiridon Macri. Stadiul lucrărilor la noua reședință domnească era raportat lui Alexandru Ipsilanti de către marele vornic Nicolae Dudescu și medelnicerul Ion Vilara, desemnați de domnitor în calitate de ispravnici (Stoicescu, 1960, p. 35; Ionescu, 1974, p. 85).

Curtea Nouă este terminată la finele anului 1776, iar, din planurile realizate de către maiorul Rudolf Arthur von Borroczyński la mijlocul secolului al XIX-lea, se poate vedea că reședința domnească era situată în afara orașului și avea corpul principal așezat pe locul ocupat ulterior de Arsenalul Armatei (Busuioceanu, 1930, p. 5).

Relatările martorilor care au vizitat palatul de la Curtea Nouă lasă impresia unei construcții ridicate în grabă, inestetice și care nu corespundea menirii sale de reședință domnească. Astfel, Franz Joseph Sulzer mărturisește că edificiul avea o formă neregulată, cu două aripi ce se apropie de „înfățișarea unui banal ospiciu” (Ibidem), în care coridoarele și dependențele fără geamuri făceau aerul greu de respirat. Din punctul său de vedere, palatul se apropia mai degrabă de aspectul unei case boierești, „clădită în formă de octogon din cărămizi foarte regulat și frumos așezate; însă din lipsă de scânduri și de material potrivit, avea ușile și podelele incomod făcute” (Ibidem). Mărturia lui Sulzer este confirmată de un comerciant german, Jenne, care, la 1786, afirma că „noul palat era într-adevăr mare, dar lipsit de o înfățișare măreață, cum nimerit ar trebui să fie pentru un domnitor al țării” (Potra, 1992, p. 80). De asemenea, scriitoarea engleză Elisabeth Berkely, aflată în vizită la București în același an, 1786, mărturisea, cu o subtilitate specifică lumii diplomației cu care era familiarizată, că edificiul ctitorit de către Alexandru Ipsilanti avea un „stil *oarecum* [s.n.] european” (Iorga, 1939, p. 172). Singura apreciere pozitivă îi aparține lui Dionisie Fotino pentru care noua reședință domnească a Bucureștilor era de-a dreptul „minunată” (Georgescu, 1965, p. 227).

Corelația dintre analiza monumentelor păstrate, informațiile oferite de călătorii străini și datele obținute în urma cercetărilor arheologice permit definirea unei curți domnești ca fiind o incintă de formă rectangulară, construită din lemn sau zid, având în centrul său casa sau palatul domnului, alături de care se aflau camerele slujitorilor sau ale curtenilor, precum și o biserică paraclis (Nicolescu, 1979, p. 43). Intrarea în această incintă se realiza pe lângă un turn de apărare. Din această perspectivă, Curtea Nouă nu se încadrează în tiparul enunțat mai sus și, în consecință, nu poate fi considerată o curte domnească, așa cum a fost vechea reședință a Bucureștilor. Totodată, la Curtea Nouă nu s-a regăsit nici măcar amprenta curților brâncovenești, caracterizată prin retragerea palatului în raport cu restul ansamblului într-o curte interioară, cu rol de protocol destinat oaspeților de seamă, și o grădină, ambele situate pe fațada principală a edificiului, în apropierea unui lac sau a unui râu.

Grație unui tablou păstrat în colecțiile Academiei Române, putem reconstitui interiorul sălii tronului din cadrul palatului Curții Noi, așa cum arăta în momentul urcării pe tron a lui Nicolae Mavrogheni (26 martie/6 aprilie 1786). Lucrarea, ajunsă în patrimoniul național, a fost o donație a lui Mavrogheni-bey din Constantinopol. Dat fiind că tabloul nu a fost semnat, istoricii sunt de părere că autorul a fost Georgio Venier, originar din Venetia, având în vedere că tehnica și culorile sunt aceleași cu cele pe care obișnuia să le folosească artistul italian, cu atât mai mult cu cât acesta s-a aflat la București în anii 1786-1787, fiind desemnat de către Nicolae Mavrogheni „arhizugrav” (Greceanu, 2012, p. 220).

Importanța tabloului nu constă doar în faptul că redă fastul reședinței voievodale din momentul urcării pe tron a domnitorului fanariot; relevant, din perspectiva noastră, este că opera constituie una dintre puținele mărturii ale ceremoniilor domnești din acea perioadă.

În sala tronului, decorată cu coloane și arcade, îl putem vedea pe Nicolae Mavrogheni așezat pe tron sub un baldachin împodobit cu stema țării și cu însemnele domnești – sabia și buzduganul –, ascultând citirea firmanului de domnie, alături de boierii curții.

Ocupația militară a Bucureștilor de către feldmareșalul Saxa-Coburg în anul 1789, pe fondul desfășurării războiului ruso-austro-otoman dintre anii 1787 și 1792, a provocat pagube materiale însemnate Curții Noi, astfel încât aceasta nu mai putea fi locuită, motiv pentru care domnitorul Mihai Suțu s-a mutat la Mănăstirea Sf. Sava, iar succesorul său, Alexandru Moruzi, a fost găzduit la Mănăstirea Mihai Vodă.

După o serie de reparații, Moruzi îl primește în vizită la Curtea Nouă (1794) pe ambasadorul Angliei la Constantinopol, lordul Robert Ainslie, moment ce a fost imortalizat într-un album de către Luigi Mayer. Astfel, se poate observa (Fig. 2) că oaspetele englez a fost primit în sala de recepție a palatului domnesc, destul de spațioasă și înaltă, având ferestre mari pe toate laturile, deasupra cărora se afla un alt rând de geamuri mai mici și ovale. În plan central se poate observa tronul, la care se ajungea după urcarea câtorva trepte și deasupra căruia exista *turaua* sultanului, iar pe perete era prinsă o sabie otomană ce simboliza autoritatea padișahului, delegată voievodului Țării Românești. Alexandru Moruzi, îmbrăcat cu caftan și purtând calpac pe cap, și lordul Robert Ainslie stau așezați pe un divan, alături de membrii delegației engleze, iar în celălalt plan sunt redați în picioare boierii de la curtea domnească, îmbrăcați în costume orientale.

Un aspect interesant care dezvăluie viața de la curtea lui Alexandru Moruzi îl constituie ceremonialul de dimineață: „După ce domnitorul se trezește din somn, cel dintâi intră în odaia domnitorului marele-șerbegiu (*șerbegi-bașa*), demnitarul care se îngrijește de dulceturi, urmat de un al doilea șerbegiu care duce tava cu dulciuri: șerbet de trandafiri sau de vișine etc.; după aceea, vine marele-cafegiu, urmat de un al doilea cafegiu care duce pe o tavă de argint ceașca cu cafea; după el, *marele-ciubucciu*, urmat de un al doilea ciubucciu care aduce lulelele și narghilele. Procesiunea este încheiată de patru fete frumoase din suita Doamnei, fiecare ducând în mână un fel de cățuie plină cu jar peste care presară praf de chihlimbar”. (Djuvara, 2006, p. 57).

O amplă etapă de reconstrucție a Curții Noi a fost întreprinsă de către domnitorul Constantin Hangerli, în primăvara anului 1798, care a dispus ca județele Dâmbovița, Prahova și Săcuieni să asigure necesarul de var pentru această operațiune, iar mănăstirile din țară să trimită la lucru țiganii robi aflați în proprietatea lor. Dacă ținem cont că lucrările de reparații au fost executate de meșteri slab calificați, recrutați, de regulă, din mediul bisericesc (Stoicescu, 1960, p. 37), avem măsura calității renovării Curții Arse și ne putem da seama care era atât simțul estetic al beneficiarului, cât și gradul de involuție pe scara specializării profesionale, cu referire la faptul că la *Curtea Veche* au lucrat, la cererea lui Mircea Ciobanul, Matei Basarab sau Constantin Brâncoveanu, așa-numiții *meșteri domnești*, adică cei mai buni oameni din fiecare breaslă, spre deosebire de noua reședință domnească, unde au muncit doar cei care asigurau o mână de lucru ieftină, dacă nu gratuită. Acuratețea culorilor și tehnica de

execuție a pictorului bizantin Constantinos sau măiestria dantelăriei în piatră executată în timpul lui Constantin Brâncoveanu de către Mira de la Bordești, Pesena Levino și Vucașin Caragea (Nicolescu, 1979, p. 43) nu s-au regăsit la Curtea Nouă.

Restaurarea Curții Noi din vremea lui Constantin Hangerli a dat o nouă înfățișare reședinței domnești din Dealul Spirii, așa cum aflăm dintr-o descriere contemporană: „Acest palat era foarte mare; era zidit după stilul bizantin, cu două caturi, având patru scări și trei foișoare; în catul de sus, la mijloc, era salonul cel mare, unde era și tronul domnesc; între alte încăperi erau și un paraclis și o baie, iar în catul de jos erau toate autoritățile, respectiv vistieria, logofeția, hătmănia și altele, cu cancelariile lor” (Stoicescu, 1960, pp. 36-37).

Secolul al XIX-lea începe cu un episod nefericit în istoria Curții Noi, vestind, parcă, sfârșitul ei survenit peste un deceniu. Zvonul că trupele lui Pasvantoglu urmau să treacă peste Dunăre a provocat panică printre bucureșteni, inclusiv în rândul autorităților, astfel încât domnitorul, marii boieri, negustorii înstăriți și arnăuții părăsesc orașul în grabă (Corfus, 1966, p. 321), lăsându-l, la 30/31 mai 1802, pentru patruzeci de zile, la dispoziția calicilor și a vagabonzilor: „Atunci a început a domni oamenii disperați și fără căpătâi care se numesc în vorba poporului crai” (Berindei, 1962, p. 130). Lumea aceasta care pusese stăpânire pe oraș a intrat în Curtea Domnească, de unde a luat „semnele domnești, adică tuiurile și stindardele”, după care „se preumblau cu ele pe toate ulițele orașului”, în timp ce „căpitanul lor, numit Melamos, de viță arnăut și de profesiune bocceagiu, se preumbla cu cuca domnească pe cap” și era salutat: „«Să trăiești, Măria ta, ani mulți și fericiți», unite cu înjurături” (Ibidem).

Cutremurul din 1802, numit și „cutremurul cel mare”, a fost atât de violent, încât s-a deschis pământul și a ieșit apă și pe alocurea catran” (Ionescu-Gion, 1899, p. 351). Bucureștii au cunoscut pagube majore în urma mișcării telurice, în condițiile în care „o mulțime de clădiri s-au dărâmat cu totul, altele s-au zdruncinat puternic și au crăpat de sus până jos” (Potra, 1990, p. 160). Mărturiile contemporanilor surprind amploarea distrugerilor; Dionisie Ecclesiarhul amintea că „pământul s-a cutremurat foarte tare de au căzut toate turele bisericilor din București” (Ibidem, p. 161), iar Constantin Erbiceanu se referea la Turnul Colței, care „la toate cutremurele s-a împotrivit, puțin pășându-i, dar acestuia a cedat, recunoscându-se învins, [și] și-a înclinat vârful său ce a fost zidit mai [bine] de o sută de ani, cu toate că era voinic” (Ibidem). În egală măsură au fost afectate atât clădirile vechi, cât și cele noi (Ibidem).

În aceste condiții, nici palatul domnesc nu a fost ocolit de distrugeri, fapt care l-a determinat pe Constantin Ipsilanti să nu se mai simtă în siguranță și să se mute la Mănăstirea Văcărești (Ionescu, 1974, p. 91).

În ciuda repetatelor lucrări de renovare, Curtea Nouă nu reușește să-și schimbe înfățișarea inițială de clădire provincială, lipsită de orice stil arhitectonic, și să se impună în ochii călătorilor străini prin rafinament, bun gust și amenajare ambientală, pe măsura statutului său de reședință domnească. Mărturiile celor care vizitează Curtea Nouă

remarcă aspectul rural pe care îl degajă aceasta. Astfel, aflăm că încăperile palatului erau „spoite cu var” (Potra, 1990, p. 100), iar curtea arăta ca „o adevărată ogradă de țară, plină de păsări de curte și de vite” (Caselli, 1937, p. 1). Nici încăperile destinate oaspeților nu produceau o impresie plăcută, așa cum mărturisește soția consulului francez la Iași, Charles Reinhard: „M-am dus să văd odăile în care aveam să locuim; mi s-au părut foarte goale: în afară de niște divanuri, nu mai era nimic, și, spre marea mea mirare, nici măcar o oglindă: soțul meu cerea stăruitor o masă de scris; iar eu am vrut să știu cum trebuie să stai când scrii scrisori. Domnul de Saint-Luce, aflat în slujba noastră, m-a încredințat că te obișnuiești repede să scrii pe genunchi; numai cei ce slujesc domnitorului își îngăduie luxul unui portofel” (Djuvara, 2006, p. 56).

După ce a cunoscut o scenă de o cruzime extremă prin decorarea, în anul 1806, în contextul declanșării războiului ruso-otoman (1806-1812), a scării mari a palatului cu capete de soldați otomani în care erau înfipite lumânări aprinse (Stoicescu, 1960, p. 38, n. 6), și după ce a fost transformată în spital de către trupele rusești, Curtea Nouă părea că a depășit încă un moment dificil al istoriei sale zbuciumate odată cu începerea, în decembrie 1812, a unei noi campanii de reparații în timpul lui Ioan Caragea. Însă, la câteva zile după urcarea pe tron a acestuia din urmă, la ora 5 dimineața, un incendiu violent a izbucnit la Curtea Nouă, consacrându-i în istorie numele de **Curtea Arsă**. Martor al evenimentului, contele de Lagarde nota: „La ora cinci dimineața un zgomot îngrozitor mă deșteptă fără veste. Am crezut că orașul era jefuit. O lumină orbitoare strălucea în odaia mea. Dădui fuga la fereastră și văzui, chiar înaintea mea, palatul prințului cuprins de flăcări. Clădit pe un loc înalt, îmi amintea Vezuviul la mânia; flăcările care izbucnesc din palat amenințau să dea foc orașului întreg. Bucureștii, clădiți numai din lemn, erau în primejdie să se aprindă de la un capăt la altul. M-am îmbrăcat în grabă și am alergat să văd mai aproape această nouă pacoste. Ajutoarele au fost grabnice și bine date. Tulumbagiii se suiau cu curaj pe acoperișurile ce ardeau, pătrundeau în apartamentele ce erau în flăcări, ca să mântue din ele câteva mobile. Cu toate silințele lor focul însă se întindea. Locuitorii erau toți sculați. Era lumină ca în plină zi. Mai târziu aflai că focul fusese stins, dar palatul căzuse pradă focului” (Caselli, 2015, pp. 37-38; Potra, 1990, p. 201).

Distrugerile suferite în urma incendiului au transformat-o într-un spațiu de nelocuit, motiv pentru care domnul Ioan Caragea s-a mutat la Cotroceni într-o primă fază, iar ulterior, în casele lui Costache Ghica Brigaderu situate pe Podul Mogoșoaiei, mai exact pe locul unde se află astăzi Ateneul Român (Cernovodeanu, 2004, p. 745).

După incendiul din anul 1812 și mutarea familiei domnitoare de la Curtea Arsă, teritoriul fostei reședințe domnești este amenajat din punct de vedere edilitar de către locuitorii aflați în imediata sa vecinătate. Astfel, aflăm că un oarecare Constantin dascăl, care cumpăraseră o casă în această zonă, solicită Agiei să i se permită să realizeze o alee „pentru priveala tuturor de obște și cu drum deschis și pomi și clădire de viță și cu foișoare printr-însul și cu cișmea de apă curgătoare din izvorul ce iese dintr-acel pământ” (S.M.B.A.N., Fond *Agia orașului București*, dosar nr. 139/1831, f. 2). Totodată, dintr-o altă

cerere a lui Constantin rezultă că zidurile care alcătuiau Curtea Nouă s-au transformat în ruine, fapt care provoca neplăceri locuitorilor din această zonă, de vreme ce Constantin se angaja să realizeze un jgheab prin care să se scurgă apa de la ploaie care se aduna lângă zidul de jos al fostei curți, deoarece „pătimea și mahalaua când apa pătrunde în pivnițe care slăbesc zidurile” (Ibidem, f. 4).

Treptat, la începutul deceniului al treilea, pe teritoriul Curții Noi au început să fie ridicate case din materialele sustrate din ceea ce mai rămăsese din Curtea Nouă, devenind o zonă frecvent locuită de persoane certate cu legea. Această situație a alertat autoritățile, determinându-le să întocmească o catagrafie din care aflăm că în acea zonă existau 36 de locuințe în care trăiau 114 persoane (S.M.B.A.N., Fond *Vornicia din Lăuntru*, dosar nr. 555/1832, f. 3). Ulterior, Agia a trecut la demolarea tuturor construcțiilor existente pe locul ocupat de Curtea Nouă, așa cum rezultă din documentul datat 8 octombrie 1834, unde se menționează că „ocolul Curții Arse a fost deșărtat de binale” (Ibidem, f. 21).

Remodelarea întregului teritoriu pe care s-a aflat Curtea Nouă s-a înregistrat în timpul domnitorului Alexandru I. Cuza, când s-a început construirea Arsenalului Armatei.

Cercetările arheologice desfășurate în anii 1978-1979 pe teritoriul fostului Arsenal al Armatei și în zona adiacentă a acestuia au scos la iveală vestigii ale palatului, pe baza cărora specialiștii au stabilit că edificiul domnesc avea două laturi care formau litera „L” (Panait, 1980, p. 125), cu parter – unde existau săli – și etaj, pe care erau dispuse 29 de camere (Idem, 2002, p. 13). Dacă facem un exercițiu de imaginație, ne putem închipui că palatul avea latura de est ocupată cu camere de mari dimensiuni, pe latura de vest este posibil să fi existat un turn, având în vedere că aici s-a descoperit o fundație patrulateră, iar pe latura de sud figurau încăperi ce aveau o suprafață cuprinsă între 8 și 16 mp și erau pardosite cu cărămidă; din păcate, latura de nord nu a putut fi reconstituită, din cauză că zidurile palatului au fost distruse în întregime odată cu ridicarea Arsenalului Armatei. Latura principală, pe care erau situate patru foișoare ce ofereau o perspectivă deosebită spre Dâmbovița, asigura accesul într-o sală dreptunghiulară cu suprafața de 130 mp (Idem, 1979, p. 395). Subsolurile palatului aveau două galerii principale, una de 40 m și alta de 60 m lungime, cu o lățime între 3 și 5 m și o înălțime de 2,5 m, ale căror bolți și ziduri erau realizate din cărămidă tencuită. Cele două galerii comunicau cu exteriorul prin intermediul unor coridoare mai mici. Totodată, subsolurile, realizate din cărămidă și mortar, erau formate din bolți semicilindrice care se susțineau pe arcade în formă de semicerc.

În încheiere, putem menționa faptul că reședința ctitorită de către Alexandru Ipsilanti pe Dealul Spirii nu poate fi considerată o adevărată curte domnească, din cauză că nu întrunește caracteristicile funcționale necesare, însă ceea ce s-a folosit la Curtea Nouă este structura de bază a unei reședințe domnești medievale, regăsită în planul folosit la Curtea Veche și la palatele brâncovenești de la Mogoșoaia, Potlogi sau Doicești, fapt care, din unghiul nostru de vedere, asigură un element de legătură și continuitate între Curtea Nouă și celelalte curți domnești ale Țării Românești.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Source

Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale:

Fond *Agia orașului București*, dosar nr. 139/1831.

Fond *Vornicia din Lăuntru*, dosar nr. 555/1832.

Lucrări generale și speciale / General And Special Works

* * * „În Bucureștii de altă dată”, în *G.M.*, anul I, nr. 22/ 12 iunie 1932, p. 1.

Berindei, D., 1962, *Orașul București. Reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, Societatea de Științe Istorice și Filologice din România, București, 1962.

Bogdan, I., 1905, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I (1413-1508), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București.

Busuioceanu, A., 1930, „Un palat domnesc din vremea fanarioților: Curtea Nouă din București”, în *B.C.M.I.*, anul XXII, fasc. 61 (iulie-septembrie), Vălenii de Munte, 1930, 16 p. (extras).

Caselli, D., 1937, „Curtea Arsă”, în *G.M.*, anul VI, nr. 295/ 17 octombrie 1937, p. 1-2.

Caselli, D., 1937, „Curtea Domnească ot Mihai Vodă”, în *G.M.*, anul VI, nr. 293/ 3 octombrie 1937, p. 1-2.

Caselli, D., 2015, *Măcelărirea bucureștenilor pe vremea lui Chehaia Bei și alte minunate povestiri din București de la începutul veacului al XIX-lea*, Editura Vremea, București.

Cernovodeanu, P. (red. resp.), 2004, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. I (1801-1821), Editura Academiei Române, București.

Corfus, I., 1966, „Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu”, în *S.A.I.*, vol. VIII, București, pp. 309-403.

Djuvara, N., 2006, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, ediția a 4-a revăzută, Editura Humanitas, București.

Georgescu, F. (red. resp.), 1965, *Istoria orașului București*, vol. I, Muzeul de Istorie a Orașului București, București.

Giurescu, C.C., 1979, Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Sport-Turism, București.

Greceanu, O., 2012, *Dicționarul zugravilor de subțire. Monahi și mireni*, Editura Idaco, Otopeni.

Hurmuzaki, E., 1917, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIV, partea II (1716-1777), Stabilimentul grafic I.V. Socecu, București.

Ionescu, Ș., 1974, *Bucureștii în vremea fanarioților*, Editura Dacia, Cluj.

Ionnescu-Gion, G., 1899, *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, București.

Iorga, N., 1939, *Istoria Bucureștilor*, Ediția Municipiului București, Imprimeria Națională, București.

Nicolesco, C., 1979, *Case, conace și palate românești*, Editura Meridiane, București.

Panait, P.I., 1979, „Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Curtea Nouă din București”, în *M.C.A. Oradea*, A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, pp. 395-398.

- Panait, P.I., 1980, „Considerații privind cercetarea monumentelor istorice bucureștene”, în *Arhitectura*, anul XXVIII, nr. 1-2 (182-183 s.n.), București, pp. 121-125.
- Panait, P.I., 2002, „Enigmele curților domnești din București”, în *M.I.*, anul XXXVI (s.n.), nr. 10 (427, octombrie), București, pp. 12-15.
- Panait, P.I., Ștefănescu, A., 1976, *Muzeul Curtea Veche*, Muzeul de Istorie a Municipiului București, București.
- Potra, G., 1990, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Potra, G., 1992, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, Editura Academiei Române, București.
- Stoicescu, N., 1960, *Repertoriul monumentelor feudale din București*, Editura Academiei R.P.R., București.
- Urechia, V.A., 1892, *Istoria Românilor*, tom. II, Lito-Tipografia C. Göbl, Bucuresci.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

- Figura 1. Bucureștii văzuți de la Curtea. Arsă (Colecția de Tipărituri și Imprimare a M.M.B.).
Figure 1. Bucharest seen from the Burnt Princely Court. (The Prints Collection of the Bucharest Municipality Museum).
- Figura 2. Robert Ainslie primit la Curtea Nouă în anul 1789. (Adrian Corbu, *Bucureștii vechi*).
Figure 2. Robert Ainslie received at the New Princely Court in 1789. (Adrian Corbu, *Bucureștii vechi*).

Fig. 1 Bucureștii văzuți de la Curtea Arsă. (Colecția de Tipărituri și imprimate a M.M.B.).

Fig. 2 Robert Ainslie primit la Curtea Nouă în anul 1789. (Adrian Corbu, *Bucureștii vechi*).

HANURI DIN BUCUREȘTI, SAU DESPRE BUCUREȘTII HANURILOR¹

Vladimir CREȚULESCU²,

Andreea MÂNICEANU³,

Christiana-Andreea DIACONU⁴

Cuvinte-cheie: București; hanuri; tipologie a hanurilor; istorie urbană; modernizare.

Keywords: Bucharest; inns; typology of inns; urban history; modernization.

Rezumat: Hanul – în diversele sale întruchipări balcano-orientale, de la impozantul caravanserai până la hănișorul țărănesc – reprezintă o instituție fundamentală pentru înțelegerea dinamicilor sociale și economice ale Europei de Sud-Est, inclusiv ale Principatelor dunărene și, implicit, ale târgului Bucureștilor, în veacurile premoderne (adică aproximativ din secolul al XVII-lea până în prima jumătate a veacului al XIX-lea). În rândurile ce urmează, autorii vă propun o incursiune exploratorie în universul hanurilor din vechii București. Vom începe explicând pe scurt ce erau, cum arătau și ce funcții socio-economice îndeplineau hanurile în Bucureștii secolelor trecute. Apoi vom trasa pe scurt istoricul câtorva hanuri bucureștene alese pe criterii subiective și fără pretenții de exhaustivitate. În încheiere, vorbim despre dispariția fizică a hanurilor bucureștene – și, implicit, despre dispariția instituției hanului –, în contextul modernizării accelerate a Capitalei unei Româнии (încă) foarte tinere, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Abstract: The inn – in its various Balkan-Oriental guises, from the imposing caravanserai to the little peasant inn – constitutes an institution fundamental to one's understanding of the social and economic dynamics of South-Eastern Europe, including the Danubian Principalities and, implicitly, Bucharest, during the early modern period (that is to say, approximately from the 17th to the first half of the 19th centuries). In the following paragraphs, the authors set out to make an exploratory incursion into the world of Bucharest's old inns. We begin by briefly explaining what the aforementioned inns were, what they looked like and what socio-economic functions they served, in the Bucharest of past centuries. Then we trace a brief outline of the individual histories of several Bucharest inns, chosen on subjective grounds and without any claim to exhausting the topic. In closing,

1. Porțiuni din textul prezentului articol au apărut deja, în traducere germană (vezi Crețulescu, Mihăescu, 2018, pp. 98-129).

2. Universitatea din București; e-mail: vladimir_cretulescu@yahoo.com.

3. Muzeul Municipiului București; e-mail: andreea_maniceanu@yahoo.com.

4. Universitatea din București; e-mail: diaconu.christiana@gmail.com.

we speak about the physical disappearance of Bucharest's inns – and, implicitly, about the disappearance of the inn as an institution –, in the context of the accelerated modernization undergone by the capital city of a (still) very young Romania, during the second half of the 19th century.

Despre hanurile vechilor București: considerații generale

Istoria hanurilor bucureștene începe în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, înainte de domnia lui Matei Basarab. Încă din această vreme, negustorii străini sosiți la București au privilegiul de a cunoaște, datorită acestor localuri, avantajul unei bune piețe de desfacere și achiziție pentru negoțul lor. Marile hanuri, mai ales, reprezentau pentru aceștia un loc ideal de depozitare și păstrare a mărfurilor, dar și un mijloc prielnic de desfășurare a afacerilor, încheiate în urma întâlnirii cu tot felul de comercianți turci, greci, nemți, ruși sau chiar francezi și englezi. Toți acești negustori și-au găsit loc pentru prăvăliile și depozitele lor în așezări precum hanul lui Șerban Vodă Cantacuzino, hanul Colței, hanul lui Constantin Brâncoveanu, hanul Zlătari sau Gabroveni, iar mai târziu hanul lui Manuc (Ionescu-Gion, 2008, p. 80).

O privire aruncată în prăvăliile marilor hanuri bucureștene din secolul al XVIII-lea descoperă felurite mărfuri pentru toate gusturile. Bucureștenii puteau alege postavuri, stofe, mătăsuri și pânzeturi din Ypres, Louvain sau Lyon, sticlărie, oglinzi și parfumuri din Veneția, mătăsuri, arme și bijuterii din Bagdad, Damasc sau Constantinopol, iar cei mai înstăriți își puteau cumpăra chiar și blănuri scumpe aduse din Moscova sau Veliki Novgorod. Negustorii știau că mărfurile lor trebuie să satisfacă cele mai înalte și alese pretenții, astfel că nimic nu părea să lipsească din prăvăliile mereu dornice de clienți (Potra, 1943, p. 3).

Hanurile, mai mari sau mai mici, au favorizat dezvoltarea vieții economice a Bucureștilor, fapt ce a dus la creșterea prestigiului orașului. Odată cu apariția lor, negoțul și încheierea afacerilor încep să capete avânt, oportunitate străină negustorilor din alte orașe din Balcani și Valea Dunării, în afară de Viena. La toate acestea se mai adaugă și meritul de a contribui la îmbogățirea și transformarea vieții culturale a vechilor București, prin spațiul pus la dispoziție școlilor și sălilor de teatru (Florescu, 1935, p. 145).

De asemenea, hanurile au avut și un rol politico-militar însemnat, la care cu siguranță ctitorii lor nu s-au gândit. Acestea ofereau adăpost și apărare în vremuri de război, ca adevărate cetăți de refugiu. Și, mai mult decât atât, aproape toate hanurile bucureștene au reprezentat locul ideal pentru desfășurarea activităților primilor agenți diplomatici. Nu de puține ori, negustorii care călătoreau pentru procurarea mărfurilor aveau în bagajele lor diverse rapoarte diplomatice, cu informații politice foarte variate (Potra, 1943, p. 4).

În tot timpul anului, hanurile își țineau porțile deschise, iar călătorii osteniți se opreau în căutare de adăpost și hrană pentru ei și pentru vite, spre mulțumirea hangiiilor întotdeauna bucuroși de oaspeți. De altminteri, pe vremea aceea, a fi hangiu nu era lucru

rău, mulți și-au agonisit astfel averi frumoase (Papazoglu, 2000, p. 174). Cu toate că, la început, condițiile de găzduire nu erau cele mai prielnice, atmosfera veselă îi făcea pe drumeți să uite de oboseală și neajunsuri, găsind de cele mai multe ori răgaz să-și discute în voie afacerile sau să facă tot felul de înțelegeri (Panait, 1974, p. 74).

În forma lor cea mai caracteristică, hanurile erau edificii masive, compuse din patru corpuri de clădire dispuse în formă de pătrat în jurul unei curți interioare. La parter se aflau prăvăliile unde diverși negustori își puteau vinde produsele. În curte se afla întotdeauna o fântână, eventual două. Tot aici fințau multiple clădiri anexe: grajduri și bucătării, depozite de mărfuri și magazine pentru furaje stăteau la dispoziția cailor și căruțașilor osteniți, aflați în slujba negustorilor. Pivnițe și beciuri adânci ofereau spații ample unde produsele perisabile puteau fi ținute „la rece”. La etaj se aflau camere și apartamente de închiriat, destinate în principiu negustorilor care fie locuiau în han (având prăvălii la parter), fie se aflau în trecere. Un dublu pridvor suprapus, legat cu stâlpi și arcade din lemn, dădea ocol curții interioare, etajul comunicând cu parterul și curtea prin intermediul unor scări late, din lemn. Spre exterior, zidurile extrem de groase penetrate de ferestre mici dădeau hanului aspectul unei fortărețe. Această impresie era doar pe jumătate înșelătoare, căci pe timpul nopții porți masive, ferecate cu drugi groși de fier, blocau singura intrare în curtea hanului, garantând astfel siguranța mărfurilor și a călătorilor în fața oricărui posibil agresor (Zamani, 2007, pp. 43, 47-51; Badea, 2007, p. 220).

Trebuie precizat că descrierea de mai sus corespunde numai *hanurilor în formă de patruleter*, cele mai apropiate de tipul caravanseraiului otoman. După criteriul planimetriei, mai existau în București alte două tipuri de han. Anume:

- *hanurile de tip „pasaj”*, cu o curte interioară îngustă și lungă, prăvăliile și camerele de locuit fiind așezate de-o parte și de alta a acestei curți; curtea avea câte o poartă în fiecare capăt. Prin intermediul acestor porți, hanul se deschidea simultan către două străzi distincte (Zamani, 2007, p. 60). Hanurile bucureștene Gabroveni și Hanul cu Tei – ambele, cu deschidere (și) spre Strada Lipscani – intră în această categorie;

- *hanurile în forma literei „E”*, care au la parter prăvălii boltite cu deschidere spre stradă (și nu spre o curte interioară, ca în cazul celorlalte două tipuri de han), iar la etaj, camerele de locuit sunt dispuse în lungul unei galerii închise cu ferestre, care dă spre curtea din spatele hanului. Acestui tip arhitectonic îi aparține Hanul Solacolu, aflat pe Calea Moșilor (Zamani, 2007, pp. 67-68).

Există însă mai multe moduri de a clasifica hanurile bucureștene. Dacă ne gândim la cine le-a ridicat, atunci ele se împart în:

- *hanuri domnești*, adică ridicate de domnitori ai Țării Românești – singurii care aveau, inițial, suficiente resurse pentru a construi edificii atât de impunătoare. În această categorie ar intra hanuri precum Șerban Vodă, Constantin Vodă sau Sfântul Gheorghe Nou; știm că acest din urmă han a fost reconstruit de către domnitorul Constantin Brâncoveanu la finele veacului al XVII-lea, în schimb despre data întemeierii avem informații contradictorii (Potra, 1985, pp. 47-49);

- *hanuri mănăstirești*, construite de staroști și egumeni în preajma mănăstirilor, de regulă cu scopul ca respectiva mănăstire să poată profita economic de vadul comercial și fluxul de călători din centrul Bucureștilor. În această categorie intră, de exemplu, Hanul Grecilor, Hanul Stavropoleos, Hanul Colțea și Hanul Zlătari;

- *hanuri boierești*, înființate de boieri mai mici sau mai mari cu gândul de a-și spori veniturile – a se vedea Hanul Bălăceanu, Hanul Dudeasca-Suțu sau Hanul Filipescu;

- *hanuri negustorești*, fondate și întreținute de mari negustori, cum este cazul celebrului Han al lui Manuc. Astfel de hanuri sunt destul de rare în București, întrucât marea negustorie nu pare să fi fost prea atrasă de afacerea cu hanuri (Potra, 1985, p. 25).

Dacă luăm, în schimb, drept criteriu de clasificare poziția (centrală ori periferică) a hanurilor în contextul urbei, atunci distingem:

- *hanurile din centrul orașului*, edificii relativ mari, având la parter prăvălii, grajduri și depozite pentru mărfurile negustorilor și la etaj camere de închiriat, pentru găzduire. Astfel de hanuri se ridicau în preajma Curții Domnești, fiind destinate cu precădere marilor negustori și călătorilor cu dare de mână;

- *hanurile de la periferie*, cunoscute ca *hanuri țărănești*, sau *hănișoare* și ținute, în general, de cârciumari care adăugau câteva odăi de închiriat umilei lor taverne. Aceste localuri simple erau menite să-i găzduiască pe cultivatorii din împrejurimi, veniți în Capitală pentru a-și vinde propria producție agricolă, sau pe negustorii *cu de-amănuntul* (adică *en détail*) sosiți din diverse părți ale țării, practicantți ai unui modest comerț intern (Zamani, 2007, pp. 40-47).

Dacă privim însă dincolo de marea lor diversitate tipologică, constatăm că toate hanurile bucureștene îndeplinesc, în fond, funcții similare: în esență, ele servesc drept puncte de sprijin pentru rețelele comerciale. În consecință, se observă o extraordinară proliferare a hanurilor, pe măsura înfloririi comerțului local, regional și continental, în și prin București. Astfel, dacă potrivit numărătorii lui Ionnescu-Gion, la finele secolului al XVIII-lea erau în Capitală 47 de hanuri (Ionnescu-Gion, 1899, p. 453), nu mai târziu de 1819 un inventar făcut hanurilor din oraș avansează cifra de 77, în vreme ce un altul, realizat în 1838, numără în București nu mai puțin de 145 de hanuri! (Badea, 2007, p. 230).

Despre câteva hanuri bucureștene: o selecție subiectivă

Sursele istorice mărturisesc că cel mai mare han al Bucureștilor de odinioară a fost hanul întemeiat de Șerban Vodă Cantacuzino, han domnesc, a cărui construcție a fost începută în 1683 și terminată, în mare, pe la 1685, când deja primește primii negustori și chiriași. Bucurându-se de o plasare centrală, aproape de kilometrul 0, locul cel mai potrivit pentru negoț, hanul a avut o istorie încărcată (Potra, 1943, p. 5).

Șerban Cantacuzino începe construcția monumentalului edificiu pe când era încă postelnic în divanul domnitorului Grigore Ghica, așadar înainte să devină el însuși domnitor al Țării Românești. Deși Cantacuzino nu văzuse vestitele hanuri venețiene, pentru a se putea inspira din măreția lor, îi erau familiare cele din Constantinopol, care

păstrau mult din stilul celor din Veneția. În cetatea Țarigradului, Șerban Vodă a văzut cu siguranță destule modele care să-l inspire pentru cetatea de negoț pe care și-o dorea la București (Ionescu-Gion, 2008, pp. 479-481).

Între 1866 și 1880, Șerban Cantacuzino cumpără, de la diverși proprietari, un număr de terenuri și de prăvălii în preajma Curții Domnești. Pe terenul achiziționat se începe, în vara anului 1683, construcția hanului. Edificiul este inaugurat în 1685, deși construcția nu era încă pe deplin încheiată nici în 1686, din pricina lipsei banilor – cheltuielile domnitorului în această perioadă au fost sporite și de întemeierea Mănăstirii Cotroceni (de altfel, Șerban vodă donează hanul acestui așezământ monastic, ctitorit tot de el), dar și de participarea alături de turci, în 1683, la asediul Vienei (Potra, 1943, p. 53).

La moartea prematură a domnitorului, în 1688, hanul, încă neterminat, trece în grija egumenilor Mănăstirii Cotroceni. Lucrările de construcție sunt însă abandonate, ele fiind reluate și încheiate abia în 1803, de către egumenul Visarion Lambriatis.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, curtea interioară a faimosului han mai adăpostea încă o biserică de mici dimensiuni, despre care se crede că ar fi fost construită cel mai probabil la jumătatea secolului al XVIII-lea (Potra, 1943, p. 56). Lăcașul de cult a fost ridicat din banii negustorilor care dețineau prăvălii în incinta hanului. Cutremurul ce a zguduit Bucureștii în 1838 deteriorează grav biserica, astfel încât mai mulți chiriași ai hanului, în mare parte greci, îl roagă pe egumenul Mănăstirii Cotroceni, Meletie Căscioreanu, să le ofere ajutor pentru îndreptarea pagubelor. Starețul nu le-a putut fi însă de prea mare folos, căci nu putea lua măsuri fără aprobarea Sfântului Munte, căruia îi era închinată Mănăstirea Cotroceni. Neavând altă soluție și dorindu-și într-adevăr refacerea bisericii, credincioșii înaintează rugămințile lor domnitorului Gheorghe Bibescu. Însă și această încercare va fi zadarnică, întrucât domnitorul refuză să își arate bunăvoința. Cu trecerea timpului, biserica se va năruia din ce în ce mai mult și va fi, în cele din urmă, dărâmată, cândva la mijlocul secolului XIX (Potra, 1985, pp. 34-37).

Construind hanul care i-a purtat numele, Șerban Vodă a dorit – și a reușit – să ofere bucureștenilor un edificiu ce depășea tot ceea ce se putea imagina în Țara Românească până atunci (Potra, 1943, p. 24). Deși nu este primul han ridicat în București, la momentul construcției sale hanul lui Șerban Vodă era de departe cel mai mare și mai impunător edificiu de acest fel din Capitală: o adevărată citadelă a comerțului, cu ziduri înalte și groase și o curte interioară largă și încăpătoare. Potrivit unui inventar întocmit în anul 1823, hanul avea 45 de camere, mai mult de 25 de magazine și 17 bucătării. Un alt inventar, de această dată din 1873, ne spune că hanul avea la parter 29 de prăvălii și 10 magazine, iar la etaj 20 de camere de locuit și 4 săli mari. Mai sunt semnalate și casele cu două etaje construite în incinta hanului de către egumenul Visarion Lambriatis. Aceste edificii, datând din anul 1803, găzduiau în 1873 mai multe instituții ale Statului, anume: Casa de Depuneri și Consemnațiuni, Imprimeria Statului – având sediul aici din 1869 până în 1883 (Giurescu, 1966, p. 310) – și Direcția Monitorului Oficial. Nu este pentru prima dată când Statul român închiriaza spații în acest han pentru găzduirea propriilor instituții: știm

că în 1823 aici își avea sediul Cantoria Ostășeștilor Spitaluri, iar în 1832 Sfatul Orășenesc își mută, temporar, sediul în incinta hanului (Potra, 1985, p. 38).

Este de prisos să mai precizăm că, pe parcursul celor două secole de ființare, Hanul Șerban Vodă a găzduit în încăperile sale nenumărate întreprinderi comerciale, între care amintim: spițeria armeanului Hagi Chiriac Arbut (prima din București, atestată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), biroul zarafului Solomon Halfron (atestat în 1829), magazinul de instrumente muzicale al lui Iosif Gebauer și pensionul cu patru clase deschis de Ștefan Caliva (ambele, atestate în 1843), librăria specializată pe manuale școlare a unui anume Mihail Dimitriu (atestată în 1859), sau librăria lui Belgasoglu și I.V. Socec (atestată în 1867), precum și o mulțime de băcănii (Potra, 1985, pp. 39-41). Aparținător fiind de Mănăstirea Cotroceni, în 1863 hanul trece în posesia Statului, în virtutea legii exproprierii averilor mănăstirești. După această dată, Statul închiriază la diverși negustori particulari cele 29 de prăvălii și două din cele zece magazine ale hanului, aceste chirii generând un venit anual de 25.800 lei (Potra, 1985, p. 38).

Dincolo de rolul său ca nucleu al vieții economice, sociale și instituționale bucureștene, Hanul Șerban Vodă este, de asemenea, în mai multe rânduri, martor și gazdă a unor evenimente istorice importante. În 1716, în timpul unui război austro-turc, – moment în care Nicolae Mavrocordat, numit domn doar de câteva luni, fuge din București – hanul oferă adăpost celor care nu aveau unde să se ascundă de năvălirea tătarilor care ardeau și jefuiau totul în calea lor (Potra, 1943, p. 54). În 1769, în timpul unui război ruso-turc, Grigore Ghica, luat pe nepregătite de intrarea cazacilor în București, se refugiază împreună cu fiul său tot la hanul Șerban Vodă, fapt ce îl determină pe Pîrvu Cantacuzino Măgureanu să atace hanul cu 400 de români și albanezi, reușind să-l prindă pe domn și să-l țină apoi sub pază până la intrarea în București a colonelului Karazin (Velescu, 2003, p. 496). Odată cu începerea tratatelor de pace dintre ruși și turci, la 9 decembrie 1772, hanul Șerban Vodă va deveni gazda delegațiilor celor două tabere. Aici s-au purtat primele discuții în vederea încheierii războiului, întrerupte însă după patru luni și continuate la Kuciuk-Kainargi, unde, de altfel, s-a semnat și pacea (Potra, 1943, p. 56). Tot în incinta acestui han, bucureștenii au avut ocazia de a vedea și prima mașină cu aburi din România, datorită lui Assan, „cel cu morile vestit”, care intră în posesia acestei mașini în 1853 (Paraschiv, Iliescu, 1979, p. 143).

Vechiul edificiu nu este însă scutit nici de vicisitudinile sorții. În 1704 hanul va fi distrus de flăcările unui puternic incendiu, însă va fi refăcut. La începutul domniei lui Constantin Ipsilanti, Visarion Lambriatis, stareț al Mănăstirii Cotroceni, va schimba înfățișarea hanului prin realizarea de noi construcții pe terenul din curtea acestuia. Străduințele călugărului au fost determinate de pagubele însemnate provocate de cutremurul din toamna anului 1802. Lucrările au adus însă mari datorii Mănăstirii Cotroceni, astfel, în 1816, Visarion Lambriatis va fi acuzat de „rea economie și netrebnică chivernisire” (Potra, 1943, p. 55). Peste puțină vreme, în 1804, un nou foc nimicitor va aduce hanul într-o stare gravă de degradare. Însă construcția sa trainică va permite să fie

refăcut, doar pentru a fi avariata încă o dată, la marele cutremur din 1838 (Potra, 1985, pp. 45-47; Paraschiv, Iliescu, 1979, p. 22). Următoarele incendii și-au arătat însă îngăduința față de bătrânul han. Chiar și Marele Foc din 1847 și-a potolit dezlănțuirea la porțile sale (Georgescu, 1969, p. 63).

Aceste șubreziri repetate, precum și uzura morală a bătrânului edificiu – din zi în zi mai anacronic și mai inadecvat nevoilor comerciale ale unei Capitale angajate pe drumul modernității – prevestesc sfârșitul vetustului han. După 1850 nu i se mai fac reparații, nici lucrări de întreținere. Părăgînindu-se tot mai accentuat și incomodând tot mai acut dezvoltarea centrului economic al Bucureștilor, Hanul Șerban Vodă este, în final, demolat în anul 1882. Pe locul său se construiește Palatul Băncii Naționale a României (Giurescu, 1966, p. 310).

Spre deosebire de monumentalul edificiu ridicat de Șerban Cantacuzino, Hanul Filipescu a fost un han boieresc de mici dimensiuni, poziționat la capătul Uliței Lipscanilor, la intersecția cu Podul Mogoșoaiei (actuala Calea Victoriei). Hanul a fost ridicat pe un teren dat zestre de marea boieroaică Elena Cantacuzino fiicei sale, la căsătoria cu boierul Pană Filipescu. O parte din acest teren este, ulterior, moștenită de către un anume Constantin Filipescu; după 1700, acest Filipescu construiește pe lotul moștenit un mic han, de proporții mult mai modeste decât marile hanuri domnești – ca de pildă cel al lui Șerban Vodă sau cel al lui Constantin Brâncoveanu – aflate în împrejurimi. În 1713 Rada, văduva lui Constantin Filipescu, vinde micul han unui alt proprietar. Cu toate acestea, până după 1900 stabilimentul rămâne în conștiința publică sub denumirea de „Hanul Filipescu” (Potra, 1985, p. 120).

Hanul avea la parter unsprezece prăvălii, iar la etaj șase apartamente, care trec în stăpânirea Mănăstirii Văcărești cândva, în cursul veacului al XVIII-lea. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unul dintre aceste apartamente a fost închiriat de Ministerul de Interne, pentru folosința Serviciului Sanitar. Hanul mai avea o pivniță mare, și în curte avea un grajd, un șopron și cinci camere sub care fuseseră săpate două beciuri (Potra, 1985, p. 121).

În cursul secolului al XIX-lea, Hanul Filipescu este, în mai multe rânduri, menționat în sursele istorice. În data de 14 septembrie 1802, Hasan Pașa – trimisul Înaltei Porți însărcinat cu pregătirea urcării la tron a domnitorului fanariot Constantin Ipsilanti – ordonă ca Hanul Filipescu (împreună cu un alt han bucureștean) să fie golit în termen de două ore, pentru a face loc suitei sale. În 1822, consulul prusac Kreuchely-Schwerdtberg menționează hanul în însemnările sale. În perioada 1832-1834, o parte din han fusese luată în arendă de către negustorul Dimitrie Hagi Constantin, căruia i se pune sechestru pe venit din cauza neplății la timp a unei datorii substanțiale. În 1842, surorile Smaranda și Luxandra plăteau Mănăstirii Văcărești 35 de lei pe an – chiria unui loc de prăvălie în Hanul Filipescu. Murind tatăl lor, Tincu băcanul, surorile rugau mănăstirea să repare prăvălia dărapănată a răposatului lor tată, aflată pe locul din han ce-l țineau în chirie. În schimbul acestui serviciu, ele se angajau ca, după moartea lor, să lase prăvălia

în proprietatea Mănăstirii Văcărești (Potra, 1985, p. 121). Găsim, în presa vremii, reclame ale unor comercianți ce țineau prăvălii la parterul hanului. Aceste reclame, datând din anii 1846 (*Vestitorul Românesc* 1846, citat în Potra, 1985, p. 121), 1852 (*Vestitorul Românesc* 1852, citat în Potra, 1985, pp. 121-122) și respectiv 1853 (Giurescu, 1966, p. 311), demonstrează că, spre mijlocul secolului al XIX-lea, Hanul Filipescu încă funcționa ca un nucleu al micului comerț bucureștean. În 1863, domnitorul Alexandru Ioan Cuza secularizează averile mănăstirilor din tânărul Stat român unit (Hitchins, 2013, pp. 358-363, 382-383). Ca atare, întregul Han Filipescu trece din stăpânirea Mănăstirii Văcărești în proprietatea Statului român. La începutul anului 1867, se anunță în Monitorul Oficial că la 31 ianuarie se va ține o licitație pentru închirierea unui apartament de patru camere la etajul hanului (Potra, 1985, p. 121) – dovadă că Statul român nu închide imediat bătrânul stabiliment, preferând să-l exploateze o vreme, prin închiriere.

În anul 1871 hanul este, în sfârșit, pus în vânzare, alături de toate celelalte proprietăți mănăstirești secularizate. Ulterior, bătrânul edificiu este demolat, în locul său fiind construit un imobil nou, în care își va avea redacția ziarul conservator „Timpul” (Potra, 1985, p. 121).

Tot pe Ulița Lipscanilor, chiar peste drum de Hanul Filipescu se ridică un altul, numit Zlătari – un han mănăstiresc înconjurând biserica purtătoare a aceluiași nume. Biserica mai poate fi admirată și astăzi, pe Calea Victoriei (vechiul Pod al Mogoșoaiei), între străzile Lipscani și Stavropoleos.

Conform tradiției orale și documentelor istorice, biserica este anterioară hanului care a fost zidit în jurul său. Potrivit tradiției, o biserică din lemn ar fi fost construită în locația actuală de către *zlătarii domnești* – robi domnești de etnie romă (Potra, 1939, pp. 6, 27), care se îndeletniceau cu strângerea de aur pentru domnitor (Potra, 1985, p. 106) –, sau mai plauzibil, de către breasla zlătarilor, adică a lucrătorilor în aur (Giurescu, 1966, p. 311), cândva în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea. Se spune de asemenea că, în anul 1705, Mihai Cantacuzino ar fi demolat vechea biserică din lemn, înlocuind-o cu alta nouă, din cărămidă. Din păcate, nu dispunem de documente care să coroboreze aceste informații orale. Textul pisaniei bisericii ridicate în 1705 ni s-a păstrat, însă într-o formă apocrifă, inexactă, cu siguranță mult ulterioară anului 1705 (Bilciurescu, 1890, p. 148). Știm în schimb cu certitudine că biserica, devenită între timp o ruină, a fost reconstruită în anul 1850, de către egumenul Calistrat Livis și de către succesorul acestuia, Athanasie Livis. Tot acest Athanasie este cel care ridică, în jurul bisericii Zlătari, hanul omonim.

Fiind poziționat la intersecția dintre Ulița Lipscanilor și Podul Mogoșoaiei, Hanul Zlătari este destinat de la bun început să joace un rol important în negoțul bucureștean. Spre deosebire de Hanul Filipescu, Zlătari este un han de proporții mari, cu o pivniță mare și adâncă și o magazie foarte încăpătoare. În cele douăzeci și nouă de prăvălii ale hanului se concentrează două ramuri importante ale activității comerciale bucureștene: aici își aveau sediul meșterii argintari și, nu în ultimul rând, zarafii – adică bancherii/cămătarii (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, 2004).

După cea de-a doua distrugere a orașului balcanic Moscopole – mare centru cultural și economic aromânesc – în anul 1788, argintarii moscopoleni s-au împrăștiat în toată Europa Centrală și de Sud-Est. Unii dintre acești vestiți meșteri aromâni s-au stabilit la București. Știm, de pildă, că în 1789, meșterul Ștefan Gheorghe din Bitolia își avea atelierul în Hanul Zlătari, el fabricând obiecte de cult din argint pentru Mitropolia Bucureștilor. În anul 1815 un alt argintar – Gheorghe de la Zlătari – este acuzat că face bani falși, ajutat fiind de un anume „doctor” Nicolae Costrianul, bănuat a fi alchimist. Autoritățile îl sancționează pe Gheorghe Argintarul, iar complicele său – presupusul alchimist – este exilat la sud de Dunăre (Potra, 1985, p. 109).

Tot către finele secolului al XVIII-lea, în Hanul Zlătari se instalează câțiva dintre cei mai importanți zarafi (adică bancheri) bucureșteni. Inițial, aceștia facilitează relațiile comerciale cu Adrianopole și Constantinopol, apoi își extind contactele bancare până la Viena, Leipzig, Paris și chiar Londra. Ei se ocupă în principal cu specula banilor (cu cămătăria), percepând dobânzi ce urcă până la 50% (Potra, 1985, p. 109).

Pe lângă bancheri și argintari, în Hanul Zlătari își aveau sediile și feluriți negustori. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, își desfășurau activitatea aici: un horticultor francez pe nume Grese, care, la 1852, vinde „plante, cepe și semințe de tot felul”, între care „un bun soi de sparanghel din Olanda” și „un asortiment de pomi roditori”; în același an, un frizer parizian își deschide un salon „pentru tăiatul părului după cea din urmă modă de la Paris”; la 1870-1871, Păun Popescu, băcan renumit și foarte apreciat de clienți, își avea prăvălia aici; la 1880, în incinta hanului cofetarul Baltador îi îndulcea pe bucureșteni cu prăjiturile sale, iar Joseph Gerskovicz vindea furnituri și articole de croitorie din prăvălia sa, cu emblema „La ancora” (Potra, 1985, p. 110).

Având în vedere poziția strategică a hanului, și în condițiile în care Bucureștii aveau puține clădiri de anvergură apte să găzduiască instituții publice, puternicii zilei – de la domnitori fanarioți la miniștri ai Statului român modern – apelează la spațiile Hanului Zlătari: în 1787, Nicolae vodă Mavrogheni folosește hanul ca *tophanea* –adică arsenal (Giurescu, 1966, p. 311; Potra, 1985, pp. 107-108). În 1839, în apartamentele de la etaj ale hanului funcționează două ministere, anume: Ministerul Justiției și cel al Instrucțiunii Publice (Crutzescu, 1942, p. 90). În 1866 se instalează aici cazarma recent înființatei Gări Orășenești, iar în 1871, Ministerul Cultelor închiriaza în han trei spații de prăvălie și un apartament de șase camere. În același an (1871), gimnaziul „Matei Basarab” ocupa câteva camere la etajul hanului, pe care le ținea în chirie (Potra, 1985, p. 108).

Hanul Zlătari este demolat în anul 1903, iar toți cei găzduiți aici, de la cofetari la bancheri și de la frizeri la miniștri, sunt nevoiți să-și mute sediile în alte locații.

Către mijlocul Uliței Lipsanilor, mai exact vizavi de marele han domnesc Șerban Vodă, se afla Hanul Grecilor, sau Hanul „Greci”. Ca și Zlătari, Hanul Greci este un han mănăstiresc, ridicat în secolul al XVIII-lea în jurul unei biserici mult mai vechi. Biserica din curtea hanului se numea Ghiorma Banul, ea preluând numele ctitorului său – un boier din secolul al XVI-lea care, în 1564-1565, zidește acest lăcaș de cult pe cheltuiala

proprie. Însă domnitorul Alexandru al II-lea Mircea (aflat pe tronul Țării Românești între 1568 și 1574) îl ucide pe Ghiorma Banul, văzând în marele boier un dușman; astfel, biserica omonimă se vede curând lipsită de sprijinul material al ctitorului său. Devine însă prosperă datorită donațiilor pioase primite de la diverși boieri. La 18 ianuarie 1631, Leon Tomșa – un alt domnitor al Țării Românești – închină (adică donează) biserica Ghiorma banul Mănăstirii Pogonianis din Grecia. Din acest moment, tot mai mulți călugări greci vin să slujească în această biserică bucureșteană. De asemenea, mulți negustori greci sunt atrași să-și deschidă prăvălii în preajma bisericii, lăcașul de cult începând să fie cunoscut sub numele de „Biserica Grecilor”.

Nu se știe exact când fost ridicat hanul din jurul bisericii. Istoricul George Potra susține că întemeierea sa ar fi avut loc cândva după domnia lui Constantin Brâncoveanu – așadar, după anul 1714 (Potra, 1985, p. 88). Istoricul C.C. Giurescu, pe de altă parte, consideră că hanul ar putea data încă dinaintea domniei lui Brâncoveanu (Giurescu, 1966, p. 311). În orice caz, știm că, în data de 15 mai 1716, Eftimie – arhiepiscop de Pogonianis – se afla la București, prilej cu care boierul Barbu Greceanu înmânează arhiepiscopului grec un act de donație adresat bisericii Ghiorma Banul. Donația consta într-un lot de pământ aflat în imediata vecinătate a lăcașului de cult. Prin urmare, este posibil ca însuși arhiepiscopul Eftimie să fi început construcția hanului, dorind să valorifice astfel noul teren aflat la dispoziția bisericii sale bucureștene (Potra, 1985, p. 88).

Hanul Grecilor nu a fost construit în întregime dintr-o dată, după un unic plan de amplasare. Știm că, înainte de 1716, în această locație se aflau doar câteva prăvălii de înălțimi și dimensiuni diferite, ridicate separat și aleatoriu, fără vreun gând de unitate arhitectonică. Ulterior, a fost ridicat un corp al hanului, apoi un altul, edificiile sale componente fiind adăugate treptat, odată cu creșterea necesităților comerciale și de găzduire ale stabilimentului. La apogeul său – spre finele veacului al XVIII-lea – hanul avea la parter treisprezece prăvălii de închiriat, dispuse în jurul strâmtei curți interioare; la etaj se aflau camerele de locuit, între care se găseau și două apartamente spațioase, cu mai multe încăperi. Începând din anul 1858, apartamentul cel mare este luat în chirie, ca sediu, de către Clubul Comercial înființat în același an, club din care făceau parte 43 din cei mai importanți și influenți negustori ai Bucureștilor (Potra, 1985, p. 90). Către mijlocul veacului al XIX-lea, Hanul Grecilor avea încă mulți chiriași: în 1844, aici funcționa spîterea unui anume F. Roth; în 1860, în incinta hanului își avea sediul tipografia ziarului „Anunțatorul”, care tipărea și cărți; apoi, din inventarul averii mobile și imobile a hanului, realizat în 1861, reiese că aici închiriaseră spații mai mulți prăvălieri (Potra, 1985, p. 90), între care îi amintim pe Vasile Tutungiul (care, după nume, ținea o tutungerie), Nicu Băcanu sau Ioan Bacaloglu (ambii, fără îndoială, băcani).

În ciuda evidentei sale profitabilități, administratorii greci nu investesc în întreținerea și repararea hanului; prin urmare, edificiul se preschimbă, treptat-treptat, într-o ruină, astfel încât Sfatul Orășenesc al Bucureștilor decretează încă din 1852 dărâmarea integrală a bătrânului și păraginitului han. Însă ineficiența administrației

bucureștene și intervențiile egumenului Mănăstirii Grecilor – care își avea apartamentele în incinta hanului – duc la amânarea demolării până spre finele secolului. În 1881 terenul Hanului Grecilor este scos la licitație. La 9 iulie 1882, licitația este câștigată de către Societatea de Asigurări Dacia-România, hanul fiind în sfârșit demolat pentru a face loc noului și maiestuosului sediu central al sus-amintitei societăți (Potra, 1985, pp. 88-89, 92).

Devine destul de clar, din exemplele oferite până acum, că, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vechile hanuri ale Bucureștilor – inclusiv cele de pe Ulița Lipscanilor – sunt, treptat-treptat, demolate. Sfârșitul lor este precipitat și de faptul că ele înfruntă o tot mai aprigă concurență, venită din două direcții, ce corespund celor două funcții socio-economice ale hanului.

După cum am văzut, hanurile constituiau, în primul rând, un fel de centre sau nuclee comerciale, ele găzduind multiple prăvălii din care se putea cumpăra aproape orice. Însă, începând din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, funcția comercială a hanului este, treptat, preluată de către marile magazine care încep să răsară în centrul orașului. Aceste stabilimente de tip occidental, cu vitrinele lor largi, bine luminate, cu firmele lor imense care se întind adesea de-a lungul întregii fațade și cu angajați spilcuiți care știu să laude produsele puse în vânzare, constituie o tentație întru totul nouă pentru cumpărătorul bucureștean. Prăvăliile înghesuite și întunecoase ținute de negustori balcanici prin colțurile hanurilor nu pot concura cu acest nou mod de a face comerț.

Însăși apariția conceptului de reclamă este o noutate: negustorii veniți din lumea balcano-otomană considerau că simpla calitate a produsului era suficientă pentru a-l recomanda; în ochii lor o publicitate prea apăsată ar fi ridicat semne de întrebare, cumpărătorul putând vedea într-un asemenea demers o încercare de a suplini sau ascunde cine știe ce defecte ale bunului oferit (Zamani, 2009, pp. 114-115; Ene, Zănescu, 2001, p. 245). La fel de inedit este și conceptul prețului fix. Atunci când, în 1878, un francez deschide un magazin universal pe Calea Victoriei, impunând cumpărătorilor prețuri fixe, bucureștenii sunt scandalizați: cutuma orientală a târguielii era încă ferm înrădăcinată în conștiința oamenilor, refuzul comerciantului de a negocia prețurile fiind, în primă instanță, perceput ca jignitor. Cu toate acestea, noua practică a prețurilor fixe se impune repede, și chiar cu mare succes (Zamani, 2009, p. 112).

Cealaltă funcție tradițională a hanurilor era cea de găzduire a călătorilor. Pe acest palier, concurența vine din partea hotelurilor moderne, care încep să apară în zona Curții Domnești încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Știm, de pildă, că în anul 1820 ființa deja pe Strada Smârdan așa-numitul Hotel d'Europe. Apoi, către mijlocul veacului se deschid pe Strada Șelari Hotelul Victoria și Hotelul Fieschi, acesta din urmă fiind înființat în anul 1855 (Ene, 2000, p. 201).

Așadar, văduvite fiind de funcțiile economice care constituiau însăși rațiunea lor de a fi, multe dintre hanurile bucureștene, dărăpănate și anacronice, sunt date pieirii. După demolare, pe loturile rămase goale sunt înălțate clădiri moderne, menite a găzdui societăți comerciale de tip occidental: redacții de jurnal, societăți de asigurări, sau bănci.

Există însă și „supraviețuitori” – Bucureștii mai păstrează și astăzi câteva din vechile hanuri, atât de importante odinioară în viața economică, socială și chiar instituțională a urbei. Deși modernizate și adaptate noilor contexte socio-economice (vezi Hanul cu Tei, Hanul Gabroveni, Hanul lui Manuc), aceste câteva edificii mai păstrează, totuși, ceva din parfumul Valahiei premoderne.

De departe, cel mai impozant dintre caravanseraurile care au supraviețuit este celebrul Han al lui Manuc. Acesta rămâne până în ziua de astăzi unul dintre cele mai reprezentative hanuri bucureștene. Construcția sa începe între anii 1804 și 1808, pe malul Dâmboviței, pe terenuri ce aparținuseră Curții Domnești, integrând parțial și vechile Case Domnești (Mucenic, 2014, p. 21). Proprietarul, care împrumută hanului numele său, era comerciantul armean Emanuel Mârzaian, cunoscut în epocă drept Manuc Bei. Negustor de succes, Manuc strânge o avere considerabilă, devenind cunoscut de la Constantinopol până la Paris pentru luxul cu care se înconjură (Potra, 1943, p. 32). Manuc nu este însă doar un mare negustor. Prodigioasa bogăție a lui Mârzaian și multiplele sale contacte comerciale îi înlesnesc implicarea în viața politică și chiar în diplomatie – se pare că a avut un rol important în medierea păcii dintre Imperiul Rus și cel Otoman, în contextul războiului din 1806-1812 (Ionescu, 1976, p. 195). Nu întâmplător, pacea din 1812 dintre cele două mari puteri este, în cele din urmă, negociată și semnată chiar în hanul său (Potra, 1985, p. 154).

Deși este ridicat la începutul secolului al XIX-lea, Hanul lui Manuc preia modelul mai vechi al hanului cu incintă fortificată, menit să ofere adăpost și protecție călătorilor și mărfurilor transportate, într-o lume de multe ori periculoasă (Mucenic, 2014, p. 21). Clădirea separă lumea exterioară de interior prin ziduri masive cu ferestre de mici dimensiuni și streșini largi, și se desfășoară în plan patrulater în jurul unei curți interioare, accesibile printr-o singură intrare. La interior, cel mai impresionant element arhitectural este pridvorul suprapus, deschis spre curte, cu parapete și stâlpi din lemn sculptat, care susțin la nivelul superior un șir de arcade trilobate de influență orientală. Accesul la etaj este asigurat de două scări din lemn, alipite lateral unui foișor care continuă planul decorativ al pridvorului (Zamani, 2007, p. 48). Documente din 1875 arată că hanul era compus din subsol (ce cuprindea 15 pivnițe boltite), parter și etaj. La etaj se aflau 107 camere pentru locuințe, iar parterul include 23 de prăvălii închiriate negustorilor trecători, două saloane, o multitudine de magazine și camere pentru servitori și bucătari, precum și grajduri (Potra, 1985, p. 156). Doi misionari scoțieni, vizitând hanul în 1839, menționează că la primul nivel erau primiți călătorii în trecere, în vreme ce etajul îi găzduia pe cei ce stăteau mai mult de șase luni (Bonar, 1843, p. 385). Dacă acoperișurile clădirii principale erau acoperite cu olane sau șindrilă, în cazul dependințelor era folosit stuf. Teama de incendiu, având în vedere proximitatea unei cantități semnificative de materiale inflamabile, este probabil cea care determină autoritățile să ceară în 1849 mutarea cât mai rapidă a bucătăriei hanului în mijlocul curții (Potra, 1943, pp. 32-36). În jurul anului 1860, locul pare să fie ocupat de o cafenea cu un chioșc ce oferea o priveliște asupra Dâmboviței (Potra, 1985, p. 163).

Curtea era, din toate punctele de vedere, inima hanului a cărui poziție centrală în oraș îi favoriza succesul. Acolo trăgeau căruțele călătorilor, lângă care se aprindeau focuri. În spațiul de aproximativ un hectar se desfășura o mulțime pestriță. Era punctul de întâlnire al negustorilor care își etalau mărfurile aduse de pretutindeni, din Transilvania până în Anatolia, Paris sau Londra. Pe lângă ei se mișcau vizitii și cărăușii, ocupați cu înhamatul cailor și descărcatul căruțelor, amestecându-se cu servitorii hanului și diverse animale, ca găinile, rațele, câinii, caii sau porcii, care umblau libere prin curte (Potra, 1943, p. 32). Între stâlpii din lemn de la etaj puteau fi zărite rufe puse la uscat. Pictorul francez Auguste Lancelot descrie priveliștea ca tabără, târg, bursă și menajerie la un loc (Potra, 1985, p. 162). Din afară veneau țărani, orașeni și călători străini dornici să cumpere, sau doar să vadă. Hanul devenise cunoscut pentru atmosfera agitată și forfota generală, atrăgându-i pe curioși (Zamani, 2007, p. 52). Pentru cei mai puțin norocoși, curtea reprezenta și locul de înnoptare. Slugile negustorilor dormeau în apropierea căruțelor, stând de pază, în timp ce călătorii care nu își puteau permite o odaie își întindeau o rogojină sub streșina lată a hanului. Despre odăi în sine ne oferă o impresie pastorul anglican Benjamin Barker, ajuns la han în 1834. Acesta își descrie camera ca fiind nemobilată, el fiind nevoit să împrumute o masă și două scaune de la consulul britanic, de unde se poate deduce că odaia avea deja un pat (Zamani, 2007, p. 59). Barker nu pare să fie singurul nemulțumit. Misionarii scoțieni menționați anterior părăsesc Hanul lui Manuc după o singură noapte, căutând un refugiu mai liniștit și curat la Hanul Simeon (Bonar, 1843, p. 385).

În jurul anului 1842, hanul este cumpărat de la urmașii lui Manuc de către pitarul Dimitrie Iconomidis, care moare în 1854 lăsându-l moștenire copiilor săi. În perioada care urmează, hanul are mai mulți arendași. Dintre aceștia, merită menționat Milan Lomovici care, începând din anul 1860, preia în arendă majoritatea încăperilor. Una dintre clauzele contractului său pare să arate o nouă orientare spre mulțumirea rezidenților, într-o epocă în care vechile hanuri începeau să facă loc hotelurilor, prevăzute cu toate dotările moderne. Astfel, Lomovici este obligat să arate „complezență” față de călători și chiriași și să-i trateze cu „onoarea ce merită”, pentru a nu aduce daune reputației hanului (Potra, 1985, p. 161). Din 1861-’62, fiind acum în proprietatea lui Lambru Vasilescu, Hanul lui Manuc devine Hotel Dacia. În una dintre sălile mari ale clădirii, I.D. Ionescu organizează în jurul anului 1878 un teatru de vară, ale cărui baluri mascate, ținute de trei ori pe săptămână, devin foarte populare. Pe lângă acestea, diverse spectacole captează publicul, de la piese de teatru și operete la spectacole de magie. Teatrul nu rezistă însă mai târziu de 1880, iar sala „Dacia” devine loc de întâlnire și dezbateră politică (Potra, 1985, p. 170).

În prezent, Hanul lui Manuc este una dintre principalele atracții ale centrului istoric al orașului, în interiorul său funcționând magazine, cafenele și restaurante. A fost restaurat în 2007, păstrându-i-se în mare parte arhitectura originală.

În loc de concluzii: extincția hanurilor, întru nașterea unei Capitale moderne

Jurnalistul italian Roberto Fava, vizitând Bucureștii în 1894, descrie Capitala tânărului Regat la României în termenii următori:

„Acest oraș poate fi considerat ca punctul de diviziune dintre Orient și Occident. Aici, în adevăr, cele două civilizații se confundă una într-alta. Nu au trecut încă multe zecimi de ani (decenii – n.a.) de când aspectul orașului era cu totul oriental. Azi e cu totul altceva: influența civilizației occidentale capătă teren pe fiecare zi, lăsând însă să subziste o mulțime de particularități variate și curioase, care dau orașului acel caracteristic aspect care-l face așa de simpatic și de atrăgător.” (Fava, citat în Potra, 1992, p. 257).

Fava ne oferă, în doar câteva fraze, un strălucit instantaneu al „șantierului” epocalelor transformări pe care le traversează Bucureștii – expresie metonimică a întregii societăți românești – la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Este o perioadă a modernizării accelerate, în care vechea cultură balcano-otomană a Bucureștilor fanarioți se retrage, treptat-treptat, din calea avansului triumfător al modernității occidentale, care va transforma Capitala tinerei României într-o urbe modernă. Rândurile de mai sus surprind câteva vignete din această veritabilă „schimbare la față” a Capitalei, mai ales dacă avem în vedere soarta ultimă a hanurilor pe care le-am studiat.

Hanul Filipescu este demolat în 1871, pentru a face loc imobilului modern ce va găzdui redacția ziarului conservator „Timpul”. În 1882, Hanul Grecilor cade sub loviturile târnăcoapelor, în locul său fiind edificat masivul sediu al Societății de asigurări Dacia-România. În același an, venerabilul Han Șerban Vodă este și el dărâmat, din cenușa bătrânului Phoenix ridicându-se un Phoenix tânăr: Palatul Băncii Naționale a României. Puzderia de prăvălii înghesuite în curțile caravanseraiurilor înfruntă o competiție tot mai acerbă din partea marilor magazine concepute în spirit occidental, precum cel ce își deschide porțile pe Calea Victoriei, în 1878. Totodată, după mijlocul veacului al XIX-lea, călătorii osteniți nu mai sunt siliți să caute găzduire în hanuri dărăpănate și supraaglomerate: le stau la dispoziție cele câteva hoteluri moderne apărute în zona Lipscani – stabilimente precum Hotel d’Europe, Hotel Victoria sau Hotel Fieschi.

Vechile hanuri ale orașului și-au făcut ieșirea din scenă discret și tăcut, amintirea lor rămânând vie doar în vechile cărți de istorie a Bucureștilor. Odată cu ele au dispărut și prăvăliile lor ticsite de mărfuri, construindu-se, în schimb, magazine moderne, cu deschidere spre stradă și vitrine frumos aranjate, spre încântarea clienților.

Șubrezite și bătrâne, cu un trecut încărcat de întâmplări și evenimente, hanurile au înțeles că pentru ele nu mai era loc în viața Bucureștilor. Prăbușite sub loviturile târnăcoapelor, hanurile muribunde surâdeau nostalgic către hotelurile moderne ce se grăbeau să își strige existența.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Badea, A., 2007, „Hanuri bucureștene”, în *B.M.I.M.*, vol. XXI, București, pp. 219-230.
- Bilciurescu, C., 1890, *Mănăstirile și bisericele din România*, București.
- Bonar, A.A., 1843, *Narrative of a mission of inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839*, Presbyterian Board of Publication, Philadelphia.
- Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, „Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipskani Straße (1850-1950)”, în A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 98-129.
- Crutzescu, Gh., 1942, *Podul Mogoșoaiei: povestea unei străzi*, SOCEC & Co. S.A.R., București.
- Ene, C., 2000, „Documentar istoric și edilitar urbanistic privind zona Șelari – Pasajul Marchitanilor”, în *B.M.I.M.*, vol. XIV, București, pp. 195-204.
- Ene, C., Zănescu, I., 2001, „Documentar istoric și edilitar urbanistic privind zona Băcani – Lipskani”, în *B.M.I.M.*, vol. XV, București, pp. 245-250.
- Florescu, G.D., 1935, *Din vechiul București: biserici, curți domnești și hanuri după două planuri inedite de la sfârșitul veacului al XVII-lea*, Institutul de Arte Grafice „Lupta”, București.
- Georgescu, F., 1969, „«Focul cel mare» din martie 1847”, în *B.M.I.M.*, vol. VII, București, pp. 55-66.
- Giurescu, C.C., 1966, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura Pentru Literatură, București.
- Hitchins, K., 2013, *Românii 1774-1866*, Editura Humanitas, București.
- Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române 2004, *Zaraf definiție*, Dicționar online, accesat 19 august 2019, <<https://dexonline.net/definitie-zaraf>>.
- Ionescu, Ș., 1976, *Manuc Bei: zăraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Ionnescu-Gion, G.I., 1899, *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, București.
- Ionnescu-Gion, G.I., 2008, *Istoria Bucureștilor*, Editura Tehnopress, Iași.
- Mucenic, C., 2014, *Povestea Hanului*, Centrul Cultural Arcub, București.
- Panait, P.I., 1974, *Curtea Veche din București*, Editura pentru Turism, București.
- Papazoglu, D., 2000, *Istoria fondării orașului București*, Editura Asociației Române pentru Educație Democratică, București.
- Paraschiv, I., Iliescu, T., 1979, *De la hanul Șerban Vodă la Hotel Intercontinental*, Editura Sport-Turism, București.
- Potra, G., 1939, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București.
- Potra, G., 1943, *Hanurile bucureștene*, Tiparul Românesc, București.
- Potra, G., 1985, *Istoricul hanurilor bucureștene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Potra, G., 1992, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, Editura Academiei Române, București.
- Velescu, O., 2003, „Mihai Băbeanu, logofătul de taină”, în *B.M.I.M.*, vol. XVII, București, p. 485-506.
- Zamani, L., 2007, *Comerț și loisir în vechiul București*, Editura Vremea, București.
- Zamani, L., 2009, *Negustori, negustorași, negustoreli în vechiul București*, Editura Vremea, București.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Curtea Hanului lui Manuc, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
Figure 1. The courtyard of Manuc's Inn, in the second half of the 19th century.

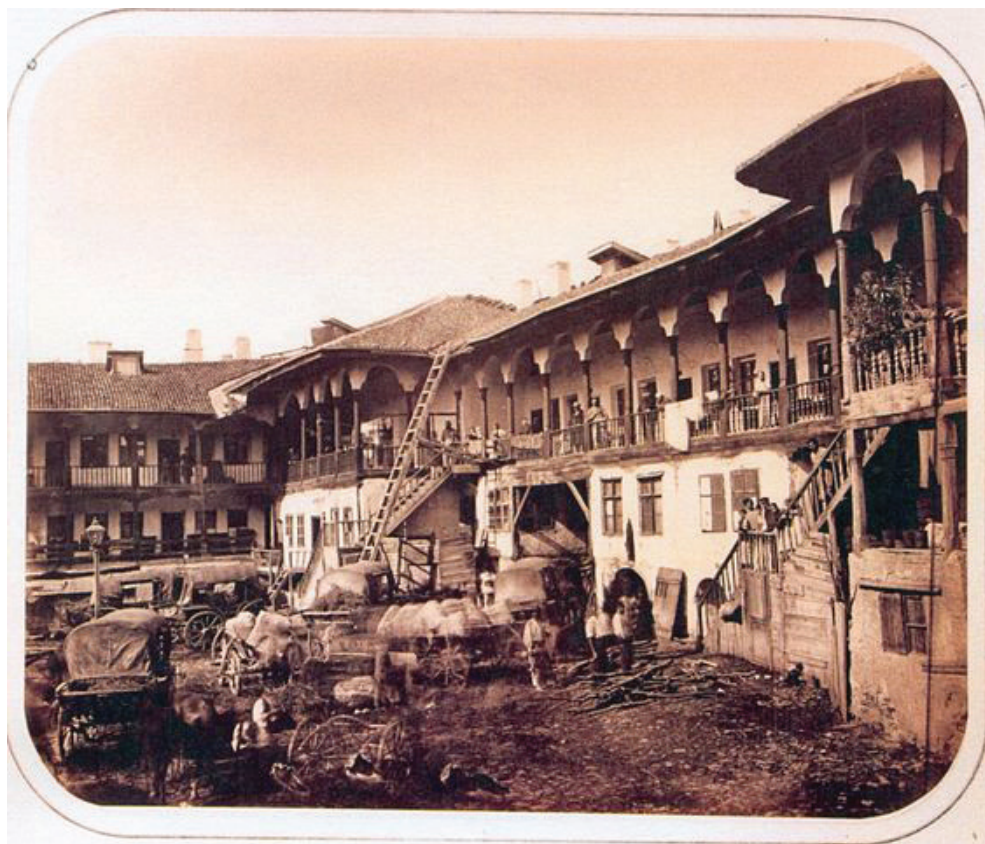

Fig. 1 Curtea Hanului lui Manuc, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

ELEGANȚA REGINELOR ROMÂNIEI ÎNTRE MODA EUROPEANĂ ȘI STILUL NAȚIONAL

Maria-Camelia ENE¹

Cuvinte-cheie: crinolină; turnură; stil; arte vizuale; comanditar; specific național; bijuterii; eleganță.

Keywords: crinoline; turn; style; visual arts; limited partner; national specific; jewelry; elegance.

Rezumat: Fascinată de toaletele purtate la Curtea Regală, consider că este bine venită o incursiune în modă, urmărind ce și cum purtau reginele României, eleganța acestora în strânsă legătură cu stilurile europene, dar și cu specificul românesc.

Întotdeauna hainele au surprins mentalitatea unei epoci. Prima dată nu asistăm la schimbarea unui stil în arhitectură, ci remarcăm modificarea aspectului omului, pentru că se schimbă idealul uman. Când vorbim despre o anumită modă, în același timp analizăm o epocă.

Începând cu secolul al XIX-lea, schimbările din domeniul culturii, al literaturii și al artei românești sunt majore. Se constată o aliniere și o sincronizare a domeniului artistic cu tot ce era mai avansat în Europa apuseană și centrală. Costumul se va alinia, de asemenea, influențelor stilistice europene. Personajele vor defila în paginile istoriei, pline de culoare și de fantezie.

Costumul a ocupat un loc important în preocupările familiei regale a României. La Curtea Regală a României, grija pentru o vestimentație cât mai la modă a fost continuă. De-a lungul timpului, modul de concepere a toaletelor a variat, caracterizându-se printr-un stil elegant și personalizat. Carmen Sylva și regina Maria au știut să se prezinte atât în fața supușilor, cât și în fața oficialităților, impresionând prin eleganță.

Reginele României au iubit nu doar poporul român, ci și tradițiile acestuia, preferând să poarte în multe ocazii elemente ale costumului țărănesc și de sărbătoare, adaptându-l eleganței europene. Costumul național este introdus în cercurile aristocratice. Asistăm, deci, la un stil eclectic în vestimentația de la Curte, personalizat de reginele care vor transforma costumul tradițional românesc într-un stindard.

Abstract: Fascinated by the attire donned at the Royal Court, I am considering that an incursion on fashion is welcomed, focusing on what the queens of Romania wore and how they wore it. Their elegance had close ties to European styles but also to national, folk costume.

Clothing has always been able to capture the mentality of an age. One first sees the change in the aspect of people, before one notices shifts in architectural style, as the human ideal changes. When one speaks of a certain fashion, one analyses at the same time a certain period.

1. Muzeul Municipiului București; email: camelia_romanowski@yahoo.com.

Starting with the 19th century, changes in the field of Romanian culture, literature and art are major. There was an alignment and a synchronization of the art world with all that was more advanced in Western and Central Europe. Attire also became attuned to European stylistic influences. Characters full of fantasy and colour can be found in the pages of history.

The costume had an important place in the preoccupations of the Royal Family of Romania. At the Court, the concern for the most fashionable clothing was continuous. Over time, the manner of putting together outfits varied. Carmen Sylva and Queen Marie were characterized by an elegant and personalized style, knowing how to present themselves to both official figures and their subjects, impressing through elegance.

The Queens of Romania loved the Romanian people and their traditions, and on many occasions they preferred to wear elements of the national costume, adapting it to European elegance. Folk costume has been introduced in aristocratic circles. Therefore, this became an eclectic style for clothing donned at the Royal Court, personalized by the queens which transformed the traditional Romanian costume into a standard.

I. Cadrul artistic românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Aruncând o privire asupra secolului al XIX-lea, observăm schimbări majore în toate domeniile vieții sociale, economice, culturale și, implicit, artistice. Aspectul urban se modifică.

În general, asupra artei oficiale și-a pus amprenta gustul burghez care, în tot decursul secolului al XIX-lea, va împinge arhitectura și artele decorative spre imitarea stilurilor trecute sau combinarea lor în eclectism.

În această perioadă, clădirile se deosebesc după rang. Cele mai importante erau edificiile, clădirile cu rol reprezentativ, care impresionau privitorul prin grandoare și detalii complicate (biserici, clădiri oficiale). Se foloseau, în acest sens, toate mijloacele artei, fără un interes evident în privința funcționalității. Ornamentarea reprezenta un semn al bogăției și puterii. Stilurile istorice, barocul, clasicismul sau stilul gotic erau amestecate, manifestându-se eclectic. Sculptura și pictura erau chemate să împodobească edificiile importante, la fel cum volanele și dantelele arătau opulența elitelor care se distingeau astfel de oamenii de rând. Comentatorii artelor plastice erau deseori preocupați de creația vestimentară. Charles Baudelaire, așa cum am amintit, promova eleganța și machiajul în cronică sa din ziarul *Le Figaro*, „Le peintre de la vie moderne”.

În artele plastice coexistau academismul, ca o componentă a eclectismului, care evoca stiluri apuse, în compoziții încărcate, și realismul, „expresia directă a vieții, reprezentarea exactă a societății”, așa cum îl numea Castagnary².

Pe plan european, asistăm la o reacție generală împotriva stilului imperial francez imediat după căderea Imperiului Napoleonian, la 1815. După Congresul de la Viena, observăm că moda lansată de foștii adversari ai Franței, Anglia și Germania, a fost perfecționată tocmai în atelierele pariziene. Romantismul va însemna lupta pentru

2. Jules-Antoine Castagnary (11 aprilie 1830-11 mai 1888), critic de artă și publicist francez.

libertate: „Libertate în arte, libertate în societate, iată dublul stindard care unește, cu puține excepții, tot tineretul de azi” (Nanu, 2007, p. 188), spunea Victor Hugo.

În arhitectură se imitau temele gotice și renaștentiste, cu unele trăsături barocorococo, formând *stilul trubadur* (Ibidem, p. 189), pe care îl întâlnim la biserica Sainte-Clotilde din Paris, precum și la Castelul Peleş.

În epoca în care în Europa se ridicau construcții mărețe în stil gotic, precum Parlamentul din Londra sau cel de la Budapesta, se sugera crearea unor costume inspirate din cele ale cavalerilor medievali.

În modelarea cadrului ambiental apare un nou ideal de viață, cel al burgheziei, care ajunge acum să-și impună gustul. În Franța, regele Ludovic Filip, supranumit „regele burghez”, a impus simplitatea interiorului și a îmbrăcăminte, ceea ce contrasta frapant cu fastul regal al secolului al XVIII-lea. Stilul burghez propriu-zis s-a cristalizat în decorația de interior din țările germanice în *stilul Biedermaier*. Denumirea ironică dată la început definea o ambianță plăcută, confortabilă, destinată în primul rând vieții de familie din mediile orășenești prospere. Mobila, cu contururi curbe, era din lemn de esențe mai ieftine, fără aplicații de bronz. Ilustrând mularea formei scaunului după forma trupului și a costumului, spătarul Biedermaier, netăpăsat, ce delimita un spațiu gol, imita rotunjimea umerilor și talia subțire, cerute de modă. Perdelele de tul, cu drapaje suprapuse, reluau curbele fustelor cu voaluri vaporoză.

Curentul romantic, manifestat în literatură, muzică sau artele plastice, a marcat și viziunea asupra omului. Femeia romantică era un suflet fără trup, iar costumele transforma ființa vie într-un *vis fără substanță* (Ibidem, p. 190), rod al fanteziei. Frumusețea bărbătească, în viziunea romantismului, era determinată de o intensă viață spirituală, pusă în valoare printr-o relativă fragilitate fizică.

Tonul modei era dat de țările cu veche tradiție burgheză, precum Anglia, care transmisese cu un secol mai devreme stilul landlord-ului întregii orășenimi europene. Anglia proclama ca regulă supremă de bun-gust simplitatea cerută de ritmul vieții active.

Moda oscila în această epocă între concepția engleză asupra eleganței și creațiile fanteziste ale artiștilor, între gustul burghez, care pune accentul pe comun, și cel artistic romantic.

Între anii 1830 și 1834, pictorul Gavarni a publicat *Journal des gens du monde* la care au colaborat Alfred de Vigny și Alexandre Dumas. Artiștii dădeau tonul pentru o vestimentație extravagantă ce putea fi adoptată la balurile mascate sau în ținuta de interior. Astfel, fiecare își crea o înfățișare originală. Balzac scria în halat benedictin, George Sand se îmbrăca ca un bărbat, cu pantaloni roșii, bonetă grecească, papuci chinezești și fuma țigări spaniole, iar Lord Byron prefera hainele brodate albaneze și turbanele turcești. Erau manifestări ale exotismului, ale noilor orizonturi descoperite cu încântare de artiști (Ibidem, p. 193).

Pictural, sunt preferate culorile evanescente, tonurile pastelate, bleu-pal, lavandă, gri-verde, argintiu. Materialele folosite sunt ușoare. Contrastele de volume se accentuează

prin micșorări și evazări, aspectul trupului îmbrăcat fiind cu voaluri pe cap, gâtul subțire, mânecile umflate, talia strânsă și fusta largă.

Costumul bărbătesc oglindește sensibilitatea trupească, grația, mai mult decât forța fizică, silueta masculină fiind efeminată într-o oarecare măsură. Fața era rasă, părând juvenilă, cu favoriți care îngustau figura, părul aparent buclat, acoperit cu o pălărie în formă de cilindru evazat în partea superioară. Pălăria din filț³, cu bor (la origine, cea a țăranilor), proclama pactizarea revoluționarilor cu aceștia, fiind considerată de autorități un semnal politic.

În anul 1853, Franz Liszt a avut un conflict cu poliția din pricina unei astfel de pălării pe care o primise în dar de la compozitorul Richard Wagner. Cămașa albă, imaculată era principalul semn de distincție socială. Cravata imensă, albă sau neagră era răsucită de mai multe ori în jurul gâtului. Vesta colorată contrasta cu jacheta. Redingota avea umerii căzuți, era curbată în talie (talie strânsă de un corset), iar tonurile textile erau întunecate (albastru, vișiniu, verde, maro). Pardesiul, de asemenea, era croit pe talie, cu pelerină sau guler-șal. Pantalonii, în tonuri deschise (rose, vernil), erau încrețiți în talie, lungi, strâmți la glezne, având la lizieră benzi ce treceau pe sub pantofi (supieuri). Încălțăminte era îngustă, fină, ușoară, dând impresia de picioare mici (Ionescu, 2001, p. 118).

Încălțăminte trebuia să fie largă și comodă, făcută din piele moale sau stofă. Totuși, femeile optau pentru botine mai înguste și mai mici decât ar fi fost necesar, pentru a le face piciorul mic. Consecințele acestei cochetării erau producerea bătăturilor și a degerăturilor, iarna (Bercar, 1891, p. 24). Dr. Bercar este foarte categoric în respingerea tocurilor înalte, în special a tocului Ludovic XV, atunci la modă, care era plasat nu în dreptul călcâiului, cum ar fi fost normal, ci mai în interior, spre mijlocul tălpii, îngreunând mersul – pentru că piciorul se sprijinea numai pe vârf – și cauzând dezechilibrări ce duceau la luxații și chiar fracturi (Ibidem, p. 25). De aceea, se propunea folosirea unui toc nu mai înalt de 2-3 cm, amplasat în locul său firesc, exact sub călcâi (Ibidem, p. 46).

Viziunea asupra femeii este exprimată, cât se poate de elocvent, de Charles Baudelaire: „Femeia are întru totul dreptul, și îndeplinește chiar un soi de datorie, de a se strădui să pară magică și supranaturală; trebuie să uimească, să farmece; idol fiind, trebuie să se acopere cu aur pentru a i se pune cununi de laur. Trebuie prin urmare să folosească toate artificiiile pe care le oferă artele pentru a se ridica deasupra naturii spre a subjugă mai bine inimile și a uimi mai mult spiritele.” (Baudelaire, 1976, p. 189).

Costumul feminin din perioada 1830 demonstra, prin formele incomode, mentalitatea vremii, condiția de subordonare în care aceasta se afla, ea fiind considerată o persoană slabă, neajutorată, legată de cămin, sub tutela tatălui, apoi a soțului. Toaletele cele mai elegante și prețioase aveau formele exagerate, stânjenind mișcările, nefiind accesibile decât privilegiatelor din marea burghezie, scutite de munca fizică.

3. Pâslă confecționată din păr de iepure. Din germană, *Filz* însemnând pâslă.

Aspectul general era dat de succesive evazări și subțieri ale naturalului. Părul avea bucle strânse într-un coc și grupate lateral, în zona urechilor, împodobit fiind cu panglici și funde. Pălăria avea borurile largi, strânse aproape de față, iar boneta era un accesoriu specific doamnelor în vârstă. Machiajul puneă în valoare ochii umbriți, gura și nasul părând mici. Merită inserate considerațiile lui Baudelaire despre arta machiajului: „Puțin contează dacă șiretlicul și artificii sunt cunoscute de toată lumea, de vreme ce succesul e sigur și efectul întotdeauna irezistibil. Roșul și negrul reprezintă viața, o viață supranaturală și excesivă; rama neagră face privirea mai adâncă și mai deosebită, conferă ochiului o înfățișare mai vădită de fereastră deschisă spre infinit; roșul care înflăcărează obrazul mărește și mai mult luminozitatea pupilei și adaugă frumosului chip femeiesc misterioasa patimă a vestalei. [...]. Machiajul nu are de ce să se ascundă, nu are de ce să se ferească de a fi ghicit; dimpotrivă, el poate să se etaleze, dacă nu chiar ostentativ, cel puțin cu un soi de candoare.” (Ibidem, p. 190) Decolteul oval (*en bateau*) al corsajului puneă în evidență frumusețea umerilor și linia gâtului, iar mânecile bufante uriașe (à *gigot*), susținute de vată și sârme mascau articulația cotului. Talia era foarte subțire, marcată de corset, iar fusta evazată se lărgea peste măsură, susținută de mai multe rânduri de jupoane de muselină. Peste rochie se purtau pelerine sau șaluri orientale. Pantalonașii cu volane erau ascunși de lungimea fustei, doar domnișoarele de vârste mici putând să-i poarte la vedere. Peste indispensabil se închidea corsetul. În partea de jos se prindeau doar două jupoane pentru că, în perioada când dr. Bercar își redacta articolul, crinolina dispăruse de peste 20 de ani, iar turnura de vreo 2 ani, așa că nu mai era necesar un număr mare de fuste interioare. Primul jupon, scurt până la genunchi, era cunoscut sub numele de *discret* și era confecționat din bumbac, mătase sau pluș, iarna, pentru a ține cald (uneori, în același anotimp, era vătuit); al doilea jupon era aproape de lungimea fustei, întins în față, dar cu volane și încrețituri transversale în spate, confecționat din pânză fină pentru vară și din lână pentru iarnă, cu garnituri de dantelă (Ionescu, 2006, p. 210). Pantofiorii aveau toc mic și erau prinși cu panglici, tip balerin (Ene, 2017, p. 43).

Odată cu pierderea autorității otomane asupra Țărilor Române, la începutul secolului al XIX-lea, procesul de modernizare a societății românești ia amploare.

Cadrul artistic este reprezentat de construcțiile în stiluri apusene. Un bun exemplu ar fi Biserica Frumoasă din Iași și Palatul Ghica-Tei din București, ambele în stil neoclasic, apoi, în stil neogotic, Palatul Administrativ de la Iași.

Idealul romantic este prezent și la noi, cea mai reprezentativă figură fiind cea a lui Nicolae Bălcescu, în portretele pictorilor Ion Negulici sau Gheorghe Tattarescu, în care frapează spiritualitatea fizionomiei, care transpare într-o profundă trăire. Silueta romantică va pătrunde masiv odată cu adoptarea, de către tineretul progresist, a costumului apusean.

În timp ce boierii, conservatori, nu vor renunța la veșmintele orientale, tinerii vor trece fără rezerve la moda apuseană, în stil romantic. Adepții Revoluției de la 1848 arborau haina la modă (jacheta trei sferturi, cambrată pe talie și pălăria cu panaș). Chiar și

uniformele armatei române au fost schimbate în anul 1831, înșiși domnitorii îmbrăcând ținuta de comandant militar de tip apusean (Nanu, 2007, p. 194).

În acest timp, costumele de tip oriental vor decădea în ierarhia socială; doar negustorii, dascălii, mai apoi lăutarii se vor înveșmânta ca boierii de odinioară, costumele falnicilor arnăuți ajungând să fie purtat de valeți.

Se remarcă, în moda orășencilor, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, o preferință de a-și purta năframa răsucită în jurul capului, nu ca un turban, ci ca un *tulpan*⁴ legat în zona frunții cu o fundă.

II. Modă și stil

Frumusețea hainelor a fost atinsă în fiecare perioadă prin alte mijloace artistice. Au existat mereu artiști care au reușit, nu numai în pictură sau sculptură, ci și în creația vestimentară, să provoace privitorilor acea trăire totală care face ca o clipă să rămână de neuitat, care intensifică deopotrivă senzațiile, gândirea, afectele, amintirile și asociațiile între toate acestea.

Costumul, în pragul secolului al XX-lea, purta cu sine toate ingredientele unui trecut, aducând din acesta numeroase prejudecăți, un statut social și economic, obligații și gusturi. Sigur, este vorba de acel costum aparținând cotidianului, purtat de pături sociale din mediile orășenești, de protipendada vremii. Cel țărănesc, majoritar la acea vreme, exprima un trecut milenar, atrăgând atenția deopotrivă învățaților și reginelor (Oprîș, 1993, p. 3).

Influențe occidentale, reminiscențe orientale, croială și linie în evoluție, făcute în ateliere ilustre sau de croitori anonimi, materiale scumpe și fine indică o lume românească activă, întreprinzătoare și încrezătoare în destinul său. Asistăm la o lume cu stratificări și orgolii, cu simțul acut al mascării rolului și poziției individului, la o societate prosperă, dinamică și deschisă dialogului și conlucrării, conștientă de valoarea unui trecut ilustru și de rosturile ei prospere, bătând frenetic la poarta veacului.

În spatele hainei s-a aflat omul, cel care a produs materialul și a confecționat-o; cel pentru care s-a creat, cel care a cumpărat-o și cel care a purtat-o. Acești oameni, împreună, dovedesc un dat uman remarcabil. Acești predecesori, cei mai mulți anonimi, întâmpinau trecerea pragului dintre veacuri cu mult optimism. Ei știau că „Secolul care începea va fi patetic, niciun moment de odihnă, va fi o extraordinară trăire și o nemaiîntâlnită descărcare colectivă. Românii intrau în veacul cel nou cu speranțele lor mai vechi și cu toată încrederea într-un prezent pe care-l voiau continuat.” (Bulei, 1984, p. 170).

Secolul al XIX-lea, pe tot parcursul său, și-a însușit limbajul diferitelor stiluri. Sfeșnice, garnituri de masă (tacâmuri, servicii, cupe), obiecte de toaletă (casete, flacoane)

4. Tulpan = Mr. *dulben*. Tc. (per.) *tülbent*, *dülbent* (Șeineanu, II, *dülben*, bg. *djulben*, sb. *dulbent*. *Tulpane*. Pânză (de bumbac, de lână, de mătase) cu țesătura foarte subțire și străvezie; muselină.

2. Basma în trei colțuri cu care femeile își acoperă capul. – Din gr. *tulpáni*.

recurg atât la elemente specifice stilului *Biedermeier*, cât și la vocabularul renașcentist (gheare de leu, personaje în relief sau ronde-bosse) și la cel al stilului *Ludovic XVI* (panglici, lauri, motive perlate). Dacă, în primele decenii ale secolului XIX, se mai poate vorbi încă de câteva mari stiluri cu caracteristici bine definite (*Regency*, *Biedermeier*, *Empire*), ceea ce caracterizează evoluția artelor decorative, îndeosebi în a doua jumătate a secolului, este permanenta revenire la formele și vocabularul unor stiluri anterioare, remarcându-se interesul burghez pentru piese de factură mai complicată, inspirate din modelele ce au trecut deja proba timpului. Eliberate de eticheta strictă a secolelor anterioare, spațiile interioare își modifică aspectul prin redistribuirea pieselor de mobilier. Astfel, garniturile de salon sunt aduse în centrul încăperilor, populate acum abundent cu mobilier de diferite tipuri și stiluri, precum și cu nenumărate alte obiecte de faianță, porțelan, sticlă, metal. Atmosfera se relaxează, ambianța este agreabilă, gradul de confort crește. Cel mai adesea, casa burgheză înstărită din a doua jumătate a secolului XIX se remarcă prin eclectismul decorației interioare: un salon și un budoar neo-rococo se asociază unui dormitor mobilat cu piese neoclasiche, unei biblioteci neogotice, unei sufragerii neorenașcentiste (Ene, 2010, p. 370).

Nu putem descrie culoarea epocii fără să facem referire la veșminte. Costumul va modela o siluetă voit diferită de cea antichizantă (mâneci bufante, talia strânsă, fusta evazată). Rochia avea corsajul strâmt, decolteul oval (*en bateau*) sau o pelerină care îl acoperea decent, mânecile bufante gigantice susținute de sârme și vată, talia de viespe strânsă într-un corset, iar fusta evazată, susținută pe jupoane de muselină. Artiștii dădeau tonul pentru o vestimentație extravagantă care-și găsea aplicarea mai ales în baluri costumate sau în ținuta de interior. Idealul feminin romantic era „un suflet fără trup”, un înger, iar costumația urmărea să transforme ființa vie într-un vis fără substanță (Nanu, 2006, p. 227), parcă rod al fanteziei, în timp ce idealul de frumusețe bărbătească al romanticului era determinat în primul rând de o intensă viață spirituală pusă în valoare printr-o relativă fragilitate fizică, cum era figura lui Nicolae Bălcescu, reprezentată plastic de Negulici sau Tattarescu, la care te izbește privirea arzătoare, spiritualitatea chipului parcă consumat de o trăire prea intensă.

Între 1850 și 1870, moda era dictată din nou de curtea franceză a celui de-al Doilea Imperiu. Intrate în orbita culturală a Franței, Țările Române cultivau moda pariziană, mai cu seamă din epoca Revoluției de la 1848. Aceasta se vede bine și în gravura *Cununia Ortodoxă* din 1874, de pictorul Theodor Aman (Nanu, 2007, p. 188). Se remarcă vestimentația mirelui, o jachetă neagră, doamnele purtând rochii cu crinolină și decolteuri largi.

Capriciile pasagere ale modei vor face ca rochia cu crinolină să se transforme în rochie cu *tournure*. Disparând crinolina, după 1870, (Fig. 1) amplexarea fustei era masată într-un drapaj bogat formând turnura. Faldurile întregeau astfel trupul, ca în sculptura barocă a veacurilor trecute, alcătuind compoziții în spirală, care abundau și în arhitectura exterioară și interioară a vremii. Fusta începe să se modifice, fiind formată din două jupe distincte, suprapuse, de culori diferite, dând naștere unei compoziții speciale. În spate

se formează două volume emisferice, cu un drapaj bogat, continuând cu o trenă. Se va adopta o semicrinolină (Ionescu, 2006, p. 159) pentru zona spatelui, numită crinolinetă, alcătuită din semicercuri metalice, sau pernuțe, cu jupon matlasat ce se prindea de mijloc. Aceasta avea un sistem de rabatare laterală care permitea așezarea pe scaun. Acest tip de vestimentație a fost numit în Franța, țara de origine, *stilul tapițer*, din cauza mecanismului de arcuri, corzi, capitonaj. Din punct de vedere al proporțiilor, silueta era bizară, dând naștere unui aspect lipsit de naturalețe.

După anul 1877 turnura va crește în volum (Ibidem, p. 148), coborând din zona bazinului spre șolduri, silueta devenind, astfel, foarte suplă. Corsajul mulat pe trup avea decolteul în „V”, suprapus, în zona pieptului, peste o altă țesătură, sau dantelă, ce urca până la gât. În preajma anului 1883, turnura va reveni cu forme mult mai voluminoase decât cele anterioare, drapajele dorsale formând un unghi drept cu spatele doamnei, de forma unui scaun portabil. Acum va purta denumirea de *strapontină*, datorită cercurilor rabatabile de metal elastic. Ornamentele sinuoase, cusute pe rochii cu suitaș, mărgelile sau aplicații, se înscriau în stilul *Art Nouveau*. În picioare, ciorapii erau negri sau cu broderii colorate, ținuți cu jartiere circulare. Suspendarea ciorapilor de un cordon în talie, mai ales dispozitivul de prindere, era invenția inginerului Jean Eiffel, autorul celebrului turn parizian (Nanu, 2006, p. 228). Pantofii, care nu se vedeau, erau botine destul de puțin interesante. Ca accesorii, ziua se purtau geanta suspendată cu lanț, umbrelă și mănuși scurte, seara – boa de pene sau guler și manșon de puf de barză (*marabou*), evantai și mănuși lungi. Bijuteriile sau cataramele aveau forme vegetale, sinuoase, iar parfumurile preferate erau lavanda și paciuli.

În timp ce toaletele de seară păstrau trena, toate celelalte erau scurte, oprindu-se la câțiva centimetri deasupra nivelului de călcare, atât cât să dea la iveală vârful și puțin din decolteul încălțăminte. Din acest motiv, pantofii sau botinele, confecționate din piele, mătase sau catifea, erau întotdeauna bogat decorate. Se obișnuia ca acelea din suport textil să aibă vârful de lac. Uneori tocurele erau îmbrăcate în metal, chiar prețios.

În *Anuarul artelor* din Iași, la începutul anului 1886, erau prezentate ca fiind șic: „pantofa rusească, din piele roșie, garnisată cu pene de lebădă sau cu o blană deschisă de vulpe. Interiorul este căptușit cu mătase albă și are aspectul unei bomboniere; călcâiul este înalt, à la Louis XIV [...]. Pantofa Teodora este cu totul brodată cu fir de aur. Luxoasa brodatură apare ca și când ar trece peste postav, până la căptușeala cea roșie și într’adevăr că este o pantofă de regină; cu cât este mai mică, cu atât mai mult se închină admiratorii săi”. (*Amicul artelor*, 1 ianuar 1886, p. 3).

Cu siguranță trebuie amintită și pălăria, nelipsitul accesoriu monden, care va crește în înălțime și se va îngusta, având aspect de furnal, cu borul ridicat într-o parte, sau chiar în față, și ornamente cu egrete plasate în sus, accentuând elansarea.

Pe la 1889-1890, turnura dispare definitiv. Fusta croită cloș va atârna liberă, formând cute naturale, la fel ca petalele de floare. Mânecele vor crește în volum, luând forme *à gigot* (Ionescu, 2006, p. 160), atingând cea mai mare dimensiune în anul 1895,

când vor avea aspect de balon, umflate la umăr și braț și mulate pe antebraț. Culoarea mânecilor era, de obicei, diferită de cea a restului corsajului. Talia suplă va fi marcată de un nou tip de corset, mai lung și mai elastic.

Se remarcă influența englezească în care sunt asimilate elemente din vestimentația masculină, cum ar fi *taiorul*, impus în ultimii ani ai veacului al XIX-lea. O piesă excepțională se află în patrimoniul Muzeului Municipiului București, aceasta fiind reprezentată de un taior de plimbare, din catifea reiată, de culoare cafeniu deschis, cu dungi albastru-grizat, gulerul șal și plastron de dantelă.

Cu cât se apropie mai mult de sfârșitul de secol XIX, aspectul rochiei capătă nuanțe diferite și noi forme. Mânecile își vor pierde din dimensiuni, după anul 1897 reducându-se substanțial. Apar influențe istorice, stilurile *Directoire*, *Medicis*, *Henric II* se vor regăsi în forma gulerelor, în modelul capelor din postav și catifea, decorate cu șiruri de mărgel și broderii, ton pe ton sau în nuanțe contrastante (Ibidem, p. 162). Acest articol era purtat pe o scară largă de către mai toate categoriile sociale urbane, sub o pelerină elegantă putându-se ascunde o rochie sau un costum ușor demodat sau mai degradat. Gulerile înalte ale capelor erau decorate la liziere, de cele mai multe ori cu pene de struț, cu dantele sau blană, după sezon.

Pentru ieșirile la spectacol, soarea sau bal erau purtate mantouri ample care puteau proteja atât purtătorul de frig, cât și costumația de intemperii. Gulerul putea fi purtat ridicat sau răsfrânt, după dimensiunea coafurii.

Pălăriile, foarte mari, de forma unui lighean, erau ornate cu aripi de păsări, egrete, flori, funde și uriașe panglici. Centrul atenției se mută, pentru prima oară, asupra capului și coafurii. Acest aranjament era numit, în limbajul colorat al modistelor, *varză* (*chou* în limba franceză) (Ibidem).

Mișu Văcărescu, prolificul și avizatul cronicar monden al ziarului bucureștean *L'Indépendance Roumaine*, cunoscut sub pseudonimul Claymoor, atrăgea atenția asupra toaletelor reprezentative pentru anul încheiat în rubricile almanahurilor pe care le edita la sfârșit de an, trăgând concluzii asupra gustului și eleganței. Întrucât în anul 1893 reveniseră în modă forme vechi, de inspirație istorică, Claymoor remarcă: „Niciodată nu a fost moda atât de capricioasă ca în acest sfârșit de secol: croitorii, lipsiți de imaginație, au trebuit să se inspire din toate epocile. S-au purtat pelerine Valois, cute Watteau, mâneci Ludovic-Filip, furouri Empire, fuste Carol X, pălării Napoleon, gulere Ludovic XIII, freze [gulere plisate și apretate] Henric III etc. Aceste resurecții s-au succedat atât de rapid încât s-au văzut purtate toate acestea deodată și adesea amestecând în chip foarte fericit stilurile cele mai diverse.” (*Almanach du High Life de L'Indépendance Roumaine* 1891, pp. 27-30).

De la 1900 până la izbucnirea Marelui Război, siluetele sunt mai suple și mai elansate, urmând în mod natural forma corpului.

Trebuie făcute câteva precizări în legătură cu interioarele în care se etalau interesante și romanticele veșminte. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, moda pieselor de factură renascentistă, specifice interioarelor monarhiei austro-ungare

și Transilvaniei va fi preluată și de elitele Bucureștiului, de casele înstărite de aici, din saloanele cărora nu vor lipsi garniturile realizate în așa-zisul *stil florentin*. Arta metalului va urma același traseu dominat de eclectism, piesele datând din timpul celei de-a doua jumătăți a secolului fiind realizate într-o mare varietate de stiluri. Marcate de dezvoltarea extraordinară a tehnicii, atelierelor de mobilă recurg la tot felul de experimente, lemnul fiind uneori asociat cu *papier-mâché-ul*. Acest material, în componența căruia intră hârtia, creta, cleiul și nisipul, căpăta prin lăcuire o strălucire aparte, oferind o suprafață excelentă pentru pictură. În epocă sunt produse o multitudine de piese decorate cu picturi având motive vegetale multicolore și incrustații de sidef. Motivele se regăsesc în special în cazul așa-numitelor mobile *fantezi*, cum ar fi mesele *gigognes* [măsuțe mici, ale căror dimensiuni descrescătoare permit introducerea lor unele într-altele], dar și al pieselor ce compun cochete garnituri de salon, al pupitrelor pentru scris, ca și al gheridoanelor, jardinierele și al ramelor pentru oglinzi.

Costumul se va încadra în ambianța interioarelor secolului al XIX-lea, prin însăși prezența drapajelor din mulți metri de țesătură, care aminteau perdelele cu ciucuri și funde de la ferestre și uși, fețe de mese, abajururile lămpilor. Nu întâmplător această modă a fost denumită *style tapisier*. Acest stil va dura până la finele secolului. În timp ce fracul era haina cea mai răspândită, rochia cu turnură era purtată când mai amplă, când mai redusă, susținută de o pernuță strapontin, sau indicată discret prin câteva cute plate, urmând să dispară complet odată cu conturarea noului *Stil 1900*.

Către anul 1880, fascinația exercitată încă din secolul anterior de culturile orientale și extrem orientale se face simțită din ce în ce mai mult. Alături de nenumărate elemente de „neo”, decorația interioară include și elemente maure sau japoneze, contribuind la accentuarea notei de eclectism, prevalentă în cele mai multe medii la sfârșitul secolului XIX.

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea și până la Primul Război Mondial, Europa a cunoscut o perioadă de pace și relativă bunăstare, „*la Belle Epoque*”. În căutările lor înnoitoare, arhitecții și decoratorii au mers pe căi diferite folosind mijloace de expresie deseori opuse, dar având comun idealul de a deschide drumuri noi. Ecouri ale trecutului, ca barocul fantastic al spaniolului Gaudi, stătea alături de geometrismul, prevestind cubismul, al austriacului Hoffmann sau al americanului Sullivan. Orientări la fel de deosebite prezentau costumele masculine și feminine. În timp ce costumul masculin era marcat de rigiditatea hainelor întunecate, cu guler tare și pălărie cilindru, costumul feminin, mai liber, receptiv la noutățile modei, a devenit un domeniu de manifestare însemnat al noului val, al stilului *serpentin* care a dominat întreg cadrul prin *Arta 1900*, apunând o dată cu acei ani. Siluetele 1900 cu talia ștrangulată apăreau ca lianele suple, misterioase, pudic ascunse sub falduri mișcătoare. Curbele stilului *nouvelle* se regăseau în faldurile mătăsii creponate, ca și în blănițele din puf de lebădă – acei *boa* în formă de șarpe, încolăciți în jurul gâtului frumoaselor vremii. Rochia cu corsetul cambrat, gulerul ridicat, fusta în formă de lea sau rochița rândunicii exprima concepția coloristică a *Artei 1900* care era stăpânită de tente plate, tonuri reci, luminoase, cu efecte opalescente,

iradiante, electrice. Calitatea țesăturilor și prelucrarea lor cerea o mare investiție de muncă. Un cronicar al timpului remarcă: „Stofele se întrebuințează rar în starea lor naturală, se brodează, se crestează, se ajurează, se încrustează cu dantelă, se acoperă cu aplicațiuni de toate felurile.” (Nanu, 1976, p. 188).

În timp ce eleganța feminină era afișată de dantelă și mătasuri, gulere și manșoane din puf de barză (*marabou*), evantaie și mănuși lungi, bijuterii și catarama cu forme sinuoase, vegetale, au loc profunde schimbări atât în stilul arhitecturii, cât și al decorăției, în general. Concomitent cu stilul *serpentin* apăruseră și căutările înnoitoare care mergeau de astă dată în consens cu industrializarea, adaptându-se noilor cerințe de simplitate, funcționalism și confort.

Treptat, după anul 1900, formele alungite și decorurile florale contorsionate au făcut loc liniilor drepte, în care ornamentul, mai discret, era puțin reliefat sau lipsit de relief și s-a mers către suprafețe plane și metode de stilizare geometrică, remarcă René Huyghe în *L'art et l'homme*. Sloganurile de bază, pentru majoritatea partizanilor *Artei 1900* erau „Arta în toate, Arta pentru toți” (Constantin, 1972, p. 25).

În primele decenii ale secolului XX, au avut loc primele acțiuni de emancipare feminină, ținând atât de independența materială, cât și de afirmarea personalității. Tendința de eliberare de vechile prejudecăți s-a manifestat cu putere în costumație, urmărindu-se crearea unei linii mai naturale. Lupta împotriva corsetelor se dezlănțuie chiar cu un deceniu înainte de anul 1900. În Germania, patria *Jugendstil*-ului, au apărut la începutul secolului și primele veșminte feminine mai practice. În acest scop s-au creat asociații ce reuneau artiști, medici, croitori, s-a inițiat editarea unui jurnal de mode pentru femei, s-au făcut propuneri de reformă a costumului lansându-se rochia-sac (*Reformkleid*) de purtat fără corset, lungă, închisă până la gât, croită simplu, fără complicații și aplicații, iar în viața zilnică au fost preferate cât mai mult fusta și bluza, apoi costumul tair, și poalele au început să se scurteze treptat (Ene, 2017, p. 64). Toate aceste schimbări sunt imediat percepute de moda bucureșteană atât pentru protipendadă, cât și pentru celelalte categorii sociale.

În jurul anului 1910, s-a conturat evoluția pardesiilor și jachetelor către o linie mai suplă și mai comodă, cu apropieri de costumul bărbătesc; fusta s-a strâns treptat pe corp, în formă de lea, apoi, în 1912-1915, apare fusta scurtă și largă peste o fustă lungă și strâmtă și chiar fusta crăpată (*tango*). Pentru bărbați, la recepții fracul era obligatoriu. Pardesiul avea diferite forme, de la cel de dimineață, scurt, cu mâneca *raglan*, până la cel de seară, negru, cu pelerină. Paltonul era din stofă groasă sau blană, iar accesoriile obișnuite erau monoculul, mănușile, bastonul de bambus sau umbrela neagră mare, bijuterii ca acul de cravată, inelele și ceasul la brâu (Ibidem, p. 65).

În timpul Primului Război Mondial, costumul ofițerilor era asemănător ca linie cu cel civil precedent (cu cascheta cilindrică, umerii mici, talia strânsă, pantalonii pe picior), pornind de la ținuta de oraș (redingotă) și adoptând unele elemente ale costumelor de sport (buzunare cu clape, cizme, pelerine etc.), iar costumul civil era influențat de cel

militar, adoptând o linie simplă și piese mai puține. Culorile cel mai frecvent utilizate erau albastrul deschis, cenușiul și brunul.

După prima conflagrație mondială, viața și-a reluat cursul într-un ritm mai accelerat (Nanu, 2007, p. 138); odată cu industrializarea s-a apreciat frumusețea formei simple, determinată de funcțiune, purificată de ornamente inutile. În arhitectură, betonul armat și sticla, folosite pentru localul-manifest al școlii *Bauhaus* în anul 1925 (Ene, 2017, p. 67), se purtau la volume geometrice, îmbrucate în spațiu, ca și sculpturile sau picturile cubiste experimentate un deceniu și jumătate mai devreme. Se poate afirma că, în perioada 1850-1950, când influența franceză era precumpănitoare, aspirația către cultura vest-europeană, mai ales spre cea franceză, s-a manifestat începând cu Revoluția de la 1848, iar modelele de eleganță, piesele de mobilier și multe veșminte veneau de la Paris (Ene, 2010, p. 377). Evoluția modei a cunoscut, în Țările Române, aceeași traiectorie ca și cea a istoriei, cu aspectele sale sociale, politice și culturale. În doar șase decenii, de la 1821 la 1881, se trece, în salturi, de la sistemul feudal la cel capitalist, de la suzeranitatea Imperiului Otoman la regatul neatârnat, de la totalitarismul fanariot la monarhia constituțională.

III. De ce costumul popular românesc?

Preocuparea pentru reînvierea specificului local în toate domeniile artistice, nu doar în arhitectură, a fost prioritară în epoca formării statelor naționale, fiind una din temele preferate ale oamenilor de cultură, teoreticienilor sau artiștilor (Ene, 2013, p. 23).

În perioada interbelică, stilurilor naționale li se opune modernismul, principalul stil european internațional. Formularea arhitectului Sullivan, *form follows function*, caracterizează structura simplificată, minimalistă a întregului ambient, de la arhitectura cubistă la taiorul clasic Chanel (Nanu, 2007, p. 15). Înfruntarea național – internațional a ocupat scena artistică a acestei perioade. Dialogul dintre produsele civilizației industriale vest-europene, în continuă schimbare, și tradiționalismul local manifestat prin păstrarea vechilor valori a marcat fizionomia României, patria unei națiuni unice, de gintă latină, ortodoxă, țară de frontieră a Europei, care a încercat să se impună printr-o politică națională mai mult sau mai puțin coerentă.

În decursul deceniilor care au trecut de la instaurarea comunismului, componentele stilului românesc s-au risipit, ansamblurile interioarelor au fost dezmembrate, operele de artă, mobilele și piesele de valoare din casele naționalizate au fost confiscate și prea puține au ajuns în muzee. Obiectele rămase în folosință au suferit uzura timpului, au fost considerate demodate, nu au mai fost păstrate cu grijă și ocrotite și s-au degradat.

Nevoia de a dobândi o identitate distinctă se manifestă pe toate planurile, la toate nivelurile, de la individ la națiune, pentru a nu se pierde, ci a se deosebi de ceilalți contemporani. Societatea actuală tinde să aprecieze un trecut mult mai recent și mult mai comun în domeniul artei și arhitecturii. Prin racordarea vechilor achiziții, dobândite în perspectivele spiritualității sfârșitului de secol XIX și începutul celui de-al XX-lea, toate domeniile culturii naționale și-au reluat dialogul, contribuind prin extindere și

aprofundare la realizarea unor valori reprezentative pentru creativitatea colectivității românești (Ene, 2013, p. 24).

Momentul crucial în care își face apariția stilul neoromânesc, la sfârșitul secolului, a fost, desigur, o consecință firească a parcursului străbătut de artele vizuale în acel veac. Interferența culturală dintre valorile produse de civilizația industrială vest-europeană și tradiționalismul local, manifestat prin păstrarea vechilor valori ale ortodoxiei, va crea premisele afirmării unei națiuni de gintă latină, ortodoxă, într-o țară de la porțile Levantului, care încearcă să se impună printr-o politică națională mai mult sau mai puțin coerentă. Noul tip de discurs teoretic impus de dinamica socială și de noul statut de națiune europeană este marcat de o neobișnuită suprapunere de interferențe stilistice (Ibidem, p. 26).

Ștefan Nenițescu a exprimat, printr-o definiție plină de simțire, esența stilului neoromânesc: „Stilul este utilitatea artistică, sinceritate nouă și frumusețe veche, este unitatea spirituală sau valoare concretă, este tradiție artistică.” (Nenițescu, 1985, p. 219).

Tema redevine actuală în noile condiții geo-politice europene.

Întotdeauna, hainele au surprins mentalitatea unei epoci. Prima dată nu asistăm la schimbarea unui stil în arhitectură, ci remarcăm modificarea aspectului omului, pentru că se schimbă idealul uman. În timp ce vorbim despre o anumită modă, în același timp analizăm o epocă.

După cum apreciază Adina Nanu în lucrările *Artă, stil, costum și Arta pe om*, prin înveșmântare se face zilnic un exercițiu de creativitate, iar alegerea și alăturarea unor piese vestimentare se face din linii, forme și culori, compoziții plastice. Materialele cu care ne îmbrăcăm vorbesc nu numai înțelegerii raționale, ci și tuturor simțurilor, iar rezultanta finală creează o impresie generală care se răsfânge asupra purtătorului. În decursul ultimului secol, odată cu instalarea democrației, toate aceste bariere au căzut. Astăzi, pe stradă, este deseori greu să distingi dacă cineva este băiat sau fată, tânăr sau bătrân. Blănurile scumpe au fost abandonate în mediile civilizate, iar progresul se manifestă neîndoielnic la nivelul tehnologic al materialelor sau în comoditatea veșmintelor.

Frumusețea hainelor a fost atinsă în fiecare perioadă prin alte mijloace artistice. Au existat mereu artiști care au reușit, nu numai în pictură sau sculptură, ci și în creația vestimentară, să provoace privitorilor acea trăire totală care face ca o clipă să rămână de neuitat, care intensifică deopotrivă senzațiile, gândirea, afectele, amintirile și asociațiile între toate acestea.

Portul nostru a apărut din cele mai vechi timpuri, cu mult înaintea formării națiunii, a statului sau a orașelor, fiind la origine un produs specific satului (Ene, 2013, p. 23). Din preistorie și antichitate, din vremea dacilor, încă înainte de ocupația romană din primul secol al erei noastre, erau folosite, ca și azi, aceleași materiale oferite de natură: in, cânepă și lână (pentru țesături), blană (pentru cojoace și căciuli), piele (pentru opinci și chimire), și aceleași tehnici de utilizare a unor fâșii drepte, așa cum ieșeau din războiul de țesut, nerăscroite cu foarfeca și necusute (fote sau catrințe, maramă și brăie) sau asamblate

(cămăși, ițari), descrise cu precizie pe columna lui Traian, ca și în metopele de la Adamclisi. Din punct de vedere artistic, imaginea locuitorilor din părțile noastre a fost determinată de modelele spirituale oferite de creștinism. Pe metopele de la Adamclisi, femeile aveau cămăși (ii) încrețite ca și azi, dar cu mâneci scurte. Ele s-au lungit după creștinarea care s-a produs în primele secole după Hristos (Ibidem, p. 25). Creștinii considerau omul alcătuit din duhul nemuritor și trupul pieritor supus ispitei. Ei trebuiau să-și arate ochii, oglinda sufletului, dar să-și acopere corpul cu veșminte (motiv pentru care costumele populare românești nu se concep cu mâneci, fustă sau pantaloni scurți și nu pune în lumină imaginea sexy, decolteuri, plete sau talie fină). În același spirit era compusă și fața. Atenția privitorului era atrasă asupra ochilor (care în icoane apar măriți, amplificați de sprâncene groase și cearcăne), bărbații aveau barbă, iar femeile își petreceau peste față basmaua sau marama. Teodora, soția împăratului bizantin Justinian, purta șiraguri de perle agățate de coroană, care-i îngustau figura. Împărăteșele Bizanțului au fost mai târziu imitate de doamnele și domnițele de la noi – ca Despina, soția lui Neagoe Basarab, și fiica ei, Rucsandra – având agățate de coroană ciucuri și podoabe de aur (Ibidem, p. 26).

Regăsim acest tip de remodelare a figurii în parura cu șiruri de beteală a mireselelor din Grecia și de la noi, până la al Doilea Război Mondial. Această parură se regăsește în portretele domnițelor, apoi în cel al Reginei Maria la încoronarea de la Alba Iulia (Fig. 2), și a rămas modelul podoabei clasice a miresei românce, cu fire lungi de beteală, întregită în biserică de coroana aurită.

Relațiile cu Imperiul Bizantin, centrul creștinismului, au adus în costumele naționale un repertoriu ornamental abstract, plat, lipsit de volum, ca și pictura bisericilor, în care erau anulate coordonatele vieții pământești, timpul (mișcarea) și spațiul (adâncimea). Acesta a fost, de altfel, și motivul dispariției sculpturii din bisericile ortodoxe. Aceeași abstractizare a formelor se regăsește în întreg stilul ambiantal, în modul de prelucrare a mobilierului, a ceramicii, a țesăturilor casei (Greceanu, 1939, p. 16).

Veșmintele de tradiție bizantină au rămas, de-a lungul vremii, ca o prețioasă moștenire, purtate la curte de prințese și regine, păstrate apoi la sate ca port de sărbătoare. Pentru a înțelege costumele naționale românești, trebuie să ne întoarcem în timpul în care creștinii au repudiat idealul uman al antichității păgâne, *mens sana in corpore sano*, cu structură psihică armonioasă, al cărui trup era admirat pe stadioane, înlocuindu-l cu cel potrivit credinței că sufletul nemuritor sălășluiește în trupul pieritor, supus ispitelor diavolului.

În consecință, imaginea creștinului, remodelată în costum, trebuie să pună în valoare ochii, oglinda sufletului, și să ascundă trupul. În acest scop împărații Bizanțului se îmbrăcau cu haine rigide, din mătase lucioasă, brodate cu fir de aur, așa cum se vede în portretele lui Justinian și ale curtenilor săi, din mozaicurile bisericii San Vitale din Ravenna. Același principiu se găsește în costumele naționale românești.

Același efect este obținut de femeile obișnuite prin legarea basmalei încrucișate pe gât, bărbații lăsându-și barba să crească. La începutul Evului Mediu, imaginea umană, de la domnitor și până la poporul de rând, a suferit amprenta acestei viziuni creștine, în

forma ei inițială ilustrată la curtea bizantină, care a determinat chiar structura de bază a costumului românesc.

Pe parcursul istoriei, structura de bază a portului s-a menținut, dar, inevitabil, au pătruns și unele influențe străine care au fost însă asimilate și au devenit de nerecunoscut, fiind socotite de obicei doar variații locale, datorate fanteziei celor care le lucrau (Ene, 2013, p. 25).

Departate de a rămâne neschimbat, portul popular românesc a evoluat de-a lungul timpului dar, având o structură solidă, a avut puterea de a nu imita, ci de a asimila influențele, topindu-le în compoziție proprie, care nu și-a pierdut identitatea.

După încetarea veacului fanariot și revenirea domnilor pământeni în secolul al XIX-lea, costumele naționale a dobândit valoarea simbolică a unui însemn politic.

La sat, țărani încă își mai purtau straiele, care îi deosebeau foarte bine pe români de vecinii lor din afara granițelor țării sau de cei de altă nație, stabiliți de veacuri printre ei și care, la rândul lor, își comunicau etnia de la distanță, prin costumele specifice. După instituirea regalității, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, însă, portul național era arborat cu semnificația unui steag. Pentru ceremoniile de la curtea regală, el a fost tradus în limbaj cult, formele tradiționale au fost transpuse în alte materiale, mai fine și mai scumpe, ceea ce le-a înzestrat cu alte calități, alte sugestii senzoriale, modificând însuși personajul conturat de costum.

Reginele au primit, fiecare, ca dar de nuntă, câte un costum strălucitor, cusut cu fir și paiete, care era îmbrăcat după moda zilei (Ibidem, p. 26). Regina Elisabeta îl purta peste jupon (Fig. 3), cu crinoline, iar Regina Maria îl purta cu corset (Fig. 4). Aceste prelucrări ale formelor tradiționale pentru a se integra fastului și eleganței curtenilor erau încă necesare la începutul secolului al XX-lea, pentru a deosebi rangul. Formele amplificate ale fustelor, mânecilor sau maramelor, materialele mai prețioase – ca țesăturile din mătase, străvezii – podoabele lucitoare – ca broderiile cu mărgelă și paiete – și bijuteriile – de la șirurile de coral la salbele din monezi de aur – toate contribuiau la alcătuirea unor imagini de personaje de poveste.

IV. Preferințele vestimentare ale Reginei Elisabeta a României

Regina Elisabeta a României este descrisă, în cuvinte calde și frumoase, de Regina Maria: „Ea niciodată n-a trecut drept o mare frumusețe, dar avea un farmec învăluitoare căruia era imposibil să nu-i cazi victimă, ori care nu se putea să nu te fascineze, măcar la început. Încă de tânără avea părul complet alb, dar privirea intensă a ochilor săi albaștri era extrem de pătrunzătoare. Vocea foarte melodioasă îi sporea farmecul. Râdea deseori, lăsând să i se vadă dinții de un alb strălucitor; dar râsul ei contrasta în mod frapant cu expresia tragică a privirii. Acest patetism, acest tragic inefabil pe care îl răspândea trezea în toți cei din preajma ei dorința de a-i alina povara. Nu a trezit pasiuni, dar a știut să se facă admirată.” (Maria, Regina României, 1937, vol. I, p. 341).

Deși, la prima vedere, nu pare să fi fost foarte preocupată de aspectul vestimentar în aceeași măsură ca Regina Maria, Elisabeta a României nu a neglijat vreodată această

„aplecare” etern feminină. Astfel, în rândurile din *Cugetări și impresii* despre frumoasele sau tristele întâmplări trăite, Carmen Sylva mărturisește: „Toaleta pe care o porți nu este un lucru fără importanță. Ea îți dă viață, cu condiția ca tu să fii podoaba podoabei tale” (Carmen Sylva, 2001, p. 109). Și a avut dreptate. Constatăm că aceasta era deviza, preferința sa. Deci nu haina face pe om, ci omul este podoaba veșmântului pe care îl poartă.

De multe ori, toaletele sale au fost considerate de apropiați sau de oaspeți ca adevărate extravaganțe de vedetă. Rochii albe tip tunică, inspirate din toaletele cunoscutei actriței de origine franceză, Sarah Bernhardt (Henriette Rosine Bernard) erau acoperite de bijuterii nu tocmai regale, ci stilizări, fantezii de mari dimensiuni, precum și de tot felul de dantele și broderii surprinzătoare. Aparițiile ei erau de multe ori așteptate, tocmai pentru că provocau râsul. În jurnalul personal, arhiducesa Maria-Valeria, fiica Împărătesei Sissi, povestea: „Toaletele ei erau puțin ciudate. Sub o bogată haină de blană, regina purta un veșmânt amplu din catifea de un roșu foarte închis, semănând mai degrabă cu un halat de casă împodobit cu broderii pestrițe, iar talia îi era prinsă cu un cordon din mătase fină, subțire cât o sforică. Arbora pălării cu boruri mici, cu o voaletă de care-și fixa *pince-nez-ul*.” (Hamann, 1985, p. 438).

Scriitorul francez Roger Merle o vede pe Carmen Sylva ca pe o ființă extravagantă, care lăsa o puternică impresie și o amprentă de neuitat, la fiecare dintre aparițiile sale. Acesta consemna: „Răspândea un parfum de pădure, căci se dădea cu o esență bizară inventată chiar de ea, făcută din plantele și florile care creșteau în apropierea reședinței sale de vară.” (Merle, 1999, p. 91). Mergea, după cum spunea Elena Văcărescu, „de parcă ar fi dansat, călcând mereu în vârful picioarelor” (Văcărescu, 1908, p. 44).

Pentru aparițiile în public, Elisabeta de România crease o adevărată scenografie, demnă de talentul unui regizor profesionist. Făcea în așa fel, încât lumea să o surprindă în timp ce tocmai își termina una dintre ocupațiile preferate. Descrierea plastică, făcută în jurnalul personal de viitoarea regină Maria, susține cel mai bine afirmația precedentă. Aceasta avea să povestească despre vizita făcută Reginei Elisabeta, în ajunul căsătoriei cu Principele moștenitor Ferdinand: „[...] Totul producea exact efectul dorit [...]. S-ar fi zis că prin însăși firea ei plină de fantezie se credea mereu într-un veșnic spectacol [...], considerând lumea drept un enorm teatru. Percepea viața ca pe o serie de scene dramatice al căror personaj principal era ea.” (Merle, 1999, p. 87), (Fig. 5).

Deși între Regina Elisabeta și Regele Carol I se spune că nu a fost dragoste la prima vedere, iar ceea ce i-a unit pe cei doi au fost idealurile, Carmen Sylva așterne pe hârtie emoțiile pe care le-a trăit la întâlnirea cu viitorul soț, la primul bal și atunci când a fost cerută în căsătorie.

„Atâta vreme cât era aici și îmi vorbea despre măreția misiunii sale și despre greutățile avute, totul mergea bine, mă molipsisem de entuziasmul lui și eram pregătită să fac orice mi-ar fi cerut. Fiindcă datoria era pentru mine cel mai important lucru din lume și mi se părea că niciodată nu primeam de lucru îndeajuns”, scria Regina în memoriile sale, despre căsătoria cu Carol. „Eram foarte veselă în a revedea pe tânărul prinț, pe care îl

întâlnisem foarte des la Berlin, cu opt ani înainte. Mă interesa mult prințul, ale cărui fapte le găseam îndrăznețe și a cărui hotărâre de a se jertfi pentru un popor tânăr mi se părea cavalierească și nobilă.”

Înainte de concertul la care urmau să meargă împreună, Elisabeta căuta să îmbrace cele mai frumoase haine: „În sfârșit, plecarăm, fiind vreme să ne pregătim de concert. Mă îmbrăcai în grabă cu o rochie nouă de tot și foarte frumoasă: o fustă albastră, iar pe deasupra o rochie de mătase albă cu flori mici, decoltată în patru colțuri. Pe când mă îmbrăcam, Prințul României se anunță și fu primit. Eram așa de nerăbdătoare, încât îmi încheiasem și mânușile. [...] În sfârșit, plec! Intru în salon și dau să zic: «Ce fel, mamă, nu ești îmbrăcată?» Dar o expresie ciudată pe fața mamei îmi oprește vorba. Ea începu să se plimbe prin casă și îmi zice: «Prințul României acum a plecat de-aici. Mi-a cerut mâna ta!» Eu făcui o față decepționată, dar atât de decepționată încât mama se aștepta iar la obișnuitul «nu» cu care răspundeam tuturor pretendenților, dar am răspuns numai: «De acum?»”

Este important de menționat că eleganța cu care purta veșmintele la modă, la acea vreme, în Europa, era pur și simplu o interpretare a stilurilor artistice în vestimentație. Regina Elisabeta a purtat cu imensă dragoste, dar și rafinement, costumul popular românesc. Acesta a fost, de fapt, un stindard național în viziunea sa, dar și a doamnelor din elita socială românească.

O notă specială a vestimentației doamnelor din înalta societate o dădea portul țărănesc, pe care ele îl prețuiau foarte mult. Dragostea pentru acesta s-a transmis de la doamnele țării, prin apropiatele Curții princiare, spre celelalte membre ale protipendadei. În gestul abordării costumului popular era de fapt o atestare a naționalității și a apropierii, chiar și formală, de cei umili. Era și o încercare de redescoperire a rădăcinilor, de întoarcere la surse, pe o filieră romantică, prin literați români precum: Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Gheorghe Asachi și Alexandru Odobescu. Această redescoperire a rădăcinilor se făcea prin valorile morale ale poporului, considerat pur în mediul său rural, nealterat de tarele societății urbane. Marițica Bibescu, frumoasa soție a lui Gheorghe vodă Bibescu arbora straie de săteancă și ținea să fie portretizată îmbrăcată astfel atât de Constantin Lecca, cât și de Carol Pop de Szathmári. Dar acest costum a fost, de fapt, o interpretare, o adaptare a celui popular la vestimentația cultă. Profuziunea de fir de aur și argint din alțiță, marile paftale din metal prețios, diadema din țechini cu pandantive, la fel ca la domnițele bizantine, precum și salba cu trei șiraguri de mari galbeni împăratești confereau acestui costum o valoare pe care nici țărăncile cele mai înstărite nu ar fi putut-o da veșmântului de sărbătoare. Tot restul veacului se va păstra această diferență între costumele țărănești și cele ale doamnelor care obișnuiau să se travestească în țărănci pentru baluri sau acțiuni caritabile. În epocă, generalul dr. Carol Davila era recunoscut pentru gustul său desăvârșit și pentru cunoștințele etnografice, iar soția acestuia, Anica Davila, născută Racoviță, era o mare iubitoare a veșmintelor tradiționale românești și le îmbrăca adesea. Când mergea la conacul de la Golești al rudelor sale, duminica ieșea să asiste la hora satului, unde cu greu putea fi recunoscută în mijlocul țărăncuțelor. În monumentul ridicat, în 1882,

de sculptorul Karl Storck în curtea azilului Elena Doamna, Anica Davila este reprezentată tot în costum popular. Domnitorul Carol I, când a intenționat să-i trimită micuțului fiu al lui Napoleon al III-lea un costumaș popular, l-a desemnat tot pe generalul dr. Carol Davila să se ocupe de achiziția acestuia. În anul 1868, Davila comanda țesături țărănești pe care domnitorul voia să le folosească la tapițarea mobilierului. Când avea ocazia, Principele Carol admira producția casnică rurală, în special pe cea textilă, precum scoarțele și velnițele din camera de oaspeți a Mănăstirii Poiana Mărului, unde poposise în timpul excursiei prin țară din anul 1867, în drum spre Râmnicu Sărat; după cum relatează prefectul respectivului district în raportul său înaintat ministrului de interne, Prințul era atras de veșmintele tradiționale, de pitorescul, abundența și convingerea cu care erau purtate în comunitățile sătești. Aceste costume au devenit piese cu greutate între cadourile pe care le făcea familiei sau capetelor încoronate ale Europei. După ce s-a căsătorit cu Principesa Elisabeta de Wied-Neuwied, Carol îi va insufla și acesteia dragostea pentru portul românesc, ea adoptându-l cu entuziasm la diverse ocazii festive, la recepții și baluri. Unele petreceri primeau ca tematică exact îmbrăcarea acestor veșminte, ca o condiție esențială a participării.

În anul 1885, Regina Elisabeta a sugerat ca, la Balul Curții, toate doamnele să îmbrace vechiul și frumosul costum țărănesc. Alte baluri în epocă, la care se purta costumul popular românesc au fost: balul Societății Unirea a Lucrătorilor Constructori, cel al Societății Comerciale Providența, sau cel al Societății Furnica. Aceste straie erau purtate ca la oraș, iar piesele componente erau comandate special, lucrate cu profuzie de aur și argint, așa cum țărăncile nu își permiteau să folosească. Cămașa sau fota ori vâlnicul erau susținute de jupoane sau chiar de crinolină, iar în picioare, în loc de opinci, doamnele purtau botine de șevro sau pantofiori de dans din mătase. Indiferent de proveniența costumului, fie el de Gorj, Muscel sau Suceava, chiar și atunci când conversația între ele se purta în franțuzește, regina și doamnele purtau cu mândrie straiele țărănești, ca o expresie a patriotismului lor și o marcă a apartenenței naționale (Ene, 2013, p. 32).

Regina Elisabeta, această fință puternică și fragilă în același timp, a iubit poporul român, i-a adaptat portul la stilurile vremii, pe care nu le-a abandonat vreodată. Eleganța și rafinamentul acesteia s-au înscris în tiparele modei pe care a străbătut-o în timpul vieții.

V. Maria – Regina eleganței vremurilor sale

„La strălucirea și duritatea diamantului ea adaugă transparența cristalului, o inimă de aur și o rezistență de fier”, spunea contele Saint-Aulaire, ambasadorul Franței la București, despre frumoasa, eleganta și admirata Maria, Regina României (Saint-Aulaire, 2016, p. 108).

Despre frumusețea și eleganța desăvârșită a Reginei Maria a României s-a scris, de-a lungul timpului, de către capetele încoronate, dar și de către popor, de cei care au văzut-o sau nu, fascinați de calitățile sale fizice și caracteriale. Din aprecierile contemporanilor, dar și din jurnalul personal aflăm că Regina Maria a fost preocupată în permanență de vestimentație. A considerat, din dorința de a fi o apariție cât mai plăcută celor din jur, chiar și supușilor, că limbajul vestimentar o va susține în acest sens.

Apreciată ca o mare frumusețe a vremii sale, părăsește, la vârsta de 17 ani, Regatul Marii Britanii și al Irlandei de Nord pentru a se căsători cu Ferdinand, Principe Moștenitor al României. Această tânără ingenuă era nepoata Reginei Victoria și a Țarului Alexandru al II-lea al Rusiei.

Este emoționantă descrierea rochiei de mireasă pe care a purtat-o în ziua cununiei sale, la 10 ianuarie 1893. Acest eveniment a fost considerat de tânăra prințesă ca unul ireal, mai ales că zorii zilei au venit cu dangătul clopotelor care anunțau nunta ei. Prințesa din vis purta o rochie albă din mătase grea reiată, cu fusta în formă de clopot și mânecile exagerate de la începutul anilor '90. Rochia era brodată cu perle și bănuți minusculi din argint; întrucât nu-i plăceau voalurile din dantelă, i s-a permis să poarte unul de tul, prins de o diademă din diamante peste care era așezată o coroniță din flori de portocal. A fost singura concesie ce i s-a permis; în rest, ideile romantice ale lui Missy în legătură cu o vestimentație rafinată s-au topit în fața preferinței mamei sale pentru o costumație greoaie. În *Memorii*, ea s-a autodescris drept o „fetiță subțire și fără forme, cu părul foarte blond, ondulat à la Regina Alexandra, pieptănat cuminte pe frunte”, spunând că „i-a lipsit demnitatea necesară pentru a face față ocaziei și greutății excesive a veșmintelor”. (Pakula, 2017, p. 73).

Încă de la venirea sa în România, încântătoarea și fragila prințesă Maria a căutat să fie în pas cu moda vremii. (Fig. 6).

Trebuie amintit că, la 1893, stilul artistic vestimentar purtat de elitele europene era stilul *Art Nouveau*. Mânecile *à gigot*, talia strânsă și pălăria cu boruri generoase erau doar câteva caracteristici ale toaletelor timpului. Astfel, Regina Maria menționează în scrierile sale despre preocupările vestimentare ale ei și ale surorii sale, Ducky, cum că aveau întotdeauna grijă ca rochiile, mantalele și umbrelele să alcătuiască împreună o plăcută armonie. Acestor toalete alese cu grijă li se alăturau, pe la anul 1897, pălăriile uriașe, tip lighean, pe care le numeau „*pălăriile împărătesei Eugénie*”. „Ne prindeau foarte bine – își amintea Regina – și dădeau mai mult farmec mișcării noastre când salutăm lumea (cu ocazia plimbărilor cu trăsura la șosea, alături de elita bucureșteană)” (Ciubotaru, 2003, p. 433), (Fig. 7).

Își comanda toaletele la diferite case de modă cunoscute, trecând chiar de multe ori peste temutele restricții ale Regelui Carol I. „În tinerețe, idealul meu erau rochiile purtate de actrițele mari pe scenele pariziene. Nu-mi dădeam seama că uneori mă îmbrăcam în chip prea arătos”, mărturisea peste ani Regina Maria (Maria, Regina României, 1991, p. 8). Coroana ei de aur reprezintă o inestimabilă piesă de artă, lucrată la comanda Familiei Regale la casa pariziană *Falize*. Dar, întotdeauna, eleganța rochiei este susținută de cea a bijuteriilor potrivite, la modă, și prețioase. Gustul său rafinat pentru accesorii și bijuterii a fost satisfăcut, în parte, de darurile primite la căsătoria cu Ferdinand, acestea fiind în special bijuterii lucrate în atelierele europene vestite ale timpului. I-au plăcut safirele și perlele, ceea ce a determinat-o să își alcătuiască o veritabilă colecție de bijuterii, piese de o frumusețe rară.

Ținutele purtate în diferite ocazii erau de o eleganță rară, fiind remarcate și apreciate de toți cei care o înconjurau. Acestea erau descrise lor chiar de Regina Maria. Un prilej de neuitat pentru M.S. Maria este cel al festivităților de încoronare a țarului Nicolae II. Regina își amintea cu plăcere euforia care o cuprinsese atunci când știa că urma să se

împodobească cu cele mai frumoase toalete și bijuterii: „Simțeam o neasemănată plăcere să mă gătesc cu toate podoabele mele cele mai frumoase, făcute înadins în vederea acestei împrejurări; aveam rochii în toate culorile curcubeului, cu toate că azi mi-ar părea cam caraghioase, pe atunci erau de un „*chic*” neîntrecut și fuseseră alese cu multă grijă; găteala cu care dobândii încă cel mai mare succes era rochia și lungă mantie de gală dăruită de regina Carmen Sylva; regina-poetă, inspirată de vârsta mea fragedă, de părul meu bălai și de ochii mei albaștri, hotărâse că trebuie să facă din mine o adevărată domniță din basme; așadar poruncise o rochie și o manta regală cu trenă de Curte, amândouă cusute pe de-a-ntregul cu ramuri de măceși și cu mii de petale de trandafiri răspândite; până și voalul ce purtam, sub o coroană alcătuită dintr-un cerc de diamante, era presărat cu petale de trandafir sălbatic; această rochie, lucrată într-una din școlile noastre românești, mă prindea bine și eram cât se poate de mândră de admirația ce stârneam.” (Ibidem, p. 10)

Regina Maria adora toaletele actrițelor de pe scenele pariziene. Așadar, obișnuia să se îmbrace extrem de arătos, inspirându-se din ținutele de scenă, ceea ce atrăgea, uneori, dezaprobarea unor persoane de la Curtea Regală. Un astfel de caz este povestit chiar de Regina Maria în amintirile sale și anume este vorba despre o „rochie în lungi falduri, din crêpe-de-chine negru, brodată cu fir de aur și cu albastru ca peruzeaua; mânecile erau lungi, strâmte și se sfârșeau într-un colț ce acoperea puțin mâna; o purtam cu o mică pălărie neagră în formă de tricorn; mă prindea foarte bine, dar îmi închipui că totul era cam bătător la ochi”. (Ciubotaru, 2003, p. 431). Nonconformismul tinerei prințese a dus la musturarea sa de către fosta guvernantă a mamei sale, contesa Alexandrine Tolstoi, care a dezaprobat excesul de accesorii și eleganță la prințese: „nu se potrivește cu o prințesă să poarte rochii de acest fel; mi s-a descris în amănunte toaleta d-tale; de altfel mi s-a pus că te prindea foarte bine” (Maria, Regina României, 1991, p. 108). Din descrierea acestui moment reiese foarte clar nonconformismul Principesei Maria, dorința sa continuă de a depăși protocolul Casei Regale, dorința de emancipare în relațiile cu cei din jur.

De cele mai multe ori a fost acuzată de frivolitate, tocmai datorită unor zvonuri legate de toaletele sale și de așa-zisele sale excentricități. Cunoscând felul în care era comentată viața și vederile sale destul de liberale în privința modei și a moralei, Regina își amintea că „gura lumii răspândeă” zvonul că duceam o viață de petreceri, pe când, la drept vorbind viața noastră se scurgea austeră și îngrădită”. (Ibidem, p. 214).

Regina simte nevoia să se explice: „Temperamentul meu artistic m-a împins să găsesc plăcere în toalete deosebite de cele ce se purtau de obicei; uneori erau chiar prea arătoase sau prea pitorești; dar, scuza mea stă în faptul că și eu, ca și femeile din timpul meu, făceam parte din epoca «romantică»; apoi aveam o minte îndrăzneată și plină de imaginație și fiind izolată, departe de Occidentul în care mă născusem, adoptai un fel și un stil al meu, fără să-mi pese de critici, cu o primejdioasă indiferență față de orice îngrădea iubirea mea pentru tot ce găseam frumos, în țara poeziei în care trăiam (Ibidem, p. 215).

Așadar, în ciuda tuturor criticilor, în anii tinereții sale, Regina Maria a ales toalete care îi dădeau un aspect aparte față de al altor prințese (Fig. 8). Cu ocazia vizitei la

Darmstadt, reședința de vară a marelui duce de Hesse, ea poartă un costum pentru care primește din nou observații. Acesta se compunea din niște foi simple de postav alb, care atunci se purtau lungi și „*cloche*” și dintr-o nostimă jachetă scurtă, croită bărbătește, de o culoare încântătoare, între verde și albastru. „Această jachetă avea o croială desăvârșită – își amintea Regina – împodobită cu nasturi de cristal; pălăria, pantofi și mănușile erau albe, la fel ca foile, iar sub bărbie îmi legasem o fundă de *tule* alb cât se poate de elegantă”. (Ibidem, p. 230). Această nouă toaletă elegantă a declanșat o serie de noi muștrări, dar ea s-a consolat, constatând că le-a eclipsat pe celelalte doamne: „M-am mângâiat cu gândul că adevărata pricină a dezaprobării era faptul că simplitatea plină de «*chic*» a toaletei pusesese în umbră gâteliile greoaie purtate de alte femei cu acest prilej”. (Ibidem, p. 231).

Regina Maria, în *Amintirile* sale, povestește o întâmplare la o ocazie specială, și anume la încoronarea regelui George al VI-lea, unde a participat împreună cu regele Ferdinand ca reprezentanți oficiali ai României. Cu acest prilej, a purtat o rochie lungă, albă, dintr-o mătase care cădea în falduri grele și o trenă bogată, pe cap având o coroană de diamant (Ibidem, p. 237). Și această rochie a fost pricină de dezastru. În timpul dansului, trena s-a încolăcit în jurul picioarelor invitaților, făcând să cadă pe mai mulți dintre ei. „După aceea mă trăseai la o parte, îngrozită de ce pricinuisem, îmi luai locul pe Estrada pregătită musafirilor regali, unde am rămas ca o simplă spectatoare; a fost una din adunările cele mai strălucite și elegante ce mi-a fost dat să văd.” (Ibidem, p. 240).

Regina Maria mărturisește că era mereu plină de încântare atunci când atrăgea atenția prin eleganță, prin unicitatea stilului vestimentar, trecând peste tot felul de critici. În cursul anului 1910 a făcut o vizită la Berlin, prilejuită de sărbătorirea zilei de naștere a Kaizerului Wilhelm al II-lea. Rochia pe care a purtat-o era presărată cu fluturi de argint. Această toaletă nu avea cum să nu fie remarcată. Însuși Kaizerul a întrebat-o dacă își închipuia că este Lohengrin sau Loreley (Ibidem, p. 265), (Fig. 9).

Devenită regină, Regina Maria acordă o atenție sporită vestimentației oficiale și celei de curte, având în vedere și protocolul Casei Regale. De exemplu, în perioada neutralității, când contele de Saint-Aulaire a venit să-și prezinte regelui Ferdinand scrisorile de acreditare, era de la sine înțeles că, în conversațiile care urmau formelor protocolare, orice aluzie la război sau la neutralitate trebuia evitată. Rochia purtată cu acest prilej de Regina Maria era în culori vii, asortată cu uniforme multicolore ale diplomaților și ale militarilor, atrăgând admirația ministrului Franței.

În timpul conversației s-a amintit, la un moment dat, și de moda pariziană. Într-o frază cu tâlc, Regina Maria se va exprima plastic, nedorind să pară o declarație politică: „Cum vedeți, mie nu-mi plac culorile neutre”. (Principesa Ileana, 1996, p. 45). Chiar ea relatează că a aflat, mai târziu, de prezența, la ceremonie, a scriitorului francez Robert de Flers care ar fi spus: „Când o Regină care are spirit nu poate vorbi, felul ei de a spune ceva este de a purta o rochie atât de frumoasă” (Ibidem). În timpul Războiului cel Mare, Regina Maria s-a dedicat activității de ajutorare a răniților, purtând binecunoscutul costum de infirmieră.

Sfârșitul războiului va însemna, pentru poporul român, o mare izbândă: unitatea

națională, iar suveranii României au fost primiți cu multă bucurie în București, Capitala României Mari, a României reîntregite. Cu prilejul dineului oferit ofițerilor francezi și britanici, la Palatul Cotroceni, în ziua de 18 nov./ 1 dec. 1918, Regina a avut veșminte extrem de elegante, dar nicio bijuterie. Ea a făcut afirmația: „Toate bijuteriile mele sunt sau nu mai sunt la Moscova; s-ar putea să nu le mai văd niciodată” (Maria, Regina României, 1996, p. 7).

La începutul anului 1919, Regina Maria va face o vizită la Paris. Și de această dată a menționat inevitabila problemă a garderobei: „Trebuie să-mi iau câteva haine – scria Regina în însemnările sale zilnice – de 5 ani nu mi-am mai reînnoit garderoba; numai că nu vreau să cheltuiesc prea mult, totul s-a scumpit atât de mult și, desigur, toți croitorii din Paris doresc să lucreze pentru mine și să mă determine să aleg ceea ce nu vreau să am; moda este imposibil de strâmtă, scurtă, fără mâneci, iar în ce privește rochiile de seară acestea sunt atât de decoltate cât își poate permite fiecare; rochiile de seară sunt făcute din piese separate abia prinse între ele, care lasă brațele și spatele complet goale și, dacă e posibil și picioarele; imposibil de purtat de o femeie cât de cât decentă și mai ales de o Regină, fără anumite modificări”. (Ciubotaru, 2003, p. 432). Evident, tentația eleganței era uriașă, ispita modiștilor francezi fiind de nerefuzat: „Mă luptam cu întreg Parisul, pentru că nu există croitor, pălărier, și alți furnizori care să nu vrea să mă îmbrace, dar eu nu doresc să mă las antrenată în cheltuieli în acest moment când țara mea este încă în suferință; și în afară de aceasta, eu mi-am pierdut obiceiul veșmintelor scumpe și pot în liniște să mă uit, fără prea mari tentații la lucrurile de preț care îmi atrag privirea”. (Maria, Regina României, 1996, p. 77). Elocvent este și faptul că, la Opera Franceză s-a îmbrăcat toată în alb, fără a etala luxul cu care se afișa în anii tinereții: „Arătam foarte decent, deși rochia mea nu avea absolut nimic de-a face cu moda de azi”. (Ciubotaru, 2003, p. 432).

Pentru vizita la Palatul Elysée îmbracă o rochie neagră, garnisită cu strassuri, având deasupra o frumoasă tunică verde deschis, tip mantilă, un turban rotund, negru, cu un voal lăsat pe spate: „arătam cu adevărat eu însămi [...] era important ca să arăt așa cum se așteptau de la mine toți românii”. (Ibidem, p. 433). Vizitele de la Paris și Londra au însemnat și vizitarea unor magazine celebre, cum ar fi *Babani* din Paris și *Harrods* din Londra unde – scria Regina – „poți găsi acolo tot ce este sub soare” (Ibidem, p. 433). Alte magazine vizitate de Regina Maria au fost *Asperys*, *Jazs*, *Mapping & Webb*, *Peter Robinson* (Maria, Regina României, 1996, pp. 116, 140).

Un prilej cu care Regina Maria a venit din nou în contact cu moda pariziană a fost în vara anului 1920, când, împreună cu ficele sale, Elisabeta, Mignon și Ileana, au vizitat Parisul. Iată ce scria Regina Maria, la 28 iunie 1920, în jurnalul său: „Început de zi obișnuit, cu croitorese, modiste, cizmari. M-am hotărât să-mi fac câteva rochii la *Chéruit*, o casă unde obișnuia Ducky, mai demult, să se îmbrace, de un gust rafinat. Mi-au plăcut modelele lor, sunt genul pe care o femeie «cu forme» și-l poate permite, dar nu vreau să comand decât strictul necesar, nimic în plus. Apoi, împreună cu Mignon, ne-am dus la croitorul ei să comandăm două taioare, unul albastru închis și unul cafeniu, foarte închis,

cele mai simple linii posibile, la prețuri decente. De acolo am mers puțin pe străzi și ne-am distrat intrând în diferite magazine. Am cumpărat o adorabilă pălărie din petale de trandafir, de culoarea creveților, rotundă ca un turban, care îmi atrăsese atenția acum câteva zile și pe care am vrut-o pentru soupé-ul din această seară.” (Ibidem, p. 80)

Evenimentul memorabil care rămâne în inimile românilor pentru eternitate este cel al încoronării de la Alba Iulia, din 15 octombrie 1922. Toaleta Reginei Maria din ziua încoronării a constat într-o rochie roșu-auriu, pe umeri cu o mantie de catifea purpurie, căptușită cu albastru și argintiu, iar pe cap cu un voal auriu strâns pe frunte cu o panglică de aur, peste care urmează să fie așezată coroana, bineînțeles cu „marele meu Cordon” și „Steaua” (Ordinului Carol I). „Mantia este copleșitoare”, scria Regina în însemnările anului 1922, „arăt că acele statui ale Fecioarei care, în țările catolice, sunt în mod special înveșmântate și împodobite cu bijuterii în zilele de sărbători și purtate pe străzi în procesiuni. Culoarea aurului folosit pentru toaletă și mantie este absolut superbă. Lucrat pe un fond cu fir de mătase roșie, are umbre splendide, ca un apus de soare. [...] Culoarea aurului și totul se armonizează neobișnuit de bine cu tenul meu, cu părul blond și caracterul, în general. Sunt, desigur, «à mon avantage» în această ținută dificilă. În această zi mare, ca regină a poporului meu, vreau ca inimile lor să bată pentru mine cu mândrie. Nu vreau să-i dezamăgesc, am această ambiție.” (Maria, Regina României 1996, p. 109). Coroana reginei a fost executată după schițele pictorului Costin Petrescu, artistul având ca sursă de inspirație coroana purtată de doamna Despina, soția lui Neagoe Basarab, voievodul Țării Românești, așa cum apare ea zugrăvită în tabloul votiv al bisericii episcopale de la Curtea de Argeș. Lucrată în stil bizantin de casa de bijuterii *Falize* din Paris, coroana are pe laterale câte un pandantiv, cu câte un disc de care atârnă trei șiruri de mărgele, terminate cu o cruce gamată.

Despre vizita Reginei Maria în S.U.A., în toamna anului 1926, aflăm date importante în cartea *Regina Maria și America*, scrisă de istoricul de artă prof. Adrian-Silvan Ionescu. Sunt interesante felul în care a fost primită de oficialități, vizitele și recepțiile la care a fost prezentă, itinerariile, dar și impresiile Reginei Maria a României despre momentele petrecute pe continentul american și toaletele purtate cu aceste prilejuri. Pentru a-și impresiona gazdele, a etalat toalete extrem de elegante și bijuterii scumpe și asortate. Astfel, aflată la New York, a vizitat magazinul de bijuterii al firmei *Cartier*, fiind primită chiar de patronul acesteia. Despre această întâlnire, regina consemnează: „Cartier a fost fermecător, avea o broșă cu smaralde și diamante de primă calitate că mi-a lăsat gura apă.” (Ionescu, 1997, p. 35). A onorat invitațiile mai multor banchete, despre care a scris în jurnalul său american. La selectul banchet de la Drake Hotel din Chicago, a fost impresionată de fiica milionarului John D. Rockefeller, doamna McCormick, despre care scrie: „O doamnă inteligentă, dar extrem de urâtă, cu cele mai superbe smaralde care trebuie să fi aparținut cu siguranță familiei imperiale ruse.” (Ionescu, 1997, p. 36).

Regina Maria a purtat toalete achiziționate de la Casa de Modă *Patou* din Paris, care au pus în valoare frumusețea sa, rangul regal, grația și distincția. Despre momentul

debarcării la New York, ea scrie: „M-am îmbrăcat cât am putut de atrăgător, într-o rochie Patou de culoarea vinului și o haină de catifea brodată cu blană de culoare închisă, o pălărie potrivită care nu îmi ascundea fața.” (Ibidem). Despre toaleta purtată la dineul de la Casa Albă, scrie: „M-am făcut cât am putut de elegantă în rochia Patou brodată și cu pelerina aurie și albă; am purtat diadema cu perle și diamante și *marele cordon* al României.” (Ibidem). La Hotelul Waldorf Astoria, regina s-a înveșmântat cu „o minunată rochie argintie pe catifea neagră, la care am prins un fel de «manteau de cour» de culoare albastru-păun, astfel pentru a arăta Regină din cap până în picioare, adăugai la aceasta diadema mea rusească cu safirele uriașe aranjate într-un fel nou, inventat de mine”. (Ibidem). La banchetul oferit de primarul din Philadelphia, s-a prezentat într-o toaletă roșie, iar în ziua de 10 noiembrie 1926, la Denver, „s-a îmbrăcat elegant, în alb curat, cu toate perlele”. (Idem, p. 37).

Primirea Reginei a fost aproape neașteptat de caldă, americanii întâmpinând-o peste tot cu buchete uriașe de flori și multe cadouri. Este necesară mențiunea că toate aceste toalete elegante ale Reginei Maria erau în stilul anilor '20, după moda *Art Deco*, însă destul de personalizate.

În afară de *Patou*, multe alte case de modă se ofereau să trimită modele reginei. De exemplu, Casa de Modă *Esther Meyer* din Paris, i-a trimis Reginei Maria, la 3 august 1921, un catalog cu noile sale modele de pălării, stofa cea nouă cu numele *Baragladina*, după povestirea cu același titlu scrisă de Regina Maria (Idem, p. 36). La aceste toalete, regina asorta bijuterii fastuoase (perle, rubine, safire, diamante, briliante) care îi dădeau un aer regesc. De aceea, la toate întâlnirile pe care le-a avut cu marile personalități ale timpului, a urmărit să reprezinte eleganța absolută, pentru a nu-și dezamăgi supușii (obișnuiți cu stilul ei propriu de abordare a toaletelor), dar și pentru a-i impresiona pe interlocutori, de cele mai multe ori bărbați, sensibili la frumusețea feminină.

Case de modă furnizoare ale Reginei Maria, după preferințele și standardele eleganței sale, mai erau: *Maison Bear* și *Maison Nouvelle* din Paris, și *Ernestine Bouet* din București, care livrau reginei rochii de mătase, de lână și mantouri (Idem, p. 46). De exemplu, în aprilie 1930, Regina Maria a primit, din partea sucursalei de lux a magazinului *Samaritaine* din Paris, invitația de a participa la o vânzare de blănuri și alte articole de îmbrăcăminte precum: rochii pentru casino, bluze, fuste, costume de plajă, mănuși, pălării, stofe, la care era adăugată și lista de prețuri (Ibidem). Pentru repararea bijuteriilor și modificarea unora dintre ele, Regina Maria apela la firma *Cartier* din Paris (Idem, p. 45).

Deși își va păstra eleganța stilului propriu pe care l-a creat, Regina Maria va arbora toalete mult mai simple și unice, creații proprii, după moartea Regelui Ferdinand, în iulie 1927. Ea a purtat doliu alb, albul fiind culoarea de doliu a reginelor văduve. Purta pe cap voal alb, legat în manieră monastică, iar pe corp, rochii albe. La fel va purta și marama populară, legată în jurul capului, lăsând să cadă pe spate. Așa a fost văzută în grădinile de la Balcic în anii '30, sau când primea oaspeți de seamă; chiar și la sanatoriul din Germania unde a stat o vreme, a purtat acest veșmânt (Căzan, 1996, p. 11).

După Primul Război Mondial, întregirea României a impus găsierea trăsăturilor comune, specifice întregii țări. Portul cel mai reprezentativ pentru România Mare a fost considerat costumul de Muscel, legat de prima capitală a Țării Românești, Câmpulungul din vremea lui Mircea cel Bătrân. Lucrat în ateliere speciale, cu fir și paiete, costumul de Muscel era îmbrăcat la horă până și în zona Sucevei. Regina Maria purta cu consecvență costumul popular, își îmbrăca copiii românește, nu numai pe fete, dar și pe băieți, după cum stau mărturie multe fotografii. Încă de pe când era Principesa Maria, soția prințului moștenitor Ferdinand, ea a îndrăgit veșmintele țărănești și le-a purtat ori de câte ori a avut prilejul. După Leo Claretie, „prințesa Maria nu era româncă dar s-a românizat. Această românizare a concretizat-o mai ales prin prisma înclinațiilor sale artistice”. (Ene, 2013, p. 35). Prințesa s-a complăcut să îmbrace fermecătoare veșminte țărănești românești, cu broderiile lor fine și strălucitoare, să fondeze societăți, să facă să renască industriile artistice naționale, pentru recuperarea documentelor, desenelor și broderiilor vechi, de ornamentală, arhitectură. A fost foarte pasionată de frescele vechilor mănăstiri, de arcurile joase, de capitellurile trapezoidale, de penumbrele misterioase ale mănăstirilor de altădată și de capelele seculare (Idem, p. 36). Întotdeauna imaginativă și inspirată, Principesa Maria purta costumul popular în chip foarte personal, adoptând piesele după gustul său. Astfel, ea nu-și va așeza niciodată marama de borangic peste păr, ca un văl, așa cum făcea Regina Elisabeta urmând moda țărăncilor, ci și-o va înfășura strâns în jurul capului și pe frunte, aproape ca un turban, lăsând să-i atârne marginile pe spate, ca o mantilă. În același fel se va îmbrăca și în timpul războiului, când va îmbrăca rochia albă a infirmierelor și va vizita spitalele de campanie și ambulanțele (Idem, p. 35). Considera că portul popular îi prindea foarte bine și pe copiii săi, așa că, adesea, aceștia erau îmbrăcați ca țărăncuțe și ciobănași, coborâți parcă de pe pânzele lui Nicolae Grigorescu. Maria a ținut ca ei să fie imortalizați de obiectivul aparatului fotografic astfel, alături de ea, ca o veritabilă familie de țărani. Cel mai ușor au putut fi transpuse motive decorative din portul popular românesc în moda anilor '20, când rochiile erau croite în fir drept, fără pense, în același spirit cu veșmintele tradiționale. Pasiunea pentru portul tradițional românesc nu s-a estompat niciodată. La 12 februarie 1927, Maria, devenită între timp Regină, participa împreună cu nora sa, principesa Elena, la o reuniune, amândouă îmbrăcate în port național, așa cum menționa în jurnalul său: „Seara [...] a trebuit să mergem în costum românesc la o întrunire a Ligii Culturale la Cercul Militar”. (S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regina Maria - Personale*, rola 479, fonograma 407). În acest gen de costumație foarte personală a fost surprinsă Regina Maria în foarte multe fotografii, înainte și după război. În 1918, la Bicz, unde se retrăgea adesea într-o casuță țărănească, apare pozând în pridvor alături de Nadejda Știrbey, soția lui Barbu Știrbey, administrator al Domeniilor Regale, amândouă în port popular. Când suveranii vizitează Transilvania în mai-iunie 1919, Maria poartă un fel de scurteică pe talie, cu poalele evazate, brodată pe piept, la umeri și manșete, în spirit popular. Și la Balcic, îndrăgita ei reședință de vară de pe malul Mării Negre, se îmbrăca în voal alb care amintea de feregeaua musulmană. La Bran, regina împreună cu fiicele și

invitatele sale purtau ie și catrință, confundându-se adesea cu sătencele din acea zonă. Capul îl avea întotdeauna acoperit cu specifica-i legătură ale cărei colțuri se revărsau pe umeri și pe spate. Este adevărat că întotdeauna Regina Maria a purtat cu mare grație și într-un fel unic tulpănel, marama de borangic, îmbinând bluza tip ciupag cu fotele românești, cu motive geometrice, așezate peste crinoline, cepchenul din portul balcanic îmbrăcat ca o scurteică peste cămașa din pânză țărănească, cusută cu râuri, la care deseori asorta șiraguri de salbe. Acest amestec, tipic perioadei cuprinsă între mijlocul veacului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX, care se reia și în actualitate, nu înseamnă nici pe departe o lipsă de rafinament artistic, ci o metodă de a arăta rădăcinile străvechi ale artei noastre, precum și prețuirea pentru frumusețea ei (Ene, 2013, p. 37).

Eleganța Reginei Maria a rămas memorabilă. Stilul pe care l-a creat, deși nu are un nume, este inspirat, adaptat din stilurile europene ale vremurilor trăite, dar și din portul popular românesc.

Nu doar interesele politice au determinat-o să poarte costumul național românesc ca pe un stindard de luptă pentru unitate și întregirea neamului, ci și iubirea profundă pe care a purtat-o acestei țări, acestor oameni, care au devenit familia sa. Sensibilă, caritabilă și delicată, marea suverană a iubit nespus România și pe locuitorii ei.

Dacă, în anii tinereții, au fascinat-o toaletele la modă și mai ales cele care o deosebeau de alte prințese, individualizând-o și ilustrându-i stilul propriu, în anii maturității, după ce a devenit Regină, mai mult decența și, bineînțeles, eleganța au fost elementele care au caracterizat modul de concepere a toaletelor sale.

Grigore Gafencu spunea despre ea: „a fost regina tinereții noastre, cea mai frumoasă Regină din lume”. În biografia Reginei Maria a României, în *Nota Autorului*, Hannah Pakula spunea că „a fost simbolul reușitei și frumuseții generației sale” (Pakula, 2017, p. 8).

„Regina Maria a fost o regină europeană, o adevărată regină, în sensul acela acordat de legendele popoarelor. Totul la dânsa era regesc, de la mândria și frumusețea figurii împodobită cu mândria curților regești, până la inima pe care prințesa britanică a știut să o ofere poporului român.” (S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală* – *Carol al II-lea*, dosar nr. 224/1938, f. 264).

V. CONCLUZII

Pentru familia regală a României și pentru elitele sociale române, vestimentația a fost o preocupare permanentă.

Schimbările stilistice europene au fost acceptate de societatea românească și considerate un factor de modernizare, de emancipare, mai ales în secolul al XIX-lea, când are loc propășirea națională.

Puterea economică a comanditarului, a burghezului, face ca arta să renască, dar și eleganța și bunul gust să definească elita socială.

Funcțiile costumului, cea estetică și cea de comunicare, fac ca acesta să reprezinte o importantă ramură a artei decorative. Statutul social a fost mereu determinat de veșminte

și accesorii, în toate epocile. Reprezentanții claselor sociale au ieșit mereu în evidență prin croiala veșmintelor, culorile lor, strălucire și maniere.

Familia Regală a României a fost în centrul vieții politice, a făurit idealurile de veacuri ale poporului român, independența și unitatea națională, reîntregirea teritorială a granițelor țării. A fost privită cu atenție de contemporani, de istorici, criticată, dar și extrem de apreciată de personalități mondiale din toate domeniile, inclusiv pentru eleganță și rafinament.

Moda europeană a fost cu mare entuziasm adoptată de bărbați și femei, boierul român imitând, dar și interpretând anumite elemente stilistice. Modernizarea societății, manifestată în toate domeniile vieții în secolul al XIX-lea, va fi mai ușoară.

Întotdeauna femeia a fost în centrul atenției, ea reprezentând într-un fel etalonul modei la un moment dat. Trecerea de la șalvarii cu anterior la rochiile sprijinite pe crinoline a reprezentat un salt extraordinar în mentalitatea și modul de viață al populației. Schimbarea veșmintelor a însemnat și schimbarea mobilierului, a interioarelor de casă, a obiceiurilor și modului de viață, în general.

Toate aceste transformări sunt mult mai devreme implementate în societatea europeană. În spațiul românesc ele vin tardiv, la diferență, poate, de un veac. Atunci când toate acestea erau vizibile la curțile europene, în Principatele Române încă se purtau fermeneaua, tarabolosul și giubeaua.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă, sub aspect vestimentar, o perioadă încă de tranziție. În timp ce doamnele treceau la rochii ample, cu talia strânsă în corsete, la tafta și organdină, bărbații vor fi în alb și negru, cămăși și jachete, fracuri și pălării înalte, numite țilindru, care vor lua locul greoaiei ilice.

Atunci când, la 1866, regii României au pus piciorul pe pământ românesc, se purta moda de la marile curți imperiale. Evident, doar boierii și mica burghezie în formare aveau acces la aceste rafinamente și stiluri.

Reginele României se vor adapta la realitățile vieții românești, vor căuta să impresioneze prin eleganță, imaginea lor în fața supușilor valorând extrem de mult. În același timp, ele s-au apropiat de nevoile și năzuințele sociale și naționale, au căutat, fiecare într-un stil propriu, creat, să îmbine eleganța stilistică europeană cu portul specific, local. Astfel, vom întâlni crinoline, rochii și bijuterii *Art Nouveau*, fermenele, cepchene și marama, toate în interpretări personale, diferite de la o regină la alta.

De-a lungul timpului, modul de concepere a toaletelor reginelor României a variat, caracterizându-se prin stiluri individuale și elegante. Preferința, sau mai bine zis aplecarea reginelor spre portul popular românesc scoate în evidență și rădăcinile acestui port. Veșmintele de tradiție bizantină, prețioasă moștenire, au fost purtate la curte de prințese și regine, iar elementele decorative ale acestora sunt păstrate ca port de sărbătoare pentru țăranul român.

În Evul Mediu, imaginea umană, de la conducător și până la popor, a suferit amprenta viziunii creștine, în forma ei profundă ilustrată la curtea bizantină, care a determinat chiar structura de bază a costumului românesc.

Tradiția bizantină se regăsește și în compoziția coroanei Reginei Maria, coroana având elemente decorative asemănătoare celei a Împărătesei Teodora.

Interferența culturală dintre valorile produse de civilizația industrială vest-europeană și tradiționalismul local, manifestat prin păstrarea vechilor valori ale ortodoxiei, va crea premisele afirmării unei națiuni de gintă latină, ortodoxă, într-o țară de frontieră a Europei, care încearcă să se impună printr-o politică națională coerentă. Noul tip de discurs teoretic impus de dinamica socială și de noul statut de națiune europeană este marcat de o neobișnuită suprapunere de interferențe stilistice care se vor remarca în artele vizuale. Moda este unul dintre reprezentanții artei vizuale decorative, reginele României fiind adevărați mesageri ai schimbărilor stilistice din vremurile lor.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAFIE

Izvoare / Sources

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale.

Fond Casa Regală, Regina Maria - Personale.

Arhiva Ministerului Afacerilor Interne, Divizia Administrativă, 1896.

Periodice / Magazines

Almanach du High Life de L'Indépendance Roumaine, 1891.

Le Journal de Bucarest, nr. 466/ 28 Fevrier 1875.

Resboiul, nr. 179/ 19 ianuarie 1878.

La Voix de la Roumanie, nr. 49/ 28 Décembre 1861/ 9 Janvier 1862; nr. 3/ 30 Janvier 1862; nr. 7/ 27 Fevrier 1862; nr. 13/ 8 Fevrier 1866.

Moda Universului, anul I, nr. 1, 1899, București.

Amicul Artelor, nr. 1/ 1 ianuar 1886, Iași.

Cataloage de expoziții / Exhibition Catalogs

Costumul în pragul secolului XX, Muzeul Național Cotroceni, București, 1993.

Mobilier și argintărie în Europa secolului XIX, Editura M.N.A.R., București, 1999.

Istoria românilor, 2003, „Dezvoltarea culturii între 1878 și 1918”, în Istoria românilor, vol. VII, Editura Enciclopedică, București.

Istoria orașului București, 1965, Istoria orașului București, vol. I, București.

Badea-Păun, G., 2014, *Carmen Sylva 1843-1916 - Uimitoarea Regină Elisabeta*, Editura Humanitas, București.

Baudelaire, Ch., 1976, „Elogiul Machiajului”, în *Pictorul vieții moderne - Curiozități Estetice*, Editura Meridiane, București.

Bolintineanu, D., Zanne, A., 1861, „Fisiologii. Șoseaua de la Podu' Mogoșoaiei”, în *Calendar Geografic, Istoric și Literar pe anul 1861*.

Brănișteanu, B., 1902, articolul de fond, în *Adevărul*, București.

Bulei, I., 1984, *Lumea românească la 1900*, Editura Eminescu, București.

- Caragiale, M.I., 1936, *Opere*, Ediție definitivă îngrijită de Perpessicius, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București.
- Cassou, J., 1971, *Panorama artelor plastice contemporane*, Editura Meridiane, București.
- Căzan, F., 1996, „Monarhie și simbolistică regală în gândirea Reginei Maria”, în *A.M.N.-Peleş*.
- Ciubotaru, Ș., 2003, „Vestimentația reginei Maria – stil și eleganță”, în *B.M.I.M.*, vol. XVII, București, pp. 429-435.
- Claymoor, 1894, „La mode feminine en 1893”, în *Almanach du High Life de L'Indépendance Roumaine*, București.
- Claymoor, 1894, *La Vie à Bucarest*, Editura Thiel și Weiss, București.
- Constantin, P., 1972, *Arta 1900 în România*, Editura Meridiane, București.
- Constantiniu, F., 1999, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Crutzescu, Gh., 1973, *Podul Mogoșoarei*, Editura Meridiane, București.
- Cucu, N., 1974, *Mobilierul locuinței, tradiție și modernitate*, Editura Meridiane, București.
- Dunca, C. de, 1863, „Chronica de Mode Parisiene”, în *Amicul Familiei*, nr. 2/ 1 aprilie 1863.
- Dunca, C. de, 1868, „Chronica de Mode Parisiene”, în *Amicul Familiei*, nr. 4/ aprilie 1868.
- Elisabeta Regina României (Carmen Sylva), 2001, *Les pensées d'une reine – Cugetările unei regine*, ediție bilingvă franceză-română, traducere din limba franceză de Dumitru Scorțanu, Fides, Iași.
- Ene, M.C., 2007, „Starea artelor în Europa în ultimele decenii ale sec.al XIX-lea”, în *B.M.I.M.*, vol. XXI, București.
- Ene, M.C., 2013, „Doamnele și portul țăranțelor române”, în *B.M.I.M.*, vol. XXVII, București, pp. 23-39.
- Ene, M.C., 2018, *Modă și mondenitate în spațiul românesc, epoca modernă. Veșminte și accesorii vestimentare de epocă din patrimoniul Muzeului Municipiului București*, Editura Muzeului Municipiului București.
- Fontanel, B., 1997, *Corsets et soutiens-gorge*, Editura de la Martiniere, Paris.
- Frunzetti, I., 1986, *În căutarea tradiției*, Editura Meridiane, București.
- Georgescu, F., 1965, „Dezvoltarea edilitar-urbanistică a orașului București în timpul revoluției de la 1848”, în *B.M.I.M.*, vol. II, București, pp. 37-76.
- Georgescu, F., 1967, „Regimul construcțiilor în București în deceniile IV-V din secolul al XIX-lea”, în *B.M.I.M.*, vol. V, București, pp. 38-68.
- Ghica, I., 1956, *Opere*, vol. II, București.
- Greceanu, O., 1939, *Specificul Național în Pictură*, Tiparul Cartea Românească, București.
- Hamann, B., 1985, *Elisabeth d' Autriche*, traducere de J.-B. Garssset, Fayard, Paris.
- Hodges, F., 1986, „The New Design Source Book”, în *Quatro Publishing*, Londra.
- Huyghe, R., 1961, *L'Art et l'Homme*, vol. III, Larousse, Paris.
- Iacob, D.D., 2007, „Balurile înaltei societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea”, în *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident – Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Ionescu, Ș., 1969, *Dezvoltarea edilitar-urbanistică a orașului București la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *B.M.I.M.*, vol. VII, București, p. 81-88.
- Ionescu, A.S., 1992, „Balurile costumate din secolul al XIX-lea și sursele lor de inspirație istorică”, în *B.M.I.M.*, vol. XII, Editura M.M.B., București, pp. 227-236.
- Ionescu, A.S., 1992, „Uniformele cetățenilor-ostași din Garda Națională”, în *B.M.I.M.*, vol. XI, București, pp. 217-226.

- Ionescu, A.S., 1997, *Regina Maria și America*, Editura Noi Media Print, București.
- Ionescu, A.S., 2001, *Moda românească 1790-1850. Între Stambul și Paris*, Editura Maiko, București.
- Ionescu, A.S., 2003, *Preziosi în România*, Editura Noi Media Print, București.
- Ionescu, A.S., 2006, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, Editura Paideia, București.
- Lapadat, M., 2003, *Fețele ornamentului. Arhitectura bucureșteană în secolul 20*, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Mackerness, E.D., 1964, *A Social History of English Music*, Routledge and Kegan Paul, Londra, Toronto.
- Madsen, T., 1967, *Art Nouveau*, World University Library/ McGraw-Hill, New York.
- Maria, Regina României, 1937, *Histoire de ma vie*, vol. I, Plon, Paris.
- Maria, Regina României, 1991, *Povestea vieții mele*, vol. II, Editura Eminescu, București.
- Maria, Regina României, 1996, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Albatros, București.
- Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București.
- Merle, R., 1999, *Carmen Sylva, l'extravagante Reine Elisabeth de Roumanie*, Michaël Ittah.
- Mucenic, C., 1992, „Aportul arhitecților români la definirea stilistică a arhitecturii bucureștene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *B.M.I.M.*, vol. XI, București, pp. 113-122.
- Mucenic, C., 1997, *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul XIX*, Editura Silex, București.
- Mucenic, C., 2002, *Străzi, piețe, case din vechiul București. Urbanism și arhitectură, secolele XV-XX*, Editura M.M.B., București.
- Mucenic, C., 2004, *Străzi, piețe, case din vechiul București*, Editura Vremea, București.
- Nanu, A.M., 1976, *Artă, stil, costum*, Editura Meridiane, București.
- Nanu, A.M., 2001, *Arta pe om*, Editura Compania, București.
- Nanu, A.M., 2006, *Artă, stil, costum*, Editura Noi Media Print, București.
- Nanu, A.M., Buta, O., 2009, *Bărbatul și moda*, Editura Polirom, București.
- Neagoe, C., 2008, *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila.
- Nenițescu, Ș., 1985, *Istoria artei ca filosofie a istoriei*, vol. III, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Opriș, I., 1993, „Cuvânt înainte”, în *Costumul în pragul secolului XX*, Muzeul Național Cotroceni, București.
- Pakula, H., 2017, *Viața Reginei Maria a României – Ultima Romantică*, Editura Curtea Veche, București.
- Patrulus, R.R., 1975, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, București.
- Pippidi, A., 2002, *București – istorie și urbanism*, Editura Do-minoR, Iași.
- Popescu, C., 2004, *Le Style National Roumain. Construire une nation a travers l'architecture – 1881-1945*, Collection „Arts & Société”, Presses Universitaires de Rennes, Simetria, Paris.
- Principesa Ileana, 1996, „Amintiri despre părinții mei”, în *M.I.*, mai 1996, pp. 43-45.
- Ruppert, J., 1931, *Le costume*, Flammarion, Paris.
- Saint-Aulaire, Ch., 2016, *Însemnările unui diplomat de altădată în România, 1916-1920*, Editura Humanitas, București.
- Șerbănescu, H.V., 1992, „Dorobanții de poliție – primele formațiuni de pază și ordine ale orașului București”, în *B.M.I.M.*, vol. XI, București, pp. 202-216.
- Ștefănescu, L., 1965, „Aspecte ale vieții sociale în orașul București în perioada de trecere spre capitalism”, în *B.M.I.M.*, vol. II, București, pp. 31-36.
- Tambini, M., 1999, *The Look of the century*, Dorling Kindersley, Londra.

Văcărescu, E., 1908, *Rois et Reines que j'ai connus*, traducere de Gastane Jeffry, Maison d'Edition E. Sansot, Paris.

Vătămanu, N., 1968, „Două case vechi bucureștene”, în *B.M.I.M.*, vol. VI, București, pp. 273-282.

Waquet, D., 2003, *La Porte, Marion Moda*, Editura Corint, București.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Prințesa Elisabeta având rochie cu crinolină, cu fiica sa, Marioara, în brațe.

Figure 1. Princess Elizabeth wearing a crinoline dress, holding her daughter, Marioara.

Figura 2. Regina Maria cu coroana regală de inspirație bizantină. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 2. Queen Mary with the Byzantine inspired royal crown. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Figura 3. George Peter Alexander Healy, Portretul Prințesei Elisabeta în costum popular românesc. (Muzeul Național Peleş).

Figure 3. George Peter Alexander Healy, Portrait of Princess Elizabeth in Romanian folk costume. (Peleş National Museum).

Figura 4. Prințesa Maria cu costum popular de Banat. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 4. Princess Mary in a folk costume from Banat region. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Figura 5. Regina Elisabeta având rochie cu trenă în stilul Art Nouveau. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 5. Queen Elizabeth wearing a train dress in an Art Nouveau style. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Figura 6. Prințesa Maria cu rochie model 1890 cu mâneci à gigot, foto Franz Mandy. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 6. Princess Maria wearing a 1890 model dress with fluffed sleeves, à gigot, photo Franz Mandy. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Figura 7. Regina Maria a României cu rochie Art Nouveau și pălărie cu boruri mari. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 7. Queen Mary of Romania with an Art Nouveau dress and wide-brimmed hat. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Figura 8. Regina Maria a României cu o rochie elegantă cu pelerină în stilul Artei 1900. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 8. Queen Mary of Romania with an elegant dress in the Art 1900 style. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Figura 9. Prințesa Maria cu o rochie elegantă în stil Art Nouveau. (Colecția de fotografii a Muzeului Municipiului București).

Figure 9. Princess Maria wearing an elegant Art Nouveau dress. (The Bucharest Municipality Museum Photography Collection).

Fig. 1 Principesa Elisabeta având rochie cu crinolină, cu fiica sa, Marioara, în brațe. (Colecția de fotografii a M.M.B.).

Fig. 2 Regina Maria cu coroana regală de inspirație bizantină. (Colecția de fotografii a M.M.B.).

Fig. 3 George Peter Alexander Healy, Portretul Principesei Elisabeta a României în costum popular românesc. (Muzeul Național Peleş).

Fig. 4 Principesa Maria cu costum popular de Banat. (Colecția de fotografii a M.M.B.).

Fig. 5 Regina Elisabeta având rochie cu trenă în stilul Art Nouveau. (Colecția de fotografii a M.M.B.).

Fig. 6 Principesa Maria cu rochie model 1890 cu mâneci à gigot, foto Franz Mandy.
(Colecția de fotografii a M.M.B.).

Fig. 7 Regina Maria a României cu rochie Art Nouveau și pălărie cu boruri mari.
(Colecția de fotografii a M.M.B.).

METROPOLITANUL BUCUREȘTEAN

Cezar Petre BUIUMACI¹

Cuvinte-cheie: metrou; tren electric; transport urban; urbanizare; subteran.

Keywords: subway; electrical train; urban transportation; urbanisation; underground.

Rezumat: Soluția utilizării unui transport care să facă posibilă circulația fără obstacole pe străzile Bucureștiului a fost susținută și introdusă în toate studiile urbanistice ale secolului al XX-lea. La începutul secolului trecut se vehicula și la București ideea realizării transportului subteran, idee susținută mai întâi de inginerul Marin I. Stroescu în anul 1906, apoi de inginerii Elie Radu și Dimitrie Leonida, membri ai Consiliului Tehnic al Bucureștiului, în perioada când aveau loc discuții pentru concesiunea liniilor de tramvai companiei belgiene Siemens & Halske, date fiind sumele mari pretinse de către societatea belgiană pentru construirea liniilor de tramvai, care puteau acoperi costurile necesare construcției metroului bucureștean. La sfârșitul deceniului al treilea, în cadrul discuțiilor ce aveau ca subiect Planul de sistematizare a Capitalei, a fost din nou pusă în discuție ideea construirii metroului și reluată apoi în a doua parte a deceniului următor, atunci când Bucureștii cunoșteau importante transformări edilitare. Proiectele interbelice legate de construirea unui metrou în București nu au fost puse în aplicare, iar la schimbarea de regim intervenită ca urmare a Actului de la 23 August 1944, puterea în România a fost preluată de Partidul Comunist Român care era preocupat de o dezvoltare a țării după modelul sovietic. Așa au apărut mari proiecte de sistematizare în cadrul planului de industrializare și dezvoltare economică. În cadrul lucrărilor ședinței plenare a C.C. a P.M.R. din 13 noiembrie 1952, au fost dezbătute și aprobate trei proiecte: „Proiectul de hotărâre privind construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii”, „Planul general de reconstrucție socialistă a orașului București” și „Construirea metroului în orașul București”.

Metroul bucureștean, care urma a fi construit „pe baza tehnicii înaintate și a bogatei experiențe a constructorilor minunatelor metrouri din U.R.S.S”, ar fi trebuit să îndeplinească și funcția de adăpost în caz de război. Anvergura acestui proiect impunea, prin cutumele vremurilor, dar și ale stării de fapt, consultarea consilierilor sovietici în vederea avizării lui. Proiectul a fost respins, fiind considerat o aspirație prematură a regimului de la București. Motivația oferită a specificat problema pusă de condițiile geologice dificile, de faptul că pânza de apă freatică se găsea foarte aproape de suprafață, de seismicitatea zonei și situația imobilelor afectate de cutremurul din 1940. Toate aceste probleme identificate impuneau soluții tehnice imposibile pentru lagărul socialist. Ideea realizării metroului bucureștean este

1. Muzeul Municipiului București; email: petre.buiumaci@gmail.com.

reluată în cadrul ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 15 februarie 1972, când Nicolae Ceaușescu hotărâ „înstituirea unei comisii care să elaboreze propuneri în legătură cu dezvoltarea transportului în comun în municipiul București, îndeosebi prin construirea unor căi de comunicații dotate cu mijloace electrice de mare capacitate și viteză, precum și construirea metroului”, iar la sfârșitul anului următor, comisia astfel instituită prezenta concluziile legate de demararea lucrărilor de construire a metroului. A urmat un efort susținut și, la 16 noiembrie 1979, metroul a fost dat în exploatare experimental cu public, dar inaugurarea oficială a fost făcută la 19 decembrie 1979, iar procesul-verbal de „recepție a punerii în funcțiune” a fost semnat la 27 decembrie. În 2020, rețeaua metroului bucureștean a ajuns la cinci magistrale cu 63 de stații, pe o distanță de 78 km de cale dublă.

Abstract: *The solution of utilising a means of transportation that would facilitate circulation without encountering the obstacles on Bucharest's streets was sustained and introduced in all of the 20th century urbanistic studies. At the beginning of the past century, in Bucharest, there was the idea of creating an underground transportation system, an idea supported in 1906 by engineer Marin I. Stroescu, then by engineers Dimitrie Leonida and Elie Radu, members of Bucharest's Technical Council, during a time where there were discussions concerning the concession of tramway lines to the Belgian company Siemens & Halkse, given the large sums the Belgian company charged to build these tramway lines, amounts which could cover the construction of a subway in Bucharest. At the end of the third decade, during discussions on the Capital's Systematisation Plan, the idea of building a subway system was once more brought up, and was approached again in the second half of the following decade, when Bucharest experienced important municipal transformations. Interwar projects linked to the building of a subway in Bucharest were not put into application, and when the regime changed, following the Act of August 23rd 1944, the Communist Party took control of the country and focused on developing Romania according to the Soviet model. This is how the large systematisation projects, part of the industrialisation and economic development plan, came to be. During the Plenary session of the Romanian Labourers' Party of November 13th 1952, three projects were debated and approved: "The Project regarding the construction and reconstruction of cities and the organisation of activities in the field of architecture", "The general plan of the socialist reconstruction of Bucharest city" and "Construction of the Bucharest subway". The Bucharest subway, which was to be built "on the basis of advanced technology and rich experience of those who built the wonderful U.S.S.R. subways", should have also served as shelter in case of war. The dimensions of the project imposed, according to the time's customs and the state of the country, the collaboration with Soviet counsellors in order to get their approval. The project was rejected, considered a premature aspiration of the Communist regime in Bucharest. The motivation provided specified the problem set by the difficult geologic conditions: the groundwater was very close to the surface, the area was at seismic risk and some buildings were affected by the 1940 earthquake. All these identified issues required technical solutions impossible to solve by the regime. The idea of building a*

subway system in Bucharest was again brought up during the Executive Political Committee of the Romanian Communist Party's meeting on February 15th, 1972 when Nicolae Ceaușescu decided on „naming of a commission that would elaborate proposals concerning the development of public transportation in the municipality of Bucharest, in particular by building transportation systems endowed with electrical capacities for great speed and capacity, as well as the construction of the subway”. Towards the end of the following year, the named commission presented its conclusions related to the beginning of work on building the subway. This was followed by a sustained effort and on November 16th, 1979 the subway was put to use experimentally with members of the public. The official inauguration took place on December 19th, 1979, and the document for the „reception of the working product” was signed on December 27th. In 2020 the Bucharest subway system has five lines with 63 stops, spanning a total of 78 km of double-lines.

Metroul este un mijloc de transport prin excelență urban, care a produs modificări în comportamentul de transport al orașului și care influențează în mod direct viața economică și socială a Bucureștiului. Caracteristică pentru metroul bucureștean este unicitatea în plan național. Apărut din nevoia de mobilitate a populației, metroul, ca element al civilizației urbane, este un răspuns la creșterea demografică din marile aglomerări urbane. Asociat frecvent cu liderul celei de-a doua perioade a regimului comunist și poziționat în timp la darea în folosință a primului tronson la sfârșitul deceniului al optulea al secolului trecut, metroul bucureștean are o istorie mai puțin cunoscută ce începe la debutul secolului și se prelungește până în prezent. Astăzi ar fi dificil, dacă nu imposibil, să ne imaginăm Bucureștiul fără Metrou.

Transportul în comun pe cale ferată urbană subterană apare pentru prima dată la Londra, fiind construit între 1860 și 1863 și având inițial trenurile tractate de locomotive cu aburi, până în anul 1890, când a fost dată în folosință prima linie electrificată. A urmat Budapesta unde, în 1896, a fost dată în folosință prima linie de metrou acționată electric de pe continentul european. La Paris, prima linie a fost inaugurată în 1900 și a purtat inițial denumirea de Chemin de Fer Métropolitain (Căile Ferate Metropolitane), devenit Métropolitain și prescurtat Métro (Buiumaci, 2012, p. 46).

Soluția utilizării unui transport care să facă posibilă circulația fără obstacolele de pe străzile Bucureștiului a fost susținută și introdusă în toate studiile urbanistice ale secolului al XX-lea. În primul deceniu al secolului trecut, ideea construirii unui metrou este susținută în 1906 de către ing. Marin I. Stroescu în *Proiectul pentru sistematizarea orașului București*, prin introducerea acestui mijloc de transport în comun între liniile urbane, fiind considerat soluția pentru traseele pe distanțe lungi, care traversează orașul de la un capăt la celălalt dezvoltând o viteză de transport superioară vehiculelor de suprafață, de cel puțin 25 km/h Marin I. Stroescu arată avantajele pe care le presupunea metroul:

„1. O mare suplețe a căii, permițând trenului de a se ridica și a se coborî repede, a trece dela stațiunile subterane la stațiunile aeriane, fără a intercepta circulațiunea

transversală a stradelor, permițându-i în același timp de a schimba ușor direcțiunea și a înconjura obstacolele din drum pentru a reduce cheltuielile de construcțiune.

2. O reducere cât mai mare în greutate și dimensiunile vehiculelor, consecință a condițiunii precedente.

3. Suprimarea cu totul a aburilor și fumului.

4. Succesiunea repede a trenurilor ușoare, asigurând traficul continuu al publicului în și din stațiuni, atât pentru a evita aglomerațiunea prea mare, cât și pentru a reduce la minimum așteptările pasagerilor și opririle trenurilor.

5. Tarife scăzute și simple.

Aceste condițiuni nu pot fi îndeplinite decât de metropolitanele electrice cu cale dublă.” (Stroescu, 1906, pp. 16-17).

Ca urmare a geografiei Bucureștilor, metropolanul și linia de centură a orașului nu puteau fi concepute, în viziunea lui Stroescu (1906), ca transport de suprafață, ci doar „aerian, în tranșee sau subteran”, traseul cel mai avantajos fiind considerat paralel cu râul Dâmbovița. Varianta aeriană a metropolanului urma să fie construită având șina la o înălțime de 6 m, iar varianta în tranșee, la 6 m adâncime. Al doilea traseu propus era diametrala nord-sud care trebuia să facă legătura între Șosea (Kiseleff) și Filaret pe sub Calea Victoriei (Stroescu, 1906, pp. 16-17).

Ideea a fost susținută apoi și de inginerii Elie Radu și Dimitrie Leonida, doi dintre membrii Consiliului Tehnic al Bucureștiului, atunci când se negocia cu firma belgiană Siemens & Halske concesionarea liniilor de tramvai, având în vedere faptul că sumele pretinse pentru construirea liniilor de tramvai de către firma belgiană ar fi putut acoperi costurile construirii metroului (Buiumaci, 2012, p. 46).

Soluția metroului este reluată în 1929, cu același tip de propuneri pe variantele tranșee și subteran (Rădulescu, 1929, pp. 22, 71-75), pentru ca, la sfârșitul deceniului al treilea, în cadrul discuțiilor ce aveau ca subiect *Planul de sistematizare a Capitalei*, să fie din nou pusă în discuție construirea metroului, reluată apoi în a doua parte a deceniului următor, atunci când Bucureștii cunoșteau importante transformări edilitare (Udriște, 2009, p. 4).

Planul director de sistematizare din 1935 abordează subiectul transportului în comun având ca temă principală transportul populației, lăsând în plan secund celelalte vehicule. Pe lângă mijloacele existente, tramvaiele și autobuzele, au fost luate în considerare pentru viitor troleibuzele și metropolanul. Se propunea scoaterea tramvaielor în afara inelului II, adică șoseaua periferică Bonaparte, Ștefan cel Mare, Mihai Bravu etc., iar traseele să fie acoperite de autobuze care să ofere condiții superioare de călătorie (Primăria Municipiului București [P.M.B.], 1935, p. 42).

În privința noilor artere de circulație propuse, planul recomanda să fie proiectate și realizate în raport cu cerințele pentru organizarea mijloacelor de transport în comun, astfel încât chiar și metropolitanele să se poată folosi de arterele propuse, cu lărgimea corespunzătoare. Subteranul era considerat o soluție nu doar pentru transport, ci și pentru parcaje. Pentru fluidizarea traficului se propunea acum realizarea de pasaje subterane

prin care tramvaiele să traverseze centrul orașului, cu rampe de acces pe acele artere a căror lățime permitea acest lucru. În analiza acestor propuneri erau expuse și dificultățile demersului:

„Astfel, de exemplu, se poate trece eventual tramvaiul în subsol pe Bulevardul Brătianu. Proiectul actual însă, de scoborâre a tramvaielor în tunel pe bulevardul Elisabeta, care are numai 24 metri lărgime, implică ocuparea a 6 metri din lărgimea străzii cu rampele de scoborâre a liniei în subsol, astfel că rămân disponibili numai 18 metri. Ori, chiar lărgimea de 24 m este astăzi insuficientă pentru Bulevardul Elisabeta; cu atât mai mult va fi insuficientă în viitor, deci o îngustare aici nu poate fi admisibilă. În privința organizării circulației astfel ca să se facă încrucișările la nivele diferite, acest lucru nu se poate introduce ca sistem într-un oraș existent. Se pot numai alege câteva puncte unde împrejurările sunt favorabile pentru a se face lucrări de asemenea natură, dar acestea sunt proiecte de detaliu și nu au făcut obiectul planului director. La planurile de aplicare ce se vor desena la scară mare, s-ar putea studia unele încrucișări la nivele diferite, de exemplu la Calea Victoriei cu B-dul Elisabeta, sau cu partea de nord a primului inel. Lucrări de acest gen sunt mai ușor de realizat însă la periferie decât în centru, dar acolo circulația nu este de așa natură ca să ne forțeze să facem acum studii de încrucișări la nivele diferite. În privința sistemului de circulație, proiectul se călăuzește de principiile de mai sus și prevede o mare diferențiere a străzilor între ele, după rolul pe care-l au în rețeaua de circulație.” (P.M.B., 1953, p. 42).

Metropolitanul bucureștean avea susținători și în rândul clasei politice românești. Astfel că despre acest mijloc de transport în comun vorbea și Constantin Argetoianu, legând realizarea rețelei subterane de transport de amenajarea Dâmboviței. Aceasta trebuia acoperită și astfel să ușureze traficul, urmând ca sub ea să se construiască metroul, pentru a ușura traficul de mărfuri și persoane în București. Un astfel de demers oferea soluția construirii de gări subterane în centrul orașului, eliminând în felul acesta calea ferată din interiorul orașului, care crea dese probleme, în special îngreunând traficul cu trecerile la nivel (Majuru, 2004, pp. 97-98).

În favoarea construirii metroului bucureștean se remarcă pledoaria inginerului Nicolae I. Petculescu susținută în cadrul conferinței „Viitorul metropolitan al Bucureștilor” din 18 iunie 1941 la Societatea Politehnică și publicată în Buletinul Societății Politehnice nr. 3 din 1942. Acesta, după ce face o scurtă trecere în revistă a istoricului transportului subteran și al metodelor acestuia de construcție, aduce în prim-plan necesitatea construirii metroului în Capitală. În expunerea sa, inginerul Nicolae Petculescu integrează toate aspectele legate de construirea rețelei de metrou. Acesta lansează următoarele întrebări: „Dar la București este neapărat trebuincioasă construcția unui metropolitan, care să înlocuiască tramvaiele și autobuzele în centrul orașului? În ce condiții ar putea fi construit, pe ce traseu și care va fi costul de construcție, precum și rentabilitatea acestei instalații?” cărora le dă imediat o argumentație solidă legată de costurile transportului în comun, care în mod ideal trebuie să fie scăzute, cât și de condițiile pe care trebuie să le îndeplinească

mijloacele de transport în comun, și anume să fie „mai iuți, mai comode și mai elastice”, fiind amintite probleme cu care se confruntă transportul bucureștean: blocarea traficului, gradul mare de ocupare a vehiculelor și viteza de transport. Este amintit faptul că la Paris au fost desființate tramvaiele din zona centrală încă din anul 1938. Autorul folosește argumentația creșterii rapide a populației, a numărului vehiculelor, dar și a poluării, în favoarea obiectivului propus. Suprafața și sistemul străzilor Capitalei necesită crearea unui sistem de comunicație radial circular, cu inelul central având un diametru cuprins între 1.400 m și 1.700 m și o lungime de 3.800 m. Cincinat Sfințescu evalua, în 1931, costurile construirii acestuia la suma de 2.400.000.000 lei. Este amintit aici și caracterul de apărare pasivă a populației pe care îl căpăta construcția subterană în caz de atac aerian (Petculescu, 1942, pp. 459-463).

Pledoaria continuă cu detalii legate de structura geologică a solului bucureștean, a nivelurilor apelor subterane, a diferențelor de nivel și diferitelor tipuri de rețelistică aflată sub arterele de circulație, concluzionând că ar fi mai puțin costisitoare construirea unui „metrou de suprafață, adică așezat la 1 m adâncime sub pavajul străzii, fiindcă costă cu mult mai ieftin decât cel construit în galerie subpământeană” (Petculescu, 1942, pp. 464-465). Pentru aceasta, ar fi de luat în calculul general și cheltuielile și întârzierile generate de refacerea instalațiilor ce ar urma a fi afectate de săpătură. Acestea însă erau considerate acceptabile „pe câtă vreme, dacă am construi un metrou de adâncime, numai săpătura galeriei subpământene ar costa în plus, după calculele mele, 32.000.000 lei/km.” (Petculescu, 1942, p. 466).

Soluția propusă presupunea săpătura deschisă, urmând ca dimensiunile acesteia să fie stabilite după gabaritul metroului (Petculescu, 1942, pp. 466-467). Menirea metroului era să transporte călătorii către centrul comercial al orașului, către zona industrială și către cea administrativă, în baza analizei realizate de Cincinat Sfințescu. Totodată, este evidențiată posibilitatea interconectării metroului la rețeaua de căi ferate, putând astfel să se dezvolte pe rute potențiale din afara localității, și crearea de legături cu C.F.R. pentru accesul la rutele subterane (Petculescu, 1942, p. 467).

Inginerul Nicolae I. Petculescu propune trei trasee pentru metropolitanul bucureștean:

1. Linia Nord-Sud: Hipodrom – Șoseaua Regele Mihai I – Piața Victoriei – Piața Romană – Sf. Gheorghe – Piața Națiunii – B-dul Maria intersecția cu Calea Rahovei. Total km 8+200.

2. Linia Est-Vest: Gara București – Est – B-dul Ferdinand – B-dul Carol I – B-dul Academiei – B-dul Elisabeta – intersecția cu Știrbey-Vodă. Total km 5+500.

3. Ramura Gara București – Nord – B-dul I.Gh. Duca – Str. Maltopol – Șoseaua Basarab – Piața Victoriei. Total km 1+300.

Total general rotund 15 km pentru care evaluarea ajungea la 142.000.000 lei/km, adică un cost total de 2.130.000.000 lei. În privința exploatării trenurilor s-au luat în calcul 10 vagoane/km, la prețurile plătite de S.T.B. societății Leonida, iar, calculând și costul

clădirilor (depouri, ateliere, substații, clădiri administrative), se ajungea la costul total de 2.400.000.000 lei sau 160.000.000 lei/km. Timpul necesar realizării acestei lucrări era estimat la 5 ani, realizându-se câte 3 km pe an, cu începere pe tronsonul Piața Victoriei – Piața Națiunii în lungime de 3 km (Petculescu, 1942, pp. 468-469).

Proiectul nu a fost pus în aplicare, iar la schimbarea de regim intervenită ca urmare a Actului de la 23 August 1944, puterea în România a fost preluată de Partidul Comunist Român. Acesta era preocupat de o dezvoltare a țării după modelul sovietic. Așa au apărut mari proiecte de sistematizare în cadrul planului de industrializare și dezvoltare economică. În cadrul lucrărilor ședinței plenare a C.C. a P.M.R. din 13 noiembrie 1952, au fost dezbătute și aprobate trei proiecte: „Proiectul de hotărâre privind construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii”, „Planul general de reconstrucție socialistă a orașului București” și „Construirea metroului în orașul București” (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie*, dosar nr. 103/1952, f. 22-33).

„Proiectul Hotărârii Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române cu privire la construirea Metroului din Orașul București” prevedea demararea lucrărilor de cercetare, de studii și de întocmire a documentației necesare, precum și lucrările de proiectare și de pregătire a construcției metroului din orașul București. Metroul trebuia să fie, pe de-o parte, mijlocul de transport în comun cel mai confortabil, rapid și ieftin, iar pe de alta, să contribuie la o mai bună deservire a populației și la înfrumusețarea orașului. Proiectul trebuia să țină cont de planul de reconstrucție a orașului București, astfel ca rutele și stațiile să țină seamă de viitoarele magistrale, care se vor dezvolta pe baza sistemului radial-inelar existent, al principalelor artere de circulație. Stațiile urmau să fie o expresie artistică inspirată din noul curent realist-socialist și din arta populară. Tot aici sunt date indicații privind materialele de finisaj ce urmau a fi folosite, și anume, diferite pietre naturale, precum și materiale noi de finisaj: fresce, mozaicuri și alte mijloace de împodobire. Șantierul urma să devină școală de pregătire pentru constructori, urmând să se înființeze școli în care să se predea cursuri de calificare atât pentru lucrările de construcție și finisaj, cât și pentru deservirea metroului (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie*, dosar nr. 103/1952, f. 22-33). Coordonarea și conducerea lucrărilor de proiectare și construcție a metroului din București va fi realizată de Direcțiunea Generală a Metroului București (D.G. Metro – București), care se înființează în cadrul Ministerului Transporturilor la data publicării hotărârii. Aceasta va avea buget propriu în cadrul bugetului Ministerului. Ministerul Transporturilor urma să supună aprobării Consiliului de Miniștri, la 1 martie 1953, *Tema – program*, iar la 30 august 1953, *Sarcina de proiectare*. Urma să se înființeze un institut de proiectare și o organizație de construcție în cadrul Direcțiunii Generale a Metroului București, având sarcina să realizeze studiile și cercetările necesare proiectării și construcției metroului, în colaborare cu organizații și instituții de specialitate. Proiectele diferitelor instalații și utilaje necesare sau legate de construirea metroului trebuiau elaborate de către institutele de proiectare specializate respective, sub coordonarea și controlul Ministerului

Transporturilor, Direcțiunea Generală a Metroului București funcționând ca proiectant general. Proiectele de arhitectură urmau a fi elaborate de către Institutul „Proiect București”, pe baza experienței câștigate la proiectarea și executarea metroului București, iar normele științifice pentru a servi la executarea lucrărilor similare intrau în atribuțiile Ministerul Transporturilor. Data de 15 decembrie 1952 a fost stabilită pentru depunerea organigramei și a necesarului de specialiști. Pentru realizarea studiului, a proiectării și executarea lucrărilor pentru construirea metroului din București, o serie de ministere și servicii de specialitate, împreună cu municipalitatea, erau însărcinate cu proiectele și lucrările privind construcțiile edilitare și de instalații aflate pe traseele viitoarelor rute ale metroului, studiile și cercetările ce urmau a fi folosite în conceperea proiectelor și a execuției metroului, proiectele și execuția utilajelor prototip, ale instalațiilor electrice și parcului rulant, ale materialelor ce urmau a fi folosite la construirea metroului, având ca termen data de 1 ianuarie 1953 pentru încheierea de protocoale între Ministerul Transporturilor, ministerele și serviciile desemnate. Hotărârea prevedea începerea lucrărilor de organizare a șantierului în 1953, pentru a permite demararea lucrărilor de construcție a metroului în anul 1954. Pentru trimestrul II 1953 era programată construirea de locuințe muncitorești care urmau să înlocuiască barăcile, locuințe care ulterior să fie repartizate „cu precădere constructorilor fruntași ai metroului și personalului ce se va fi ocupat cu deservirea lui”. De asemenea, până la 15 ianuarie 1953, trebuiau depuse la Comitetul de Stat al Planificării propunerile de plan privind lucrările de proiectare și organizare de șantier pentru anul 1953 (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie*, dosar nr. 103/1952, f. 34-38).

La 13 ianuarie 1953, a fost emisă Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 137 (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie*, H.C.M., dosar nr. 103/1953, f. 1-3) care reglementa o serie de aspecte legate de funcționarea și finanțarea Direcției Generale a Metroului. Prima parte a documentului este legată de funcționarea Direcției Generale a Metroului, înființată pe lângă Ministerul Transporturilor, pe baza hotărârii C.C. al P.M.R. nr. 2449/ 13 noiembrie 1952, trebuia să fie organizată și să funcționeze pe baza „principiului gospodăriei chibzuite, în conformitate cu dispozițiunile Decretului nr. 199 din 1949”. Ministerul Transporturilor era titularul lucrărilor metroului bucureștean prin Direcția Generală a Metroului București. Erau înființate un Institut de Proiectare și Organizații de Construcții în cadrul Direcției. Partea a doua a Hotărârii stabilea ca, până la înscrierea în planul de investiții a lucrărilor metroului, Banca de Investiții să fie autorizată să finanțeze sub formă de avans sumele: 1.500.000 lei pentru cheltuielile de întreținere și funcționare a Direcției; 2.500.000 lei pentru investițiile necesare plății proiectelor, achiziționării de mobilier și obiecte de inventar, reparațiile sediului și alte cheltuieli aferente; 322.000 lei pentru salariile personalului pentru primele două luni ale anului 1953, luând în considerare câștigul mediu de 1.075 lei și programul de muncă de 10 ore pentru personalul din proiectare. Ministerul Finanțelor era autorizat să acorde un avans asupra fondului de circulație al Direcției Generale a Metroului București, în raport cu sarcina acestei Direcții, până la aprobarea planului pe 1953. Hotărârea aproba în același

timp plata salariilor conducerii instituției (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie, H.C.M.*, dosar nr. 103/1953, f. 4).

În aceeași zi era emisă și Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 182 (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie, H.C.M.*, dosar nr. 132/1953, f. 2) care autoriza Ministerul Transporturilor să trimită în U.R.S.S. o delegație din care să facă parte 30 ingineri și tehnicieni, pentru studierea proiectării construcției metroului, și stabilea ca Ministerul Afacerilor Externe să facă demersurile necesare acestei deplasări. Vizita de documentare avea în vedere aspecte legate de organizarea șantierului, execuție, prefabricate, probleme legate de electromecanică și aer comprimat, industrializarea lucrărilor și construcției, aspecte legate de ventilație, ascensoare, scări rulante, transporturi, studiul utilajelor, instalațiilor și a funcționării și exploatării acestora, probleme de arhitectură și urbanism, tratarea arhitecturală a stațiilor și intrărilor în stații, trasee, legături feroviare și exploatare, probleme de electromecanică, energie electrică și semnalizare, studii geologice, topografice și de rezistența materialelor (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie, H.C.M.*, dosar nr. 132/1953, f. 3-4).

La 16 martie 1953 Consiliul de Miniștri aproba, prin Hotărârea nr. 718, planul Direcției Generale a Metroului București pentru primul semestru, fondurile pentru salarii, investiții și cheltuieli de întreținere aprobate anterior erau incluse în prevederile planului aprobat, și stabilea ca până la data de 1 iunie 1953 Direcția Metroului să depună propunerile pentru cel de-al doilea semestru al anului 1953, întocmite în baza memoriului tehnico-economic al Metroului (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie, H.C.M.*, dosar nr. 497/1953, f. 2).

Acum își făcea apariția, sub egida Ministerului Căilor Ferate, și prima formă a planului ce trebuia să stea la baza proiectului metroului, intitulat „Memoriul tehnico-economic asupra construcției metroului în orașul București”, care este, printre altele, și o analiză a evoluției Capitalei și situației transportului public din punct de vedere al deficiențelor și viziunii acestuia. În *Introducere* găsim motivația construirii metroului ca fiind o urmare atât a creșterii populației Bucureștilor, cât și a creșterii nivelului de viață al cetățenilor, în contextul îmbunătățirii transportului în Capitală, care se putea face numai prin introducerea „acestui mijloc de transport rapid, ieftin și comod” care prezenta avantajul circulației cu viteză datorită căii proprii de circulație. Se stabilește încă de la început faptul că stadiul economiei este unul crescut, iar dezvoltarea industriei permite construirea metroului. Modelul care trebuia urmat nu putea fi altul decât metroul din Moscova, care urma să se realizeze cu ajutorul specialiștilor sovietici. Se precizează faptul că rețeaua de metrou se construiește în scopul deservirii centrelor aglomerate ale orașului, fiind menționată existența celor mai importante instituții administrative, culturale, sportive, de aprovizionare, comerciale în București, cât și densitatea populației ca factor care trebuie luat în considerare atunci când se stabilește traseul (Ministerul Căilor Ferate, Direcția Generală a Metroului București [M.C.F., D.G.M.B.], 1953, pp. 2-3).

După identificarea rețelelor edilitare și analiza adâncimilor acestora și având în vedere faptul că tunelul de metrou va fi de mare adâncime, între 25 și 40 m, s-a ajuns

la concluzia că acestea nu urmau a fi afectate. Puțurile de acces în tunel trebuiau să fie amplasate lateral față de stradă, motiv pentru care se evita întâlnirea cu rețelele mai sus menționate. Stațiile de metrou, însă, fiind legate cu exteriorul prin golul scărilor și tunelele de acces, ar urma să intersecteze majoritatea rețelelor existente. Din acest motiv, la realizarea proiectelor de specialitate trebuia să se lucreze împreună cu întreprinderile sau institutele de proiectare respective, fiind necesar în acest sens să se creeze o echipă interdisciplinară, din care să facă parte reprezentanți ai tuturor întreprinderilor interesate, cu sediul la Direcțiunea Generală a Metroului București, astfel încât să fie realizate cele mai bune proiecte (Ibidem, pp. 4-5). Având în vedere planul general de dezvoltare a Capitalei, care prevedea pentru o perioadă de 15-20 de ani o creștere de populație până la 1.500.000-1.700.000 de locuitori în suprafața extinsă a orașului, trebuia să se țină cont de dezvoltarea istorică radial inelară a principalelor bulevarde, urmând linia arhitecturii naționale în armonie cu cele mai bune soluții ale arhitecturii clasice și sovietice. O componentă importantă o constituia râul Dâmbovița care urma să devină canal navigabil și astfel să ajungă principala magistrală a Bucureștiului. Tot ce urma să se facă trebuia să fie conform hotărârii din 1952 a C.C. al P.M.R. (Ibidem, pp. 5-6).

Din analiza caracteristicilor geotehnice ale solului bucureștean rezulta că acesta are o compoziție care permitea executarea lucrărilor metroului, fiind propuse metodele folosite în condiții similare în U.R.S.S. (Ibidem, p. 14). Studiul legat de circulația rutieră scotea în evidență faptul că rețeaua stradală era una întortocheată, ce conducea la o circulație mai dificilă a autoturismelor, la care contribuia și prezența tramvaielor. În același timp, este prezentată aglomerația mare din mijloacele de transport în comun, viteza mică de deplasare între două stații, ca urmare a stopurilor și a altor situații de pe traseu, cât și durata de exploatare și călătorie. Aceasta a fost exemplificată prin prezentarea situației traficului la o oră de vârf în centrul Capitalei când, între sala Patria și Piața Nicolae Bălcescu, viteza de deplasare era de aproximativ 6 km/h. Celelalte aspecte prezentate sunt accidentele rutiere, întreruperile de circulație ca urmare a accidentelor, a defecțiunilor, a barierelor C.F.R., a mitingurilor și demonstrațiilor de masă și sportive, zgomotul produs de mijloacele de transport, aspectul inestetic al transportului de suprafață rezultat din instalațiile liniilor de tramvai și troleibuz (Ibidem, pp. 18-19).

Tot în favoarea construirii metroului era și sporirea apreciabilă a numărului de călători datorită creșterii populației și a coeficientului de mobilitate, a insuficienței parcului I.T.B. față de cerințele de transport ale populației, uzurii mijloacelor de transport ale parcului I.T.B., organizării circulației pe o rețea de străzi înguste și încălcite, în special pe acele străzi unde lățimea carosabilului era sub 8 m, curbele strânse sau dese intersecții (Ibidem, pp. 20-21). Analiza traficului de persoane care intră și ies din București recomandă legarea Gării de Nord la rețeaua de metrou, având stațiile cu acces direct la peroanele gării, spre deosebire de Aeroportul Băneasa, unde traficul de călători este net inferior și „nu influențează asupra traficului de călători al liniilor de metrou proiectate” (Ibidem, pp. 25-27).

În urma prelucrării datelor privind populația, teritoriul orașului, densitatea, coeficientul de mobilitate a populației Bucureștiului, și a sondajului general de călători realizat de I.T.B. la 20 aprilie 1948 și actualizat la nivelul anului 1953, a fost realizată o cartogramă pe baza căreia au fost trasate propunerile pentru liniile de metrou: 1. Linia Calea Griviței – Port; 2. Linia Casa Scânteii – Comuna Progresu; 3. Linia Întreprinderea „Gheorghe Gheorghiu-Dej” – Uzinele „23 August”; 4. Linia Orașul Colentina – Parcul Rahova. Putem observa diferențele traseelor din 1953 față de cele din 1941, care acum aveau alte obiective de legat – întreprinderile și principalele cartiere muncitorești, cât și ce s-a realizat în final. Aceste propuneri nu îngreădeau posibilitatea dezvoltării în continuare a rețelei, venind chiar cu propuneri pentru extinderea în zona comunelor suburbane, în vederea destinderii unor zone de încărcare mai mari (Ibidem, p. 29-30). Alegerea traseelor s-a făcut în funcție de studiile asupra traficului, ținând cont de dezvoltarea viitoare a orașului, de creșterea populației și de dezvoltarea industrială (Ibidem, p. 31). Cele patru trasee propuse aveau următoarele rute:

1. Linia ce pornește de la Atelierele „Grivița Roșie”, trecând pe lângă Gara de Nord, Palatul C.F.R., Palatul Radio-Difuziune, Grădina Cișmigiu, Piața 1848, de-a lungul Căii Dudești, până la marginea orașului, cu prelungire până la viitorul port al orașului București, în lungime totală de 10,7 km, având 12 stații.

2. Linia diametrală Nord-Sud, de la Parcul de Cultură și Odihnă „I.V. Stalin” – Casa Scânteii – Piața Victoriei, pe bulevardele Ana Ipătescu, N. Bălcescu, 1848, Gh. Coșbuc până la Comuna Progresu, în lungime totală de 13,2 km, având 14 stații.

3. Traseul diametral Est-Vest, de la Uzinele „23 August” – „Republica”, atingând Șos. Pantelimon, apoi de-a lungul bulevardelor Mareșal Tolbuchin, Republicii, Piața N. Bălcescu, B-dul 6 Martie, Grădina Cișmigiu, spre Cotroceni, până la Fabrica de Confecțiuni „Gheorghe Gheorghiu-Dej” – în lungime de 11,85 km, având 13 stații.

4. Traseul diametral ce va lega centrul Colentina cu cartierul muncitoresc Piața Rahovei – în lungime de 10,2 km, având 12 stații (Ibidem, pp. 32-33).

Intersecțiile acestor linii beneficiau de stații de transbordare cu coridoare de legătură între ele. Pe lângă acestea, în vederea realizării unei legături între cele 8 sectoare ale orașului, urma să se construiască o linie de centură inelară închisă, după modelul celei de la Moscova, care va urmări, în partea de nord și est, traseul format din bulevardele N. Titulescu, Ilie Pintilie, Șos. Ștefan cel Mare, Mihai Bravu, iar în partea de sud – traseul viitorului bulevard inelar, prevăzut în planul de reconstrucție socialistă a orașului București, urmând ca în partea de vest inelul să se realizeze pe bulevardele Șos. Viilor, Tudor Vladimirescu, Str. Sebastian, trecând pe la Cotroceni și racordându-se cu B-dul N. Titulescu. Traseul prevedea o lungime de aproximativ 19,9 km cu 15 stații, dintre care 8 cu transbordare la liniile diametrale (Ibidem).

Astfel, rețeaua de metrou a Capitalei ar fi trebuit să însumeze 69,950 km de linie cu tunel dublu (Ibidem, p. 33). Distanța dintre stații urma să fie între 700-1.000 m în partea centrală a orașului și de 1.200 m în zona periferică, iar poziționarea stațiilor s-a făcut în acord cu Institutul „Proiect București” (Ibidem, p. 34).

Pentru proiecția temporală, trebuiau luate în considerare aspectele legate de arterele cele mai aglomerate, posibilitățile tehnice de realizare a metroului, capacitățile financiare, posibilitățile industriei de a pune la dispoziție materialele necesare, capacitățile industriei autohtone și posibilitățile de achiziție din import, și realizarea finisajelor prin pregătirea personalului și procurarea de materiale (Ibidem, p. 35).

În vederea construirii metroului a fost propusă următoarea etapizare:

„**Etapa I** ce va cuprinde ultimii 2 ani din actualul cincinal, pentru pregătirea și organizarea șantierelor și încă 3 cincinale pentru construirea a 4 tronsoane din liniile de metrou, pe care le vom împărți în 4 faze de execuție ale acestei etape, conform planului grafic.

Faza 1 – Traseul de la Uzinele „23 August” – „Republica” până la Cișmigiu, în lungime de 7,5 km, cu 9 stații, ce ar putea fi dat în circulație la sfârșitul cincinalului II, adică în 1961.

Faza a 2-a – Traseul de la Atelierele „Grivița Roșie” și până la Cișmigiu, în lungime de 5,5 km, cu 7 stații, s-ar putea termina în anul 1963.

Faza a 3-a – Traseul de la Casa Scânteii până la Piața N. Bălcescu, în lungime de 6 km, cu 7 stații, s-ar termina până în 1965.

Faza a 4-a – Traseul de la Cișmigiu până la Fabrica de Confecțiuni „Gheorghe Gheorghiu Dej”, în lungime de 4 km, cu 5 stații, s-ar termina până la sfârșitul cincinalului al II-lea, urmând ca finisajele stațiilor să se continue și în anul 1966.

În eșalonarea lucrărilor s-a ținut seama de posibilitățile de obținere a utilajului și de timpul necesar pentru lucrările de finisaj, ce ocupă un rol important atât ca volum de lucrări cât și ca durată de execuție.

Etapa a II-a de execuție va cuprinde liniile rămase din rețea și anume:

1. Prelungirea liniei de la Piața N. Bălcescu la Comuna Progresu, în lungime de 7,8 km.
2. Prelungirea liniei de la Cișmigiu la Portul București, în lungime totală de 7,1 km.
3. Diametrala Colentina – Rahova, în lungime de 10,2 km.

Etapa a III-a este rezervată realizării liniei de centură, în lungime de 19,920 km.”

Previziunea se făcea luând în considerare lungimea totală a rețelei propuse, posibilitățile de realizare în condiții ideale, cu un parc de 10 scuturi. În aceste condiții se ajungea în al patrulea an la maximum 2,5 km de linie dublă de metrou.

Pe lângă o serie de detalii legate de tehnica și materialele folosite, de realizarea stațiilor și a galeriilor, detalii legate de organizarea șantierului, de utilaje și transporturi, complexitatea instalațiilor, materialul rulant sau chestiuni legate de exploatare și costuri, reținem atenția acordată arhitecturii stațiilor de metrou.

Acestea trebuiau, la rândul lor, să urmeze modelul stațiilor metroului moscovit prin „adoptarea stațiilor de metrou de tip insular, cu o sală centrală la mijloc pentru buna repartizare a călătorilor la peroanele laterale”. Astfel, stațiile urmau a fi construite din trei tuneluri: sala centrală și peroanele laterale ce urmau să atingă lungimi de 100-150 m în funcție de lungimea trenurilor. (Pentru trenurile ce urmau să aibă în componență șase vagoane, trebuia prevăzută o lungime de 120 m). Sala centrală trebuia să fie astfel

proiectată, încât să asigure fluxul de călători specific stației respective. Lățimea stațiilor urma să varieze între 8 și 30 m, iar înălțimea, între 7 și 8 m (Ibidem, p. 82).

Arhitecții trebuiau să rezolve plastic atât senzația de apăsare pe care o crează structurile masive ale stațiilor de mare adâncime și ale tunelurilor de legătură, cât și folosirea, în decorarea stațiilor, a temelor legate de „munca și lupta poporului nostru care construiește socialismul, luptele din trecut pentru libertate și progres, prietenia cu marea Uniune Sovietică”, într-o sinteză a arhitecturii, sculpturii și picturii, folosind „elementele arhitecturii noastre naționale, ale arhitecturii clasice ca și marile cuceriri ale arhitecturii sovietice”. În cadrul stațiilor, urmau a fi amenajate spațiile necesare pentru casele de bilete, cabine telefonice, puncte farmaceutice, standuri de cărți etc. În vederea realizării acestora se propunea organizarea de concursuri la care să participe arhitecții și artiștii plastici. Pentru finisaje au fost indicate marmura și piatra, cu specificarea tipurilor, respectiv marmură de Rușchița, de Alun, de Bărăști, de Căprioara, de Moneasa, travertinul de Deva și de Borsec, piatra de Bașchiori, de Bampatak, de Mateiaș etc., iar pentru pardoseli, materiale de duritate mare precum trahitul de Deva ori granitul de Măcin. Tot aici au fost indicate pentru finisaje și ceramica, porțelanul, sticla opacă, mozaicul, plăcile de azbociment cu ornamente prefabricate și altele. Se propunea placarea pereților cu marmură, folosind metoda sovietică industrială a placării la distanță de perete. Toate acestea, pentru că „arhitectura stațiilor de metrou, factor reprezentativ al metroului orașului București, va trebui să reflecte măreția vremurilor de construire a socialismului în patria noastră” (Ibidem, pp. 83-86).

Memoriul concluziona că realizarea rețelei de metrou va îmbunătăți în mod considerabil circulația în București prin realizarea unor legături rapide între centru și periferie și între puncte diametral opuse ale orașului, prin descongestionarea arterelor centrale de liniile de tramvai și crearea condițiilor ca celelalte mijloace de transport să-și sporească viteza de deplasare, realizându-se o rețea complexă de transport în care rețeaua de suprafață va completa rețeaua subterană și se va dezvolta împreună cu aceasta, în special în zona periferică, prin crearea de noi trasee pentru tramvaie, troleibuze și autobuze (Ibidem, p. 158). Această dezvoltare a sistemului de transport public din Capitală trebuia să țină cont de planul general de dezvoltare a orașului, care prevedea noi artere de circulație, piețe și magistrale, precum canalul navigabil Dâmbovița, și de creșterea numărului de locuitori, creând totodată posibilități de dezvoltare a Capitalei (Ibidem, p. 160).

În evaluările privind construirea metroului bucureștean au fost luate în calcul două variante de tunel, una la adâncimea de 20-25 m și alta la 35-40 m, varianta a doua fiind mai costisitoare cu 13%. Astfel, costul total apreciat se ridica la 390 milioane lei/km, respectiv 450 milioane lei/km, rezultând în total 9 miliarde de lei în prima variantă și 10,5 miliarde lei în cea de-a doua, pentru etapa I de construcție, având 23,1 km lungime și un termen de execuție până în anul 1965 (Ibidem, p. 177).

Efortul depus în vederea construirii metroului bucureștean a lăsat în urmă un volum de cercetări cuprins în 14 lucrări de studii de sinteză (Constantinescu, Fornoga & Tănăsache, 1988, p. 7).

Faptul că o serie de elemente ale proiectului erau omise din planul inițial, probabil ca urmare a celerității solicitărilor și a slabei pregătiri, este evidențiat de solicitările de suplimentare a diferitelor materiale la scurt timp după depunerea planului. Astfel, la 13 aprilie 1953, Consiliul de Miniștri emitea Hotărârea nr. 747 prin care aproba suplimentarea planului Direcției Generale a Metroului București de aprovizionare pe anul 1953 cu cantitatea de 42 tone de burlane de foraj de la 6"-20", din detubările Ministerului Industrii Petrolului – Sovrompetrol (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, H.C.M., dosar nr. 649/1953, f. 2).

Metroul bucureștean, construit „pe baza tehnicii înaintate și a bogatei experiențe a constructorilor minunatelor metrouri din U.R.S.S”, ar fi trebuit să îndeplinească și funcția de adăpost în caz de război, fiind recomandate adâncimi de 20 până la 40 metri. Acest fapt ar fi condus la costuri pe care economia țării din acea perioadă nu le putea susține, motiv pentru care construirea metroului a fost amânată (Udriște, 2009, p. 5). Anvergura acestui proiect impunea, prin cutumele vremurilor, dar și ale stării de fapt, consultarea consilierilor sovietici în vederea avizării lui. Proiectul a fost respins, fiind considerat o aspirație prematură a regimului de la București. Motivația oferită a specificat problema pusă de condițiile geologice dificile, de faptul că pânza de apă freatică se găsea foarte aproape de suprafață, de seismicitatea zonei și situația imobilelor afectate de cutremurul din 1940. Toate aceste probleme identificate impuneau soluții tehnice considerate imposibile pentru lagărul socialist (Ianuș, 2015, pp. 18-19). Pe de altă parte, trebuie luat în considerare faptul că la sfârșitul anilor '50 nu se realizaseră încă marile ansambluri de locuințe care să reclame necesitatea construirii metroului, astfel încât nu traficul sau supraaglomerarea urbană erau problema, ci mai degrabă mijloacele de transport insuficiente. Ulterior, însă, după construirea marilor ansambluri rezidențiale, așa cum erau Titan – Balta Albă și Drumul Taberei – Militari, s-a simțit lipsa unor legături fluente între cartiere și între acestea și zona centrală, transportul în comun făcând cu greu față deservirii populației. În sensul îmbunătățirii transportului în comun, pe lângă o serie de soluții privind sistematizarea rutieră, se impunea crearea unei rețele de transport de mare capacitate și viteză, de tip metrou, care să fie integrată rețelei de suprafață alcătuită din autobuze, troleibuze și tramvaie (Stănescu, 1972, p. 427).

Ideea realizării metroului bucureștean este reluată în cadrul ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 15 februarie 1972, când Nicolae Ceaușescu hotăra „instituirea unei comisii care să elaboreze propuneri în legătură cu dezvoltarea transportului în comun în municipiul București, îndeosebi prin construirea unor căi de comunicații dotate cu mijloace electrice de mare capacitate și viteză, precum și construirea metroului”, iar la sfârșitul anului următor, comisia astfel instituită, prezenta concluziile legate de demararea lucrărilor de construire a metroului. În cadrul unei conferințe organizate în anul 1974, Institutul „Proiect București” prezenta planul principalelor magistrale ale viitorului metrou bucureștean. După ce, la Congresul al XI-lea al P.C.R. din noiembrie 1974, s-a decis elaborarea documentației tehnice în vederea construirii metroului, pentru ca lucrările să fie demarate anul următor (Constantinescu *et alii*, 1988,

p. 8), în cadrul ședinței Comitetului Politic Executiv din 17 ianuarie 1975, a fost aprobat proiectul de decret privind înființarea Întreprinderii „Metroul București”, cu indicația de a se include prevederea că posturile din schema de funcțiuni a întreprinderii vor fi încadrate cu personal, pe măsura necesităților (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie*, dosar nr. 7/1975, f. 4), urmând ca Întreprinderea de Exploatare a Metroului București (I.E.M.B.), actuala S.C. Metrorex S.A., să fie înființată la 1 august 1977 (Udriște, 2009, p. 5), după doi ani și jumătate.

Dorința liderilor de la București era ca dezvoltarea țării să fie făcută prin forțe proprii, lucru întărit de afirmația lui Nicolae Ceaușescu în cadrul ședinței: „Am văzut problemele de organizare, însă trebuie să vă spun că totul trebuie executat în țară, inclusiv scuturile” (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Cancelarie*, dosar nr. 7/1975, f. 40).

Înființată la începutul anului 1975, Întreprinderea „Metroul București” (I.M.B.), actuala S.C. Metroul S.A., avea să concentreze într-un foarte scurt timp specialiștii care activaseră atât în domeniul construcțiilor, transporturilor cât și în cel extractiv, și anume construcțiile de căi ferate, hidrocentrale, mine și rețele edilitare subterane (Ianuș, 2015, p. 38). Complexitatea construirii metroului bucureștean aduna în I.M.B. specialiști constructori, arhitecți, geologi, mineri, mecanici, automatiști, ingineri, desenatori, tehnicieni etc. provenind din institutele de proiectare, cercetare, din învățământ ori din producție (Ianuș, 2015, pp. 40-42).

Privind harta metroului bucureștean, constatăm încă o dată că traseele propuse în variantele anterioare nu corespund cu ce s-a construit. De această dată, deși existau studii de trafic, rețeaua a evoluat conjunctural, pe baza comenzii politice, fapt ce a condus la apariția a două sisteme de transport, subteran și suprateran, neintegrate, deși inițial acesta era scopul declarat (Panaiteescu, 2012, p. 167).

La indicațiile lui Nicolae Ceaușescu, a fost demarată proiectarea primului tronson de metrou care pornea de la Întreprinderea „Semănătoarea” și ajungea la Întreprinderea „Timpuri Noi” și care s-a realizat în săpătură deschisă, având pe traseu cinci stații. Din nou este relevată importanța și complexitatea demersului prin implicarea în realizarea acestuia a nu mai puțin de patru ministere: Ministerul Energiei Electrice, Ministerul Transporturilor, Ministerul Construcțiilor Industriale și Ministerul Agriculturii (Ianuș, 2015, pp. 48-49).

Termenele asumate de I.M.B. au condus la situația în care s-au „ars etape”, când principiul *proiectare – prototip – încercare – reproiectare – serie* a fost abandonat (Ibidem, p. 52).

Demararea lucrărilor, în aprilie 1975 (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 8), a scos la iveală dificultățile demersului, astfel că terenul mâlos și infiltrațiile puternice pe tot traseul menționat creau probleme în realizarea excavațiilor și betonarea galeriei (Ianuș, 2015, p. 52). Această situație a fost expusă pe puncte inginerului Nicolae Popa, directorul general adjunct, de către profesorul Ion Stănculescu, cel care coordona această activitate. Primul punct se referea la investigarea insuficientă a solului Bucureștiului, cu efecte negative în traseul scuturilor care astfel înaintau pe un teren necunoscut. Scuturile care urmau să fie realizate erau cu „front deschis” și cu excavație manuală, existând pericolul

pierderii controlului excavației. Acest tip de scut putea provoca tasări importante în teren și la suprafață. O altă problemă o reprezenta faptul că traseul urmărea vechile artere ale Capitalei, pe care se găseau imobile vulnerabile. Lipsa muncitorilor calificați pentru o astfel de lucrare crea reale probleme în realizarea obiectivului (Ibidem, pp. 54-55).

Importanța construirii metroului bucureștean și a problemelor întâmpinate i-a făcut pe factorii decidenți să propună spre analiză proiectele și stadiile lucrărilor atât specialiștilor români cât, mai ales, specialiștilor străini, din spațiul extracomunist, așa cum a fost profesorul Herald Wagner de la Universitatea Tehnică din Hanovra, care a și vizitat șantierul și a analizat stadiul lucrărilor și procedeele de lucru, venind la final cu o serie de sfaturi, cel mai important, poate, fiind acela legat de problema apei subterane, sugerând, în absența unor studii hidrogeologice aprofundate, sondarea în foraje și adoptarea, de la caz la caz, a soluției celei mai potrivite (Ibidem, pp. 57-60).

La construirea Magistralei II-M2 a fost identificată altă problemă în înaintarea lucrărilor, și anume apropierea de clădirile înalte construite în interbelic, aflate pe Bulevardul Magheru-Bălcescu-1848, care suferiseră în urma seismului din 1940. Pentru această zonă a fost aleasă varianta de execuție în săpătură deschisă (Ibidem, pp. 63-64).

O altă problemă întâlnită a fost cea a subtraversării rețelei edilitare, în situația unei cunoașteri reduse a acesteia, dar și a modificărilor geologice provocate de deplasarea scutului, așa cum este tasarea terenului de deasupra. Rețeaua edilitară era realizată în marea ei parte la început de secol, iar traseele conductelor nu respectau reguli de sistematizare urbană, în principal pentru că acestea nici nu existau la momentul realizării lor; astfel, că acolo unde era posibil, rețelele erau evitate, altele se deviau ori erau întrerupte temporar și de multe ori se mergea „la risc”, astfel provocându-se inevitabil întreruperi involuntare ale alimentării (Ibidem, pp. 67-68). Evitarea problemelor ridicate de rețeaua edilitară a orașului se putea face prin construirea tunelurilor la o adâncime mult mai mare, soluție care presupunea însă o mai complicată rezolvare a problemei apei freatice (Ibidem, p. 69). Așadar, putem spune că soluția la o problemă crea altă problemă.

Constructorul a fost pus într-o situație dificilă, ca urmare a standardizării greșite a producției de bolțari necesari în construirea tunelului, care accepta o marjă de eroare mai mare decât cea propusă de specialiști, cu efecte în rezistența acestor produse care au suferit fisurări în timpul construcției. Această situație pune în discuție însăși construirea metroului, subiectul fiind de notorietate în cercurile interesate (Ibidem, pp. 74-77). Realizați la Fabrica „Progresul”, bolțarii au fost proiectați de Institutul de Cercetare al Centralei Materialelor de Construcții și testați de I.N.C.E.R.C. (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 20).

Un alt aspect al problemei construirii metroului bucureștean a fost diferența de ritm între realizarea galeriilor și producția materialelor necesare finalizării galeriilor, fapt ce a condus la măsuri de scurtare a proceselor tehnologice în producție, cu efecte negative legate de rezistența materialelor (Ianuș, 2015, pp. 80-81).

Problema apei subterane a fost, fără îndoială, cea mai mare problemă cu care s-au confruntat constructorii metroului, datorată componenței solului Bucureștiului, care era una extrem de problematică, prezentând schimbări foarte dese în ceea ce privește

stratificația. Prima soluție tehnică în realizarea asecării apei subterane a reprezentat-o evacuarea apei cu ajutorul pompelor (Ibidem, pp. 89-98). O altă soluție, care a fost aplicată experimental, a fost cea a înghețării apei subterane (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 22), soluție care presupunea costuri mari, atât financiare, cât și de timp, însă termenele scurte impuneau soluții rapide. Multe dintre tehnologiile și formulele de construcții aplicate la construirea metroului bucureștean au fost aplicate „din mers”, experimental și puse în practică contracronometru, în încercarea de a respecta termenele limită impuse de conducerea partidului (Ibidem).

Proiectarea și producerea scuturilor în țară s-au confruntat cu o serie de dificultăți. Mai întâi, faptul că scuturile pentru metrou au fost concepute după un scut folosit în construcția de căi ferate, redus la scară, nu a presupus folosirea acestuia în condițiile solului bucureștean. Un alt neajuns a fost producerea în paralel a celor șase scuturi, fără testări ale primului ori îmbunătățiri aduse în timpul exploatării. Au fost întâmpinate, astfel, probleme în ceea ce privește temperatura ridicată a uleiului hidraulic în sistemul de propulsie. Blocarea importurilor prin decizie politică a avut repercusiuni în privința calității componentelor și a termenelor de livrare. Un alt element important îl reprezenta faptul că Întreprinderea „23 August” era angrenată în realizarea planului de mașini atât pentru piața internă cât, mai ales, pentru export (Ianuș, 2015, pp. 102-118).

Volumul mare al lucrărilor poate fi subliniat de câteva valori de la construirea Magistralei I a metroului bucureștean, unde au fost excavate aproximativ 4 milioane de metri cubi de pământ, au fost turnați 900.000 metri cubi de betoane, au fost construiți 420.000 metri pătrați de pereți de rezistență, au fost instalați peste 3.000 kilometri de cabluri electrice și de telecomunicații și a fost subtraversată Dâmbovița de mai multe ori (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 10).

La 16 noiembrie 1979 metroul a fost dat în exploatare *experimental cu public*, dar inaugurarea oficială a fost făcută la 19 decembrie 1979, iar procesul-verbal de „recepție a punerii în funcțiune” a fost semnat la 27 decembrie (Udriște, 2009, p. 5). Primul tronson al Magistralei I avea o lungime de 8,1 km și șase stații: Semănătoarea, Grozăvești, Eroilor, Izvor, Piața Unirii, Timpuri Noi, extins în decembrie 1981 cu încă șase stații între Timpuri Noi și Republica. În 1985 rețeaua de metrou ajungea la o lungime de 37,3 km (Velescu, 2009, p. 85). Ulterior, rețeaua de metrou s-a dezvoltat, având în 1989 trei magistrale cu 40 stații (Buiumaci, 2013, pp. 6-7). Vagoanele care compuneau trenurile de metrou au fost realizate la Întreprinderea de Vagoane Arad (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 11).

Ședința în care a fost luată în discuție dezvoltarea în continuare a rețelei de metrou a început cu anunțul făcut de Nicolae Ceaușescu legat de achitarea datoriei externe a României, acel demers prin care a înfometat și a lipsit de încălzire populația țării. Redăm în continuare textul stenogramei ședinței Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al P.C.R. din 31 martie 1989, referitoare la situația metroului bucureștean (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Cămară, dosar nr. 19/1989, f. 10-15):

„PUNCTUL 3

Tov. Nicolae Ceaușescu: Raport privind punerea în funcțiune a magistralei a 3-a și propuneri de dezvoltare în continuare a metroului.

În august urmează să se dea în funcțiune și linia care se construiește acum. Întreprinderea de construcții spune că nu mai are de lucru, că deja au scos o serie de scuturi și le țin deja pe câmp că nu au de lucru. Le-am spus că trebuie să înceapă să caute să mergem în străinătate deja că au căpătat experiență și lucrează bine.

Discutasem anterior să prelungim traseul până aproape de comuna Dudești, la Policolor.

Tov. Elena Ceaușescu: Până aproape de Brănești.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Până aproape de Dudești și dincoace îl facem pe Grivița până la Bucureștii Noi. Câte stații facem, acest lucru o să-l discutăm, nu stabilim aici. Trebuie să se țină seama de distanțele pe care le-am stabilit. Să se facă proiectul!

În perspectivă, să vă gândiți că eventual va trebui să mergem pe Colentina până sus la comuna Voluntari și pe Rahova prin Piața Unirii, Piața Coșbuc, până sus, dar acestea să le mai studiem.

Acum să înceapă să pregătească proiectul ca să și înceapă!

Ei propun aici finele lui 1991. Să fie la 23 august, cu 4 luni mai devreme, gata, tot în august 1991. Dar acestea o să le discutăm mai concret.

Dacă sunteți de acord? (*Toți tovarășii sunt de acord.*)”

La efortul construirii metroului bucureștean au participat specialiști din peste 40 de institute de proiectare, cercetare, învățământ împreună cu muncitori și specialiști de la 45 de întreprinderi colaboratoare (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 10-11).

Ca urmare a deciziei de a dirija traseele metroului către zonele industriale, au rămas în afara proiectului cartiere în plină dezvoltare precum Pantelimon, Colentina, Drumul Taberei sau Rahova, deși se discuta despre unele dintre acestea, așa cum se poate vedea mai sus. Pe lângă aceasta, intervenția în câteva rânduri asupra traseului a avut efect negativ, așa cum este cazul devierii Magistralei II pe șoseaua Berceni, în detrimentul șoselei Obregia (fost Metalurgiei) (Panaiteescu, 2012, pp. 167, 171).

Primele două magistrale ale metroului însumau 46,2 km (27,8 km Magistrala I, 18,4 km Magistrala II și tronsonul de legătură de la Gara de Nord, cu 2 km) cu 32 de stații. Magistrala I are 17 stații, repartizate în 4 tronsoane: Crângași, Semănătoarea, Grozăvești, Eroilor, Izvor, Piața Unirii 1, Timpuri Noi, Mihai Bravu, Dristor, Leontin Sălăjean, Titan, Muncii, Republica, Politehnica, Armata Poporului, Păcii, Industriilor, cu 2 depouri la Ciurel și Militari. Ulterior, a fost construită între stațiile Armata Poporului și Păcii stația Gorjului (1994). Magistrala II este compusă din 14 stații, repartizate tot pe 4 tronsoane: stația tehnică I.M.G.B., stația I.M.G.B., Apărătorii Patriei, Piața Sudului, Constantin Brâncoveanu, Pieptănari, Tineretului, Piața Unirii 2, Universității, Piața Romană, Piața Victoriei, Aviatorilor, Aurel Vlaicu, Pipera, cu depou la I.M.G.B. Exista, la nivelul anului 1987, tronsonul de legătură care avea o singură stație: Gara de Nord. Magistrala III, în

lungime de 9,9 km, cu termen de dare în folosință la începutul anului 1989, era compusă din 6 stații plecând de la Gara de Nord la Piața Victoriei, Ștefan cel Mare, Obor, Iancului, Piața Muncii, Dristor 2 (Constantinescu *et alii*, 1988, p. 13, 31), urmând traseul de la Gara de Nord la stația Crângași, prelungire realizată în decembrie 1987, care a dus astfel Magistrala I la un total de 19 stații pe o distanță de 30,7 km. În mai 1991 este pus în funcțiune tronsonul Republica – Pantelimon, în lungime de 1,4 km. Metroul bucureștean ajungea astfel la o rețea compusă din patru magistrale: M1 Dristor – Pantelimon; M2 Berceni – Pipera; M3 Preciziei – Anghel Saligny, realizată în mai multe etape, segmentul vestic al acesteia făcând inițial parte din M1, apoi completată cu extinderea către est prevăzută încă din 1989 cu următoarele stații: 1 Decembrie 1918, Nicolae Teclu, Anghel Saligny; M4 Gara de Nord – Lac Străulești, construită în 3 etape, prima finalizată în anul 2000 când a fost dat în folosință tronsonul 1: Gara de Nord 2, Basarab 2, Grivița și 1 Mai, urmat de tronsonul 2 cu stațiile Jiului și Parc Bazilescu în 2011, apoi Laminorului și Lac Străulești în 2017 (www.metrorex.ro/_read474-1). La aceste magistrale se adaugă M5, Drumul Taberei – Pantelimon, parțial dată în folosință pe tronsonul Râul Doamnei - Eroilor și despre care voi detalia mai jos. Detalii despre rețeaua de metrou găsim pe site-ul Metrorex de unde aflăm că există un număr de 4 depouri, că distanța medie între două stații este de 1,5 km lungimea unei stații este cuprinsă între 135 și 175 m, adâncimea medie a unei stații este de 12 m, ecartamentul are 1.432 mm, Sistemul Automat de Taxare cu cartela magnetică a fost introdus în anul 1995 și a fost modernizat în 2000. În 2006 a fost realizată împreună cu R.A.T.B. o platformă funcțională care permitea utilizarea unor titluri de transport comune, aceasta fiind prima etapă a integrării tarifare Metrorex – R.A.T.B. În prezent, este suspendată colaborarea între cele două societăți. Modernizarea S.A.T. se află în curs de realizare – 2018 (www.metrorex.ro/rapoarte_si_studii_p1402-1).

Un aspect important îl reprezintă schimbarea denumirilor stațiilor care aveau un caracter propagandistic pentru regimul comunist și, după schimbarea de regim, nu mai corespundeau cerințelor. Acestea au fost schimbate în două etape, astfel că după Revoluția din Decembrie au fost schimbate numele stațiilor: „Leontin Sălăjean” în „Nicolae Grigorescu”, „Pieptănari” în „Eroii Revoluției” și „Muncii” în „Costin Georgian” (www.historia.ro/sectiune/general/articol/legenda-numelor-statiilor-de-metrou-din-capitala-stiti-care-este-singurul-peron-din-bucuresti-aflat-la-suprafata), iar din 2009 stația „Semănătoarea” devine „Petrache Poenaru”, „Armata Poporului” – „Lujerului”, „Industriilor” – „Preciziei”, „Depoul I.M.G.B.” – „Berceni”, „I.M.G.B.” – „Dimitrie Leonida”, „Laromet” – „Laminorului”, „Policolor” – „Nicolae Teclu”, „Linia de Centură” – „Anghel Saligny” (economie.hotnews.ro/stiri-consumator-5899953-opt-statii-metrou-incepand-sambata-nume-noi.htm#self).

La nivelul anului 1991 erau în studiu două trasee în vederea dezvoltării rețelei metroului bucureștean: unul care să asigure legătura între cartierele Drumul Taberei și Pantelimon, via Universitate, iar cel de-al doilea pe ruta Rahova – Piața Unirii – Colentina (Coroiu *et alii* [1992], p. 5). Există în prezent cel puțin două mari proiecte de extindere a

rețelei metroului bucureștean, dintre care unul care să lege Drumul Taberei de centru, la Universitate, continuându-se, apoi, până în cartierul Pantelimon, propus în două etape. Primul tronson al Magistralei V, cuprins între Râul Doamnei și Hașdeu (Operă), are o lungime de 6,8 km pe care sunt prevăzute 10 stații. Inaugurat la 15 septembrie 2020 (http://www.metrorex.ro/_read639-1), cu o întârziere de cinci ani (https://www.digi24.ro/stiri/economie/transporturi/astazi-se-deschide-magistrala-5-locuitorii-din-drumul-taberei-vor-circula-cu-metroul-dupa-5-ani-de-intarzieri-1368327?__grsc=cookieIsUndef0&__grts=53402066&__grua=1ff00e4e670b29ae900de8e806db9ac1&__grn=1), Magistrala 5 are următoarele stații: Eroilor 2, Academia Militară, Orizont, Favorit, Tudor Vladimirescu, Parc Drumul Taberei, Romancierilor - de unde, o linie se deplasează către Valea Ialomiței, iar cealaltă își continuă traseul către Constantin Brâncuși - Râul Doamnei. Dacă inițial magistrala era prevăzută a fi construită în două etape: I. Drumul Taberei - Universitate cu 13 stații, în plus fiind Hașdeu, Cișmigiu, Universitate 2, și II. Universitate - Pantelimon (http://www.b365.ro/bei-stabileste-zilele-acestea-daca-finanteaza-tronsonul-universitate-pantelimon-de-pe-m5_84942.html#n accesat la 02.03.2019.), ulterior Metrorex a decis suplimentarea cu o etapă, respectiv pentru tronsonul cuprins între Eroilor 2 - Piața Iancului (http://www.metrorex.ro/Resurse/Stadiu%20Proiecte%20Investitii/STADIU_proiecte%20investitii.pdf), cu stațiile Hașdeu, Cișmigiu, Universitate 2, C.A. Rosetti, Calea Moșilor, Foișorul de Foc, Mătășari și Piața Iancului, urmând ca tronsonul Piața Iancului - Pantelimon să se realizeze în etapa a treia, cu stațiile: Șoseaua Iancului, Arena Națională, Chișinău, Morarilor, Spitalul Sf. Pantelimon, Granitul, Pantelimon (<http://www.mt.gov.ro/web14/transparenta-decizionala/consultare-publica/acte-normative-in-avizare>). În prezent, odată cu inaugurarea Magistralei V, rețeaua subterană a ajuns la o lungime de 78 km de cale dublă care deservește un număr de 63 de stații. Acesta este primul proiect de mare anvergură de după 1989, Magistralele III și IV fiind începute înaintea acestui an.

Cel de-al doilea traseu ar trebui să facă legătura între centrul orașului și Aeroportul Otopeni, ca extensie a Magistralei IV (<http://www.mt.gov.ro/web14/transparenta-decizionala/consultare-publica/acte-normative-in-avizare>). Această magistrală se află în stadiul de proiectare, cu finanțare atât internă cât și externă, și presupune o lungime de 14 km cu un număr de 12 stații: Pajura, Expoziției, Piața Montreal, Gara Băneasa, Aeroport Băneasa, Tokio (Băneasa Institut), Washington (Jandarmeriei), Paris (Padina), Otopeni Sud, Otopeni Centru, Otopeni Nord și Aeroportul Otopeni.

Pe website-ul Metrorex erau menționate în anul 2013 lucrări și studii, în diferite stadii, pentru extinderi ale rețelei existente în zonele Parcului Bazilescu - Lacul Străulești, Bragadiru - Voluntari, Păcii - zona comercială Vest sau Pipera - localitatea Pipera. De asemenea au fost inițiate demersurile pentru elaborarea studiului de fezabilitate pentru Magistrala Gara de Nord - Gara Progresul pe traseul Lac Străulești - Gara Progresul (Buiumaci, 2013, pp. 6-7), pentru care sunt propuse, cu tot cu cele care vor intersecta alte magistrale de metrou, în total 15 stații, pe traseul Gara de Nord către Piața Emil Cioran, Izvor (sau altă stație între Izvor și Eroilor), Palatul Parlamentului, Piața Regina Maria,

Gara Filaret, Viilor, Eroii Revoluției, Bacovia, Piața Progresul, Toporaș, Grădiștea, Luică, Alexandru Moldoveanu, până la Gara Progresul (http://www.economica.net/metroul-sa-va-efectua-studiul-de-fezabilitate-pentru-noua-linie-de-metrou-gara-de-nord-gara-progresul_142335.html#n). Aceste magistrale aflate în proiectare sunt Magistrala IV: Lac Străulești - Gara de Nord - Gara Progresul, Magistrala V: Drumul Taberei - Pantelimon, Magistrala VI: Gara de Nord - Otopeni, Magistrala VII: Bragadiru – Voluntari (http://www.metrorex.ro/rapoarte_si_studii_p1402-1). Pe lângă acestea, Metrorex propune extinderea Magistralei II la ambele capete, Pipera și Berceni, cu câte două stații, ambele extinderi cu câte 1,6 km (<http://www.bucurestifm.ro/2018/10/23/metrorex-are-planuri-mari/?fbclid=IwAR0rNbzhVsVI9UdmoMcInAssXpCtZQLZQNlg8DKvKOGC4P59eo477xTTYU4>). La prelungirea liniei M2 către Berceni ar urma să participe și Primăria Sectorului 4 București (<https://www.zf.ro/construcții-imobiliare/primaria-sector-4-vrea-sa-deschida-o-noua-statie-de-metrou-trenul-va-merge-doar-pe-la-suprafata-17533200?fbclid=IwAR1wKTHi37OXx4BF4QMRVLMaQV8HP-dBGBcokRpi4G2unsPV349BaRkT40> și https://www.economica.net/statie-noua-de-metrou-bucuresti-berceni-centura-primaria-sectorului-4-somet_183488.html).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Arhive / Archives

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale

Fond C.C. al P.C.R., secția Cămară, dosar nr.: 103/1952, 7/1975 și 19/1989.

Fond C.C. al P.C.R., secția Cămară, H.C.M., dosar nr.: 103/1953, 132/1953, 497/1953 și 649/1953.

Monografii și articole / Monographs and studies

Buiumaci, C.P., 2012, „O idee pusă în practică după 70 de ani”, în *Istorie și civilizație*, 30, pp. 44-47.

Buiumaci, C.P., 2013, „Metroul bucureștean”, în *Literatorul*, 171, pp. 6-7.

Coroiu, E., Sandu, P., Miculescu, C. & Panaitescu, A., 1992, *Metroul București*, Editura Trado, București.

Constantinescu, P., Fornoga, R. (coord.), Tănăsache, I., 1988, *Metroul București, emblemă pentru tinerețea orașului*, Editura Meridiane, București.

Ianuș, D., 2015, *Amintiri din tunelurile metroului bucureștean*, Editura Meronia, București.

Majuru, A., 2004, „București: integrare europeană prin proiecte urbanistice (1930-1990)”, în *M.I.M.*, vol. XVIII, București, pp. 95-102.

Ministerul Căilor Ferate, Direcția Generală a Metroului București (M.C.F.-D.G.M.B.), 1953, *Memoriul tehnico-economic asupra construcției metroului în orașul București*, Prezentarea rezumativă a memoriului tehnico-economic, volumul 1.

Panaitescu, A., 2012, *De la Casa Scânteii la Casa Poporului: patru decenii de arhitectură în București 1945-1989*, Editura Simetria, București.

Petculescu, N.I., 1942, „Viitorul metropolitan al Bucureștilor”, în *B.S.P.*, nr. 3, pp. 450-469.

Primăria Municipiului București (P.M.B.), 1935, *Planul director de sistematizare decretat la 9 mai 1935 – Memoriu justificativ și planuri*, Editura Institutului Urbanistic al României din București, București.

- Rădulescu, T.A., 1929, *Planul de sistematizare a Capitalei*, Tipografia Ion C. Văcărescu, București.
- Stănescu, T., 1972, „Dezvoltarea orașului București în anii socialismului”, în *M.I.M.*, vol. IX, București, pp. 421-429.
- Stroescu, I.M., 1906, *Proiect pentru sistematizarea planului orașului București. Memoriu justificativ*, f.e., București.
- Udriște, O., 2009, „30 de ani de exploatare a metroului bucureștean”, în *U.I.*, 17, pp. 4-5.
- Velescu, O., 2009, „Comerțul bucureștean în anii 1985-1986” în *M.I.M.*, vol. XXIII, București, pp. 82-108.

Resurse web / Web Ressources

- http://www.metrorex.ro/_read639-1 accesat la 16.09.2020.
- https://www.digi24.ro/stiri/economie/transporturi/astazi-se-deschide-magistrala-5-locuitorii-din-drumul-taberei-vor-circula-cu-metroul-dupa-5-ani-de-intarzieri-1368327?__grsc=cookieIsUndef0&__grts=53402066&__grua=1ff00e4e670b29ae900de8e806db9ac1&__grrn=1 accesat la 16.09.2020.
- http://www.b365.ro/bei-stabileste-zilele-acestea-daca-finanteaza-tronsonul-universitate-pantelimon-de-pe-m5_84942.html#n accesat la 02.03.2019.
- http://www.metrorex.ro/Resurse/Stadiu%20Proiecte%20Investitii/STADIU_proiecte%20investitii.pdf accesat la 16.09.2020.
- <http://www.mt.gov.ro/web14/transparenta-decizionala/consultare-publica/acte-normative-in-avizare> accesat la 20.07.2019.
- http://www.economica.net/metroul-sa-va-efectua-studiul-de-fezabilitate-pentru-noua-linie-de-metrou-gara-de-nord-gara-progresul_142335.html#n accesat la 23.08.2018.
- <http://www.bucurestifm.ro/2018/10/23/metrorex-are-planuri-mari/?fbclid=IwAR0rNbzhVsVI9UdmoMcInAssXpCtZQLZQNlg8DKvKOGC4P59eo477xTYU4> accesat la 23.10.2018.
- <https://www.zf.ro/constructii-imobiliare/primaria-sector-4-vrea-sa-deschida-o-noua-statie-de-metrou-trenul-va-merge-doar-pe-la-suprafata-17533200?fbclid=IwAR1wKTHi37OXx4BF4QM RVLMEaQV8HP-dBGBcokRpi4G2unsPV349BaRkT40> accesat la 27.09.2018.
- https://www.economica.net/statie-noua-de-metrou-bucuresti-bercen-centura-primaria-sectorului-4-somet_183488.html accesat la 16.09.2020.
- http://www.metrorex.ro/rapoarte_si_studii_p1402-1 accesat la 10.05.2018.
- http://www.metrorex.ro/istoric_metrorex_p1347-1 accesat la 02.08.2018.
- http://www.metrorex.ro/Resurse/Harta/harta2017_iunie.pdf accesat la 11.08.2018.
- <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/legenda-numelor-statiilor-de-metrou-din-capitala-stiti-care-este-singurul-peron-din-bucuresti-aflat-la-suprafata> accesat la 20.07.2018.
- <https://economie.hotnews.ro/stiri-consumator-5899953-opt-statii-metrou-incepand-sambata-nume-noi.htm#self> accesat la 20.07.2018.
- http://www.economica.net/metroul-sa-va-efectua-studiul-de-fezabilitate-pentru-noua-linie-de-metrou-gara-de-nord-gara-progresul_142335.html#n accesat la 23.09.2018.
- <http://www.bucurestifm.ro/2018/10/23/metrorex-are-planuri-mari/?fbclid=IwAR0rNbzhVsVI9UdmoMcInAssXpCtZQLZQNlg8DKvKOGC4P59eo477xTYU4> accesat la 23.10.2018.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Harta traseelor metroului bucureștean propuse în anul 1953. (*Memoriul tehnico-economic asupra construcției metroului în orașul București*).

Figure 1. The map of the Bucharest subway system proposed in 1953. (*The Technical and Economic Report of the Construction of the Subway in the City of Bucharest*).

Figura 2. Vizita lui Nicolae Ceaușescu la stația de metrou Republica, la 19 octombrie 1977. (Colecția Fotografii, cărți poștale și clișee fotografice a Muzeului Municipiului București).

Figure 2. Nicolae Ceaușescu's visit at the Republica subway station on October 19th 1977. (The Photography Collection of the Bucharest Municipality Museum).

Figura 3. Vizita lui Nicolae Ceaușescu la metrou, inspectând un vagon construit la Întreprinderea de Vagoane Arad, la 19 octombrie 1977. (Colecția Fotografii, cărți poștale și clișee fotografice a Muzeului Municipiului București).

Figure 3. Nicolae Ceaușescu's visit of the subway, inspecting a wagon built at the Arad Wagon Factory, on October 19th 1977. (The Photography Collection of the Bucharest Municipality Museum).

Figura 4. Medalie emisă cu ocazia dării în folosință a Tronsonului III al Magistralei I, cuprins între stațiile Eroilor și Industriilor, la 19 august 1983. (Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Figure 4. Medal issued on the occasion of the putting into service of the Section III of Line I, between Eroilor and Industriilor stations, on August 19th 1983. (Collection of Cezar Petre Buiumaci).

Figura 5. Centrul de monitorizare al traficului din stația de metrou Eroilor. (Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Figure 5. Centre for the monitorisation of traffic at the Eroilor subway station. (Cezar Petre Buiumaci Collection).

Figura 6. Stația de metrou Titan. (Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Figure 6. The Titan subway station. (Cezar Petre Buiumaci Collection).

Figura 7. Stația de metrou Mihai Bravu. (Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Figure 7. The Mihai Bravu subway station. (Cezar Petre Buiumaci Collection).

Figura 8. Harta rețelei de metrou din municipiul București. (http://www.metrorex.ro/Resurse/Harta/harta2017_iunie.pdf).

Figure 8. Map of the Bucharest Subway System. (http://www.metrorex.ro/Resurse/Harta/harta2017_iunie.pdf).

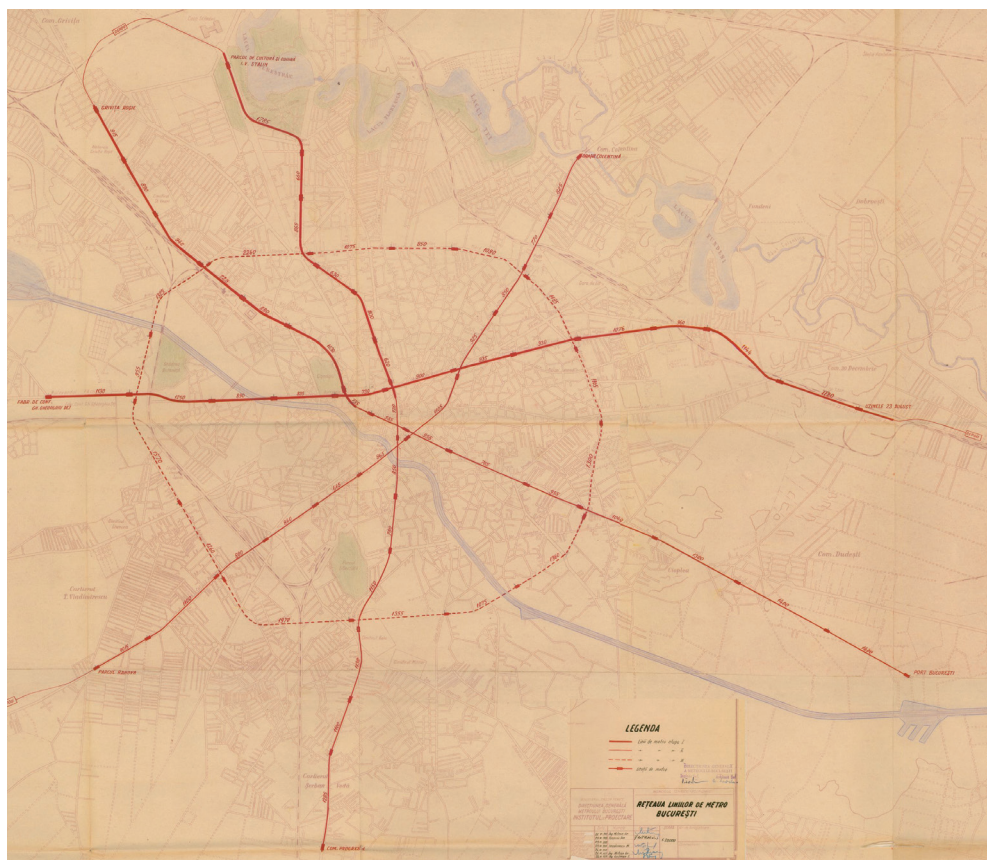

Fig. 1 Harta traseelor metroului bucureștean propuse în anul 1953.
(Memoriul tehnico-economic asupra construcției metroului în orașul București).

Fig. 2 Vizita lui Nicolae Ceaușescu la stația de metrou Republica, la 19 octombrie 1977.

(Colecția Fotografii, cărți poștale și clișee fotografice a M.M.B.).

Fig. 3 Vizita lui Nicolae Ceaușescu la metrou, inspectând un vagon construit la Întreprinderea de Vagoane Arad, la 19 octombrie 1977. (Colecția Fotografii, cărți poștale și clișee fotografice a M.M.B.).

Fig. 4 Medalie emisă cu ocazia dării în folosință a Tronsonului III al Magistralei I, cuprins între stațiile Eroilor și Industriilor, la 19 august 1983. (Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 5 Centrul de monitorizare a traficului din stația de metrou Eroilor. (Colecția Cezar Petre Buiumaci).

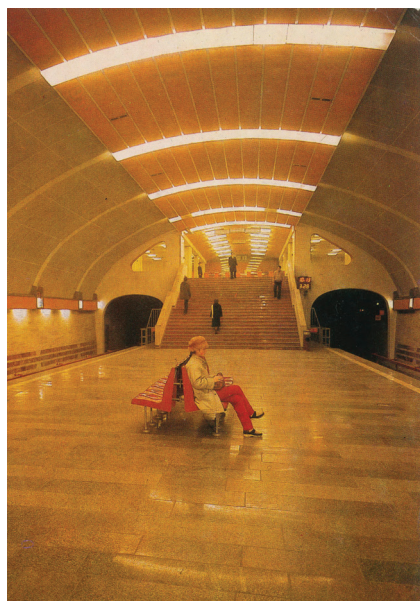

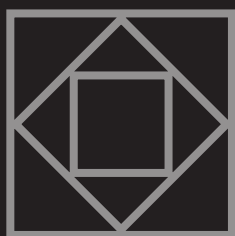
Fig. 6 Stația de metrou Titan.
(Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 7 Stația de metrou Mihai Bravu.
(Colecția Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 8 Harta rețelei de metrou din municipiul București.
(http://www.metrorex.ro/Resurse/Harta/harta2017_iunie.pdf).

PATRIMONIUL

SCHITUL IZVORANI, METOH AL MĂNĂSTIRII MIHAI VODĂ

Letiția-Mirela CRISTEA¹

Cuvinte-cheie: Mănăstirea Mihai Vodă; egumen; metoh; hram; moșie; țigani.

Keywords: Mihai Voda Monastery; abbot; metoh; church; property; gypsies.

Rezumat: Singura ctitorie a lui Mihai Viteazul din București a beneficiat, încă de la început, de o avere destul de însemnată la care i s-au adăugat și așezăminte monahale care, prin închinarea lor, făceau ca Mănăstirea Mihai Vodă să devină unul dintre cele mai bogate lăcașuri de cult din București.

Numele schitului Izvorani este legat de egumenul Luca, cunoscut în istoria bisericească drept una din personalitățile marcante ale perioadei sale. Începând cu el și terminând cu Gheorghe, fiecare egumen și-a arătat dragostea față de lăcașul religios păstorit, prin achiziționarea de proprietăți. Conform obiceiului timpului, domnitorii au susținut prin diverse acte sfântul lăcaș de la Izvorani, sperând că, astfel, mănăstirea va avea grijă de sufletele lor, ale strămoșilor, precum și ale urmașilor lor. Dezastrele provocate de cutremurul din timpul domniei lui Constantin Șerban Basarab, precum și vârstele înaintate, i-au constrâns pe nepoții egumenului ca, în anul 1693, să închine Mănăstirii Mihai Vodă schitul Izvoranilor.

Abstract: The only foundation of Michael the Brave in Bucharest was endowed from the beginning with a significant fortune to which they were added monastic settlements which made the Mihai Voda Monastery to become one of the richest places of worship in Bucharest.

The name of the Izvorani hermitage is related to the abbot Luca, known in the church history as one of the outstanding personalities of his time. Starting with him and ending with Gheorghe, each abbot showed his love for the religious place by acquiring properties. According to the custom of time, the rulers supported by various acts the hermitage of Izvorani, hoping that the monastery will take care of their souls, the souls of their ancestors, and their descendants. The disasters caused by the earthquake during Constantin Șerban Basarab's reign, as well as their age, forced the grandchildren's abbot in 1693 to dedicate the Izvorani hermitage to Mihai Voda Monastery.

Singura ctitorie a lui Mihai Viteazul din București a fost înzestrată, încă de la început, cu sate, rumâni, mori, iazuri, păduri și heleștee. O avere destul de însemnată, la care i s-au adăugat și așezăminte monahale care, prin închinarea lor, făceau ca Mănăstirea Mihai Vodă să devină unul dintre cele mai bogate lăcașuri de cult din București.

1. Muzeul Național al Țăranului Român; e-mail: cristea_letitia@yahoo.com.

În această categorie se înscrie și schitul Izvorani.

Înainte de a fi cunoscut drept metoh al ctitoriei lui Mihai Viteazul, așezământul monahal a aparținut mănăstirii athonite Simonopetra, lucru confirmat printr-un document din 1586, prin care Mihnea al II-lea Turcitul nu numai că scutea sfântul lăcaș de plata vinăriciului, ci și afirma închinarea lui la Muntele Athos: „Dat-am domnia mea această poruncă a domnii mele sfintii mănăstiri ce se cheamă Simon Petri de la Sfântul Munte, ca să fie metoh den târgul domnii mele dela Buzău, ca să fie în pace viili de vinarici pentru ci ca acest mitoh i-am dat și l-am miluit domnia mea și l-am ertat de vinarici ca să fie în paci” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet I/2, S.I. nr. 1.324).

Este primul și singurul act care numește Mănăstirea Izvorani metoh închinat Muntelui Athos.

Ca orice document, pentru a avea mai multă validitate și valoare autentică, actul era întărit la final, tradiție păstrată de-a lungul timpurilor, cu un blestem menit să îi facă pe ceilalți să-l respecte și să nu îl încalce: „Iaca și blestem am pus domnia mea cini să va ispiti a spargi această carte a domnii mele și să ia vinarici dela mitoh care s-au scris mai sus. Ca să fie cu Iuda și Arie” (Ibidem). Blestemul este un element considerabil întâlnit nu numai în documentele referitoare la acest schit, sau la Mănăstirea Mihai Vodă, ci și în toate actele timpurilor, afirmând în totalitate influența masivă a bisericii în viața cotidiană a domnilor, a boierilor și mai ales a țăranilor. Frica de blestem era atât de mare, încât documentele au fost respectate cu sfințenie generații la rând. Teama de moarte, accentuată de imaginea neputrezirii corpului după deces, considerată unul din cele mai mari blesteme posibile, era întărită de prezența a două personaje cunoscute ca trădătoare în istoria creștină. Toate acestea la un loc aveau un singur scop – conținutul documentului să fie respectat întocmai.

Se poate spune, și actele timpului o confirmă, că istoria acestui sfânt lăcaș începe cu egumenul Luca, considerat fondatorul lui, precum și cel care i-a pus baza averii. El este cunoscut în istoria bisericească drept una din personalitățile marcante ale perioadei sale. Născut în Cipru, Luca va deveni mai întâi călugăr, apoi episcop și, la final, mitropolit, cu aplecare spre arta frumosului, realizând de-a lungul anilor adevărate capodopere în ceea ce privește caligrafia și miniaturistica religioasă. Numele lui se leagă de copierea unei Evanghelii dăruite Patriarhiei de la Ierusalim, a unui Liturghier păstrat la mănăstirea athonită Lavra, precum și de o Evanghelie dăruită Ivirului de pe Sfântul Munte. El este menționat pentru prima oară, în calitate de episcop „în două cărți domnești, din anii 1583-1584, emise de Petru Vodă Cercel (Păcurariu, 1991, vol. I, p. 456), talentatul și curiosul frate al lui Mihai Vodă Viteazul. O carte este din 12 iulie, fără an, și stabilește dreptul de judecată al episcopului de Buzău, după pravilă, asupra credincioșilor din județul Râmnicul Sărat; alta, din 10 septembrie, tot fără datarea anului, se referă la județul Brăila” (Ionașcu, 1936, p. 4).

Ion Ionașcu este cel care înaintează ipoteza conform căreia instalarea lui Luca drept episcop la Buzău poate data încă din timpul primei domnii a lui Mihnea Vodă.

Realizarea în câteva fraze a biografiei mitropolitului Luca este dificilă (Păcurariu, 1991, vol. I, p. 457): „Apare pentru prima oară în noua calitate într-un hrisov al lui Radu Șerban, din noiembrie 1603, prin care întărea Mănăstirii Mărgineni satul Telega, dăruit de ctitorul ei, vornicul Drăghici”, dar putem și aminti implicarea sa în lupta împotriva catolicismului (sinodul de la Iași din august 1594, unde episcopul Luca a participat alături de mitropolitul Mihai și episcopul Partenie de Râmnic „la sinodul ținut la Iași sub președenția reprezentantului Patriarhiei de Constantinopol – Nichifor dascălul, pentru a combate trecerea rutenilor ortodocși la catolicism.”) (Ibidem, p. 371), implicarea în hotărârile referitoare la organizarea și îndrumarea Bisericii, decizii care s-au luat după sinodul de la Târgoviște de la 13 aprilie 1596² (Giurescu, Giurescu, 1976, vol. II, pp. 371-372), precum și activitatea ca diplomat, dovedind din plin capacitatea sa intelectuală prin rezultatul obținut în urma soliei trimise la Moscova³ (Păcurariu, 1991, vol. I, p. 457). De asemenea, este amintit alături de episcopul „Teofil de Râmnic și 12 boieri – Dumitru din Cepturi (Dădești și Ipotești) fost mare logofăt și vornic; Mitrea Dumitru (altul decât precedentul) fost mare vornic; Chisar vornicul din Leotești mare logofăt; Dan Danilovici vistier; Teodosie Rudeanul; Radu din Cepturoaia; Radu Buzescu; Radu mare postelnic; Borcea logofătul din Bucșani; Vintilă clucerul; Stănilă postelnic și Preda logofătul (altul decât Buzescu)” (Giurescu, Giurescu, 1976, vol. II, p. 331) în delegația valahă ajunsă la Alba Iulia la 2 mai 1595 pentru a semna tratatul⁴ de la 20 mai 1595 (Ibidem).

Din timpul păstoririi sale se cunosc multe acte în care numele lui este amintit. În unele se făceau danii sau recunoașteri ale suzeranității asupra diferitelor proprietăți fie ale Mitropoliei, fie ale Izvoranilor, iar în alte documente este amintit doar ca martor în Divan. A fost apreciat de cei cinci domnitori în timpul cărora a păstorit Biserica, din 1602 până în

2. La acest sinod s-au discutat „măsurile pentru o mai bună gospodărire a mănăstirilor și a vieții călugărilor. Hotărârile, luate la 13 aprilie, prevăd: boierii nu au dreptul să primească daruri decât cu voia soborului; egumenii sunt datori să păstreze, cu mare grijă, averea comunității; călugării pot părăsi mănăstirea numai pentru a se duce la Sfântul Munte, la vreun schit sau la pustie; abaterile și greșelile vor fi judecate de un arhiereu”.

3. Luca a fost trimis de Mihai Viteazul într-o misiune la Feodor, Țarul Rusiei, fiul lui Ivan cel Groaznic. „În iunie, episcopul buzoian era la Moscova, unde, pe lângă o scrisoare de la Mihai Viteazul, aducea, prin viu grai, rugămintea de ajutor împotriva turcilor. A fost primit de țar și de sfetnicul său Boris Godunov, iar la 4 iunie, țarul i-a dat o scrisoare, din care reieșea limpede scopul misiunii sale la Moscova”. Alături de această scrisoare, Mihai mai primea și daruri cum ar fi 200 de galbeni, cinci perechi de blăni de samur și de vulpe neagră.

4. Cf. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, vol. I, 1991, p. 502, în acest tratat, „era înscris și un articol privitor la Biserică, prin care se prevedea ca tot clerul, de mir și monahal, să fie lăsat «în obiceiul și tradiția din vechime, cu ritul, ceremoniile și libertățile lor și chiar să-și poată strânge în mod liber veniturile lor îndătinat». În continuare, se preciza că toate bisericile românești din Transilvania «vor fi sub jurisdicția sau ascultarea mitropolitului din Târgoviște, după dispozițiunea dreptului bisericesc și a rânduielilor acelei țări și își vor putea strânge veniturile lor îndătinat și obișnuite»”.

1629 „încredințându-i-se felurite procese spre judecare. Uneori judeca «cu soborul Sfintei Mitropolii», alteori cu sufraganii săi de la Râmnic și Buzău sau chiar cu unii arhieriei greci aflați în țară (Matei al Mirelor, egumen la Dealu, și alții)” (Păcurariu, 1991, vol. I, p. 457).

Identificându-se cu poporul pe care îl păstorea, Luca a încercat să păstreze autonomia Bisericii Ortodoxe față de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol. Din cauza acestuia, în septembrie 1615 „patriarhul Timotei II al Constantinopolului (1612-1621), împreună cu sinodul său, având și consimțământul lui Teofan la Ierusalimului, au hotărât să înlăture⁵ «din scaunul și din cinstea lui» pe mitropolitul Luca, întrucât s-a arătat «neascultător și nesupus și uzurpator»” (Păcurariu, 1991, vol. I, p. 458). Pretextele de a-l înlătura din scaunul mitropolitan erau următoarele: „nici nu s-a învoit vreodată, nici n-a binevoit a da peșcheșul anual legiuit sau alt ajutor pentru nevoile Bisericii în fruntea căreia stăm noi, precum făceau ceilalți confrăți ai noștri arhieriei; nici n-a arătat primire și ospitalitate către oamenii bisericești, ci-i disprețuia și nu-i socotea întru nimic”. (Ibidem). Personalitate înzestrată cu aplecare spre arta caligrafiei, Luca a păstrat legături și cu românii din Transilvania, hirotonind ca arhieru, înainte de 1606, pe mitropolitul Teoctist al Ardealului. De asemenea împreună l-au judecat în 1606 pe „preotul Neagoslav de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, pentru «sumeția» lui” (Ibidem).

Păstorind zona religioasă a Buzăului timp de aproape 20 de ani, între 1583 și 1604, Luca „a ținut să-și lege și mai strâns numele de părțile Buzăului, înălțând într’un loc singuratic și abrupt, la vreo 12 km nord-vest de Vernești⁶, o mănăstire de seamă, unde aveau să i se așeze mai târziu rămășițele pământești” (Ionașcu, 1936, p. 5).

Cu egumenul Luca începe creșterea averii schitului Izvorani. Astfel, dintr-un document datat 25 mai 1604, din moșia Izvoranilor acesta cumpăra partea Dușai pentru 250 aspri și partea Oancei pentru 300 aspri: „Și partea Dușai din Izvorani toată au cumpărat părintele nostru, ce s’au scris mai sus, dela Dușa pentru 250 aspri gata. Și iarăși au cumpărat cinstitul părintele nostru chir Luca mitropolitul moșiei dela Deleanu, partea Oancii toată oricât s’au ales du păste tot hotarul și du pretutindene, pentru că acestea le-au fost cumpărat părintele nostru, acestea ce s’au zis mai sus ocină dela Oancea, pentru 300 aspri gata”. (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet V/4, nr. 2; D.I.R., 1951, B., veacul XVII, vol. I, p. 126, nr. 131). Este primul act care îl desemnează pe Luca drept părinte fondator al așezământului amintit, ctitor, precum și ca mitropolit al Țării Românești, funcție religioasă pe care a primit-o, în urma aprecierii activității sale, de la Radu Șerban. De asemenea, se menționează și faptul că Luca ocupase deja scaunul mitropolitan al Țării Românești.

El nu se oprea aici și, alături de partea Oancei, mai achiziționa și alte părți din moșia Izvorani, cum ar fi: cea a lui Mușat și a lui Moș care o vânduse călugărului Manasie pentru 200 aspri, de la acesta din urmă cumpărând-o mitropolitul: „Și iarăși au cumpărat

5. Decizia luată de acest sinod nu a fost aplicată.

6. Cf. lui I. Ionașcu, Luca a venit în Țara Românească însoțit de nepotul lui, Lorinț, care se va căsători cu jupânița Voica din Vernești, sat destul de apropiat de Buzău.

părintele vlădica moșii din Izvorani, însă partea lui Mușat toată din câmp și din pădure și din apă și din dealu cu vii și cu grădină și cu pomet oricât s'au ales du peste tot hotarul și du pretutindene, pentru că ce au fost bătrână și dreaptă ocină a lui Moș; iar după aceea au vândut-o Moș lui Manasie călugărul drept 200 aspri gata; iar după aceea cinstitul părintele nostru chir Luca mitropolitul, el au fost cumpărat pre acei aspri ce s'au zis mai sus dela Manasie călugărul". (Ibidem). Erau părți de moșie ce cuprindeau câmp, pădure, râuri, dealuri cu vii și pomi fructiferi, produsele lor aducând, în urma vânzării, un venit considerabil Mănăstirii Izvorani.

La cele de mai sus se adăugau și părțile lui Radu, Ionică, ale moșnenilor de lângă hotarul de sus al Izvoranilor, precum și 3 pogoane de vie cu pomi și grădină din partea lui Ioan și Dobre. Toate au fost cumpărate de același monah – Manasie, de la el achiziționându-le starețul Izvoranilor: „Și iarăși au cumpărat părintele nostru moșii din Izvorani, partea Radului toată, vie cu pomet și cu toate gardurile du pre împrejur du pretutindene dela Manasie călugărul, drept 390 aspri gata și partea lui Ionică ce-au fost cumpărat Manasiie loc sterp pentru 70 aspri din moșia Izvoranilor. Și iar au cumpărat părintele nostru mitropolitul dela Manasii călugărul pentru 150 aspri gata, iar moșii din Izvorani, iar a moșnenilor din sus, părțile lor. Și iar au cumpărat părintele vlădica dela Manasiie călugărul 3 pogoane de viie cu pomet și cu grădină din partea lui Ioan și a lui Dobre, care au fost cumpărat Manasiie dela Izvorani, pentru 550 aspri gata". (Ibidem).

De fapt, pogoanele cu vie ale lui Ioan și Dobre au ajuns în proprietatea călugărului Manasie în urma furtului, de la Mihul și Stan, al unui bou și al unei vaci de lapte.

Ulterior, cei doi au luat pogoanele și le-au vândut monahului Manasie, de la care egumenul Luca le-a cumpărat: „Pentru că acestea ce s'au zis mai sus pogoane și pometu și grădină, le-au fost vândut Mihul și Stan, Manasii călugărul, pentru acei aspri ce s'au zis mai sus. Iar după aceea au fost furat Ion și Dobre cu cetașii lor un bou și o vacă cu lapte a Mihului și a lui Stan, și au fost ei de față. Pentru aceea au luat ale Mihului viile și pometul și grădinile dela Ion și Dobre și le-au vândut lui Manasiie călugărul. Iar după aceea, s'au sculat Manasiie călugărul și au vândut acestea ce s'au zis mai sus vii și grădini cinstitului și prea sfințitului părintelui nostru chir Luca mitropolitul." (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet V/4, nr. 2; D.I.R., 1951, B., veacul XVII, vol. I, p. 126, nr. 31).

Tot cu data de 25 mai 1604, mai există un alt document, întărit de cancelaria domnitorului Radu Șerban, conform căruia egumenul Luca, numit cu titlul de mitropolit, cumpăra partea de proprietate deținută de Radu Berilău, din moșia Ciocănești, achitându-i 600 aspri: „Cu mila lui Dumnezeu, creștinul Radul voevod și domn a toată Țara Românească, nepotul răposatului Basarab voevod. Dat-am domnia mea această poruncă a Domnii Mele sfinte și dumnezeiască mănăstiri ce să grăește Izvorani, hramul sfântului și slăvitului și marelui mitropolitu făcătorul de minuni Nicolaie dela Miralichie, și a cinstitului și prea sfințitului părintelui nostru chir Luca mitropolitul, precum ca să fie sfinte mănăstiri ocină și moșii din Ciocănești, însă partea lui Berilău, toată din câmpu, din pădure și din apă și din uscat și din vatra satului oricât s'ar alege du peste tot hotarul și

du pretutindene. Pentru că acea moșie au fost bătrână și dreaptă dă la strămoși a Radului Berilă. Iar dupe aceia au fost cumpărat cinstitul părintele mitropolitul, ce s'au scris mai sus, dela Radul Berilă pentru 600 aspri gata." (D.I.R., 1951a, B., veacul XVII, vol. I, pp. 125-126, nr. 131).

Din același domeniu starețul mai cumpăra și partea lui Cârștian pentru 300 aspri: „iar după aceia, iar au cumpărat părintele nostru moșie din sat dela Cârștian partea lui toată oricâtă s'au ales du peste tot hotarul, drept 300 asprii gata." (Ibidem).

Peste 12 ani, la 30 decembrie 1626, satele Ciocănești și Curești deveneau parte din judecata dintre egumenul Mănăstirii Mihai Vodă, Melentie, și fiii lui Căciulat, Stan și Grozea. Motivul era libertatea lor și nevinderea acestor pământuri, încă din timpul lui Mihai Viteazul: „iar când au fost acum, Stan și Grozea, ei au avut pâră înaintea domnii mele cu părintele egumen Melintie. Și așa pâră egumen Melintie înaintea domnii mele cum că sunt rumâni ai mănăstirii, cum au fost și unchii lor Stan și Dragoslav; iar Stan și Grozea, ei s-au plâns pentru mare strâmbătate, cum că nu s-au fost vândut tată-său Căciulat lui Mihaiu voievod, nici nu au luat nici un ban de la Mihaiu vodă, nici i-au fost apucat legătura lui Mihaiu vodă în sat în Ciocănești, ci au fost la satul Cureștii, la moșia lor." (*Apud* S.A.N.I.C., Fond *M-rea Glavacioc*, pachet XXXIV/21; D.R.H., 1965, B., vol. XXI, p. 311, nr. 171). Pe baza mărturiei a 4 „megieși", Alexandru Coconul stabilea nevinovăția lui Stan și Grozea. De asemenea, el decidea ca între cele două părți să se păstreze relații de pace, care să nu fie încălcate de urmașii lor: „Pentru aceasta am dat domnia mea lui Stan și frate său Grozii și feciorilor lor, ca să fie în pace și slobozi de rumânie de către Melintie egumenul și de către toți egumenii și călugării, carii vor petrece la sfânta mănăstire și să le fie moșie ohabă feciorilor și nepoților și strănepoților și de către nimeni să nu să clătească, după zisa domnii mele." (Ibidem).

La 20 martie 1605, tot în timpul păstoririi starețului Luca, pe vremea lui Radu Șerban, schitul Izvoranilor mai achiziționa 7 pogoane și jumătate de vie din Dealul Săsenilor, precum și 2 stânjeni de ocină: „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei, dumnezeieștii mănăstiri numită dela Izvorani, căreia îi este hramul sfântului și slăvitului arhierarh și făcător de minuni Nicolae din Miralichia, ca să-i fie ocină în dealul Săsenilor, dar 7 pogoane și jumătate de vie și cu 2 stânjeni de ocină." (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet XIII/1; D.I.R., 1951a, B., veacul XVII, vol. I, p. 159, nr. 158). Cele de mai sus erau cumpărate de la fiul lui Tatul Zăgorcea pentru 1.700 aspri: „astfel a cumpărat acele mai sus zise vii și stânjeni de ocină prea cinstitul și prea sfințitul părintele nostru chir Luca mitropolit dela fiul lui Tatul Zăgorcea cu 1.700 aspri gata." (Ibidem). Vânzarea-cumpărarea s-a făcut conform legislației timpului, vecinii proprietăților menționate fiind înștiințați, iar toată procedura era legalizată în fața Divanului domnesc și a domnitorului: „și au vândut acești mai sus numiți oameni megieși acele mai sus zise vii și cu ocină, de a lor bunăvoie și cu știrea tuturor megieșilor și din sus și din jos și dinaintea domniei mele și dinaintea tuturor cinstiților dregători ai domniei mele din divanul domniei mele." (Ibidem).

Alte 4 pogoane de vie, tot în Dealul Săsenilor, dar de data asta în paragină, vor fi achiziționate de către un alt egumen al Mănăstirii Izvorani, Rafail de la Mihalcea, la 18

ianuarie 1680. Ele fuseseră la rândul lor cumpărate de Radul Gramaticul, tatăl Mihalcei, de la Șteful și fratele său, Vasile din Coprești: „adecă eu Mihalcea, feciorul Radului Gramaticul ot Mărăcineni, scriu zăpisul meu ca să fie de mare credință, la mâna părintelui egumen Rafail de la sfânta mănăstire ce să chiamă Izvorani, unde iaste hramul *Sveate* Neculae pentru ca să să știe că i-am vândut patru pogoane de vie paragină, carii au fost cumpărate de tatăl meu, Radul Gramaticul, mai înainte vream, de la Șteful și de la fratisău, Vasile ot Coprești. Și aceste vii sunt alături cu viile mănăstirii, în Dealul Săseanilor” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet XIII/4). Este posibil ca aceste pogoane de vie să fi fost localizate în imediata apropiere a viilor mănăstirii. Terenurile, scutite de la impozite, erau cumpărate împreună cu alte două parcele de pământ, amândouă fiind situate în câmp: „și aceste vii sunt alături cu viile mănăstirii, în Dealul Săseanilor. Și aceste vii ce scriu mai sus sunt nedajnice, cu două pământuri în câmpu, unul întru câmpu altu într-alt câmpu. Și le-am vândut dreptu bani gata unghi 10 pol<vina>.” (Ibidem).

O altă cale de a-și extinde domeniul era infidelitatea soției față de soț, realitate socială prezentă în secolul al XVII-lea. Astfel, marele paharnic Lupul Mehedințeanul⁷ dăruia, la 1 noiembrie 1612, sfântului lăcaș cu hramul Sfântul Nicolae, partea Mariei de la Sărata⁸ cu tot ceea ce cuprindea. Motivul donației era înșelarea paharnicului de către soția sa, Maria, cu unul dintre slujbașii lui. „Scriș-am jupan Lupul mare paharnic această a mea carte cum să știe că am dat și am miluit sfânta mănăstire dela Izvorani, hramul sfântului erarho și făcătorului de minuni Nicolae Miralichie, partea de ocină a jupânesei mele, anume Mariia, dela Sărata, ori câtă să va alege preste tot hotarul, cu rumânii și cu viile și cu toată ocina, pentru că o am prins-o umblând rău, umblând cum nu se cade, în curvie cu o slugă a mea.” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet V/4, nr. 3; D.I.R. 1951b, B., veacul XVII, vol. II, pp. 116-117, nr. 119). Pentru ca Maria să nu își piardă capul, a trebuit să-și cedeze partea ei de moșie Mănăstirii Izvorani, iar tot ce se strângea revenea paharnicului: „Deci, domnul nostru și cu cinstitul părintele nostru și împreună cu toți boerii m'au rugat ca să i se erte capul, iar moșiile ei și ocinile ei toate să le iau dela dânsa bucatele și satele toate. Deci, deacă am văzut cuvintele domnului nostru și ale cinstitului mitropolit împreună cu toți boerii, capul i-am ertat și bucatele să fie la mâna mea. Drept aceia, am dat acea parte ce au fost a ei, din Sărata, să fie a sfintei mănăstiri ce e mai sus scrisă dela Izvorani, că e ale mele bucate.” (Ibidem).

În categoria proprietăților mănăstirești intrau nu numai rumânii de pe teritoriile achiziționate, ci și ȣigani. Astfel, marele paharnic Lupu Mehedințeanu vindea, la 1 noiembrie 1612, nu numai moșia sa de la Sărata, ci și un sălaș de ȣigani (cu voia sau fără acordul lor, acest lucru necontând deloc), Mănăstirii Izvorani reprezentată de către egumenul Luca: „Scriș-am eu jupan Lupul mare paharnic acesta răvaș al meu cum să se știe că am vândut un sălaș de ȣigani părintelui vlădicăi la mănăstire la Izvorani însă

7. Cf. lui I. Ionașcu, acesta era mare paharnic în divanele lui Radu Mihnea din anii 1612-1616.

8. Era localizată în județul Buzău.

țiganul, anume Radul Boul și sântu șapte suflete. Dereptu aceia să fie volnici călugării dela mănăstire dela Izvorani, cu răvașul meu, ca să ia acei țigani să-i ducă la mănăstire, fără voia lor.” (S.A.N.I.C., Fond *M-reă Mihai Vodă*, pachet V/6; D.I.R., 1951b, B., veacul XVII, vol. II, p. 117, nr. 120).

Incluși în proprietatea vândută, țăgani erau dăruiți nu numai ca forță de muncă, ci și pentru odihna sufletelor vechilor lor stăpâni și a strămoșilor acestora. Astfel, Stana împreună cu postelnicul Stoica din Văcărești, dăruiau la 22 martie 1617, sfântului lăcaș al Izvoranilor, un sălaș de țigani pentru odihna sufletelor lor și al jupănesii Elinii: „Scris-amu noi, cu Stana ce amu fostu mare postelniceasă și eu Stoichia postelnic de Văcărești, să se știe cumu amu dat un sălaș de țigani de în bucatele jupănesii Elinie⁹, pentru sufletul dumnii, la *Svetie* Nicole la Izvorani unde iaste hramul *Sveti* Nicola, pentru sufletul jupănesii Elinii și pentru sufletele dumneiloru a postelnicesei Stanei și al Stoicăi postelnecul de Văcărești.” (S.A.N.I.C., Fond *M-reă Mihai Vodă*, pachet V/5; D.I.R., 1951c, B., veacul XVII, vol. III, p. 111-112, nr. 92).

Țigani puteau fi considerați și zălog. Un astfel de caz este cel în care egumenul Mănăstirii Izvorani, Alimpie, împreună cu toți călugării acestui așezământ, au lăsat drept zălog o țigancă postelnicului Jipa, până la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, pentru 11 galbeni. S-a ajuns aici în urma unui conflict dintre starețul amintit cu satul Săseanii, pentru un sălaș de țigani condus de un anume Radu: „Adecă eu, Alimpie, egumenul *ot svita* monastire Izvorani, scris-am acesta al meu zăpis, împreună cu tot soborul *svitei* măn(ă)stiri, ca să fie de credință la mâna Jipei postelnicul *ot Vernești*, pentru că au căzut o năpaste mare *svitei* mănăstiri pentru Gherasim egumenul și pentru Radul țiganul, pentru o svadă, ce au fost făcut cu satul Săseanii.” (*Apud* B.A.R., pachet CXLII/223; Ionașcu, 1936, p. 44). Din cauza acestei pricini, țiganul Radu împreună cu tot sălașul urmau să nu mai fie sub stăpânirea așezământului religios menționat anterior. Pentru a evita situația neplăcută pentru lăcașul sfânt, au lăsat ca zălog postelnicului Jipa din Vernești o țigancă, pe nume Maria, pentru 11 galbeni, cu ei plătind paguba produsă de Radu. În cazul în care sfinții monahi nu returnau banii la ziua stabilită, atunci țiganca rămânea definitiv la postelnicul Jipa din Vernești.

O altă moșie al cărei nume va fi legată de istoria Mănăstirii Izvorani este Prundurești (poate să fie și Prundărești), localizată în județul Buzău, pe apa Călmățuiului¹⁰ (Lahovari, Brătianu, Tocilescu, 1899, vol. II, fasc. I, p. 270). Astfel, prin documentul datat 29 ianuarie 1620, domnitorul Gavril Movilă întărea sfântului lăcaș, cu hramul Sfântul Nicolae, stăpânirea asupra unei moșii împreună cu tot venitul care urma să se strângă de pe această moșie: „Gavriil vodă Moghilă întărește mănăstiri ce să numește Izvorani, care are hramul Sfântul Nicolae, și care iastă zidită den temelie de cinstitul și prea luminatul părintele nostru, chir vlădica Luca, ca să fie sfintei mănăstiri ce iaste mai sus scrisă o seliște de sat ce să chieamă Prundurești, în județul Buzău, pre Călmățui, cu toată ocina și cu tot

9. Cf. lui Ion Ionașcu, Elinie este soția postelnicului din Văcărești.

10. Călmățui este un râu care trece prin județele Buzău și Brăila.

hotarul și cu tot venitul ce se va aleage.” (*Apud* B.A.R., pachet CXLVII/211; Ionașcu, 1936, p. 38). Numai că de la momentul cumpărării sale, din anul 1594, de către Mihai Viteazul, proprietatea a rămas nelocuită: „pentru că această siliște de sat, ia au fost cumpărată de răposatul Mihai voievod, cându au fost cursul anilor 7102. Deci, de atunce încoace, ia au rămas pustie, fără oameni.” (*Ibidem*). Fiind abandonate, lipsite de lucrători, domeniul împreună cu siliștea au fost date Mănăstirii Izvorani, nu numai pentru folosul sfântului lăcaș, ci și pentru pomenirea veșnică a sufletului domnitorului Gavriil Movilă: „decu, cându au fost acum, în zilele domniei mele, iar domnia mea am dat și am miluit pre sfânta mănăstire de la Izvorani cu aciastă siliște de sat [...] pentru căci iaste aproape de acea sfântă mănăstire, ca să fie mănăstire de hrană și întărire, iar domnii mele pomeană întru vecie”. (*Apud* B.A.R., pachet CXLVII/211; Ionașcu, 1936, p. 38). Astfel, moșia Prundurești, situată în imediata apropiere a așezământului Izvorani, a ajuns în proprietatea lui.

În anul 1643, Isac iuzbașa, ginerele lui Lupu Stan Răsticioiu (*Ibidem*, p. 20), ridică pretenții la această moșie. Astfel, la 20 aprilie 1643 (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet I/16; Catalogul, 1985, vol. V, p. 439), domnitorul Matei Basarab trebuia să decidă în ceea ce privește proprietatea amintită. În acest context, domnitorul porunca unui grup de boieri, numiți jurători, să cerceteze plângerea și să declare adevărul în fața episcopului de la Buzău: „Matei vodă Basarab poruncește boierilor Brata din Macsin, Turlea călugărul din Mircești, Neagoe din Tăbărăști, Stan al Ganei din Mănești, Stănila Croitorul și Vasile iuz. din Buzău, Lupșa dvornic din Hoboeni, Sava Benghiul din Potoceni, Necula Botușan din Băncești, Sava cel mare și Manea Bodrea din Mărăcineni luați de Isac iuz. din Buzău, ca să jure pentru moșia de la Prundurești, care moșia iaste a lui Isac iuz., de la socru său, Lupul sin Stan Răscoiu, daca au împresurat-o călugării de la mănăstirea Izvoranii sau nu.” (*Ibidem*). Din păcate, decizia luată nu este cunoscută.

Conflictul se reaprindea odată cu venirea pe tronul Țării Românești a lui Constantin Șerban, „ceea ce ar fi o indicație că Matei Vodă dăduse dreptate mănăstirii, la judecata din 1643. Moșnenii din Tăbărești, în frunte cu Neagoe păharnicelul, se jeluiesc în iulie 1654 domnului „de cătră părintele egumenul de la Izvorani” (nu i se dă numele), pentru moșia lor, „Prundurești, cum că nu o au fost vândut moșii lor, răposatului lui Mihai Vodă, nici nu o au achitat, ce li o au împresurat făr’ de nice o diriptate.” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet I/4; Ionașcu, 1936, p. 21). Astfel, la 25 iulie 1654 (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet I/4), Constantin Șerban porunca boierilor Sava din Mărăcineni, Miliștean fratele căpitanului Popescu, Lupul din Tăbărăști, Lorinți din Bărbuncești, [...], Ganea din Mănești, Dragomir din Gomoiești, Vasile din Gomoiești, portarul Marin din Macsin, Vâlcea din Buzău, Stan din Boldești, Simion din Tăbărăști (nume de persoane sau de boieri care vor fi întâlnite și în alte documente din Fondul *Mihai Vodă*) și egumenului de la Mănăstirea Izvorani să jure pentru paharnicul Neagoe din Tăbărăști în ceea ce privește nevinderea părții lui de moșie din Prundurești. Același jurământ includea și întărirea faptului că partea amintită nu a fost vândută de strămoșii paharnicului și nici nu a fost închinată în timpul lui Mihai Viteazul. Dorința domnitorului era să facă dreptate, boierii menționați mai sus

urmând să depună jurământul în fața episcopiei de la Buzău. Ce s-a hotărât, documentele nu amintesc, sigur este însă faptul că în secolul al XIX-lea, Mănăstirea Mihai Vodă avea 650 hectare, pământ arabil în satul Tăbărăștii Vechi, posibil moșia Prundurești (Ionașcu, 1936, p. 21), a cărei denumire s-a pierdut de-a lungul timpurilor.

Între anii 1621 și 1623 domnitorul Radu Mihnea întărea Mănăstirii Izvorani dreptul de a lua dijma pe pâine de la diferite proprietăți ale acestui lăcaș. Odată cu acest document apar menționate și alte proprietăți, cum ar fi: părți din moșia Ungureni, adică jumătate din partea Udrei, a patra parte din partea lui Ciocalau, toată partea unui călugăr al cărui nume nu este amintit, jumătate din partea lui Lupiia, toată partea lui Orbocioag, toată partea lui Dragole, partea numită Udreasca de la Modruzești. Lor se adăugau și proprietățile celor care lucrau aceste pământuri. „Dat-am domnia mea cu învățătura domnii mele părintelui igumenului și călugărilor dela sfânta mănăstire dela Izvorani, ca să fie volnici cu această carte a dumnii mele să ia dijma de în pâine dela cine au arat spre ocina sfintei mănăstiri mai sus zisă dela Ungureni de în partea Udrei jumătate și despre partea lui Ciocalau a patra parte și partea călugărului toată și dela Lupiia jumătate și partea lui Orbocioag toată și partea-i Dragole toată și de la Modruzești partea Udreasca, dela Neagul or dela călăraș or dela dărăban or dela om va fi arat spre acestea mai sus zise ocine ale sfintei manastiri, dela toți să ai dijma cumu e legea, a zecea.” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet I/3; D.I.R., 1954d, B., veacul XVII, vol. IV, p. 34, nr. 37).

Tot Radu Mihnea este cel care-i confirma lui Bărbuncea cel bătrân și fiilor săi moșia de la Bărbuncești, care avea printre hotare și Izvoranii, alături de: „Cărarea Furnicarului, drumul pietrii lui Udriște, obârșia Știubeiului¹¹ obârșia Scriptoarei¹², vâlceaua Critoșului” (*Apud* S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet XIII/2; Fond *Episcopia Buzăului*, Condica 3, f. 261-262; Ionașcu, 1936, pp. 41-42). Astfel, la data de 17 iunie 1623, aflăm numele unei proprietăți învecinată cu Izvorani – Bărbunceștii fiind cumpărată încă din timpul lui Radu Vodă pentru 2.000 aspri turcești (Ionașcu, 1936, p. 41). Același document mai menționează că familia amintită a mai achiziționat și alte părți din Bărbuncești.

Averea sfântului lăcaș creștea, dovadă fiind actul din 17 aprilie 1628, prin care Alexandru Iliăș întărea Mănăstirii Izvorani stăpânirea asupra jumătății din Băbeni, adică partea lui Radu Pria, precum și a unei jumătăți dintr-o roată de moară pe apa Căndeștilor, cealaltă jumătate fiind cumpărată de la fiul lui Radu, preotul Neagoe din Băbeni, pentru 7.300 aspri: „Alexandru vodă Iliăș întărește mănăstirii Izvorani, cu hramul Sfântul Nicolae, zidită din temelie de mitropolitul Luca, stăpânire de ocină în Băbeni, din partea lui Radu Priia jumătate, și cu o roată de moară în gârla Căndeștilor, jumătate; iar altă jumătate a cumpărat-o. Aceste ocine și cu roata de moară au fost cumpărate de popa Neagoe din Băbeni, fiul Radului, cu 7.300 aspri” (*Apud* B.A.R., pachet CXLI/76; Ionașcu, 1936, p. 42). Domeniul nu a rămas în proprietatea preotului Neagoe din Băbeni, fiind schimbat cu moșia Săpăuca

11 Cf. lui Ion Ionașcu, este un pârau din satul Măgura care se varsă în râul Buzău.

12 Ibidem.

a Mănăstirii Izvorani, procedura fiind realizată de către egumenul Daniel, cu aprobarea mitropolitului Luca, preotul din Băbeni urmând să păstorească și biserica aflată pe această proprietate: „În urmă, egumenul Daniil și călugării de la Izvorani, cu știrea mitropolitului Luca, au făcut schimb cu popa Neagoe, primind cele de mai sus ocine și dându-i altă ocină, cu via ei, la Săpăuca, cu biserica.” (Ibidem).

De altfel, în timpul aceluiași egumen Daniil, sfântul lăcaș era scutit de către Matei Basarab de taxa pe stupi, oi, vie, porci și pe caii folosiți pentru poștă: „Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei mănăstiri Izvorani din sudul județului Buzău cu hramul Sfântul Nicolae și egumen fiind Daniil, care au fost făcută din temelie de răposatul părintele vlădica Luca, ca să hie în pace și slobodă de dijmă de stupi, de goștină de oi, de vinărici și de rămători, de cai de olac și de cătră toate slugile domniei mele de nimenea val sau băntuială să n-aibă pentru că m-am milostivit domnia mea de am ertat.” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet V/8). Practic, el întărea „cărțile vechi” ale domnitorilor anteriori „de răposatul Radul voievod și de fiul său Alexandru și de Gavril voievod și de Alexandră voievod Iliaș și de Leon voievod” (Ibidem). Considerată mănăstire domnească, după moartea starețului Luca, Matei Basarab întărea Izvoranilor cele de mai sus având la bază acele „cărți” realizate în timpul înaintașilor săi: „cum am văzut domnia mea și cărți de repaos de la toți domnii ce scriu mai sus într-acela(și) chip și domnia mea încă o am ertat și i-am întărit cărțile cu această carte a domniei mele, pre tocmeală cum scrie mai sus, căci după pristăvirea răposatului părintelui vlădicăi Lucăi rămas-au a fi această sfântă mănăstire domnească, ca și alalte mănăstiri domnești. Și o am lăsat să aibe pace, cum și alalte mănăstiri domnești, dă toate.” (Ibidem).

Un alt urmaș al egumenului Daniil, Paisie, continuă extinderea averii. Astfel, dintr-un document datat 12 mai 1661 (Ibidem), rezultă că o anume Stanca dădea un zapis prin care vindea egumenului Paisie partea ei de moșie din Buhor pentru 5 ughi. Odată cu acest act apare și o altă parte de pământ care intra în proprietatea sfântului lăcaș. Noutatea este nu numai faptul că o femeie avea dreptul să vândă ce îi aparținea, ci și menționarea numelui egumenului de la Izvorani. Ca întotdeauna, documentul este întărit prin semnăturile diverșilor martori, cum ar fi: preotul clisiarh Moisis de la Izvorani, călugărul Bogoslav de la Săseni, Lorinți Roșu din Bărbuncești, gramaticul Hrizea, precum și un anume Miron Moldoveanul. Hrisovul aduce și o altă informație – prezența, ca martori, a unui călugăr și a unui preot de la Mănăstirea Izvorani, cel din urmă făcând parte din organizarea economică a sfântului așezământ.

Tot Stanca, într-un act din 14 iulie 1678, afirma că ea nu a vândut partea ei de moșie din Buhor Mănăstirii Izvorani. „Cuțea Lăiculescu, Dragomir Predeanul și Moisis, luați de părintele Rafail, egumenul ot Izvorani și de Stanca, fata lui Costantin ot Bohor, pentru niște moșie carii o au fost vândut Stanca, părintelui egumenului Paisie, încă din zilele lui Grigorie vodă, când foametea, când au fost văleat 7169. Și tot o au ținut călugării cu

bună pace, pân acum, când s-au petrecut părintele Paisie. Stanca a ridicat pâra, zicând că ea n-a vândut. Dar megiașii găsesc că nu-i adevărat și că Stanca a vândut.” (Ibidem, pachet I/14).

Documentul de mai sus amintește că vânzarea acestei proprietăți s-a făcut în timpul domniei lui Gheorghe Duca într-o perioadă dominată de foamete. Este pentru prima dată când un hrisov menționează existența unei fenomen de acest gen. Revendicarea acestei părți de moșie, de către Stanca, s-a făcut după moartea egumenului Paisie. Actul aduce și alte informații – revendicarea s-a făcut în timpul păstoririi unui nou egumen pe nume Rafail, și prezența unui număr de martori care afirmau că partea de domeniu a fost vândută de Stanca și că ea nu mai avea niciun drept de proprietate asupra ei.

Tot în timpul păstoririi egumenului Paisie, Jipa Vernescul dăruia, Mănăstirii Izvorani și călugărilor ce se nevoiau aici, părțile de moșie cumpărate de la Dragomir și de la fratele său Vlad: „Jipa Vernescul, fiul Jipei postelnicul, dă zapis părintelui Paisie egumenul de la sfânta mănăstire ot Izvorani, ce iaste hramul *Uspenie Ierarha Nicolai* și a toto savorul carile-s lăcuitori la sfânta mănăstire, cum ca să știe că am cumpărat moșie de la Dragomir și de la frate-său Vlad sin Radul Darabanul, din toată partea lor jumătate [...], și o am dat și am miluit la sfânta mănăstire ot Izvorani” (Ibidem, pachet I/7). Același Jipa mai menționa, într-un alt document, că pentru sine păstra grădina și siliștea, la care se adăugau și pomii care înconjurau locul amintit: „însă dintr-această moșie ce se scrie mai sus să țiiu eu locu de grădina la siliștea, cât au ținut Radul Darabanul cu pomii câți sunt împrejur” (Ibidem, pachet XIII/3).

Averea mănăstirii mai creștea și prin dăruirea părții de moșie de către Bor (menționată pentru prima dată) ce aparținea fiilor stegarului Mihalcea din Vernești, Stan și Dragomir. Donația s-a făcut prin intermediul unui act, datat 3 martie 1662 (Ibidem), pachet I/6), prin care cei doi, amintiți anterior, stipulau că au dăruit această parte de moșie cu condiția ca sfinții locuitori ai mănăstirii să le pomenească sufletele strămoșilor, părinților lor, precum și ale lor la citirea marelui pomelnic, alături de ctitorii sfântului lăcaș. Tot ceea ce recoltau de pe proprietate era pentru folosul călugărilor care trăiau aici. În același an, la o diferență doar de o zi, la 4 martie, călugărul Procopie dona partea sa din moșia Bor, la care se adăugau câmpul, siliștea și satul din Vernești: „Monahul Procopie dăruiește părintelui Paisie ot Izvorani moșia sa de la Bor și de la Vernești din partea prodilesca toată cât se va alege din câmpu [...] din siliștea cu satul. Și o am închinat la sfânta mănăstire Izvorani, ce iaste hramul *Uspenie Sti Nicolae* [...] și ne-am scris la pomealnic, ca să ne pomenim împreună cu ctitorii.” (Ibidem, pachet I/8, pachet XIII/3). Documentul aduce în prim-plan faptul că un monah putea să doneze mănăstirii, precum și locatarilor săi, o parte din averea lui personală, scopul fiind același ca al unui mirean – numele lui să fie citit alături de ctitorii sfântului lăcaș și pentru odihna sufletului său, după trecerea sa în neființă.

Tot în anul 1662, dar de această dată în august, Grigore Ghica (I) reîntărea Izvoranilor autoritatea de a avea ca slujitori mănăstirești 18 oameni străini, primul act prin care stabilea acest lucru datând din 8 februarie 1660 (Ibidem, pachet V/9; Ionașcu, 1936, p. 46), în timpul domniei lui Gheorghe Ghica: „Grigore vodă Ghica acordă mănăstirii ce

să chieamă Izvoranii, hramul *Sti Nicolae* ca să fie sfintei mănăstiri 18 poslușnici oameni streini, ca să poslușească și să fie de ajutor la sfânta mănăstire” (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet V/10). Scopul lor era de a sluji doar așezământul, fiind, în schimb, scutiți de taxele anuale pe ceară, fân și sare: „și să fie acești oameni în paci și slobozi de bir de taleru, de miare de ceară, de găleată cu fân, de galben de seamă de sare și de toate dăjdiile [...] câte sunt preste an” (Ibidem). În continuare, documentul dezvăluie faptul că poslușnicii erau deja proprietatea mănăstirii, ei existând în hrisoavele domnitorilor anteriori: „precum au fost miluită sfânta mănăstire și mai denainte vream cu aceștii oameni de alalți domni” (Ibidem).

Sub stăpânirea lăcașurilor sfinte, alături de pământuri, rumâni și robi țigani se aflau și vaduri de moară, iar Mănăstirea Izvorani nu făcea excepție. Astfel, schitul deținea și un vad, localizat pe afluentul Părul, din apa Buzăului. Actul este confirmat de Radu Leon la 6 iunie 1666: „Radu vodă Leon confirmă sfintii și dumnezești mănăstiri ce să chieamă Izvorani, ce este lângă orașul Buzăului, unde este hramul Sfântului și Marelui Făcător Nicolie Mîrlicheschi și părintelui egumenului Paisie și tuturor călugărilor câți vor fi locuitori într-acest sfânt lăcaș, ca să fie sfintei mănăstiri un vad de moară, și cu moara, în gârla domnească, care o au făcut [...] pă seama domnească, însă în capul gârlii din jos ce să chieamă la Părul, în apa Buzăului” (Ibidem, pachet IV/8). Citatul anterior reconfirma localizarea mănăstirii în apropierea orașului Buzău și Sfântul Nicolae drept hramul acestui lăcaș.

Aparținând la început domniei, vadul de moară urmat și de o moară au fost confirmate ca aparținând sfântului așezământ, de către fiul domnitorului Mihai Viteazul, Nicolae Pătrașcu, fapt continuat și de urmașii săi: „Pentru că acest vad de moară fost-au vad domnesc și cu moara, de când au fost în zilele lui Mihai Vodă, iar fiul său, Necula vodă, dumnealui au dat și au miluit, când au fost domn, acest vad și cu moara la sfânta mănăstire ce e mai sus zisă Izvoranii, pentru pomană. Și apoi, în urma dumnealui, și alți domni încă au dat și au miluit pre sfânta mănăstire cu acel vad de moară și cu morile. Și de atunci până acum tot l-au ținut cu pace, până acum, în zilele domniei mele.” (Ibidem).

Aceste proprietăți au devenit, în timpul domniei lui Radu Leon, motiv de judecată între Izvorani și Oprea Cocsanei, susținut de fii săi, ei motivând că bunurile menționate erau pe moșia lor și că le aparțineau: „Iar când au fost acum, în zilele domniei mele, iar Oprea Cocsanei și cu feciorii lui, sculatu-s-au cu pâra și au venit înaintea domniei mele, de s-au pârât față de părintele Paisie, egumen, zicând că acia gârla și vadul de moară și morile sânt pre moșia lui, vrând ca să ea el acele mori.” (Ibidem).

Documentul menționa la final că mănăstirea a avut dreptate, iar actul a fost întărit prin semnătura membrilor Marelui Divan.

Tot în timpul egumenului Paisie, dintr-un document datat 27 ianuarie 1667 (Ibidem, pachet I/9), reiese că averea sfântului lăcaș se mărea prin donarea de către Dobra a părții sale din moșia de la Bărbuncești (amintită pentru prima dată).

Unele din proprietățile așezământului monahal proveneau din testamente. Este cazul moșiei de la Mărăcineni, menționată în diata jupănesei Sora, partea ei (erau incluse

și viile de aici) fiind lăsată schitului Izvorani, alături de cinci tăvi, un covor, o masă mare și un ȝigan cu familia lui: „Și să fie sfintei mănăstiri Izvorani moșie de la Mărăcineni, cu viile cât se va alege partea mea, și am dat pe Radul ȝiganul cu copiii lui. Și am mai dat tipsii cinci și un covor și o masă mare și un peșchir mare.” (*Apud* B.A.R., pachet CXLVII/125; Ionașcu, 1936, p. 50-51).

Creșterea averii Mănăstirii Izvorani nu se oprea atunci. La ea se adăuga donația făcută de către pârălabilul Vlad, care dăruia, la 10 august 1669 (S.A.N.I.C., Fond *M-reă Mihai Vodă*, pachet I/10), partea lui de moșie de la Burul, proprietate amintită pentru prima oară.

La 22 iunie 1679, Șerban Cantacuzino întârea sfântului lăcaș Izvorani, ca și înaintașul său Grigore Ghica (I), dreptul de a avea ca slujitori 15 poslușnici sârbi, greci, moldoveni, sau ungureni, ei fiind, în schimb, scutiți de toate dările. În caz contrar, dacă slujitorii ar fi fost locuitori ai Țării Românești, atunci domnitorul își lua libertatea să anuleze actul: „însă de-al ȝearei să nu fie nici unul între dânșii om de ȝeară, că apoi voi strica domniia mea mila aceasta” (Ibidem, pachet V/14).

Toate drepturile și privilegiile obținute de la vechii domnitori i-au determinat pe călugării schitului Izvorani, în momentul unei stări avansate de sărăcie, să ceară la 4 februarie 1791 Divanului un număr de șase oameni care să îi ajute, fără a plăti taxele aferente: „călugării de la schitul Izvorani se roagă luminatului Divan, ca să îngăduie ȝinerea a șase oameni streini fără bir, căci schitul este la mare scăpătăciune și lipsă și a avut privilegii în vechime” (Ibidem, pachet V/33). Pentru început cererea a fost adresată ispravnicului județului, pe nume Cârlova, care era și unul dintre ctitorii acestui lăcaș, și apoi a ajuns în fața Divanului: „am îndrăznit a face cerere și supărare întâiu la dumnealui clucer Cârlova ispravnic, ca să ne facă acești oameni, fiind și ctitor, și dumnealui ne-au dat răspuns că fără de porunca Divanului nu poate” (Ibidem).

Dezaastrele provocate de cutremurul din timpul lui Constantin Șerban Basarab, precum și vârstele lor înaintate, i-au constrâns pe nepoții egumenului, căpitanul Jipa¹³ și logofătul Stanciu¹⁴, în anul 1693, să închine Mănăstirii Mihai Vodă acest schit: „Jipa căpitanul și cu frate-său, Stanciul, fiii Jipei postelnicul din Vernești, nepoții vlădicăi Lucăi, dau zapis egumenului Athanasie, de la Mănăstirea Mihai Vodă, pentru că având noi o mănăstire în județul Buzăului, pe apa Nișcovului, care se chiamă Izvoranie, ce au fost ziditu dentăiu din temelia ei, de moșul nostru, vlădica Luca”. (Ibidem, pachet I/33). Este de fapt, actul prin care așezământul Mihai Vodă lua sub protecția sa, în totalitate, schitul Izvoranilor. De asemenea, aflăm nu numai numele celor care au închinat Mănăstirea

13. Cf. lui Ion Ionașcu, căpitanul Jipa era fiul cel mare al postelnicului Jipa Vernescu. El este amintit pentru prima oară în documentul lui Matei Basarab din 10 august 1653, fără a avea însă vreun titlu. El este din 1657 iuzbașa de roșii, iar din august 1669, este căpitan, așa cum este întâlnit și în diverse acte din anii 1672-1691.

14. Cf. lui Ion Ionașcu, Stoica apare cu această titulatură abia la 4 aprilie 1681. El este primul care poartă porecla „cârloavă”. Din ramura lui, pe linie feminină, se trage vestitul poet Vasile Cârlova.

Izvorani sau numele egumenului de la Mihai Vodă, Athanasie, ci și localizarea noului metoh, în județul Buzău, pe apa Nișcovului¹⁵. Documentul reamintește „zidirea din temelie” a acestuia de către „vlădica” Luca.

În aceste condiții, Izvoranii ajungeau metohul Mănăstirii Mihai Vodă: „trecându multă vreme, pân în zilele mării sale răposatului Șerban Vodă; de marile cutremur ce au fost în vremile acelea, surpatu-s-au toată mănăstirea din temelie ei. Deci noi văzându surpată pomenirea moșului nostru și a părinților noștri, nevoitu-ne-am den temelie ei, înălțându-se zidul pre alți pari noi, de o am făcut și o am ridicat iar, precum au fost, ca să nu i se stingă pomeana moșilor și a părinților noștri, socotind să ne rămâe și noao și feciorilor noștri vecinică pomenire.

Deci, cându au fost acuma, în zilele mării sale domnului nostru, Io Costantin Basarab voevod, ajungându noi la vreme de bătrâneță și slăbiciuni, socotindu-ne-am pentru aciașă sfântă casă, dentru a noastră bună voire, de am pohtit și am înfrățit pre sfinția sa părintele Athanasie, ca să fie ctitor cu noi și feciorii noștri pre aciașă sfântă mănăstire, pentru mai întărirea casei, făgăduindu-și sfinția sa că, den ce-i va fi putearea și prilejul, va întări și sfinția sa aciașă sfântă mănăstire.” (Ibidem).

Citatul anterior amintește că evenimentul avea loc în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, egumenul „mihailot” Athanasie, devenit unul dintre ctitorii¹⁶ Mănăstirii Izvorani, având obligația îngrijirii sfântului lăcaș: „Dirept aceaia, și pentru mai marea încredințarea de frăție și di unire, ca să fim ctitori dempreună pre aciașă sfântă mănăstire, ne-am făcut și zapis unul la mâna altuia, cu mare blestem și cu mare legătură, iar și unde s-ar închina aceia stăpânire, de la acea mănăstire, să aibă a căutari de aciașă mănăstire, de toate câte vor fi trebile și cu paci să aibă a stăpânirea și vinitul ce va fi, dupri putearea mănăstirii să și-l ia.” (Ibidem).

Închinarea s-a realizat și în scris prin două formulare identice, fiecare așezământ având câte un exemplar. Pentru a întări și mai mult acest act, s-a folosit, conform obiceiurilor timpului, și un blestem: „ca cine din ficiorii noștri au cene den sângele nostru s-ar ispiti a strecărea și a călcarea aciașă legătură a noastră, să fie proklet anathiamă și afurisit de 318 Sfinți Părinți ce au fost la Nichiia” (Ibidem).

Fiecare moșie era delimitată nu numai de elemente ale naturii – râuri, văi, dealuri sau păduri, ci și de binecunoscutele pietre de hotar, memorarea amplasării lor în acele locuri fiind transmisă din generație în generație. Chiar dacă timpul se așternea peste ele, chiar dacă erau înlăturate, prin această memorie vie întotdeauna existau martori care să-și aducă aminte de

15. Cf. Lahovari, Brătianu, Tocilescu, vol. IV, 1901, Nișcovul este un râu din județul Buzău, plasa Sărata.

16. Cf. lui Ion Ionașcu, vechii ctitori erau deja epuizați de cheltuielile materiale pe care urma să le presupună refacerea Izvoranilor, iar închinarea acestui așezământ religios s-a realizat prin „înfrățirea” în calitate de ctitor a egumenului Atanasie de la Mihai Vodă. Procedura este în sine interesantă, nu numai prin faptul că se folosea foarte mult în secolul al XVII-lea, ci și prin aceea că deghiza de fapt vânzarea.

locația lor și care să depună mărturie de existența lor cu o precizie uluitoare. Pentru a stimula această memorie colectivă, se recurgea adesea la blesteme sau la „cărți de afurisanie”. Astfel, este cazul cărții de afurisenie date de episcopul Filaret, în condițiile în care egumenul Gurie de la Mănăstirea Izvorani nu ar fi mărturisit, alături de ceilalți semnatari ai actului, care erau hotarele moșiei Izvorani, pentru a rezolva conflictul, pentru o moară, cu țărani liberi de pe proprietatea Miluiților: „noi mărturisitorii care ne vom iscăli mai jos anume, care ne-au dat carte de afurisenie de la sfinția sa părintele episcop chir Filaret: popa Gurie, egumen de la Izvorani, ca să mărturisească pentru hotarele moșiei Izvorani și al Miluiților și pentru moară care au fost a mănăstirii Izvorani. Noi așa știm și mărturisim cu suflarea noastră că moara au fost din vechime a Izvoranilor nu a Miluiților”. (Ibidem, pachet XIII/9). Documentul mai menționează că dijma pentru Poiana Ciocăneștilor o luau călugării de la Izvorani, și că moșia cu numele mănăstirii mai cuprindea și pomii care erau la gura Văii Sălcii, ale căror roade erau luate tot de ei: „și pentru Poiana Ciocăneștilor așa am pomenit dijmuind tot călugării de la Izvorani [...], că iaste a mănăstirii Izvorani moșia și pentru niște meri ce sunt la Mișcotă în gura Văii Sălcii, tot călugării de la Izvorani au luat poamele, iar nu moșnenii de la Miluiți”. (Ibidem).

O altă proprietate care a reprezentat un motiv de judecată ajuns în fața Divanului și a domnitorului Alexandru vodă Ipsilanti este Predeleni. Conform documentului din 13 noiembrie 1781, jeluitori precum Radu Zărnă și Neagu din Șoimari, susținuți de oamenii lor, afirmau că această moșie, pe lângă partea vândută mănăstirii, ar mai avea și părți care, nefiind vândute sfântului lăcaș, le-ar reveni lor: „ca dupe jalba ce au dat la Măria Sa Radu Zărnă i Neagul din Șiomari, cu cetașii lor, din sud Saacu, cum că moșia Predeleni a *sintei* mănăstiri Izvorani afară din părțile ce ar fi vândut moșii lor la mănăstire, ar mai fi având și ei acolo moșie nevândută și prin cercetare să le-o descoperim, poruncindu-să, în anaforaua dumnealor boierilor judecători ot Departament, ce este întărită și de Măria Sa vodă ca întâi să alegem partea sfintei mănăstiri dupe coprinderea hrisovului ce va fi având și dupe semne și vechea stăpânire, și câtă moșie va mai prisosi afară din semnile și din vechea stăpânire a mănăstirii, să o dăm numiților moșneni jeluitori.” (Ibidem, pachet XV/22). Pentru a verifica situația, la fața locului s-au deplasat preotul Gheorghe, egumenul sfântului lăcaș Izvorani, părintele Ilarion, starețul Mănăstirii Brad, Costea, fiul lui Iane Sagiul, un administrator din partea ctitoriei lui Mihai Viteazul, lor alăturându-se reclamanții, vecinii și oamenii liberi de pe domeniul respectiv: „Deci după poruncă urmând a mersu în fața locului, la numita moșie, Predeleni, unde față fiind atât numiții jăluitori, cât și Popa Gheorghe, egumenu de la mănăstirea Izvorani, și sfinția sa părintele Ilarion egumenul mănăstirii Bradului i chir Costea, sin Iane Sagiul, vechil fiind amândoi despre partea *sintei* mănăstirii Mihai Vodă, cum și alți vecini și răzorași de pe moșie”. (Ibidem).

Din hrisovul sfântului lăcaș, din timpul lui Alexandru Iliaș, întocmit la 15 iunie 1618, rezultă că așezământului i se vânduseră 22 de părți din moșia Predelenilor, de către strămoșii reclamanților. Același act mai menționează și traseul parcurs de întreaga comisie trimisă la fața locului, din care reiese nu numai învecinarea cu moșia Ciocănești, și ea deținută de același așezământ monahal, ci și hotarele proprietății respective: „începând

din Fântâna Ciutii unde este colțul moșiei Predelenilor, despre apus, și să hotăraște cu moșia mănăstirii Barbului, și de acolo drept «pre» Predeal în jos spre apa Nișcovului, pe lângă moșia mănăstirii Barbului, și tot în jos prin grătar de piatră, ce este hotar între sud Buzău și între sud Saac, și tot în jos pe drum până la șanț, unde să lovește această moșie Predeleni în cap cu moșia Ciocăneștii, ce este iar a mănăstirii Izvorani; și de acolo am pogorât drept în apa Borului și apucând pe apa Borului în sus, am mersu până unde se sfârșește apa Borului, și de acolo drept în sus pe lângă lacul sau heleșteul ce au fost mai înainte cu pești; și am ieșit drept în vârful Borului și am pogorât spre apa Buzăului, până în Fântâna Puțul Teiului, în colțul numitii moșiei Predeleni, despre răsărit”. (Ibidem). Pe baza actului întocmit în timpul lui Alexandru Iliaș, completat de semnele de hotar ale moșiei Predeleni, domnitorul Alexandru Ipsilanti decidea ca proprietatea să rămână în stăpânirea Mănăstirii Izvorani.

Și lista poate continua cu moșia Predeal, care în anul 1791, în timpul lui Mihai Suțu, făcea prilejul unei judecăți între Mănăstirea Izvorani și vecinii lor, Zărneștii, care pretindeau că această proprietate le aparține: „cu acest tectsu al nostru arătăm dumneavoastră că au vinit părintele popa Gheorghie și cu jupân Chiriac cu porunca dumneavoastră să venim acolo ca să ne cercetați pre noi pentru pricina moșiei Predealului carii o cer Zărneștii”. (Ibidem, pachet XIII/11). Proprietarii vecini erau cei care confirmau că moșia amintită anterior se învecina cu cea a Zărneștilor și a Barbului. Ei sunt cei care menționează întâietatea călugărilor de la Izvorani, precum și certurile provocate mereu de Zărneștii: „noi ca niște vecini de moșie ce suntem, să lovește cu moșia Predealului și cu a Barbului și noi de cum ne-am trezit am pomenit pe călugării de la Izvorani, dar Zărneștii de în zilele lui Alexandru Vodă încoace îi vedem și noi gâlcevindu-să”. (Ibidem). Dacă până acum situația nu era prea clară, ea a fost clarificată un an mai târziu, la 1 august 1792 (Ibidem, pachet XIII/12), când aceiași semnatari arătau că, de fapt, moșia Predeal aparținea monahilor schitului Izvorani.

Doi ani mai târziu, la 24 august 1793, ispravnicii județului Buzău raportau domnitorului modul cum se făcuse cercetarea boierilor numiți să găsească motivul judecății dintre Mănăstirea Izvorani, reprezentată prin egumenul ei și Radu și Neagoe Zărnea (*Apud* B.A.R., pachet CXLVIII/72; Ionașcu, 1936, p. 63), moșneni din moșia Predealul. Din păcate nu se cunoaște vreun document ulterior care să lămurească această problemă. Cazul nefiind soluționat, el a ajuns în fața unui alt domnitor, Alexandru Moruzi, proprietatea amintită (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet I/27) fiind din nou încălcată de moșnenii din Zărnești.

Egumenul Gheorghe este cel care va reprezenta Mănăstirea Izvorani, în fața Divanului condus de Alexandru Moruzi, pentru judecata cu oamenii credincioși ai paharnicului Grigore Hrisoscolea, pentru moșia Tăbărăști. Conform documentului (Ibidem, pachet I/32), proprietatea amintită împreună cu altele ce aparțineau lăcașului sfânt erau încălcate frecvent de aceste persoane. Plângerea egumenului sfântului lăcaș reprezintă un motiv pentru care domnitorul porunca ispravnicilor să cerceteze situația

și să dea dreptate celui care se cuvenea. Din păcate, actul nu amintește rezoluția judecății din 14 iunie 1799.

La o dată anterioară, 15 august 1793, dintr-un document reiese că din moșia (Ibidem, pachet I/29), amintită mai sus, Mănăstirea Izvorani cumpărase diverse părți cum ar fi: cea a Oanciei pentru 300 aspri, a Stanei pentru 800 aspri și a patra parte din moștenirea primită de Mușat de la bunicul său, Rachiilă, pentru 1.600 aspri. Tot acum, sfântul lăcaș primea părți din trupul moșiei Bor (Ibidem) a pârcălabului Vlad de la Mățești (Mățești), a călugărului Procopie, a lui Jipa Vernescu, la ele adăugându-se daniile celor doi frați, Stan și Dragu, fiii stegarului Mihalcea din Vernești. De asemenea, au fost achiziționate părți din moșia Ciocănești (Ibidem) cum ar fi cele de la Radu Berilă pentru 600 aspri, Cărstiean pentru 300 aspri, Dușa pentru 250 aspri, frații Stanciu, Stan și Stanimir, pentru 1.500 aspri și călugărița Magdalena pentru 500 aspri.

Din această perioadă avem și o listă cu averea mănăstirii de până atunci, ce conține numele persoanelor de la care au fost cumpărate, respectiv suma plătită (Ibidem); toată partea lui Moș cuprinzând deal, vii și pomi a fost ulterior achiziționată de călugărul Manasiea și, în cele din urmă, a ajuns în stăpânirea sfântului așezământ, pentru 200 aspri, partea Radului cu pomii, pentru 380 aspri, partea lui Ion care este un loc sterp, pentru 70 aspri, un loc de la monahul Manasiea, pentru 150 aspri, 3 pogoane de vie, cu pomi și cu grădini din partea lui Ion și a lui Dobre, pentru 550 aspri și partea lui Ciatinilă, nepotul lui Neagu, pentru 500 aspri.

Alături de achizițiile amintite, se adaugă diferite donații (Ibidem) din moșia Izvoranilor, cum ar fi părțile lui Coman din Bărbucești, Serafim, Ioanichie, Oprea, Stan, două pogoane de vie de la Neagu și un pogon de vie de la Ion.

Metohul Mănăstirii Mihai Vodă, ctitorit și zidit de egumenul Luca a cunoscut, odată cu acesta, o perioadă de dezvoltare în ceea ce privește proprietățile acumulate de-a lungul timpurilor. De numele „Vlădicăi” Luca se leagă nu numai ctitorirea lăcașului religios, ci și achiziționarea de diverse părți de moșii sau sate cu tot ceea ce cuprindeau (rodul produselor de pe câmp, din pădure, din ape, țigani și rumâni), activitatea sa de cumulare teritorială în favoarea Mănăstirii Izvorani fiind continuată de succesorii săi. Urmașii au continuat mărirea domeniului monahal nu numai în avantajul material al „schitului”, ci și al bunăstării Mănăstirii Simonopetra, deoarece o parte considerabilă din veniturile Izvoranilor ajungeau la așezământul athonit.

Perioadele de creștere teritorială cunoscute în timpul egumenilor ce s-au succedat la conducerea acestui lăcaș sfânt au alternat cu momente de sărăcie, de distrugere, cele din urmă fiind motivele care i-au determinat pe nepoții mitropolitului să închine schitul Izvorani lăcașului bucureștean ctitorit de Mihai Viteazul.

La data de 23 aprilie 1836, toate moșiile din județul Buzău ale schitului Izvorani erau luate în arendă de către Ștefan Bercescu. Arenda era pentru o perioadă de trei ani, pentru care acesta plătea anual 7.250 lei. De asemenea, noul administrator se angaja să păzească hotarele moșiilor ca să nu fie încălcate. În ceea ce privește pădurile, Ștefan

Bercescu se obliga să le protejeze și să taie lemne doar în cazul în care mănăstirea avea nevoie sau oamenii folosiți la clacă aveau trebuință (Ibidem, pachet VIII/37).

Ultima dată la care este menționat numele ctitoriei episcopului Luca este 22 august 1841, act din care rezultă că schitul Ciolanul era în judecată cu arendașul Avsintie, al uneia dintre moșiile acestui așezământ religios, pentru o parte din moșia Miluiți, pe care o cumpărase schitul de la doamna Maria Bășceanca (S.A.N.I.C., Fond *M-rea Mihai Vodă*, pachet XIII/14; Ionașcu, 1936, p. 65).

Domnitori ca Mihnea al II-lea Turcitul, Radu Șerban, Radu Mihnea Alexandru Iliăș, Gavril Moghilă, Alexandru Coconul, Matei Basarab, Constantin Șerban, Grigore Ghica, Șerban Cantacuzino, Alexandru Moruzi sau Alexandru Ghica au susținut prin diverse acte sfântul lăcaș de la Izvorani, chiar dacă nu era una din ctitoriile lor. Susținerea financiară a lăcașelor sfinte reprezenta unul dintre obiceiurile timpului, domnitorii sperând că, prin ajutoarele acordate, mănăstirea va avea grijă de sufletele lor, ale strămoșilor lor și ale urmașilor lor, prin pomenirea numelor la slujbele citite cu regularitate.

Începând cu Luca și terminând cu Gheorghe, fiecare egumen a încercat să-și arate dragostea față de lăcașul religios păstorit prin achiziționarea de proprietăți, mărinind astfel averea acestuia.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:

Fond *Episcopia Buzăului*.

Fond *M-rea Glavacioc*.

Fond *M-rea Mihai Vodă*.

S.I., nr. 1.324.

Catalogul, 1985, Ciucă, M.-D., Duca-Tinculescu, D., Vătafu-Găitan, S., *Catalogul Documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. V, D.G.A.S., București.

D.I.R., 1951a, Ionașcu, I., Lăzărescu-Ionescu, L., Cîmpina, B., Stănescu, E., Prodan, D., *Documente privind Istoria României*, Seria B., Țara Românească, veac XVII, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București.

D.I.R., 1951b, Ionașcu, I., Lăzărescu-Ionescu, L., Cîmpina, B., Stănescu, E., Prodan, D., *Documente privind Istoria României*, Seria B., Țara Românească, veac XVII, vol. II, Editura Academiei R.P.R., București.

D.I.R., 1951c, Ionașcu, I., Lăzărescu-Ionescu, L., Cîmpina, B., Stănescu, E., Prodan, D., *Documente privind Istoria României*, Seria B., Țara Românească, veac XVII, vol. III, Editura Academiei R.P.R., București.

- D.I.R., 1954d, Ionașcu, I., Lăzărescu-Ionescu, L., Cîmpina, B., Stănescu, E., Prodan, D., *Documente privind Istoria României*, Seria B., Țara Românească, veac XVII, vol. IV, Editura Academiei R.P.R., București.
- D.R.H., 1965, Mioc, D., *Documenta Romaniae Historica*, Seria B., Țara Românească, vol. XXI, Editura Academiei R.S.R., București.
- Giurescu, C.C., Giurescu, D.C., 1976, *Istoria Românilor*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Ionașcu, I., 1936, *Mănăstirea Izvorani (Buzău). Ctitoria Episcopului Luca (1583-1604)*, Buzău.
- Lahovari, G.I., Brătianu, C.I., Tocilescu, Gr.G., 1899, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. II, fasc. I, București, Editura Stabilimentul grafic I.V. Socecu, București.
- Păcurariu, M., 1991, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, ed. a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.

CATALOGUL DOCUMENTELOR LUI SCARLAT GHICA VV. DIN PATRIMONIUL MUZEULUI MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Grina-Mihaela RAFAILĂ¹

Cuvinte-cheie: *Scarlat Ghica; Țara Românească; documente; tranzacție; scrisoare.*

Keywords: *Scarlat Ghica; Țara Românească; documents; transaction; letter.*

Rezumat: După execuția bărbaților Brâncoveni în Piața Yali Kiosk din Constantinopol și scurta domnie prefanariotă a lui Ștefan Cantacuzino (25 martie/5 aprilie 1714-9/20 ianuarie 1716) care a împărțit aceeași soartă tragică, sultanul a decis numirea în scaunul domnesc de la București a unor persoane de origine greacă sau grecizate, întrucât se considera că ar prezenta o mai mare garanție pentru Imperiul Otoman privind fidelitatea lor față de sultan, în raport cu domnii autohtoni. Astfel, reprezentanții familiei Ghica, ajunși în cea mai înaltă demnitate a conducerii țării, au manifestat sentimente de compasiune pentru situația Țărilor Române și pentru locuitorii ei. Ramura domnitoare a Ghiculeștilor, prin Grigore al II-lea și descendenții săi, respectiv Matei Ghica vv., Scarlat Ghica vv., Alexandru Scarlat Ghica vv. și Grigore al III-lea Ghica vv., a deținut tronurile statelor de la sud și est de Carpați cu intermitențe, între anii 1726 și 1768. În Colecția Documente a Muzeului Municipiului București se regăsesc 27 de înscrisuri originale, pe hârtie folio sau difolio, cu sau fără filigran, care provin din cei aproximativ doi ani și jumătate de cărmuire a Țării Românești de către Scarlat Ghica, în cele două domnii ale sale (1758 august-1761 iunie 5/16 și 1765 august 18/29-1766 decembrie 2/13).

Abstract: After the execution of the Brâncoveanu men in the Yali Kiosk Square in Constantinople and the short pre-phanariot reign of Ștefan Cantacuzino (March 25/April 5, 1714-9/January 20, 1716), who shared the same sad fate, the sultan decided that Ottoman Greeks will be appointed to the Prince's seat in Bucharest, since they were considered to represent a greater guarantee for the Ottoman Empire regarding their fidelity to the sultan, that the earthly rulers. Thus, the representatives of the Ghica family, having reached the highest dignity of the country's leadership, showed sympathy for the situation of the Romanian Lands and its inhabitants. The ruling branch of the Ghica family, through Grigore II and his descendants, respectively, Matei Ghica vv., Scarlat Ghica vv., Alexandru Scarlat Ghica vv. and Grigore III Ghica vv., held the thrones of the states from the south and east of the Carpathians intermittently between 1726 and 1768. In the Documents Collection of the Bucharest Municipality Museum there are 27 original documents written on folio or difolio paper, with or without a watermark, which came from Scarlat Ghica's two-and-a-

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: mhlrafaila@yahoo.com.

half-year rule of Wallachia, during two periods of time (1758 August-1761 June 5/16 and 1765 August 18/29-1766 December 2/13).

În perioada domniilor fanariote reprezentanții familiei Ghica, ajunși în cea mai înaltă demnitate a conducerii țării, au manifestat sentimente de compasiune pentru situația Țărilor Române și pentru locuitorii ei, reflectate atât în gândurile, cât și în faptele lor legate de conștiința comunității de neam, religie, obiceiuri sau limbă. Ramura domnitoare a Ghiculeștilor, prin Grigore al II-lea și descendenții săi, a deținut tronurile Principatelor Române, cu intermitențe, între anii 1726 și 1768, respectiv 35 de ani, dintre care cele mai multe cârmuiri le-a avut Grigore al II-lea, care a fost numit domn de șase ori, însumând peste 20 de ani de conducere. Prinși între aspirațiile naționale pentru emancipare politică și exigențele tot mai crescute ale Imperiului Otoman, la care se adăuga și ascensiunea celorlalte două mari imperii vecine care concureau la obținerea supremației în zonă, Ghiculeștii s-au străduit să acorde prioritate celor pe care îi conduc, nu însă fără mari eforturi și riscuri. De aceea, mulți istorici îi consideră pe Ghiculești o familie națională, românească, mai ales după înrudirile cu marile familii boierești autohtone. Chiar ei înșiși se considerau integrați lumii și spiritualității românești.

După trecerea la cele veșnice a lui Grigore al II-lea Ghica, era normal, așa cum își dorise și defunctul tată, ca la tronul Țării Românești să urmeze fiul său mai mare, Scarlat, cerut de altfel și de către boierii țării. Însă *capuchehaia* Țării Românești la Constantinopol, Gheorghe Bașa Mihalopol, socrul marelui dragoman Matei Ghica, a modificat prenumele lui Scarlat cu cel al fratelui său, Matei, din arzul boierilor. Această numire a iscat nemulțumiri și certuri între cei doi frați.

După o scurtă domnie în Moldova (1757 martie 2-1758 august 7), Scarlat Ghica a fost mutat în Țara Românească, unde a deținut tronul în două rânduri, respectiv 1758 august-1761 iunie 5/16 și 1765 august 18/29-1766 decembrie 2/13. Această strămutare a fost condiționată de plata unei consistente sume de bani ce se ridica la un milion de piaștri, aspect care nu ducea la micșorarea dărilor, ci la sporirea lor, atât a celor directe, cât și a celor indirecte. Cu toate acestea, domnitorul a reușit să obțină de la Înalta Poartă un firman prin care erau îndepărtați toți turcii din serhaturi, care acaparaseră terenuri și își făcuseră case, producând mari pagube și suferințe locuitorilor din câmpia Dunării. Această înlăturare a „costat” nu mai puțin de 800 pungi cu bani, echivalentul a 400.000 de lei. Alte 100 de pungi au fost plătite tătarilor nogai pentru a nu prăda județele Buzău și Brăila, atunci când au năvălit la sfârșitul lunii septembrie 1758. Boierii nu se plâng de creșterea dărilor, astfel că Scarlat a avut parte de o domnie liniștită până la începutul lunii iunie 1761, când a fost înlocuit pentru a șasea și ultima oară cu Constantin Mavrocordat, care și-a cumpărat tronul cu 100 pungi de aur plătite sultanului și alte 250 de pungi oferite marelui vizir.

Scarlat Ghica a revinit în tronul muntean pentru a doua oară, respectiv 1765 august 18/29-1766 decembrie 2/13, înlocuindu-l pe Ștefan Racoviță (1764 ianuarie 26/februarie

6-1765 august). Dintre toți domnii fanarioți, se pare că Scarlat a fost „cel mai puțin urât” (Iordache, 1991, p. 76). Cum țara era depopulată, proaspătul domn a preluat-o cu mai puțini bani. În această domnie, Scarlat a reușit să răscumpere de la sultana Validé, pentru suma de 25.000 de lei, plătiți anual, Odaia vizirului, o consistentă întindere de pământ care aparținea raialei Brăila. A încercat să reia Giurgiu și Turnu, dar cum inițiativa era greu de împlinit, a fost nevoit să recurgă la creșterea impozitelor și impunerea clerului. Din păcate, activitatea sa nu a putut fi continuată, întrucât a intervenit, la 2 decembrie 1766, trecerea sa în lumea de dincolo, fiind urmat la tron de către fiul său, Alexandru Scarlat Ghica, care a fost numit de către Sublima Poartă la rugămintea boierilor munteni.

Defunctul domn a fost înmormântat în ctitoria sa, cu hramul Sf. Spiridon Nou, episcopul Trinitundei, din București, începută în cel de-al doilea an al celei de a doua domnii, respectiv în anul 1767, și finalizată de către fiul său, Alexandru Scarlat Ghica, la 1768 septembrie 30.

În Colecția Documente a Muzeului Municipiului București se regăsesc 27 de înscrisuri care provin din cei peste trei ani de cărmuire a Țării Românești de către Scarlat Ghica, în cele două domnii ale sale. Din prima domnie, ceva mai lungă (circa 22 luni), avem 24 de acte, iar din cea de-a doua (aprox. 15 luni) avem doar 3 documente. Din totalul actelor supuse atenției avem doar o singură copie românească din anul 1845 (*doc. nr. 24*), restul fiind acte originale, redactate, toate, pe hârtie folio sau difolio, cu sau fără filigran. Doar două documente sunt însoțite, la același nr. de inv., și de copii moderne nedatate.

În ce privește conținutul, sunt în primul rând acte domnești, emise de către domn, prin care acordă scutire de la plata dărilor de sărărit lui Ioniță Racoviță fost mare clucer (nr. 13.999) sau de vinărici pentru viile aflate în proprietatea ctitoriei Domniței Bălașa (nr. 30.585). Urmează două porunci domnești emise la 1759 septembrie 18 și 1760 august 29 pentru judecarea unor pricini legate de achiziționarea moșiilor Homești și Putreda, pentru care nu se înțelegeau Ioniță Racoviță fost mare clucer și Mihai Zăgănescu.

Și fețele bisericești sunt implicate în diverse tranzacții. De pildă, egumenul Mănăstirii Ungureni, Calinic erodicon, primește o sumă de bani, împreună cu „*două iape bune de prăsilă*”, pentru cinci suflete de țigani, întrucât porunca domniei era clară, ca „*țăganii împreunați cu cununie să nu să despartă, ci să se așeze cu schimbu*” (nr. 13.661). Apoi, arhimandriții Nichifor de la Mănăstirea Argeș și Nicodim de la Mănăstirea Câmpulung sunt desemnați, prin porunca domnului, să meargă la fața locului, alături de sluga domnească Sandu al doilea portar, pentru a adevăra „*semnele cele vechi și drepte*”, care au existat între moșia Mărăcineni a Mănăstirii Radu Vodă și moșia Tânganica stăpânită de către schitul Tânganu al Mănăstirii Văcărești, atât după mărturia unor oameni bătrâni „*șezători pe acele moșii*”, sub anatema „*cărții de blestem*”, cât și conform actelor (hrisoave și cărți de hotărnicie) deținute de către cele două părți (nr. 74.854). O altă carte de blestem este dată de către vlădica Grigorie pentru ca locuitorii și megiașii bătrâni șezători „*pe moșiia Mihai Vodă*” să mărturisească „*în frica lui Dumnezeu adevărul*” și să arate „*toate semnele și hotarale fără de hatăr și voie vegheată [...] fără de vătămare de suflet după cum*

veți și va fi” pentru moșiile Dragomirești și Clinceni (doc. nr. 25). Theofan, egumenul Mănăstirii Sfântului Ioan Botezătorul din Focșani, a cumpărat de la Mihalache Sturza 11 pogoane de vii „lucrătoare, la Munteni în Dealul Vărticicoi” împreună cu o cramă și o casă, în care erau adăpostite toate cele trebuincioase prelucrării strugurilor – căzi mari și mici, teasc, jgheab ș.a.

Pe de altă parte, Mănăstirea Sărindar din București a primit de la Zmaranda, soția răposatului Tudorache Brătășanu postelnic, moșia Cornățel din județul Dâmbovița, pentru „sufletu boierului mieu [...] și al fie-mieu și pentru sufletul mieu”, rugându-se „părinților egumeni care vor fi după vremei ca să nu facă moșia schimb cu altă moșie sau cu altceva, ci să rămâie vecinică sfintei mănăstiri ca să fim pururea pomeniți la Sfântul Jertfelnic”. Actul este autentificat cu pecetea doamnei dăruitoare și întărit cu iscăliturile mitropolitului țării, Grigorie al II-lea, și ale marilor boieri în calitate de martori prezenți la întocmirea acestei danii – Constantin Dudescu mare ban, Ștefan Văcărescu mare vornic, Constantin Brâncoveanu mare logofăt, Pârvu Cantacuzino mare logofăt ș.a. (nr. 27.132).

Și unii mari boieri – Radu Văcărescu fost mare clucer și ispravnic de margine sau Constantin Cândescu mare clucer – dau, la rândul lor, cărți de judecată sau desemnează pe alți boieri să meargă, la fața locului, pentru a cerceta pricinile de hotare dintre moșiile Coroteni și Greabăn (nr. 13.581, 13.644 și 13.583). În această perioadă un mare boier, respectiv Ioniță Racoviță fost mare clucer, apelează la boieri hotarnici pentru a i se cerceta și stabili hotarele, prin așezarea pietrelor de delimitare, precum și stângenii de moșie sau pogoanele de vie avute în Homești sau Putreda din Vale, județul Râmnicu Sărat, eliberându-i-se și actele doveditoare (doc. nr. 18-20 și 23).

Printre documentele celor două domnii, supuse atenției noastre, se mai regăsesc un zapis de împrumut (nr. 26.935), trei zapise de vânzare a unor pogoane de vii din dealul Răzloajelor, județul Saac (doc. nr. 8) sau stâneni de moșie din Băleni (nr. 27.261 a și b), precum și un zapis de schimbul unor stâneni de moșie din Goești și Pometești, între Matei Fisența și Manole căpitan (doc. nr. 21). Se adaugă și o listă a tuturor cărților, hrisoavelor, zapiselor și ocolnicelor privind moșia Negrași din județul Vlașca, care se aflau în posesia lui Radu Bengescu fost mare serdar (doc. nr. 13). Ca și în trecut, foarte puține femei sunt autoare de acte, ca de pildă Catrina, soția lui Ștefan paharnic (nr. 26.935), Zmaranda Brătășanca, soția răposatului Tudorache Brătășanu postelnic (doc. nr. 24), precum și Ancuța stolniceasa, care dă o scrisoare de adevărîță pentru accesul locuitorilor de pe moșia Priiazna a lui Nicolae Brâncoveanu fost mare clucer la apa heleșteului (nr. 28.514). Se adaugă Ilinca, vânzătoare împreună cu soțul Barbu Portărescu al doilea pitar (doc. nr. 2) și Maria Cândescu în calitate de martoră la vânzarea unor pogoane de vii din județul Saac la 1760 aprilie 22.

Autenticitatea documentelor este întărită prin aplicarea doar a sigiliului inelar domnesc imprimat în chinovar (nr. 13.617, 13.999 și 30.585) sau în ceară roșie, aplicat la închiderea unei scrisori (nr. 13.621). Alte acte particulare sunt autentificate cu sigiliul inelar imprimat în cerneală neagră (doc. nr. 3 și 8) sau în ceară neagră, la închiderea

unor epistole (nr. 13.581, 13.583 și 26.558). De asemenea, niciun act nu beneficiază și de semnătura autografă a domnului.

Niciun document din răstimpul cărmuirii lui Scarlat Vodă nu are menționat și locul în care a fost întocmit.

În ceea ce privește proveniența acestora, doar patru documente ne-au parvenit de la *Epitropia Așezămintelor Brâncovenesti* (nr. 28.514, 30.549, 30.585 și 74.854).

Foarte puține acte au văzut lumina tiparului, sub diverse forme: ediție (nr. 30.585), regist (nr. 27.261 a) sau facsimil (nr. 27.132, 30.585 și 99.046).

1. **1759 februarie 21.** Scarlat Grigore Ghica domnul Țării Românești acordă lui Ioniță Racoviță fost mare clucer scutire de plata sărăritului pentru satul Greabăn din moșia Homești, județul Râmnicu Sărat.

M.M.B., nr. 13.999

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30x20 cm), monogramă domnească și sigiliu inelar domnesc în chinovar.

2. **1759 august 29.** Barbu Portărescu al doilea pitar împreună cu soția sa, Ilinca, vând nepotului Manole căpitan 226 stâneni din județul Dolj. Martori: Constantin Strâmbeanu fost mare vistier, B. Ghincul? fost mare stolnic și R.? fost mare șetrar.

M.M.B., nr. 12.219

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x16 cm).

3. **1759 septembrie 17.** Catrina, soția lui Ștefan paharnic, se împrumută cu suma de 100 de taleri la Dumitrache Papazoglu fost mare căpitan de lefegii pentru care pune zălog casele sale din București. Martor: Ștefan paharnic.

M.M.B., nr. 26.935

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (28x19,5 cm), sigiliu inelar în cerneală. Are copie rom. nedatată.

4. **1759 septembrie 17.** Dumitrache fost al doilea pitar este obligat să plătească lui Constantin Brâncoveanu mare logofăt suma de 2.590 taleri pentru oieritul din județele Râmnic, Teleorman și Olt. Martori: Constantin Dudescu mare vornic, Ștefan Văcărescu mare ban și Constantin Crețulescu fost mare ban.

M.M.B., nr. 31.115

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm).

5. **1759 septembrie 18.** Scarlat Grigore Ghica domnul Țării Românești poruncește marelui logofăt să desemneze boieri hotarnici care să judece pricina dintre Mihai Zăgănescu și Ioniță Racoviță fost mare clucer pentru moșiile Homești și Putreda. Martori: «Constantin Dudescu» mare vornic, «Constantin Crețulescu» mare ban, «Constantin

Brâncoveanu» mare logofăt și «Ștefan Văcărescu» mare spătar.

M.M.B., nr. 13.617

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm), sigiliu inelar domnesc în chinovar.

6. **1759 octombrie 10.** Scarlat Grigore Ghica domnul Țării Românești poruncește boierilor vinăriceri din județele Saac, Prahova și Mușcel să nu perceapă vinăriciul corespunzător din vilele mănăstirii, ctitorită de către răposata Domnița Bălașa Brâncoveanu.

M.M.B., nr. 30.585

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32x22 cm), sigiliu inelar domnesc în chinovar. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

Bibliografie: ed.: Așezămintele, 1938, pp. 106-107 (nr. 161); Rafailă, 2013, p. 234 (nr. 29); facs.: Documente, 2006, p. 84.

7. **1759 decembrie 28.** Calinic erodiacon, egumenul Mănăstirii Ungureni, care este închinată Mănăstirii Sf. Gheorghe din București, primește de la Ioan Racoviță fost mare clucer suma de 100 taleri și „două iape de prăsilă pentru cinci suflete de țigance”.

M.M.B., nr. 13.661

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x22 cm).

8. **1760 aprilie 22.** Răducan Guliano vinde lui Constantin Brâncoveanu mare logofăt niște pogoane de vii din dealul Răzloajelor, județul Saac, cu 45 de taleri pe pogon. Martori: Răducan Guliano, Ioan (Ioniță) Cândescu fost mare medelnicer, Maria Cândescu, Constantin Dudescu mare vornic, Nicolache «Cernovodeanu» paharnic, Ștefan «Văcărescu» mare ban, Constantin Năsturel fost mare ban, Dumitrașco Racoviță fost mare vistier, Pârvu Cantacuzino» fost mare logofăt, Mihai «Cantacuzino» mare vistier și Radu Cantacuzino.

M.M.B., nr. 30.549

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32,5x21,5 cm), 2 sigilii inelare în cerneală. Are copie mod. nedată. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

9. **1760 aprilie 30.** Asan Băleanu vinde fratelui său, Iordache Băleanu, 200 stânjeni de moșie din Băleni, cu suma de 50 taleri.

M.M.B., nr. 27.261 (a)

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (33,5x21,5 cm).

Bibliografie: reg.: Filitti, 1919, pp. 45-46 (nr. 161).

10. **1760 mai 20.** Asan Băleanu vinde fratelui său, Iordache Băleanu, 183 stânjeni din apa Ialomitei cu suma de 45 taleri și jumătate și 30 de bani.

M.M.B., nr. 27.261 (b)

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (33,5x21,5 cm).

11. **1760 iunie 5.** Ioan Racoviță clucer se roagă domniei să fie păsuț până la toamnă cu plata dobânzii corespunzătoare celor 7 pungi de bani împrumutate de la Toma lipțcan pentru efectuarea unor diverse lucrări la cetăți și împlinirea unor porunci împărătești în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat.

M.M.B., nr. 13.560

Orig. rom., hârtie difolio (21,5x15,5 cm).

12. **1760 iulie 20.** Carte de judecată a lui Radu Văcărescu fost mare clucer și ispravnic de margine pentru pricina moșiei Coroteni, județul Râmnicu Sărat, disputată între Apostol Mateescu logofăt, Toia Mateescu căpitan și Matei Mateescu cu Negoită Braga.

M.M.B., nr. 13.644

Orig. rom., hârtie folio cu filigran (48x35,5 cm).

13. **1760 august 21.** Lista cărților, hrisoavelor, zapiselor și ocolnicilor moșiei Negrași, din județul Vlașca, date lui Radu Bengescu fost mare serdar pentru a fi aduse la București cumnatului său, Iordache Bălăceanu fost mare serdar.

M.M.B., nr. 27.129

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x11 cm).

14. **1760 august 29.** Scarlat Grigore Ghica domnul Țării Românești desemnează pe Constantin Cândescu mare clucer să meargă la fața locului pentru a alege și a stabili hotarele moșilor Homești și Putreda din Vale, județul Râmnicu Sărat, disputate între Racoviță clucer și Mihai Zăgănescu. Asemenea și pentru moșia Herești unde exista pricină între Racoviță clucer și egumenul Râmnician.

M.M.B., nr. 13.621

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm), sigiliu inelar domnesc în ceară roșie la închiderea scrisorii.

15. **1760 decembrie 8.** Radu Văcărescu desemnează pe Ioan paharnic, Tudorache căpitan și Mihai căpitan din Râmnic, ca și pe Negoită Robescu în locul lui Ion, să meargă la fața locului pentru a hotărî moșia Greabăn.

M.M.B., nr. 26.558

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (21,5x15,5 cm), sigiliu inelar în ceară neagră la închiderea scrisorii.

16. **1760 decembrie 17.** Constantin Cândescu dă scrisoare lui Ioniță Racoviță fost mare clucer pentru stabilirea hotarelor unei moșii conform cercetării și cărții de judecată făcută de către Mihalcea Toplicean fost mare pitar împreună cu ceilalți boiernași.

M.M.B., nr. 13.581

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (22x16 cm), sigiliu în ceară neagră la închiderea scrisorii.

17. **1760 decembrie 17.** Constantin «Cândescu» mare clucer dă scrisoare finului Mihalcea Toplicean fost mare pitar ca împreună cu ceilalți boieri hotarnici să cerceteze pricina dintre Ioniță Racoviță fost mare clucer și Mihai Zăgănescu pentru moșia Greabăn.

M.M.B., nr. 13.583

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (22x15,5 cm), sigiliu inelar în ceară neagră la închiderea scrisorii.

18. **1760 decembrie 20.** Foița boierilor hotarnici – Grigorie paharnic, Constantin Cândescu, Mihai Toplicean fost mare pitar, Ioniță paharnic, Tudorache căpitan, Pană Grama, Asan postelnic, Mihai Rătescu și Ghiorghită Rătescu – cu menționarea hotarelor și a stânenilor moșiei Homești stăpânite de către Ioniță Racoviță fost mare clucer, Ianache Bagdat căpitan, boierii Zăgănești, precum și partea nepoților lui Stoian Butnar și fiii lui Dumitrașco.

M.M.B., nr. 13.572

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (44x15,5 cm).

19. **1761 ianuarie 8.** Foița boierilor hotarnici – Constantin Cândescu mare clucer, Mihai Toplicean fost mare pitar, Asan postelnic, Ioniță paharnic, Tudorache căpitan, Pană Grama, Mihai căpitan și Ghiorghită Rătescu – cu privire la pogoanele de vie din moșia Homești ale lui Ioniță Racoviță fost mare clucer, Dumitrașco Racoviță fost mare vistier, Ianache Bagdat căpitan și Ioniță Zăgănescu.

M.M.B., nr. 13.578

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (43x17 cm).

20. **1761 (7269) ianuarie 8.** Cartea boierilor hotarnici – Constantin Cândescu mare clucer, Mihai Topliceanu fost mare pitar, Asan Neculescu postelnic, Ion paharnic, Tudorache căpitan, Pană Grama, Mihai căpitan și Ghiorghită Rătescu – privind alegerea părților de moșie din Homești și Putreda din Vale, din județul Râmnicu Sărat, ale lui Ioniță Racoviță fost mare clucer.

M.M.B., nr. 13.647

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (48x36 cm).

21. **1761 ianuarie 20.** Matei Fisentea logofăt dă zapis de schimbul a 30 de stâneni din Goești cu 30 de stâneni din Pometești ai lui Manole căpitan.

M.M.B., nr. 12.220

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (22x16 cm).

22. **1761 (7269) martie 17.** Nichifor arhimandrit, egumenul Mănăstirii Argeș, și Nicodim arhimandrit, egumenul Mănăstirii Câmpulung, dau carte de hotărnicie pentru hotarele moșiei Măracineni a Mănăstirii Radu Vodă ce au fost încălcate de hotarele moșiei Tânganu a Mănăstirii Văcărești.

M.M.B., nr. 74.854

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x22 cm). Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

23. **1761 martie 18.** Mihai Toplicean fost mare pitar împreună cu Asan Neculescu postelnic, Tudorache căpitan, Ioniță paharnic, Pană Grama și Ghiorghiță Rătescu, comunică lui Arhon clucer pentru alegerea, punerea pietrelor de hotar și cartea de hotărnicie dată lui Ioniță Racoviță clucer pentru moșiile Homești și Putreda din Vale, județul Râmnicu Sărat.

M.M.B., nr. 13.587

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (21,5x16 cm).

24. **1761 martie 21.** Zmaranda Brătășanca, soția răposatului Tudorache Brătășanu postelnic, dă scrisoare Mănăstirii Sărindar din București pentru dania moșiei Cornățel, din județul Dâmbovița, pentru sufletele răposatului soț și al fiului ei, Grigorașco. Martori: Constantin Dudescu mare ban, Ștefan Văcărescu mare vornic, Constantin Brâncoveanu mare logofăt, Pârvu Cantacuzino mare logofăt, Dumitrașcu Racoviță mare vistier, Mihai Cantacuzino fost mare vistier, Constantin Cândescu fost mare clucer, Pantazi Câmpineanu fost mare paharnic, Radu Cantacuzino fost mare stolnic.

M.M.B., nr. 27.132

Copie rom. din 1845, hârtie difolio cu filigran (35x22 cm).

Bibliografie: facs.: Documente, 2006, p. 85.

25. **1766 (7274) august 11.** Grigorie, mitropolitul Țării Românești, dă carte de blestem și „groaznică afurisenie” locuitorilor și megiașilor bătrâni „șezători” de pe moșiile Dragomirești și Clinceni ale Mănăstirii Mihai Vodă pentru a mărturisi semnele și hotarele moșiei Dragomirești după Sabar, din județul Ilfov.

M.M.B., nr. 99.046

Orig. rom., hârtie folio cu filigran (29,5x20,5 cm).

Bibliografie: facs.: Documente, 2006, p. 92.

26. **1766 octombrie 9.** Mihalache Sturza vinde lui Theofan, egumenul Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Focșani, 11 pogoane de vie lucrătoare la Munteni, în Dealul Vârteșcoi, împreună cu cramă, casă, 4 căzi mari și una mică, teasc și gheab, câte o jumătate de livadă și de loc sterp. Martor: Mihai Toplicean comis.

M.M.B., nr. 13.692

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x21,5 cm).

27. **1766 septembrie 28.** Ancuța stolniceasa dă scrisoare de adeverință lui Nicolae Brâncoveanu fost mare clucer pentru accesul oamenilor de pe moșia Priiazna la apa

heleșteului. Martori: C. Filipescu?, Ioniță spătar, Sandu fost mare căpitan.

M.M.B., nr. 28.514

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (24x17,5 cm). Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești. Are copie mod. din 1885.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Documente feudale privind istoria orașului București și a satelor învecinate, aflate în colecția Muzeului Municipiului București, 2006, coord. dr. Ionel Ioniță, Editura Muzeului Municipiului București.

Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani dela înființare 1838-1938, 1938, Volum documentar comemorativ întocmit de Emil Vîrtosu și Ion Vîrtosu, București.

Filitti, I.C., 1919, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Institutul de Arte grafice Carol Göbl, București.

Iordache, A., 1991, *Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României*, Editura Albatros, București.

Rafailă, G.-M., 2013, „Biserica Domnița Bălașa și proprietățile sale în colecția de Documente a Muzeului Municipiului București”, în *C.A.B.*, vol. IX, Editura Agir, București, pp. 197-325.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. **1759 februarie 21**. Scarlat Grigore Ghica domnul Țării Românești acordă lui Ioniță Racoviță fost mare clucer scutire de plata sărăritului pentru satul Greabăn din moșia Homești, județul Râmnicu Sărat. (nr. 13.999).

Figure 1. **1759 February 21st**. Scarlat Grigory Ghica, ruler of Wallachia, granted to Ioniță Racoviță former great clucer exemption from the payment of the salt taxes for the Greaban village, Homești estate, Râmnicu Sărat County. (nr. 13.999).

Figura 2. **1760 aprilie 22**. Răducan Guliano vinde lui Constantin Brâncoveanu mare logofăt niște pogoane de vii din dealul Răzloajelor, județul Saac, cu 45 de taleri pe pogon. (nr. 30.549).

Figure 2. **1760 April 22nd**. Răducan Guliano sells to Constantin Brâncoveanu great logofăt some acres of vineyards on Răzloajelor hill, Saac County, for 45 thalers an acre. (nr. 30.549).

Figura 3. **1761 ianuarie 8**. Foița boierilor hotarnici cu privire la pogoanele de vie din moșia Homești ale lui Ioniță Racoviță fost mare clucer, Dumitrașco Racoviță fost mare vistier, Ianache Bagdat căpitan și Ioniță Zăgănescu. (nr. 13.578).

Figure 3. **1761 January 8th**. The paper of the surveyor boyars on the vineyards of Ionita Racoviță former great clucer estate from Homești, Dumitrașco Racoviță great vistier, Ianache Bagdat captain and Ioniță Zăgănescu. (nr. 13.578).

Figura 4. **1766 (7274) august 11**. Grigorie mitropolitul Țării Românești dă carte de blestem și „groaznică afurisenie” locuitorilor și megiașilor bătrâni „șezători” de pe moșiile Dragomirești și Clinceni ale Mănăstirii Mihai Vodă pentru a mărturisi semnele și hotarele moșiei Dragomirești după Sabar, din județul Ilfov. (nr. 99.046).

Figure 4. **1766 (7274) August 11th**. Gregory the Metropolitan of Wallachia asks the inhabitants of the Dragomirești and Clinceni estates of the Mihai Voda Monastery to confess the boundaries of the Dragomirești estate near Sabar river, in Ilfov County. (nr. 99.046).

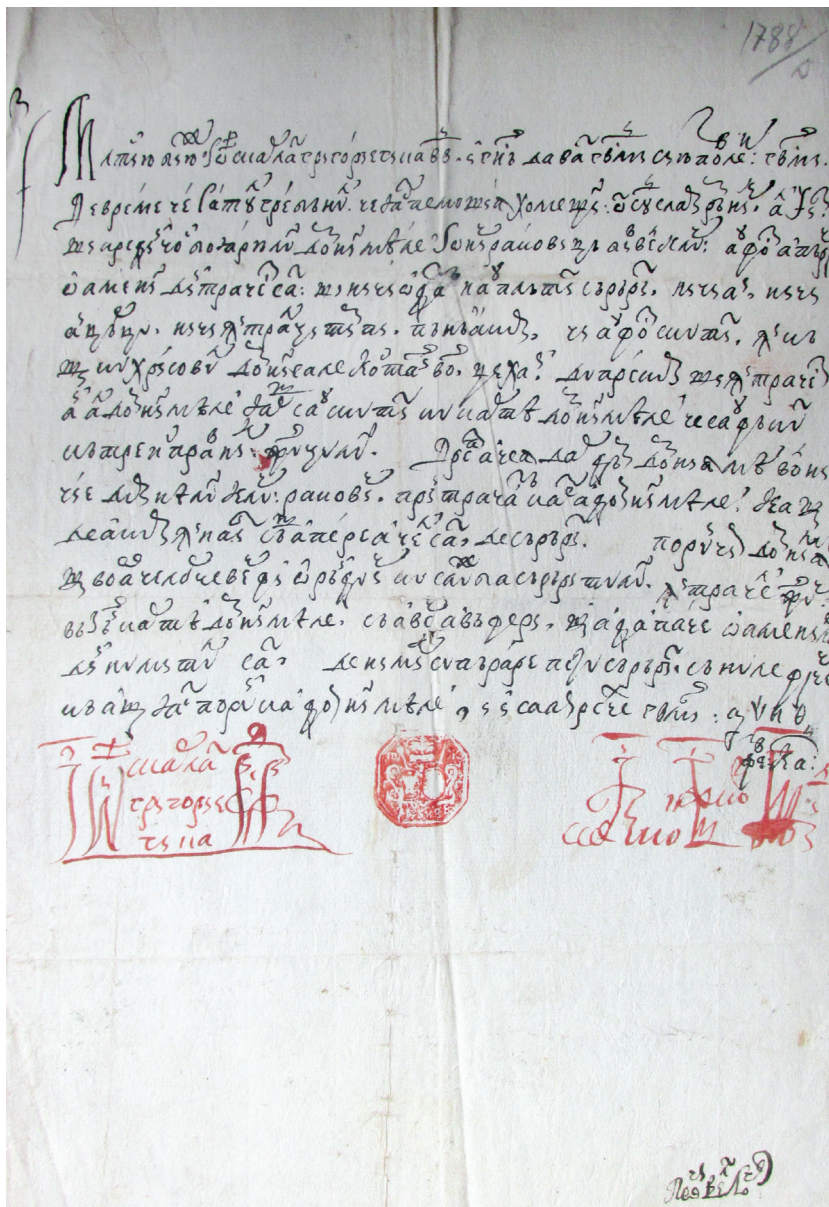

Fig. 1 1759 februarie 21. Scarlat Grigore Ghica domnul Țării Românești acordă lui Ioniță Racoviță fost mare clucer scutire de plata sărăritului pentru satul Greabăn din moșia Homești, județul Râmnicu Sărat. (nr. 13.999).

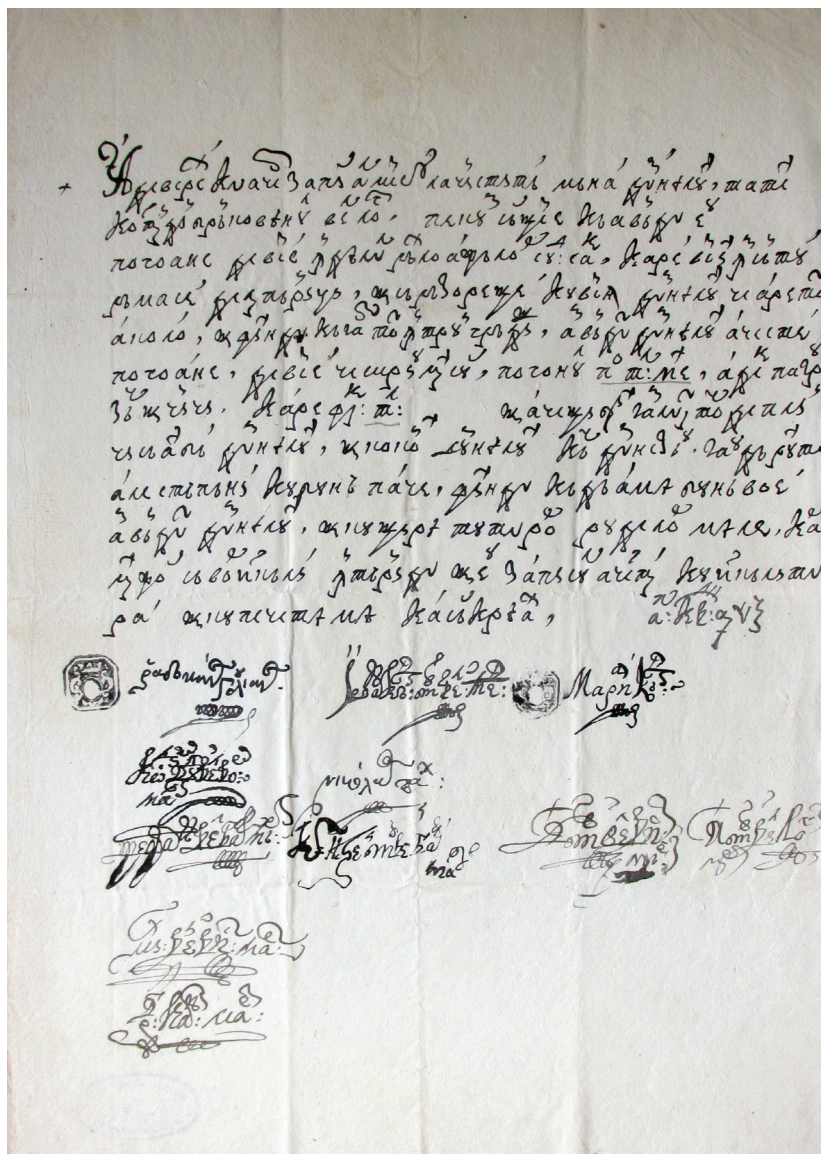

Fig. 2 1760 aprilie 22. Răducan Guliano vinde lui Constantin Brâncoveanu mare logofăt niște pogoane de vii din dealul Răzloajelor, județul Saac, cu 45 de taleri pe pogan. (nr. 30.549).

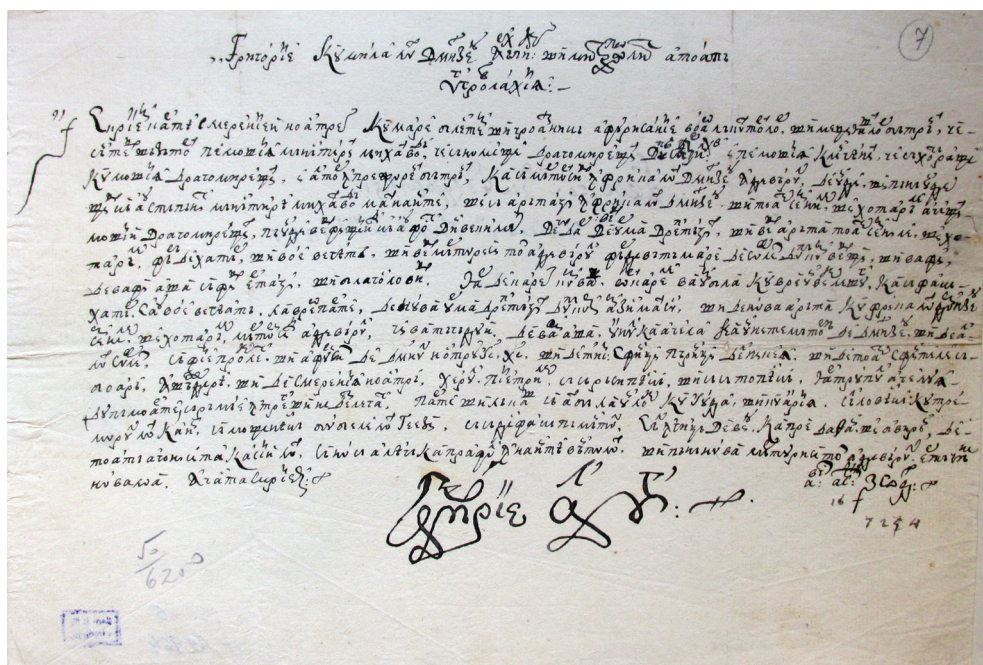

Fig. 4 1766 (7274) **august 11**. Grigorie mitropolitul Țării Românești dă carte de blestem și „groaznică afurisenie” locuitorilor și megiașilor bătrâni „sezători” de pe moșiile Dragomirești și Clineeni ale Mănăstirii Mihai Vodă pentru a mărturisi semnele și hotarele moșiei Dragomirești după Sabar, din județul Ilfov. (nr. 99.046).

DOCUMENTE CARTOGRAFICE DESPRE BUCUREȘTI LA FINALUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1774-1848)

Ana-Maria LEPĂR¹

Cuvinte-cheie: Purcel; Ernst; Kiseleff; Sulzer; Hartingh; București.

Keywords: Purcel; Ernst; Kiseleff; Sulzer; Hartingh; Bucharest.

Rezumat: Scopul acestui articol este de a analiza planurile în care este reprezentat orașul București la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. După cum era de așteptat, majoritatea sunt hărți militare, întocmite de către austrieci și ruși, interesați să identifice „punctele strategice” în oraș (hanuri, drumuri de acces etc.), în contextul războaielor cu Imperiul Otoman, care au afectat și Principatele Române (Războiul Ruso-austro-turc 1787-1792, Războiul ruso-turc 1806-1812, Războiul ruso-turc 1828-1829).

Cu ajutorul acestor planuri, găsim informații sumare despre drumurile de acces în oraș, despre drumurile podite și nepodite, despre podurile existente peste Dâmbovița și despre câteva construcții mai semnificative (Mitropolia, Curtea Domnească, hanuri, biserici). Pe hărțile militare întocmite în perioada de studiu sunt marcate maidanele și zonele mai înalte din oraș, care ofereau perspectivă largită armatei cantonate aici.

Hărțile despre București din perioada 1774-1848 pot fi împărțite în trei categorii, în funcție de scopul realizării: planuri militare (Specht, Purcel, Ernst, Hartingh etc.), planuri întocmite la inițiativă străină, cu scop informativ (Sulzer) și planuri întocmite la inițiativă internă, cu scopuri edilitare.

Abstract: The purpose of this article is to analyze the plans where the city of Bucharest is represented, at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. As expected, most are military maps, created by Austrians and Russians, interested in identifying „strategic points” in the city (inns, access roads etc.), in the context of the wars with the Ottoman Empire, which also affected the Romanian Principalities (Russian-Austrian-Turkish War 1787-1792, Russian-Turkish War 1806-1812, Russian-Turkish War 1828-1829).

Within these plans we find some data on access roads in the city, on unpaved and paved roads, on existing bridges over Dâmbovița and on some more significant constructions (Metropolis, Royal Court, inns, churches). We find as well the greenfields and higher areas of the city, which offered an extended perspective to the army stationed here.

The maps about Bucharest from 1774-1848 can be divided into three categories, depending on their purpose: military plans (Specht, Purcel, Ernst, Hartingh etc.), plans

1. Facultatea de Istorie, Universitatea din București; e-mail: amylepar@yahoo.com.

drawn up at foreign initiative, for informational purpose (Sulzer) and plans drawn up at internal initiative, for public purposes.

Prima mențiune a orașului București într-un document cartografic datează din 1492. Este vorba de un glob, realizat de geograful german Martinus Behaim (Cernovodeanu, 1959, pp. 25-26). În cartografia europeană, capitala Țării Românești este întâlnită sub diverse denumiri: „Bocaretz”, „Bucheresch”, „Bucharest”, „Bukorest”, „Bucoreset”, „Bukarescht” (Toșa-Turdeanu, 1963, p. 205).

Dacă, până în secolul al XVII-lea, se cunosc doar șase hărți pe care sunt marcați Bucureștii, odată cu creșterea intereselor Imperiului Austriac și ale Imperiului Rus la Dunăre, informațiile despre poziționarea orașului sunt mai numeroase.

Problemele interne cu care se confrunta Imperiul Otoman începând cu secolul al XVIII-lea și-au pus amprenta și asupra politicii sale externe. Turcii deveniseră incapabili să-și gestioneze vastul teritoriu, ceea ce a alimentat dorința de expansiune în Europa de Sud-Est a celor doi vecini, Rusia țaristă și Imperiul Habsburgic. „Chestiunea orientală” a caracterizat relațiile politice și militare de la finalul secolului al XVIII-lea și tot secolul al XIX-lea, constând într-o succesiune de războaie între cele trei puteri. În această perioadă, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic au căutat să provoace diverse conflicte, care să le permită împărțirea teritoriului deținut de „omul bolnav al Europei” (Cernovodeanu, Edroiu, 2002, pp. 589-593). Conflictele de la gurile Dunării dintre cele trei imperii (austriac, rus, otoman) au transformat Țările Române în teatru de luptă.

Așadar, contextul politic a fost strâns legat de întocmirea primelor planurilor ale Bucureștilor. Necesitatea comandanților militari de a cunoaște mai bine locurile în care urmau să se desfășoare confruntările armate a fost un factor favorizant pentru analizarea și întocmirea primelor hărți ale orașului. Acestea au fost redactate în grabă, de diverși ofițeri austrieci sau ruși, scopul fiind identificarea resurselor și a punctelor de apărare.

Găsim informații sumare despre drumurile de acces în oraș, despre drumurile podite și nepodite din Capitală, despre podurile existente peste Dâmbovița și despre câteva construcții mai semnificative (Mitropolia, Curtea Domnească, hanuri). Pe hărțile militare întocmite în perioada de studiu, sunt marcate maidanele și zonele mai înalte din oraș, care ofereau perspectivă lărgită armatei cantonate aici. Datorită informațiilor sumare, planurile realizate de austrieci și de ruși nu „prezintă un fel de situații ale teritoriilor [...]”. Dincolo de valoarea lor documentară, aceste planuri nu pot fi, deci, folosite pentru o analiză a formelor urbane” (Harhoiu, 2005, p. 11).

Hărțile despre București din perioada 1774-1848 pot fi împărțite în trei categorii, în funcție de scopul realizării: planuri militare (Specht, Purcel, Ernst, Hartingh etc.), planuri întocmite la inițiativă străină, cu scop informativ (Sulzer) și planuri întocmite la inițiativă internă, cu scopuri edilitare.

1.1. Planuri cu scop informativ întocmite de străini

Planul Bucureștilor realizat de Sulzer și publicat în *Istoria Daciei Transalpine* în 1780

În istoriografia românească, Franz Joseph Sulzer (1727-1791) a fost considerat predecesorul teoriei imigraționiste. Lucrarea sa, *Istoria Daciei Transalpine*, publicată în 1781, la Viena, prezintă aspecte ale societății românești, cu care autorul era familiarizat. Sulzer a fost invitat în 1774 de domnitorul Alexandru Ipsilanti ca profesor de drept și de filosofie la Școala Superioară (Sulzer în *Călători*, 2000, vol. X, p. 454). Lucrarea lui Sulzer cuprinde și un plan al Bucureștilor, realizat doar cu scop informativ.

Pentru a înțelege mai bine configurația orașului în viziunea lui Sulzer, informațiile de pe plan trebuie corelate cu descrierile făcute de autor în *Istoria Daciei Transalpine*. Pe plan nu se specifică, însă din carte aflăm coordonatele geografice ale Capitalei: „Bucureștiul este așezat la 44°26'45" latitudine nordică și 43°48' longitudine estică, [...] la opt ore depărtare de Dunăre, pe malul nordic al Dâmboviței” (Sulzer, 1930-1934, p. 35). Orașul putea fi străbătut pe lungime într-o oră și jumătate, iar pe lățime, în 3 sferturi de ceas.

Planul lui Sulzer² (Florescu, 1935, pp. 9-11) a fost considerat cea mai veche reprezentare cartografică a orașului până în 1912, când academicianul Nicolae Docan a găsit în Arhiva de Război din Viena un plan elaborat în 1770 (Toșa-Turdeanu, 1963, p. 211). Tot în secolul al XX-lea s-a descoperit în Arhiva Centrală de Stat de Istorie Militară din Moscova un plan rusesc datat tot în 1770, însă, considerat mai vechi (Giurescu, 2009, p. 489). Acestea din urmă conțin mai multe detalii decât planul lui Sulzer, întrucât autorii lor erau interesați să identifice zonele de acces în oraș, drumurile de circulație³ din interiorul orașului. Pe cele două planuri sunt reprezentate biserici, mănăstiri, proprietăți boierești și Curtea Domnească. Pe cel mai vechi plan este marcat și Turnul Colței. Această construcție avea importanță strategică pentru armată, întrucât turnul oferea o imagine de ansamblu asupra întregului oraș.

După descoperirea celor două documente cartografice militare, importanța planului lui Sulzer a scăzut considerabil, fiind considerat de Nicolae Docan „o ridiculă închipuire de plan” (Docan, 1912, p. 1319).

Sulzer a reprezentat partea centrală a orașului, concentrată în jurul Curții Domnești. Pe plan, sunt marcate ulițele podite și nepodite, biserici, mănăstiri, case boierești (Toșa-Turdeanu, 1963, p. 211). Pe harta originală au fost marcate 27 de „edificii” (Florescu, 1935, p. 11) pe care Sulzer le-a considerat mai importante.

2. Muzeul Municipiului București, Colecția Hărți și planuri, Planul Sulzer. O variantă a acestui plan se găsește și pe Internet, pe următorul site <http://romaniaforum.info/board95-istoria-history-of-romania-and-the-republic-of-moldova/board235-valachia-klein-gro%C3%9Fwallachey/board98-bucuresti-bucharest/board727-harti-ale-orasului-bucuresti/657-1781-harta-bucuresti-sulzer/>.

3. Este pretențios spus „drumuri de circulație”, întrucât Bucureștii erau împânziți de ulițe strâmte și întortocheate. Ulițele principale erau podite.

În cartea sa, Sulzer menționează existența a 60 de biserici, majoritatea din lemn. Pe lângă acestea, printre „clădirile mai cu vază”, erau „așa numitele hanuri și biserici, ridicate de diferiți Domnitori”, care au fost înconjurate cu „ziduri înalte”, de apărare. Casele din oraș aveau un singur etaj, iar camerele de locuit erau „așezate în dosul unui culoar boltit susținut de coloane” (Sulzer, 1930-1934, p. 36).

Conform planului lui Sulzer, în zona centrală a orașului se găseau 11 biserici: Biserica Palatului, Biserica Banului Dudescu, Biserica Antim, Biserica Franciscanilor (Bărăția), Biserica Sf. Nicolai (din Lipscani), Biserica lui Ghica, Biserica Crețulescului, Biserica Nemților, Biserica Luterană, Biserica Sf. Elefterie, Biserica Sf. Nicolae Dintr-o Zi (Florescu, 1935, pp. XII, XIII).

În oraș existau 10 mănăstiri: Mănăstirea Sf. Spiridon cel Nou, Mănăstirea Radu Vodă, Mănăstirea Văcărești, Mănăstirea Sf. Gheorghe cel Nou, Mănăstirea Colțea, Mănăstirea Sf. Sava, Mănăstirea Sf. Ion, Mănăstirea Sf. Spiridon cel Mic, Mănăstirea Mihai Vodă, Mănăstirea Cotroceni, Mănăstirea Sf. Gheorghe cel Vechiu⁴.

Proprietățile boierești din centrul orașului aparțineau boierului Dudescu și banului Craiovei. Acestea sunt marcate astfel: Casa Banului Dudescu, Casa lui Ghica Banul Craiovei, Casa Beilicului.

Sulzer marchează pe hartă proprietățile domnitorului: Palatul Nou (Curtea Arsă), Curtea Veche și Biserica Domnească, Palatul Brâncovenesc, Casa Colfescului (Palatul Domnesc).

Tot de pe harta lui Sulzer aflăm poziționarea Spitalului Colțea și a Mitropoliei. După cum se observă și din plan, Mitropolia (marcată cu 6) se găsea „pe un deal, de unde se vede tot Bucureștiul” (Jenne-Lebprecht în *Călători*, 2000, vol. X, p. 743).

În 1861, într-un studiu despre București, Dimitrie Berindei a reprodus planul lui Sulzer și a mai adăugat încă 5 construcții: biserica Sf. Gheorghe-Vechi, biserica Sărindar, hanul lui Constantin Vodă, hanul lui Șerban Vodă, casa Colfescului (Berindei, 2012, p. 146).

Se constată că orașul era delimitat de la nord-vest la sud-est de Dâmbovița. În partea de nord a Capitalei, existau trei drumuri de ieșire din oraș: drumul Brașovului (Podul Mogoșoaiei), drumul Fierăstrăului (Calea Dorobanților) și drumul către Fundeni-Afumați (Podul Târgului de Afară, în ziua de azi, Calea Moșilor). În sudul orașului se găsea Mănăstirea Văcărești, de unde pleca „hotarul estic către nord, paralel cu Podul Târgului de Afară” (Florescu, 1935, pp. 10, 11). Acest hotar trecea prin mahalalele Dobroteasa, Văcărești și Lucaci. Exista și aici un drum de ieșire din oraș, „drumul spre Dudești”. Drumul spre Măgurele pleca din sudul orașului, din dreptul bisericii Antim.

Harta este utilă pentru a analiza rețeaua stradală a orașului. Observăm că nu exista o discrepanță foarte mare între numărul de ulițe podite și numărul celor nepodite. Ulițele podite erau reprezentate prin „linii hașurate și dese”. Drumurile de acces în oraș (drumul Brașovului, drumul Fierăstrăului, drumul către Fundeni-Afumați, drumul spre

4. Muzeul Municipiului București, Colecția de Hărți și Planuri, Planul Sulzer.

Măgurele și drumul spre Dudești) erau podite cu scânduri de stejar. Când ploua, aceste ulițe deveneau impracticabile (Jenne-Lebprecht în *Călători*, 2000, vol. X₁, p. 742).

Conform planului lui Sulzer, exista un dezechilibru semnificativ între numărul de construcții aflate la dreapta Dâmboviței și cele de la stânga râului. Observăm că la dreapta Dâmboviței (privind de la nord la sud), existau doar trei construcții: „Palatul cel Nou” (marcat între paranteze de Berindei „Curtea Arsă”) cu biserica domnească, Mănăstirea Mihai Vodă și Mănăstirea Cotroceni.

În *Istoria Daciei Transalpine*, Sulzer povestește despre modul în care a fost construit „noul palat domnesc de la București”. Planul palatului era „proiectat într-un mod prea gospodăresc”. După tocmelile boierilor, care nu erau de acord cu investirea unor sume semnificative în construcția reședinței domnești, lucrările de execuție au fost încredințate unui mecanic italian, Macri. Palatul era „întru totul mai neregulat și mai rău decât orice locuință de boier” (Sulzer în *Călători*, 2000, vol. X, p. 462). Tot de la Sulzer aflăm că avea forma unui „octogon cu opt, poate chiar 12 unghiuri”. Palatul era făcut din „cărămidă foarte regulată și frumoasă”. Lemnul cumpărat pentru executarea lucrării nu a fost suficient, prin urmare, ușile, ferestrele și podeaua „nu erau executate în chipul cel mai potrivit”. Amplasarea noului palat de „partea cealaltă a Dâmboviței” este confirmată și de Jenne-Lebprecht, care a realizat mai multe călătorii în Țările Române, între 1785 și 1788 (Jenne-Lebprecht în *Călători*, 2000, vol. X, p. 473).

Tot în același capitol, Sulzer povestește despre necesitatea construirii „unui canal pe Dâmbovița contra inundațiilor, numit răstoacă” (Sulzer în *Călători*, 2000, vol. X, p. 462). Scopul acestui sistem era „să tragă apa din râu”. În lucrarea lui Sulzer nu se menționează exact locul unde urma să se construiască canalul și nici nu știm dacă s-a realizat vreodată.

Planul nu redă exact clădirile din centrul orașului, și nici cursul Dâmboviței. De exemplu, pe harta lui Sulzer, este menționată „biserica lui Ghica”, pe locul actualului hotel Continental. Se cunoaște că proprietățile banului Ghica se găseau între Podul Mogoșoaiei și actuala stradă Academiei, în apropierea locului însemnat de Sulzer pentru biserică, însă documentele de epocă nu amintesc nimic de o astfel de construcție (Florescu, 1935, pp. 10-12).

Există discuții privind reprezentarea cursului Dâmboviței: „de la nord-vest spre sud-est albia Dâmboviței, al cărui curs până la podul lui Mihai Vodă venind din sus este râu reprezentat. La nord, cursul greșit înfățișat al gârlei ne indică biserica Sf. Elefterie într-o insulă formată de două brațe ale Dâmboviței”.

Pe harta lui Sulzer, întâlnim o porțiune din fosta gârliță care a secat la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Biserica Sf. Spiridon Vechi era punctul în care Dâmbovița se împărțea în cele două brațe. Acestea se uneau iar la poalele Dealului Mitropoliei. Plasarea pe hartă a bisericii Sf. Elefterie, înconjurată de cele două brațe ale Dâmboviței, nu este în concordanță cu alte planuri elaborate în aceeași perioadă (Specht, Ernst, Purcel). Interesant este că, în cartea sa, Sulzer oferă o descriere a „insulei Elefterie” pe care o consideră „o așezare fermecătoare la poalele grădinilor cu vii și pomi roditori, ce se prelungesc până la marginea Dâmboviței” (Sulzer, 1930-1934, p. 36).

1.2. Planuri militare

Planurile militare au fost realizate în următoarele situații: de austrieci în timpul războiului ruso-austro-turc din 1787-1791 (Planurile Specht, Ernst, Purcel) și de ruși în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812 (Planul Hartingh, „Planul orașului București în arătarea situației lagărului de sub comanda generalului Michelson din 1807”, „Planul orașului București și al împrejurimilor, întocmit de corpul inginerilor, cvartirmaiștrilor din cartierul general al companiei din 1807-1812”)⁵.

Hărțile militare realizate de austrieci în timpul războiului din 1789-1791

Interesele militare ale austrieșilor în cadrul conflictului austro-turc din 1789-1791 s-au concretizat în apariția a trei planuri mult mai detaliate decât tot ceea ce existase înainte (Florescu, 1935, p. 14). Pentru austriești, Bucureștii erau un „oraș străin”, prin urmare era necesar să marcheze punctele importante pentru desfășurarea campaniei militare. Austrieșii aveau nevoie să identifice drumurile de acces în oraș, construcțiile care puteau oferi găzduire armatei⁶ și zonele înalte ale Capitalei, ce ofereau vizibilitate asupra întregii câmpii. Pentru soldați era important de știut și cum se putea realiza deplasarea în oraș, tocmai de aceea, pe planuri sunt marcate drumurile podite și drumurile nepodite.

Planșa nr. 72 a hărții austriece din 1790 „Militairische Karte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei”

Harta, elaborată sub îndrumarea colonelului austriac Specht în 1791, constituie cel mai complex document cartografic despre Țara Românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Au fost întocmite 108 planșe colorate, ce au reprezentat „baza ridicărilor topografice din secolul al XIX-lea” (Mihăilescu, 1928, p. 366). De fapt, sunt 111 planșe colorate, de dimensiunea 71,5x48,5 cm, dintre care planșele 1-108 redau locuri din Țara Românească, iar ultimele trei planșe, marcate cu A, B și C, cuprind doar țărmul sârbesc (Căzan, 2003, p. 143).

Planșa nr. 72 redă planul orașului București. Au fost marcate morile, podurile de peste Dâmbovița, viile și spațiile verzi (Giurescu, 2009, pp. 490-491).

Dâmbovița tăia orașul în două jumătăți inegale. Concentrația cea mai mare de străzi se găsea pe malul stâng al râului, întrucât acesta era mai înalt și se evitau inundațiile. Se constată existența unui număr mare de maidane, grădini și livezi la periferia orașului. Maidanele erau folosite de localnici pentru organizarea de târguri, iar de armatele străine pentru cantonarea oștilor în afara orașului.

Pe râul Colentina, situat în afara orașului, între Băneasa și Pantelimon, sunt marcate iazuri (Băneasa, Herăstrău, Colentina, Fundeni) și ape mlăștinoase.

Planul Specht arată că „nucleul de maximă concentrare în zona centrală contrasta puternic cu periferia” (Toșa-Turdeanu, 1963, p. 208).

5. Traducerea preluată din Ana Toșa-Turdeanu, 1963, p. 213.

6. În cazul unui atac al turcilor retrași la Giurgiu, hanurile și mănăstirile fortificate din oraș erau utile pentru retragerea armatei austriece.

Planul Bucureștilor întocmit de Franz Purcel în 1789 (Florescu, 1935, p. 12)⁷.

Baronul Franz Purcel s-a născut la Arad. În 1777 a devenit membru al Academiei de ingineri de la Viena. În timpul războiului ruso-austro-turc a fost numit locotenent-inginer (Florescu, 1935, p. 2).

Planul a fost realizat la o scară de 1.400 stânjani de Viena și a fost datat „9 noiembrie 1789” (Giurescu, 2009, p. 491).

Sunt marcate cu numere roșii 91 de mănăstiri și biserici: Mihai Vodă, Gorgan, Sf. Constantin, Sf. Elefterie, Podul de pământ, Izvor, Manea Brutarul, Schitu Măgureanu, Sf. Nicolae Tabacu, Biserica Albă, Filaret, Krețulescu, Brezoianu, Stejar, Biserica Evanghelică, Sf. Ioan Moldoveni, Sărindar, Sf. Ioan cel Mare, Zlătari, Măgureanu, Sf. Spiridon Vechi, Sf. Apostoli, Sf. Ecaterina, Spirea-Veche, Hagi-Dina, Antim, Sf. Ilie-Rahova, Sf. Nicolae din Țigănie, Sf. Nicolae din Prund, Doamna Bălașa, Mitropolia, Răzvan, Sibilelor, Caimata, Armenească, Popa Rusu, Oțetari, Mânciulescu (sau Bătiște), Icoana, Silvestru, Precupeții Vechi, Dichiu, Sf. George, Biserica Curtea Veche, Sf. Anton, Sf. Sava, Într-o Zi, Ienei, Biserica Visarion, Precupeții-Noi, Popa-Petre, Scaunelor, Sf. Nicolae Șelari, Biserica Colței, Sf. Dumitru, Iancului, Sf. Pantelimon, Oborul Vechi, Olarilor, Popa Soare, Biserica Hagiului, Sf. Ștefan, Popa Nan, Delea Nouă, Sf. Ioan-Nou, Protopopul, Olteni, Sf. Nicolae din Sârbi, Udricani, Sf. Vineri-Herasca, Dobroteasa, Potoceanu, Foișorul, Bradul, Stelea, Vergului, Lucaci, Negustorilor, Delea Nouă, Ceauș Radul, Radu Vodă, Flămânda, Slobozia, Spiridon Nou, Pușcăria, Beldeanu, Bărăției, Văcărești, Cotroceni. Pe lângă cele însemnate de Purcel, George D. Florescu identifică încă 6 lăcașuri de cult, care nu apar, însă, pe planul austriacului: Sf. Gheorghe-Vechi, Sf. Atanasie, Albă din Postăvari, Sf. Gheorghe-Nou, Greci, Stavropoleos.

Pe plan erau trecute cu culoare neagră 28 de proprietăți care aparțineau boierilor sau domnitorului: Palatul Principelui Mavrogheni, Palatul de agrement (ridicat la Șosea), Principele Brâncoveanu cel bătrân, Principele Brâncoveanu cel tânăr, Curtea Veche, Metohul Mitropoliei, Spătarul Ioan Cantacuzino, Ienache Văcărescu, Pană Filipescu, Constantin Dudescul, Vornicul Radu Slătineanu, Dinul Kirițescu, Ioniță Florescul, Zoița Matei Cantacuzino, Elenca Damari, Dumitrașco Racoviță Ban, Venețiana Radu Văcărescu, Ghica, Caimacamul Scarlat Cornescu, Căminarul Isac Ralet, Vornicul Ioan Moruzi, Constantin Darvari, Sf. Sava, Constantin Catargiul, Grigorea Băleanul, Stolnik Istrate Krețulescu, Korneskul.

Din planul lui Purcel, aflăm că în oraș existau opt hanuri: Hanul Filaret (de fapt, este vorba de Hanul lui Șerban Vodă), Hanul Gheorghe-Nou, Hanul Papazoglu, Hanul lui

7. Muzeul Municipiului București, Colecția Hărți și planuri, Planul Purcel; planul poate fi consultat și pe internet la adresa <http://romaniaforum.info/board95-istoria-history-of-romania-and-the-republic-of-moldova/board235-valachia-klein-gro%C3%9Fwallachey/board98-bucuresti-bucharest/board727-harti-ale-orasului-bucuresti/1582-1789-planul-orasului-bucuresti-franz-baron-purcel-g-d-florescu/>.

Constantin Vodă, Hanul Colței, Hanul Stavropoleos, Hanul lui Șerban-Vodă (este vorba, însă, de Hanul Filaret-Coltea) și „Warlam”⁸.

Dacă analizăm pe acest plan repartitia caselor boierești în oraș, constatăm că de-a lungul Podului Mogoșoaiei sunt situate cele mai multe proprietăți, ceea ce arată o deplasare a centrului de greutate reprezentat de Curtea Veche către Podul Mogoșoaiei (Berindei, 2012, p. 147).

Planul Bucureștilor întocmit de Ferdinand Ernst în 1791

Ferdinand Ernst a deținut funcția de locotenent în armata austriacă în 1791. În același an, Ernst a executat la cererea principelui Frederic de Coburg-Saalfeld un plan al orașului București (Florescu, 1935, p. 22). Datorită numărului mare de detalii, Nicolae Docan l-a considerat un „plan economic complet și frumos executat al orașului” (Docan, 1912, p. 1320).

Planul lui Ferdinand Ernst, realizat la o scară de 600 stânjeni de Viena⁹, este considerat neterminat, întrucât îi lipsește legenda (Giurescu, 2009, p. 491). Acesta este similar cu planul baronului Franz Purcel.

Pe plan sunt redate construcțiile importante: bisericile, Curtea Domnească, Mitropolia și câteva proprietăți boierești. Cunoașterea acestor obiective le era utilă austriecilor pentru a-și organiza armata, pentru a-și instala punctele de ajutor medical și centrele de supraveghere.

În dreptul bisericii clădite de Mavrogheni, este scris „Türkenschanz Alte”, sintagmă ce a fost interpretată de George Florescu drept „o redută otomană” (Florescu, 1935, p. 1). Probabil, este vorba de o confuzie, întrucât niciun călător străin și niciun document de epocă nu amintesc de o astfel de construcție. După cum se observă și din planurile întocmite în secolul al XIX-lea, în locul marcat „Türkenschanz Alte”, la capătul Podului Mogoșoaiei, se găseau o cișmea și o biserică, ambele realizate în timpul domniei lui Mavrogheni.

Drumurile podite și nepodite sunt reprezentate ca o rețea de pânze. Nu sunt marcate deloc denumiri de ulițe sau de poduri. Se pot identifica ușor următoarele ulițe principale: Podul Târgului, Podul Calicilor, Podul Beilicului, Podul Văcăreștilor, Podul de pământ și Podul care lega Curtea Nouă (cunoscută ulterior drept Curtea Arsă) de Biserica Sf. Ioan cel Mare. Acestea sunt hașurate, ceea ce arată că erau podite parțial sau total¹⁰. Podul care conecta Curtea Veche de Biserica Sf. Ioan cel Mare era singurul drum podit în totalitate, întrucât pe el umblau domnitorul și suita sa¹¹.

Se observă că existau câteva ulițe podite și în jurul Curtii Vechi.

Planurile Ernst și Purcel sunt orientate către sud, ceea ce este explicabil, întrucât intrarea austriecilor în oraș s-a făcut pe actuala Șosea Kiseleff (Florescu, 1935, p. 13). Pe ambele planuri sunt marcate drumurile de ieșire din oraș, ulițele podite și nepodite.

8. Acest han este poziționat de Purcel în spatele altarului Bisericii Sf. Ecaterina.

9. Sau klafteri. Un klafter are 1.896 m.

10. Muzeul Municipiului București, Colecția Hărți și planuri, Planul Ernst și Planul Purcel.

11. Ibidem.

Constatăm, în ambele cazuri, interesul pentru biserici și hanuri, întrucât acestea erau fortificate cu ziduri și permiteau astfel adăpostirea trupelor. Pe ambele planuri, bisericile au fost însemnate cu cerneală roșie, casele boierești au fost numerotate cu cerneală neagră, iar hanurile au fost scrise cu litere minuscule negre¹².

Pe aceste planuri, sunt marcate drumurile de legătură cu provincia: Prisiceni („nach Perschezeny”), Târgoviște („nach Tergovischta”), Văleni („Weg nach Sadu Valeny”). Pe planul lui Ernst, mai apare un drum de ieșire din oraș, către Dragomirești („nach Dragomirescht”). Marcarea drumurilor de ieșire spre așezări bine stabilite demonstrează scopul militar al redactării celor două planuri. Putem deduce că orașul era inclus într-un sistem strategic al armatei austriece.

Există diferențe între cele două planuri, în ceea ce privește dispunerea trupelor austriece, ceea ce este oarecum de așteptat, întrucât cele două documente au fost realizate în momente diferite de timp: planul Purcel a fost întocmit la intrarea trupelor austriece în oraș, în timp ce planul Ernst a fost elaborat la finalul războiului ruso-austro-turc (Giurescu, 2009, p. 491).

După cum era de așteptat, planul Purcel conține mai multe detalii decât planul Ernst, cel din urmă nefiind terminat (Florescu, 1935, p. 13). O altă diferență între cele două planuri este dată de modul în care sunt colorate obiectele reprezentate: pe planul Ernst doar proprietățile sunt colorate, fiind alese culorile „verde” și „cafeniu gălbui”, în timp ce planul Purcel este colorat „în verde și în galben, ca și proprietățile din mijlocul orașului” (Florescu, 1935, pp. 157-158).

Următoarele biserici: Biserica Sf. Gheorghe-Vechi, Biserica Sf. Atanasie, Biserica Albă din Postăvari, Biserica Sf. Gheorghe-Nou, Biserica Grecilor și Biserica Stavropoleos nu sunt redată nici pe planul Purcel, nici pe planul Ernst. Nu este cunoscut motivul pentru care atât Ernst, cât și Purcel au omis cele 6 lăcașuri de cult, deși ele existau la momentul realizării celor două hărți.

Realizate la scurt timp după planul lui Sulzer, hărțile lui Ernst și ale lui Purcel confirmă același mod de dispunere a populației în jurul Dâmboviței. Se observă că, de-a lungul malului stâng, rețeaua stradală este mai densă și numărul de construcții mai mare, ceea ce sugerează o densitate mai mare de locuitori.

Planurile militare întocmite de ruși

Războiul ruso-turc din 1806-1812 a determinat cantonarea armatei rusești pe teritoriul Principatelor. În acest context, rușii aveau nevoie să cunoască zonele fortificate ale orașului, să identifice punctele de intrare și de ieșire din oraș. Astfel, au fost realizate trei planuri militare care redau Bucureștii: Planul lui Hartingh (1806), „Planul orașului București în arătarea situației lagărului de sub comanda generalului Michelson din 1807” și „Planul orașului București și al împrejurimilor, întocmit de corpul inginerilor, cvartirmaiștrilor din cartierul general al companiei din 1807-1812” (Toșa-Turdeanu, 1963, p. 213).

12. Ibidem.

Planul Bucureștilor realizat de Hartingh în 1806

În 1806, Hartingh a realizat un plan al Bucureștilor, pornind de la documentul cartografic întocmit de Andreas Gaudi, cancelarul austriac la București (Giurescu, 2009, p. 491). Nu este cu mult diferit față de planurile amintite anterior, schimbările constând în menționarea unui număr mai mare de biserici și mănăstiri¹³, ceea ce este oarecum explicabil, ținând cont că s-au scurs 15 ani, timp în care orașul a cunoscut modificări. Pe hartă, orașul apare înconjurat de păduri: spre vest – Codrii Cotrocenilor, Codrii Grozăveștilor și Codrii Lupeștilor; spre nord-vest Pădurea de la Râioasa; spre nord Pădurea Băneasa, Pădurea Măicănești, Pădurea Vlăsiei și spre sud Pădurea Brăneștilor (Giurescu, 1976, p. 172).

Un alt plan al Bucureștilor a fost ridicat de ofițerii ruși, în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829. Acesta a fost întocmit de sublocotenentul rus Sernskant și de topograful I. Kuzim și se intitulează „Planul Bucureștiului și al împrejurimilor”. Se găsește la arhivele militare din Rusia.

1.3. Planuri întocmite din inițiativă internă, cu scopuri edilitare

În timpul domniei lui Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828), a fost realizat un plan al Bucureștiului, al cărui autor nu este cunoscut. După presupunerile celor care au studiat documentul, un posibil autor a fost inginerul german Moritz von Ott. Se presupune că planul a fost realizat în august 1825. Planul a fost găsit de cercetătorul Paul Păltănea în colecțiile Bibliotecii „V.A. Urechia” din Galați (Păltănea, 1983, p. 296).

Planul este lucrat în culori și are dimensiunile 52,5x72,5 cm, planul propriu-zis fiind de 51.5x54 cm. Orașul era împărțit în zece „plăși” și nu în cinci, cum fusese împărțit în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812. Denumirile „plășilor” s-au păstrat. „Târgul de Afară” a devenit „Târgul de Afară de Sus” și „Târgul de Afară de Jos”. Același algoritm s-a aplicat și pentru celelalte plăși din oraș. Prin urmare, conform planului, orașul era împărțit în următoarele plăși: „Târgul de Afară de Sus”, „Târgul de Afară de Jos”, „Broștenii de Sus”, „Broștenii de Jos”, „Gorganii de Sus”, „Gorganii de Jos”, „Târgul de Sus”, „Târgul de Jos”, „Podul Mogoșoaiei de Sus” și „Podul Mogoșoaiei de Jos”.

Împărțirea „plășilor” în „de sus” și „de jos” arată că planul reprezintă o schiță a unui proiect urbanistic de reîmpărțire a orașului.

Pe plan sunt trecute biserici, câteva case boierești și agenții consulare („Agence d'Autriche” în Plasa Târgului de Afară de Sus și „Consulat du Prusse lors de la révolution” în Plasa Broștenii de Sus).

Însemnarea „Konak de Theodor lors de la revolution” l-a determinat pe cercetătorul Paul Păltănea să considere că autorul planșei este Moritz von Ott, care se găsea în relații bune cu Tudor Vladimirescu.

Și pe acest plan se vede că densitatea cea mai mare de locuire este în zona centrală a orașului, pe malul stâng al Dâmboviței, în jurul Curții Vechi.

13. În număr de 113.

Analizând planurile prezentate mai sus, se observă că „Dâmbovița și drumul care duce spre Moldova dețin un rol generator” (Harhoiu, 2005, p. 30). Axa Dâmboviței și axa drumului moldovenesc sunt aproximativ perpendiculare, în jurul lor fiind: Mănăstirea Radu Vodă, Mitropolia, Mihai Vodă și Cotroceni. Nucleul orașului poate fi considerat în patrulaterul format de mănăstirile menționate mai sus. „Așezarea Curții Princiare în casele ridicate de boierul Dinicu Golescu [...] pe Podul Mogoșoaiei” (Mucenic, 2004, p. 9) reprezintă o nouă etapă în modelarea formei orașului, întrucât apare un nou ax, pe Podul Mogoșoaiei. La începutul secolului al XIX-lea, putem observa doi poli, în jurul cărora se centrează viața economică a Bucureștilor: Curtea Veche și Podul Mogoșoaiei. Se poate spune că dezvoltarea urbană a avut loc aproape concentric, cu o densitate mai mare în partea de N-E a Dâmboviței.

1.4. Planuri de moșii

După cum se observă din planurile realizate de Ernst și de Purcel, o suprafață foarte mare a orașului este deținută de moșii, care aparțineau mănăstirilor sau boierilor. Pe teritoriul acestor moșii, s-a așezat de-a lungul timpului „sărăcimea” orașului, care și-a „clădit case modeste sau numai niște bordeie, una cu pământul, peste cari vara creșteau bălăriile în ciuda omului de sub ele” (Lărgeanu, 2003, p. 7).

Odată ce erau așezați aici, locuitorii erau obligați să plătească chirie către proprietarul moșiei. Chiriașii deveneau embaticari¹⁴, primind terenul pe care se așezaseră sub formă de „concesiune”, timp de 99 de ani, având dreptul de a-l vinde, de a-l transmite ca moștenire sau de a-l închiria. Cel care prelua terenul respectiv devenea tot embatic, fiind obligat să plătească chirie către proprietar. În cazul în care proprietarul era o mănăstire, embaticarul își putea plăti chiria și în natură, în produse anume cerute de mănăstire. Embaticarii aveau voie să cultive orice, însă doar pentru uz personal (Lărgeanu, 2003, p. 7).

Un exemplu de astfel de moșie era moșia Grozăvești sau Ciurelu (S.A.N.I.C. Fond *Planuri A-N*, jud. Ilfov, nr. 30), deținută de Mănăstirea Mihai Vodă. Conform unui document emis în 1706 de domnitorul Constantin Brâncoveanu, satul Grozăvești era trecut în proprietatea Mănăstirii Ioan Botezătorul, întrucât proprietarul Tănase Păușescu rămăsese fără moștenitori. Ulterior, la începutul secolului al XIX-lea, a fost consemnată în scriptele Mănăstirii Mihai Vodă (Mușțeanu, 1935, pp. 9-10). Odată cu creșterea numerică a populației, s-a transformat în mahalaua Căramidarii de Sus, marcată și în planurile Purcel și Ernst¹⁵. Datorită riscului crescut de inundații, mahalaua găzduia un număr redus de locuitori, *Catagrafia bisericilor bucureștene de la 1810* consemnând 80 de locuitori (bărbați și femei) în 30 de case (Lăpedatu, 1907, pp. 54-55).

Întinderea acestei moșii se poate observa foarte bine și pe un plan realizat de inginerul Alexandru Paladi în anii 1840¹⁶, la cererea Ministerului Agriculturii, care

14. Persoană care arenda o proprietate cu embatic.

15. Apare sub sintagma „Zigel Schlage” (care s-ar traduce prin „bătutul cărămizii”).

16. Planul are o scară de 900 stj., dimensiune de 51x41 cm și este redactat pe hârtie pânzată, color.

consemnează limitele moșiei: nord – moșia Herăstrău, sud – Dâmbovița cu moșia Cotroceni, Sfârgeștii Mănăstirii Mihai Vodă, est – Mănăstirea Sf. Sava și vest – Mănăstirea Sărindar, Mănăstirea Sf. Ecaterina.

1.5. Planuri de clădiri

După cum se poate vedea pe planurile realizate de Purcel și de Ernst, în București existau următoarele categorii de construcții: Curtea Domnească, casele boierești, bisericile, hanurile, dughenele negustorilor și casele celorlalți locuitori, care puteau fi din chirpici sau simple bordeie.

O arhitectură interesantă o aveau hanurile aflate în strânsă legătură cu viața economică a orașului. După cum se poate observa, acestea aveau funcție dublă: adăposteau oamenii, mărfurile și animalele și reprezentau spații comerciale, unde negustorii veniți de departe își vindeau produsele. Aceste funcționalități sunt sugerate și de etimologia cuvântului han, care însemna „cârciumă unde poposesc călătorii, hotel pentru țărani” (Zamani, 2007, pp. 33, 34, 47). În funcție de modul în care erau construite, acestea erau clasificate în trei categorii: hanurile în formă de patruleter, hanurile tip pasaj și hanurile în forma literei „E”.

Hanurile tip patruleter erau cele mai frecvente, având ziduri groase pe toate cele patru laturi, intrarea în curtea interioară făcându-se printr-o singură poartă. Printre acestea se număra și Hanul Constantin Vodă, al cărui plan se găsește la Arhivele Naționale ale României, sediul central. Acesta se număra printre cele mai vechi hanuri din oraș, fiind ridicat de domnitorul Constantin Brâncoveanu, în 1692, pe una dintre proprietățile confiscate de la Bălăceni (Florescu, 1935, p. 136). Făcea parte din categoria hanurilor domnești, fiind considerat un „han mare”, alături de Hanul Filipescu, Hanul Golescu, Hanul Manuc, Hanul Papazoglu, Hanul Zamfir și Hanul Gabroveni (Potra, 1985, p. 34). Acesta se găsea în dreptul bisericii Stavropoleos. Amplasat lateral față de nucleul comercial al Capitalei, Hanul Constantin Vodă nu s-a bucurat de o importanță economică, atrăgând doar negustori mărunți sau simpli chiriași (Potra, 1981, p. 347).

Odată cu construirea Mănăstirii Văcărești de către domnitorul Nicolae Mavrocordat, hanul a fost trecut în proprietatea ei. Schimbarea este confirmată și de planurile 38¹⁷ și 39¹⁸ din Fondul *Planuri A-N*, Ilfov, unde este menționat ca proprietate a Mănăstirii Văcărești. Hanul avea perete comun cu Hanul Stavropoleos și comunicare directă cu Podul Mogoșoaiei. Se mai învecina cu Hanul Zlătari și cu Mănăstirea Sf. Ioan cel Mare.

17. Ridicat pe 30 martie 1848, de către ing. Borosiu, pe hârtie pânzată, color, la cererea Ministerului Agriculturii. Are dimensiunile 90x64 cm. (A.N.I.C., Fond *Planuri A-N*, jud. Ilfov, nr. 38) Acest plan a fost publicat și în albumul Oana Marinache, Cristian Gache, *Arhiva de arhitectură 1830-1860 o colecție unică de planuri și schițe*, Editura Istoria Artei, București, 2015, p. 181.

18. Ridicat pe 30 martie 1848, de către ing. Borosiu, pe hârtie pânzată, color, la cererea Ministerului Agriculturii. Are dimensiunile 89x63 cm. (A.N.I.C., Fond *Planuri A-N*, jud. Ilfov, nr. 39).

Deși cele două planuri au fost întocmite abia în 1848, acestea confirmă arhitectura hanului, care a fost aceeași de-a lungul timpului. Din cele două planuri, observăm că este vorba de un han cu un etaj, care la parter avea 35 de prăvălii, iar la etaj avea 25 de camere mari, cu un culoar de trecere în fața lor. Camerele de la etaj erau închiriate.

2. Inițiative urbanistice venite de la domnitorii locali

De la distanță, Capitala crea impresia unui oraș mare și verde, însă, cu cât călătorul se apropia, imaginea se schimba total. În 1776, pentru Lionardo Panzini, Bucureștii aveau „înfățișarea unui sat”, fiind „construit într-un fel despre care nu aveți idee”. Casele erau „împrăștiate ici și colo”, ceea ce arăta slaba populare a orașului. Podirea drumurilor reprezenta „un fapt nou și ciudat” pentru un călător occidental. Ulițele erau podite pentru a scăpa de noroi, însă, pe timp de ploaie sau de ninsoare, mersul prin oraș devenea anevoios, întrucât „scândurile nu erau bine îmbinate între ele, nici netede, nici bine geluite” (Panzini în *Călători*, 2000, vol. X, p. 214).

Panzini a observat foarte bine câteva dintre problemele cu care se confrunta orașul¹⁹. O parte dintre ele aveau să fie abordate, însă nu rezolvate, prin „proiectele de urbanizare”²⁰, inițiate de domnitorii fanarioți. Marile schimbări ale formei Capitalei s-au produs abia în Epoca Regulamentară, când generalul Pavel Kiseleff a fost numit guvernator al Principatelor.

Alexandru Ipsilanti (1774-1782) a fost primul domnitor care a impus delimitarea orașului. Prin porunca din 28 martie 1776, acesta cerea boierilor să stabilească hotare (marcate prin cruci) pe marginea Bucureștilor, astfel încât casele să nu se mai construiască dincolo de aceste delimitatoare (Georgescu, 1966, p. 35). Măsura lui Ipsilanti nu a avut efect pe termen lung, întrucât „în 1821, Bucureștiul ocupa lunca Dâmboviței, în amonte, către Grozăvești; în sud depășea cu mult Mănăstirea Radu Vodă, iar în nord se întindea către Herăstrău și Băneasa” (Căzan, 1992, p. 126).

O altă problemă cu care se confrunta Capitala era dată de numărul frecvent de inundații. Ipsilanti a inițiat un proiect prin care apele Dâmboviței să fie deviate spre Argeș. Primele cișmele din București au apărut tot datorită lui Ipsilanti, care, în 1777, a plasat o cișmea pe Podul Mogoșoaiei și o alta aproape de Curtea Veche. Tot Ipsilanti cere să se construiască o nouă Curte Domnească în Dealul Spirii (Giurescu, 1976, p. 226).

Rețeaua de cișmele din oraș a fost extinsă de Nicolae Mavrogheni (1787-1790), care a adus apă de izvor de la Crețulești (Căzan, 1992, p. 129). A construit o biserică la capătul Podului Mogoșoaiei, unde a „hotărât un loc de târg” în fiecare zi de joi (Giurescu, 1976, p. 230).

Incendiul din 1804 l-a determinat pe domnitorul Constantin Vodă Ipsilanti să impună o serie de reguli privind numărul de etaje și materialele folosite pentru casele ce

19. Am mai putea adăuga lipsa sistemului sanitar, numărul mare de inundații, incendii în care, în unele cazuri, ajungeau să ardă mahalale întregi.

20. Denumire destul de tendențioasă, având în vedere aplicarea și impactul acestora în evoluția urbanistică a Capitalei.

urmau să fie construite în locul celor arse. Domnitorul le-a cerut bucureștenilor „să facă casele drept în rând, să iasă ulițele drepte, nu șuvăite și casele una mai afară și alta mai înlăuntru, ca mai înainte, de astupa una pe alta” (Georgescu, 1966, p. 36).

În 1814, a fost creat un sistem primitiv de iluminare a orașului. Prima uliță care a beneficiat de acest sistem a fost Podul Mogoșoaiei, fiind puse felinare din șapte în șapte case (Berindei, 2010, p. 9).

Cel dintâi domn pământean, Grigore IV Ghica (1822-1828), s-a remarcat printr-un interes crescut față de organizarea și modernizarea orașului. Repară ulițele principale ale orașului, înlocuind sistemul de podire cu unul nou, occidental. Astfel, apar primele drumuri pavate din istoria Bucureștilor. În 1825, este „terminat primul pod de piatră”, podul Târgului de Afară (Giurescu, 1976, p. 230). Ghica reia vechile proiecte de alimentare cu apă a Capitalei, prin urmare îi cere inginerului german Mayer să „elaboreze un proiect pentru alimentarea cu apă prin conducte de fontă de la izvoarele din afara orașului” (Căzan, 1992, p. 130).

Începerea războiului ruso-turc, în 1828, a oprit acțiunile de modernizare inițiate de domnitorul Ghica.

Primul proiect de sistematizare a Bucureștilor a fost realizat în timpul generalului Kiseleff (1829-1834). În această perioadă, s-au redactat și s-au votat Regulamentele Organice, acte cu valoare constituțională în Țara Românească și în Moldova.

Titlul proiectului, *Regulamentul pentru starea sănătății, înfrumusețarea și paza bunei orânduiei în Politia Bucureștilor*, sugera intențiile pe care generalul le avea privind salubritatea și modernizarea orașului.

Proiectul viza reglementarea sistemului de curățenie din oraș, înfrumusețarea străzilor, pavarea drumurilor, crearea unui sistem de iluminat, creșterea siguranței locuitorilor prin îmbunătățirea „străzii temnițelor” (Georgescu, 1966, p. 38).

Prin regulament, întinderea orașului era marcată prin 23 de pietre de hotar. Dincolo de acestea, realizarea oricărei construcții era interzisă. Erau fixate 10 bariere de intrare și de ieșire din oraș: Podul Mogoșoaiei, Ulița Herăstrăului, Podului Târgului de Afară, drumul Pantelimonului, drumul Dudeștilor și al Vitanului, ulița Dobrotesii, Podul Șerban Vodă, Podul Calicilor, Podul de Pământ și Ulița Târgoviștei.

Orașul din perioada regulamentară corespunde la nord și la est cu actualul București, mărginit de „drumurile care vor constitui șoselele de centură: Iancu de Hunedoara – Ștefan cel Mare – Mihai Bravul” (Mucenic, 2004, p. 7).

Conform regulamentului, se dorea să se facă pavarea tuturor ulițelor în mai puțin de 4 ani. Se urmărea igienizarea orașului, prin curățarea Dâmboviței și asanarea mocirlelor. Regulamentul fixa alcătuirea și atribuțiile Poliției, doctorilor și spițerilor. La final, cuprindea o listă cu cheltuielile anuale.

În acest context, Kiseleff l-a însărcinat pe Michel de Sanejouand, numit șeful Direcției de Arhitectură și de Geniu a Municipality București, să ridice un plan al orașului. Din nefericire, cele douăsprezece planșe întocmite de Sanejouand nu s-au

păstrat până în zilele noastre. Acest plan îi ajuta pe membrii marii vornicii să determine locurile optime pentru cele cincizeci de cișmele care urmau să se construiască în 1834 în București, pentru cele patru piețe, pentru cele cinci foișoare de foc, pentru o piață mai mare, pentru o grădină publică și pentru un teatru (Berindei, 1959, p. 140).

Grădina publică urma să fie amenajată la capătul de nord al Podului Mogoșoaiei, la „Șosea”. Lucrările au fost încredințate arhitectului german Wilhelm Meyer și au început în 1832, când s-a trasat „Aleea cea Mare, între Capul Podului Mogoșoaiei și Dumbrava Bănesei”, cu scopul de a crea o zonă de relaxare pentru locuitori (Olteanu, 2002, p. 139). Acest loc de promenadă era absolut necesar bucureștenilor care, în anii 1830, nu mai aveau decât două locuri unde puteau ieși: Grădina cu Cai (în apropierea Pieței Mihail Kogălniceanu de astăzi) și Dealul Mitropoliei (Vătămanu, 2014, p. 78).

Locul nu a fost ales întâmplător, întrucât exista deja o zonă de promenadă la Băneasa, însă din punct de vedere peisagistic putea fi considerată într-un stadiu destul de primitiv.

Într-o descriere a Bucureștiului, realizată de Stanislas Bellanger în 1836, este surprins și locul de plimbare al protipendadei, care nu era altceva decât o pădurice, brăzdată de alei drepte, cu câte un ochi de apă: „La două mile în preajma Bucureștiului, se găsea atunci, și probabil există și astăzi un loc delicios, încântător, Băneasa. [...] Băneasa era pentru români ceea ce sunt pentru parizieni Saint-Cloud, Montmorency, Enghien sau Saint-Maur. Se ajunge acolo în trăsură sau călare, și cei care se plimbă, fără a fi prea numeroși, în zilele săptămânii, mai ales, nu încetează să anime acest Eldorado, prin grupurile lor de elită. O pădure mică, străpunsă de alei drepte, când curbe, ce sporesc frumusețea naturii. Se găsesc la fiecare pas tufe enorme de măceșe, de mirt de Sicilia, de caprifoi, de iasomie, de răsurii; peste tot încântătoare umbrare, de unde se răspândesc parfumurile cele mai suave, tinerele femei la modă, păsările cele mai gălăgioase. Mici ochiuri de apă limpede se ivesc din toate colțurile din iarbă, ca niște rădăcini de cristal, care merg, murmurând și se undesc într-un fel de insulă înconjurată de mărăcini și sălcii parfumate” (Bellanger în *Călători*, 2006, s.n., vol. III, p. 459).

Pornind de la acest pasaj, este mai ușor de înțeles de ce, în toate planurile prezentate pentru organizarea grădinii, s-au ales aleile drepte, curbate la capete, care trec printre liniile de arbori și arbuști. În Fondul de documente „Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice” (R.E.A.Z.) s-au păstrat la Arhivele Naționale ale României, sediul central, planurile după care urma să se realizeze amenajarea grădinii de la Băneasa (S.A.N.I.C., Fond Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice, dosar nr. 3/1840, f. 61).

Concluzii

Din suita de documente cartografice prezentate în acest articol, pentru a înțelege cum arătau Bucureștii la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, observăm că planurile austriece din 1787-1791 sunt cele mai ilustrative, întrucât sunt marcate clădiri diverse din oraș, cum ar fi hanurile, bisericile, Curtea Domnească, drumurile de intrare/ ieșire. Planurile rusești sunt mult mai simplificate, amintind doar

câteva clădiri importante: Curtea Domnească, Mitropolia, câteva case boierești, fiind insuficiente pentru a înțelege dezvoltarea urbană. În completarea informațiilor oferite de planurile generale, pot fi utile și hotărnicile, care pot confirma sau infirma dispunerea prezentată, ceea ce atrage necesitatea unei analize mai complexe.

Un aspect comun evidențiat de hărțile studiate, care ajută la înțelegerea modului în care orașul s-a extins, a fost reprezentarea Dâmboviței, care a devenit axa orașului. Este o axă asimetrică, cu o concentrare mai mare de populație pe malul stâng al râului. Deși orașul s-a mărit, acest șablon a rămas constant, întrucât malul mai ridicat al Dâmboviței era o garanție că inundațiile nu vor afecta gospodăriile. Un efect imediat al extinderii orașului a fost apariția mahalalelor, care nu constituiau doar *enorii*, ci comunități în sine (Câlția, 2011, p. 422), unde *maidanul* și biserica confereau caracteristicile comunității respective. Maidanul, termen a cărui accepție este astăzi exclusiv peiorativă, reprezenta în epocă spațiul de socializare pentru membrii mahalalei, reuniți adesea de preocupări economice comune, iar biserica reprezenta identitatea spirituală a mahalalei respective. De aceea cele două componente au fost considerate ca poli identitari ai comunităților urbane din București.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Surse inedite / Unpublished Sources

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:

Fond Planuri (județe lit. A-N) – 1768-1950.

Fond Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice.

Fond Colecția Diplomatie – 1626-1847.

Muzeul Municipiului București, Colecția de Hărți și Planuri.

Surse editate (documente, surse narrative, coduri de legi, literatură) / Published Sources (documents, narrative sources, legislation, literature)

Călători, 2000, Holban, M., Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M., Cernovodeanu, P. (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. X, partea I, Editura Academiei Române, București.

Călători, 2006, Cernovodeanu, P., Bușă, D. (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, Editura Academiei Române, București.

Catagrafia, 1907, *Catagrafia bisericilor bucureștene de la 1810 publicată de Alex. Lăpedatu*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1907.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

Berindei, D., 1959, „Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii unirii (1831-1862)”, în *R.I.*, t. XII, nr. 5, pp. 133-158.

- Berindei, D., 2012, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, ed. revizuită, Editura Pro Universitaria, București.
- Căzan, I., 1992, „Preocupări de modernizare a orașului București (1774-1829)”, în *B.M.I.M.*, vol. XI, București, pp. 127-138.
- Căzan, I., 2003, „Misiuni austriece de explorare și cartografiere a cursului Dunării și a spațiului românesc, 1783-1791”, în *R.I.*, t. XIV, nr. 3-4, pp. 131-146.
- Câlția, S., 2011, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al XVII-lea la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Universității din București, București.
- Cernovodeanu, P., 1959, „Cele mai vechi mențiuni ale orașului București în cartografia europeană”, în *Căl.Bib.*, t. XII, nr. 9, pp. 25-26.
- Cernovodeanu, P., Edroiu, N. (coord.), 2002, *Tratatul de istorie a României*, vol. VI, Editura Enciclopedică, București.
- Docan, N., 1912, „Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787-1791”, în *A.A.R.M.S.I.*, seria II, t. XXXIV, pp. 1249-1360.
- Florescu, G.D., 1935, *Din vechiul București, biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790-1791 după două planuri inedite*, București.
- Georgescu, F., 1966, „Probleme de urbanism și sistematizare în București în anii 1831-1848”, în *M.I.M.*, vol. IV, București, pp. 35-67.
- Giurescu, C.C., 1976, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Ceres, București.
- Giurescu, C.C., 2009, *Istoria Bucureștilor*, ed. a III-a rev., Editura Vremea, București.
- Harhoiu, D., 2005, *Bucureștii un oraș între orient și occident*, Editura Simetria, București.
- Lărgăanu, A., 2003, „Embarcării moșiei Grozăvești”, în *B.Buc.*, t. VI, nr. 8, București, pp. 7-9.
- Mihăilescu, V., 1928, „Harta austriacă din 1791”, în *B.S.R.R.G.*, t. XLVII, pp. 366-372.
- Mucenic, C., 2004, *Străzi, piețe, case din vechiul București*, Editura Vremea, București.
- Mușățeanu, I., 1935, *Monografia bisericii Căramidarii de Sus (Grozăvești)*, Tipăritură cu cheltuiala Morii Herdan, București.
- Olteanu, R., 2002, *Bucureștii în date și întâmplări*, Editura Paideia, București.
- Pălănea, P.V., 1983, „Un plan necunoscut al orașului București din vremea domniei lui Grigore al IV-lea Ghica”, în *R.I.*, t. XXXVI, nr. 3, pp. 295-300.
- Popescu, M., 1935, „Bucureștii descriși de Sulzer la sfârșitul veacului al XVIII-lea”, în *Buc. V.*, anii I-V, 1930-1934, pp. 34-38.
- Potra, G., 1981, *Din Bucureștii de altădată*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Potra, G., 1985, *Istoricul hanurilor bucureștene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Toșa-Turdeanu, A., 1963, „Orașul București în cartografie până la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în *M.I.M.*, vol. I, București, pp. 203-217.
- Vătămanu, N., 2014, *Istorie bucureșteană*, ed. a II-a, Editura Vremea, București.
- Zamani, L., 2007, *Comerț și loisir în vechiul București*, Editura Vremea, București.

PENTRU O ISTORIE URBANĂ A AROMÂNILOR DIN BALCANII DE VEST OTOMANI

STUDIU DE CAZ: MOSCOPOLE, A FI SAU A NU FI ORAȘ

Vladimir CREȚULESCU¹

Cuvinte-cheie: aromâni; Moscopole; urbanitate; privilegii; demografie; meșteșuguri; comerț.

Keywords: Aromanians; Moscopolis; urbanity; privileges; demography; manufacture; commerce.

Rezumat: Problema naturii rurale sau urbane a așezărilor balcanice premoderne este ridicată pentru prima dată de călătorii occidentali care traversează Balcanii și Principatele Române în secolele XVII și XVIII. În prezentul studiu de caz privind urbanitatea din Moscopole, îl urmăim pe profesorul Simion Câlția în aplicarea mai multor criterii obiective, concepute pentru a ajuta la discernerea caracteristicilor esențiale ale unui oraș european premodern. În esență, criteriile mobilizate pentru a evalua caracterul urban al Moscopolei sunt: acordarea de privilegii legale (1), prezența în așezare a unor instituții locale importante (2), preeminența activităților economice din sectorul secundar și terțiar (3) și existența unui număr suficient de locuitori pentru ca localitatea să poată fi considerată oraș (4). În consecință, urmărim dezvoltarea economică, funcțional-instituțională și demografică a Moscopolei de-a lungul secolului al XVIII-lea, ținând cont de privilegiile speciale acordate de Sultan aromânilor din vestul Balcanilor, precum și de manifestarea unor circumstanțe geopolitice și comerciale extrem de favorabile. Încercăm să stabilim dacă, la apogeul său, Moscopole devenise un adevărat oraș, sau nu, înainte de a decădea abrupt sub influența unor împrejurări extrem de nefavorabile, cum ar fi: invazia și prădarea de către trupele otomane (în 1769 și, din nou, în 1788), migrația în masă a refugiaților din Moscopole în Europa Centrală și pierderea principalului partener comercial – Veneția.

Abstract: The issue of the rural or urban nature of premodern Balkan settlements is first raised by Western travelers crossing the Balkans and the Romanian Principalities in the 17th and 18th centuries. In the present case study on the urbanity of Moscopolis, I follow Professor Simion Câlția in putting forward several objective criteria, designed to help in discerning the essential features of a premodern European town. More to the point, the criteria mobilised to gauge the urban character of Moscopolis are: the granting of legal privileges (1), the presence of important local institutions in the settlement (2), the preeminence of secondary and tertiary-sector economic activities (3), and the existence of a

1. Universitatea din București, Facultatea de Istorie; e-mail: vladimir_cretulescu@yahoo.com.

sufficient number of inhabitants for the settlement to qualify as a town/ city (4). I therefore trace the economic, functional-institutional and demographic development of Moscopolis throughout the 18th century, taking into account the special privileges granted by the Sultan to Western-Balkan Aromanians, as well as the manifestation of some extremely auspicious geopolitical and commercial circumstances. I attempt to discern whether, having reached its heyday, Moscopolis had become a true city or not, before declining abruptly, under the sway of some extremely unfavourable circumstances, such as: invasion and pillaging by Ottoman troops (in 1769 and again in 1788), mass migration of refugees from Moscopolis to Central Europe, and the loss of its principal commercial partner – Venice.

Aromânii balcanici și statutul lor socio-economic în zorii modernității

Către mijlocul veacului al XIX-lea, aromânii – cunoscuți în Balcani și ca vlahi, cuțovlahi sau țințari (Trifon, 2005, p. 10) – sunt o populație de păstori, negustori și cărăvănari împrăștiată pe aproape toată întinderea Balcanilor, în marea parte a orașelor, precum și în sate de munte izolate. Ei vorbesc o limbă romanică – probabil un dialect al limbii proto-române (Caragiu Marioțeanu, 1985, pp. 75-102; Saramandu, 2008, pp. 167-178) – și se presupune că ar fi descendenții legionarilor și coloniștilor romani așezați în regiune – sau, potrivit unei teorii rivale, ei ar fi greci romanizați (Colocotronis, 1919, p. 457).

Potrivit unei tradiții orale, în secolul al XVI-lea Sultanul confirmase comunităților de păstori aromâni locuind în Epir, Etolia, Acarnania, Tesalia și Macedonia un anumit grad de autonomie și anumite privilegii (Cazacu, 2012, p. 111); aromânii epiroți, în special, beneficiau de o largă autonomie, în schimbul unei redevențe anuale plătite către visteria Sultanei Validé – mama Sultanului (Pouqueville, 1826, II, pp. 336-337). Toate aceste comunități aromânești erau, de altfel, în mare parte autonome încă din epoca bizantină: în secolul al XIV-lea, Ioan al VI-lea Cantacuzino ne spune că vlahii din Tesalia (pe care îi confundă cu albanezii) erau „oameni rustici, dedați îngrijirii turmelor, [și] care se guvernează după propriile legi” (Pouqueville, 1826, II, p. 335).

Grație mării lor mobilități – care decurge în chip firesc din modul lor de viață transhumant – aromânii manifestau deja, încă de la finele Evului Mediu, afinități și aptitudini pentru transportul comercial (Iorga, 1919, p. 38). În zorii epocii moderne, această propensiune se accentuează. Fiind puternic elenizați încă din veacul al XVIII-lea, dacă nu de mai timpuriu (Peyfuss, 2012, p. 177), aromânii li se alătură negustorilor greci în exploatarea nișelor socioprofesionale pe care nicio altă populație balcanică nu le reclamă: între turcii otomani (care monopolizează armata și controlul terenului agricol) și țărănimia celorlalte popoare creștine (care este în totalitate aservită cuceritorilor), aromânii devin stăpânii firești ai rutelor de transport (Papacostea, 1932, p. 9). În calitate de cărăvănari ai Balcanilor, colaborarea lor cu companiile comerciale grecești se intensifică. Mai ales în Albania de Sud și în Epir, unde prezența negustorimii grecești este slabă, aromânii au ocazia de a lua, ei singuri, frâiele comerțului regional.

Pe măsură ce rețeaua lor de transport și de comunicare comercială își consolidează poziția, aromânii se stabilesc de-a lungul drumurilor comerciale importante – așezările care se dezvoltă aici vor deveni nuclee prospere de viață burgheză. Veritabile insule de libertate în inima regimului otoman, aceste orașele atrag cei mai înzestrați negustori și meșteșugari din regiunile lor. În esență, așa se dezvoltă centre ale vieții și culturii aromâne precum Kalarites (Calar’li în dialect aromân), Siracu, Gramostea, Metsovon (Aminciu în dialect aromân), Kleisoura (Vlaho-Clisura în dialect aromân), Moscopole etc.

Către finele secolului al XVI-lea, forța economică a orașelor aromâne crește. Contextul politic internațional contribuie în mod decisiv la această înflorire: după bătălia navală de la Lepanto² (1571), comerțul venețian în Marea Adriatică intră într-un pronunțat declin. Pierzând controlul mai multor porturi de pe Coasta Dalmată (Antivari și Dulcigno sunt pierdute, iar Durazzo este pierdut încă din 1501), Serenisima Republică este constrânsă să-și reorienteze interesele economice către Sud (Iorga, 1919, p. 45). În fapt, Veneția își găsește în Epir punctele de ancorare care îi permit să se racordeze din nou la căile comerciale balcanice: orașele aromâne din regiune devin, din acest moment, plăci turnante ale comerțului venețian (Papahagi, 1935) dar și francez (Pouqueville, 1826, II, p. 351³). După 1700, câteva dintre aceste orașe inițiază demersuri comerciale independente, dezvoltându-și propriile sfere de influență economică (Ibidem, p. 352⁴). Este cazul orașului Metsovon, precum și al Moscopolei.

Dar oare sunt aceste așezări aromâne cu adevărat orașe? În fond dacă privim, bunăoară, spre Țările Române⁵, constatăm că observatorii occidentali – trecând sau poposind în regiune – pun adesea la îndoială statutul urban al localităților traversate; aceste așezări, lipsite fiind de ziduri de incintă și de multe alte trăsături asociate urbanității occidentale, le apar călătorilor din Vest mai curând ca niște sate mari (Călția, 2011, pp.

2. Bătălia navală de la Lepanto (7 octombrie 1571) a fost o victorie repurtată de forțele creștine aliate (cuprinzând galere spaniole, papale, ale Sfântului Imperiu Romano-German, malteze, venețiene și aparținând altor orașe și seniorii italiene) împotriva flotei otomane. Cu toate acestea, din punctul de vedere al Veneției, efectele politice ale victoriei creștine au fost slabe: la doar șase luni după Lepanto, otomanii își reconstruiseră flota de război, reafirmându-și dominația în Mediterana orientală; prin urmare, controlul Veneției asupra traficului comercial din Mediterana răsăriteană este, după Lepanto, tot mai precar.

3. „C’était par le canal de ces hommes que la France achetait le poil de chèvre et les toisons des troupeaux des Valaques; et dès le siècle de Louis XIV, elle avait un entrepôt de ces produits à Mezzovo”.

4. „[...] Marchant la sonde et la boussole à la main, après des essais nouveaux, les uns fondèrent des maisons de commerce à Naples, à Livourne, à Gênes, en Sardaigne, à Cadix, en Sicile et à Malte. D’autres s’établirent à Venise, à Trieste, à Ancône et à Raguse. Un petit nombre que la prospérité avait éblouis, ouvrit des relations avec Vienne, Constantinople et Moscou [...]”.

5. Țările Române extracarpătice făceau, în veacul XVIII, parte din lumea culturală a Balcanilor otomani; ca atare, condițiile și tipurile de locuire de aici erau, *grosso-modo*, comparabile cu cele din Epir, Tesalia sau Sudul Albaniei – regiuni în care găsim numeroase localități aromânești.

34, 36-61). În acest context, ne putem, pe bună dreptate, întreba: în funcție de ce *criterii obiective* s-ar putea determina statutul rural sau urban al unei comunități din Balcani, în epoca premodernă?

Criterii pentru determinarea statutului urban sau rural al unei așezări

Înainte de a ne pune problema stabilirii statutului urban sau rural al unei așezări balcanice premoderne, trebuie precizat că definirea exactă a orașului european premodern, pe baza unei sume de trăsături coerente și stabile în timp, este o problemă complexă, încă nerezolvată în chip definitiv de istoriografia occidentală (Chartier, Neveux, Le Roy Ladurie *et alii*, 1981, p. 16). Problema este complicată și mai mult de puținătatea, sărăcia și lipsa de credibilitate a izvoarelor istorice disponibile. În plus, unii istorici urbani contestă însăși relevanța fixării unei distincții între spațiul urban și cel rural – cel puțin în ceea ce privește Europa premodernă (Borsay, 1990, p. 2).

În ceea ce ne privește, nu aderăm la o poziție atât de extremă. Îl urmărim pe profesorul Simion Câlția, considerând că există, totuși, câțiva parametri care, considerați împreună, pot ajuta la evaluarea – sau măcar, la aproximarea – caracterului urban sau rural al unei așezări balcanice premoderne (Câlția, 2011, pp. 17-20).

Primul, și poate cel mai evident criteriu este cel *demografic*. Poate părea banal să spunem că, îndeobște, un oraș are o populație sensibil mai mare decât cea a unui sat. Cu toate acestea, în premodernitate întâlnim cazuri de orașe mici, ale căror dimensiune și populație sunt mult inferioare unui sat mediu din zilele noastre (Ibidem, pp. 89-90, 106). Prin urmare, criteriul demografic, luat în considerare izolat, este insuficient pentru operarea unei distincții pertinente sat/ oraș. Și apoi, din moment ce nu dispunem de recensăminte sistematice pentru Balcanii veacului al XVIII-lea, orice notații demografice care ne parvin nu pot fi decât aproximații subiective, foarte discutabile.

Un alt criteriu ce s-ar putea dovedi util este cel *juridic*: în Occident, multe orașe beneficiau de un statut juridic special, și/ sau de un anumit grad de autonomie judiciară. Deși în cazul burgurilor aromânești din Balcanii de Vest lucrurile nu stau chiar așa, totuși – după cum am văzut – privilegiile acordate de Sultan comunităților aromâne au jucat un rol important în dezvoltarea unor centre armânești precum Metsovon sau Moscopole.

Criteriul *funcțional* este și el un indicator semnificativ al urbanității: dacă o localitate anume este sediu de mitropolie, sau găzduiește alte instituții importante (servind, de exemplu, ca reședință a pașalei locale), atunci este foarte probabil să avem de a face cu o așezare urbană.

În sfârșit, poate cel mai important parametru ce ne poate ajuta să decelăm caracterul urban al unei așezări balcanice este criteriul *economic*. Dacă în sate predomină activitățile economice din ceea ce economiștii numesc *sectorul primar* (adică agricultură, pescuit, vânătoare și industrii extractive), în orașe, în schimb, dominante sunt activitățile economice aparținând *sectoarelor secundar* (meșteșuguri, manufacturi, industrii prelucrătoare) și *terțiar* (servicii, comerț).

În cele ce urmează vom discuta despre înfățișarea Moscopolei către mijlocul secolului al XVIII-lea (adică în momentul său de apogeu), acordând o atenție specială

criteriilor sus-amintite. Astfel, vom fi în măsură să determinăm dacă Moscopolea constituie, sau nu, un exemplu de urbanitate aromânească premodernă.

Moscopole la apogeu: înfățișarea unui (posibil) oraș balcanic

Spre deosebire de republicile italiene sau de burgurile germane, așezările aromâne nu aveau flote, ziduri sau armate proprii (lucruri, de altfel, imposibile în Balcanii otomani); acestea fiind zise, ele beneficiau totuși de o autonomie juridică și administrativă cvasi-totală (Papacostea, 1932, p. 10), ceea ce a constituit un cadru propice pentru fulminanta lor dezvoltare economică din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În special cetățenii Moscopolei se bucurau de privilegii, libertăți și imunități excepționale. Potrivit unui document de secol XIX aparținând diasporei moscopolene din Budapesta, Moscopole era înzestrată cu „[...] privilegii și imunități excepționale, fără pereche, cu care a fost învestită de împărații turcilor [...]”. (Papahagi, 1909, p. 20⁶). Nu este, așadar, de mirare că după 1700 Moscopolea devine un mare centru comercial și manufacturier. Găsim aici o înfloritoare industrie metalurgică axată pe producția de arme și de argintărie, precum și manufacturi de pânză și covoare, ale căror produse intră în concurență cu bunurile occidentale pe piața regională. Aceste industrii locale sunt sprijinite de o rețea de distribuție eficace: caravane bine organizate traversează vasta urzeală de drumuri comerciale ce leagă Moscopolea de porturile Adriaticii, precum și de Macedonia și Grecia. În plus, Moscopole reușește să asimileze activitatea economică a centrelor învecinate, ceea ce îi permite să-și extindă rețeaua comercială până la marile piețe din Europa Centrală și Răsăriteană. Veneția, Trieste și Leipzig se numără printre destinațiile preferate ale negustorilor moscopoleni (Papacostea, 1932, p. 11).

Se vedește, așadar, că în veacul al XVIII-lea, Moscopole satisfacea cel puțin două dintre criteriile urbanității: faptul de a beneficia de privilegii speciale din partea Sultanului (*criteriul juridic*) îngăduie așezării să dezvolte mai multe ramuri manufacturiere și o rețea comercială amplă; proeminența acestor activități economice, care aparțin sectoarelor secundar și terțiar, satisface *criteriul economic* al urbanității.

Moscopolea cunoaște însă și o mare dezvoltare demografică, pe măsura succesului întreprinderilor sale lucrative. Medicul și diplomatul francez François Pouqueville, care zăbovește în Balcani la răscrucea veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, ne spune despre Moscopole că: „Se puteau număra aici, către mijlocul secolului trecut (*adică în sec. al XVIII-lea – n.a.*), aproape patruzeci de mii de suflete; iar în 1788 populația sa, augmentată cu o treime, promitea destine superbe creștinilor din această parte [...] a Greciei.” (Pouqueville, 1826, III, p. 45⁷). Augmentarea cu o treime, despre care vorbește Pouqueville, ar fi dus populația Moscopolei undeva peste cifra de 50.000 de locuitori. Pentru a oferi un cadru

6. În latină, în original: „[...] singularibus privilegiis, libertatibus ac immunitatibus ab imperatoribus Turcarum absque exemplo ornata [...]”.

7. „On y comptait, vers le milieu du siècle dernier, près de quarante mille âmes; et en 1788, sa population, augmentée d'un tiers, promettait de superbes destinées aux chrétiens de cette partie [...] de la Grèce.”

de referință, să notăm că în jurul anului 1700, orașele Leiden și Rotterdam adăposteau, și ele, ceva mai mult de 50.000 de oameni (Bairoch, Batou, Chèvre, 1988, pp. 53-54). În aceeași perioadă, Dublin-ul avea 60.000 de locuitori (Ibidem, p. 39), iar Parisul – cel mai mare oraș al Europei la momentul respectiv – avea o populație de aproximativ 500.000 de suflete (Ibidem, p. 28). În acest context, putem spune că Moscopole satisface cu asupra de măsură *criteriul demografic* al urbanității.

Așa cum se întâmplă frecvent în astfel de situații, afluența economică a Moscopolei atrage după sine o epocă de mare înflorire culturală. Orașul este împodobit cu numeroase clădiri monumentale: sunt ridicate zeci de biserici (Papacostea, 1932, p. 11), școli și o bibliotecă (Papahagi, 1940, p. 4). În 1932, Victor Papacostea consemnează că puteau încă fi identificate, la Moscopole, ruinele a douăzeci de biserici. Cu ocazia propriei noastre călătorii la Moscopole – în vara anului 2013 –, am putut identifica șapte biserici aflate în diverse stadii de ruinare, dintre care patru erau încă relativ bine conservate.

Un semn sigur al prestigiului crescând al Moscopolei este fixarea aici a unei mitropolii: potrivit lui Pouqueville, „arhiepiscopul (*sau mitropolitul, în terminologia creștin ortodoxă – n.a.*) de Berat ia titlurile de Belgrad și Canina”, și „Reședința sa este la Moscopolis sau Voschopolis [...]”. (Pouqueville, 1826, I, p. 377). Odată cu transformarea Moscopolei în reședință mitropolitană, burgul aromân ni se revelează ca fiind, într-adevăr, un oraș, și încă unul important – cel puțin din perspectiva *criteriului funcțional* al urbanității.

Pentru a evita orice confuzie, trebuie precizat că, devenind un focar de difuziune culturală, Moscopolea îmbrățișează și propagă *cultura elenă* (Papahagi, 1939, p. 9). Acest fapt nu este deloc surprinzător, căci în Balcanii secolului al XVIII-lea, greaca era limba culturii înalte, a *inteligenței*. În esență, limba greacă este latina Europei de Sud-Est. De altfel, în 1812, anumiți autori greci considerau tipografia din Moscopole – o întreprindere cu întemeietor necunoscut, care funcționa aici încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dacă nu mai de timpuriu – ca fiind a treia tipografie *din Elada*, după cele din București și Iași. În epocă, grecii considerau cele două Principate Dunărene (Moldova și Valahia) ca făcând parte din Elada – fără îndoială din pricină că în vremea aceea, greaca era limba de cultură a principatelor, acestea fiind conduse de elita fanariotă (Papahagi, 1909, p. 24). Un dicționar cvadrilingv publicat la Viena în 1786 are pretenția de a enumera, pe pagina sa cu numărul nouă, toate școlile grecești ce funcționau în Balcani la vremea respectivă. Găsim aici următoarea notație: „La Moscopole, o școală și o tipografie.” Aceasta este însă singura tipografie menționată (Papahagi, 1939, p. 10; Papahagi, 1940, p. 4). În mod misterios, cele de la București și Iași nu sunt listate. De altfel, în afară de cele de la Moscopole, București și Iași, mai existase în Balcani și o a patra tipografie – aceea de la Constantinopol, înființată în 1627. Dar știm că aceasta nu mai era în funcțiune către mijlocul secolului al XVIII-lea (Papacostea, 1932, p. 12).

Cât despre școala moscopolitană evocată de sus-amintitul dicționar vienez, este vorba, fără îndoială, de așa-numita „Nouă Academie” – o instituție de învățământ a cărei primă mențiune, în sursele pe care le cunoaștem până acum, datează din anul 1744; mențiunea se găsește pe pagina de gardă a unei cărți publicate la Moscopole la acea dată,

al cărei titlu face referire la o *Néa Akadémia* (Papahagi, 1909, p. 10). Știm că, în 1746, orașul deschide o colecție publică pentru construirea unui nou sediu menit Academiei sale – cu acest prilej corporațiile profesionale moscopolene aduc cea mai substanțială contribuție, în sumă de 312.000 de aspri (Papacostea, 1983, pp. 363-364). Din păcate, nu știm aproape nimic despre organizarea acestei școli. Cele trei manuale – de logică, fizică și metafizică – redactate de către Teodor Anastasie Cavalioti (profesor la Academie) ne îngăduie, cel puțin, să ne facem o oarecare idee asupra curriculei (Papacostea, 1932, pp. 13-21). Acestea fiind zise, *Néa Akadémia* funcționa, cel mai probabil, conform aceluiași principii care guvernau celelalte școli grecești ce funcționau în epocă. Știm, de pildă, că academiile domnești de la București și Iași (ca și omoloagele lor de la Ianina și Metzovon) ofereau, pe lângă o alfabetizare elementară, și cursuri de filosofie, de limbă și literatură elenă, de matematică etc. (Papahagi, 1909, p. 10). Prezența la Moscopole a uneia dintre puținele academii grecești ale Balcanilor contribuie la satisfacerea *criteriului funcțional* al urbanității, sugerându-ne că avem de a face cu un centru urban important.

În timp, orașul Moscopole – cu a sa Academie – a produs o pleiadă de personalități aromâne, revendicate în egală măsură de cultura greacă și de cultura română. Vom evoca pe scurt câteva dintre numele mai reprezentative:

Dionisie Matuca, mitropolit de Castoria, originar din Moscopole, vorbește fluent greaca și latina; el face studii în Italia. Ioan Halcheu din Moscopole este filosof aristotelician, teolog și predicator; vorbește fluent greaca, latina și italiana; a fost director al Colegiului Flanginian din Veneția. Ioan Halchia (probabil aceeași persoană cu Halcheu) susține un doctorat în filosofie și teologie la Roma, în 1692. Dimitrie Halchia „din Moscopole” – probabil o rudă a precedentului – obține și el un titlu științific de doctor la Roma (Papahagi, 2015, pp. 49-51). Ioasaf Moscopoleanul este patriarh de Ohrida în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Ibidem, pp. 62-63). Dimitrie Procopiu Pamperi studiază la Constantinopol, apoi devine secretarul lui Nicolae Mavrocordat, domnitor al Valahiei. El este trimis de acesta din urmă la Padova, pentru a studia medicina. Întors în Valahia, Pamperi devine medicul de curte al lui Mavrocordat. Este foarte probabil să fi predat și la Academia Domnească din București. Știm sigur că a contribuit la al XI-lea volum (Hamburg, 1722) al colecției *Bibliotheca graeca* editate de J.A. Fabricius, cu un studiu asupra erudiților greci ai veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea (Ibidem, pp. 52-61).

Acestea sunt doar câteva figuri reprezentative dintr-un peisaj intelectual moscopolean mult mai amplu. Evocarea lor aici este însă suficientă pentru a pune într-un context lămuritor următoarea observație făcută de Pouqueville:

„Vlahii care au călătorit vorbesc mai multe limbi, și au biblioteci destul de bine garnisite cu cărți franțuzești și italiene. Ei posedă edițiile bune ale clasicilor greci, și un străin găsește la ei ajutoare literare care sunt greu de adus cu sine în călătorii.” (Pouqueville, 1826, II, p. 353⁸).

8. „Les Valaques qui ont voyagé parlent plusieurs langues, et ont des bibliothèques assez bien assorties en livres français et italiens. Ils possèdent les bonnes éditions des classiques grecs, et un étranger trouve

Din nefericire, în 1769 metropola aromână a Moscopolei este atacată de trupe neregulate otomane, și în mare parte distrusă. Acest moment reprezintă un veritabil dezastru pentru moscopoleni (Papahagi, 1939, pp. 12-14), care se văd nevoiți să-și abandoneze căminul. Ei se îndreaptă în număr mare mai ales spre teritoriile habsburgice (Hâciu, 1936, p. 317), unde coetnicii lor formaseră deja colonii stabile încă de la începutul veacului al XVII-lea – pentru Croația și Slavonia, prima atestare documentară a unor coloniști aromâni datează din anul 1604 (Densușianu, 1880, pp. 39-41), iar în Ungaria, orașul aromânesc Mișcolț este, conform tradiției locale, întemeiat în anul 1606 (Papahagi, 1909, p. 45).

Totuși o parte din emigranții moscopoleni se întorc, după o vreme, în orașul de baștină. Însă urbea este prădată și distrusă pentru a doua oară, în 1788, de această dată de către trupele pașalei rebele Ali din Tepelen. Drept urmare, un nou val de emigrație pornește spre Europa Centrală (Papacostea, 1983, pp. 411-415), orașul Moscopole fiind din ce în ce mai depopulat.

Un alt element ce contribuie la decăderea Moscopolei este declinul treptat al puterii comerciale venețiene, în fața unei concurențe din ce în ce mai acerbe din partea Angliei, Franței, Olandei, Raguzei, Imperiului Otoman și, mai ales, a Imperiului Habsburgic. Slăbirea Veneției îi împinge pe negustorii aromâni din Balcanii occidentali să renunțe la vechea lor colaborare cu Republica Serenissimă. Consulul venețian la Durazzo anunță încetarea relațiilor comerciale dintre Moscopole și Veneția într-un raport oficial datat 8 februarie 1761 (Papahagi, 2015, p. 126).

Moscopolea decade, micșorându-se până la dimensiunile unui mic sat. Așezarea nu își va mai recăpăta niciodată gloria pierdută. Astăzi, Voskopoja este doar un mic cătun aromânesc în colțul sud-estic al Albaniei.

Observații concluzive: Moscopolea, metropolă a aromânimii din Balcanii de Vest

În momentul său de apogeu, la mijocul Veacului Luminilor, Moscopolea îndeplinea toate criteriile esențiale ale urbanității.

Aromânii din regiune aveau de mai multe secole un statut privilegiat, relativa lor autonomie administrativă și juridică fiind consfințită de Sultan și plasată sub protecția Sultanei Validé; acest statut special – care, în lumea otomană, este echivalentul aproximativ al *autonomiei juridice* specifice orașelor occidentale – le îngăduie aromânilor din Balcanii de Vest să își dezvolte o viață urbană animată. În altă ordine de idei traiul transhumant, chiar seminomad, al păstorilor aromâni îi ajută să monopolizeze nișa socio-profesională a transportul de mărfuri. Negoțul și meșteșugurile se dezvoltă apoi organic, cel mai probabil ca activități ancilare cărăvănilui. Nu întâmplător, centrele urbane aromâne – între care cel mai strălucit este Moscopolea – sunt implantate de-a lungul rutelor comerciale importante ale Balcanilor.

Poziția sa favorabilă transformă Moscopolea într-o veritabilă „placă turnantă” a comerțului venețian, ceea ce catalizează aici o înflorire a activităților meșteșugărești (corespunzând sectorului economic secundar) și negustorești (ce țin de palierul economic

terțiar). Ca atare, *criteriul economic* al urbanității este îndeplinit. *Parametrul funcțional* este satisfăcut la rândul-i, odată ce Moscopolea devine sediul unei mitropolii și gazda unei academii elene. În sfârșit, strălucirea și prestigiul crescând al urbei atrage tot mai multă populație aromână din zonele învecinate. Cifra de 40.000 de locuitori, avansată de Pouqueville pentru mijlocul veacului XVIII, este fără îndoială rodul unei estimări subiective și mai mult decât aproximative. Cu toate acestea, chiar dacă am reduce această cifră la jumătate, o Moscopole cu 20.000 de cetățeni ar trebui fără ezitare clasificată, *din punct de vedere demografic*, ca oraș. Aceasta, în condițiile în care limita demografică inferioară a fenomenului urban se situează, pentru Europa Secolului Luminilor, undeva sub 1.000, sau chiar sub 500 de locuitori! (Borsay, 1990, p. 5).

Din nefericire, instabilitatea politică specifică ultimelor secole de dominație otomană în Balcani, precum și reconfigurarea rețelelor comerciale din regiune în contextul modificării sferelor de influență ale marilor puteri, hărăzesc o soartă nefericită orașului Moscopole. Spre finele secolului al XVIII-lea, acest oraș – cea mai importantă metropolă a aromânimii balcanice – intră în declin. Urbea se atrofiază rapid, fiind redusă până la dimensiunile unui umil sat. Posteritatea sa – ce-i drept, indirectă – va fi asigurată de consistența și prospera diasporă moscopoleană din Austria și Ungaria.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Bairoch, P., Batou, J., Chèvre, P., 1988, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva.
- Borsay, P., 1990, *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820*, Longman, Londra & New York.
- Caragiu Marioțeanu, M., 1985, „Unité du roumain (nord et sud-danubien)”, în *Revue roumaine de linguistique*, XXX, 6, pp. 75-102.
- Cazacu, M., 2012, „Vlahii din Balcanii Occidentali (Serbia, Croația, Albania etc.) *Pax ottomanica* (secolele al XV-lea – al XVII-lea)”, în Djuvara, N. (ed.), *Aromânii: istorie, limbă, destin*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, pp. 101-120.
- Câlția, S., 2011, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, Editura Universității din București.
- Chartier, R., Neveux, H., Le Roy Ladurie, E., et alii, 1981, *Historie de la France urbaine, Tome III: La ville des temps modernes, de la Renaissance aux Révolutions*, Duby, G. (ed.), Seuil, Paris.
- Colocotronis, V., 1919, *La Macédoine et l'Hellénisme: étude historique et ethnologique*, Berger-Levrault Editeurs, Paris.
- Densușianu, N., 1880, „Macedo-Românii din Croația și Slavonia”, în Urechia, V.A. (ed.), *Albumul Macedo-Român*, Stabilimentul pentru Arte Grafice Socecu, Sander & Teclu, București, pp. 39-41.
- Hâciu, A.N., 1936, *Aromânii: comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Tipografia „Cartea Putnei”, Focșani.

- Iorga, N., 1919, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)*, Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, București.
- Papacostea, V., 1932, „Teodor Anastasie Cavaloti. Trei manuscrise inedite” (extras din *Revista Istorică Română*, IX/1931 și I/1932), București.
- Papacostea, V., 1983, *Civilizație românească și civilizație balcanică: studii istorice*, Cornelia Papacostea-Danielopolu (ed.), studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Eminescu, București.
- Papahagi, P. N., 1909, *Scriitori aromâni în secolul XVIII (Cavaloti, Ucuta, Daniil)*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București.
- Papahagi, V., 1935, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, Editura Societății de Cultură Macedo-Română, București.
- Papahagi, V., 1939, *Moscopole. Metropola comercială și culturală a românilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII-lea*, Editura Lumina Poporului, M. Stănculescu, Roșiorii-de-Vede.
- Papahagi, V., 1940, *Învățați aromâni din secolul al XVIII-lea*, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București.
- Papahagi, V., 2015, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, Stănilă, V. (ed.), Institutul Cultural Român, Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București.
- Peyfuss, M.D., 2012, „Aromânii în era naționalismelor balcanice”, în Djuvara, N. (ed.), *Aromânii: istorie, limbă, destin*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, pp. 163-188.
- Pouqueville, F.C.H.L., 1926, *Voyages de la Grèce*, vol. I, II, III, Firmin Didot, Paris.
- Saramandu, N., 2008, *La Romanité Orientale*, Editura Academiei Române, București.
- Trifon, N., 2005, *Les Aroumains, un people qui s'en va*, Editions Acratie, La Brussière.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

- Figura 1. Gravură reprezentând Moscopole în anul 1742. (Wikimedia Commons, open source).
- Figure 1. Engraving representing Moscopolis in 1742. (Wikimedia Commons, open source).
- Figura 2. Satul Moscopole (Voskopoja) în vara anului 2013. (Fotografie realizată de Prof. Marius Diaconescu; acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).
- Figure 2. Moscopolis (Voskopoja) village in summer 2013. (Photo by Prof. Marius Diaconescu; verbal agreement on transfer of copyright for publication).

Fig. 1 Gravură reprezentând Moscopole în anul 1742. (Wikimedia Commons, open source).

Fig. 2 Satul Moscopole (Voskopojë) în vara anului 2013. (Fotografie realizată de Prof. Marius Diaconescu; acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

CONTRIBUȚIA OAMENILOR DE TEATRU LA EVENIMENTELE ISTORICE CE AU CONDUS LA CONSTITUIREA „ROMÂNIEI MARI”

Corina ILIESCU¹

Cuvinte-cheie: actori; dramaturgie; cultură; spirit național; sacrificiu; reîntregire națională.

Keywords: actors; drama; culture; national spirit; sacrifice; national reunification.

Rezumat: De la primele spectacole în limba română, la începutul secolului al XIX-lea, până la înființarea României Mari în 1918, au trecut o sută de ani în care teatrul românesc a evoluat în strânsă legătură cu afirmarea și conștientizarea identității naționale. Oamenii de cultură din cele trei principate române au fost implicați în mod direct în dezvoltarea artei teatrale, înțelegând că aceasta este un mijloc important de propagare a aspirației naționale în rândul populației.

Abstract: It has been a hundred years since the first theatre performances in Romanian, at the beginning of the 19th century, until the establishment of the Great Romania in 1918, a period of time when the Romanian theater has closely evolved in connection with the assertion and awareness of the national identity. The men of culture in the three Romanian Principalities have been directly involved in the development of theatrical art, understanding that this is an important means of spreading the national aspirations among the population.

Teatrul românesc a evoluat în directă legătură cu conștientizarea și dezvoltarea identității naționale. Personalitățile care au inițiat și sprijinit primele manifestări ale teatrului cult în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea erau implicate totodată și în mișcarea de emancipare națională. Dintre acestea făceau parte: Ioan Heliade Rădulescu, Iancu Văcărescu, Gheorghe Asachi, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Costache Negruzzi, Grigore Cantacuzino, C.A. Rosetti, C. Aristia, Costache Caragiale, Matei Millo, Mihail Pascaly și alții.

Comparativ cu Europa, în Principatele Române, din cauze istorice conjunctural nefavorabile, spectacolul de teatru, chiar dacă se dezvoltă ceva mai târziu, stă sub semnul dorinței generale de afirmare a culturii naționale și de îmbogățire a limbii române.

În Epoca fanariotă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, limba română era considerată un fel de „cenușăreasă”, bună doar „pentru vorbirea cu slugile”, așa cum observa în lucrarea sa, *Istoria teatrului românesc*, criticul de teatru Ioan Massoff. Așadar, este de înțeles de ce a fost nevoie de toată strădania intelectualilor vremii, de curajul, de patriotismul și chiar de sacrificiul lor astfel încât, în câteva decenii, să se ajungă la adevărate capodopere literare și dramaturgice.

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: coriliescu65@gmail.com.

„Actul de naștere” al teatrului românesc nu are o dată certă. Dacă ar fi să coborâm mult în timp, forme incipiente de teatralitate găsim încă din antichitate, în ritualurile legate de ritmurile naturii practicate de vechii daci (Oprescu, 1971, pp. 24, 39). O parte dintre acestea le regăsim în Evul Mediu, îmbogățite cu tradițiile populare religioase dezvoltate în jurul sărbătorilor, al Crăciunului în mod special, așa cum sunt „Irozii”, „Vicleimul”, teatrul de păpuși, măștile și altele, păstrate și transmise până în zilele noastre.

În ceea ce privește istoria muzicii românești, rădăcinile palpabile pot fi localizate în perioada Evului Mediu. În lucrarea sa de referință, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, marele patriot, om politic și istoric Nicolae Bălcescu nota că intrarea triumfală a domnitorului Mihai Viteazul în Alba Iulia cu prilejul primei Uniri a Principatelor Române de la 1600 a fost însoțită „de 10 trâmbițași și de o bandă de muzică” alcătuită din fluiere, tobe și cobze. Un astfel de alai întâlnim și în alte împrejurări istorice, de pildă în momentul sosirii la București a pandurilor lui Tudor Vladimirescu în 1821, când au fost întâmpinați cu chiote și cântece haiducești de libertate (Breazu, 1966, pp. 182-183).

Revenind la paleta manifestărilor artistice ce au precedat teatrul propriu-zis, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, se conturează activitatea din cadrul instituțiilor de învățământ. Elevii liceelor reconstituiau „Misterele” Nașterii Domnului, în limba română, alături de piesele interpretate în limbile de circulație europeană ale vremii: franceză, germană sau greacă. Nu este de neglijat faptul că și în liceele din Ardeal (Blaj, Arad, Orăștie, Oravița, Brașov, Sebeș și în alte orașe) se juca în limba română, sub îndrumarea unor profesori români, deși se aflau sub opresiunea Imperiului Austro-Ungar. E important însă de remarcat că, în Ardeal, începuturile teatrale dovedesc o strânsă colaborare între cele trei etnii: română, maghiară și germană, care conviețuiau în general pașnic, astfel încât trupele de teatru pregăteau un repertoriu bogat și piesele erau traduse în funcție de public (Oprescu, 1971, pp. 185-200).

Problemele românilor din Transilvania erau generate de aparatul administrativ și de faptul că ei nu aveau aceleași drepturi și libertăți cu celelalte etnii aparținând claselor politice conducătoare. Interesul ardelenilor pentru „frații” lor de dincolo de munți e demonstrat o dată în plus și de faptul că cel mai vechi text dramatic românesc este de origine transilvană (posibil creat de viitorul episcop greco-catolic de Oradea, Samuil Vulcan, pe atunci elev la Blaj) datând din 1778 și are subiectul inspirat din istoria Moldovei. Drama se intitulează: *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragic expressa* (Uciderea lui Grigore-vodă în Moldova – expusă în mod tragic) (Mihăilă, 2013, pp. 233-234). De altfel, prima editare a unui text dramatic în limba română a avut loc tot în Ardeal, la Sibiu, la inițiativa boierului Iordache Slătineanu, în 1797, fiind o piesă a unui italian, publicată în limba greacă și intitulată *Ahiles la Skino*.

La 29 mai 1798, Hangerli Vodă a dat „hârtie la mână de liberă circulație, fără supărare” pe tot cuprinsul Țării Românești, „măscăricilor și comedianților”, știut fiind că aceștia erau artiști ambulanți ce străbăteau Europa, nordul Africii și Asia (Massoff, Băiculescu, 1935, p. 12). Poporul, însă, avea rareori prilejul să se bucure de spectacolele

de teatru propriu-zis, deoarece acesta era un privilegiu al „fețelor” boierești sau domnești. Mai târziu, pe la 1815, Vodă Caragea a permis sasului Mathias Brody să-și așeze o „panoramă” în curțile banului Manolache Brâncoveanu, în colțul străzii Edgar Quinet cu Academiei, la care „se înghesuiau și mojiicii” ce uneori erau chiar loviți de arnăuți, dacă nu făceau loc „înaltelor obraze” (Massoff, Băiculescu, 1935, p.12). În vremurile acelea de început, societatea românească avea nevoie „să deschidă ușile saloanelor” pentru ca arta să poată fi dăruită publicului larg. În acest sens, la începutul secolului al XIX-lea se vor construi primele săli de spectacole, oarecum concomitent, în cele trei Țări Române.

În 1817, s-a ridicat la Oravița prima clădire destinată teatrului, de către arhitectul macedo-român Ion Niuny, ca urmare a constituirii, în 1806, a „Clubului diletanților de teatru”. La început spectacolele se jucau în limbile maghiară, germană, franceză sau italiană, în funcție de trupele găzduite de teatru. La Brașov, în jurul anilor 1815, trupa lui Greger juca spectacole în trei limbi incluzând și limba română, datorită numerosului public românesc. Astfel, el tradusese în românește piesa *Vecinătate periculoasă* de August von Kozebue (Mândra, 1968, p. 14).

Aproximativ în aceeași perioadă, pe la 1814, în Moldova, la Iași, fiii de boieri elevi la școala dascălului Kiriac țineau reprezentații în limbile franceză și greacă, pentru ca în 1816, în casele lui Costache Ghica, să se joace pentru prima oară în limba română *Mirtil și Chloe* în traducerea și montarea lui Gh. Asachi, acesta realizând un veritabil spectacol, „cu decor și cortină” (Mândra, 1968, p. 14).

În 1817, la București, în capitala Țării Românești, se deschide primul teatru la dorința domniței Ralu, fiica lui Caragea vodă. Aceasta a dorit să aibă propria sală de spectacole, iar locul a devenit faimos numindu-se „La Cișmeaua Roșie”. Clădirea se afla la întretăierea actualelor străzi G-ral Berthelot și Calea Victoriei (numită pe atunci Podul Mogoșoaiei). Primele spectacole jucate au fost în limbile franceză, greacă și germană, fiind preferate tragediile antice. Jucau trupele europene poposite la Curtea Domnească, printre care era și trupa transilvană mai sus menționată, a lui Greger, venită de la Brașov. Astfel, în 1819 s-a jucat prima piesă în limba română, *Hecuba* de Euripide, în traducerea și la inițiativa lui Ioan Heliade Rădulescu, filolog, poet, dramaturg, editor și om politic. În acel context s-a remarcat Costache Aristia, un tânăr și talentat profesor de origine greacă de la liceul Sf. Sava, care regia tragediile antice și juca rolurile principale (Massoff, Băiculescu, 1935, p. 13).

După fuga lui vodă Caragea, noul domn Alexandru Suțu instaurează practic prima formă de „cenzură”. Acesta, deși recunoștea că teatrul „izbutește să înlăture faptele rele, totuși cineva trebuia să privegheze la alegerea pieselor” (Massoff, Băiculescu, 1935, p. 15). La începutul secolului al XIX-lea, Țara Românească și Moldova se aflau sub dominația Imperiului Otoman, sub așa-zisul protectorat al Imperiului Țarist, fiind „încorsetate” de administrația fanariotă. În acest context, după Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, intelectualii munteni refugiați la Brașov se organizaseră în „Societăți secrete”. Reveniți la București, între 1822 și 1827, aceștia caută noi căi de realizare a năzuinței generale a românilor, libertatea națională. Întâlnindu-se în casele lui Dinicu Golescu, Nicolae

Văcărescu, Constantin Cămpineanu, Ioan Heliade Rădulescu și Grigore Băleanu au înființat o „Societate literară” în al cărei program, alături de scopurile social-politice, se afla (la punctul 7) și „formarea unui teatru național”. Următorul pas pentru ca arta teatrală să capete o mai mare însemnătate socială a fost înființarea, în 1833-1834, a „Societății Filarmonice”. Unul dintre scopurile principale ale respectivei Societăți era înființarea unui Conservator de artă dramatică și muzică, pentru perfecționarea artiștilor, câștigarea respectului și recunoașterii unanime. Printre inițiatori îl regăsim pe fostul profesor de la Liceul Sf. Sava, Costache Aristia, protejatul domniței Ralu, cea care atât de bine îi intuise talentul, inteligența, dar și puterea de a aduna în jurul său „viitorul teatrului românesc”. Trimis de aceasta la Paris, Aristia adusesse de acolo nu numai învățăturile celebrului actor Talma, ci și spiritul revoluționar al visului de libertate, care plutea în aer în întreaga Europă (Massoff, Băiculescu, 1935, pp. 16, 21, 25 și 26).

În acele timpuri, din vestul Europei până în Balcani, precum și în Țările Române, aveau loc ample mișcări sociale având ca obiectiv principal independența popoarelor dominate socio-politic și economic de marile imperii. Astfel, se evidenția conturarea personalității fiecărei națiuni în privința exprimării artistice și culturale. Realizarea acestui deziderat a necesitat un proces lung și anevoios și o acțiune susținută pe parcursul întregului secol al XIX-lea. Conștiința unei singure națiuni și unirea ca obiectiv important s-au concretizat în timpul Revoluției de la 1848, printre participanți fiind, alături de politicieni ca Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, C.A. Rosetti, sau frații Golescu, și oameni de știință, scriitori sau artiști, precum: Ion Ghica, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Ion Heliade Rădulescu, Alexandru Odobescu, C. Aristia, Matei Millo și Costache Caragiale.

În perioada imediat următoare înfrângerii revoluției, lupta pentru identitate națională a continuat. A luat avânt brusc scrierea operelor literare și a primelor texte dramatice în limba română, la început traduceri, iar mai târziu, opere originale. În ciuda interdicțiilor, se cântă o prima formă a Horei Unirii. Se înființează primele coruri și fanfare în Transilvania și Banat, compunându-se muzică inspirată din folclorul românesc. Drumul spre o cultură națională a început, printre altele, și cu înființarea Teatrelor Naționale: la Craiova în 1850, la București în 1852 și la Iași încă din 1840. Costache Caragiale, unchiul viitorului dramaturg Ion Luca Caragiale, a avut un rol determinant în toate aceste inițiative (Tornea, 1966, pp. 4-12).

În Transilvania s-a jucat în limba română începând mai ales după 1847, la Lugoj, unde se constituise trupa lui Iosif Wolf Farkas, care avea în componență actori români și maghiari. În repertoriu, alături de autori străini ca Molière sau Voltaire, erau piese scrise de autori români anonimi, cu subiect autohton, ca de exemplu *Iancu Jianu* sau *Opincărița*. Cu ceva timp înainte, în 1835, se puseseră bazele gazetăriei în limba română prin revista *Foaie pentru inimă, minte și literatură* la inițiativa lui Gheorghe Barițiu și a fraților Iacob și Andrei Mureșanu. În paginile acesteia, românii ardeleni își exprimau năzuințele de libertate, iar publicația era distribuită și în Muntenia și Moldova. În această revistă, Vasile

Alecsandri a publicat poeziile *Deșteptarea României* și *Hora Ardealului*, texte ce vor sta la baza viitorului Imn al Unirii, așa cum istorisește muzicologul George Breazu în lucrarea sa, *Pagini din istoria muzicii românești*.

Implicat în toate marile evenimente istorice ale epocii, poetul și dramaturgul Vasile Alecsandri este autorul primei piese originale românești, *Chirița în provincie*, în 1853, aceasta fiind o satiră socială. S-a jucat la Iași și București, avându-l pe marele actor Matei Millo în rolul principal, în travesti. Millo a fost un om de teatru complex, implicându-se în toate aspectele dezvoltării artei teatrale în cele trei Țări Române, organizând numeroase turnee cu propria sa trupă, jucând, compunând, regizând și promovând repertoriul național.

În perioada Unirii Principatelor, de fapt în timpul dintre alegerea domnitorului Alexandru Ioan Cuza în Moldova și alegerea sa în Muntenia, actorii erau cuprinși de o veritabilă „febră patriotică”. Se scriau și se jucau poeme dramatice dedicate Unirii și domnitorului Alexandru Ioan Cuza, așa cum erau: *Viitorul României* de Mihail Pascaly și *Cum îți așterni așa dormi* de Costache Caragiale, având ca personaje simbolice țările române, îngeri și domnitori. Matei Millo compusese poezia *Imn* care a fost ulterior recitată cu ocazia sărbătoririi domnitorului la Iași. Să nu uităm, printre altele, că Matei Millo, fusese coleg de școală cu Vasile Alecsandri și cu marele om politic Mihail Kogălniceanu, la Academia Mihăileană din Iași. Lucrări dramatice, în care răzbătea fâțiș dorința românilor pentru unire, s-au jucat și înainte de 1859. Vasile Alecsandri scrisese comediile *Păcală și Tândală*, *Cinel-Cinel*, iar C.C. Aricescu, *Trâmbița Unirii*. Sunt jucate și piese fantastice ale unor autori mai puțin cunoscuți astăzi, cum este P. Grădișteanu, care a scris *O noapte pe ruinele Târgoviștei* sau *Umbra lui Mihai Viteazul* (Eftimiu, Tornea, 1966, pp. 4-11).

La Teatrul Național din București, ce fusese înființat în 1852 și se afla în acel moment sub direcția lui C.A. Rosetti, s-a sărbătorit Unirea, jucându-se piesa „ocazională” *Unirea Țărilor* de Mihail Pascaly. Poezia lui Vasile Alecsandri, *Hora Unirii*, a devenit imn, adăugându-i-se partitura marelui muzician Alexandru Flechtenmacher², și a fost publicată, circulând în numeroase variante (Fig. 1). În anii ce au urmat, nume cunoscute ale muzicii, ca Eduard Caudella sau Eugen Carada, au avut ca sursă de inspirație acest „mare vis împlinit”, compunând muzica simfonică, marșuri și chiar cadriluri (Breazu, 1966, pp. 184-213).

Dramaturgia originală a luat avânt după 1860, datorită scriitorilor Bogdan Petriceicu Hașdeu, Alexandru Odobescu, Costache Negruzzi, Iorgu Caragiale, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Luca Caragiale și alții, aceștia fiind creatorii primelor texte ale dramaturgiei românești de inspirație istorică, filozofică sau de satiră socială. S-a remarcat în mod deosebit poetul și dramaturgul Vasile Alecsandri, el devenind un veritabil simbol al patriotismului acelor timpuri. Marele actor Constantin I. Nottara, cel care va întrupa timp de 60 de ani, pe scenă, personajele istorice pline de măreție create

2. Flechtenmacher Alexandru Adolph (1823-1898), compozitor, violinist, dirijor și pedagog. A compus muzica imnului *Hora Unirii* pe versuri de Vasile Alecsandri, în anul 1855. A fost membru fondator al Societății Filarmonice.

în acei ani entuziaști, reda în jurnalul său, momentul în care Alecsandri câștiga, în 1878, concursul de poezie de la Montpellier, dedicat unui „imn de slavă al gintei latine”. O dovadă în plus a preocupării la nivel european pentru afirmarea latinității: „Cântecul de slavă al Gintei Latine a fost tradus în toate limbile romanice și a fost împrăștiat în întreaga lume latină. Acestui imn i s-a făcut o muzică splendidă de compozitorul Marchetti de la Roma [...] și s-a cântat în fața unui public de peste 60.000 de oameni. Un astfel de poet, un astfel de Român a fost o fală pentru neamul nostru!” (Nottara, Massoff, 1936, p. 205).

A urmat, ca o consecință firească, o perioadă a turneelor celor mai cunoscute trupe de teatru. Trupele lui Mihail Pascaly, Matei Millo și a actriței Fanny Tardini, călătorind în Moldova, Muntenia, Ardeal și Bucovina, au realizat practic un schimb cultural între toate țările române, menținând legătura între toți românii și ducând dincolo de granițe speranța Unirii celei Mari (Mândra, 1968, pp. 4-7).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, alături de arte, se dezvoltă și științele, iar descoperirile arheologice, consemnate în lucrările lui Cezar Bolliac și Alexandru Odobescu, nume pe care le-am mai întâlnit în importante momente istorice, aduc argumente noi ce vin în sprijinul conceptului de întregire națională: „vestigii arheologice ceramice similare ca formă, decor sau tehnică de lucru, [...] aria lor de răspândire cuprinzând Moldova dintre Carpați și Nistru, inclusiv Bucovina de Nord, Muntenia, Oltenia și Banatul, precum și întinse zone din Transilvania” (Dan, 2001, p. 89).

După abdicarea silită a lui Alexandru Ioan Cuza, s-a încercat o reconfigurare a clasei politice conducătoare, în dorința de a găsi un sprijin în marile puteri ale Europei. Aducerea la conducerea țării a tânărului Principe Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, înrudit cu toate casele regale europene, a dat o nouă speranță românilor: posibilitatea de a scăpa definitiv de suzeranitatea Imperiului Otoman. Au urmat anii grei ai Războiului de Independență, 1877-1878. Actorii și dramaturgii, oamenii de teatru, au fost alături de cei implicați direct. Teatrele au dat spectacole de binefacere în beneficiul Crucii Roșii sau al familiilor celor răniți, centralizând și transmițând tuturor știrile de pe front. Piese compuse în acea perioadă, precum *Visul Dochiei*, *Curcanii*, *Peste Dunăre* și altele, suferă însă de o exagerare a exprimării sentimentului patriotic, ceea ce le-a adus un deserviciu, fiind ulterior uitate (Rusu, 1967, pp. 7-16).

Câțiva ani mai târziu, ca un ecou al „istoriei trăite”, Constantin I. Nottara născut, poate nu întâmplător în 1859 – anul Unirii Principatelor –, a lucrat la scenariul și regia primului film românesc de lung metraj, *Independența României*, alături de Petre Liciu și Grigore Brezeanu. Filmul a fost ecranizat în 1912, Nottara interpretând rolul lui Osman Pașa, alături de o întreagă pleiadă de actori ai Teatrului Național din București (Mancaș, 1967, pp. 7-16).

Ceea ce numim astăzi „perioada anilor 1900”, a adus un „aer” proaspăt, înnoitor, care a revitalizat toate domeniile vieții artistice. Desigur, o parte a societății a rămas tributară în continuare „modelor” occidentale. Acest lucru a condus printre altele, la un incident de genul celui din data de 13 martie 1906, consemnat de maestrul C.I. Nottara în jurnalul său, când un grup de studenți ai profesorului Iorga se răzvrătesc împotriva

punerii în scenă, la Teatrul Național, a unei piese jucate exclusiv în limba franceză, protestând în Piața Teatrului. Piesa montată de o societate de binefacere a unor doamne din așa-zisa protipendadă bucureșteană, se joacă totuși, sub paza poliției: „Această dată are importanță în istoria socială a vechiului Regat, deoarece după aceea, actorii români nu au mai jucat în altă limbă pe scena Naționalului, iar în saloanele bucureștene a început o mișcare pentru limba și literatura română” (Nottara, Massoff, 1936, p. 119).

Primele decenii ale secolului al XX-lea se evidențiază și prin numeroasele turnee ale trupelor de teatru particulare în interiorul României, trecând dincolo de Carpați în Transilvania, Banat și Bucovina. Până prin 1913, Zaharia Bârsan, Agatha Bârsescu, Constantin Nottara și trupa Companiei de teatru a lui Victor Antonescu joacă în mai multe orașe din Ardeal, unde sunt întâmpinați cu entuziasm. Nottara, impresionat de tinerii din Blaj, notează în *Amintiri*: „Deviza noastră să fie apostolatul iar nu gheșeftul!” (Nottara, Massoff, 1936, p. 292).

În timpul Primului Război Mondial, viața a fost zdruncinată din temelii. Ocupația germană a Bucureștiului din 1916 aduce, printre multele neajunsuri economice, și unele de ordin spiritual: cenzura culturii și implicit a spectacolelor de teatru. Mulți dintre actorii Teatrului Național se alătură unui grup larg de intelectuali munteni, refugiindu-se la Iași și Botoșani, urmând Casa Regală în exilul său. Practic, pe toata durata războiului, până în 1918, pe scena Naționalului ieșean vor juca reunite trupele a trei teatre: Iași, București și Craiova. Totuși, o parte a actorilor rămași în Capitală au jucat la sala Comedia, sub direcția lui Aristide Demetriad, acesta ocupându-se de „alegerea” unui repertoriu clasic (Documente-Mărturii-Evocări, 1968, pp. 8-16).

Au fost și actori tineri, nevoiți să plece pe front sau care au ales astfel, convinși de îndemnurile entuziast-eroice din presa vremii. Din păcate, unii și-au pierdut viața, precum Cazimir Belcot sau Constantin Radovici, iar alții au fost răniți. Scriitorul și dramaturgul Camil Petrescu a fost marcat tot restul vieții de infirmitatea căpătată pe front, unde și-a pierdut parțial auzul. Emil, fratele scriitorului și cronicarului dramatic Liviu Rebreanu, a fost executat de austro-ungari pentru dezertare (Alexandrescu, 1967, p. 67; Iosifescu, 1963, pp. V-XVI). Romanul *Pădurea spânzuraților*, dedicat memoriei fratelui său, este scris imediat după război, în 1922, și este inspirat din drama românilor transilvăneni siliți să lupte împotriva fraților munteni sau moldoveni. Printre alți artiști înrolați se numără și Ion Manolescu, Zaharia Bârsan și Tony Bulandra. Unii dintre cei ce aveau studii și o vârstă ceva mai înaintată nu erau trimiși în „focul luptei”, dar erau îndemnați să alcătuiască mici trupe de teatru pentru ridicarea moralului soldaților (Fig. 2). Actrițele erau și ele implicate activ, precum Olimpia Bârsan, soția actorului Zaharia Bârsan, care, înscriindu-se în Crucea Roșie, a îngrijit răniții din spitale, dând astfel dovadă de o mare forță morală și fizică, după exemplul bine cunoscut al Reginei Maria.

Există însă și împrejurări cu deznodământ fericit. Viitorul mare actor George Vraca și-a descoperit vocația actoricească datorită faptului că, fiind rănit undeva lângă Iași, a fost vizitat în spital de trei corifei ai artelor: George Enescu cu vioara sa, C.I. Nottara și Maria

Ventura, care recitau versuri încurajatoare. Stând de vorbă cu el, aceștia i-au remarcat timbrul vocal deosebit și l-au îndemnat să se gândească la teatru, ceea ce s-a și întâmplat la sfârșitul războiului, în 1919, când a devenit elevul maestrului Nottara la Conservatorul din București (Năumescu, 1946, pp. 107, 108).

În acei ani nu s-a scris mult, dar majoritatea lucrărilor dramatice erau inspirate din dramele războiului: *Dezertorul* de Mihail Sorbul, *Răspântia cea mare* de V.I. Popa, *Pe aici nu se trece* de Corneliu Moldoveanu (Fig. 3) și altele. Acestea se joacă pe scenele teatrelor din toată țara sau pe cele improvizate în spatele frontului (Mândra, 1967, pp. 8-16). În timpul războiului, în București, „supraviețuiește” o singură publicație exclusiv culturală, revista *Scena*. Războiul a adus multă suferință, dar „prețul” plătit cu greu a fost Marea Unire din 1918. Această concretizare a visului național vechi de peste trei secole „a rupt” granițele fizice dintre Țările Române. Alături de ceilalți intelectuali patrioți, oamenii de teatru au participat cu tot sufletul la toate evenimentele istorice succedate în prima parte a secolului al XX-lea. Unirea Transilvaniei cu România, dar și a celorlalte provincii ce au alcătuit împreună România Mare, s-a realizat pe parcursul unui an întreg. Data oficială pentru a celebra acest act istoric important a fost aleasă cea de 1 decembrie 1918.

În 1919, sărbătorind un an de la Marea Unire, se inaugura Teatrul Național din Cluj avându-l director pe același Zaharia Bârsan, cel care fusese atât de implicat în acțiunile reîntregirii naționale ale ultimelor două decenii (Alexandrescu, 1968, pp. 20-21). În seara deschiderii teatrului, după discursuri și recitaluri de poezie, s-a jucat piesa într-un act, cu titlu simbolic, *Se face ziuă*, a lui Zaharia Bârsan. Ulterior, această piesă a devenit libretul unui spectacol de operă, partitura fiind semnată de compozitorul Constantin C. Nottara (Sava, 1971, litera „N”). În toamna aceluiași an, Teatrul Național din București întreprinde un mare turneu oficial (Fig. 4), organizat de Tiberiu Brediceanu care era inspector general al teatrelor. Turneul s-a desfășurat pe parcursul a 40 de zile în diverse orașe: Cluj, Brașov, Sibiu și Blaj. În frunte cu maestrul Nottara, actorii sunt primiți cu entuziasm peste tot, evenimentul transformându-se într-o adevărată sărbătoare. Societatea ASTRA organizează diferite întâlniri între actori și personalitățile locale, iar informațiile asupra spectacolelor sunt consemnate în toate gazetele locale, cum era de pildă *Renașterea română*. La Cluj se joacă în deschidere piesa *Ovidiu* și apoi *Fântâna Blanduziei* de Vasile Alecsandri, urmate de *Apus de soare* de Barbu Ștefănescu-Delavrancea și *Trandafirii roșii* a lui Zaharia Bârsan – un poem al sacrificiului (Boșca, 1968, pp. 17-19).

Implicarea oamenilor de teatru în evenimentele istorice și sacrificiul lor au fost răsplătite de către Regalitate cu recunoașterea anumitor drepturi, dar și cu numeroase diplome și distincții. Regele Carol I și Regele Ferdinand au oferit oamenilor de cultură și artiștilor numeroase „merite culturale”, așa cum sunt: „Coroana României”, „Steaua României”; medalii de onoare și jubiliare precum Medalia „Carol I / Al. I. Cuza – 1906”, „Răspлата muncii”, „Serviciu credincios”, „Bărbăție și credință” și altele. Ulterior Marii

Uniri de la 1918, cu ocazia încoronării de la Alba-Iulia a Regelui Ferdinand, acesta a decernat artiștilor, printre care și lui Constantin Nottara, decorația „Încoronarea de la Alba Iulia – 1922”³.

Perioada interbelică ce a urmat, deși a durat numai 22 de ani, a rămas în conștiința națională ca o perioadă „de aur” a culturii și societății românești. A dat României unele dintre cele mai importante nume din literatură, arte, dramaturgie, muzică, filozofie, sociologie, istorie, științe, medicină etc. Dincolo de interesele și luptele politice, pe care în final „memoria colectivă” le uită sau le trece în plan secund, acum urma să se dovedească potențialul unui popor străvechi, dar care avea în fața sa noi coordonate de țară, de fapt o „țară tânără”.

Întorcându-ne la felul în care s-ar putea defini societatea secolului al XIX-lea, cu extensia sa spirituală din primele două decenii ale secolului al XX-lea, din punct de vedere istoric și prin lupta pentru desăvârșirea identității naționale, momentul Marii Uniri, dincolo de conjunctura politică europeană favorabilă, era de fapt urmarea dorinței milenare a celor trei Principate de a eluda din toate punctele de vedere granițele impuse românilor de marile puteri din jur. Toate acțiunile politicianilor, însă, nu ar fi avut sorti de izbândă dacă nu s-ar fi implicat întreaga societate și dacă intelectualii vremii, dintre care făceau parte și oamenii de teatru, nu ar fi fost devotați celei mai nobile cauze a unei națiuni: Reîntregirea Națională.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Alexandrescu, S., 1968, „Mult visata scenă românească”, în Revista *Teatrul*, anul XIII, nr. 11, noiembrie 1968, pp. 20-21.
- Boia, L., 2017, *În jurul Marii Uniri de la 1918, Națiuni, frontiere, minorități*, Editura Humanitas, București.
- Boșca, E., 1968, „Turneul de Onoare”, în Revista *Teatrul*, anul XIII, nr. 11, noiembrie 1968, pp. 17-19.
- Breazu, G., 1966, *Pagini din istoria muzicii românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R., București.
- Dan, Th., 2001, „Preliminariile culturii vechi românești”, în Revista *Museios*, nr. VI, Buzău.
- „Documente – Mărturii – Evocări”, 1968, în Revista *Teatrul*, anul XIII, nr. 11, noiembrie, 1968, pp. 8-16.
- Eftimiu, V., Tornea, F., 1966, „107 ani de la Unirea Principatelor Române”, în Revista *Teatrul*, anul XI, nr. 1, ianuarie 1966, pp. 1-3.
- Eftimiu, V., 1968, „1918-1968, Teatre vechi și noi în Transilvania”, în Revista *Teatrul*, anul XIII, nr. 11, noiembrie, 1968, pp. 1-4.
- Gheran, N., 1963, *Gheorghe Brăescu*, Editura pentru literatură, București.
- Gherman, J., 1933, *Viața și operele compozitorului Iacob Mureșianu*, Tipografia Națională, Cluj.
- Iorga, N., 1985, *Istoria poporului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Iosipescu, S., 1963, *Prefața la romanul Pădurea spânzuraților* de Liviu Rebreanu, Editura pentru Literatură, București, pp. V-XVI.

3. Colecția C.I. și C.C. Nottara, Muzeul Municipiului București.

- Mancaș, M., 1967, „1877 o pagină de istorie vie”, în Revista *Teatrul*, anul XII, nr. 5, mai, 1967, pp. 7-16.
- Massoff, I., Băiculescu, G., 1935, *Teatrul românesc acum o sută de ani*, Editura Vremea, București.
- Massoff, I., Nottara, T., 1936, *Amintirile din teatru ale lui C.I. Nottara*, Editura Adevărul, București.
- Massoff, I., 1974, *Teatrul Românesc*, vol. V, Editura Minerva, București.
- Mândra, V., 1967, „Primul Război Mondial și dramaturgia română”, în Revista *Teatrul*, anul XII, nr. 8, august, 1967, pp. 14-21.
- Mândra, V., 1968, „Viața teatrală a Transilvaniei”, în Revista *Teatrul*, anul XIII, nr. 11, noiembrie, 1968, pp. 4-7.
- Mihăilă, I., 2013, *Diaconia – Occisio Grigorii Vodae – între literatură și document*, Editura Academiei, București.
- Năumescu, S., 1946, *În lumina rampei*, Imprimeria S.A.R., București.
- Opreșcu, G., 1971, *Istoria Teatrului în România*, vol. I și vol. II, Editura Academiei R.S.R., București.
- Rusu, I., 1967, „Slujitorii scenei și publicul din 1877”, în Revista *Teatrul*, anul XII, nr. 5, mai, 1967, pp. 7-16.
- Sava, I., 1971, *Ghid de operă*, Editura muzicală, București.
- Theodor, D., 2001, „Preliminariile culturii vechi românești”, Revista *Mouseios*, nr. VI, Editura Alpha, Buzău.
- Tornea, F., 1966, „Spiritul Unirii și teatrul”, în Revista *Teatrul*, anul XI, nr. 1, ianuarie, 1966, pp. 4-11.
- Zweig, St., 1988, *Lumea de ieri – Corespondență, memorii, jurnale*, Editura Univers, București.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Coperta broșurii în care era publicat pentru prima dată imnul *Hora Unirii* pe versuri de Vasile Alecsandri. Melodia creată de Alexandru Flechtenmacher se intitula *Marșul Unirii* și a fost tipărită în 1855. (Colecția muzicologului G. Breazu, imagine reprodusă în *Pagini din istoria muzicii românești*, de G. Breazu, din Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

Figure 1. The cover of the booklet in which was first published the hymn of the *Hora Unirii*, lyrics by Vasile Alecsandri. The song created by Alexandru Flechtenmacher was titled *Marșul Unirii* and was printed in 1855. (The collection of musicologist G. Breazu, image reproduced in *Pages from the History of Romanian Music*, by G. Breazu, from the C.I. and C.C. Nottara Collection, M.M.B.).

Figura 2. Pagină din agenda de lucru a actorului Constantin I. Nottara: listă cu o parte dintre actorii ce jucau în zona frontului în Moldova, în timpul Primului Război Mondial. (Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

Figure 2. Page from the workbook of Constantin I. Nottara, the actor: list of some of the actors who played in front area in Moldova, during the First World War. (C.I. and C.C. Nottara Collection, M.M.B.).

Figura 3. Afîșul spectacolelor *Pentru Patrie* și *Pe aici nu se trece*, reprodus în Revista *Teatrul*, nr. 8, august, 1967. (Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

Figure 3. The poster for the shows *Pentru Patrie* and *Pe aici nu se trece*, reproduced in *Theater Magazine*, no. 8, August, 1967. (C.I. and C.C. Nottara Collection, M.M.B.).

Figura 4. Primul Turneu Oficial al Teatrului Național din București în Ardeal în anul 1919, cu ocazia sărbătoririi unui an de la Marea Unire, imagine reprodusă din Revista *Teatrul*, nr. 11, noiembrie, 1968. (Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

Figure 4. The first *Official Tour of National Theater of Bucharest in Ardeal*, in 1919, celebrating one year from the Great Union, image reproduced from the *Theater Magazine*, no. 11, November, 1968. (C.I. and C.C. Nottara Collection, M.M.B.).

Fig. 1. Coperta broșurii în care era publicat pentru prima dată imnul *Hora Unirii* pe versuri de Vasile Alecsandri. Melodia creată de Alexandru Flechtenmacher se intitula *Marșul Unirii* și a fost tipărită în 1855. (Colecția muzicologului G. Breazu, imagine reprodusă în *Pagini din istoria muzicii românești*, de G. Breazu, din Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

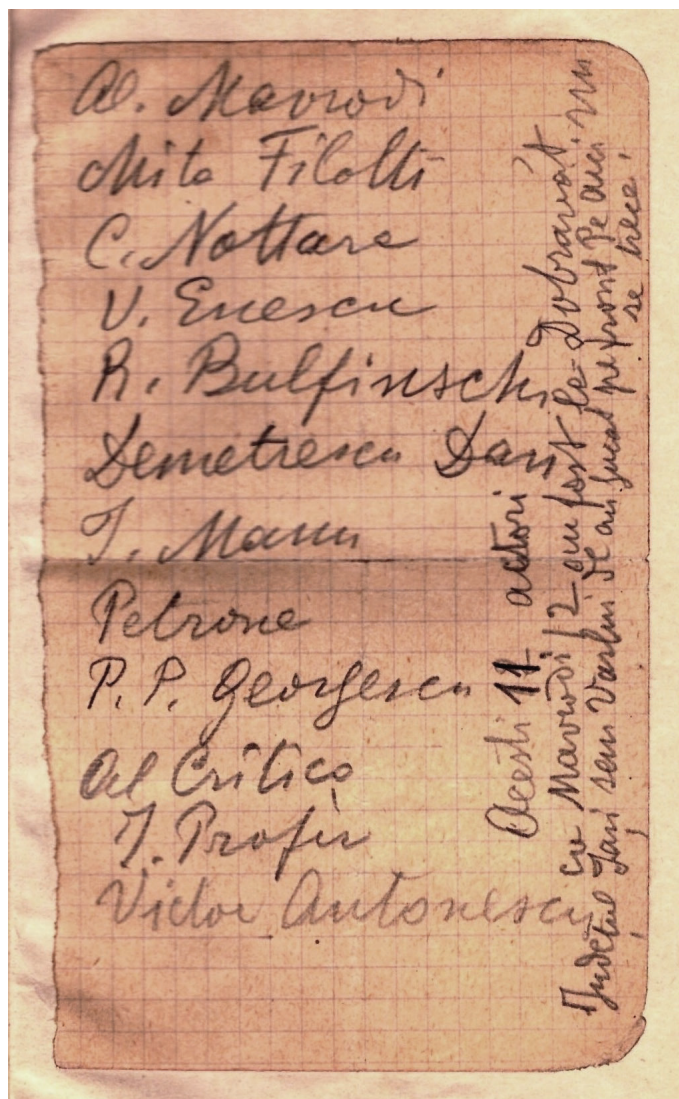

Fig. 2. Pagină din agenda de lucru a actorului Constantin I. Nottara: listă cu o parte dintre actorii ce jucau în zona frontului în Moldova, în timpul Primului Război Mondial. (Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

TEATRUL NATIONAL

Societățile Dramatice din București, Iași și Craiova

SÂMBĂTĂ 5 AUGUST 1917, ora 4 precis

Se va reprezenta :

„Pentru Patrie”

Piesa în 2 acte de H. Levrdan

DISTRIBUȚIA :

Colonelul Euliu	D. J. C. I. Nottara
Generalul Girard	R. Bulănschi
Ministrul	I. I. Livescu
Petre	Al. Critico
D-na Euliu	D-na Mia Teodorescu
Servitoarea	D-ra Lucia Popescu

Pe aici nu se trece

Poem istoric într'un act, în versuri de Mircea Radulescu și Corbelia Moldovana.

PREȚURILE LOCURILOR: Loja de 4 pers. 30 lei, de 5 pers. 40 lei, de 6 pers. 50 lei, Orchestra Banca 1—3 inclusiv 6 lei, Stal 1 Banca 4—12 inclusiv 4 lei, Stal 2 banca 13—17 inclusiv 3 lei, Stal 3 Banca 18—22 inclusiv 2 lei, Balcon 1 Banca 1 și 2, 4 lei, Balcon 3 și 4, 3 lei, Galeria 1 leu, Loja de Balcon 20 lei.

Duminică 6 August 1917, „SULIVAN”

Biletele la Lăbrăria Blescu

Fig. 3. Afișul spectacolelor *Pentru Patrie* și *Pe aici nu se trece*, reproduc în Revista *Teatrul*, nr. 8, august, 1967. (Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

Fig. 4. Primul Turneu Oficial al Teatrului Național din București în Ardeal în anul 1919, cu ocazia sărbătoririi unui an de la Marea Unire, imagine reprodusă din Revista Teatrul, nr. 11, noiembrie, 1968. (Colecția C.I. și C.C. Nottara, M.M.B.).

PRIZONIERI ROMÂNI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Magdalena CHITILĂ¹

Cuvinte-cheie: prizonieri; război; soldați; decedați; supraviețuitori.

Keywords: prisoners; war; soldiers; deceased; survivors.

Rezumat: Suferințele prizonierilor de război români aflați în confruntarea Primului Război Mondial sunt un capitol impresionant, greu de prezentat. Statutul lor este diferit, legile războiului aproape că nu-i apără; lipsa hranei și a apei, frigul, rănilor netratate, tratamentele extrem de dure, munca grea la care erau supuși, precum și bolile au dus la exterminarea lor în masă. Mărturii ale calvarului există, supraviețuitorii sau cei care au asistat la acest calvar au lăsat amintiri grele transpuse în lucrări de memorialistică, în documente, în scrisori, sau în rânduri mărturisite și prezentate în presa timpului. Locurile unde aceste înfricoșătoare suferințe s-au desfășurat s-au numit tabăra (lagărul) din Alsacia și Lorena (Franța ocupată), Sliven și Hascovo (Bulgaria), Stralsund, Mannheim etc. (Germania); Tuchel (azi Tuchola) și Czersk (la nord de Tuchel) în Polonia. La acestea se adaugă și taberele (lagărele) de muncă din Austro-Ungaria, Turcia și cele din teritoriul românesc ocupat de Puterile Centrale.

Abstract: The suffering of the Romanian war prisoners involved in the battles of the First World War is an impressive chapter, difficult to present. Their status is different, the laws of war are inefficient in protecting them; the lack of food and water, the cold, the untreated wounds, the extremely harsh treatments, the hard labour they were forced to do, and the diseases, all led to their mass extermination. There are testimonies of their ordeal. The survivors that witnessed it left painful memories, in documents, in letters, or in their written accounts published in newspapers. The places where these gruesome torments happened were called camps: in Alsace and Lorena (in occupied France), Sliven and Haskovo (Bulgaria), Stralsund, Mannheim, etc. (Germany), Thuchel (present day Tuchola) and Czerk (North of Thuchel) in Poland. In addition, we can also mention the labour camps in Austria-Hungary, Turkey and the ones in the Romanian regions occupied by the Central Powers.

Sunt capitole grele în istorie, complexe în fiecare punct al abordării, impresionante, inegalabile prin durerea pe care au ascuns-o sau care a fost cunoscută parțial. A spune, a prezenta, a încerca să pătrunzi acea stare de fapt a prizonierilor de război este extrem de dificil. Sursele istorice aduc informații cu măsură, timpul deja și-a pus amprenta asupra martorilor, numărul foarte mare al prizonierilor români din acest Prim Război Mondial aduce și el, pentru cei ce s-au ocupat de acest aspect, o mare greutate în abordare, la toate

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: magdalena.dorojan@gmail.com.

acestea adăugându-se și lipsa datelor oficiale referitor la înregistrarea deceselor multor prizonieri, la situația lor sau la locurile prin care au trecut. Marea masă a ostașilor noștri, țărani, nu știau să scrie și, cu siguranță, de aceea numărul documentelor rămase de la ei este atât de mic (dar ce este mai rău în această privință este faptul că nu puteau scrie în timpul prizonieratului, pentru a putea primi pachete sau a transmite situația lor), în schimb ofițerii au scris și în numele lor. Cuvintele, faptele, imensele greutăți întâmpinate de acești prizonieri, posibil, au fost transmise parțial prin viu-grai, generațiile ulterioare le-au știut și poate le-au înnodat cu clipele grele de mai târziu, din cel de-al Doilea Război Mondial.

Vara anului 1914 marca începutul Primul Război Mondial. Nimeni nu a putut realiza atunci dimensiunea la care va ajunge acest război. România s-a declarat neutră. După doi ani de neutralitate, la 17 august 1916, s-au semnat Tratatul de Alianță și Convenția Militară între România și țările Antantei. Zece zile mai târziu, conform acordurilor încheiate în noaptea de 27 spre 28 august 1916, armata română a trecut Carpații și a pătruns în Transilvania. Victoriile obținute sunt promițătoare, dar în curând vine înfrângerea. Puterile Centrale și aliații lor, Bulgaria și Turcia, au invadat țara. Guvernul, familia regală, armata se retrag spre Moldova, cea mai mare parte a țării este ocupată.

„Din august 1916 până la începutul anului 1917, mai multe zeci de mii de luptători români au fost luați prizonieri de armatele germană, austro-ungară, bulgară și otomană. Fiecare dintre aceste armate i-a trimis în țara proprie pe prizonierii pe care i-a capturat”. (Nouzille, 1997, p. 27).

„Soarta prizonierilor de război nu a fost niciodată de invidiat” (Ibidem, p. 13) și, chiar dacă au existat convenții cu privire la acest aspect, realitatea nu a fost aproape niciodată așa. Din cele mai vechi timpuri au existat prevederi referitoare la situația prizonierilor de război și la modul în care aceștia trebuiau tratați. Dar „în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în scopul de a limita atrocitățile războiului și de a defini o linie de conduită mai umanitară s-au încheiat mai multe acorduri interstatale”. (Ibidem, p. 27). Acestea sunt: prima Convenție de la Geneva organizată la inițiativa Comitetului Internațional al Crucii Roșii (C.I.C.R.) – semnată la 22 august 1864, prima Conferință Internațională de la Haga (18 mai-29 iulie 1899), la 9 iulie 1906, a doua Convenție de la Geneva, iar între 15 iunie și 18 octombrie 1907, cea de a doua Conferință de la Haga – aici s-a „elaborat și fixat un veritabil statut internațional al prizonierilor de război” (Ibidem, p. 16); citez parțial din convenția semnată la Haga „Prizonierii de război sunt în puterea guvernului inamic, dar nu a persoanelor sau a corpurilor care i-au capturat. Ei trebuie să fie tratați cu omenie. Tot ceea ce le aparține personal, cu excepția armelor, a cailor și a documentelor militare, rămâne proprietatea lor” (Ibidem), și prevederile continuă în legătură cu statutul prizonierului de război.

Prizonieratul militarilor români în Germania a fost extrem de greu, egalându-l în unele cazuri pe cel din Bulgaria, unde situația prizonierilor a fost cea mai dură. „Astfel, în ceea ce privește Imperiul German, se regăsesc lagăre de prizonieri pe teritoriile Germaniei

și Poloniei de azi, al Franței (Alsacia și Lorena) sau în Belgia, în teritoriul ocupat, între 1914 și 1918. Soldații români capturați de armata germană în campaniile din 1916-1917 au fost închiși în cel puțin 172 de lagăre de pe întreg teritoriul Germaniei. Peste jumătate din ei au fost repartizați în teritoriile poloneze din zona Pomerania – Danzig (azi Gdansk)” (Scafeș, 2016, p. 675). În Germania, lagărele erau împărțite în lagăre pentru ofițeri și lagăre pentru soldați; existau și lagăre de tranzit, de unde erau preluați prizonierii pentru răspândirea lor în celelalte lagăre, sau unde, la sfârșitul războiului, cei care au supraviețuit au fost aduși din celelalte lagăre, pentru a fi repatriați. Câteva lagăre mari pentru soldați au fost cele de la „*Tuchel (azi Tuchol, în Pomerania, nordul Poloniei [...]) în zona unor mari păduri, Czersk Danzig – Troyl, nordul Poloniei, lângă Danzig (azi Gdansk), Lamsdorf (azi Łambinowice Opole, în Silezia)*” (Ibidem, p. 675-676). Lagăre unde numărul prizonierilor români a fost mai mic sunt cele de la „*Fürstentfeldbruk în Bavaria, Gleywitz (azi Gliwice, în Silezia de Sus, în sudul Poloniei), Göttingen, Grafenwöhr, Heilbron, [...] Güstrov (45 km sud de Rostock), Ulm, Veil am Rhein, Worms, Zwihaue)*” (Ibidem) și rândurile pot continua. Lagărele pentru ofițeri erau cele de la „*Stralsund – Dänholm [...], Krefeld, [...]* (dar și cele de la Breesen [...], Sagau, Ingolstadt (dn Bavaria), Küstrin [...], și Beeskow (considerat un lagăr de represalii)” (Ibidem, p. 677).

În lucrarea sa intitulată *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, Constantin Kirițescu afirmă că „Lagărele din Ströhem, Morr, Bressen, Küstrin, Tuchel, Besskow, Lamsdorf și Ostfayasszonyfa (aceasta din urmă, în Ungaria) au fost adevărate cimitire pentru prizonierii români. În unele din aceste lagăre mureau în fiecare zi 50-60 de oameni” (Neuzille, 1997, p. 34).

Jean Nouzille, în lucrarea sa *Calvarul Prizonierilor Români în Alsacia și Lorena 1917-1918*, a reușit să refacă cât s-a putut prezența prizonierilor români pe aceste locuri; documentele păstrate în Alsacia și Lorena l-au ajutat, dar și mărturiile transmise urmașilor de către cei ce au asistat la aceste atrocități. Jean Nouzille afirmă că toată documentația germană cu privire la această situație a fost luată în Germania, unde a fost distrusă în cel de al Doilea Război Mondial. Mărturiile transmise de martori sunt cutremurătoare: „Toate mărturiile culese se referă la soldați români slabi, cu față suptă, înfometăți, care se repezeau chiar asupra gropilor de gunoi și a grămezilor de bălegar pentru a încerca să se aleagă cu ceva de mâncare.” (Ibidem, p. 54). „Martorii încă în viață își amintesc că într-o zi prizonierii români au recuperat o curea din piele și că au tăiat-o în bucăți ca s-o poată mânca. Un locuitor a declarat atunci public: «Este imposibil ca nemții să câștige războiul cu asemenea atrocități»” (Ibidem, p. 79). „Lipsiți de hrană, epuizați de muncă, prizonierii români erau de asemenea victimele tratamentului dur. Un soldat român foarte slăbit a fost omorât cu lovituri date cu patul puștii de un gardian neamț în fața locuitorilor satului îngroziți” (Ibidem). Populația din Alsacia și Lorena a încercat să ajute cât a putut acești prizonieri aflați la capătul puterilor; oamenii încercau să ascundă, cu ajutorul copiilor, mâncare între scândurile gardurilor, sau copiii lăsau cartofi copti pe marginea drumului; mai târziu, când opresiunea germană a mai scăzut puțin, românii puteau să se oprească în fața unei case unde primeau de mâncare.

„După câțva timp, cei care au supraviețuit infernului primelor luni de captivitate au fost trimiși să lucreze la cultivatorii din sat, care ceruseră muncitori agricoli. Martorii au fost șocați de starea de slăbiciune a românilor, pe care i-au văzut dezbrăcându-se ca să treacă la despăduchere într-o mașină acoperită trimisă de autoritățile germane: «erau adevărate schelete» semănând cu cei scăpați din lagărele de concentrare din cel de-al Doilea Război Mondial”. (Ibidem, p. 79). Soarta românilor a fost cumplită în aceste lagăre; ei plăteau pentru că țara lor nu lupta alături de Germania. „Prizonierii de război de toate naționalitățile au fost victime ale maltratărilor, în timpul captivității lor în Germania, pe vremea Primului Război Mondial. Se pare, însă, că prizonierii români au fost mai maltratați decât ceilalți. [...]. Se pare că intervenția României alături de Antantă, în august 1916, a provocat furia conducătorilor germani.” (Ibidem, p. 57).

Numărul mare de morți din rândurile prizonierilor români a atras atenția organizațiilor Crucii Roșii din alte state care au încercat să intervină, reușind parțial: „Mortalitatea mult peste limitele admise a prizonierilor români din Germania a făcut obiectul anchetei și demersului Ambasadei Spaniei la Berlin și ale Comitetului Internațional al Crucii Roșii. Autoritățile germane au explicat această mortalitate prin fragilitatea fizică a românilor și prin lipsa lor de pregătire pentru rigorile războiului.” (Ibidem, p. 58) Însă realitatea era alta: țăranul român, acum militar și prizonier, era rezistent, curajos, obișnuit cu iernile grele și cu o hrană nu foarte bogată; astfel el ar fi putut rezista dacă un minim necesar i-ar fi fost asigurat. Peste toate acestea se suprapune și problema populației germane care a suferit de asemenea de foame în această perioadă, dar nimic nu justifică tratamentul brutal aplicat prizonierilor români și moartea lor lentă și chinuitoare din cauza foamei și a bolilor ce invadau organisme deja slăbite.

Unul dintre locurile cele mai dure au fost lagărele de pe teritoriul Bulgariei, „asemănătoare lagărelor de pedeapsă din Alsacia și Lorena” (Scafeș, 2016, p. 678). Principalele lagăre din Bulgaria au fost pentru soldați „la Kârdjali, Tulovo, Orhanian (azi Botevgrad), Razgrad, Sofia, Sliven [...], pentru ofițeri au fost cele de la Haskovo, Sliven, Ustovo, Vlahovo” (Ibidem, p. 678). În unele din aceste lagăre erau internați atât ofițeri, cât și soldați. „Lagărele au fost amenajate în peste 150 de localități de pe teritoriul actual al Bulgariei. În afară de acestea, pe teritoriul ocupat de Bulgaria în timpul războiului, au mai funcționat lagăre și în alte localități, între care mai importante au fost cele de la Skopje, Veles, Gradsko (în Macedonia sau FYROM) sau la Drama (în Grecia).” (Ibidem, p. 679). Prizonierii români din aceste lagăre proveneau din lupta de la Turtucaia unde „după relatările colonelului Dabija, armata bulgară a capturat peste 28.000 de militari români (trupă și ofițeri)” (Ibidem, p. 678), la aceștia adăugându-se și cei capturați „în luptele din Dobrogea și Muntenia” (Ibidem).

În Bulgaria, prizonierii români trecând pe străzi erau ținta insultelor; de multe ori, copii însoțiți de preotul satului aruncau în ei cu pietre; bătaia, în general cu ciomagul, era prezentă, iar foamea și setea erau chinul cel mai amar. În rănile lor netratate, de cele mai multe ori colcăiau viermii, existența lor atingea pragul cel mai de jos, iar moartea îi însoțea continuu.

George Topîrceanu prizonier în Bulgaria, în cartea *Pirin Plamina (Episoduri tragice și comice din captivitate)* – descrie întreg drumul său din prizonierat, redând atât de clar sentimentele sale și aducând alături de el, în prezentarea sa, chipurile, sentimentele, lupta, moartea și imensa durere a celor ce împărtășeau aceeași situație. Pentru marele scriitor Topîrceanu, prizonieratul a început la Turtucaia, locul unde tributul morții a fost plătit greu de soldații români și de unde începea „Un epilog lung și tot atât de tragic, făcut din nenumărate episoduri sinistre risipite pe tot pământul Bulgariei, de la Hagifaclar până în fundul Macedoniei pietroase. Câți dintre cei peste 25 de mii de plugari români, oferiți pradă ușoară bulgarilor la Turtucaia, vor mai apuca să vadă sfârșitul războiului și malul stâng al Dunării? ...” (Topîrceanu, 1936, p. 29). Drumul prizonieratului a fost presărat cu moarte, bătaie, înjosire, jaf, foame și o cumplită sete, marșuri ce depășeau limitele aduceau de cele mai multe ori moartea: „Toți merg acum cu ochii în pământ. Nimeni nu mai scoate o vorbă. Pe figurile celor din jurul meu e întipărită aceeași resemnare mocnită [...]. În urma noastră, rămân tot mai departe morții și răniții înșirați pe marginea drumului după această primă atingere cu bulgarii.” (Ibidem, p. 37). Drumul e arid și din ce în ce mai greu, nopțile sunt dormite pe pământul tare, câinii se aud și apar din noapte după ce s-au hrănit cu cei morți și probabil cei răniți; în următoarea zi drumul continuă: „Populația e înverșunată împotriva noastră. Într’un loc, în apropierea imediată a frontului, un sat întreg a alergat să ne taie cu coase și topoare.” (Ibidem, p. 43). Ajuns în Macedonia, Topîrceanu descrie cu amănunte fiecare loc, la fel ca și pe camarazii săi. Salvarea lui George Topîrceanu vine în momentul internării într-un spital din Sofia, unde stă un timp, pentru ca apoi, printr-o intervenție, să revină în țară: „Prin noaptea de păcură, am zărit în sfârșit apa de lângă care plecasem cu atâta vreme în urmă; i-am auzit, cu bătaie de inimă, clipotul undelor la țărm - și i-am cunoscut glasul [...]. Datorită fie norocului, fie metalului din care eram făcut, scăpasem cu viață din toate [...]. Peste apă, prin bezna nopții fără stele, cu cer acoperit, nu se vedea dincolo nimic. Dar mai jos, spre malul dimpotrivă, clipeau câteva luminițe risipite în întuneric departe [...]. Și s’auzeau câinii’n Giurgiu”. (Ibidem, pp. 245-246).

La fel de importante ca orice relatare venită din prizonierat, scrisorile acestor captivi au reușit să treacă peste vigilența paznicilor, sau au trecut cenzurate. Descrierile situațiilor din lagăre citite printre rânduri sau spuse în cele câteva mici pagini, reușesc să transmită situațiile inumane sau extrem de grele prin care treceau mii de suflete. Aceste relatări există, nu sunt multe, dar aproape toate, de oriunde ar proveni din zona de ocupație a Puterilor Centrale, mărturisesc aceeași stare extrem de grea a supraviețuitorilor acestei lupte inegale. Alături de români, în aceeași suferință erau și rușii, și sârbii, în general în lagărele din Bulgaria și Germania, francezii și englezii având un statut mult mai bun.

Scrisoarea unui prizonier de război, Virgiliu Balaban, datată 13.X.1916 din Sofia, și adresată Domnului Alexandru Marghiloman (Fig. 1), este o cerere de a i se ameliora traiul, prizonierul având nevoie de îmbrăcăminte și lenjerie, care lipsesc cu desăvârșire.

„Excelență

Vă cer ertare pentru timpul ce vă răpesc cu aceasta, însă considerând cele următoare sunt sigur că voi avea sprijinul Excelenței Voastre.

Sunt Casier la Depozitul de Armături din Iași – Jud. Neamț – pendinte de M-rul Agriculturii și Domeniilor și fost Administrator al Moșiilor D-lui Ioan Dalles, fost deputat și devotat al Dvs., la a cărui moarte am părăsit serviciul intrând la Stat, unde am continuat a vă fi un obscur devotat, după cum v'am promis în 1911, când am avut onoarea să vă fiu prezentat la Club de către fostul meu partener.

În Tg. Neamț, Piatra și în Ministerul din care fac parte sunt perfect cunoscut ca aprig propagator al vederilor Excelenței Voastre, fapt care bănuiesc că a făcut ca eu – dispensat din 1904 de serviciul militar – care nu am fost chemat nici o oră să mă instruiesc în arta militară să fiu trimis și fac, însă mobilizând pe loc pe Veterinarul – Căpitan în rezervă.

E o simplă bănuială Excelență; faptul fiind îndeplinit, rugămintea ce vă adresez este să aveți bunăvoința a face ca traiul de prizonier de război să-mi fie ameliorat prin oare care libertate și prin puțința de a-mi procura îmbrăcăminte și lingerie care îmi lipsește cu desăvârșire.

Dacă cu ajutorul lui D-zeu, voi avea puțință să mă reîntorc veți afla lucruri care numai cinste nu vor face alor noștri, ridicând în schimb nivelul moral al așa zișilor noștri dușmani despre a căror purtare față de noi, nu am decât cuvinte de laudă.

Cu încrederea absolută că voi primi curând ajutorul Excelenței Voastre, vă rog să primiți asigurarea respectului și devotamentului meu.

Virgiliu Ballaban prizonier de război
Inginer na Rabotilnița
Sofia”.

(S.A.N.I.C., Fond Alexandru Marghiloman, dosar nr. 19/1916, f. 1-2).

O dureroasă scrisoare este transmisă de sublocotenentul Alexandru Filipescu, din Regimentul 45, Infanterie; acesta, închis la 3/16.VII.1917 la Sliven, reușește să trimită scrisoarea în care prezintă situația tragică din lagărele Hascovo și Sliven; prizonierul va muri în septembrie 1917 în acest lagăr, (Fig. 2):

„Sliven (Bulgaria) 3/16.VII.17

Este poate a douăsprezecea scrisoare pe care ți-o trimet și a suta pe care o scriu pentru București de când sunt prizonier, și totuși mă îndoiesc că voi vre un răspuns, fiindcă sunt sigur că nu va pătrunde în țară, cum n'a pătruns nici cele de până acum. Nouă pizonierilor români din Bulgaria ni s'a suprimat dreptul de a comunica cu ai noștri. Nu oficial; ai din potrivă dreptul de a comunica cu ai tăi și să expedezi câte 6 scrisori pe lună; nici una însă nu ajunge la destinație. Și nici la noi nu pătrunde din țară nicio veste, nici un rând. Iată de ce va trebui să mă consider cel mai norocos dintre oameni, dacă soldatul bulgar căruia i încredințez scrisoarea ți-o va aduce, nu pentru a mă servi, ci pentru dorința unui bacșiș. Va ajunge astfel la D-tale

un glas din mormântul în care sunt închise 60.000 viețe de atâta vreme, sau mai exact au fost închise căci mai bine de jumătate din prizonieri români din Bulgaria sau prăpădit și mulți alții vor pieri până la sfârșitul acestei nebunii sângeroase. Puțini sunt cei care pot să reziste la foame perpetue în intemperiiile cele mai caprițioase, terorizați zi cu zi. E destul să-ți expun prin câteva cuvinte tratamentul la care suntem expuși noi ofițerii ca să-ți dai seamă cât de ticăloasă e viața celorlalți. – Cei 700 de prizonieri români ofițeri din Bulgaria suntem ținuti în trei lagăre: 250 (toți de la Turtucaia) în lagărul de la Kirdjali; 350 (Majoritatea tot de la Turtucaia) în lagărul de la Hascovo, iar ceilalți 150 (prinși toți între Dunăre și București) în lagărul de la Sliven. Un lagăr e o pușcărie. Cel de la Sliven, unde sunt eu de la 25 Martie, cuprinde în afară de 150 de ofițeri și 50 de plutonieri români; iar alți 2.000 soldați români, sârbi și ruși care fac acum un stagi de câteva zile (căci sunt trimeși de la o muncă la alta) și vră 4-5.000 de ostateci sârbi: bătrâni, femei și copii. Tot acest furnicar omenesc e îngrămădit în vră 2-3-4 pogoane de teren, înconjurat de santinele la câți va pași una de alta. Noi ofițerii și plutonieri locuim 200 într-o baracă. Dormim pe jos pe saltele de pae.

La Hascovo, unde am fost până la 25 Martie nu aveam nici aceste saltele și dormeam pe podeaua goală, fără foc și aveam pe noi numai hainele cu care fusesem prinși. Drept hrană ni se da pâine cu mălai 500 gr. și un fel de boabe de grâu fierte. Săptămâni întregi am primit numai o jumătate de pâine fără alt adaus. În 7 luni nu am primit nici haine, nici rufe nici ghetete. Cei mai mulți erau cu zdrențe și încălțăminte obișnuită o formează târligi și sandale de lemn. Ca soldă avem 30 leva lunar, căci restul până la 70 de leva ni se reținea pentru hrana arătată mai sus. Bae nu am făcut de loc în timpul captivității mele și neavând rufe ca să schimbăm am fost învadați de păduchi, cu care luptam zilnic dar fără succes definitiv. Aci, la Sliven cel puțin avem apă. La Hascovo lipsea și asta, așa că umblam săptămâni întregi nespălați. Ziar nu aveam voie să citim; în contact cu altă lume decât a lagărului nu avem voie să fim niciodată. Alimentele și lucrurile absolut necesare se vindeau cu prețuri fantastice. Ofițeri de la Turtucaia au fost duși în munții Rodopi, puși să sfărâme pietre și să care bolovanii pentru șosele, apoi sunt bătuți oficial, cu ciomagul, pe piețele publice. Soldații sunt reduși la un regim de distrugere sistematic: istoviți de muncă la tranșee, mine și șosele, nehrăniți cu săptămânile, lăsați să degere iarna, sunt duși în lagăre pentru a se întrema.

Degerați de astă iarnă, flămânzi, murdari și goi, se întind la soare și mor. E un popă sârb care-i prohodește. Uneori prohodește câte un convoi, de morți și vii la un loc, pentru că știe că și celor vii le va veni în curând timpul să moară.

Ți-am scris mai întâi aceste rânduri pentru ați face o icoană a traiului prizonierilor români din Bulgaria. Iartă-mă dacă scrisoarea mea e incorrectă: e scrisă în fugă, la marginea unui șanț pe genunchi, căci nu mai avem voie să avem scaune și mese; dacă le văd le confiscă.

ss. Sub-Locotenent ALEX FILIPESCU

Reg. 45 Inf.

Sliven, Bulgaria.

(MORT în lagărul Sliven, în Septembrie 1917.)”.

(S.A.N.I.C., Fond Alexandru Marghiloman, dosar nr. 5/1900-1918, f. 87-88).

O cerere adresată de Alexandrina Gr. Cantacuzino Președintelui Societății de Cruce Roșie prezintă o altă realitate dureroasă a situației prizonierilor de război; de această dată, este vorba de 121 de prizonieri români veniți din lagărele din Germania și porniți spre lagărele din Bulgaria, care se aflau în trecere prin teritoriul românesc ocupat. Cerința doamnei este de a nu se mai întâmpla așa ceva. (Fig. 5) Dată 30 Iulie 1917/14 August (Fig. 3):

„Domnule președinte

Sâmbătă, 29 iulie, au fost porniți spre Bulgaria 121 prizonieri români, ca pedeapsă se spune, oameni bătrâni chiar de 46 de ani, din care mulți veniseră abea de câte-va săptămâni într-o stare de nedescris din lagărele din Germania. Această neomenie nădăjduim că nu se va putea repeta.

Am distribuit acestor nenorociți 100 de lei dați de Crucea Roșie ajutor dat în bani de Principesa Ecaterina Ghika și 80 de lei din partea Principesei A.Gr. Cantacuzino, am dispus ca înainte de plecare să ia o baie, să-i radă, să-i tundă, toți au primit cămăși, ismene noi, din care 46 date de Principese E. Ghika și restul din stocul Crucii Roșii, li s-a dat opinci 4, la parte din ei, luate din depozitul Ofițerului German din Lagărul Colentina, hrană pentru câte-va zile și tutun.

Și cu multă durere ne-am despărțit pe urmă de dâșzii.

Acestea spre cunoștința Crucii Roșii și cu rugămintea ca astfel de lucruri să nu se mai repete.

Primiți, Domnule președinte salutările noastre.

(s) A.Gr. Cantacuzino

DOMNIEI – SALE

DOMNULUI PREȘEDINTE AL SOCIETĂȚII CRUCEA ROȘIE”.

(S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 30).

Prizonierii români capturați de armata turcă au fost aduși în Turcia unde au fost închiși în „mai multe lagăre turcești din Europa sau Asia Mică” (Scafes, 2016, p. 678). Dintre acestea sunt de amintit „cele de la Adrianopole (azi Edirne), Yeşilköy (sau San Stefano, cartier al Istanbulului), în Europa, și Tavşanlı (cca. 80 km sud-est de Bursa) și Afyonkarahisar, în Asia Mică” (Ibidem). În lagărele turcești, prizonieri români au suferit de foame și o mare lipsă a îmbrăcăminte de iarnă. „De aceea, guvernul român și Crucea Roșie din România, prin intermediul legației Spaniei la Istanbul, au căutat să ajute prizonierii români care, la jumătatea anului 1917, erau în număr de peste 2.300, majoritatea încarcerati în lagărul Tavşanlı, în Asia Mică”. (Ibidem).

Și în teritoriul românesc ocupat de armatele lor, Puterile Centrale au construit lagăre. Existau lagăre de tranzit, unde se aflau în special răniții și cei bolnavi, și lagăre cu

prizonieri români la care se adăugau și prizonieri ai armatelor aliate, în general francezi, englezi și italieni. „Astfel de lagăre au existat la Craiova, Slatina, Târgoviște – Teiș [...], Buftea. La București, unde se aflau foarte mulți prizonieri, erau lagăre precum cel din zona Ghencea, Cotroceni (în zona Taberei de instrucții a C.2.A), Colentina (perimetrul Circului), la Fabrica de saci Saint-Frères (peste 6.000). În Moldova, în apropierea frontului, au funcționat lagărele de la Focșani și Râmnicu Sărat.” (Ibidem, p. 666). Prizonierii români au primit aproape aceleași tratamente ca în lagărele din Germania. Reprezentanți ai Crucii Roșii din România sau diferite personalități ale epocii au reușit să intre în aceste lagăre, în timp ce în lagărele de pe teritoriul german acest lucru nu a fost posibil. Prizonierii efectuau munci grele, epuizante, iar bolile datorate mizeriei în care erau ținuți au dus la o mortalitate nefiresc de mare. „Astfel, numai în lagărul de la Râmnicu Sărat, din cei peste 5.000 de prizonieri români, au supraviețuit mai puțin de jumătate” (Ibidem). Însă foarte mulți dintre acești prizonieri români erau trimiși în lagărele din „Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria, Turcia” (Ibidem, p. 667).

Despre această tragedie a românilor prizonieri ai Puterilor Centrale și aflați pe teritoriul ocupat al țării lor ne vorbesc o serie de documente, cereri adresate de diferite personalități pentru salvarea acestor minunați români ajunși în stare deplorabilă din cauza prizonieratului, dar aici Crucea Roșie a putut interveni doar în unele cazuri.

Aceeași Alexandrina Gr. Cantacuzino face un apel spre Președintele Crucii Roșii referitor la situația unor prizonieri din București. Datată 13/26 ianuarie 1917, cererea cuprinde precizările (Fig. 4):

„Domnule președinte,

Credem de a noastră datorie de a vă face cunoscut că la Spitalele bulgărești din Capitală, și anume la Spitalul din fundătura Negru Vodă la Principesa Ileana și la Jandarmerie să găsim prizonieri români răniți și bolnavi întru mizerie și murdărie de nedescris este nevoie și cere autorităților imperiale evacuarea acestor nenorociți într-un Spital de ale Crucii Roșii unde să fie căutați [...] Rohina Paul sergent major [...] de 50 de ani din Spitalul Principesa Ileana, Str. Negru-Vodă Petre Gheorghe de 45 infanterie Spitalul Jandarmerie, și Alecu Antonovich convalescent de febră tifoidă în Spitalul din Fundătura Negru Vodă acești oameni vă repet zăc în cumplită murdărie și neîngrijire. Facem apel la Crucea Roșie Română să le întindă o mână de ajutor. Sunt cu totul 44 și au nevoie de rufe, îngrijire etc.

Mulțumindu-vă vă rog a primi asigurarea sentimentelor noastre distincte.

A.Gr. Cantacuzino”.

(S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 9).

Un alt document cerere prezintă situația a 300 de ostași români veniți din lagărul din Slatina (Fig. 5), datat 20 Februarie 1917:

„Domnule președinte

Mergând ieri la Lagărul Sf. Freres, am găsit acolo 300 de oștași români veniți din lagărul din Slatina, într-o stare de nedescris, zăceau pe jos într-o mizerie nemaipomenită adevărat scheleți, mulți dintre ei păreau grav atinși. –

Imediat am dispus fiind «de» față să li se pue Termometrul și la 90 dintre ei cari păreau mai rău și cari cu toate acestea abea sosiți vrea să-i trimită în corvoadă am dispus să fie izolați. [...] pe urmă eu singură ajutată de numai un sanitar, am transportat cei 90 de nenorociți bolnavi și i-am așezat acolo pe saltele, dându-le ceai cald și punând să le facă frecțiuni cu oțet aromatic. I-am părăsit cu inima strânsă, lăsându-i pe mâna a doi sanitari și o santinelă la ușă, ca nimeni să nu intre în contact cu dânșii, izolând și farfuriile și paharele lor, deoarece am convingerea că au tifos exantematic și este neapărată urgență a lua măsuri drastice imediat pentru tot lagărul, care are în prezent 3.000 de oameni, ca să nu ni se întâmple (ca) la Slatina o mortalitate enormă. [...]”

(S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 14).

O situație aparte au avut-o românii aflați în afara granițelor României anului 1916: românii din Transilvania, Banat, Bucovina. Pentru ei războiul a început în 1914, foarte mulți dintre ei cunoscând de atunci starea de prizonierat. Austro-Ungaria a avut grijă ca regimentele românești să nu lupte cu armata română sau în zone cu populație românească, și deja se confrunta cu dezertările soldaților români. Aflați sub comandă străină, soldații români aparținând Imperiului Austro-Ungar au căzut și ei pradă prizonieratului, fiind duși în lagăre din Rusia, Ungaria, Austria, Italia etc.

Sfârșitul războiului era aproape și situația prizonierilor, a celor care mai rezistau, trebuia rezolvată. Un prim pas, pentru prizonieri, este momentul când se încheia pacea din 7 mai 1918, prin care România ieșea din război, pentru ca apoi armata să fie remobilizată să reentre în luptă de partea Antantei și, alături de ea, să fie învingătoare. Revenind la această primă pace, după încheierea ei din 7 mai, Puterile Centrale au început să elibereze români din lagăre. În presa timpului, la anunțuri, apar de multe ori nume ale unor prizonieri ce își dau numărul de identificare din lagăr și numele lagărului unde se află, pentru ca rudele de acasă să le poată trimite haine și bani de drum. „Inițial după semnarea armistițiului, au fost eliberați cei cu infirmități irecuperabile. După semnarea păcii au urmat cei valizi. Acest proces a continuat și după încetarea conflictului între anii 1919-1920” (Scafeș, 2016, p. 680); „Cea mai mare parte a prizonierilor români din Turcia a fost eliberată în aprilie 1918” (Ibidem). Din Bulgaria prizonierii români au venit în mai multe etape; „Bulgarii au cerut, pe 9 octombrie 1918, conform prevederilor tratatului de pace de la București, să li se plătească 16 milioane lei pentru eliberarea a 3.000 de prizonieri români aflați pe teritoriul Bulgariei” (Ibidem). Destul de repede au revenit în țară și prizonierii din Ungaria și Austria, până în septembrie 1918 ei fiind repatriați aproape total. „Au fost repatriați 3.949 de ofițeri și 142.562 de soldați. În total, în lagărele armatelor Puterilor Centrale și ale aliaților lor, inclusiv pe teritoriul ocupat al României, conform statisticilor Ministerului de Război de la București, admit 169 ofițeri și 70.335 soldați. Nu s-a putut afla nimic despre soarta a 169 ofițeri și 4.005 soldați [...]” (Ibidem, p. 681).

Parte din prizonierii Primului Război Mondial rămân în continuare învăluiți în tăcere, așa cum, de cele mai multe ori, a fost și durerea lor. Parte din ei poate au rămas pradă animalelor sau s-au spulberat în vreo explozie, poate unii au reușit să evadeze; sunt astfel de cazuri cunoscute, însă într-un număr foarte mic. Cei reîntorși, în afară de imensa bucurie a revenirii, au avut nevoie de recuperare medicală. Cimitirele aflate în locurile pe unde au fost prizonierii marchează trecerea lor din lume în acel timp.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:

Fond *Alexandru Marghiloman*, dosar nr. 5/1900-1918 și nr. 19/1916.

S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918.

Lucrări speciale / Special Works

Fudulu, C., 2007, „Prizonieri români în Turcia” (II), în *Ziarul de Duminică* (Supliment la *Ziarul Financiar*), nr. 47 (379), 7 decembrie 2007, p. 4.

Nouzille, J., 1997, *Calvarul Prizonierilor de război români în Alasacia – Lorena 1917-1918*, Editura Semne '94, București.

Scafeș, C., 2016, *Prizonieri Români în Primul Război Mondial*, în *Colecția Studii, Sfinți, Eroi și Martiri*, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand”, Editura Sitech, Craiova.

Stănescu, M.C., Roz, A., 2003, *Prizonieri și voluntari români din primul război mondial și Marea Unire din 1918*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad.

Topîrceanu, G., 1936, *Pirin Plamina (Episoduri tragice și comice din captivitate)*, Editura „Națională-Ciornei”, București.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Scrisoare, datată 13 octombrie 1916, Sofia (Bulgaria), trimisă de prizonierul de război Virgiliu Balaban, către Domnul Alexandru Marghiloman; prizonierul cere o intervenție pentru ca viața grea a prizonieratului să se amelioreze, și are nevoie de îmbrăcăminte și lenjerie care lipsesc cu desăvârșire. (S.A.N.I.C, Fond *Alexandru Marghiloman*, dosar nr. 19/1916, fila 1-2).

Figure 1. Letter dated October 13th, 1916, Sofia (Bulgaria), from Virgiliu Balaban, war prisoner, to Mr. Alexandru Marghiloman, requiring intervention so that the hard life of prisoners be improved, demanding clothing and undergarments, which are entirely lacking items. (S.A.N.I.C., *Alexandru Marghiloman* Fund, file no. 19/1916, p. 1-2).

Figura 2. O impresionantă scrisoare a sublocotenentului Alex. Filipescu, Reg. 4 Inf., prizonier la Sliven în Bulgaria, (acesta descrie viața extrem de dură dusă în Lagărele de la Hascovo și Sliven); scrisoarea este datată 3/16.VII.17, iar el va muri în acest lagăr în septembrie 1917. (S.A.N.I.C., Fond *Alexandru Marghiloman*, dosar nr. 5/1900-1918, f. 87-88).

Figure 2. An impressive letter from second lieutenant Alex. Filipescu, Infantry Regiment 4, captured

and held in Sliven, Bulgaria (he describes the extremely tough life in the work camps of Hascovo and Sliven); the letter is dated 3/16.VII.'17; he passed away in this work camp in September 1917. (S.A.N.I.C., *Alexandru Marghiloman* Fund, file no. 5/1900-1918, p. 87-88).

Figura 3. Cerere adresată de Alexandrina Gr. Cantacuzino Președintelui Crucii Roșii în care prezintă o altă realitate dureroasă a situației prizonierilor de război; de această dată, este vorba de 121 de prizonieri români veniți din lagărele din Germania și porniți spre lagărele din Bulgaria; aceștia se aflau în trecere prin teritoriul românesc ocupat. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 30).

Figure 3. Demand addressed by Alexandrina Gr. Cantacuzino to the President of the Red Cross, where she presents another painful reality of the war prisoners' situation, this time speaking of 121 Romanian prisoners from the work camps in Germany sent to Bulgaria and passing through the occupied Romanian territory. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Central Committee*, file no. 20/1916-1918, p. 30).

Figura 4. Aceeași Alexandrina Gr. Cantacuzino face un apel spre Președintele Crucii Roșii pentru situația unor prizonieri din București. Cerere de la 13/26 Ianuarie 1917. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 9).

Figure 4. The same Alexandrina Gr. Cantacuzino appeals to the President of the Red Cross for the situation of some prisoners in Bucharest. Request dated 13/26 January 1917. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Central Committee*, file no. 20/1916-1918, p. 9).

Figura 5. Un alt document-cerere prezintă situația a 300 de ostași români veniți din lagărul din Slatina, datat 20 februarie 1917. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 14).

Figure 5. Another document, a demand that presents the situation of 300 Romanian soldiers from the work camp of Slatina, dated February 20th 1917. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Central Committee*, file no. 20/1916-1918, p. 14).

-1-

Sophia
13 Xbre 1916

Excelentă,

Vă scriu pentru timpul
ce vă răpese cu aceasta, însă con-
siderând cele urmatoare sunt sigur
ca voi avea sprijinul Excelentei Voastre.

Sunt Casier la Depozitul de
Arme și Inimă în Grani - fus. Neamt - pendinte
la Marelui Agricultor și Domeniilor și fost
Administrator al Moșilor Scl. Ioan
Dalles, fost deputat și devotat al Dos,
la a cărui moarte am părăsit serviciul
intrând la Stat, unde am continuat
a vă fi un obscur devotat, după cum
v-am promis în 1911, când am avut
onoarea să vă fiu prezentat la Club

VII/207

Fig. 1a. Scrisoare, datată 13 octombrie 1916, Sofia (Bulgaria), trimisă de prizonierul de război Virgiliu Ballaban, către Domnul Alexandru Marghiloman; prizonierul cere o intervenție pentru ca viața grea a prizonieratului să se amelioreze, și are nevoie de îmbrăcăminte și lenjerie care lipsesc cu desăvârșire. (S.A.N.I.C, Fond Alexandru Marghiloman, dosar nr. 19/1916, fila 1-2).

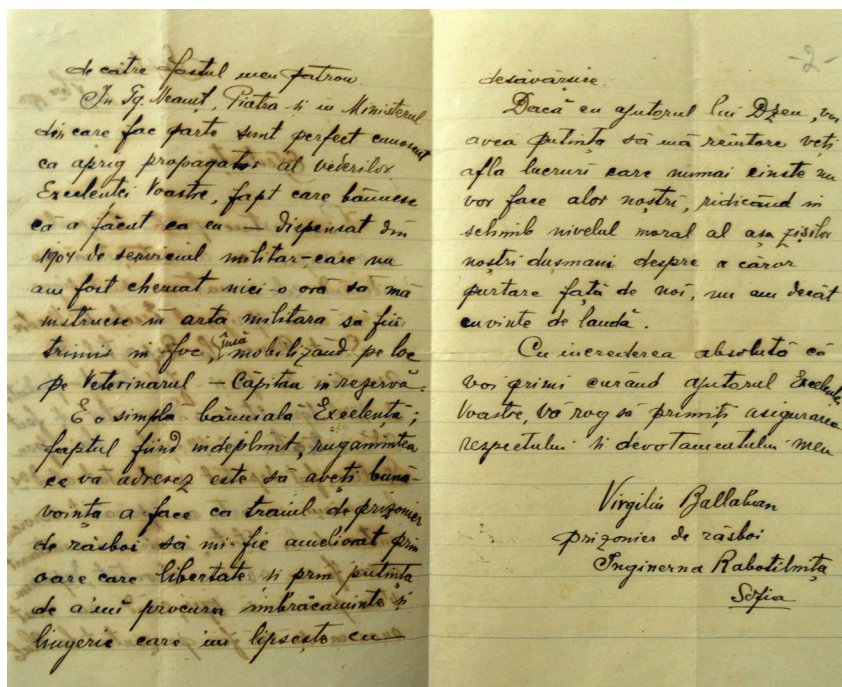

Fig. 1b

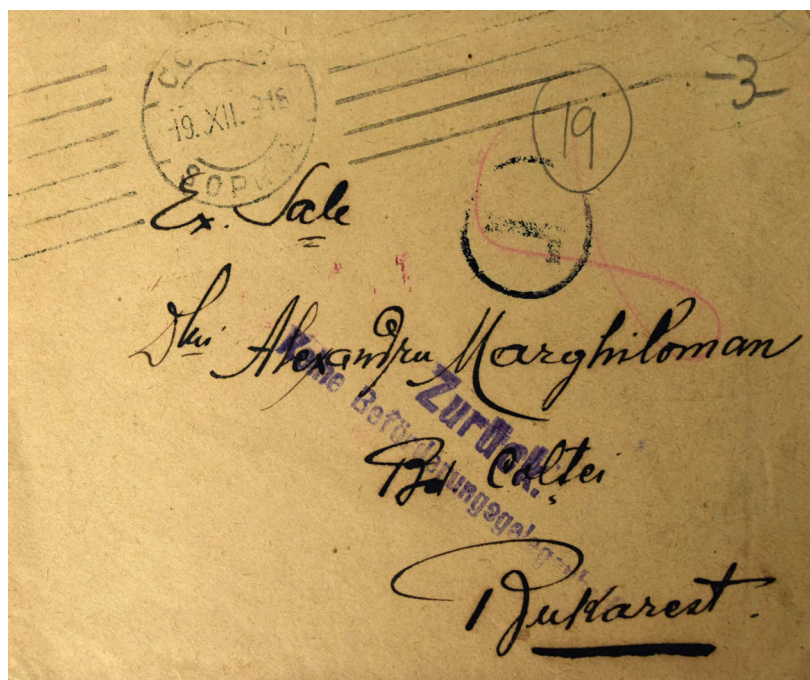

Fig. 1c

-87-

Sliven (Bulgaria) 3/16.VII.17
12

Notes 1st Term. 1918

Este poate a douăzecea scrisoare pe care ți-o trimet și a suta pe care o scriu pentru București de când sunt prizonier, și potuși mă îndoiesc că voi vre un răspuns, fiindcă sunt sigur că nu va pătrunde în țară, cum n'a pătruns nici cele de până acum. Nouă prizonierilor români din Bulgaria ni s'a suprimat dreptul de a comunica cu ai noștri. Nu oficial; ai din potrivă dreptul de a comunica cu ai tăi și să expediezi câte 6 scrisori pe lună: nici una însă nu ajunge la destinație. Și nici la noi nu pătrunde din țară nici o veste, nici un rând. Iată de ce va trebui să mă consider ca cel mai norocos dintre oameni, dacă soldatul bulgar căruia i încredințez scrisoarea, ți-o va aduce, nu pentru a mă servi, ci pentru dorința unui bacșiș. Va ajunge astfel la D-tale un glas din mormântul în care sunt închise 60000 viețe de atâtea vreme, sau mai exact au fost închise, căci mai bine de jumătate din prizonieri români din Bulgaria sau prăpădit și mulți alți vor pieri până la sfârșitul acestei nebunii sângeroase. Puțini sunt cei care pot să reziste la o foame perpetue în intemperiiile cele mai capricioase, terorizați zi cu zi. E destul să-ți expun prin câteva cuvinte tratamentul la care suntem expuși noi ofițeri ca să-ți dai seamă cât de ticăloasă e viața celorlalți. - Cei 700 prizonieri români ofițeri din Bulgaria suntem ținuți în trei lagăre: 250 (toți de la Turtucaia) în lagărul de la Kirdjali; 350 (Majoritatea tot de la Turtucaia) în lagărul de la Hascovo, iar ceilalți 150 (prinși toți între Dunăre și București) în lagărul de la Sliven. Un lagăr e o pușcărie. Cel de la Sliven, unde sunt eu de la 25 Martie, cuprinde în afară de 150 ofițeri și 50 plutonieri români; iar alți 2000 soldați români, sârbi și ruși care fac acuma un stagiu de câteva zile (căci sunt trimiși de la o muncă la alta) și vr'o 4-5000 de ostataci sârbi: bătrâni, femei și copii. Tot acest furnicar omenesc e îngrămădit în vr'o 2-3-4 pogoane de teren, înconjurat de santinele la căți va pași una de alta. Noi ofițeri și plutonieri locuim 200 într'o baracă. Dormim jos pe saltele de paie.

La Hascovo, unde am fost până la 25 Martie nu aveam nici aceste saltele și dormeam pe podeaua goală, fără foc și aveam pe noi numai hainele cu care fuseseam prinși. Drept hrană ni se da pâine de mălai 500 gr. și un fel de boabe de grâu fierte. Săptămăni întregi am primit numai o jumătate pâine fără alt adăus. În 7 luni nu am primit nici haine, nici rufe nici ghete. Cei mai mulți erau cu zdrențe și încălțăminte obisnuită o formează tărligi și sandale de lemn. Ca soldă avem 30 leva lunar, căci restul până la 70 leva ni se reținea pentru hrana arătată mai sus. Bae nu am făcut de loc în timpul captivității mele și ne având rufe ca să schimbăm am fost invadați de păduchi, cu care luptam zilnic dar fără succes definitiv. Aci, la Sliven cel puțin avem apă. La Hascovo lipsea și asta, așa că umblam săptămăni întregi nespălați. Ziar nu avem voie să citim; în contact cu altă lume de cât a lagărului nu avem voie să fim nici o dată. Alimentele și lucrurile absolut necesare se vindeau cu prețuri fantastice. Ofițeri de la Turtucaia au fost duși în munți Rodopi, puși să sfă-

Fig. 2a. O impresionantă scrisoare a sublocotenentului Alex. Filipescu, Reg. 4 Inf., prizonier la Sliven în Bulgaria, (acesta descrie viața extrem de dură dusă în Lagărele de la Hascovo și Sliven); scrisoarea este datată 3/16.VII.17, iar el va muri în acest lagăr în septembrie 1917. (S.A.N.I.C., Fond Alexandru Marghiloman, dosar nr. 5/1900-1918, f. 87-88).

88 83
 -răme petre și să care bolovanî pentru șosele, apoi sunt bătuți oficial, cu ciomagul, pe piețele publice. Soldați sunt reduși la un regim de distrugere sistematic: istiviți de muncă la tranșee, mine și șosele, nehrăniți cu săptămânile, lăsați se degere iarna, sunt duși în lagăre pentru a se întrema.

Degerați de astă iarnă, flămânzi, murdari și goi, se întind la soare și mor. E un popă sârb care i prohodeste. Une ori prohodeste câte un convoi, de morți și vii la un loc, pentru că știe că și celor vii le va veni în curând timpul să moară.

Ți-am scris mai întâi aceste rânduri pentru ați face o icoană a trailui prizonierilor români din Bulgaria. Iartă-mă dacă scrisoarea mea e incorectă: e scrisă în fugă, la margina unui șanț pe genunchi, căci nu mai avem voie să avem scaune și mese; dacă le văd le confiscă.

ss. Sub-Locotenent ALEX. FILIPESCU
 Reg.45.Inf.

Sliven, Bulgaria.

(M O R T în lagărul Sliven, în Septembrie 1917.)

1) Correspondance et nourriture. Plaintes assez vives de la part des Roumains, et des Italiens. Une amelioration avait été apportée sous le rapport de la nourriture, comme la veille à d'autres égards, depuis que notre visite avait été annoncée. (12 mai 1917)

Des plaintes se sont produites au sujet du prix des denrées de cantine. Le tarif aurait été revu le jour même de notre arrivée et porte à des prix inférieurs à ce qu'ils étaient auparavant. Les prisonniers n'avaient encore pu se procurer de vivres au nouveau prix.

(3) Quant à la plainte des officiers roumains qui, pendant 40 jours en Avril, n'avaient reçu comme toute nourriture qu'un demi pain d'environ

Fig. 2b

30 Iulie 1917
14 August

20
Inregistrat Nr. 20/917
34

DOMNULE PRESEDINTE

Sâmbătă, 29 Iulie, au fost porniți în Bulgaria 121 prizonieri români, ca pedeapsă se spune, oameni bătrâni chiar de 46 ani, din care mulți veniseră abea de câte-va săptămâni într-o stare de nedescris din lagărele din Germania.- Această neomenie nădăjduim că nu se va putea repeta.-

Am distribuit acestor nenorociți, 100 lei dați de Crucea Roșie ajutor dat în bani de Principesa Ecaterina Ghika și 80 lei din partea Principesei A.Gr.Cantacuzino, am dispus ca înainte de plecare să ia o bae, să-i radă să-i tundă toți au primit cămăși, ismene noi, din care 47 date de Principesa E.Ghika și restul din stocul Crucii Roșii, li s'a dat epinci 40, la parte din ei, luate din depozitul Ofițerului German din Lagărul Colentina, hrană pentru câte-va zile și tutun.-

Si cu multă durere ne-am despărțit pe urmă de dâșii.

Aceasta spre cunoștința Crucii Roșii și cu rugămintea ca ast-fel de lucruri să nu se mai repete.-

Primiți, Domnule Președinte, salutările noastre.-

(s)
A.Gr.Cantacuzino

DOMNIEI-SALE
DOMNULUI PRESEDINTE AL SOCIETATEI CRUCEA ROȘIE

Fig. 3. Cerere adresată de Alexandrina Gr. Cantacuzino Președintelui Crucii Roșii, în care prezintă o altă realitate dureroasă a situației prizonierilor de război; de această dată, este vorba de 121 de prizonieri români veniți din lagărele din Germania și porniți spre lagărele din Bulgaria; aceștia se aflau în trecere prin teritoriul românesc ocupat. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 30).

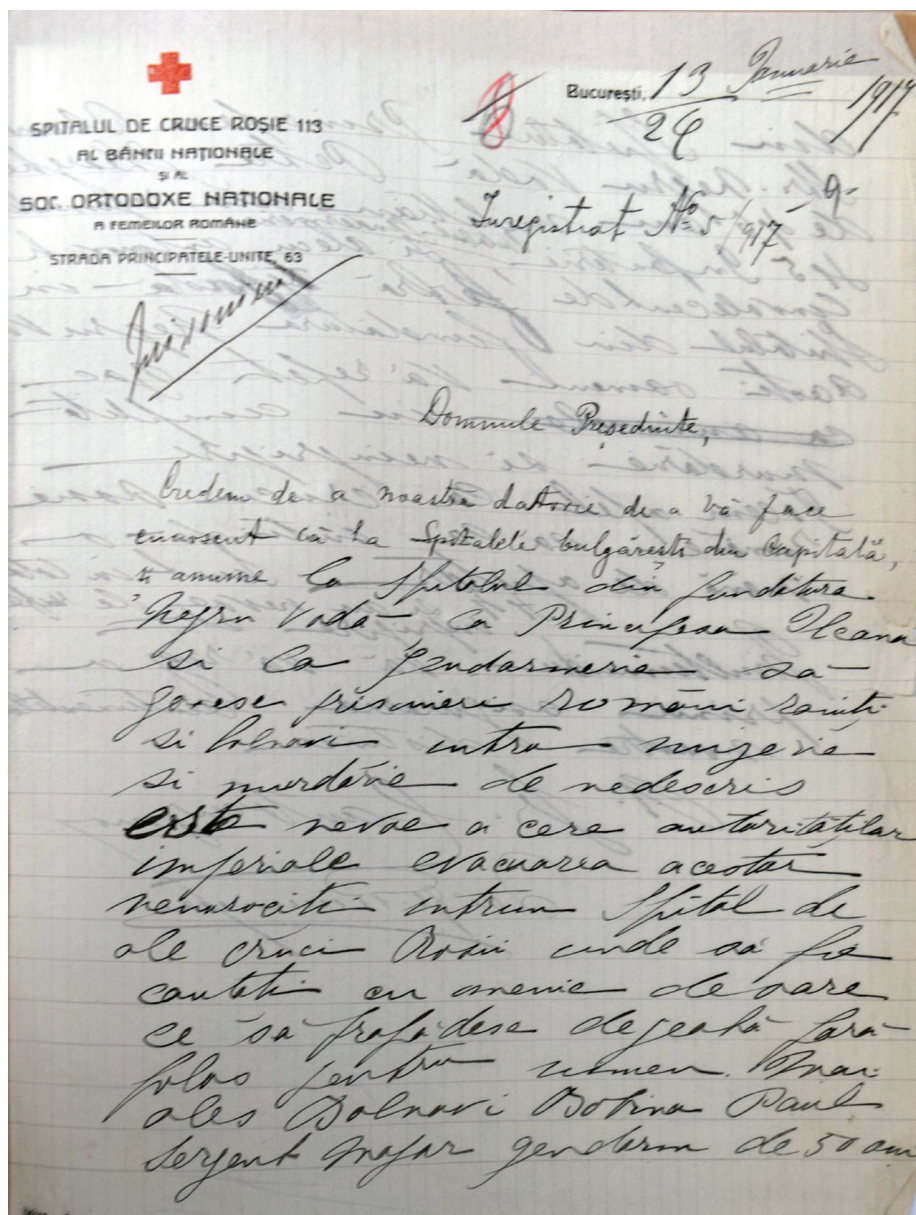

Fig. 4a. Aceeași Alexandrina Gr. Cantacuzino face un apel spre Președintele Crucii Roșii pentru situația unor prizonieri din București. Cerere de la 13/26 Ianuarie 1917. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., Comitetul Central, dosar nr. 20/1916-1918, f. 9).

din Spitalul Principesa Elena
 Mr. Negru Vada Petre Leaghe
 de 45 ani mijloci de transport
 45 Infanterie ^{Sublocotenent} de rezervă
 Convalescent de ~~forță~~ ~~afecțiune~~ în
 Spitalul din Fundatura Negru Vada
 Acțiune oarecum va refăcută
~~ca animalul~~ în complet
 murtărie și neînprărie
 facem apel la cruce roșie
 rămâne să se întingă o
 mână de ajutor. Sunt în tot
 44 și au nevoie de suferință
 Multumindu-vă vă rog a
 primi asigurarea sentimentelor
 noastre distinsă
 N. P. Cantacuzino
 Dr. G. Dumitrescu

Fig. 4b

14 August 1917

20 februarie 1917

Supusinat Nr. 11/1917

DOMNUL PRESEDINTE

Mergând ieri la Lagărul Sf. Freres, am găsit acolo 300
 ostași români veniți din lagărul din Slatina, într-o stare
 de nedescris, zăceau pe jos într-o mizerie nemaipomenită
 adevărați scheleți, mulți dintre ei păreau grav atinși.

Imediat am dispus fiind față să li se pue termometrul
 și la 90 dintre ei cari păreau mai rău și cari cu toate
 acestea abea sosiți vrea să-i trimită în corveadă am dis-
 pus să fie izolați. In acest scop am pus să golească odaia
 din dreapta unde locuiau plutonierii cu termen redus, toți
 au primit afară de unul un evrei anume Musi care m'a chier
 amenințat, nu am ținut seamă de nimic, am pus de s'a cură-
 țat odaia, pe urmă eu singură ajutată numai de un sanitar,
 am transportat pe cei 90 de nenorociți bolnavi și i-am
 așezat acolo pe saltele, dându-le ceai cald și punând să
 le facă frecțiuni cu etet aromatic. I-am părăsit cu inima
 strânsă, lăsându-i pe mâna a doi sanitari și o santinelă
 la ușa, ca nimeni să nu mai intre în contact cu dăngii,
 izolând și farfuriile și paharele lor, deoarece am convin-
 gerea că au tifos exantematic și este neapărată urgență a
 lua măsuri drastice imediat pentru tot lagărul, care are
 în prezent aproape 3000 oameni, ca să nu ni se întâmple
 la la Slatina o mortalitate enormă.

.../...

DOMNIEI-SALE

DOMNULUI PRESEDINTE AL SOCIETĂȚII NAȚIONALE
 DE CRUCE ROȘIE A ROMÂNIEI.

Fig. 5a. Un alt document-cerere prezintă situația a 300 de ostași români veniți din lagărul din Slatina, datat 20 februarie 1917. (S.A.N.I.C., S.O.N.F.R., *Comitetul Central*, dosar nr. 20/1916-1918, f. 14).

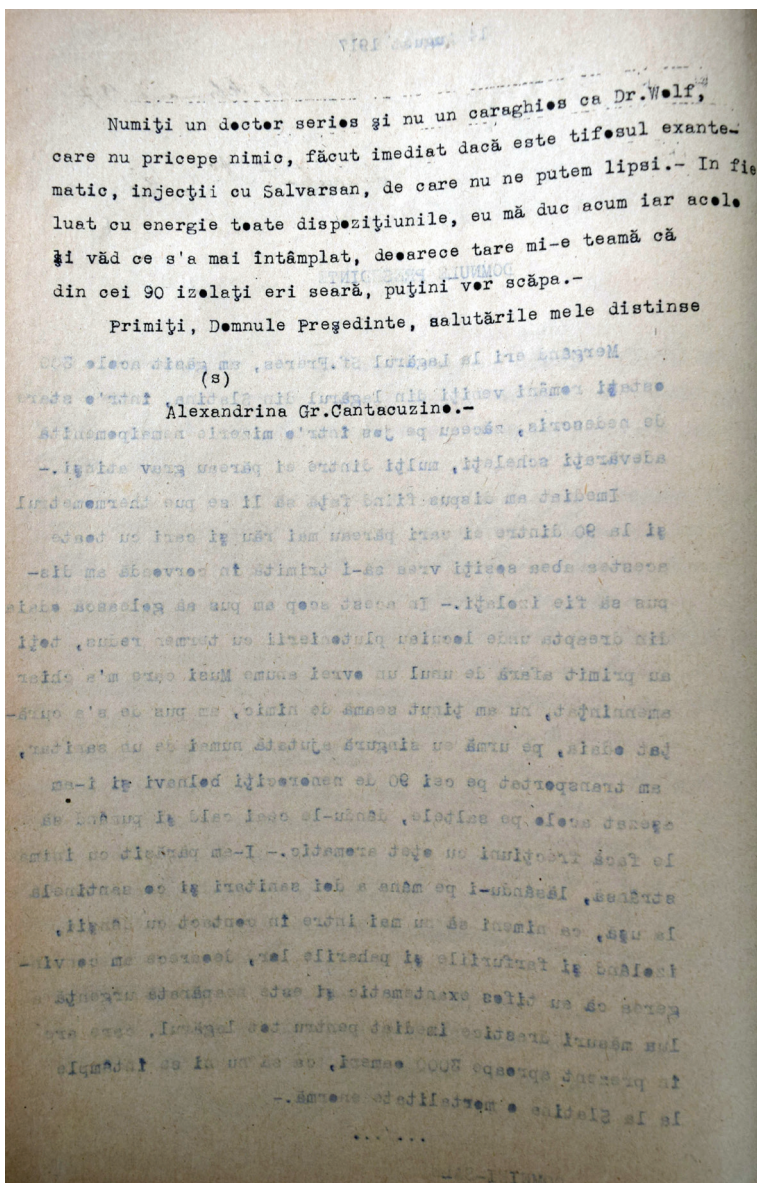

Fig. 5b

SCRISORI ȘI POEZII DE PE FRONTUL RĂZBOIULUI CEL MARE

Dana-Roxana NICULA¹

Cuvinte-cheie: istorie; război; poezii; scrisori; memorii; jurnale.

Keywords: history; war; poems; letters; memoirs; journals.

Rezumat: *Primul Război Mondial a constituit pentru istoriografia românească și străină o sursă inepuizabilă de cercetare, subiectul fiind abordat din multe perspective: istorică, militară, politică și diplomatică.*

Un aspect deosebit de important și sensibil, care poate să aducă informații inedite despre desfășurarea Războiului cel Mare, este viața soldaților pe front, în tranșee, trăirile și suferințele lor descătuse și cuprinse în rândurile scrisorilor și în poezii. Memorialistica noastră este foarte bogată și pune în lumină jurnale de război și memorii ale unor mari personalități cum ar fi: Regina Maria, generalul Alexandru Averescu, Alexandru Marghiloman, Pia Brătianu Alimănișteanu, Sabina Cantacuzino. Totuși, multe dintre jurnalele, scrisorile și poeziile ofițerilor și soldaților obișnuiți, care au participat efectiv la desfășurarea Primul Război Mondial, nu sunt cunoscute.

Demersul nostru își propune să prezinte câteva din aceste scrisori, cărți poștale și poezii. O mare parte din ele se află în păstrare la Arhivele Naționale sau în arhivele personale, fără a se cunoaște nimic despre conținutul lor. La prima vedere par nume fără nicio semnificație dar, studiind documentele care alcătuiesc fondul arhivistic, constatăm că autorii lor sunt cei care au simțit războiul efectiv cu trupul și sufletul.

Abstract: *For both Romanian and foreign historiography, the First World War represented an unlimited source for research, the subject being approached from multiple perspectives: historically, military, politically, and diplomatically.*

A particularly significant and sensitive aspect that can bring new information about the unfolding of the Big War is the life led by soldiers on the front, in the trenches, their experiences and suffering expressed and present in letters and poems. Our autobiographical literature is substantial and sheds light on war journals and memoirs of great personalities such as: Queen Marie, General Alexandru Averescu, Alexandru Marghiloman, Pia Brătianu Alimănișteanu and Sabina Cantacuzino. Still, many of these journals, memoirs, letters and poems of officers and common soldiers, who directly participated in the battles of the First World War, are unknown.

Our research aims to present a few of these letters, postcards, and poems. Most of them are kept in the National Archives or in personal collections, and their content remain

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: dincadanaroxana@yahoo.com.

unknown. At first sight, they seem to have no importance, but by studying the documents that form the archival fond, we conclude that their authors are the ones who experienced the war with their bodies and souls.

The letters and poems written on the battlefield complete the war literature, presenting the armed conflict in another real and profound dimension.

Primul Război Mondial a constituit pentru istoriografia românească și străină o sursă inepuizabilă de cercetare, subiectul fiind abordat din multe perspective: istorică, militară, politică și diplomatică. Un aspect deosebit de important și sensibil, care poate să aducă informații inedite despre desfășurarea Războiului cel Mare, este viața dusă de soldați în tranșee, trăirile și suferințele lor descătuse și cuprinse în rândurile scrisorilor și în poezii. Memorialistica noastră este foarte bogată, pune în lumină jurnale de război, memorii ale unor mari personalități, cum ar fi: Regina Maria (S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Diverse* (1912-1949), generalul Alexandru Averescu (S.A.N.I.C., Fond *General Alexandru Averescu* (1913-1938), Alexandru Marghiloman (S.A.N.I.C., Fond *Alexandru Marghiloman* (1870-1924), Pia Brătianu Alimănișteanu (Alimănișteanu, 1929), Sabina Cantacuzino (Cantacuzino, 2014), Constantin Bacalbașa (Bacalbașa, 1921) ș.a.

Totuși, multe dintre jurnalele, scrisorile, poeziile ofițerilor și soldaților care au participat efectiv la desfășurarea Primul Război Mondial nu sunt cunoscute.

Îmi propun prin acest demers să prezint câteva din aceste scrisori, cărți poștale și poezii.

O mare parte dintre ele se află în păstrare în Arhivele Naționale sau în arhive personale, fără a se cunoaște conținutul lor. Dacă la prima vedere autorii lor pot părea nume fără nicio semnificație, vom constata, după studierea fondului lor arhivistice, că scrisorile sunt scrise de cei care au trăit războiul cu trupul și sufletul.

Spre deosebire de jurnalele de front care cuprind informații în detaliu, scrisorile și cărțile poștale cuprind informații lapidare fie din cauza cenzurii, fie pentru a nu panica familia rămasă acasă. Ele redau trăirile semnatarilor în momentul scrierii. Și poeziile sunt tot rezultatul acestor trăiri ale unor oameni cu pregătiri diferite, care au simțit războiul cu toată ființa lor și care au dorit să transmită apropiaților experiențele lor de pe front.

Campania militară din anul 1916 s-a soldat, pentru România, cu un dezastru care a avut drept urmări pierderea Capitalei și a Munteniei, urmată de retragerea în Moldova a familiei regale și a guvernului, precum și a armatei care era decimată și cu moralul la pământ. Iarna care a urmat a fost foarte grea, atât pentru soldați, cât și pentru familiile rămase acasă sub ocupația străină (Zoner, Marinescu, 1993, pp. 115-116). Lipsa hranei și epidemia de tifos exantematic au provocat pierderi în rândul soldaților și au dus la instaurarea unei atmosfere de pesimism și neîncredere. Pe front, moralul soldaților era ridicat atunci când primeau scrisori de la apropiați, dar și când primeau vizitele suveranilor României în zonele de instrucție și pe câmpul de luptă (S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Personale, Regina Maria*, Memorii, dosar III/110/ august-octombrie 1917, f. 43-44), (Fig. 1).

În clipele de răgaz, soldatul compunea poezii, trimitea scrisori și cărți poștale, evadând uneori din concret. Acestea erau adresate persoanelor dragi de acasă, părinți, frați, soții, iubite sau persoanelor față de care doreau să-și manifeste recunoștința. Din corespondența cu familia, interesante sunt scrisorile din *fondurile personale* aflate în păstrare în Arhivele Naționale Istorice Centrale.

Mă voi referi la corespondența din fondul personal căpitan Iacobescu Teodor, participant la Primul Război Mondial, comandant al Batalionului 3 de Infanterie din Regimentul Teleorman nr. 20. Acest fond arhivistic cuprinde documente personale, însemnări, un jurnal de front, inclusiv corespondența dintre căpitanul Iacobescu Teodor cu personalități ale vremii și cu familia. Acesta a fost învățător în Basarabia, revizor școlar, membru al Partidului Național Țărănesc și președinte al partidului în județul Cetatea Albă (S.A.N.I.C., Fond personal *Iacobescu Teodor (1815-1968)*, f. 2). A participat la luptele din Moldova și la cele pentru eliberarea Basarabiei. La 29 decembrie 1917, fratele căpitanului Teodor Iacobescu îi scria pe front despre trimiterea unor alimente și îi cerea vești despre el. Vom reda integral această scrisoare (Fig. 2):

„Dragul meu frate,

Îți trimit 2 sticle cu țuică bună, 4 găini, o bucată carne de porc, 1 Kg. unt, 2 bucăți prăjituri, nuci, 32 de ouă. Cutia de sufertaș nu-mi mai trebuie aici. Lanțul de la ceasornic nu ți l-a dat soldatul care l-a adus? Te rog să-mi răspunzi pentru toate acestea ce le primești ca să știi.

De ce nu-mi scrii și mie ce zvonuri auzi? Pe aci se aude că conferința de pace se va muta la Stockholm, unde vor începe tratative generale.

Alt zvon: noi începem ostilitățile la ianuarie și apoi dacă mai putem rezista mult, trecem Prutul. Totul mi se pare fantastic! La Iași ce se crede?

Sunt tare vesel că ai trimis la București scrisori. Ce ai scris? Spune-mi și mie. Nu pot să te fac și pe tine să-mi scrii mai mult! Sunt tot la Hanu Conache. Dela 14 dec. de când stau aici este poate singurul timp când am fost mai mulțumit, fiindcă am fost liniștiți și am stat mai comod. Răul e că nu pot veni să te văd. Poate după 1-I-'18.

Cu drag te sărut,
Tudorel

29 Decembrie, 1917”.

(S.A.N.I.C., Fond personal *Iacobescu Teodor (1815-1968)*, dosar nr. 258, f. 2).

Este interesant că, la 30 decembrie 1917, căpitanul Teodor Iacobescu îi răspunde fratelui său la scrisoare, ceea ce demonstrează că serviciul de corespondență, deși era război, funcționa destul de bine. Răspunsurile la scrisori erau confirmarea faptului că cel ce lupta pe front trăiește. Căpitanul Iacobescu îl liniștește pe fratele său, scriindu-i că a primit toate cele trimise și că nu îi poate scrie mai mult deoarece se teme de serviciul

de percheziție. Cu toate acestea, îl informează că s-ar putea să meargă în Basarabia sau Ucraina (Bucovina de Nord) pentru a lupta (S.A.N.I.C., Fond personal *Iacobescu Teodor* (1815-1968), dosar nr. 258, f. 3-6). Știrile de pe front erau foarte importante pentru cei rămași acasă, care doreau să aibă informații despre cel plecat la război, dar și despre mersul frontului.

Formula de adresare „Dragi părinți”, „Dragul meu frate” sau „Draga mea soție”, „Draga mea soră” emană dragostea, afecțiunea, grija pentru cel plecat la război, dar și pentru familia de acasă.

Tot din categoria *fonduri personale*, îl menționăm pe cel al locotenentului Tutunaru Alexandru, erou al Primului Război Mondial, mort pe front. Acest fond cuprinde scrisorile sale către familie, unde descrie viața din cazarmă, un jurnal de front în care redă evenimente de pe frontul din Transilvania, înaintarea trupelor române peste Carpați și victoriile lor (S.A.N.I.C., Fond personal *Tutunaru Alexandru* (1916-1919), inv. 2.093, f. 2).

O trăire specială, încărcată de emoție, străbate din scrisoarea soldatului Bebe Arion (prieten cu Alexandru Tutunaru), trimisă fratelui acestuia, Florică. Îi povestește despre moartea lui Alexandru, survenită la 18 septembrie 1916, chiar înainte de a fi decorat și înaintat în grad. Redăm un fragment din această scrisoare, deoarece este de dimensiuni mari:

„Iubite Florică,

Trimit prin Olteanu lucrurile bunului și iubitului Alexandru. E inutil să-ți descriu durerea și golul ce mi l-a lăsat în suflet pierderea lui, care durere ați simțit-o cu multă violență.

A murit în ajunul zilei de a fi decorat și avansat. Actele sale de curaj și marea sa pricepere stârnesc admirația tuturor ofițerilor și soldaților [...].”

(S.A.N.I.C., Fond personal *Tutunaru Alexandru* (1916-1919), dosar nr. 3/1916-1918, f. 1-4).

Bebe Arion povestește în această scrisoare, detaliat, cum a murit Alexandru Tutunaru în lupta de la Cocargea, județul Constanța, din 18 septembrie 1916, luptă care s-a soldat cu respingerea atacurilor Puterilor Centrale. Acesta relatează cum Alexandru Tutunaru, pentru a ajuta înaintarea infanteriei, se cocoșase pe o creastă, iar bateria lui, în ziua de 18 septembrie, a intrat „[...] în poziție sub o ploaie torențială de proiectile, în cea mai perfectă ordine, grație lui, ultimele cuvinte ce mi-a adresat au fost «Bebe repede treci în direcția jaloanelor să le răspund și eu cu dobândă», și adevărat că le-a răspuns cu dobândă. Grație lui 2 baterii inamice au fost reduse la tăcere. În momentul când vesel de succesul avut cerea maiorului o bucățică de pâine, în acel moment un proiectil sălbatic [...] îi stinse sufletul vesel și ni-l răpi atât de repede”. Pe tot parcursul scrisorii, se simte din cuvinte suferința și durerea pentru pierderea camaradului despre care semnatul scrisorii scrie: „

[...] *se îngrijea de mine ca un frate mai mare și îl iubeam ca pe un frate mai mare*”. (S.A.N.I.C., Fond personal *Tutunaru Alexandru (1916-1919)*, dosar nr. 3/1916-1918, f. 1-4).

Alexandru Tutunaru a fost decorat post-mortem și i s-a acordat Diploma „*Patria Recunoscătoare*” (S.A.N.I.C., Fond personal *Tutunaru Alexandru (1916-1919)*, dosar nr. 4/1916-1919, f. 1), (Fig. 3).

Din categoria de scrisori adresate persoanelor față de care ofițerii și soldații doreau să-și manifeste recunoștința, vom reda integral o scrisoare din *Fondul familial Cantacuzino*, adresată Alexandrinei Cantacuzino de către sublocotenentul Nicolae S. Ionescu, profesor secundar, aflat în lagărul de prizonieri din Germania, Hehustedt, la 19 octombrie 1917 (S.A.N.I.C., Fond familial *Cantacuzino*, dosar nr. 411/1917, f. 1.), (Fig. 4).

„Prea stimată doamnă,

Cunoscând marele interes ce puneți în ușurarea soartei prizonierilor, lucru de care m-am putut convinge personal în București, îmi permit – în urma însărcinării date de 300 ofițeri români din lagărul Hehustedt – de a vă ruga să binevoiți a contribui la alinarea urâtului ce-i apasă din lipsă de ocupație, stăruind pe lângă societatea înaltă bucureșteană precum și pe lângă Crucea Roșie de a trimite un număr de cărți românești pe care le va permite Guvernământul imperial din București, pentru Biblioteca Lagărului local, Bibliotecă înființată de curând și cari conține cărți, ce le-am mai putut procura din Germania. Cărți românești nu ne putem procura de aici prin librari, astfel că o parte din ofițeri, care nu posedă în mod curent nici limba franceză, nici germană, sunt lipsiți cu totul de orice distracție. Cred că editorii și librarii bucureșteni, precum și înalta societate nu ne vor uita și vor căuta să ne vie și pe această cale în ajutor.

Mulțumindu-vă în numele camarazilor mei, vă rog să primiți prea stimată doamnă, asigurarea respectului meu profund.

Slc. Nicolae S. Ionescu,
profesor secundar”.

O altă scrisoare de mulțumire este cea a sublocotenentului Ion M. Gheorghe, din Fondul personal *Artur Văitoianu*. Acesta scrie din Iași, de la Spitalul Brâncovenesc, mulțumindu-i doamnei Silvia Văitoianu, pentru ajutorul acordat pe când se afla rănit la Spitalul de campanie din Coțofenești, județul Bacău (S.A.N.I.C., Fond personal *Văitoianu Artur*, dosar nr. 11/1917-1919, f. 18-19), (Fig. 5). Scrisoarea emană recunoștință, respect deosebit și prețuire.

„Spitalul Brâncovenesc, Iași

Sărut mâna dna. Văitoianu,

După ce mai întâiu m-am văzut sosit în Iași și aranjat la [...] spital caut să vă scriu câteva rânduri Dstră «Mama răniților», din Spitalul Regina Maria, Coțofenești. În amintirea alintărilor și mângâierilor date de dumneavoastră nouă ofițerilor și soldaților

răniți, nu vă pot uita niciodată. Pentru mine nu poate fi altă mulțumire sufletească de cât atunci când pot transmite câteva rânduri de mulțumire celei ce pentru mine și pentru toți n-ați fost decât o a doua mamă. Nu văd să pot uita Coțofenești, căci nu era zi să nu vă văd pe dumneavoastră intrând pe ușă cu fel de fel [... indescifrabil ...]. Nu mai este ca la Coțofenești, să veniți dumneavoastră și să ne întrebați dacă am avut mâncare bună și dacă ni s-a ajuns. Ceea ce mă bucură este că rana merge foarte bine și deci poate în curând voi putea scăpa și eu de spital.

Adresa mea: Sublt. Ion M. Gheorghe, Spit. Brâncovenesc misiunea franceză, Iași.

Poate în curând să mă vedeți în Coțofenești. De Sf. sărbători vă urez ani mulți și fericiți, realizarea celor dorite și petrecere frumoasă.

*Sărut mâna și vă voi rămâne întodeauna recunoscător
Georges M. Ion, Iași”.*

La finalul scrisorii, după ce își dă adresa corectă și îi urează doamnei Văitoianu „Sărbători fericite”, semnează cu numele în limba franceză. Așa cum reiese din adresă, Spitalul Brâncovenesc din Iași, în care era internat sublocotenentul Gheorghe M. Ion, se afla sub oblăduirea Misiunii Militare Franceze.

Tot din corespondența de război fac parte și cărțile poștale militare, însă acestea cuprind, de obicei, mesaje limitate ca structură și conținut. Pe front, înainte sau după un atac se împărțeau aceste cartonașe pentru ca soldații să le trimită acasă. Vom prezenta două cărți poștale din Fondul I.G. Duca, tipizate și cenzurate, adresate de sergentul Popescu Ion (Jenică), Corp Apărare și Antiaeriană, post 8 mobil pe front, expediate la Iași, una la 20 octombrie 1917, iar cealaltă fără dată, ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice I.G. Duca (S.A.N.I.C. Fond personal Duca I.G., dosar nr. 247/1917, f. 4):

„Iubite Domnule Duca,

Se împlinesc două luni de când sunt pe front, adică mai aproape de casă. Sunt fericit că am ocazia să-mi împlinesc și în acest chip datoria către patrie. Ne-am remarcat, am fost citați prin ordine de zi, ba chiar am fost avansat la gradul de sergent. După multe bune, am trecut prin oarecare indispoziții. M-au săcătuț [... indescifrabil ...] prin operație am scăpat de ele.

Acum sufăr de icter, boala frontului, prin tratament voi scăpa și de ea, nu mă dau bătut. Dorul de comorile lăsate mă cam ajunge câte odată. Vine iarna și îi găsește golași și absolut fără niciun sprijin. Dar bun e Dumnezeu, îi va ocroti. Contribuie și ei draguții cu ale lor suferinți, la mărirea și fericirea iubitei noastre patrii.

Respectele mele doamnei Duca, sănătate lui Reli – complimente amicilor.

Cu cele mai sincere urări de bine – adevărat prieten: Jenică”.

Acestea sunt gândurile unui soldat obișnuit care se adresează ministrului I.G. Duca cu un limbaj simplu, familial, ca unui cunoscător al problemelor sale, ca unui apropiat.

În cea de a doua carte poștală, limbajul este protocolar, formula de adresare fiind „*Stimate Domnule Duca și Scump prieten*”. Soldatul îi mulțumește ministrului Duca pentru obținerea certificatului prin care s-a dispus de către regiment trecerea lui în statele regimentului cu salariul din civilitate. Acesta îi precizează ministrului:

„*Asta îmi ușurează mult traiul, e vorba de existență. Muncim din greu cu drag, căci scopul e prea înalt, față de suferințele ce îndurăm și în special familiile a multora dintre noi.*

Mersul sigur al aliaților ne dă convingerea în victoria finală, care nu va fi departe. Reparațiile făcute ne dau încredere în formarea României Mari. Moralul trupei e cu totul ridicat și așteaptă pornirea la luptă.

Cu deosebit avânt,

Jenică Popescu Ion, soldat instructor,

Corp I Apărare Antiaeriană, Urlați, județul Fălciu”.

(S.A.N.I.C. Fond personal Duca I.G., dosar nr. 255/1917, f. 1).

Formula de încheiere este scrisă deasupra, peste cea de adresare, probabil din lipsă de spațiu.

Majoritatea scrisorilor și cărților poștale scrise pe front reflectă atmosfera războiului, suferința, privațiunile, contactul direct cu moartea. Luptele din vara anului 1917 de la Mărăști, Mărășești și Oituz au constituit subiecte pentru poeziile și cântecele de luptă compuse de soldați. Poeziile scrise pe front redau poziția soldatului român față de agresor, marea sa dragoste de țară și onoarea datoriei împlinite. Vom prezenta integral câteva dintre aceste poezii.

„*Mărăști. Cântec*
Nemțisorii la Mărăști,
Credeau că vor sta pe veci.
Dar au crezut în zadar,
Că Mărăști vor fi hotar.
Machensen era ncântat,
Că Mărăști e frumos sat.
Și Nemții-au fost de părere
Acolo să facă tranșee,
Însă Românașii mei,
Au dat buzna peste ei.
Bubue tunul, trăznește
Tranșeile nimerește
Și pe Nemți îi prăpădește,

Iar Machensen spăimântat
Fuge pe un deal înalt,
Tot strigă în gura mare
Aici e locul de scăpare!
Iar Mărăști ca pomenire,
Le va fi de amintire.
Nemții nu credeau nici morți
C’or fi prinși ca niște hoți
Și supărați pe Got al lor
Că nu le-a dat ajutor
Să nu vorbesc cu păcat,
Kaizerul s’a ofticit
Fine”.

Această poezie a fost compusă de sergentul Graur Nicolai, din Regimentul 6 Artilerie, Divizia 6 (S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1921, f. 105-106). O altă poezie referitoare la lupta de la Mărășești este cea compusă de sergentul Bâlcu Velicu din Batalionul 6, Regimentul 13 Artilerie (Ibidem, f. 146-147), (Fig. 6).

„De la Mărășești
Cam din Sud și din Apus
Vine un nor negru-ploios,
Dar nu-i nor negru ploios,
Este un puhoi nemțesc
Ce vine spre Mărășești
La Mărășești când venia
De zid de foc se lovia
Noi, Machensen le spunea,
Mărășeștii de nu-om lua
Trei zile nu vom mânca.
Cearcă trei, încearcă nouă,
Cearcă patruzeci și două
Și în zadar, nu izbutiră
Până ce se mântuiră

Veniau Nemții cu duiumul
Și bulgarii cu grămada
Și turcimea cu cealmaua,
Cum acolo ajungeau,
Înapoi nu se întorceau
Cu toții pe loc pierneau.
Barajul când începea
Cu pământ ne-acoperea
Aici și-au găsit mormântul,
Peste patruzeci de mii
Ostași tineri și copii,
Bulgari, Turci și Bavarezi
Veniiți pentru Mărășești”.

Pentru bătălia de la Oituz, poezia „Cântec de la Oituz”, scrisă de soldatul Mardale Nicolai din Regimentul 11 Siret, Batalionul I (Ibidem, f. 67), (Fig. 7).

„Cântec de la Oituz
Foaie verde cucuruz
Pe valea de la Oituz,
Câți codri și brazi au plâns
De sângele cari a curs.

Apele său turburat
De atacuri ce său dat
Casele foc au luat
Oamenii toți au plecat
Oituz, Oituz spurcat
Multe suflete-ai mâncat
Divizii nenumărate,

Stau cadavre îngropate
Și iar verde salbă mare,
Doamne cât de rău îmi pare
Ca plecat Rusu'n plimbare.
În plimbarea prostiei
Din cuprinsul Rusiei

Oituze, Oituz spurcat
Multe suflete-ai mâncat
Și de stavilă ne-ai stat.
Rupe-am stavila lor,
Ca să pot trece prin ea
Și pe neamț a zugruma”.

Poeziile scrise de soldați pe front sunt mărturia faptului că moartea iminentă, în aceste împrejurări, determină omul să se exteriorizeze și prin versuri, chiar dacă nu este poet, el făcând acest lucru simplu în termeni curați și concisi. Războiul naște suferință, ură, moarte; prin scrisori și poezii, soldatul obișnuit ne transmite propria trăire și poveste. Scrisorile și poeziile scrise pe front constituie un patrimoniu personal care vine să completeze literatura de război, prezentând conflația la o altă dimensiune, reală și profundă.

În scrierile sale despre eroii Marelui Război, Regina Maria spunea: „Nu vărsați lacrimi pe mormintele eroilor, ci mai curând slăviți-i în cântece așa ca faima numelui lor să rămână un ecou prin legenda veacurilor” (*Calendarul Regina Maria 1918, 1918, Iași*).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:

Fond Casa Regală, *Diverse (1912-1949)*.

Fond General Alexandru Averescu (1913-1938).

Fond Alexandru Marghiloman (1870-1924).

Fond personal Iacobescu Teodor (1815-1968).

Fond personal Tutunaru Alexandru (1916-1919).

Fond familial Cantacuzino.

Fond personal Văitoianu Artur.

Fond personal Duca I.G.

Fond C.C. al P.C.R., *Secția Propagandă și Agitație*, dosar nr. 1/1921.

Lucrări speciale / Special Works

Alimănișteanu, B.P., 1929, *Însemnări din timpul ocupației germane*, Imprimeriile Independența, București.

Bacalbașa, C., 1921, *Capitala sub ocupația dușmanului*, Editura Universul, București.

Cantacuzino, S., 2014, *Din viața familiei Ion. C. Brătianu 1914-1919*, Ediția a III-a, îngrijită de Elisabeta Simion, Editura Humanits, București.

Rădulescu-Zolner, Ș., Marinescu, B., 1993, *Bucureștii în anii Primului Război Mondial 1914-1918*, Editura Albatros, București.

Calendarul Regina Maria 1918, Tipografia Serviciului Geografic, Iași.

Duță, C., 2016, „Corespondența din Primul Război Mondial – O analiză sentimentală”, în *B.M.M.N. „Regele Ferdinand I”*, seria nouă, vol. 14, București, pp. 170-180.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Regele Ferdinand și Regina Maria inspectând trupele și vorbind cu soldații din Regimentul Vânători de Munte. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond Casa Regală. *Personale. Regina Maria. Memorii*, dosar nr. III/110/ august-octombrie 1917).

Figure 1. King Ferdinand and Queen Marie inspecting the troops and speaking to soldiers from the Regiment of Mountain Hunters. (A.N.R., S.A.N.I.C., *Royal House Fund. Personals. Queen Marie. Memories*, file no. III/110/ August-October 1917).

Figura 2. Scrisoare din 29 decembrie 1917, adresată căpitanului Teodor Iacobescu de fratele său Tudorel. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond personal *Iacobescu Teodor*, dosar nr. 258).

Figure 2. Letter from December 29th, 1917, to Captain Teodor Iacobescu, from his brother Tudorel. (A.N.R., S.A.N.I.C., Personal fund of *Iacobescu Teodor*, file no. 258).

Figura 3. Diploma „Patria Recunoscătoare” acordată lui Alexandru Tutunaru post-mortem. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond personal *Tutunaru Alexandru*, dosar nr. 4/1916-1919).

Figure 3. The „Grateful Nation” Diploma granted posthumously to Alexandru Tutunaru. (A.N.R., S.A.N.I.C., Personal fund of *Tutunaru Alexandru*, file no. 4/1916-1919).

Figura 4. Prințesa Alexandrina Cantacuzino (1876-1944), directoarea Spitalului 113. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond familial *Cantacuzino*, dosar nr. 284/ 1925-1932).

Figure 4. Princess Alexandrina Cantacuzino (1876-1944), director of Hospital no. 113. (A.N.R., S.A.N.I.C., *Cantacuzino* Family Fund, file no. 284/ 1925-1932).

Figura 5. Silvia Văitoianu citind unui soldat în Spitalul de la Coțofenești, jud. Bacău, aug. 1917. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală. Personale. Regina Maria. Memorii*, dos. nr. III/110/ 1917).

Figure 5. Silvia Văitoianu reading to a soldier in the Coțofenești Hospital, Bacău County, August 1917. (A.N.R., S.A.N.I.C., *Royal House Fund. Personals. Queen Marie. Memories*, file no. III/110/1917).

Figura 6. Poezie compusă de sergentul Bâlcu Velicu, Regimentul 13 Artilerie, Bateria 6. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Secția Propagandă și Agitație*, dosar nr. 1/1921).

Figure 6. Poem composed by Sergeant Bâlcu Velicu, 13th Artillery Regiment, 6th Battery. (A.N.R., S.A.N.I.C., C.C. Fund of the *Romanian Communist Party, Propaganda and Agitation Department*, file no. 1/1921).

Figura 7. Poezie compusă de soldatul Mardale Nicolai, Regimentul Siret 11, Batalionul 1. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., *Secția Propagandă și Agitație*, dosar nr. 1/1921).

Figure 7. Poem composed by soldier Mardale Nicolai, 11th Regiment Siret, 1st Battalion. (A.N.R., S.A.N.I.C., C.C. Fund of the *Romanian Communist Party, Propaganda and Agitation Department*, file no. 1/1921).

Fig. 1. Regele Ferdinand și Regina Maria inspectând trupele și vorbind cu soldații din Regimentul Vânători de Munte. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală. Personale. Regina Maria. Memorii*, dosar nr. III/110/ august-octombrie 1917).

Dragă meu frate,
 Mi trimiți 2 sticle cu ^{trici} buri,
 4 găini, o bucată carne de porc,
 1 kg. unt, 2 bucati prăjituri, ^{mici},
 32 ouă. Cutia de safețe a
 mai lăsat aici; păstrează-o acasă.
 Lăsatul de la ceasnic mult.
 Dat soldatul, care l-a adus?
 Te rog să-mi răspunzi pentru
 toate acestea ce le primești
 corect?
 De ce nu-mi scrii și mie
 ce zvonuri auzi? Te aștept
 aude că conferința de pace se
 va muta la Stockholm, unde
 vor începe tratative generale.
 Altfel spun: noi începem
 tratative la Iași și apoi, dacă

Fig. 2. Scrisoare din 29 decembrie 1917, adresată căpitanului Teodor Iacobescu de fratele său Tudorel. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond personal Iacobescu Teodor, dosar nr. 258).

Fig. 3. Diploma „Patria Recunoscătoare” acordată lui Alexandru Tutunaru post-mortem. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond personal *Tutunaru Alexandru*, dosar nr. 4/1916-1919).

Fig. 4. Prințesa Alexandrina Cantacuzino (1876-1944), directoarea Spitalului 113. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond familial *Cantacuzino*, dosar nr. 284/ 1925-1932).

Fig. 5. Silvia Văitoianu citind unui soldat în Spitalul de la Coțofenești, jud. Bacău, aug. 1917. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond Casa Regală. Personale. Regina Maria. Memorii, dos. nr. III/110/ 1917).

Dela Mărășești.

Cam din Sud și din Apus
Vine un nor negru-ploios;
Dar nu-i nor negru-ploios,
Este un pulber nemitor
Ce vine spre Mărășești.

La Mărășești când venia
De zid de foc se lăvă.
Noi, Mackensen le spunea,
Mărășeștii de nu-și lua
Treie zile nu vom mânca.

Cearcă trei, încearcă nouă,
Cearcă patruzeci și două
Și în zadar: nu izbutești
Până ce se mântuiești.

Veniau Nemții cu divizionul
Și Bulgarii cu grămadă

Și turcimea cu cealmanu,
Cum acolo ajungeau,
Înapoi nu se întorceau;
Cu totii pe loc pierceau.

Barajul când începea,
Cu pământul se acoperia.
Aici și-au găsit mormântul
Oste patruzeci de mii
Ostari tineri și copii,
Bulgari, Turci și Bavarezi
Veniti pentru Mărășești.

Serg. Bălcu Velicu
bat. 6^a reg. 13 artilerie.

Fig. 6. Poezie compusă de sergentul Bălcu Velicu, Regimentul 13 Artilerie, Bateria 6. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1921).

L. 8.
Căntec de la Ostuz.

Foaie verde cucuruz
 Pe valea de la Ostuz
 Căh' codrii și braz, au plîns
 De război cari a curs

Aple său turburat
 De atacuri ce s-au dat
 Casele fete au luat
 Osmurci tot au plecat

Ostuz, ostuz spurcat,
 Ulte mîfete-ai mîncat
~~Stai cadavre, înpropate~~
 Divizii nemurătoare
 Stai cadavre, înpropate

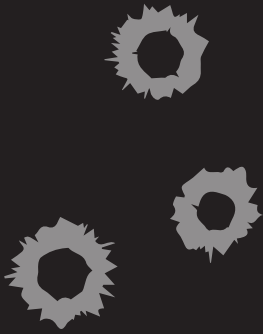
Și iar verde salbă mare
 Doar une cât de rău îți pare
 Ca plecat Rum în plimbare
 Tu plimbarea prostiei
 Din cuprîmîl Rusiei.

Ostuz, ostuz spurcat
 Ulte mîfete-ai mîncat
 Și de stăvilă n-ai stat

Rupe am stăvila ta,
 Ca să pot trece prin ea
 Și pe neant, a zăgumca.

Soldat. Mardale Nicolai
 Reg. Siret II, Batalionul I.

Fig. 7. Poezie compusă de soldatul Mardale Nicolai, Regimentul Siret 11, Batalionul 1. (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1921).

DOSAR TEMATIC

REVOLUȚIILE ÎN ISTORIE

IMAGINEA UNEI REVOLUȚII SAU IMAGINEA UNUI REVOLUȚIONAR? REPREZENTĂRILE LUI TUDOR VLADIMIRESCU DIN PATRIMONIUL MUZEULUI MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Roxana COMAN¹

Cuvinte-cheie: 1821; Tudor Vladimirescu; revoluție; reprezentare; naționalism.

Keywords: 1821; Tudor Vladimirescu; revolution; representation; nationalism.

Rezumat: În retorica discursului național articulat în România secolului XIX, mai ales începând cu Revoluția de la 1848, momentul 1821 a câștigat un loc aparte. Implicațiile simbolice ale Revoluției de la 1821 derivă și din întrebarea „A fost sau n-a fost revoluție?”, dar și din imaginea lui Tudor Vladimirescu. În consecință, semnificația Revoluției de la 1821 în istorie poate fi măsurată, în special, folosind cantitatea de cărți, studii și articole publicate atât despre evenimente, cât și despre conducătorul pandurilor, Tudor Vladimirescu. Însă, primul aspect ce ne vine în minte, când este menționat numele liderului Revoluției de la 1821, este portretul realizat de Theodor Aman, datat aproximativ cca. 1874-1876, la mai mult de 50 de ani de la eveniment.

Articolul își propune să analizeze reprezentările lui Tudor Vladimirescu din patrimoniul Muzeului Municipiului București, accentuând rolul portretului pictat de Theodor Aman în definirea imaginii personajului (reprezentările sale anterioare sunt puțin cunoscute) și în crearea unor reprezentări ulterioare ce vor replica imaginea propusă de Theodor Aman.

Abstract: In the rhetoric of the national discourse articulated in the 19th century's Romania, especially starting with the 1848 Revolution, the 1821 moment gained a special place. The symbolic implications of the 1821 revolution derive from the question if it was or not a revolution, but also from the image of Tudor Vladimirescu. Therefore, the 1821 Revolution meaning in history can be measured using the sheer quantity of books, articles, and studies published about the events and the leader of the Panduri irregular infantry, Tudor Vladimirescu. However, the first thing that comes to one's mind, when the name of the 1821 Revolution leader is mentioned, is the portrait made by Theodor Aman, dated cca 1874-1876, more than 50 years after the event.

This article aims to analyze Tudor Vladimirescu representations from the collections of the Bucharest Municipality Museum, emphasizing the role played by the painted portrait in defining the image of the character (his previous depictions are not so well known) and in creating the subsequent representations that replicate the image suggested by Theodor Aman.

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: roxana.coman@muzeulbucurestiului.ro.

Istoriografia românească dedicată Revoluției de la 1821 se grefează pe mai multe direcții: caracterul mișcării, implicațiile sociale ale mișcării, omagii aduse liderului revoluției și consecințele evenimentelor. Din punct de vedere cantitativ, studiile și analizele imaginilor Revoluției de la 1821 sunt relativ puține și realizate fragmentar. Prin urmare, una dintre întrebările de la care pornește acest articol este câte reprezentări anterioare portretului pictat de Aman există și dacă putem stabili filiații între imaginile anterioare și cele realizate post-eveniment. De asemenea, interesant este de observat ce impact a avut Revoluția de la 1821 în domeniul artelor vizuale și ce producție artistică a rezultat.

Povestea portretului pictat de Theodor Aman este una foarte interesantă, dat fiind faptul că Aman și Vladimirescu nu erau contemporani, iar despre fotografii nu poate fi vorba. Ipoteza avansată de doamna Greta Șuteu, muzeograf M.M.B., ca sursă a portretului, este întâlnirea dintre artistul Theodor Aman și Petrache Poenaru, fost secretar al cancelariei lui Tudor Vladimirescu (Șuteu, 2017). În cazul lui Tudor Vladimirescu putem vorbi de procesul de trecere de la o persoană reală la crearea unui personaj istoric, de căutare a figurilor eroice de către o țară în proces de a-și defini un teritoriu, o limbă, o identitate proprie. Așa cum afirmă și Jean-Jacques Wunenburger în *Imaginarile politicului*, configurarea unei istorii și identități proprii presupune căutarea și/ sau crearea unor mituri și personaje fondatoare. În consecință, Tudor Vladimirescu își depășește rolul de conducător al unei revoluții și devine parte din panteonul figurilor istorice, alături de Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mircea cel Bătrân.

Pornind de la premisa că „artele sânt o sorginte de muncă liberă și fără margine; o lege a umanității care scoate pe om din viața sălbatecă și-l îndreptează pe calea civilizațiunei. Publicul nostru nu cere de câtă a se lumina, și dorința sa ar căta să fie pasea guvernului chemată a regenera Romania, și a o conduce la înflorirea și civilizațiunea națiunilor de model. Trecutul nostru a avut bărbați cari au glorificat Romania prin bravură și patriotism. Viitorul cată a se glorifica prin talente și virtuți. Acum mai mult de câtă tot-dea-una, avem necesitate a ne arăta în ochii Europei cu germeni de civilizațiune, singura armă de apărare în contra inamicilor noștri”. (Aman, 1861, p. 47), Theodor Aman a investit artele plastice și istoria cu un evident rol didactic. Prin urmare, în „formarea și supraviețuirea cetăților și a statelor scot în evidență, poate, în primul rând, reprezentări, istorii, credințe, în care se amestecă atât conținuturi raționale, cât și imaginare (metaforă, simbol, mit)” (Wunenburger, 2005, p. 14). În plus, Aman accesibilizează portretul lui Tudor, realizând gravuri și plasându-l în alte lucrări ulterioare (cum este cazul picturii *Regimul Vechi*). În colecția Muzeului Theodor Aman există și o schiță a portretului final, acesta având încă două versiuni aflate în patrimoniul altor două muzee: Muzeul Național de Artă al României și Muzeul Național de Istorie al României.

Rolul vizualului în propagarea unor idei și personaje este deja bine cunoscut, iar atribuirea unui rol militant imaginii a beneficiat de o literatură de specialitate consistentă. Ce este interesant de observat la mișcările revoluționare din perioada premodernă este faptul că au produs o serie de reprezentări cu caracter documentar sau satiric, dar și artistic.

Însă, întrebați ce imagine considerăm emblematică pentru Revoluția franceză, un răspuns frecvent ar fi lucrarea *La Liberté guidant le peuple*, pictată de Eugène Delacroix în 1830, deși literatura de specialitate consideră producția vizuală a Revoluției franceze ca punctul de pornire al propagandei politice. Similar este și cazul Revoluției de la 1821, portretul realizat de Theodor Aman fiind considerat imaginea cea mai des asociată evenimentului.

Una dintre întrebările inițiale ale articolului de față este dacă Revoluția de la 1821 a produs imagini cu rol militant sau propagandistic. În albumul *București (550 de ani de la prima atestare documentară 1459-2009)* găsim reproducă o litografie germană, intitulată „Türkische Treue”, datată 1821, cu o legendă în care este descrisă confruntarea armată dintre trupele căminarului Sava și armata otomană (Rezachevici, 2009). Dacă ar fi să gândim un muzeu imaginar al Revoluției de la 1821 am mai adăuga și litografia realizată de Carl Isler în 1850 și reproducă de Dimitrie Papazoglu apoi în Arhivele Olteniei, numerele 45–46/1929, cu trupele lui Tudor Vladimirescu trecând Oltul. Litografia este, de asemenea, reproducă în broșura publicată de Nicolae Simache despre Casa Hagi Prodan, dată fiind asocierea dintre negustorul ploieștean și unul dintre căpitaniii lui Tudor (Simache, 1964). În variile articole disponibile și online este reproducă frecvent și o gravură vieneză, reprezentându-l pe Tudor Vladimirescu cu unul dintre căpitaniii săi în tabăra de la Cotroceni, cu Mănăstirea Cotroceni în plan secund, realizată de Karl Danielis în a doua jumătate a secolului XIX. Vestimentația oștenilor nu este de pandur, ci mai degrabă cea consacrată ca fiind de dorobanț de Târgoviște sau Romanați, iar Tudor este înfățișat purtând haine ce depășesc rangul de sluger, având o giubea cu bordură de blană bogată și mâneci brodate, cu un șal de cașmir la brâu și pumnal bogat decorat, cu un pistol în brâu, cu trese europene (posibil, ca indicator al filiației armatei imperiale ruse) indicând rangul militar, ținând în mână un pumnal persan de tip bicaq, cu cnemide brodate și deja cunoscutul ișlic cu calpac alb. Litografia este o reprezentare destul de stranie, realizată postum, utilizarea ca document istoric făcându-se *cum grano salis*. Atrage atenția o reprezentare a lui Tudor Vladimirescu din patrimoniul Academiei Române, cu inscripția „Redeșteptătorul simțului național” (Obedeanu, 1929) prin faptul că tipicul imaginii lui Tudor Vladimirescu este cel al unui dregător din administrația otomană, evidențiind cariera sa din administrația fanariotă.

Menționând articolele militante publicate de Antioch Cantemir în calitate de ambasador rus la Londra pentru o mai bună cunoaștere a Balcanilor (dar și o politică pro-rusă), pamfletele traduse din rusă în greacă de antreprenorul Evgenios Bulgari sau raportul prezentat de Adamatios Korais în fața unui consiliu francez despre situația Greciei sub stăpânire otomană, istoricul Ivan Ilchev subliniază o caracteristică importantă a propagandei în cazul statelor balcanice: era adresată puterilor europene (Ilchev, 2002). În cazul Țărilor Române, cu excepția monografiei publicate de Gheorghe Constantin Rosa despre românii din Transilvania și de la sud de Dunăre, tradusă și în greacă și germană, scrierile dedicate variilor cauze politice și sociale aveau ca interlocutor exteriorul (Rosa, 1808). În consecință, mișcarea lui Tudor reușește să schimbe interlocutorul, adresându-se tot „norodului omenesc” din Țara Românească.

Unul din cele mai vechi portrete cunoscute ale lui Tudor Vladimirescu face parte din portretul votiv al bisericii din Prejna Mehedinților, din fostul plai al Cloșanilor, o biserică dedicată tatălui său, Constantin zis Ursu, căsătorit cu Ioana, sora preotului Grigore Bondoc din Vladimir. Biserica a fost înzestrată de Tudor cu un Triod tipărit la Blaj, în 1808, pe care se păstrează următoarea însemnare: „Acest Triod s-au cumpărat dă mine, la leat 1808, martie 9, pentru sfânta beserecă ot Preșna, hramul Sfintei Adormiri al Precești, care s-au făcut iarăși cu cheltuiala mea și am iscălit. Theodor biv vel sluger și comandir”. (Popescu, 1974).

Biserica se pare că a fost ctitorită împreună cu Gheorghe Duncea, un țăran fruntaș, prieten al lui Teodor. Prin urmare, în tabloul votiv al bisericii din Prejna sunt trei personaje: în stânga machetei bisericii, Tudor Vladimirescu, în dreapta, acest Gheorghe Duncea, iar în planul secund, o femeie, identificată fie ca Maria Gîdioane (care ar fi donat o livadă bisericii), fie Stanca, soția lui Gheorghe Duncea (Ibidem).

Revenind la portretul lui Tudor, cercetătorii au afirmat că este reprezentat la vârsta de 30-35 de ani, cu mustața specifică rangului de fost mare sluger, dar și o sabie ce indică rolul de comandant al corpului de voluntari-panduri. Vestimentația sa include: o giubea cu mânecile despicate, roșie, cu broderie aurie și garnisită cu blană, peste un caftan verde închis, cu un șal în brâu și ghetete cafenii peste meși roșii. Culoarea ișlicului atrage atenția, fiind verde (culoarea profetului și rezervată doar imamului), cu un fund sau calpac roșu, purtat de boieri doar în anumite ocazii. Deasupra lui Tudor, inscripția îi indică numele și rangul de fost mare sluger, comandant. Aspectul cel mai interesant legat de acest portret este că a fost pictat pe un panou din 3 bucăți de lemn de tei, cu dimensiunile de 1,17x1,89 m, în tempera.

Dacă am pune acest portret lângă cea mai cunoscută reprezentare a lui Tudor Vladimirescu, cea semnată de artistul Theodor Aman, am găsi mult prea puține elemente care să indice faptul că Aman cunoștea acest tablou votiv, deși a fost adus în 1873 la București de Grigore Miculescu, avocat și apropiat al lui Mihail Kogălniceanu. Marin Matei Popescu afirmă că acest portret a circulat în epocă prin intermediul unei fotografii realizate de C.D. Aricescu după un desen în culori al acestui portret votiv (Ibidem). Dacă introducem în analiză faptul că Nicolae Iorga a utilizat pentru ilustrarea lucrării sale o gravură după portretul votiv al bisericii din Prejna Mehedinților, aruncă o umbră de îndoială asupra ideii că această imagine nu era cunoscută și nu a circulat (Iorga, 1921).

Vestimentația lui Tudor Vladimirescu este specifică epocii și rangului avut și indică un om al sistemului fanariot, cu o stare materială prosperă, menționând acest aspect în tabloul votiv și în inscripția de pe Triod. În plus, pictura lui Aman reiterează o vestimentație ce trimite la epoca fanariotă, dar într-o cromatică mult mai sobră decât cea din portretul votiv. Prin urmare, se ivește o întrebare: sunt aceste portrete imaginile unui revoluționar? Dacă ne-am gândi la Junii Turci de mai târziu sau la bonjuriștii generațiilor următoare, răspunsul ar tinde către nu, deoarece atitudinea de frondă include adeseori și vestimentația, dar și creionarea unei anumite imagini de sine a revoluționarilor, preluată de reprezentările acestora.

În consecință, analiza portretelor lui Tudor Vladimirescu în cheia conducătorului unei revoluții ar trebui să ia în considerare ce presupunea ideea de revoluție la 1821 și convențiile de reprezentare a liderilor revoluționari contemporani. Dacă, pentru o analiză comparativă cu alte imagini de revoluționari, am putea folosi chiar exemplele revoluționarilor greci din societatea Eteria, am putea delimita o serie de convenții de reprezentare specifice zonei balcanice? O scurtă privire asupra liderilor Primei Revolte Sârbe aduce o serie de elemente comune, cum ar fi prezența obiectelor de cultură materială otomană (mai ales în portretele liderilor Karadorđe Petrović sau Miloš Obrenović).

În reprezentările co-revoluționarilor greci, dintre care cele semnate de Dionysios Tsokos au fost realizate la o distanță considerabilă în timp față de desfășurarea evenimentelor, putem remarca existența unei imagerii mai bogate a reprezentanților societății Eteria. De asemenea, fie vestimentația lor este una care atestă apartenența acestora la Palikaria sau Armatolos (milițiile neregulate creștine din provinciile grecești ale Imperiului Otoman), fie ei sunt îmbrăcați după normele occidentale. Portretele celor doi lideri sârbi, Miloš Obrenović și Karadorđe Petrović, pictate în timpul vieții celor doi și contemporane cu evenimentele Primei Revolte Sârbe (1804-1813), realizate după tipicul Biedermeier, prezintă doi membri ai administrației otomane a epocii, dar utilizând tehnici artistice de import și norme de reprezentare occidentale. Elementul ce dă apartenența la lumea otomană este reprezentat, din nou, de hainele care indică rangul administrativ, de armele evidențiate. În portretul lui Karagheorghe sunt prezente elemente ce ar putea vorbi de tranziția la modernitatea occidentală, cum ar fi părul tuns după moda rusă și uniforma militară, la care se adaugă decorația militară rusă. Încercând o paralelă și cu exemplul grec, aș adăuga că o parte din portretele liderilor Eteriei au fost realizate postum, uneori și la distanță de câteva decenii. Interesant este cazul artistului Vryzakis Theodoros, rămas orfan în timpul revoluției, care pictează portretul lui Anagnostopoulos în anii 1860.

Dintre revoluționarii greci, portretele lui Anagnostopoulos și Theodoros Kolokotronis prezintă imaginea unor războinici, purtând hainele ce mai târziu vor deveni costumul național grecesc (deși conținea elemente otomane), imaginile fondatorilor Eteriei fiind cele ale unor negustori, Nikolaos Skoufas și Athanasios Tsakalov prezentându-se ca membri ai unei burghezii occidentale incipiente, doar Emanouil Xanthos rămânând fidel convențiilor vestimentare unui boier de rang inferior.

Prin urmare, reprezentarea lui Tudor Vladimirescu s-ar înscrie în convențiile de reprezentare ale epocii. În plus, în analiza acestor portrete trebuie să ținem seama și de diferențele dintre normele de reprezentare ale unui portret votiv și pictura istorică, dar și diferențe de tehnică și de intenție artistică. De asemenea, un aspect ce diferențiază revoluția lui Tudor Vladimirescu de mișcările din Grecia și din Serbia este producția de imagini militante contemporane evenimentelor. Din această penurie vizuală se pot extrage și caracteristicile Revoluției de la 1821, o revoluție de epocă premodernă, într-un spațiu obișnuit mai degrabă cu cotidianul inserat în arta sacră.

Supranumită „zavera”, adică revoluție, a fost privită în epocă drept o revoluție, dat fiind supranumele prezent și în surse precum scrierile lui Ilie Fotino (Fotino, 1874) sau cele ale vornicului Alecu Beldiman (Beldiman, 1861). Ilie Fotino menționează că în București Tudor era mai puțin cunoscut, prezența lui trecând destul de neobservată și fiind „în relațiuni cu nisce omeni de puțină importanță și chiaru din cei ziși fără căpeteu” (Fotino, 1874, p. 5). Fotino menționează o anume atitudine duplicitară a lui Tudor, afirmând că, de fapt, corespundea cu Alexandru Ipsilanti în secret. Obiectivitatea relatării lui Fotino este pusă sub semnul întrebării de simpatiile sale eteriste, dat fiind faptul că socrul său era membru al societății. Putem adăuga că Fotino consideră că în Proclamația de la Padeș nu sunt enunțate adevăratele scopuri ale revoluției sale. Care erau acele scopuri, în viziunea lui Fotino, nu ni se precizează. În orice caz, Proclamația de la Padeș decupează un rol social al revoluției, și nu unul național, ca în exemplele din Serbia și Grecia.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu a avut instrumentele necesare: obiective (sintetizate în Proclamația de la Padeș), o armată, aliați și un steag. Steagul lui Tudor Vladimirescu a fost pictat, reprezentând inițial Sf. Treime, având în dreapta pe Sf. Teodor Tiron, patronul slugerului T. Vladimirescu, iar în stânga pe Sf. Gheorghe, considerat aducător de biruință. Sub Sf. Treime, în interiorul unei ghirlande de frunze de dafini, era redată o acvilă neagră, stema Țării Românești, sub care figura datarea „1821 Ghenarie”, scrisă cu litere chirilice, ca și versurile ce încadrau stema. (cimec.ro, 2019).

Faptul ca mișcarea lui Tudor a avut și un steag imprima caracterul unei mișcări organizate, cu obiective clare, iar steagul avea elementele considerate relevante pentru definirea identității Țării Românești: ortodoxia și stema țării (acvila cruciată). De asemenea, impactul proclamațiilor lui Tudor poate fi măsurat prin numărul de oameni care s-au alăturat cauzei, subliniind rolul jucat de cuvântul rostit în fața impactului unei imagini.

Deși Proclamația de la Padeș nu este atât de virulentă în atitudinea antielienă, Mihai Cioranu, aghiotant al lui Tudor Vladimirescu, condamnă faptul că „amândouă Principatele s-au umplut de Greci ca niciodată, pe lângă cari au intrat și mulțime mare de Bulgari, Arnăuți, Armeni și mulțime de Sârbi din oștirile lui Cara-Gheorghe [...] toți aceștia se numiau Arnăuți, și jefuiau de față, cu armele încărcate și cu iataganele la brâu, aceste nenorocite țări”. (Iorga, 1921, p. 228). Cioranu continuă citând un arzar trimis de Tudor Înaltei Porți: „neauzitele patimi și chinuri ce suferim neîncetat de la Domnii greci, ce ni se trimite ce către această preaputernică împărăție ca să oblăduiască această nenorocită țară, cum și de la suita ce aduc cu dânșii și de la toți Grecii” – a se vedea că tonul este unul antigrecesc (în contextul existenței unor mișcări de independență grecești și de o ascultare către Înalta Poartă). Într-o proclamație anterioară, Tudor ar fi afirmat că: „ranele și ruperile din trupurile noastre, prin care balaorii neîncetat ziua și noaptea sug tot sângele din noi încă de vii, precum de față vedeți. Aceștia sunt, precum îi cunoașteți prea bine, Grecii și boierii noștri, atât partea bisericească, cât și politicească” (Iorga, 1921, p. 229).

Relatările evenimentelor din 1821 scrise de Ioan Dârzanu, biv vel serdar, sau *Istoria lui Tudor*, de C. Izvoranu, reiau într-o măsură sau alta același sentiment antigrecesc

și ideea unei revoluții care își propunea să îndrepte răul din societatea românească, de la nivel politic și bisericesc, dând mișcării un aer de revoluție socială, anticorupție, și nu neapărat antiotomană.

Revoluția de la 1848 a preluat o serie din revendicările revoluției lui Tudor Vladimirescu, cu toate acestea nu a contribuit la moștenirea sa vizuală, iar reprezentările apărute în anii 1850 au fost semnate de Carl (Carol) Islar, Karl Danielis ș.a. Nu avem certitudinea că Aman știa de reprezentările anterioare ale lui Tudor Vladimirescu. Sursele portretului lui Tudor Vladimirescu realizat de Theodor Aman sunt relatările lui Petrache Poenaru și ale câtorva dintre pandurii încă în viață (Șuteu, 2017). Dar există certitudinea că portretul lui Aman va deveni prototip pentru toate reprezentările ulterioare, așa cum se poate observa din medalionul realizat cu ocazia centenarului revoluției sau lucrarea lui Aurelian Bolea, *Tudor Vladimirescu*, ambele aflate în patrimoniul Muzeului Municipiului București. Am putea chiar interpreta intenția lui Aman de a utiliza amintirile lui Petrache Poenaru despre conducătorul mișcării din 1821 ca o intenție de veridicitate a imaginii lui Tudor, prin apelul la surse directe, și nu la reprezentări postume sau indirecte. Este cunoscut faptul că pentru portretele domnilor munteni și moldoveni, Theodor Aman a studiat la Bibliothèque de Paris, documentându-se pentru a putea crea reprezentări cât mai valide istoric. De asemenea, un portret votiv poate furniza o cantitate limitată de informație despre persoana reprezentată, dat fiind tipicul de redare.

În concluzie, dacă sursele narative ale epocii descriu fie personalitatea liderului revoluției, fie anumite aspecte ale înfățișării sale (cu doza de subiectivitate aferentă), acestea nu au pandant atât de semnificativ în surse vizuale contemporane cu mișcarea, cum sunt exemplele revoluțiilor altor state contemporane din Balcani. În mod evident, nu putem concluziona că muntenii au preferat narativul, vizualului. Un alt motiv pentru o imagine a Revoluției de la 1821 și a liderului său, conturată mai mult de scrierile din epocă, ar putea fi găsit în caracterul său specific, dar, din nou, este doar o supoziție. Specificul artei românești din epocă, având o dominantă încă sacră, ar putea fi o altă pistă de cercetare. Însă, putem afirma cu certitudine că revoluțiile următoare vor produce imagini ale liderilor, dar îi și vor consacra imaginea, devenită standard, a lui Tudor Vladimirescu și vor adăuga noi straturi de semnificație imaginii de conducător al unei revoluții instrumentalizate și în timpul monarhiei, și în timpul regimului comunist. Treptat, imaginea mișcării din 1821 a devenit Tudor Vladimirescu, fapt evident prin numărul de monumente de for public care îi sunt dedicate, bancnote sau uzine, licee militare, străzi, ordine militare ș.a.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Aman, Th., 1861, „Despre pictură”, în *R. Carp.*, anul I, tomul I, luna iulie, nr. 1.
- Beldiman, A., 1861, *Eterie sau Jalnicile scene prilejuite în Moldavia din resvrătirile Grecilor prin seful lor Alesandru Ipsilanti venitu din Rusia la anulu 1821*, Tipografia Buciumului Romanu, Iași.
- Fotino, I., 1874, *Tudor Vladimirescu și Alecsandrul Ipsilante în revoluțiunea din anulu 1821 supranumită Zavera*, Tipografia Anton Mănescu, București.
- Ilchev, I., 2002, *Are dreptate sau nu, e patria mea! Propaganda în politica externă a țărilor balcanice (1821-1923)*, Editura Curtea Veche, București.
- Iorga, N., 1921, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, Librăriile Cartea Românească și Pavel Suru, București.
- Obedeanu, C.V., 1929a, „Tudor Vladimirescu”, în *A.O.*, anul VIII, nr. 43-44, mai-august.
- Obedeanu, C.V., 1929b, „Tudor Vladimirescu”, în *A.O.*, anul VIII, nr. 45-46, septembrie-decembrie.
- Popescu, M.M., 1974, „Pentru prima oară în culori. Cel mai vechi portret al lui Tudor Vladimirescu”, în *M.I.*, anul 8, nr. 11, noiembrie.
- Rezachevici, C. (ed.), 2009, *București – 550 de ani de la prima atestare documentară 1459-2009*, ArCub – Centrul de proiecte culturale al Primăriei Municipiului București.
- Rosa, Gh.C., 1808, *Untersuchungen über der Romäner und so gennanten Wlachen, welches jenseite der Donau wohnen aufalten Urkunden gegründet* [Cercetări asupra românilor și așa-numiților vlahi care locuiesc pe ambele maluri ale Dunării din timpuri străvechi], Tip. Universității, Budapesta.
- Simache, N., 1964, *Casa Hagi Prodan*, Editura Meridiane, București.
- Șuteu, G., 2017, *Aman – pictorul. Repertoriul de pictură al Muzeului Theodor Aman*, Editura Muzeului Municipiului București, București.
- Wunenburger, J.-J., 2005, *Imaginariile politicului*, Editura Paideia, București.

Resursă web / Web ressource

Cimec.ro, <http://www.cimec.ro/>, accesat în noiembrie 2019.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Theodor Aman, *Tudor Vladimirescu*, ulei pe pânză, circa 1873. (Muzeul Theodor Aman).

Figure 1. Theodor Aman, *Tudor Vladimirescu*, oil on canvas, cca. 1873. (Theodor Aman Museum).

Figura 2. Theodor Aman, *Schiță portret Tudor Vladimirescu*, ulei pe pânză. (Muzeul Theodor Aman).

Figure 2. Theodor Aman, *Sketch for a portrait of Tudor Vladimirescu*, oil on canvas. (Theodor Aman Museum).

Figura 3. Theodor Aman, *Tudor Vladimirescu*, gravură acvaforte. (Muzeul Theodor Aman).

Figure 3. Theodor Aman, *Tudor Vladimirescu*, etching. (Theodor Aman Museum).

Figura 4. Tabloul votiv al bisericii din Prejna Mehedinților, panou din 3 bucăți de lemn de tei, Muzeul Național de Artă al României. (Imagine scanată din articolul M.M. Popescu, „Pentru prima oară în culori. Cel mai vechi portret al lui Tudor Vladimirescu”, în *M.I.*, anul 8, nr. 11, noiembrie 1974).

Figure 4. Votive painting of the church from Prejna Mehedinților, panel of 3 pieces of linden wood, National Art Museum of Romania. (Image scanned from the article of M.M. Popescu, „For the first time in colors. The oldest portrait of Tudor Vladimirescu”, in *M.I.*, year 8, no. November 11, 1974).

Figura 5. Gravură după tabloul votiv al bisericii din Prejna Mehedinți. (N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, Librăriile Cartea Românească).

Figure 5. Engraving after the votive painting of the church from Prejna Mehedinți. (N. Iorga, *Contemporary sources on the movement of Tudor Vladimirescu*, Bucharest, Cartea Românească Bookstores).

Figura 6. Vryzakis Theodoros, *Portretul lui Anagnostopoulos*, ulei pe pânză, nedatat. (Atena, Galeria Națională).

Figure 6. Vryzakis Theodoros, *Portrait of Anagnostopoulos*, oil on canvas, undated. (Athens, National Gallery).

Figura 7. *Portretele conducătorilor mișcării Eteria*. (Max Val, Friendly. List of the members of the Friendly Society from the Sekeris Archive, Atena, 1937).

Figure 7 *Portraits of the leaders of the Eteria movement*. (Max Val, Friendly. List of the members of the Friendly Society from the Sekeris Archive, Athens, 1937).

Nikolaos Skoufas, Athanasios Tsakalov, Emanouil Xanthos.

Figura 8. Medalion de ceramică. *Tudor Vladimirescu*, autor necunoscut. (Colecția de sculptură a Secției Istorie, Muzeul Municipiului București).

Figure 8. Ceramic medallion. *Tudor Vladimirescu*, unknown author. (Sculpture collection of the History Department, Bucharest Municipality Museum).

Figura 9. Pavel Đurković, *Cneazul Miloš* cu turban, datat 1824. (Muzeul Național Belgrad).

Figure 9. Pavel Đurković, *Prince Miloš* with turban, dated 1824. (Belgrade National Museum).

Figura 10. Vladimir Borovikovsky, *Karađorđe Petrović*, 1816. (Muzeul Național din Belgrad).

Figure 10. Vladimir Borovikovsky, *Karađorđe Petrović*, 1816. (Belgrade National Museum).

Fig. 1 Theodor Aman, *Tudor Vladimirescu*, ulei pe pânză, circa 1873. (Muzeul Theodor Aman).

Fig. 2 Theodor Aman, *Schiță portret Tudor Vladimirescu*, ulei pe pânză. (Muzeul Theodor Aman).

Fig. 3 Theodor Aman, *Tudor Vladimirescu*, gravură în acvaforte. (Muzeul Theodor Aman).

Fig. 4 Tabloul votiv al bisericii din Prejna Mehedinților, panou din 3 bucăți de lemn de tei, Muzeul Național de Artă al României. (Imagine scanată din articolul M.M. Popescu, „Pentru prima oară în culori. Cel mai vechi portret al lui Tudor Vladimirescu”, în *M.I.*, anul 8, nr. 11, noiembrie 1974).

Fig. 5 Gravură după tabloul votiv al bisericii din Prejna Mehedinți. (N. Iorga „*Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*”, București, Librăriile Cartea Românească).

Fig. 6 Vryzakis Theodoros, *Portretul lui Anagnostopoulos*, ulei pe pânză, nedatat. (Atena, Galeria Națională).

Fig. 7 Portretele conducătorilor mișcării Eteria. (Max Val, Friendly. List of the members of the Friendly Society from the Sekeris Archive, Atena, 1937).

Fig. 7a Nikolaos Skoufas.

Fig. 7b Athanasios Tsakalov.

Fig. 7c Emanouil Xanthos.

Fig. 8 Medalion de ceramică. *Tudor Vladimirescu*.
Autor necunoscut, 1921. (Colecția de sculptură a Secției
Istorie, Muzeul Municipiului București).

Fig. 9 Pavel Đurković, *Cneazul Miloš* cu turban,
datat 1824. (Muzeul Național Belgrad).

Fig. 10 Vladimir Borovikovsky, *Karađorđe
Petrović*, 1816. (Muzeul Național din Belgrad).

MODA ÎN TIMPUL REVOLUȚIILOR ROMÂNE, REVOLUȚIA ÎN MODĂ

Maria-Camelia ENE¹

Cuvinte-cheie: corset; crinolină; turnură; stil; arte vizuale; comanditar; specific național; bijuterii; eleganță.

Keywords: bra; crinoline; bustle; style; visual arts; client; national specific; jewelry; elegance.

Rezumat: De-a lungul timpului, moda s-a schimbat destul de des, aceste transformări fiind generate de asimilările și influențele stilistice în privința costumelor femeiești și bărbătești, dar și de mișcările feministe. Tot secolul al XIX-lea, spațiul românesc este marcat de schimbări la nivel statal, politic, social, mental, artistic și ambiental. Schimbările de regim politic, încetarea dominației otomane și intrarea în sfera de influență europeană, care oferea dinamică, funcționalitate, nou, emancipare, vor fi vizibile în primul rând pe om. Aspectul acestuia se transformă, de la veșminte, la atitudine. Revoluția industrială îl face pe bărbat să țină capul semeț, să devină sobru și inaccesibil, preocupat de afacerile de familie și de bunăstarea ei. Pantaloul revoluționează modul de viață, îl înlocuiește pe personajul static și meditativ cu omul de acțiune. Jobenul, fracul și pantalonul, la bărbați, corsetul, crinolina, turnura, rochia-sac sau Reformkleid sunt doar câteva dintre schimbările majore în modă de-a lungul unui secol (1820-1920).

Abstract: Over time, fashion has changed quite often, these transformations being generated by assimilations and stylistic influences in relation to women's and men's costumes, as well as by feminist movements. During the 19th century the Romanian space is marked by changes at the state, political, social, mental, artistic and environmental level. Changes in political regime, the cessation of Ottoman rule and the entry into the European sphere of influence, which offered dynamic, functionality, novelty and emancipation, will be noticeable primarily on man. Its appearance changes starting from clothing to attitude. The industrial revolution makes the man keep his head up, become sober and inaccessible, concerned with family affairs and its well-being. Pants revolutionize the way of life, replacing the static and meditative character with the action man. Joben, tuxedo and trousers in men, corset, crinoline, bustle, bag dress or Reformkleid in women are just some of the major changes in fashion over the course of a century (1820-1920).

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: camelia_romanowski@yahoo.com.

I. De la oriental la modern

În secolul al XVIII-lea, în Țările Române (după 1711-1716 și până la 1821) au domnit principii fanarioți, greci creștini din Istanbul, numiți de cărmuitorii Imperiului Otoman.

Portul constantinopolitan și modul de viață în secolul al XVIII-lea sunt impuse curții și organelor administrative atât în Țara Românească, cât și în Moldova, aceasta fiind urmarea instituirii domniilor fanariote.

Protipendada cultiva idealul de frumusețe otoman, cu haine ample suprapuse și șalvari, potrivite inactivității și odihnei pe perne și divanuri (acele canapele fără spătar). Vechile conțeșuri (haină boierească de ceremonie) și anterie, rochiile și caftanele vor cunoaște o ornamentare barocă de tip turcesc, motivele *hatayi* (motive florale specifice Turkestanului Oriental) și cele zoomorfe vor străluci din abundență pe veșmintele domnițelor și boierilor români. Însuși Anton Maria del Chiaro Fiorentino, secretarul personal al domnitorului Brâncoveanu, povestind despre portul de tip oriental de la curte, evidențiază „cum cei mai mulți dintre dâșii fură dăruți cu postavuri scumpe și îndrumați să-și schimbe portul, pentru a nu primejdui situația beifului, suspectat și așa de turci ca având prea multă aplecare față de puterile creștine” (Revista Istorică a Arhivelor României). Din îmbrăcămintea cu care intraseră în țară, ei nu mai păstrează decât cravata de dantelă, peruca, bastonul de India și tricornul, un tricorn pe care bucureștenii îl mai văzuseră cândva împodobind și capul încoronat al voievodului Șerban Cantacuzino. Dacă domnitorii străini ai Țărilor Române și cei din preajma lor purtau veșminte aduse din Turcia, iar arnăuții veneau cu veșminte confecționate în ateliere albaneze și macedonene, numărul costumelor străine era restrâns față de majoritatea populației, credincioasă vechiului port și care i-a asigurat permanența.

Moda va cunoaște multe transformări după anul 1821, reînnoindu-se aproape la fiecare deceniu. Cele mai multe date sunt furnizate de călătorii străini, cei ce au asistat la schimbarea rapidă a fondului cultural oriental cu cel european. Ne putem forma o imagine clară despre aceste transformări după descrierea amuzantă făcută de pictorul maghiar Miklos Barabás: „Această epocă era foarte curioasă la București, unde lumea voind a se linguși pe lângă muscali, a început să se lase de obiceiurile turcești, imitând și luând pe cele europene. Hainele turcești erau purtate de boierime și de slugile ei, arnăuți, pe când țărani și-au păstrat portul strămoșesc, tot așa și cea mai mare parte a femeilor, însă cocoanele din înalta aristocrație purtau mai toate rochie după moda franceză. Tinerimea, firește, își schimba mai ușor portul decât oamenii mai în vârstă, cari obișnuți cu hainele turcești, se lăsau numai cu încetul de ele, luând în locul turbanului o șapcă asemănătoare șepcii ofițerilor ruși, în loc de nădragii largi turcești, pantaloni și în locul papucilor galbeni, cizme negre”. (Ionescu, 2003, p. 245).

În Țările Române, evoluția modei a cunoscut aceeași traiectorie ca și cea a istoriei, cu aspectele sale sociale, politice și culturale. În doar șase decenii, de la 1821 la 1881, se trece, în salturi, de la sistemul feudal la cel capitalist, de la suzeranitatea Imperiului

Otoman la regatul neatârnat, de la totalitarismul fanariot la monarhia constituțională. Exasperat de puternica și alarmanta intruziune a „hainelor nemțești” în Țara Românească, domnitorul Grigore IV Ghica, primul domn pământean, dă o ordonanță, la 27 iulie 1823 prin care „toți cei care le purtau erau somați să renunțe la ele în termen de trei zile, altfel expunându-se la aspră pedeapsă” (Alexianu, 1971, p. 262).

Aceasta este o **primă revoluție**, marcată și în istoria costumului. Începe să pătrundă moda Empire, moda dictată de Curtea Franței. Frumosele boieroaice, cititoare ale revistei *Le Follet* de la Paris, încep să fie cunoscătoare ale modei europene, dar și năbădăioase purtătoare ale acesteia. Raoul Perrin observa că vestimentația pariziană este urmată cu multă strictețe, folosindu-se ca sursă de inspirație revista de modă menționată: „La București se primește *Le Follet* și moda valahă ține să urmeze în special modele din Paris” (Perrin, 1839, p. 35). Rochia cu talia înaltă, silueta cu aspect de coloană, cu spatele drapat și coafură cu bucle laterale, la vedere, începe să dănțuiască la seratele și balurile date de ofițerii ruși. În timp ce soții lor cu greu se lăsau înduplecați să se miște în antieriele greoaie, damicelele boieroaice îi preferă pe sprintenii ofițeri, maeștri iscusiți ai manierelor, dar și ai dansului. La marea cerere pentru veșminte de tăietură modernă au răspuns o mulțime de croitori străini, cei autohtoni fiind încă nefamiliarizați cu noile tipare. „Breslele pământene au simțit primejdia ce o alcătuiau pentru existența lor înmulțirea neconținută a concurenților lor jădovi și s-au adresat în repetite ori domniei pentru a obține de la ea măsuri de ocrotire, dar în zadar”, spunea Radu Rosetti (Rosetti, 1996, p. 145).

Alecu Russo atrage atenția asupra modificărilor comportamentale impuse de noua vestimentație care obligă la sobrietate și reținere, desființând diferențele de rang, dar și sentimentele firești. „Fracul ne-a deșteptat mintea, dar ne-a strâns inimile, ca și piepturile; veselie noastră îi păcătoasă, râsul nostru îi giumătate de râs; noi suntem răci și cât s-ar pute mai străini unii de alții; șlic și șlic se iubea, noi nu știm dacă sub fiecare frac este un om.” (Ionescu, 2001, p. 127). Dar femeile au fost primele care au optat pentru moda apuseană, primul articol fiind menționată rochie Empire, ce amintea de chitonul grecesc prin pliurile ei moi. Acest stil nu era foarte îndepărtat de portul constantinopolitan, lăsând la vedere formele naturale, fără a le modifica anatomia.

Un factor decisiv pentru generalizarea *hainelor nemțești* l-a avut înființarea, în 1830, a milițiilor pământene. Astfel, populația formată din jupâni, jupânițe, mahalagii și negustori s-a obișnuit mai repede cu adoptarea unui port european.

Tot Alecu Russo descrie, în chip admirabil, aspectele amuzante ale modificării costumului și repercusiunile lui asupra îndrăzneților care îl purtau: „Ivirea pantalonului în Principate fu întâi rușinoasă, răsă, hulită și batgiocorită. Cel dintâi român cari și-a schimbat hainele pe un frac și o pălărie a fost multă vreme pentru curțile boierești din București și Iași un soi de caraghioz, sau, după limba nouă, un bufon: vatazii de prin ogrăzi râdea, boierii și cocoanele leșina de râs.” (Ibidem, p. 128) Un alt călător străin, pictorul Charles Doussault, observa: „Cu fiecare zi specificul oriental se estompează în Principatele Dunărene”.

II. Vestimentația modernă

Consolidată în liniile ei fundamentale, epoca constituirii și organizării statului național modern, marcată de Revoluția de la 1848, de actul Unirii din 1859 și de Războiul de Independență (1877-1878), se încheiase. Cultura acestei epoci, în ansamblu, contribuise prin căile proprii la procesul de transformare a României moderne, creându-i mijloace și forme de manifestare, impulsionându-le, justificându-le și personalizându-le prin originalitatea ei distinctivă. (Fig. 1).

Se poate afirma că, în perioada dintre anii 1850 și 1920, când influența franceză era precumpănitoare, aspirația către cultura vest-europeană, mai ales spre cea franceză, s-a manifestat începând cu Revoluția de la 1848, iar modelele de eleganță, piesele de mobilier și multe veșminte veneau de la Paris (Ene, 2017, p. 377). Moda de la 1848, europeană în adevăratul sens al cuvântului, aduce o revoluție autentică în mentalitatea celor care o promovează. Modelul este cel al comanditarului. El, omul dezbărat de stilul de viață lent, adaptat odihnei fizice, îl schimbă cu cel activ, întreprinzător. Pălăria și vestonul, fracul și pantalonul vor revoluționa moda, dar și pe om, cu toate calitățile și preocupările sale. Evoluția modei a cunoscut, în Țările Române, aceeași traiectorie ca și cea a istoriei, cu aspectele sale sociale, politice și culturale. În doar șase decenii, de la 1821 la 1881, se trece de la sistemul feudal la cel capitalist, de la suzeranitatea Imperiului Otoman la regatul neatârnat, de la totalitarismul fanariot la monarhia constituțională.

Variatatea stilistică din perioadele de tranziție, preferința pentru modă, stil și eleganță în societatea orașului oriental și european deopotrivă, fac să i se atribuie Bucureștiului denumirea de *Micul Paris*.

Între 1850 și 1870, moda era dictată de Curtea Franceză a celui de-al doilea Imperiu. Perechea imperială Napoleon al III-lea și Eugenia de Montijo atrăgea atenția prin luxul exorbitant, aceștia fiind adevărate prototipuri ale modei.

Pentru doamne, sursa de inspirație rămâne Parisul, domnii având preferință pentru moda londoneză. Doamna cu o poziție socială înaltă consacra foarte mult timp toaletei, reprezentând prin eleganță statutul social al soțului. Bijuteriile, coafurile, rochiile și accesoriile erau punctul de atracție al comentatorilor mondeni. Cu cât acestea erau mai apreciate, cu atât mai mult dădeau greutate numelui soțului care își susținea financiar consoarta.

Din nou, prezența ofițerilor străini, ruși, turci și austrieci, diplomați ai marilor puteri, determinată, de data aceasta, de epoca Războiului Crimeii și cea imediat următoare, a generat organizarea de petreceri de către înalta societate locală (Ionescu, 2006, p. 147). Acum se produce o a doua revoluție în modă. Mai bine zis, în moda feminină. Rochia crinolină va revoluționa moda și va fi în vogă timp de 20 de ani.

Noul tip de rochie care se afișează în garderoba doamnelor, la baluri, serate, la plimbare va revoluționa moda, dar și aspectul interioarelor de case, mobilierul și trăsura. Pe la 1830-1840, rochia preferată de doamne era crinolina, cu fusta supradimensionată, susținută de multe jupoane suprapuse, apretate, pentru a menține forma fustei. Acestea erau greoaie, de cele mai multe ori împiedicând mersul. Materialul preferat

era *organdinul*, sau *iorgantinul*. O boieroaică provincială, venită de la Iași pentru a face cumpărături cu ocazia nunții fiicei sale, nefiind obișnuită cu termenii de specialitate, îi cere negustorului cele trebuincioase în cuvinte colorate: „Jupâne Miculi! Ai pânda de ceea de la jupânu Iorga, care trosnește și foșnește și e bună de pus sub poale la rochiile mireselor, ca să stea țăpine?” – Am, a răspuns negustorul și-i arată iorgantina și-i vinde.” (Ionescu, 2006, p. 146).

Pentru micșorarea numărului jupelor și a greutateii ce trebuia transportată, pe la 1840 au început să fie folosite țesături mai rigide, din bumbac sau in, în care era țesut păr de cal. În limba franceză, părul de cal se numește *crin*, iar termenul derivat pentru rochia cu fusta tip clopot va fi *crinolină*. Rămâneau astfel doar patru jupoane. Unul, din țesătura de *crin*, foarte tare, cu o circumferință de 3-4 metri, altul întărit la partea superioară cu balene și căptușit cu vatelină la partea inferioară, al treilea cu volane scrobite și al patrulea, din muselină, peste care se pune fusta.

Desigur, dimensiunea acestei fuste va aduce cu sine multe schimbări ambientale majore, așa cum se anunța într-o publicație de epocă: „Modele de astăzi cer o mare reformă! Pentru dame, trăsurile trebuiesc a se lărgi, precum și lojile la teatru, canapele și foteile sunt nevoite a crește, cavalerii dănțuitori trebuie a se deprinde de a sta în depărtare de la damele lor, cu un cuvânt, o totală revoluție se pregătește în petrecerile soțiale. Toate aceste neapărat vor urma după aflarea fustei de păr de cal (*jupon de crin*) cu care și damele elegante-și încing coapsele.” (*Albina Românească*, nr. 6/21 ianuarie 1840).

Pentru a nu se pierde bogăția faldurilor, fusta avea câte cinci oase de balenă la fiecare cută și un alt cerc de os plasat jos, sub tiv, pentru ca în timpul mersului poalele să nu se lipească de picioare și să nu incomodeze. Mai exista un tip de balene care făceau trecerea de la bust la talie, pentru a evidenția talia doamnei. Aproximativ 30-40 metri de stofă erau necesari pentru o rochie atât de complexă. (Fig. 2).

În jurul anului 1850, toate aceste fuste succesive au fost înlocuite cu un jupon mult mai eficient, care avea deja formă emisferică datorită unor cercuri metalice. Pe la 1856 acesta va fi înlocuit cu o structură din 9 cercuri ușoare de oțel, pe care se așeza direct fusta. Datorită formei, în Franța a purtat numele de *colivie* (*cage*). La noi a fost cunoscută și sub porecla de malacov sau malacof, după numele fortăreței din sistemul defensiv al Sevastopolului care fusese cucerită, cu mare greutate, de trupele franceze în Războiul Crimeii (Ionescu, 2006, p. 147).

Maxima amploare a fost cunoscută de malacov în jurul anului 1858, când, din cauza diametrului foarte mare, se pune problema lărgirii ușilor, iar domnii chiar se aflau în imposibilitatea de a se apropia de purtătoarele acestor rochii, nemaiputând să le ofere brațul.

Această modă exagerată era în atenția deosebită a umoriștilor care nu încetau ironiile la adresa ei. Dimitrie Bolintineanu și Alexandru Zanne se inspirau din realitate atunci când, la Șosea, în calești observau mai degrabă rochiile, decât pe purtătoarele lor: „Iată mai dincolo trăsuri încărcate cu dame, sau mai bine cu malacoave. Malacoavele lor pot umbri de soare toată șoseaua.” (Ionescu, 2001, p. 122).

Malacovul era incomod și pentru purtătoare, făcând dificil mersul, cât și accesul pe ușile strâmte ale locuințelor sau ale clădirilor publice. Constantia de Dunca recomanda cititoarelor rubricii sale „Chronica de Mode Parisiene” din periodicul *Amicul Familiei*, pe care îl edita ea, să ceară croitoreselor „să puie crinolină la tivitura rochiilor, căci altfel se împleticește prin picioare și târâie foarte disgrațios pe pământ.” (Ionescu, 2006, p. 163).

Și mobilierul va cunoaște modificări, adaptându-se astfel la forma și dimensiunea crinolinei. Cum doamnele nu se puteau așeza pe scaune, mai ales pe cele cu brațe, vor apărea banchetele largi, taburelele „pouf”, sau „indiscretul”, mult mai potrivite cu această modă.

În perioada 1856-1860, crinolina va avea o secțiune perfect circulară. Fusta era decorată cu trei sau mai multe volane din același material, dar mărginite cu dantelă sau galon de mătase. Discrepanța dintre lărgimea veșmântului și talia strângută dădea o notă de artificial, sesizată, în epocă, de unii cronicari. „Eu n’am putut înțelege niciodată, spre exemplu, ce fel de frumusețe și grație găsesc unele dintre femei la o talie de viespe subțire, încât să se poată cuprinde cu două mâini la mijloc, și în jos lărgindu-se deodată cât un balon de spumă. Aceste nepotriviri esagerate nu sunt nici decum în natură. Întru ce folosește arta dacă este vorba a se servi de dânsa spre a crea niște forme alcătuite, fantastice, imposibile, contrazicând de tot cu realitatea și cu lucrurile putincioase.” (Ionescu, 2001, p. 84).

Deși nu era de acord cu supradimensionarea fustei, Constantia de Dunca, neobositul ochi critic al modei acelor vremuri, a iubit crinolina și nu-și putea imagina societatea doamnelor de bune moravuri fără această fustă, dar fără formă exagerată: „Două vorbe despre crinoline ce vă rog a nu le mai numi malacofuri și încă mai puțin cuști. Crinolinele se vor purta cât vor fi femei oneste ce amă decența, le vor purta adică tot d’auna, se înțelege, însă crinoline măsurate.” (Ionescu, 2006, p. 164).

Întotdeauna, pe sub crinolină, doamnele purtau pantalonși până la genunchi, decorați cu funde și dantele. Deoarece îmbrăcarea unei astfel de rochii era destul de dificilă, doamna beneficia de ajutorul unei cameriste. În special potrivirea și strângerea corsetului pe trup erau un adevărat chin, care presupunea și multă răbdare. Această piesă de lenjerie, menită să modeleze aspectul natural, transformând silueta în ceva supranatural, va constitui o nouă revoluție în moda feminină, așa cum pantalonul a făcut-o pentru cea masculină.

Corsajul rochiei a avut, pe la 1858, terminația triunghiulară, cu vârful ascuțit pe pânțe, iar mânecile evazate de la cot, tip *pagodă*. Ca accesoriu, la plimbare, peste umeri se puneau un șal de cașmir, încă la modă, ce se transmitea din generație în generație. Pe lângă acestea, se mai purtau și șaluri de mătase sau dantelă, cu franjuri lungi. Nelipsită era și cazaca din mătase sau catifea, lungă până la genunchi, foarte largă la bază pentru a nu strânge sau aplatiza volumul fustei și încheiată cu nasturi de sus până jos. Era preferată și pelerina denumită *algeriană*, confecționată din postav, cu glugă și bogate decorații de pasmanterie la liziere și cu canaf de mătase la vârful capișonului. Pentru vreme rea era purtat *burnusul* (haină sau o manta mare de lână cu glugă), piesă care provenea de la locuitorii Africii de Nord. Pălăriile mici erau înnodate sub bărbie cu panglici lungi, iar la spate aveau un volan care acoperea ceafa și purta denumirea de *bavolet*.

După 1860, secțiunea fustei se modifică din circulară în oblongă, volumul orientându-se spre spate și terminându-se cu o trenă lungă, maiestuoasă. Într-o asemenea rochie i-a pozat Elena Cuza, în 1863, lui Carol Popp de Szathmári pentru portretul oficial. Rochia pe care o poartă este albă, fastuoasă, decoltată mult la umeri, iar corsajul este acoperit cu o *bertă* fină din dantelă. (Fig. 3).

Trena rochiilor a fost la fel de mult criticată și ironizată, ca și crinolina. Aceasta era considerată neigienică pentru purtătoare, din cauză că strângea mult praf care murdărea lenjeria de corp, ciorapii și încălțăminte. Primii care au încercat să le convingă pe elegantele doamne să renunțe la ea au fost, din nou, gazetarii. Pe la 1868, un publicist dădea doamnelor elegante următorul sfat: „Suprimați, doamnele mele, cât veți putea mai curând din imperiul modei rochile cele lungi cu coadă fiindcă de multe ori devin funeste adorabilului sex din care faceți parte; adoptați cât se poate mai mult și pentru mai mult timp costumele poloneze și andaluse, cel puțin pentru eșirea pe stradă și la grădini, fiindcă acelea se arată și mai plăcute și mai svelte și mai june; ele descopăr admiratorilor mai multe tesaure de ademenire pe care rochiile cele lungi le ascund și vă feresc, pe de o parte de disprețurile prafului, iar pe de alta de pericole.” (Ibidem, p. 172). În „Confesiunea anului 1866” din *Calendarul Dracului pe anul 1867*, la capitolul *Mode*, un umorist își exprimă părerea despre anul ce tocmai trecuse: „Am fost bogat în mode, cu toate că am fost sărac în bani! Am adus niște rochii cu coadele lungi încât pot servi de măturători ai stradelor Bucureștilor, fără bani, pe care le recomand Consiliului Comunal, ca unul ce are mare lipsă de măturători.” (Ibidem, p. 177) Această ironie era fundamentată pe trista realitate a vremii.

Odată cu anul 1865, rochiile de plimbare, de vilegiatură sau de băi încep să se scurteze, fără să mai ajungă la glezne, ușurând astfel mersul. Cele de seară vor rămâne, în continuare, lungi. Decolteul cu colț, sau triunghiular, va fi înlocuit cu cel pătrat. Talia începe să fie marcată de centuri de tafta, cu capete lungi, ce se înnoadă la spate.

Garderoba era diferită în funcție de momentul zilei, sau de activitatea pe care o avea respectabila doamnă. *Codul toaletei civile* reglementa ținuta în funcție de împrejurările în care se afla o doamnă, sau de oră. Era inadmisibil a apărea în public îmbrăcată cu un veșmânt nepotrivit, prea decorat pentru dimineață sau prea sobru pentru seară. „Toaleta trebuie a fi schimbată după împrejurări. Aceea de peste zi va fi simplă chiar și pentru vizite; aceea pentru seară urmează a fi ceva mai bogată, iar toaleta pentru bal trebuie a fi cea mai elegantă.” (Dunca, 1870, p. 94). Desigur, în alegerea vestimentației potrivite, o doamnă trebuia să dea dovadă de mult tact și măsură, spre a nu cădea în ridicol și a nu-și depăși condiția: „Toaleta unei femei prudente trebuie să fie în armonie cu averea și pozițiunea ce ocupă în lume. Prea multă simplitate ar trece în ochii lumii de avariție și prea mult lux s-ar lua drept vanitate și desordini în echilibrul afacerilor familiei.” (Ibidem, p. 91).

Deși exista acest „îndreptar al modelor” multe femei doreau să afișeze bogăția prin culori stridente și bijuterii sclipitoare, cu riscul de a friza prostul gust. Această dorință de etalare a avuției își avea, cu siguranță, originea în veacul fanariot, când statutul

purtătorului se citea în vestimentația strălucitoare. „Bunul gust reclamă a evita, pre cât se poate, încărcarea multor șifoane, dantele, panglice, giuvaeruri și lanțuri de tot felul. Deviza femeii de bonton trebuie să fie: gust-bun și simplitate, ceea ce nu exclude eleganța.” (Dunca, 1870, p. 92). Existau legi nescrise, foarte severe, pentru îmbrăcăminte potrivită fiecărei ore din zi, iar cel care le încălca era pedepsit prompt prin ignorare de către societatea necruțătoare care pândeă orice gafă a elitei sale, spre a o stigmatiza. „Eleganța, bunul gust nu consistă în scumpetea, în bogăția veșmintelor; a ști a se îmbrăca este a ști în ce ocazii ce vesminte se poartă.” (Dunca, 1864, f. 1-15).

La plimbare, doamnele trebuiau să poarte totdeauna pălărie și să aibă umerii și brațele acoperite. Pentru seară erau obligate să își expună gâtul, umerii și brațele într-o fastuoasă rochie decoltată și plină de bijuterii. La ținuta de gală nu se purta pălărie, întrucât coafura complicată trebuia să apară în toată splendoarea ei, nedeformată de acest accesoriu. Toaletele pentru teatru, operă, dineuri comune și pentru serate erau mai sobre, cu decolteuri mici, umerii acoperiți și ornamentele din flori naturale sau artificiale. Pentru dineuri de gală și baluri, veșmintele erau foarte luxoase, din țesături bogate, cu dantele și panglici, decoltate și garnisite cu podoabe prețioase. Nuanțele se intensificau în funcție de înaintarea în vârstă. Astfel, tinerele purtau roz, galben citrin, vernil, bleu și mult alb. Doamnele mature purtau roșu, albastru intens, violet, verde China, iar cele bătrâne îmbrăcau rochiile negre. Constantia de Dunca își sfătuiește cititoarele ce tip de toalete să îmbrace la diferite ocazii: „Toaleta de bal, compusă din tul, stofe deschise, flori, pene, scule, tot dispus cât de fantastic se voește, în mai mult sau mai puțină profuziune. Toaleta de serate, pentru soarele, concerte, teatru, dineele. Aci decolteul e permis, stofele ușure, deschise, flori și cordele. Toaletele de serată se disting de cele de bal prin mai puține adornări [podoabe]. Aci decoltagliul corsagiului poate fi acoperit cu un fișu [pelerină de tul, dantelă etc.].” (Ibidem, f. 1).

Era de asemenea recomandat ca, pentru vizită, ținuta să fie bogată, dar sobră din punct de vedere cromatic. Chiar și aceasta era diversificată în funcție de scopul vizitei: vizită mondenă, de plăcere, între prieteni și rude, sau vizită protocolară, de prezentare. Când era fixată o vizită de politețe la o persoană de rang înalt, trebuiau alese nuanțe stinse. Aceste întrevederi fiind de obicei scurte și formale, pălăria și șalul nu trebuiau scoase, întrucât nu era suficient timp pentru a se aranja coafura în oglinda din holul de la intrare.

Ținuta de plimbare era variată, în funcție de felul acesteia. În trăsură, rochia putea fi lungă și cu multe podoabe. În situația în care doamna se plimba pe jos, rochia nu depășea gleznelor, iar culorile erau mai stinse:

„Toaletele de vizite, de recepție. Aici se poate dezvolta cât mai mult lux și bogăție. Rochiile pot fi de stofe cele mai grele, cât de greu adornate, chiar și cu dantele largi sau înguste. Decolteul e permis numai pentru sară, e însă de rigoare să dispară sub o pelerină, guimpă [șal], de fișu etc. Capelele albe, cu pene, cu dantele, de tul, de crep, de stofe, de paie etc. Capelele de vizită pot fi uzate la teatru și concerte de femeia nedispusă a face toaletă.

Toaleta de preumblare și de eșit. Aici simplitatea face toată distincțiunea. Când dama nu se coboară din caleașcă, rochia poate fi mai deschisă și mai adornată [împodobită].

Pentru mers pe jos – exceptând caldele și seninele zile de vară – culorile rochiei nu se cuvine a fi eclatante, adornări multe, pompoase, pretențioase sunt interzise. O armonie de culoare să domnească între roche, dantelă și capelă. Dacă rochia de vară e decoltată e neapărată o guimpă, pelerină etc. Pentru eamnă toaleta de preumblare și de stradă câtă să fie de culoare întunecată. Toaleta de preumblare poate fi pusă la vizită, însă cea de vizită nu se poate usa la preumblare când e prea elegantă, se înțelege, capelele sunt asemenea mai puțin elegante, mai cu deosebire eamnă și pentru mers pe jos.” (Ionescu, 2006, p. 167).

Un accesoriu nelipsit erau mănușile. Acestea trebuiau să fie în ton cu rochia, doar că era de preferat să aibă o culoare ceva mai deschisă.

În *Codul toaletei civile* se face referire la decență în vestimentație. O toaletă prea bogată putea să atragă mulți dușmani purtătoarei, cea mai bună recomandare fiind simplitatea și modestia: „Poate celelalte ți’ar erta a fi tu cea mai frumoasă dintre dânsel dar desigur nu’ți vor erta a fi cea mai bine îmbrăcată. De voești să’ți faci o foarte proastă reputație, poartă bijuterii de mare preț, șealuri, cașmire și stofe a căror valoare să nu fie în raport cu averea ta.” (Ibidem, p. 171) Tot aici se face referire la purtarea de veșminte nepotrivite vârstei: „Fiecare femeie trebuie ași combina toleta după etatea ei, căci nimic nu e mai ridicul decât o femeie de 50 ani îmbrăcată ca una de 20 ani și viceversa.” (Ibidem, p. 164).

Încălțăminte va avea un rol foarte important în intenția doamnelor de a fi elegante. Odată cu scurtarea rochiilor, încălțăminte devine vizibilă. Tot în *Codul toaletei civile* se spune: „Femeia cea mai elegant înveșmântată va părea tot d’auna murdară de va fi rău încălțată” (Ibidem, p. 165). Constantia de Dunca anunța că sunt de bonton cizmulite cu nasturi și, dacă nu pot fi de culoarea rochiei, atunci să fie măcar negre, adăugând: „Nu puneți deloc cisme maron cu rochie albastră sau cisme gris cu costum verde.” (Dunca, 1868, f. 1-3). La rochiile lungi ce se purtau în casă sau în vizite se asortau pantofi de atlas, de satin sau din alte texturi. Chiar și atunci elegantele se torturau purtând pantofi strâmți, pentru ca piciorul să pară mai mic decât în realitate. „Femeile ce voesc ași face piciorul mic plătesc vanitatea lor dobândind ochi de găină sau bătăături, care le face a avea un mers forte disgreabil. Cele mai multe din damele ce’nțeleg rău eleganța încălțăminte își pun picioarele la tortură ca să apară mici.” (Ibidem, f. 1-3).

Timp de un deceniu, în perioada anilor 1865-1875 va fi la modă *cepchenul*, acea haină boierească și arnăuțească, din catifea sau postav fin, scurtă până în talie, cu mâneci despicate și abundent brodată, cu fir pe piept, spate, umeri și manșete. Doamnele l-au purtat atât la fusta cu crinolină, cât și la rochia cu turnură. Aceasta reprezenta, de fapt, toaleta de dimineață. Muzeul Municipiului București are un număr mare de cepchene din catifea și mătase, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătatea secolului al XIX-lea. Ultimele se diferențiază având cromatica mai pastelată și elemente decorative noi (paiete, mărgel, ciucuri) care se asortează cu tonalitățile rochiei, tigheluri și cusături executate cu mașina. Apariția mașinii de cusut (Elis Howe inventează primul model de mașină de cusut în 1845; modelul perfecționat, la 1851, se datorează lui Isaac Singer) avea să revoluționeze croitoria, ducând la industrializarea producției de confecții și la o

democratizare a veșmântului, care nu mai avea valoare de unicat, devenind accesibil și clasei mijlocii. Aflăm acest lucru și din poeziile lui N.T. Orășanu care ironiza emanciparea vestimentară a mahalagioaicei și a servitoarei. Spune despre acestea că toate purtau crinoline ca boieroaicele și își dădeau aere de cucoane în plimbările prin Cișmigiu, numit de umorist „centrul modelor” sau „întrepozitul cochetărilor”. Jan Neruda, literat ceh, care vizitează Bucureștii în 1870, este uimit de ieftinătatea articolelor de îmbrăcăminte, dar și de folosirea pe scară largă a fardurilor: „Dar cât de fardată este aicea fiecare damă! Câtă eleganță domnește aici! De la aristocrate până la croitorese, toate se comportă după moda de la Paris, chiar și croitoresele trebuie să aibă în fiecare lună măcar două rochii noi – bine că măcar nu sunt scumpe.” (Ionescu, 2006, p. 157).

Pe la 1870 fusta începe să se modifice, fiind formată din două jupe distincte, suprapuse, de culori diferite. În față este un fel de șorț cu colțurile ridicate, care face multe cute, cu denumirea de *poloneză*, numele unei fuste similare din secolul al XVIII-lea. În spate se formează două volume emisferice, care creează un drapaj bogat care se termină cu o trenă. Acest nou model se va numi *turnură* (Fig. 4). Pentru spate se va adopta o semicrinolină, denumită *crinolinetă* care fie era o semicrinolină metalică, fie avea formă de pernute, fie un jupon matlasat ce se prindea de mijloc. Era dotată cu un sistem care permitea rabatarea într-o parte sau alta, purtătoarea putându-se așeza comod pe scaun. Complicatul mecanism de arcuri, corzi și capitonaj a făcut ca vestimentația acestei perioade să fie denumită, în Franța, cu un termen mai puțin măgulitor, anume acela de *stil tapițer*. „La această poreclă defăimătoare contribuia și varietatea de materiale și culori folosite pentru o rochie, abundența de garnituri contrastante, pliseurile, volanele, fundele, galoanele și nasturii care aminteau în multe privințe de un fotoliu, de un scaun cu tapițerie elegantă sau de o grea perdea cu franjuri și ciucuri.” (Ibidem, p. 158), (Fig. 5).

Corsajul are mânecile drepte, strâmte și evazate, în pagodă. Rochiile de dimineață aveau decolteu în „V” cu revere mici, iar cele de seară aveau dantelă sau pliseuri de tul. Fusta își recapătă lungimea, acoperind piciorul și alunecând pe suprafața de călcare.

Pentru sezonul balurilor existau recomandări în presa vremii cu privire la materiale, nuanțe și modele de rochii. În cronica de modă a anului 1872 din *Noul curier român*, autoarea, ce semna cu pseudonimul Eugenia, scria: „Tarlatanul și în anul acesta este foarte în modă, mai ales pentru domnișoare, grosgrain [țesătură din mătase, groasă, cu dungi mari], tafta și crepul pentru dame măritate. Atlasul se poartă mai puțin, afară de cel vișiniu; tarlatanul de color alb, roșu, albastru deschis se preferă; tafta și grosgrain se poartă mai cu seamă lila și verde deschis căci celelalte culori aparțin vârstei mai înaintate; colorul maiș [galben porumb, galben cadmiu] este căutat de persoane brunete. Rochiile sunt, dacă se poate, mai încărcate decât anul trecut, dinapoi volanuri de la talie până în pământ și dinainte bufuri [cute, falduri]. Pe rochiile de grosgrain se poartă un panier de tul, ridicat numai dinapoi, toate acestea însă numai pentru dame măritate și anume pentru cele nalte de statură, căci o persoană mică ar căpăta aparența unui polobocel bine cercuit. Pentru domnișoare modele sunt mai simple și singurul lux care le este permis sunt florile.

La gât un medalion pe o cordea de catifea sau un șir de hurmuz [mărgelile de sticlă ce imită perlele] completează costumele de bal. Hainele de promenadă sunt mai adeseori de postav sau de catifea garnate cu astrahan sau alte blănuri, ori cu suitaș și franjuri de mătase. Pălăriile se poartă mai mult decât capișoarele și pălăriile mai cu seamă împodobite cu pene.” (Eugenia, 1872, f. 1).

După anul 1877, turnura începe să descrească în volum și să coboare din zona bazinului spre șolduri, siluetele devenind suple, iar senzația de elansare fiind dată de pliseurile verticale ale părții de jos a fustei. Acest tip de rochie, cu dosul supradimensionat, va revoluționa și el moda feminină. Acea pernă uriașă care se sprijinea pe o crinolină și făcea unghi drept cu spatele, aducea cu sine zeci de metri de suport textil și mii de tigheluri. Astfel, doamna devine atât de inaccesibilă, pe cât arăta spatele ei drept și bărbia ridicată. Corsajul este mulat pe trup, are decolteul foarte adânc, în „V” sub care este poziționat plastronul din alt material. Stilistic, asistăm la o întoarcere la linia naturală a corpului feminin, dar aceasta va dura foarte puțin. Din 1883 turnura revine în forță, cu forme exagerate, mult mai voluminoase decât înainte. Era folosit material suplimentar pentru realizarea sofisticatelor cute și drapaje dorsale ce formau unghi drept cu spinarea purtătoarei. Această turnură va purta denumirea de *strapontină* datorită cercurilor elastice de metal care o susțineau, dar și pentru asemănarea cu un scaun.

Despre nelipsita pălărie putem spune că, în intervalul 1870-1880, are dimensiune mică și este decorată cu pene de struț, flori artificiale prinse în ghirlande, păsărele împăiate, voaluri, funde și panglici lungi care atârnau pe spate, ajungând uneori până la talie. Unghiul de așezare pe cap diferă la scurte intervale de timp. Astfel, în perioada 1870-1872 este așezată pe spate, aproape de ceafă, între 1875 și 1876 este așezată pe frunte, iar între 1877 și 1880 vom admira pălăria așezată orizontal, deasupra coafurii înalte. Cu cât ne apropiem de ultimii ani ai secolului al XIX-lea, pălăriile cresc în înălțime și sunt înguste, cu borul ridicat în față sau într-o parte și păsări împăiate, egrete plasate chiar în sus, accentuând elansarea.

Turnura va dispărea definitiv pe la 1889-1890, iar fusta cloș va atârna liberă, formând cute firești, fără intersectarea și orientarea lor de către croitor. Talia era suplă datorită unui nou tip de corset, mai lung și mai elastic. În schimb, mânecile, care erau de obicei de altă culoare decât restul toaletei vor crește în volum, vor lua forme *à gigot*, care în 1895 vor atinge dezvoltarea maximă, devenind tipul *balon*. Acestea erau umflate pe braț și aveau dublură de împletitură de fire metalice, iar pe antebraț erau mulate. Aceste dimensiuni exagerate vor face ca silueta să își piardă din nou naturalețea.

Tot acum, spre sfârșitul secolului al XIX-lea apare *taiorul* (Ionescu, 2006, p. 160), piesă preluată din vestimentația masculină care ne arată influența englezească, de această dată. Acesta era compus dintr-o fustă lungă, cloș, o jachetă și o bluză cu gulerul mulat pe gât. O piesă de excepție, un taior din catifea reiată, de plimbare, de toamnă, cafeniu deschis cu linii de culoare albastru-grizat, cu guler șal, plastron din dantelă înălțat pe gât și bordură din blană la poalele fustei cloș se află în colecția Muzeului Municipiului București (nr. inv. 98.715).

După 1897, mânecile de formă bufantă vor pierde din dimensiune, reducându-se substanțial. Apar gulere de inspirație istorică, stil *Directoire*, *Medicis*, *Henric II* și cape din postav și catifea, decorate cu șiruri de mărgel și broderii, ton pe ton sau în nuanțe contrastante.

De la 1900 până la izbucnirea Marelui Război, siluetele sunt mai suple și mai elansate, urmând în mod natural forma corpului. Treptat, corsetul iese din uz. Fustele se mulează pe șolduri și se evazează la poale ca o corolă de floare. Marginea lor atinge pământul sau se oprește la câțiva centimetri deasupra lui, model purtat la plimbare, ceea ce i-a adus denumirea de *trotteur*.

Încă de la 1895 apăruse corsajul-bluză de altă culoare decât fusta, constituind o toaletă lejeră, informală, care va câștiga tot mai mult teren după 1900. Acest corsaj este mai amplu decât bustul purtătoarei și cade în falduri spre centură. Gulerul rămâne la fel de sus și strâns pe gât, iar mânecile bufante la partea superioară, însă de mai mică amploare, încheiate cu mai mulți nasturi la încheietură. Uneori mâneca este croită curb și se dezvoltă în zona cotului, iar la extremități, umeri și manșetă să i se diminueze volumul. Revin, în această perioadă stilul *empire* și *directoire*, cu talia sus și fusta plisată.

Din punct de vedere stilistic, silueta își va pierde din nou naturalețea câștigată câțiva ani înainte. Spre exemplu, pe la 1910 fusta se strâmtează foarte mult, iar la liziera poalelor era cusut un registru textil solid care să o țină strânsă în jurul gleznelor. Astfel, mersul implica pași mici și măsurăți. În mod amuzant, i se spunea *rochia împiedicată* (Nanu, 2007, p. 326). Pentru ușurarea mersului au fost făcute mici fante laterale, bine ascunse de pliurile aplicate anume în partea de jos a fustelor. Tot acum apar și mânecile tăiate deasupra sau dedesubtul cotului.

Tot în jurul anului 1910 se conturează evoluția pardesiilor și a jachetelor către o linie mai suplă și mai comodă, cu apropieri de costumul bărbătesc. Fusta, strânsă pe corp, desenând ușor picioarele la genunchi, evazată în jos, „morning-glory” (1908) va fi, ulterior drapată pe șolduri și strânsă pe gambe, scoțând în evidență silueta de țărș, „peg-top”. Feminitatea va fi subliniată prin atragerea atenției asupra bazinului printr-o fustă scurtă și largă, „în abajur” este o fustă lungă și strâmtă. Pe la 1911 apare fusta crăpată, numită fusta „tango” (Ibidem, p. 321).

Costumul citadin ținea pasul modei apusene datorită atelierelor de croitorie, pălărierilor, modistelor și cizmarilor de lux, care își expuneau cu succes produsele și la expozițiile internaționale de la Paris sau din România, cum a fost cea din 1906. Ministrul învățământului, Spiru Haret, va fi printre primii din Europa care va interzice purtarea corsetului în școală (Fontanel, 1997, p. 74).

În preferințele doamnelor va avea un loc special taiorul care, la 1916, deținea întâietatea, așa cum afirma un cronicar anonim: „Dacă se poate vorbi de o modă particulară a timpului nostru, apoi este costumul *tailleur*, discret, practic, totdeauna elegant, care nu este adoptat decât de câteva decenii și se poate considera de o adevărată creație care nu acordă nici o rivalitate în istoria contemporană a modei, nici o copie, nici un plagiat, în sfârșit o evidentă creație”. (Ionescu, 2006, p. 219).

III. Feminism și modă

Celebra avocată americană care a pledat pentru drepturile femeii, Amelia Jenks Bloomer (27 mai 1818 - 30 decembrie 1894), se va face cunoscută mai ales prin inovația vestimentară, considerată o mare îndrăzneală chiar după prima apariție. Chiar dacă nu a creat stilul de reformă a îmbrăcămintei pentru femei, cunoscut sub numele de „înfloritori”, numele ei a devenit asociat cu acesta din cauza susținerii timpurii și puternice. Ea a devenit prima femeie care a deținut, a operat și a editat un ziar pentru femei, *The Lily*, iar rochia ei, *rochia floare*, va rămâne în istoria modei.

În anul 1848, Bloomer a participat la Convenția Seneca Falls, prima convenție pentru drepturile femeilor, iar în anul următor a început editarea primului ziar de către și pentru femei, *The Lily*. Publicat de două ori pe lună din 1849 până în 1853, ziarul a început ca jurnal de temperament, dar a ajuns să aibă un mix larg de conținut, de la rețete la tracturi moraliste, fiind un instrument necesar pentru răspândirea, în rândul femeilor, a adevărului unei noi evanghelii.

Miss Amelia Bloomer va duce o adevărată campanie în favoarea unei vestimentații mai raționale, costumele femeilor trebuind să fie potrivit cu dorințele și necesitățile ei. Astfel, Amelia Jenks Bloomer se îmbracă ea însăși cu o fustă creată până la genunchi și cu pantaloni lungi, bufanți. Imitatoarele ei, numite de public „blumeriste”, au apărut și la Paris, unde au sfârșit însă ridiculizate pe scenele teatrelor de revistă. Tendința masculinizantă s-a continuat și în deceniile următoare în unele detalii, ca pălăria, jiletca sau țigara, a căror prezență era atacată de cronicile mondene.

Era vorba numai de capricii pasagere ale modei, nu de vreo schimbare în structura costumului, mereu încărcat și nepractic, mijloc evident de distanțare socială.

În societatea românească, escaladarea barierelor impuse de viața în strictul univers familial s-a contextualizat ca fenomen în sine în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Vizibilitatea femeii române în spațiul public a fost reclamată și promovată de către elite. Inițiativa feministelor române nu poate fi considerată o banală adoptare mimetică a comportamentului public occidental.

Contactul elitelor românești cu mesajul livresc iluminist a fost intermediat de studenții români aflați la studiu în Occident, ca și de o parte a camarilei fanariote. Acțiunea publică a femeii în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost indisolubil legată de cauza revoluționară manifestă, în acele familii românești care au subscris unei educații în spiritul vremurilor noi (vezi Zoe Goleescu, Maria Rosetti sau Cocuța Conachi).

IV. Reformkleid – o nouă revoluție

După 1900 lupta împotriva corsetelor, acele elemente vestimentare care dăunau sănătății deformând de cele mai multe ori cutia toracică, a început printr-o mare campanie de presă.

În același scop s-au creat asociații, reunind artiști, medici, croitori, și s-a inițiat editarea unui jurnal de modă pentru femeile muncitoare. Henry van de Velde, profesor la Școala de Arte Decorative din Weimar, a scris o carte despre principiile constructive ale

îmbrăcămintei, asemănătoare cu cele ale arhitecturii. Ca urmare, în Germania s-a lansat rochia-sac (Reformkleid) de purtat fără corset, lungă până la pământ, închisă la gât, croită simplu, fără complicații și aplicații, modelând o siluetă cilindrică. În 1914, Balla a semnat manifestul futurist al modei masculine propunând culoare și asimetrie. Gino Severini (pictor italian și un membru de frunte al mișcării Futuriste) purta un pantof roșu și altul verde. Pentru femei, în viața zilnică au fost preferate din ce în ce mai mult fusta și bluza, apoi s-a impus costumul taior. Poalele au început să se scurteze treptat, întâi în America, unde, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în zilele ploioase, din pricina noroiului din orașele noi, s-au adoptat fuste practice, dezvelind glezna, numite „margarete de ploaie“, care au fost importate apoi în Europa. Nevoia de înnoire a formelor, în sensul unor soluții simple și practice, a făcut ca moda europeană să devină receptivă și la influențe orientale și extrem-orientale. Așa se explică succesul kimono-urilor japoneze. Baletetele rusești, prezentate la Paris în 1910 de Diaghilev, cu costume de Léon Bakst și Alexander Benois, au acționat ca o explozie de ritm și de culoare. Parizianul Paul Poiret s-a inspirat din ambele repertorii, creând acele modele senzaționale cu decolteu ascuțit, mâneci kimono, cu o mini-jupă evazată marcând șoldurile peste o maxi-jupă strânsă pe picioare. Prezentările de modă la Poiret erau adevărate spectacole, la care a dansat și Isadora Duncan. Trebuie menționat că Poiret crease, de altfel, și costume de teatru, de exemplu pentru Sarah Bernhardt. Cronicarii observau însă că Poiret o aservește din nou pe „femeia liberă“ prin haine strâmte, incomode, încărcând-o cu blănuri și bijuterii ca pe cadănele din *O mie și una de nopți*. Mergând împotriva curentului funcțional și social, el răspundea nevoii protipendadei de a se distanța de vulg prin creații unicate, *haute couture*.

Un alt artist, receptiv la schimbarea stilurilor în modă, pictorul Raoul Dufy, a desenat motive de țesături, iar designerul catalan, Mariano Fortuny crease mătasea plisată, suplă și fluidă, după model grecesc antic, denumită „delphos“.

România modernă este greu de conceput fără ciocnirea de tendințe și pasiuni contradictorii de la cumpăna veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, atât de uimitoare în ciudățenia sa, inegalabilă comparativ cu oricare parte a lumii la acel moment și inepuizabilă sursă de impresii pentru călători și memorialiști. Progresele făcute, trecând cu repeziciune prin timpuri și civilizații au făcut ca românii să asimileze incredibil de repede toate noutățile, în toate domeniile vieții.

Războiul cel Mare va schimba lumea din temelii. Transformările radicale vor face ca înfățișarea umană să se adapteze lumii noi. România, ieșită din izolarea de poartă a Orientului, traversează cu repeziciune barierele trecutului și face față oportunităților secolului al XIX-lea, se adaptează și își îndeplinește dezideratul național, urmând apoi să se integreze în conceptul european al istoriei contemporane.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:

Fond Casa Regală - Carol al II-lea.

Arhiva Ministerului Afacerilor Interne, Divizia Administrativă, 1896.

Revista istorică a Arhivelor României, Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei, București, 1878, pp. 540, 661, 715.

Periodice / Magazines

Albina Românească, nr. 6/21 ianuarie 1840.

Almanach du High Life de L'Indépendance Roumaine, 1891.

Codul toaletei civile, Tipografia Laboratorilor români, Bucuresci, 1870.

Moda de anul nou, Noul Curieru Român, nr. 1/ 1 Ianuarie 1872.

Almanahul Sfetea. Moda și războiul, Ediție populară pe anul 1916, Librăria Sfetea, București, 1916.

Le Journal de Bucarest, nr. 466/ 28 Fevrier 1875.

Resboiul, nr. 179/ 19 Ianuarie 1878.

La Voix de la Roumanie, nr. 49/ 28 Decembre 1861/ 9 Janvier 1862; nr. 3/ 30 Janvier 1862; nr. 7/ 27 Fevrier 1862; nr. 13/ 8 Fevrier 1866.

Moda Universului, anul I, nr. 1, 1899, București.

Amicul Artelor, nr. 1/ 1 Ianuar 1886, Iași.

B.M.I.M., 1992, vol. XI; vol. XIII și 2003, vol. XVII.

Cataloage de expoziții / Exhibition Catalogues

Costumul în pragul secolului XX, Muzeul Național Cotroceni, București, 1993.

Mobilier și argintărie în Europa secolului XIX, Editura M.N.A.R., București, 1999.

Lucrări speciale / Special Works

Istoria românilor, 2003, „Dezvoltarea culturii între 1878 și 1918”, în *Istoria românilor*, vol. VII, Editura Enciclopedică, București.

Istoria orașului București, 1965, *Istoria orașului București*, vol. I, București.

Alecsandri, V., 1907, *Opere complete*, Teatru, Editura Minerva, București.

Alexianu, A., 1971, *Mode și veșminte din trecut*, vol. II, Editura Meridiane, București.

Badea-Păun, G., 2014, *Carmen Sylva 1843-1916. Urmitoarea Regină Elisabeta*, Editura Humanitas, București.

Baudelaire, Ch., 1976, „Elogiul Machiajului”, în *Pictorul vieții moderne – Curiozități estetice*, Editura Meridiane, București.

Bolinteanu, D., Zanne, A., 1861, „Fisiologii. Șoseaua de la Podu' Mogoșoaiei”, în *Calendar Geografic, Istoric și Literar pe anul 1861*.

Brănișteanu, B., 1902, articolul de fond, în *Adevărul*, București.

Bulei, I., 1984, *Lumea românească la 1900*, Editura Eminescu, București.

- Caragiale, M.I., 1936, *Opere*, Ediție definitivă îngrijită de Perpessicius, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București.
- Cassou, J., 1971, *Panorama artelor plastice contemporane*, Editura Meridiane, București.
- Căzan, Fl., 1996, „Monarhie și simbolistică regală în gândirea Reginei Maria”, în *A.M.N.-Peleş*.
- Claymoor, 1894, „La mode feminine en 1893” în *Almanach du High Life de L'Indépendance Roumaine*, București.
- Claymoor, 1894, *La Vie à Bucarest*, Editura Thiel și Weiss, București.
- Constantin, P., 1972, *Arta 1900 în România*, Editura Meridiane, București.
- Constantiniu, F., 1999, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Crutcescu, Gh., 1973, *Podul Mogoșoarei*, Editura Meridiane, București.
- Cucu, N., 1974, *Mobilierul locuinței, tradiție și modernitate*, Editura Meridiane, București.
- Dunca, C. de, 1863, „Chronica de mode parisiene”, în *Amicul familiei*, nr. 2/ 1 Aprilie 1863.
- Dunca, C. de, 1868, „Chronica de mode parisiene”, în *Amicul familiei*, nr. 4/ Aprilie 1868.
- Elisabeta, Regina României (Carmen Sylva), 2001, *Les pensées d'une reine – Cugetările unei regine*, ediție bilingvă franceză-română, traducere din limba franceză de Dumitru Scorțanu, Editura Fides, Iași.
- Ene, M.C., 2017, *Modă și mondenitate în spațiul românesc, epoca modernă. Veșminte și accesorii vestimentare de epocă din patrimoniul Muzeului Municipiului București*, Editura Muzeului Municipiului București, București.
- Filitti, I.C., *Principatele române de la 1828 la 1834*, București, f.a.
- Fontanel, B., 1997, *Corsets et soutiens-gorge*, Editions de La Martinière, Paris.
- Frunzetti, I., 1986, *În căutarea tradiției*, Editura Meridiane, București.
- Ghica, I., 1953, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, E.S.P.L.A., București.
- Ghica, I., 1956, *Opere*, vol. II, E.S.P.L.A., București.
- Grădinescu, M., 1980, *Vocabularul românesc al modei feminine în secolul al XIX-lea*, teză de doctorat. Universitatea din București, Facultatea de Limba și Literatura Română.
- Hagi-Mosco, Em., 1995, *București, Amintirile unui oraș, Ziduri vechi, Ființe dispărute*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Hamann, B., 1985, *Elisabeth d'Autriche*, traducere de J.-B. Garset, Fayard, Paris.
- Hodges, F., 1986, *The New Design Source Book*, Quatro Publishing, Londra.
- Huyghe, R., 1961, *L'Art et l'Homme*, vol. III, Larousse, Paris.
- Iacob, D.D., 2007, „Balurile înaltei societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea”, în *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident – Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Ionescu, A.S., 1988, *Mode de tranziție în România secolului al XIX-lea*, în S.C.I.A., tom 35.
- Ionescu, A.S., 1992, „Balurile costumate din secolul al XIX-lea și sursele lor de inspirație istorică”, în *B.M.I.M.*, vol. XII, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 227-237.
- Ionescu, A.S., 2001, *Moda românească 1790-1850. Între Sтамбуl și Paris*, Editura Maiko, București.
- Ionescu, A.S., 2001, „A Bukaresti elegancia”, în *Barábas Miklós 1810-1898. Charta Chiado, Sepsiszentgyörgy*.
- Ionescu, A.S., 2003, *Preziosi în România*, Editura Noi Media Print, București.
- Ionescu, A.S., 2006, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, Editura Paideia, București.

- Iorga, N., 1911, *Femeile în viața neamului nostru – chipuri, destine, fapte, mărturii*. Vălenii de Munte.
- Iorga, N., 1920, „Un negustor bucureștean acum o sută de ani”, în *R.I.*, nr. 10 și 11, octombrie și decembrie 1920.
- Lemny, Ș., 1990, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, București.
- Mackerness, E.D., 1964, *A Social History of English Music*, Routledge and Kegan Paul, Londra & Toronto.
- Madsen, T., 1967, *Art Nouveau*, World University Library, Published by World University Library/McGraw-Hill, New York.
- Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București.
- Merle, R., 1999, *Carmen Sylva, l'extravagante Reine Elisabeth de Roumanie*, Michaël Ittah.
- Mucenic, C., 1997, *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul XIX*, Editura Silex, București.
- Mucenic, C., 2002, *Străzi, piețe, case din vechiul București. Urbanism și arhitectură, secolele XV-XX*, București.
- Mucenic, C., 2004, *Străzi, piețe, case din vechiul București*, Editura Vremea, București.
- Negruzzi, C., 1955, *Opere alese*, E.S.P.L.A., București.
- Nanu, A.M., 1976, *Artă, stil, costum*, Editura Meridiane, București.
- Nanu, A.M., 2001, *Arta pe om*, Editura Compania, București.
- Nanu, A.M., 2006, *Artă, stil, costum*, Editura Noi Media Print, București.
- Nanu, A.M., Buta, O., 2009, *Bărbatul și moda*, Editura Polirom, București.
- Neagoe, C., 2008, *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, Editura Istros, Brăila.
- Nenițescu, Ș., 1985, *Istoria artei ca filosofie a istoriei*, vol. III, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Oprîș, I., 1993, *Cuvânt înainte, Costumul în pragul secolului XX*, Muzeul Național Cotroceni, București.
- Perrin, R., 1839, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris.
- Pippidi, A., 2002, *București – istorie și urbanism*, Editura Do-minoR, Iași.
- Ralet, D., 1979, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*, Editura Minerva, București.
- Rosetti, R., 1996, *Amintiri, Ce-am auzit de la alții*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Ruppert, J., 1931, *Le costume*, Flammarion, Paris.
- Russo, A., 1985, *Cântarea României*, Editura Minerva, București.
- Saint-Aulaire, Ch., 2016, *Însemnările unui diplomat de altădată în România. 1916-1920*, Editura Humanitas, București.
- Șăineanu, L., 1900, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București.
- Tambini, M., 1999, *The Look of the century*, Dorling Kindersley, Londra.
- Văcărescu, E., 1908, *Rois et Reines que j'ai connus*, traducere de Gastane Jeffry, Editions E. Sansot, Paris.
- Waquet, D., 2003, *La Porte, Marion Moda*. Editura Corint, București.
- Zallony, M.-F., 1909, *Despre fanarioți*, f.e., București.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Generalul Gheorghe Magheru, litografie color. (Colecția Tipărituri și imprimare, M.M.B.).

Figure 1. General Gheorghe Magheru, Color lithograph. (The Prints and Imprints Collection, Bucharest Municipality Museum).

Figura 2. Rochii cu crinolină, E. Preval, Mode Illustrée, filă din album, Paris, 1869. (Colecția Tipărituri și Imprimare, M.M.B.).

Figure 2. Crinoline Dresses, E. Preval, Mode Illustrée, album page, Paris 1869. (The Prints and Imprints Collection, Bucharest Municipality Museum).

Figura 3. C.P. Szathmári, Doamna Elena Cuza, portret cu rochie crinolină, circa 1863.

Figure 3. C.P. Szathmári, Princess Elena Cuza, portrait with crinoline dress, circa 1863.

Figura 4. Franz Duschek, Domnișoară cu rochie model 1880, cu turnură. (Colecția Fotografii, cărți poștale, clișee fotografice, M.M.B.).

Figure 4. Franz Duschek, Lady with bustle dress, 1880 model. (The Photography Collection, Bucharest Municipality Museum).

Figura 5. Mode Illustrée, Paris, 1888, tipăritură din album.

Figure 5. Mode Illustrée, Paris, 1888, imprint from the album.

Figura 6. Portret femeie cu rochie anii '20. (Colecția Fotografii, cărți poștale, clișee fotografice, M.M.B.).

Figure 6. Portrait of a woman in a 1920s dress. (The Photography Collection, Bucharest M.M.B.).

Fig. 1 Generalul Gheorghe Magheru, litografie color. (Colecția Tipărituri și imprimate, M.M.B.).

Fig. 2 Rochii cu crinolină, E. Preval, Mode Illustrée, filă din album, Paris, 1869. (Colecția Tipărituri și Imprimare, M.M.B.).

Fig. 3 C.P. Szathmári, Doamna Elena Cuza, portret cu rochie crinolină, circa 1863. (Colecția Fotografii, cărți poștale, clișee fotografice, M.M.B.).

Fig. 4 Franz Duschek, Domnișoară cu rochie model 1880, cu turnură. (Colecția Fotografii, cărți poștale, clișee fotografice, M.M.B.).

Fig. 5. Mode Illustrée, Paris, 1888. Tipăritură din album.

Fig. 6 Portret femeie cu rochie anii 20. (Colecția Fotografii, cărți poștale, clișee fotografice, M.M.B.).

PATRIMONIUL CULTURAL ȘI REVOLUȚIILE

Delia BRAN¹

Cuvinte-cheie: *patrimoniu cultural; revoluție; muzeu; Alexandru Tzigara-Samurcaș; Muzeu Național.*

Keywords: *Cultural heritage; revolution; museum; Alexandru Tzigara-Samurcaș; National Museum.*

Rezumat: *Acest articol intenționează să reunească în analiză și dezvoltare istorică două concepte: patrimoniul cultural românesc și Revoluția. În lumina celor 30 de ani de la Revoluția anticomunistă românească de la București, demersul de analiză asupra legăturii dintre construcția conceptului de moștenire culturală și revoluțiile din istoria României a părut unul interesant și potrivit. Din acest punct de vedere cronologic, articolul analizează evoluția conceptului, de la revoluția secolului al XIX-lea până la momentul din 1989. Pe baza celor mai importante muzee și expoziții din București, articolul este destinat să surprindă continuitatea și discontinuitatea în logică și acțiune istorică.*

Abstract: *This article intends to bring together in analysis and historical development two concepts: Romanian cultural heritage and the Revolution. In light of 30 years since the Romanian Anticommunist Revolution in Bucharest, the analysis of whether the construction of the concept of cultural heritage has something to do with the revolutions in Romanian history seemed an interesting and appropriate one. From this chronologic point of view, the article analyses the evolution of the concept from the 19th century revolution until the 1989 moment. Based on the most important museums and exhibitions in Bucharest the article is intended to capture the continuity and discontinuity in logic and historic action.*

Articolul de față este rezultatul unei cercetări mai ample asupra patrimoniului național românesc – și studierea lui în context istoric. Revoluția, ca acțiune de implementare a schimbării în istorie, a avut mereu consecințe, astfel încât privim apariția conceptului de „patrimoniul național” drept o consecință a acțiunilor revoluționare ale secolului al XIX-lea. Apoi continuăm investigația și analiza istorică în cazul concret al Principatelor Române și, mai apoi, al României Mari, pentru a vedea cum s-a naturalizat și dezvoltat acest concept și cum a fost aplicat în spațiul amintit.

Conceptul „patrimoniului național” este unul ce apare în Europa și se dezvoltă mai ales după Revoluția Franceză. Astfel, Europa, în dorința ei de recalibrare a administrațiilor,

1. Muzeul Municipiului București; e-mail delia.marinescu29@gmail.com.

guvernărilor și a noului aparat de guvernare sau a relațiilor diplomatice, alege să investească din ce în ce mai mult în patrimoniu. Șocul ce a zguduit tot continentul, după momentul 1789 și mai ales după 1849, a schimbat valorile încetățenite, astfel încât valori precum cele impuse de legile ereditare, sau de o afiliere dinastică, nu mai erau la mare preț. Însă se impun printr-o serie de acțiuni, dar și prin consecințele lor, prețuirea valorilor patrimoniale, respectiv a bunurilor culturale. Astfel, se naște piața de artă așa cum o cunoaștem noi astăzi, sau istoriografia de artă, cu monografiile specializate în anumiți artiști, studiul și moda anumitor artiști sau capodopere, cum ne povestește și Francis Haskell în studiul său (Haskell, 1993). Vedem și din scrierile lui Kristof Pomian (Pomian, 1987) foarte clar trecerea prin timp a acestui „lux”, a ideii de patrimonializare din comuna primitivă, de la depozitul din mormânt până la colecțiile de artă ale monarhilor și aristocraților europeni din secolul al XVIII-lea. Cei doi cercetători reușesc să surprindă foarte bine schimbarea de mentalitate, și rapturile umane la aceste schimbări, cu atât mai mult, cu cât observăm în evoluția naturii umane necesitatea de a dezvolta o constanță, o obișnuință, nevoie de credință în ceva superior și stabil. Acest proces de dezrădăcinare a credințelor în sistemul monarhic și în cel religios în Europa Occidentală a fost într-un fel parțial înlocuit cu un sistem de credință în patrimoniu și în valorile lui neperene, sistem explicat și destul de priceput sistematizat de André Malraux în secolul trecut (Malraux, 2009).

Un exemplu ce merită menționat aici, pentru că a fost foarte important pentru dezvoltarea culturală a Europei Occidentale, mai ales în contextul Revoluției Franceze, a fost fuga Ducei de Orléans și a colecției sale la Londra, unde se scoate la licitație, iar câteva piese ajung în toată lumea – câteva dintre ele, și în colecția regelui Carol I al României (Matache, 1998).

În spațiul nostru, acest concept, al artei și mai târziu al patrimoniului, apare odată cu nașterea modernității, fiind un apanaj al trecerii noastre de la ideile și organizarea medievală la cea modernă. În momentul schimbării orânduirii sociale, o bună parte atât din fosta aristocrație autohtonă, cât și din burghezia „nou născută” în Principatele Române alege să investească în colecții de artă, acesta fiind un simbol al unei stări sociale și un indicator de civilizație (Bourdieu, 2001). Pentru a explica mai clar cum s-au născut aceste colecții de artă în România, trebuie să ne imaginăm instaurarea unui nivel de trai din ce în ce mai ridicat, de tipul introducerii căldurii în case, a toaletelor, a canalizării sau a iluminatului public precum și o recalibrare urbanistică a orașului, cu dezvoltarea lui în noi parcelări ce au permis construcții de cărămidă și au dus la asigurarea unui nivel de trai ridicat.

Însă toate acestea nu ar fi fost suficiente dacă nu exista și un model demn de a fi urmat, respectiv cel al familiei regale. Cele mai emblematice acțiuni cu scop de patrimonializare au fost acțiunile Regelui Carol I al României de a-și alcătui o colecție de pictură și sculptură cu care a decorat Palatul Peleş de la Sinaia, Palatul Cotroceni și Palatul Regal de pe Calea Victoriei din București. În același pas a continuat și Regina Maria care și-a descoperit talentul pentru decorul interior, inițial, la Palatul Pelisor (Beldiman, 2013)

apoi și altele, Cuibul de la Balcic fiind cel mai celebru. Aceasta a patronat mai multe societăți artistice și a frecventat Saloanele artistice și expozițiile de artă din București și din țară, din care și cumpăra piese. Mai este, poate, de adăugat și dorința și înclinația pe care cele două regine ale României au dovedit-o, aceea de a picta. Pictura era o pasiune pentru amândouă, iar exemple despre momentele de îndeletnicire cu această artă citim în memoriile lor, dar și în cele ale Ceciliei Cuțescu Storck (Cuțescu Storck, 2006), care a făcut desen cu Principesa Ileana în casa sa din str. Vasile Alecsandri. Astfel, după modelul monarhilor, societatea a deprins noi activități cu care nu era obișnuită cu un secol în urmă.

Toată această aplecare pentru frumos și artă, viața într-un mediu nu numai confortabil, dar și estetic, a făcut ca fiecare dintre noii membri ai societății românești să alcătuiască mici colecții de artă sau să își trimită progeniturile la cursuri de desen sau pictură. Fapt care a născut nu numai ideea de teaurizare-patrimonializare, dar și noi generații de artiști.

Perioada interbelică este, poate, cea mai bogată în această aură efervescentă a artelor, păstrând despre ea o amintire relativ justă, ca fiind momentul în care artele și cultura românească au înflorit în umbra susținerii oferite de Carol al II-lea, deja rege al României Mari. Atunci a fost momentul alcătuirii unora dintre cele mai însemnate colecții de artă particulare. Acești noi comercianți sau industriași au investit sume imense în artiști, devenindu-le, cu sau fără voie, chiar mecena. Este momentul în care se încheagă colecția doctorului Iosif Dona, cea „plină de Grigorești” sau cea a lui Krikor H. Zambaccian. Este momentul nostru de *joie du vivre* a unui *fin de siècle* venit mai târziu, dar nu degeaba.

Cu toate acestea, este momentul în care se dă și examenul autorităților publice, prin necesitatea depunerii efortului de a crea un Muzeu de Artă, o Pinacotecă Națională. Din motive ce țin de scheme sociale, priorități și alte interese, organizarea unui spațiu închegat pentru o Pinacotecă Națională nu reușește, din păcate. Existau însă instituții publice, muzeale, cu patrimoniu, ce funcționau la acel moment, cu precădere în București, dar și în țară, mai ales în orașele mari. Așadar, nu putem spune că eșecul organizațional a fost unul generalizat.

În Capitală, se puteau vizita Muzeul de Artă Națională, cel deschis de Nicolae Minovici la acel moment în comuna Băneasa (1906), Muzeul Național de Artă deschis sub îndrumarea lui Alexandru Tzigara-Samurcaș (1906, 1909), Pinacoteca Națională (1864), care se putea vizita din când în când în sălile din subsolul Ateneului Român, Pinacoteca Municipală (1933) în clădirea Observatorului Astronomic donată de Jana Urseanu, casa-atelier Theodor Aman (1910), Muzeul Militar în Palatul Artelor din Parcul Carol (1919), Muzeul de Istorie al Capitalei în „Casa cu lanțuri” (1921) de pe Calea Victoriei sau Muzeul Național de Antichități (1864) din clădirea Universității, în aripa din str. Academiei și, mai târziu, în casa Macca. Acestora li s-au adăugat Muzeul Simu (1910) cu celebra lui clădire realizată după un plan ce trimitea la un templu antic, deci o simbolistică specială care includea și ideea de valoare a patrimoniului, ce dăinuie peste ani, Muzeul Toma Stelian în casa lui de la Șosea, pe Bulevard Kiseleff, sau Muzeul ce adăpostea colecția de artă

Kalinderu. Putem spune astăzi că oferta era una variată, poate mult prea variată pentru a putea urmări un fir logic. Cu toate acestea, fiecare dintre aceste instituții a contribuit la crearea a ceea ce se va reuni mai târziu sub conceptul-umbrelă de „patrimoniu național”.

Pentru a explica și mai exact modul în care instituțiile publice s-au conjugat pentru a reuși să construiască această idee de patrimoniu național ante 1948, o să ne aplecăm privirea pentru a analiza un pic mai amănunțit câteva dintre instituțiile enumerate mai sus. Este de menționat faptul că toate ideile conducătoare ale instituțiilor muzeale au fost în fapt idei susținute și purtate de oameni și de acțiunile lor. Au existat, în acest domeniu al artei naționale, al patrimoniului național, al reunirii lui într-un fel sau altul, al nașterii lui din folclorul popular sau nu, mai multe discuții și frământări efervescente. Din punct de vedere al dezbaterii publice, ele au fost coordonate de Petru Comarnescu într-o anchetă din anii 1920 și reanalizate de Ioana Vlasiu în cercetarea ei (Vlasiu, 2000).

Începuturile, însă, au avut loc în 1831 prin ideile lui Mihalache Ghica și ale inspectorului general Mavros, pasionați de *anticărie*, completați mai apoi în demersuri de Cezar Bolliac și, în final, cu o privire mult mai aplicată, de Grigore Tocilescu. Toate aceste idei au fost încheigate în Muzeul Național de Antichități, instituție născută prin decret domnesc dat de Alexandru Ioan Cuza în 1864. Până la începutul anilor 1930, aceasta a fost cea mai complexă și diversă instituție de cultură și memorie ce a funcționat la București. Era atât muzeu de istorie, cât și de artă, dar cel mai important era rolul lui de depozitar de memorie, artă și civilizație națională a românilor. În tot mozaicul de opere, lucrări de artă și de arheologie, se pot descifra mai multe direcții de dezvoltare, acestea fiind, în fapt, pași de politică culturală ce au dus la asumarea artei naționale. Primul strat a fost cel de observare a artei din modele externe, respectiv a tehnicilor atât picturale, sculpturale, cât și arheologice. Această observare s-a transformat în aplicarea directă a tehnicilor și metodelor, inițial de către specialiști străini, asupra formelor de artă autohtone. În final, prin dezvoltarea școlilor interne, am avut propriii specialiști pentru a dezvolta specificul local și nevoile lui. Mai exact, înțelegem prin piesele pe care le putem studia și astăzi, din expunerea de atunci, prin catalogul-călăuză scris de Tocilescu (Tocilescu, 1906), că erau expuse piese de artă europeană cu precădere franceze, urmate de frescele decapate de André Lecomte de Noüy, de la Curtea de Argeș, în acel moment deja necropolă regală, și piesele de bijuterie liturgică din patrimoniul național, ce au fost dăruite mănăstirilor de-a lungul evoluției noastre istorice, de marii dregători și domnitori. Toți acești pași de politică culturală s-au dezvoltat strat cu strat și au format patrimoniul cultural-național, începând din 1860 până în pragul Primului Război Mondial.

După război, mai multe instituții muzeale iau naștere, iar una dintre cele mai însemnate este Muzeul Militar. Pornit de la marea conflagrație, acesta fost inaugurat la începutul anilor 1920 în Palatul Artelor din Parcul Carol. Aici el împletea două mari idei esențiale – „pentru ce să murim” și „pentru ce să nu murim”. Așadar, să murim pentru idealul de întregire națională, teritorială, dar să nu murim până nu cunoaștem arta și, mai ales, arta de a trăi frumos. În orice caz, muzeul purta stindardul istoric marcând

un moment tragic, dar și sacrificial, din istoria noastră, ce trebuie impetuos să rămână în memoria poporului român. Pentru păstrarea acestui moment s-au folosit lucrările realizate de artiști pe front, artiștii marcându-și astfel locul și rolul de păstrător de imagine document, dar și creatori de memorie. Se pune în acest fel și o nouă cărămidă la temelia politicilor culturale pe care România le-a aplicat în perioada interbelică.

Așadar, vedem până în acest moment direcția muzeelor cu specific de istorie care, deși urmăresc cu verticalitate linia cronologică, sunt ajutate, în discursul lor, de artă, de pictură și de sculptură. Se conturează încet-încet ideea de muzeu de artă, tip pinacotecă. Reamintim că, exclusiv, această tipologie de expunere nu era decât sezonier deschisă în București. Dintre cele mai importante manifestări temporare de acest fel făceau parte Salonul de pictură, ce se desfășura anual în luna mai, și Salonul de grafică desfășurat cu intermitențe, cu precădere toamna. O altă manifestare erau expozițiile personale sau de grup ale artiștilor, deschise la adrese private, pe o durată ce varia între câteva săptămâni și o lună. Astfel, din păcate, nicio expunere dedicată artei românești nu era deschisă permanent în București.

Anastasia Simu este primul colecționar de artă care își donează colecția de artă Statului român, împreună cu toate proprietățile deținute în Balta Dunării, pentru cheltuielile de întreținere a muzeului, dar și pentru alocarea celebrelor burse Simu și pentru publicarea caietelor Simu (publicații în care, în treacăt fie spus, s-au lansat Georgeta Werthaimer-Ghica, viitorul custode, cum era denumirea în epocă a conservatorului/muzeografului, al Muzeului Memorial Gheorghe Tattarescu în momentul înființării, din anul 1956 până la moartea ei, sau Teodora Voinescu, istoric de artă și cercetător care și-a manifestat interesul pentru Muzeul Toma Stelian, iar mai apoi a făcut parte din comitetul de organizare a Muzeului de Artă al Republicii Populare Române). Toate acestea au fost diriguite de Marius Bunescu, pe care nu îl amintim întâmplător, pentru că el va fi și director al Muzeului de Artă al Republicii, după înființarea acestuia. Muzeul Toma Stelian este creat prin vari donații, unde poate cea mai notorie este colecția de grafică și stampe a doctorului Ioan Cantacuzino, care și-au găsit locul în muzeul donat de Toma Stelian și condus de George Oprescu (Zambaccian, f.a). Astfel începe drumul muzeelor de artă din București, cu aceste figuri marcante care, în logica ideilor și experiențelor personale, vor ține frăiele acestor instituții cam până după mijlocul secolul al XX-lea.

Însă până la înțelegerea politicilor culturale în privința patrimoniului național, promovate de George Oprescu, este interesant să ne oprim asupra ideilor și politicii duse de Alexandru Tzigara-Samurcaș. Acesta din urmă nu a fost neapărat păstrat în memoria colectivă, sau cel puțin nu atât de mult precum alți colegi de breaslă, aducându-i-se mereu diverse culpe, dar este de reținut faptul că el a fost primul întemeietor al unui muzeu cu pretenție de instituție națională (de artă și istorie), încă din 1906.

Ideile lui Tzigara-Samurcaș despre muzeologia românească și, mai ales, despre muzeele de artă din București sunt surprinse în studiul lui, publicat în 1936, intitulat *Muzeografia Românească în 1936* (Tzigara-Samurcaș, 1963, pp. 279-300). Acest studiu a apărut în volumul omonim împreună cu alte studii, articole și plachete ale acestuia.

Este demn de menționat faptul că mare parte dintre aceste studii sunt reluate în volumul din 1987, însă acesta, împreună cu cele ce făceau referire la colecția regală sau cele care îi aduceau critici lui George Oprescu, nu figurează printre republicări (este notorie în epocă disputa dintre Al. Tzigara-Samurçaș și George Oprescu, dar și dintre primul și Nicolae Iorga. Mai multe date spre aceste neînțelegeri se regăsesc în volumul lui Mihai Pelin, *Deceniul prăbușirilor*, 2016). Cu toate acestea, studiul este important, am putea spune chiar esențial, pentru dezvoltarea ulterioară a politicilor culturale românești.

Studiul pleacă de la starea în care se aflau muzeele în 1936 și propune o reformare a întregului sistem de organizare a acestora, atât în viziune, cât și în practică. El propune, ca esențială, dezvoltarea unei colecții plecând de la arhitectura clădirii în care urmează aceasta să funcționeze. Arhitectura, spune el, trebuie concepută în conformitate cu parametrii necesari de conservare pentru fiecare obiect. El insistă asupra acestor parametri de conservare, mergând până la a spune că aceștia diferă de la piesă la piesă. Așadar, nu încurajează dezvoltarea unui muzeu pornind de la o colecție, ci mai curând de la o clădire pe care să o modelezi, în parametrii potriviți pentru conservare – o idee, un concept pe care apoi îl construiești prin modelarea unei colecții, prin achiziții sau donații. Cu alte cuvinte, propunerea lui este exact contrariul față de ceea ce se petrecea la acel moment în deschiderea muzeelor din București sau din țară, majoritatea fiind formate în urma donării unei colecții de artă statului român, colecție care deseori nu avea unde să fie expusă publicului, lipsind clădirea. Se pare că această meteahnă a noastră în cursul dezvoltării politicilor culturale nu s-a pierdut nici astăzi.

A doua mare schimbare pe care o propune studiul este organizarea marelui Muzeu Național de Artă „Carol I” de la Șosea. Această organizare propune o organigramă nouă, am spune astăzi, ce prevede următoarele secții: secția preistorică, secția antichităților greco-romane, secția de artă religioasă, secția artei țărănești, secția artei moderne și Galeria Regală. Toate aceste noi secții urmau să fie susținute cu piese de patrimoniu de la alte muzee din București, prin mutarea sau transferarea lor, totală sau parțială, în Muzeul Național, astfel încât aici ar fi trebuit să regăsim piese venite de la Muzeul Național de Antichități, Muzeul de Istorie al Municipiului București, Muzeul Toma Stelian, Muzeul Simu și tot Muzeul Aman (ce ar fi fost înglobat în Secția de Artă modernă).

A treia reformare pe care o propune Alexandru Tzigara-Samurçaș privește modalitatea de stipendiere și tutelare a instituțiilor muzeale. El optează pentru o supraveghere a muzeelor, mai ales științifică și culturală, de către Ministerul Artelor. La acel moment, o mare parte dintre muzee ținea de Ministerul Instrucțiunii Publice, fiind considerate instituții educative, ceea ce nu este departe de adevăr, într-un fel. Iar din punctul de vedere al finanțării, el propune ca, dacă muzeul nu poate să fie finanțat tot de Ministerul Artelor, adică de instituția centrală, atunci să fie finanțat de instituția locală unde se află (aici, cu precădere cazul muzeelor din alte orașe, în afară de București).

Aceste trei propuneri fundamentale pentru direcția și modul de organizare a politicilor culturale românești, puternic reformatoare atât pentru patrimoniu, cât și

pentru viziunea și organizarea lui pe termen lung, au fost puse în aplicare mai târziu prin două legi dedicate Patrimoniului Național în perioada comunistă – prima este Legea patrimoniului din 1946, iar a doua, cea din 1974. Înainte însă de a ne lua avânt cu această credință, este bine să analizăm și nuanțele dorințelor de schimbare pe care Tzigara-Samurçaș le propune și ce s-a întâmplat în realitate. În linii mari, Republica Democrației Populare îi păstrează ideile, dar le dă alte nuanțe decât cele dorite la început de inițiator.

Alexandru Tzigara-Samurçaș a fost un intelectual crescut într-un pilon de educație filo-german, cu simpatii politice conservatoare, ce a prețuit și cultivat autenticul și ordinea. Din acest motiv, dorința lui nu a fost una de a organiza un muzeu de artă românească progresist, sau care să ofere publicului o viziune asupra artei momentului, a artei moderne a timpului pe care îl trăiește. El a vrut, dimpotrivă, să ofere publicului nu o artă, ci Arta, nu un simplu obiect, ci Obiectul. Respectiv, el a intenționat să alcătuiască nu un muzeu, ci Muzeul Național de Artă „Carol I”. Aici ar fi trebuit conservate, cercetate și expuse cele mai valoroase bunuri culturale pe care le-a dat istoria românilor României, memoria a tot ceea ce era mai bun și mai valoros. Pentru a accentua și mai bine nuanțele din cadrul viziunii lui Samurçaș, precizăm că el nu amintește niciodată de Grigorescu sau de Andreescu în muzeul gândit de el, dar dorește foarte mult ca opera din muzeul-atelier Aman să fie mutată aici, dând astfel nuanța de implicită capodoperă. Pentru a-și realiza crezul, el a militat pentru aceste schimbări expuse mai sus, chiar cu prețul desființării unor colecții sau a comasării lor, mai exact cu prețul pierderii unor fragmente de memorie de istorie culturală. Adică propunea o politică foarte riscantă, ca o sabie cu două tăișuri, pentru realizarea unui scop nobil. Sacrificăm ceva, pentru a construi altceva și mai mareț. Din păcate, nu a conștientizat că a deschis o ușă foarte riscantă. Acest sacrificiu a fost realizat, doar că acele bucăți de memorie și de patrimoniu, ce ar fi trebuit să fie ridicate pe un pedestal în Muzeul Național de Artă „Carol I”, au fost îngropate cu totul și, deși sacrificiul s-a petrecut, scopul nu a fost atins.

Legea nr. 803 din 1946 este Legea de Organizare a Muzeelor Naționale, ceea ce Tzigara-Samurçaș a descris mai sus, respectiv a Muzeului Național de Artă și Arheologie. Cuvântul legii exprimă destul de fidel dorințele publicate în 1936 de autorul nostru – reorganizarea muzeului cu noua organigramă care prevedea secții cu: „obiecte de preistorie; obiecte de arheologie clasică medievală și artă antică; obiecte de artă populară, obiecte de artă veche românească, religioasă și laică, precum și acelea dintre odoarele bisericești aflate în biserici și mănăstiri, colecții și tezaure bisericești și clasate ca atare de Consiliul Superior al Muzeelor, înființat prin prezenta lege; obiecte de artă românească modernă, pictură, sculptură, desen, gravură și artă aplicată; obiecte de artă străină, occidentală sau orientală, din toate epocile: pictură, sculptură, desen, gravură și artă aplicată”. (Art. 2).

Totodată era înființat și Consiliul Superior al Muzeelor, organ pendinte al Ministerului Artelor. Muzeul de Artă și Arheologie, la rândul lui, trecea sub coordonarea Ministerului Artelor. Se înființau standarde clare și drastice pentru custozii de muzee, din

punct de vedere al pregătirii academice, motiv pentru care funcțiile lor erau și echivalente cu posturile universitare. Se reorganiza, conform literei legii, patrimoniul muzeal de la toate muzeele bucureștene, pentru a susține și deschide această formă mare a noului muzeu național. Mai trebuie menționat că această lege și schimbarea pe care își dorea să o facă se putea realiza fiindcă, în 1946, colecțiile de artă bucureștene se întorceau în Capitală după dispersarea din teritoriu, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, motiv pentru care încă erau ambalate și se puteau foarte ușor reorganiza sub alte auspicii. În realitate, însă, aceste schimbări nu au fost implementate, sau cel puțin nu pentru Muzeul Național de Artă de la Șosea, ci pentru un altul.

Într-un ghid mai vechi al Muzeului Național de Artă al României (*Guide of the collections*, 1999), apare informația potrivit căreia Muzeul Național de Artă a României (M.N.A.R.) s-ar fi născut exact odată cu această lege: Legea nr. 803 din 1946. Din cercetările întreprinse, suntem de părere că lucrurile sunt mult mai nuanțate istoric și că nu această lege a fost actul de naștere al muzeului. Chiar dacă ideea nașterii M.N.A.R. ar fi fost *in nuce* în această lege, a mai durat aproape cinci ani, două decrete și două comisii interdisciplinare pentru ca Muzeul de Artă al Republicii Populare Române să ia naștere în forma pe care o cunoaștem astăzi. Și, dacă admitem că ideile din lege au fost *in nuce* născătoarele Marelui Muzeu, atunci „tatăl spiritual” al instituție este în fapt Alexandru Tzigara-Samurçaș.

Schimbarea cea mai importantă și relevantă din punct de vedere simbolic este amplasarea muzeului național în fostul Palat Regal. Inițial, în legea din 1946, muzeul ar fi trebuit să fie deschis în clădirea din Șoseaua Kiseleff nr. 3. Însă în acest spațiu, în 1954, se deschide Muzeul de Istorie a Partidului Muncitoresc Român și Muzeul Lenin-Stalin (Mihalache, 1960), fapt ce nu este mai puțin lipsit de relevanță și de sens, date fiind istoria clădirii, arhitectul și fondatorul muzeului ce a funcționat aici până în 1946. Această schimbare a destinațiilor clădirilor, din punct de vedere al mentalității, își dorește să aibă un impact similar cu deschiderea Muzeului Luvru în fostul Palat Regal din Franța, respectiv ceea ce aminteam la începutul articolului: schimbarea ordinii valorilor. Pentru România, această schimbare survine cu mai bine de o sută cincizeci de ani mai târziu față de Franța, iar despre impact, din păcate, încă nu se poate afirma nici măcar acum dacă a fost sau nu unul similar.

Pe lângă această reconversie a împunătoarei clădiri a Palatului Regal, s-au mai luat câteva decizii ce au ținut direct de alăturarea imaginii Palatului de imaginea Partidului, un soi de investire a celui din urmă cu capital de putere venit simbolic din spațiul fostei puteri. Este vorba, în primul rând, de construirea spațiului de reunire și de întrunire a Marilor Adunări ale Partidului pe locul fostelor grajduri regale – Sala Palatului. Această construcție a fost una dintre marile realizări ale regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej. De asemenea, spațiile ceremoniale consacrate deja, cum ar fi Sufrageria Regală sau Sala Tronului, au rămas în folosința Consiliului de Miniștri (ulterior, Consiliul de Stat) (<https://www.mnar.arts.ro/despre-muzeu/11-istoricul-cladirii-si-al-muzeului>). Nu este de mirare, astfel, că aici va avea loc depunerea rămășițelor pământești ale lui Gheorghe

Gheorghiu-Dej la moartea lui, în 1965; marele pelerinaj popular în fosta Sală a Tronului va fi unul de o deosebită amploare.

La aceste alăturări pentru câștigarea capitalului de imagine, se adaugă deciziile luate pur și simplu din prisma politicilor culturale. În primii ani ai decadei 1950 se organizează aici Expozițiile anuale, fostele Saloane anuale, acum rebotezate. Acestea erau adevărate manifestări de artă realist-socialistă ce au născut polemici și mișcări importante de jurul lor (Enache, 2016; Predescu, 2019), cu desfășurări de forțe ce angrenau, conform statisticilor oficiale, milioane de oameni. O artă ce se deschidea poporului mai mult decât oricând.

În definitiv, aceasta era ideea care a ghidat tot acest demers de deschidere a Muzeului de Artă aici: dorința de a deschide oficial accesul publicului muncitor la frumos. Respectiv: „alături de biblioteci, muzeele sînt memoria popoarelor. De multe ori un obiect dintre cele mai obișnuite ne vorbește lămuritor, mai direct și mai impresionant despre o epocă, decît o pot face volumele scrise. Privind vechile mărturii ale trecutului, crește dragostea noastră pentru strădania poporului, oglindită în cultura sa materială, sporește mîndria pentru istoria noastră plină de lupte pentru cîștigarea independenței și libertății sociale”. (Mihalache, 1960).

În această strădanie manifestată prin decizii, în politicile culturale, regăsim și modalitatea de organizare a Muzeului de Artă al R.P.R. Din ghidul colecției, publicat în 1965, vedem mai clar cum s-a desfășurat această activitate de organizare a expoziției muzeului: „Constituită în 1948, la înființarea Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România, în fostul palat regal, și pornind, la deschiderea ei, în mai 1950, cu un număr de 673 de lucrări de pictură și sculptură, Galeria de artă modernă și contemporană însumează astăzi în jur de 9.000 de opere, dintre care 2.000 se află împrumutate altor muzee din regiunile țării. Întrunind de la început pe panouri lucrări din fosta Pinacotecă a Statului, ca și din muzeele Simu, Kalinderu, Toma Stelian, Municipal și din fosta colecție regală, completate cu transferuri de bunuri artistice de la unele departamente ce dețineau rudimente de colecții, Galeria și-a îmbogățit an de an patrimoniul”. (Galeria Națională, 1965).

Așadar vedem modalitatea de concepere, nu departe de modelul sugerat de Al. Tzigara-Samurcaș în 1936, prin alipirea lucrărilor din colecțiile mari de artă bucureștene – doar cele deținute de stat în acest moment al regimului. Această nuanță, de muzeu ce cuprinde mai multe colecții, este sugerată și în Legea nr. 803, dar modalitatea de organizare, respectiv doar colecții de artă, și selecția lor au fost, în mare parte, meritul lui George Oprescu.

Dacă la început a fost deschisă doar Galeria Națională, adică cea de artă românească modernă, ea a fost îmbogățită cu arta contemporană, o contrapondere la cea modernă, alcătuiind astfel Galeria de artă modernă și contemporană. Au urmat Galeria de artă universală, unde erau expuse atât bunuri de artă europeană, cât și artă orientală. Pentru o perioadă, expozițiile anuale s-au făcut în săli de expunere temporară, apoi au urmat marile retrospectivă ale pictorilor români moderni, savuroase în deceniul al șaptelea al secolului trecut, fiind și ocazii inspirate de a familiariza tinerii cercetători și artiști cu valorile artei

românești. Menționăm, în treacăt măcar, că această galerie a artiștilor români consacrați a fost ușor diferită în deceniul șase față de deceniul șapte. Respectiv, dacă unul dintre marii pictori glorificați în anii 1950 a fost Octav Băncilă, acesta cade în desuetudine în anii 1960, iar locul lui în interesul publicului este repede luat de nume precum Bunescu (expoziție retrospectivă în 1982), Theodorescu-Sion (expoziție retrospectivă în 1972), Șirato (expoziție retrospectivă în 1965) sau Pallady (expoziția retrospectivă a avut loc în 1971, iar cea dedicată doar desenelor sale, în 1972). Pentru o perioadă, aici a funcționat și Institutul de Istoria Artei, până să fie mutat în actualul sediu de pe Calea Victoriei, astfel încât temele de cercetare și subiectele lor se aflau în aceeași clădire. Poate nu ar strica să amintim și faptul că aici s-a aflat cel mai mare complex de ateliere de restaurare² din toată România, în perioada comunistă. Așadar tonul în domeniul artei moderne și artei demne de a fi teaurizate, arta care vorbea despre patrimoniul național, era dat de Muzeul de artă din Palatul Regal. Aici îți doreai să ajungi, ca să vezi marea artă a țării și tezaurul național artistic.

Acest lucru a fost mai clar definit prin Legea nr. 63 din 30 octombrie 1974, Legea ocrotirii patrimoniului cultural național al R.S.R. Actul normativ definește în felul următor patrimoniul național: „Patrimoniul cultural național al Republicii Socialiste România se constituie din marile vestigii ale artei și civilizației făurite de-a lungul mileniilor pe teritoriul României, din creațiile literar-artistice, științifice și tehnice a căror valoare a fost consacrată de-a lungul timpului, precum și din valorile aparținând tezaurului cultural universal existente pe teritoriul țării noastre”. (Preambul Legea nr. 36/1974).

Iar pentru a fi foarte clar în modalitatea în care trebuie acționat *via-à-vis* de patrimoniul național, preambulul legii stipulează: „Bunurile din patrimoniul cultural național aparțin – prin valoarea și semnificația lor social-culturală – întregului popor și de aceea societatea socialistă ia toate măsurile necesare pentru ocrotirea și conservarea lor, evitarea înstrăinării sau deteriorarea acestora, pentru păstrarea, apărarea și folosirea lor în interesul întregii națiuni. Ocrotirea patrimoniului cultural național este o necesitate imperioasă a progresului spiritual al țării, constituie parte componentă a întregii activități de înflorire a civilizației socialiste și comuniste în România”. (Preambul Legea nr. 36/1974).

Pentru a aduce în zilele mai recente conceptul de patrimoniu și revoluția, în spațiul bucureștean mai ales, poate că nu ar trebui să ne fie teamă, acum, că au trecut 30 de ani de la evenimentele din 1989, să ne întrebăm de ce s-a tras în M.N.A.R., urmărind această logică a legăturii dintre patrimoniu și revoluții. Poate că nu suntem încă pregătiți să ne dăm un răspuns la această întrebare. Dar, dacă alegem să privim înainte de Revoluția din 1989, să analizăm cum au început hotărârile referitoare la Muzeul de Artă al Republicii, faptul că acolo a fost prima manifestație comunistă deturnată, împotriva regelui, modul în care spațiul era încărcat de o aură simbolică puternică. Poate că nu mai este de mirare

2. O expoziție care să amintească de complexitatea acestor ateliere de restaurare a avut loc în 1967. Ceva mai recent a fost deschisă o alta, care a prezentat munca restauratorilor – *Anatomia restaurării* în 2016, curatori Cristina Toma și Cosmin Ungureanu.

faptul că s-a tras în Muzeul de Artă la momentul din 1989. Aici era patrimoniul național și moștenirea noastră cultural-spirituală, cel mai sacru și intangibil loc care rămăsese de la generațiile anterioare, chiar cu mai multă încărcătură, adusă de ideologia și propaganda regimului comunist. Dacă mai adăugăm și faptul că Biserica nu mai era una dintre instituțiile de largă respirație la acel moment în România, în logica ideilor de dezvoltare preluate de la André Malraux, putem spune că acest loc (Piața Palatului) avea o aură de sacralitate. Poate că a venit momentul să ne reevaluăm atât revoluțiile, cât și patrimoniul, și să ne întrebăm: ce spune acest lucru despre noi?

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Legi / Legislation

Legea nr. 803 din 1946 în Monitorul Oficial, partea I, nr. 238 din 14 octombrie 1946.

Legea nr. 63/1974. Legea ocrotirii patrimoniului cultural național al R.S.R., București, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, 1980 (extras publicat special pentru uzul intern în muzee, împreună cu *Normele privind ocrotirea și conservarea bunurilor cultural-artistice, tehnice, științifice care fac parte din patrimoniul național mobil al R.S.R.).*

Beldiman, R., 2013, *Arhitectul ceh al Casei regale a României Karel Zdenek Liman*, Editura IglooMedia, București.

Bourdieu, P., 2001, *Langage et pouvoir symbolique*, Fayard, Paris.

Cuțescu Storck, C., 2006, *Fresca unei vieții*, Editura Vremea, București.

Haskell, F., 1993, *La norme et le caprice* (trad. Fr. Robert Fohr), Flammarion, Paris.

Malraux, A., 2009, *Muzeul imaginar*, Editura Rao, București.

Matache, M., 1998, *Maeștrii picturii europene: secolele XV-XVIII Muzeul Național de Artă al României*, Editura Electra, Milano.

Pelin, M., 2016, *Deceniul prăbușirilor (1940-1950) Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților români între legionari și staliști*, Editura Compania, București.

Pomian, K., 1987, *Collectionneurs, amateurs et curieux: Oasis, Venise XVIe-XVIIe siècle*, Gallimard, Paris.

Predescu, M., 2019, *Utopie și heterotopie în artă în România anilor 1950-1970*, Editura Idea, Cluj-Napoca.

Tocilescu, G., 1906, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, Imprimeria Statului, București.

Tzigara-Samurcaș, A., 1936, „Muzeografia română în 1936” în *Muzeografia românească*, pp. 279-300, Editura Monitorul Oficial, București, pp. 279-300.

Vlasu, I., 2000, *Anii '20: tradiție și pictură românească*, Editura Meridiane, București.

Zambaccian, K.H., f.a., *Pagini de artă*, Imprimeria Națională, București.

Cataloage. Ghiduri / Catalogs. Guides

Catalogul expoziției *Anatomia restaurării*, M.N.A.R., 2016, curatori: Cristina Toma și Cosmin

Ungureanu.

Catalogul expoziției *Artă pentru popor?*, M.N.A.R., 2016, curator și text: Monica Enache.

Galeria Națională. Artă românească modernă și contemporană. Ghid (1965), Editura Meridiane, București.

Mihalache, M., 1960, *Muzeele din București*. Editura Meridiane, București.

The National Museum of Art of Romania. Guide of the collections, 1999, Editura Monitorul Oficial, București.

Sursă web / Web sources

<https://www.mnar.arts.ro/despre-muzeu/11-istoricul-cladirii-si-al-muzeului> [consultat la data de 18.08.2019].

DE LA STRIGĂTUL DE RĂZBOI, LA CUVÂNTUL NARAT. CONSTRUCȚIA LITERARĂ A REVOLUȚIEI ÎN CONTEXTE PARALELE

Arturo LÓPEZ MARTÍNEZ¹

Cuvinte-cheie: literatura și memoria; literatura și Revoluția; literatura comparată; Adrian Buz; Antonio Muñoz Molina.

Keywords: literature and memory; literature and Revolution; compared literature; Adrian Buz; Antonio Muñoz Molina.

Rezumat: *Lucrarea de față abordează construcția literară a imaginii Dictaturii și Revoluției din perspectiva soldatului, comparând două cazuri de ficțiune autobiografică: romanul spaniol „Ardor guerrero” (1995) de Antonio Muñoz Molina, și romanul românesc „1989” (2014) de Adrian Buz. În romanul spaniol se povestesc la persoana întâi amintirile autorului din tinerețe, când a trebuit să-și facă serviciul militar obligatoriu în anii 1980, fiind atunci dictatura lui Franco o amintire recentă, iar rănilor istorice încă nu se cicatrizaseră. În romanul românesc, autorul își rememorează și el experiența serviciului militar, care a coincis cu sfârșitul dictaturii lui Ceaușescu. Prin analiza lingvistico-literară a ambelor mărturii narate, vor fi delimitate asemănările și diferențele între ele. Cartografiind spațiile memoriei, pod de legătură între ficțiunea literară și realitatea istorică, vor fi stabilite punctele comune ale configurării unei identități în ambele cazuri și ale valorilor istorice, politice, sociale și culturale insuflate prin serviciul militar obligatoriu. În ultimul rând, se va defini prin ce procedee și cu ce resurse se constituie spațiile urbane și naționale pe baza discursului literar.*

Abstract: *This paper deals with the literary construction of the imagery around Dictatorship and Revolution from the point of view of the soldier, comparing two cases of autobiographic fiction: the Spanish novel „Ardor guerrero” (1995), by Antonio Muñoz Molina, and the Romanian novel „1989” (2014), by Adrian Buz. In the Spanish novel the author reports in first person his youth's experience during the compulsory military service, in the 80s, when Franco's dictatorship was a recent memory and the historic injuries hadn't healed yet. In the Romanian novel, the author also rememorates his experience during the military service, performed towards the end of Ceaușescu's dictatorship. Through the linguistic and literary analysis of these two narrated testimonies, it is intended to highlight their concomitances and differences. Mapping the spaces of memory bridge between fiction and reality, some common points will be set in the configuration of identity in both writers, as well as the historic, political, social and cultural values inculcated through the compulsory military service. Finally, a quick*

1. Universidad de Salamanca; e-mail: arturolm97@usal.es.

approach will be done to the techniques and resources by which the urban and national spaces are constituted through the literary speech.

1. Două mărturisiri ale sfârșitului unei epoci

Așa cum o știm, istoria e o oglindă a culturii noastre, iar cultura, o oglindă a memoriei. Datorită memoriei noastre individuale, construim cultura cu care ne identificăm, dar, totodată, memoria proprie ne împiedică să cunoaștem istoria: o putem doar interpreta, reconstruind-o, în termenii lui Jan Assmann (Assmann, 1995, p. 130), pornind de la memoria culturală care condiționează tot orizontul nostru de percepție, de cunoaștere și de gândire. Spre deosebire de memoria individuală, care ne individualizează și care se configurează pe baza propriei noastre experiențe de viață, memoria culturală, care dă naștere identității noastre colective, funcționează ca o instituție în slujba puterii. Astfel, memoria culturală determină destinul istoric al produselor culturale pe baza afinității ideologice ale acestora cu regimul aflat la putere. În acest sens, putem vorbi despre o cultură instituțională și o contracultură.

În cazul regimurilor totalitare care au proliferat în majoritatea țărilor europene de-a lungul secolului al XX-lea, opresiunea exercitată asupra disidențelor culturale a fost de o asemenea amploare, încât e mai potrivit să vorbim despre o cultură a învingătorilor și o cultură a învinșilor. Tensiunea dialectică între cele două a devenit atât de adâncă, încât s-a declanșat în multe țări o reacție revoluționară care, așa cum afirmă Mironescu, „instaurează o ruptură violentă cu trecutul și instituțiile sale, suspendând continuitatea istoriei și provocând revizuirea imaginilor despre sine ale unei colectivități și a grupurilor care o compun” (Mironescu, 2015, p. 96).

În România, dictatura lui Ceaușescu a căzut în 1989 grație tocmai unei revoluții, pornind de atunci sarcina de revizuire istorică și de recuperare a memoriei. Același proces s-a desfășurat altfel în Spania, unde dictatura lui Franco căzuse cu paisprezece ani înainte, în 1975, dar recuperarea memoriei războiului civil și a franchismului a început doar din anul 2000, cu apariția Asociației pentru Recuperarea Memoriei Istorice și cu Legea Memoriei Istorice din 2007. De atunci încolo, s-a încercat rezolvarea tăcerii dubioase din jurul atâtor cazuri de tortură și represiune operate de regimul dictatorial, recuperându-se, printre altele, și patrimoniul cultural al învinșilor, pe baza testimonialelor artistice și literare care nu putuseră să apară în timpul regimului franchist.

Totodată, căderea dictaturilor în ambele țări a făcut posibilă apariția unei literaturi abundente de ficțiune istorică, alcătuind un grup eterogen de narațiuni. Sunt opere literare în marea lor majoritate scrise de autori care, după Izquierdo (2013), n-au trăit nemijlocit momentele pe care le descriu, ci care au recurs la mărturii și documente pentru a plasa ficțiunea într-un cadru istoric, rareori fără anacronisme.

Pe lângă acestea, mai există un grup de lucrări care sunt cu adevărat de tip autobiografic, rezultatul unui exercițiu complex de rememorare a propriei experiențe de viață a autorilor și respectiva transformare a acestor conținuturi în urma aplicării

exigențelor lingvistico-literare specifice construcției de ficțiune narativă. Este cazul romanului spaniol *Ardor guerrero* (Avânt războinic), de Antonio Muñoz Molina (n. 1965) și al romanului românesc 1989 de Adrian Buz (n. 1971), publicat în 2014 și premiat la Gala Bun de Tipar din 2015 drept cea mai bună carte de ficțiune a anului. Ambele cazuri abordează un aspect comun regimurilor totalitare ale secolului al XX-lea: serviciul militar obligatoriu, cunoscut ca *armata* în românește și ca *mili* – de la *militar* – în spaniolă.

2. Autori disociați: relații dialectice

În comunicarea de tip literar, memoria este o operație necesară: memoria individuală a autorului acționează în planul creației textului, iar memoria culturală, în planul receptării, astfel încât discursul literar se construiește și se deconstruiește, după cum spune Cohen, urmând „deux opérations inverses: l'une, l'encodage, qui va des choses aux mots; l'autre, le décodage, qui va des mots aux choses.” (Cohen, 1996, p. 33). Inversând procesele care intervin în recepția textului – decodificarea semnului, apropierea conținutului, înțelegerea semnificatului, se pot extrage trei procese de creație a textului literar: 1) experiența trăită ca achiziție de semnificat; 2) acțiunea memoriei ca apropiere de conținuturi și 3) codificarea lingvistică a discursului literar, care construiește ficțiunea narativă.

În opere de autoficțiune, ca romanele lui Muñoz Molina și Buz, operația realizată de memorie în actul creației este cu deosebire puternică, antrenând o dedublare a timpurilor narative în interiorul subiectului narator, creând un „sistema de relaciones que se establece entre el relato de hechos y la descripción del universo del personaje, y entre éste (mundo narrado) y la conciencia expositiva del presente (mundo comentado). El distanciamiento que el yo reflexivo toma respecto al yo que actúa señala la escisión del sujeto, al manifestarse dos conciencias”. (Molero de la Iglesia, 2000, p. 538).

În ambele romane este semnalată explicit distanța temporală care separă timpul faptelor narate și timpul scrierii lor: treisprezece ani sunt între tânărul Muñoz Molina în vârstă de aproape 24 de ani, care urma să înceapă serviciul militar în 1979, și deja cunoscutul scriitor care se așeza la masa de scris într-o cameră din Virginia, Statele Unite ale Americii în 1993; douăzeci și cinci de ani sunt între Adrian Buz cel de 18 ani, care este trimis la Hațeg în 1989, și adultul care termină romanul în 2014.

Această scindare temporală este motivată de înstrăinarea fizică – părul ras, uniformă – și mentală pe care fiecare autor o recunoaște atunci când evocă propria identitate în temporalitatea narațiunii. Buz se dedublează creând un joc discursiv între un eu al scriiturii și un tu al faptelor narate, acesta din urmă preluând controlul discursului în câteva ocazii: „Nu vrei să taci? O să mă descurc. Un an și patru luni? Așa crezi? Că o să te descurci un an și patru luni? Da, așa cred.” (Buz, 2014, p. 21). În *Ardor guerrero* de asemenea sunt constante aluziile la înstrăinare (Molina, 2000, p. 12):

„Me habían despojado de mi nombre, de mi ropa y de mi cara de siempre, y cada mañana, al emprender la travesía sórdida y disciplinaria de las horas del día, cuando me miraba en el espejo del lavabo, tenía que acostumbrarme a la mirada y a

los rasgos de otro, un recluta asustado al que ya le costaba trabajo reconocerse en la memoria de su vida anterior”.

Există o legătură de tip material care unește ambele momente și care joacă rolul de pretext pentru începutul narării la ambii autori: la Buz, e vorba despre o fotografie din vara anului 1989, făcută la terminarea liceului, la Muñoz Molina, e vorba despre livretul militar care, explică el, „*ha sobrevivido a mi desesperante incapacidad de no perderlo todo y de vez en cuando aparece delante de mí sin que yo lo haya buscado*” (Ibidem, p. 13). La fel de recurent ca apariția livretului militar, e visul în care autorul se visează întors în garnizoana militară, vis care-i apare periodic și sub care stă ascunsă memoria individuală: „*el sueño es la prehistoria íntima de cada uno, y que sus imágenes tienen por eso la delicada exactitud y la antigüedad prodigiosa de una criatura o de una planta fósil*”. (Ibidem, p. 18). În același fel, dar într-o direcție contrară, acționează fotografia la Buz, fotografie care „*pare atât de ireală, [...] se mișcă, are viață, pare că vrea să spună ceva [...], încercînd să-și regăsească amintirile*”. (Buz, 2014, p. 7), încât autorul, deja adult, pare că regăsește în privirea lui însuși, fotografiată în 1989, visările asupra unui viitor incert pe care urma să-l trăiască (Ibidem, p. 9):

„Interogația ajunge la mine peste ani, a supraviețuit în această fotografie în care lumina vibrează, țâșnind dintr-un aparat psihic de protecție [...]. Da, visările nu durau mult în anul lui Dumnezeu 1989, pentru că nu prea aveau spre ce să se îndrepte – viitorul nu putea să fie altceva decît umbra mai obosită, mai uzată și mai înfricoșată a prezentului”.

Acestor două timpuri li se adaugă un al treilea, cel momentului lecturii și care se sprijină în acordul extratextual cu receptorul (Molero de la Iglesia, 2000, pp. 540-541), unde intră în joc decorul istorico-contextual al faptelor narate:

CREARE			TEXT	RECEPȚIE		
Realitate	Memorie	Ficțiune		Decodificare	Apropriere	Înțelegere
Timp 1		Timp 2		Timp 3		
(experiență)		(scriere)		(citire)		
Autor (1)		Autor (2)		Cititor		

Fig. 1. Temporalități ale autoficțiunii în cadrul comunicării literare. *Temporalities in autofiction engaging the literary communication.*

Cadrul istoric e fundamental pentru ambele ficțiuni autobiografice. Funcționează ca punte de legătură între realitatea descrisă de autor și cea cunoscută de cititor. Fiecare autor stabilește în momentul scrisului tehnicile prin care se prezintă repere istorice în narațiune. În stilul lui Muñoz Molina, Grigore identifică ceea ce ea numește *estetică a*

fragmentării, prin intermediul căreia „trecutul sau echivalentul său la nivel textual, adică spațiul, se transformă, pe nesimțite, în cuvânt și, în consecință, se diferențiază în suficientă măsură de realitatea faptului brut” (Grigore, 2019, p. 101).

Pentru Hayden White (2005), patru sunt operațiile cognitive pe care mintea umană le execută pentru a conferi sens – a transforma în cuvinte – realității înconjurătoare: metafora, metonimia, sinecdoca și ironia. Aceste patru procedee sunt prezente de-a lungul ambelor narațiuni, în pasaje în care Buz descrie viața din ultimii ani ai regimului de dictatură, pasaje pline de metafore și de ironie: „*Epoca de Aur la apogeul ei – vocea ei nu era un vuiet polifonic de idei iluministe, așa cum îți sugerează, poate, numele, ci pițigăielile agramate, litaniiile absurde ale unei arătări pe care folclorul o numea, șoptind, Piticul, Ceașcă, Pingelică*” (Buz, 2014, p. 9). Recurge la sinecdocă pentru a descompune în noțiuni abstracte semnificația comunismului românesc: „*Deși Comunismul era, în cea mai mare parte a timpului, o noțiune abstractă, făcută din minciunile și exagerările cu care vă hrănea zilnic mintea Partidului-Stat, îi resimțeai din plin aplicațiile: frica, lipsurile, uniformizarea, compromisurile, umilințele*”. (Ibidem, p. 15).

La Muñoz Molina se poate recunoaște o tendință destul de omogenă în folosirea metaforelor plasticizante pentru a face accesibilă valoarea simbolică a serviciului militar obligatoriu înțelegerii cititorului comun, înființând relații între imaginarul armatei și obiectele vieții cotidiene, de obicei introduse prin formulele de tipul *como, cuando, igual que*, („așa cum, ca, atunci, la fel ca”), sau prin prepozițiile *con* sau *de*: „*La mili, según se la oíamos contar a los adultos, era [...] un mundo tan novelesco y ajeno como el del cine, pero con una densa emoción de realidad*”. (Molina, 2000, p. 21). Recurge, de asemenea, la sinecdocă pentru a construi semnificația abstractă a armatei din mici imagini parțiale: „*Los gritos al amanecer, las sogas hiriendo las palmas de las manos, los sacos de aceituna cargados a la espalda, el olor agrio del sudor en la ropa, el aliento a vino y a tabaco, las caras con un gesto de violencia y dolor, la grasa de las máquinas: todo eso era*”. (Ibidem, p. 29).

3. Contextele din interior: ritualurile armatei

Cu o durată de șaisprezece luni la Buz (Buz, 2014, p. 19) și paisprezece la Molina (Molina, 2000, p. 12), serviciul militar obligatoriu se prezintă în ambele romane sub forma unui traseu prin diferitele ritualuri ale antrenamentului. Acestea modifică percepția trecerii timpului, pe măsură ce protagoniștii sunt expuși în mod continuu la situații de frică, plictis sau resemnare.

Protagonistul român, conștient de răul epocii, încearcă să facă față situației cu optimism: „*Răul și urîtul erau dominante în epocă, dar asta nu înseamnă că totul era rău și urît. Sub rău și urît exista viață*”. (Buz, 2014, p. 13). De la sosirea sa la unitate, încearcă și să fugă de realitate ori spre peisajul din jurul său, ori prin rememorarea amintirilor fericite. Totuși, nu întotdeauna reușește: „*deși peisajul spectaculos funcționează terapeutic, nu poate face minuni*” (Ibidem, p. 20). Orice, în afară de optimistă, este atitudinea cu care Molina începe experiența sa în armată: „*los reclutas viajábamos hacia los cuarteles*

en trenes de posguerra, en una paleontología de ferrocarriles, con lentitudes cretácicas, [...] lo peor de todo era ver cómo nos íbamos degradando según transcurría el viaje, cómo se degradaba y se volvía más sucio, más bruto y más enrarecido todo a nuestro alrededor". (Molina, 2000, pp. 50-52).

De la primele momente ale antrenamentului militar, fiecare protagonist începe să învețe argoul care conferă o valoare simbolică fiecărui aspect al vieții cazone. Spre exemplu, la Buz, când protagonistul primește împreună cu uniforma „*un chilot căruia, pentru că nu e genul slip și nu-ți tine socoteala la un loc, i se spune AZP – Aparat de Zăpăcit Pula*.” (Buz, 2014, pp. 23-24). În cazul lui Muñoz Molina, cantinei unității i se spune *Hogar del Soldado* (Molina, 2000, p. 91). În contrast cu cel român, soldatul spaniol este întotdeauna ferm într-un pesimism și o dezamăgire persistentă, la fel de persistentă ca valorile ale recent căzutei dictaturi (Ibidem, pp. 61-62):

„Había que aprenderlo todo y que olvidarlo todo: había que aprender otra geografía, otra Historia, casi un nuevo idioma en el que las palabras habituales significaban cosas desconocidas hasta entonces y en el que a veces se perdía el uso de la misma articulación inteligible; había que familiarizarse con un universo infinitamente detallado de valores y gestos, de signos, de códigos morales, de tareas y ritos que modulaban y cuadraban las horas del día [...]; había que retroceder ideológicamente en el tiempo no sólo hasta los años aún recientes del franquismo, sino mucho más atrás, hasta una arqueología polvorienta del heroísmo y el sacrificio [...]. Había que olvidar los frágiles derechos civiles recién adquiridos y aprender a resignarse de nuevo a la obediencia absoluta”.

În timpul instruirii, ambii protagoniști învață o rigidă doctrină de disciplină, serviciu și ședințe de informare ideologică, pe socoteala propriei identități (Buz, 2014, pp. 51-52):

„E prima mea noapte de serviciu în postul de observare vizuală de pe platoul de sus. [...] După două ore sub acest cer care se scurge prin noi am senzația că nu mai am trup, că plutesc fără repere, suspendat într-un fel de nicăieri pașnic. Un moment ca o lecție care se asimilează în miezul aflat într-o formă de abandon”.

Omogenizarea trupelor în ambele narațiuni este povestită ca o animalizare, fie la Buz: „*Curînd sîntem o turmă de stranii și posace animale ouătoare*” (Ibidem, p. 83, fie la Molina: „*los instructores nos miraban como a un rebaño manso y lamentable*” (Molina, 2000, p. 74). La acesta se adaugă constantele aluzii la răcanii pedepsiți sau „*feriți de «tratamente» speciale din partea veteranilor*” (Buz, 2014, p. 25). De-a lungul ambelor romane, viața militară apare plină de „*automatismos rituales*” (Molina, 2000, p. 93). Prin urmare, nu-i de mirare că protagoniștii își găsesc un refugiu în care să poată să-și păstreze propria identitate, o izolare voluntară pe care Muñoz Molina o găsește în citit (Ibidem, pp. 97-98):

„Me escondía para protegerme, pero también me escondía para disimular mi diferencia, para no señalarme, como habrían dicho mis mayores, empujado por una voluntad no demasiado noble de confundirme con los otros. Algunas tardes me escondía en la biblioteca del campamento, [...] reunía la fuerza moral necesaria

para sobreponerme a la pura estupefacción del agotamiento físico y me pasaba una o dos horas en la biblioteca, y a pesar de su penuria y del frío que empezaba a subir del suelo de cemento la presencia de aquellos pocos libros ya me restituía poco a poco a mí mismo, [...] como un alimento secreto del que nadie me podía privar”.

La rândul său, Buz reușea să evadeze cu un mic manual de engleză cu care trecea timpul, „un manual de limbă engleză despre care am convingerea că îmi va folosi la ceva, dacă voi scăpa vreodată de aici” (Buz, 2014, p. 62), sau în infirmerie, holbându-se la peisaj și rememorându-și amintirile (Ibidem, pp. 27-29):

„În infirmerie [...] câteva zile lenevesc, încercînd să-mi repar moralul cu povestiri umoristice de vacanță. Dar în anul lui Dumnezeu 1989 umorul de abia dacă mai e de găsit în astfel de tipărituri controlate de Partid. [...]. Pentru prima dată de cînd sînt aici se vede tot peisajul. Undeva spre apus e un pisc stîncos, iar înspre răsărit se văd alte culmi de munți îndepărtați, povîrnișuri, păduri. E incredibil cum s-a înseninat deodată și s-a luminat totul în jur, vedem în sfîrșit unde sîntem. [...]. Poate că nu e chiar o gură de rai, dar cam pe-acolo”.

4. Contextele din exterior: spațiul urban

Dincolo de cartografierea ritualurilor armatei, experiența serviciului militar este și o călătorie, o primă întâlnire cu spațiul teritoriului național pentru ambii protagoniști, pe măsură ce ei se deplasează de la o destinație la alta. Spre deosebire de senzația de internare la unitate, deplasarea de la un loc la altul capătă o valoare simbolică foarte puternică, așa cum scoate în evidență Molina: „*La mili era la literatura y la épica, el cine y el turismo de los pobres, la ocasión que les daban de asomarse a la geografía del mundo, de añorar la vida diaria y aprender lecciones de lejanía y desarraigo*”. (Molina, 2000, p. 32).

Pentru protagonistul romanului spaniol, o lungă călătorie cu trenul printr-o mare parte a Spaniei prevestește sosirea la întâia destinație, pornind din Ubeda sa natală până la unitatea din Victoria, la *Centro de Instrucción de Reclutas número 11*. Această călătorie e descrisă de Molina ca o secvență de situri devastatoare, uneori asemănătoare cu „*los grabados más lúgubres de Gustave Doré*” (Ibidem, p. 50), gări părăginite, sau zone deșertice: „*Estábamos cruzando España entera, o por lo menos la España insoportable del 98, el país estepario que tanto les gustaba a aquellos individuos, que lo recorrerían sudando bajo trajes negros con los hombros nevados de caspa, la España de Don Quijote y la del Cid y la de Azorín y Unamuno*” (Ibidem, pp. 52-53). După depunerea jurământului – în spaniolă, *jura de la bandera* –, antrenamentul a continuat la San Sebastián, la *Regimiento de Cazadores de Montaña Sicilia 67*. Vitoria și San Sebastián, amândouă orașe din Țara Bascilor, se prezintă în narațiune ca un scenariu de violență constantă și atacuri teroriste, efectuate de anumite sectoare ale *abertzalismo*, care este numele dat mișcării naționaliste basce. Acest conflict, cunoscut și ca *guerra del norte* (Peña, 2016, p. 607) este în mare contrast cu imaginea orașului natal, „*aparentemente idílica*” (Molina, 2000, p. 35):

„Desde que supe adónde me había destinado mi mala suerte yo compraba cada mañana el periódico o conectaba la radio o el televisor a la hora de las noticias con un agudo presentimiento de alarma y algunas veces de pavor: casi diariamente explotaban bombas y morían asesinados oficiales del ejército, policías y guardias civiles”.

La Buz, protagonistul își realizează antrenamentul prin Hațeg, Bărgan – unde se pregătește pentru depunerea jurământului – și Deveselu. Peste tot este remarcată în mod recurent *„arhitectura standard, clădiri posace, nereușite, aspre”* (Buz, 2014, p. 167). Autorul pune un accent special pe culoarea cenușie, în vreun fel omogenă în toate peisajele până sfârșitul dictaturii (Ibidem, p. 170):

„Nu ninge, e ceață, dar parcă nici ceață nu e. E cenușiu, cred că asta e, totul e cenușiu, iar ceea ce nu e cenușiu e negru. Chiar și verdele uniformelor e ba negru, ba cenușiu. Un cenușiu pe cale să devină negru. Deși se poate măcar în privința uniformelor acest fenomen să nu fie psihologic. Ele sînt pur și simplu jechoase”.

La fel de devastatoare sunt descrierile din Craiova, orașul natal al protagonistului, care se dovedesc a fi imaginea peisagistică pe care o dă autorul dictaturii lui Ceaușescu. Nici Bucureștiul, prin care trece protagonistul în drum spre Craiova, după ce primește permisia, nu se sustrage regulii (Ibidem, p. 143):

„Praful, dar și lumina, lumina asta chioară, penumbra veșnică, du-te la Universitate să te sperii de lumina crepusculară a acestei capitale de țară, treci prin Cișmigiu și ia pe tine acest praf de oameni și de lucruri scrișnind, praf de frică, praf uleios, metafizic, praf, praf pe care îl găsești și în Dristor, cum ieși de la metrou, praf și miros de sudoare și de gunoi stricat – și în Herăstrău? Și! Iar pe Victoriei tot praf, la Romană nu mai zic, la fel”.

Spre deosebire de ceața și praful dictaturii române, protagonistul evocă amintirea unei călătorii recente la Praga, chiar înainte de serviciul militar, în vara lui 1989 (Ibidem, p. 37):

„Asta e o... e o țară comunistă? Întrebarea e retorică și nu-ți permiți să-i dai glas, pentru că de unde veniți voi nu prea se dă glas la astfel de întrebări retorice. [...] Pe bulevardele lungi, la fel de curate și de bine întreținute, podoabele propagandistice ale regimului sînt discrete, în schimb poți vedea reclame comerciale colorate și semne ale unei vieți care poate să respire sub bolovanul ideologic [...]. Țiglele roșii sau cafenii ale clădirilor, fațadele lor colorate și vesele, vopseaua gardurilor, parcurile pline de o vegetație sănătoasă, neprăfuită, florile de pe tarabele florarilor aflate în intersecții, toate vă miră și vă fac să vă învîrțiți lacom ochii în cap. Și uită-te la magazine. Uite unul acolo [...] pantofi [...] și fii atent ce pantofi mișto. Uite-uite, uite [...]. Uită-te și tu cum sînt îmbrăcați oamenii ăia de la semafor”.

După zilele Revoluției, pe care autorul le descrie în mod exhaustiv, de la manifestația din Timișoara, de susținere a pastorului László Tökés, până la moartea dictatorului, se schimbă radical peisajul urban, așa cum se vede la întoarcerea la Craiova (Ibidem, p. 303):

„Da, Craiova arată altfel. Totul e la fel, dar arată altfel. Arată altfel pentru că toate străzile sînt îmbrăcate în afișe și pentru că la fiecare colț de stradă sînt steaguri

cu o gaură în ele, iar această gaură [...] e ceva care îți dă amețeli și te umple de speranță. [...]. Și afișele sînt afișe electorale, afișe ale partidelor politice, sînt afișe pe care scrie mare LIBERTATE. Și oamenii, foarte mulți oameni, par mai mulți decît înainte, fițîindu-se pe străzi, sau stînd la tramvai, sau la autobuz, sau pe terase [...]. Merg pe strada principală și ce văd întrec orice așteptare, întrec imaginația. Parcă visez. Ajung în centru și urc spre Universitate și pe scările Universității sînt studenți care discută, vorbesc aprins, rid. Iar la Universitate sînt și mai multe afișe, tot centrul, pînă dincolo jos la Teatrul Liric, e plin de culoare. [...]. Umblu cu ochii căsați, de parcă vin de pe altă planetă [...]. E foarte multă viață în acest oraș. Și foarte multă culoare și zgomot. E alt oraș”.

Răul și uratul sunt prezente și la Muñoz Molina în descrierile orașelor Vitoria și San Sebastián. Prin alte elemente recurente, ca ploaia, cenușiul și singurătatea, autorul proiectează un peisaj reprezentativ al unei țări care încă nu știe cum să facă pace cu trecutul său. Un portret întunecat și închis, fără nicio legătură cu imaginea tradițională a San Sebastián, deja codificată în literatură „as the materialization of human creativity, freedom, and the ability to map reality according to human desire” (Lewis, 2005). Această ruptură, după cum spune Romero Peña, se datorează statutului de soldat al protagonistului, împreună cu clima în care se desfășoară conflictul *abertzale*, condiții care determină o percepție a spațiului marcată de semnul marginalizării (Peña, 2016, p. 608). Prin urmare, peisajul urban din Vitoria se dovedește a fi un răspuns ostil față de protagonist (Molina, 2000, pp. 117-119):

„Llegábamos a Vitoria en una turba cimarrona, en una chusma mestiza de orígenes y acentos, rapados, renegridos, con nuestras gorras absurdas y nuestros tres cuartos arrugados como harapos, sucios y vulgares [...]. Éramos la encarnación populosa de las peores pesadillas del nacionalismo euskaldun, una invasión de pobres, [...] estábamos ya cansados de dar vueltas por Vitoria, aquella ciudad de cielo gris y mujeres demasiado bien vestidas y con caras severas que a muchos nos producían una timidez exagerada por el miedo al ridículo [...]: el uniforme nos resultaba ahora tan vejatorio como los granos en la cara diez años antes.

La fel se întîmplă cu San Sebastián (Ibidem, pp. 195-198):

San Sebastián tenía como una calma de veraneo antiguo, monárquico y eterno, el veraneo heráldico de los años veinte [...], y uno se paseaba por ella vestido de soldado, con el tres cuartos y la gorra, con los bolsillos y el estómago vacíos, con un desamparo casi de clochard o de inmigrante magrebí. Pero de pronto, [...] San Sebastián cobraba de golpe una grisura hostil de ciudad en estado de sitio, una tristeza de domingos militarizados y lluviosos en los que el silencio de una calle podía ser interrumpido por la trepidación cercana de una bomba, por un disparo que fulminaba a alguien sobre una acera y que se confundía de lejos con el petardeo de un tubo de escape”.

5. Două mărturisiri ale începutului unei epoci

Trecând prin ură, plictis, confuzie, rușine și frică, protagoniștii celor două romane reușesc să termine serviciul militar. Sfârșitul, pentru ambii, înseamnă fericire și uimirea de a fi supraviețuit (Molina, 2000, p. 367) sau senzația pură care se obține prin trecerea dincolo de o poartă (Buz, 2014, pp. 350-352):

„Tu nu vezi poarta aia de-acolo, nu? Eu o văd și noaptea. Pentru că e de aur. Și fac pariu că nici nu o auzi? Scoate un sunet de clopot făcut din miere laminată? Nu? Tu n-o auzi, dar eu o aud. [...]. Poarta libertății noastre. Reține. Peste câteva zile, trecem prin ea, pentru a ne întâlni cu drepturile noastre de cetățeni liberi, cu adevărat liberi. Și nu ieșim prin ea, ci intrăm. Intrăm într-un prezent care e altul decât cel pe care l-am lăsat acolo când am trecut prin ea invers, acum un an. Intrăm nu doar într-un prezent, ci intrăm într-un viitor, băi băiatule [...] viitorul, avem unul. Ți vine să crezi? Uneori mă gândesc la povestea asta și nu-mi vine să cred, mi se pare ireal [...]. Am scăpat de Ceaușescu, de comunism. Revoluția, apoi alegerile [...]. Pur și simplu mă ia amețeala [...]. Și acum mai e un pic și trecem prin Poarta de aur... Poți să înțelegi ce-i dincolo de poarta aia? Paradisul”.

Ambele narațiuni se termină când protagoniștii trec prin poarta care-i duce spre liberare, dar poveștile lor nu se termină acolo, pentru că ei, deveniți adulți, se transformă în autori și scriu, rememorând, la distanță de ani, pentru că, așa cum spune Molina: „Quizás sólo sea posible escribir sobre ciertas cosas cuando ya apenas pueden herirnos y hemos dejado de soñar con ellas, cuando estamos tan lejos, en el espacio y en el tiempo, que casi daría igual que no hubieran sucedido”. (Molina, 2000, p. 20).

Reconstrucția literară a amintirii capătă o funcție individuală pentru că, după Díaz Navarro, ordonează la nivel conștient, în plan textual, experiența unei traume din trecut (Navarro, 2011, p. 261). De asemenea, capătă și o funcție colectivă pentru că oferă o mărturie care ajută la cunoașterea istoriei, la limpezirea unor dinamici sociale ale trecutului care se deduc din experiențele individuale (Cruz, 2013, p. 43). În plus, experiența lecturii constituie totodată o poartă către viitor, pe care cititorul o traversează pentru a cunoaște istoria în infinitatea de nuanțe trecute prin prisma sensibilității umane, istoria imortalizată în cuvinte. Și poate ajunge inclusiv să schimbe istoria, așa cum romanul *Ardor guerrero*, care a avut câteva ediții în același an în care a fost publicat prima oară, a contribuit de o manieră categorică la desființarea serviciului militar obligatoriu în Spania (Peña, 2016, p. 605).

La sfârșitul anului 1989, acum deja treizeci de ani, izbucnea în România Revoluția care avea să aducă sfârșitul dictaturii lui Ceaușescu, una dintre ultimele dictaturi din Europa. Multă vreme după aceea, la sfârșitul lunii octombrie a anului 2019, erau exhumate resturile lui Franco din Valle de los Caídos, un mausoleu monumental unde dictatorul a rămas îngropat vreme de mai bine de patruzeci de ani. Pentru Spania, ca și pentru România, amintirea serviciului militar obligatoriu, și implicit a dictaturilor respective, continuă să fie o chestiune recentă, foarte vie, o rană care încă nu s-a vindecat, inclusiv pentru cei care au trăit acea perioadă. Mai ales pentru ei, lectura unor mărturii ca acestea semnate de Molina sau de Buz reprezintă cea mai bună metodă de a se asigura că cicatricea va fi una a vindecării, și nu a uitării.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Assman, J., 1995, „Collective Memory and Cultural identity” (John Czaplicka trad.), *New German Critique*, 65, pp. 125-133.
- Buz, A., 2014, 1989, Polirom, București.
- Cohen, J., 1966, *Structure du langage poétique*, Champs-Flammarion, Paris.
- Díaz Navarro, E.J., 2011, „Semblanza y bibliografía de Antonio Muñoz Molina”, in *Castilla: Estudios de Literatura*, 2, pp. 353-407.
- Grigore, R., 2019, „Memorie, ficțiune și realitate în romanele lui Antonio Muñoz Molina”, *Saeculum*, vol. 47, 1, pp. 97-105.
- Izquierdo, J.M., 2013, „La narrativa del nieto derrotado. Últimas novelas sobre la Guerra civil española”, in José María Izquierdo *et alii* (ed.), *Un ciclo con la reforma educativa «Kunnskapsløftet». ¿Nuevas perspectivas para el español?: Actas del IV Congreso nacional de ANPE-Norge (Kristiansand, 19 al 21 de septiembre de 2012)*, Madrid, Biblioteca virtual redELE, on-line.
- Lewis, T., 2005, „España ‘fuera de sí’: Representing San Sebastián in Antonio Muñoz Molina’s *El invierno en Lisboa* y *Ardor guerrero*”, in Brad Epps & Luis Fernández Cifuentes (ed.), *Spain Beyond Spain: Modernity Literary History, and National Identity*, Cranbury, Associated University Press, pp. 331-359.
- Malaver Cruz, N., 2013, „La literatura de la memoria”, in *Hallazgos. Revista de investigaciones*, 20, pp. 35-47.
- Mironescu, A., 2015, „Literatura ca memorie culturală: romanul românesc în postcomunism”, in *Philologica Jassyensia*, anul XI, nr. 2, pp. 93-101.
- Molero De La Iglesia, A., 2000, „Autoficción y enunciación autobiográfica”, in *Signa: revista de la Asociación Española de Semiótica*, 9, pp. 531-551.
- Muñoz Molina, A. (2000) *Ardor guerrero. Una memoria militar*, Madrid, Suma de Letras.
- Romero Peña, A., 2016, „La transición cuartelaria: violencia y memoria”, in *Ardor guerrero*, de Antonio Muñoz Molina, in Asociación Española de Historia Militar (coord.), *Actas del II Congreso Internacional de Historia Militar (Logroño, del 27 al 29 de mayo de 2015)*, Logroño, Ministerio de Defensa & Secretaría General Técnica, pp. 1195-1223.
- Solé, I., 1992, *Estrategias de lectura*, Graó, Barcelona.
- White, H., 2005, *Metahistoria. La imaginación histórica en la Europa del siglo XIX* (Stella Mastrangelo trad.), Fondo de Cultura Económica, Mexico.

MIȘCĂRI PREMERGĂTOARE REVOLUȚIEI DIN DECEMBRIE 1989

Magdalena CHITILĂ¹

Cuvinte-cheie: revoluție; deținuți politici; disidență; 1989; regimul comunist.

Keywords: revolution; political prisoners; dissidence; 1989; communist regime.

Rezumat: Anul 1989 marca o schimbare fundamentală în istoria Europei – căderea pe rând a regimurilor comuniste, ceea ce a dus la schimbări majore. România reușea și ea acest lucru trecând prin violență și moarte. Dorința căderii regimului comunist era sentimentul cenzurat cel mai mult de populația României. Un sentiment unic, accelerat de durere și aproape uniform. Dar, înaintea datei de 21 decembrie 1989 în București, au fost deținuți politici încarcerați în timpul comunismului, luptătorii din rezistența comunistă, Brașov (noiembrie 1987), Valea Jiului – Lupeni (august 1977), Timișoara (începând din 16 decembrie 1989), și toți cei care s-au înscris prin gesturile și lupta lor împotriva regimului comunist. Represiunile împotriva lor au fost unele din cele mai dure, mulți luptători ridicați împotriva regimului comunist plătind cu viața. Orice gest și cuvânt al acestora a fost reprimat dur, lăsând despre cei în viață, sau cei ce nu mai sunt, istorii multe, încă nescrise ale suferințelor prin care au trecut.

Abstract: The year 1989 marked a fundamental change in the history of Europe – the gradual fall of the communist regimes that led to major changes. Romania achieved this too, by going through violence and death. The wish that the communist regime fall was the feeling most censored by the population of Romania. A unique feeling accelerated by pain and almost uniform. But before December 21, 1989 in Bucharest, there were the political prisoners incarcerated during communism, the fighters of the communist resistance in Brașov (November 1987), on the Jiu Valley, in Lupeni (August 1977), in Timișoara (starting December 16, 1989), and all those who resisted the communist system through their gestures and their fight. The oppressions against them were among the harshest, and many fighters who raised against the communist regime paid it with their lives. Every gesture and word have been harshly suppressed, leaving many unwritten stories about the sufferings of the survivors or those who are gone.

Anul 1948 marca pentru România începutul unei etape lungi de timp în care puterea regimului comunist cuprindea direct și indirect spațiul, timpul, activitățile publice și domestice, viața de zi cu zi, parte din gândurile oamenilor, alimenta sentimentul de frică, naștea furie, controla și dirija aproape tot, într-o confruntare tenace, nefavorabilă sub nicio

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: magdalena.dorojan@gmail.com.

formă celor ce se opuneau puterii totalitare instalate. Pornind de la desființarea partidelor politice și continuând cu arestarea, lichidarea, deportarea, înmormântarea, și munca forțată pentru toți cei ce au făcut parte din vechile partide politice, și nu numai a lor. Toți cei care se opuneau regimului proaspăt instalat după 1948 deveneau victime. Numărul acestor victime este foarte mare, suferințele lor sunt fără măsură, iar sechelele celor care au reușit să iasă din acest infern, aproape de nevindecat. La acestea se adaugă și o istorie grea, a unor oameni care au suferit torturi fizice și psihice încă neexplicate și neexprimate pe deplin.

Ce a însemnat regimul comunist în spațiul românesc? Suspinele țăranilor români după pământul lor pierdut prin colectivizare, singura lor sursă de venit, durerea celor ce și-au pierdut proprietățile prin naționalizare, imensul spațiu gol format prin pierderea elitelor, a celor ce s-au ridicat împotriva comuniștilor și au suferit repercusiuni – nu doar ei, ci și cei ce au fost în jurul lor și alături de ei, pierderea valorilor în întreg spațiul prin impunerea unei doctrine ce avea în centru Partidul Comunist, iar ceva mai târziu, cultul personalității (început în perioada când la conducerea Republicii Populare Române se afla Gheorghe Gheorghiu-Dej, și adânc implementat de Nicolae Ceaușescu – conducătorul Republicii Socialiste România), industrializarea forțată ce a dus la crearea unei mase noi de muncă, cea a muncitorilor, într-un procent superior și nevalid într-un sistem economic dirijat; urbanizarea forțată și demolările perioadei Ceaușescu sunt o altă cauză a nemulțumirii populației, politica anticreștină este bine cunoscută și ea, la care se adaugă prezența vizibilă a securității peste tot și în toate, creând astfel o stare de confuzie, de teroare psihologică și sentimentul că tot timpul ești urmărit.

Reprimările din perioada de început a impunerii comunismului, și în special cele din anii '50-'52 au fost unul din cele mai dureroase aspecte, iar închisoarea politică a dizidenților români, cel mai crunt experiment pe timp de pace. Fără a egala durerea deținuților politici, se adaugă, în special în anii '80, lipsa alimentelor, lipsa medicamentelor, lipsa căldurii în locuințe, sporul demografic impus (după anul 1966) și lista ar putea continua. Murmurul oamenilor se auzea șoptit, mocnit, uneori mai tare, dar de cele mai multe ori încet foarte încet – marea majoritate a populației dorea ca acest *regim dictatorial* să se încheie, iar sentimentul libertății simțit în decembrie 1989, în momentul când *cuplul dictatorial* nu a mai existat, a fost unic, posibil nerepetabil în viața celor prezenți în acel timp acolo. Perioada de după 1989 este o altă etapă a spațiului românesc, încrâncenată și ea, neînțeleasă sau reînțeleasă după o altă etapă istorică.

„Pe 20 martie 1965, Scânteia anunța pe prima pagină vestea încetării din viață a liderului Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.), Gheorghe Gheorghiu-Dej, precum și măsurile inițiate de conducerea superioară de partid pentru organizarea și desfășurarea funeraliilor sale” (Bosomitu, Burcea, 2012, p. 223). Se încheia astfel o etapă, urmată de o alta, cea a lui Nicolae Ceaușescu, în cadrul acestui *regim comunist* impus în România. Anii de început ai lui Nicolae Ceaușescu la conducerea țării și, respectiv, a Partidului Comunist Român s-au remarcat prin așa-numita „destindere”, iar momentul în care Ceaușescu a condamnat public, în anul 1968, invazia Cehoslovaciei de către trupele statelor membre

ale Pactului de la Varșovia a atras după sine deschiderea porților României, pentru o clipă, spre Vest și tot ceea ce înseamnă Occident.

Însă situația nu avea să rămână astfel. Anii '70 vor aduce o izolare și mai puternică, iar regimul dictatorial va continua. Nicolae Ceaușescu a găsit mai multe soluții pentru ca puterea sa să devină absolută. „Unul din principalele instrumente folosite de către Nicolae Ceaușescu pentru consolidarea puterii sale a fost «principiul rotației cadrelor» formulat în aprilie 1972 în cadrul unei Plenare a C.C. al P.C.R. Referindu-se la acest important aspect din politica internă a lui Nicolae Ceaușescu, istoricul Adam Burakowski consemna faptul că «principiul rotației cadrelor cobora simțitor poziția activiștilor din eșalonul superior, care astfel nu mai apucau să-și formeze o echipă proprie în domeniul lor, deveniți astfel total dependenți de vârful puterii, adică de facto de Ceaușescu» astfel încât «rotația cadrelor făcea imposibilă (sau măcar mult mai dificil) apariția vreunui grup de activiști de partid care să intre în opoziție cu conducătorul»”. (Corneanu, 2014, p. 263).

Un alt factor în consolidarea puterii președintelui comunist este prezența Elenei Ceaușescu în viața politică internă a României. Ea avea să reprezinte începutul unui șir de decizii cu consecințe nefaste asupra relațiilor din Partid și a raporturilor dintre Nicolae Ceaușescu și restul activului de partid și de stat. Pe 21 iulie 1972, Elena Ceaușescu va deveni membră C.C. al P.C.R., membră C.P.Ex. al C.C. al P.C.R. începând din 19 iunie 1973 până la 28 noiembrie 1974, și, mai apoi, membră a C.P.Ex. al C.C. al P.C.R. (28 noiembrie - 22 decembrie 1989). Începând din 3 noiembrie 1976 va prelua conducerea Comisiei pentru Cadrele de Partid și de Stat de pe lângă C.C. al P.C.R., urmată de preluarea, din 8 iunie 1979, a conducerii Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie. Pe 26 ianuarie 1977, Elena Ceaușescu va deveni membră a Biroului Permanent al C.P.Ex. al C.C. al P.C.R. și va rămâne în această postură până pe 22 decembrie 1989, precum și în funcția de prim-viceprim-ministru al Guvernului din 1 aprilie 1980” (Ibidem, pp. 290-291). „Potrivit opiniei consensuale a martorilor epocii, soția dictatorului era o persoană de o îngustime spirituală ieșită din comun, chinuită de un profund complex de inferioritate și de o sete de putere pe măsură. Era dezagreabilă cu cei din jur, îi plăcea să facă intrigi și să-i umilească pe ceilalți. Stenogramele ședințelor C.P.Ex. sau ale altor organe ale puterii confirmă această teză – intervențiile Elenei aveau toate trăsăturile negative care i-au fost reproșate”. (Ibidem, p. 291).

Refugiul românilor, în acest context, aproape că nu exista; o mică parte încerca să fugă în Occident (cei prinși, însă, erau închiși și treceau prin anchete), se asculta aproape în fiecare casă *Radio Europa Liberă* - de acolo știrile reușeau să alimenteze, prin adevărul spus, pentru încă o perioadă, o liniște aparentă. Semnatarii scrisorilor trimise spre acest post de radio erau de multe ori arestați, foarte puțini reușind să scape, dar scrisorile lor spuneau adevărul referitor la acest regim dictatorial, la lipsurile din ce în ce mai mari și la situația grea în care trăiau zi de zi românii. Câțiva actori sau soliști reușeau să strecoare, în anumite conjuncturi, în piese de teatru, în cântece sau texte de teatru de revistă, câteva aspecte legate de lipsuri, sau strigau „Jos comunismul!” (într-o conjunctură anume și

ajutați de textul piesei); în general oamenii din sală amuțeau și se uitau în jur, să vadă cine îi urmărește (cel mai probabil, din cauza profesiei lor, repercusiunile asupra artiștilor nu au existat, sau nu au fost relatate). Așteptând în întuneric, un întuneric datorat atât lipsei de informație, cât și momentelor frecvente când curentul electric era întrerupt, locuitorii spațiului românesc trebuiau să se „descurce” între cozile interminabile la produsele alimentare sau produse de igienă curentă, pentru a procura un medicament, sau pentru aproape orice lucru dorit – ofertele fiind minime pentru majoritatea produselor necesare traiului zilnic. Copiii, înregimentați încă de la grădiniță, unde trebuiau să devină „șoimi ai patriei”, la școală „pionieri” și „U.T.C.-iști”, iar apoi membri de partid, erau folosiți încă de la cea mai mică vârstă pentru propaganda Partidului Comunist. O viață grea, monotona, cuprinsă de frig, frică și spaime, începea să se așeze din ce în ce mai mult. În acest context au existat câteva mișcări ample ale populației (mineri, muncitori, și nu numai); astfel revoltele de la Lupeni și Brașov au mai adus o mică speranță. Lucrurile încep să se precipite, însă, în anul 1989, deși luptători solitari împotriva regimului comunist au existat pe tot parcursul acestui regim dictatorial, mulți dintre ei plătind cu viața (de exemplu, cazul Gheorghe Ursu).

„La 16 septembrie 1972, Nicolae Ceaușescu va avea o primă confruntare cu minerii din Valea Jiului care se plângeau că sunt suprasolicitați în muncă și au probleme în aprovizionarea cu produse alimentare. Pe 22 septembrie 1972, România Liberă a publicat un articol în care se promiteau măsuri pentru rezolvarea problemelor invocate de mineri în dialogul cu Nicolae Ceaușescu”. (Ibidem, p. 265).

Însă confruntarea anului 1977 cu minerii din Valea Jiului va atinge alte cote. Pe baza mărturiilor și documentelor, se poate stabili desfășurarea grevei de la Lupeni din perioada 2-3 august 1977, chiar dacă nemulțumirile existau deja anterior. În după amiaza zilei de 3 august, greva va înceta, dar nu și protestele minerilor. Unul dintre motivele ce au determinat greva l-a constituit încercarea activiștilor de partid și conducerii minelor de a-i convinge pe mineri să renunțe la trecerea la programul de lucru de 6 ore, pentru a rămâne la cel de 8 ore.

Legea nr. 3/1977, privind pensiile de asigurări sociale de stat și asistență socială, fusese altă scânteie care, încă din iulie 1977, aprinsese nemulțumirile minerilor Văii Jiului. Din momentul publicării legii în Monitorul Oficial (iulie), pensionarii iau cu asalt birourile minelor, cerând lămuriri. Această nouă lege prevedea la art. 25 alin. (5) următoarele: „Pensia pentru invaliditate de gradul III împreună cu retribuiția primită pentru munca depusă nu pot depăși 70% din retribuiția avută la data stabilirii gradului de invaliditate.” (anterior emiterii acestei legi, în urma invalidității de gradul III, unii minerii care își pierduseră parțial capacitatea de muncă lucrau în continuare în mină cu jumătate de normă, fiind repartizați, după caz, la munci mai ușoare. Astfel, venitul lor se constituia din pensia de invaliditate de gradul III și salariul cuvenit pentru o jumătate de normă prestată).

„Un alt motiv al supărării ortacilor a fost și creșterea vârstei de pensionare pentru muncitorii cuprinși în grupa I (din care făceau parte și minerii) de la 50 la 52 de ani” (Boboc, Barbu, 2007, p. 15).

În Valea Jiului, Nicolae Ceaușescu vine la solicitarea minerilor – chemat de Ilie Verdeț. În zonă, însă, se desfășoară forțe uriașe ale Securității și Miliției, se va „trece la izolarea informațională a Văii Jiului: prin măsuri specifice, vor fi prevenite difuzările de știri denaturate din Valea Jiului către celelalte localități din țară sau peste graniță, cu privire la evenimentele din 2-3 august a.c. Securitatea interceptează toate scrisorile care ies din Valea Jiului” (Ibidem, p. 9). În timpul protestelor și al vizitei președintelui țării, în ciuda măsurilor, acesta rămâne fără pază, va fi extrem de tensionat și va promite multe schimbări, dintre care o parte se vor materializa, altele nu. „Ceaușescu a spus la grevă: «Să se facă o cantină chiar aicea!» și a arătat cu mâna în față și acolo s-a făcut. Că mai spusese: «O să vin să inaugurem cantina». Și a venit în toamnă, prin noiembrie parcă, la inaugurarea cantinei. A venit cu Elena, dar nu a lăsat-o să vorbească, tot îi dădea peste mână. Au fost și mineri, care spuneau că mâncarea este bună” (Boboc, 2012, p. 21). În schimb cuvintele spuse de Ceaușescu în timpul grevei „Eu vă promit că nimeni n-o să pățească nimic” (Ibidem, p. 20) nu au fost respectate niciun moment.

Revenind la grevă, minerii au reușit atunci să se organizeze și au elaborat un program de revendicări; au existat două programe – unul olograf și celălalt dactilografiat, ambele conțineau mai multe puncte și au fost realizate în noaptea grevei, pe 3 august, reprezentând două documente esențiale pentru înțelegerea adevăratelor motive ce au dus la declanșarea grevei (la aceste două variante se mai adaugă una cu 23 de puncte, aceea a lui Constantin Dobre).

„Imediat după grevă, au fost verificați la Evidența operativă toți angajații de la întreprinderile și unitățile aparținătoare Centralei Cărbunelui Petroșani.

Pe baza indicațiilor date de brigada C.C. al P.C.R., circa 200 (alte surse menționează 241) de angajați, din primele rânduri ale greviștilor, sunt scoși din Valea Jiului și au avut interdicție în a se mai întoarce, fiind considerați instigatori sociali.

Au fost puși în discuția colectivelor de muncă aproape toți conducătorii greviștilor, cărora li s-a administrat probe de vinovăție. Șase greviști au fost internați sau amenințați cu internarea la Spitalul de neuropsihiatrie de la Zam.

În septembrie, 15 greviști au fost judecați și condamnați la muncă corecțională” (Boboc, Barbu, 2007, p. 9).

Următoarea confruntare anticomunistă s-a desfășurat pe 15 noiembrie 1987 „În România, la Brașov muncitorii de la Uzinele de camioane Steagul Roșu se revoltă, manifestează pe străzi și scandează Jos cu dictatura!, Vrem pâine!, Jos Ceaușescu! etc., cântă Deșteaptă-te Române! Și iau cu asalt sediile Primăriei și Județenei de partid. Forțele de ordine intervin și arestează o parte dintre manifestanți și conducători. De această dată, evenimentele au un larg ecou internațional [...], în pofida încercărilor Puterii de a le «camufla»”. (Duțu, 2006, p. 62).

Nemulțumirile ce au declanșat revolta aveau în spate ani de lipsuri și frustrări; la acestea s-a adăugat vestea că salariile aveau să fie, pentru a treia oară consecutiv, reduse cu circa 30%, iar totul a izbucnit spontan.

Revolta a pornit în secția 440 a Uzinelor, în noaptea de sâmbătă spre duminică și a fost întărită de amenințările conducerii privind trimiterea nemulțumiților la lucru în mină, în Valea Jiului; amestecul de promisiuni și amenințări a creat unda de șoc. Manifestanții au hotărât, către orele 11,00 să pornească spre oraș „pe traseul Strada Poienelor – Calea București și Bulevardul Lenin – spre județeană P.C.R.” (Roncea, Bukovski, Palas, 2007, p. 240). Manifestanții s-au deplasat pe jos spre Comitetul Județean de Partid, s-au strigat lozinci precum „Vrem pâine și căldură!”, „Vrem salarii!” Când au ajuns în fața Spitalului Județean au început să cânte *Deșteaptă-te române!*, îndemnându-i și pe ceilalți trecători să li se alăture; puțini însă au venit în rândurile lor. S-a strigat pentru prima dată aici „Jos Ceaușescu!”. După ce au intrat în Comitetul Județean de Partid supărarea lor a fost amplificată de o masă de protocol bine aprovizionată, ce se afla într-o încăpere, în timp ce lor nu le erau accesibile aceste produse; furia a fost mare, s-au aruncat portretele lui Ceaușescu și s-au incendiat. Este momentul când forțele de ordine intervin, iar, până la orele 13.30, manifestanții au fost împrăștiați.

„Prin Sentința penală nr. 2.823 din decembrie 1987 dată de Judecătoria Brașov, 61 de muncitori au fost condamnați pentru ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice, cu pedepse cuprinse între șase luni și trei ani și li s-a desfăcut contractul de muncă de la Uzinele din Brașov, în baza art. 130, pe motiv de indisciplină. Din cei condamnați, 28 au fost obligați la muncă corecțională în alte întreprinderi socialiste, unde vor desfășura activități productive, iar restul au fost condamnați cu suspendare. În general, cei condamnați au fost deportați în județele de origine (33 de persoane), cei din Brașov (19 persoane) și alți nouă în alte județe ale țării, reîncadrați în muncă și «dați în supravegherea colectivelor de muncă pentru a se asigura reeducarea». Alte 21 de persoane au fost anchetate, dar puse în libertate: cinci elevi (exmatriculați, apoi reînmatriculați), nouă muncitori (avertizați și reprimiți la Întreprinderea de Autocamioane din Brașov), șapte persoane trimise în localitățile de origine”. (Ibidem, p. 258).

Revolta de la Brașov are statut de luptă împotriva regimului comunist aflat la putere, iar mișcarea de la Lupeni are un statut social (protestatarii l-au chemat în mijlocul lor pe Nicolae Ceaușescu). Însă procesele intentate în ambele cazuri celor ce s-au revoltat indică spre infracțiuni de drept comun, iar metodele de anchetare amintesc de cele ale anilor '50. Deși minerii nu se ridicau împotriva regimului, ei sunt interogați exact ca și când ar fi avut acest scop. În cazul Brașov este evident acest lucru. În anchetele manifestanților din Brașov se remarcă: exercitarea presiunilor fizice și psihice pentru determinarea recunoașterii participării la revoltă, introducerea unui informator în camera de detenție, realizarea unei breșe între învinuiți, declarațiile dictate sau redactate de anchetatori și semnate de inculpați – conținutul lor trebuind să reliefeze caracterul „*juliganic*” al manifestației, prin pagubele pe care le-a produs –, nu existau contraziceri în declarațiile inculpaților, totul semăna izbitor cu procesele fabricate în anii 1948-1965.

Majoritatea dosarelor celor inculpați la Brașov au fost finalizate prin influențare pozitivă, în a doua jumătate a anului 1988. Prin această influențare, fostul anchetat

trebuia să înțeleagă că trebuie să se integreze în colectiv și să renunțe la comemorarea evenimentelor de la Brașov, întrucât aceasta ar putea să-i dăuneze. Dacă acest lucru nu funcționa, mai exista și *avertizarea*. Au existat și dosare închise abia în anul 1990.

În rândul opozanților solitari împotriva regimului comunist sunt multe nume de scris, iar lupta lor a început să fie consemnată în istorie.

Cazul Doinea Cornea: legat de evenimentele din Brașov, în noaptea de 18-19 noiembrie 1989, pe unele străzi din orașul Cluj au apărut zeci de bilete pe care era scris textul *Solidarizare cu muncitorii brașoveni*. Manifestele răspândite de aceasta, alături de fiul său Leontin Iuhasz, au atras asupra ei o anchetă în care ea și-a recunoscut acțiunea, încercând pentru început să-și protejeze fiul. Doina Cornea era în vizorul Securității de mai mulți ani, datorită scrisorilor sale difuzate la postul de Radio Europa Liberă (numele său a fost deconspirat din greșeală, de către postul de radio sus-menționat, ai cărui angajați au crezut că este un pseudonim și l-au citit pe post; de aici a fost doar un pas mic spre condamnarea ei de către regimul comunist). În data de 15 noiembrie 1989, aceasta refuzase să se prezinte la alegerile locale desfășurate în acea zi pe teritoriul României – în această situație a trebuit se prezinte în scris motivele refuzului. Deși avea o constituție fizică extrem de fragilă, Doinea Cornea va fi unul dintre cei mai puternici disidenți ai epocii Ceaușescu.

Liviu Cornel Babeș (maistru electrician la Trustul de Prefabricate Brașov, pictor și sculptor amator) a trecut la un gest extrem – el își va da foc pe Pârția Bradu, din Poiana Brașov, pe 2 martie 1989: „avea cu el un carton pe care scrisese «Stop Mörder! Brasov = Auschwitz» (Opriți crima! Brașov = Auschwitz)” (Corneanu, 2014, p. 289). Era indignat și nu mai putea suporta regimul Ceaușescu. El va muri după două ore la spital, păzit de Securitate. A fost considerat un „Jan Palach” al României.

După câteva ore de la tragedie, *Radio România Liberă* anunța sacrificiul său. Doi turiști scoțieni care se aflau în acel moment pe pârție (Douglas Wallace și George Melvin) au făcut public evenimentul în mass-media internațională. În aprilie 1989, ziarul *The Free Romanian*, condus de Ion Rațiu, va publica povestea sinuciderii lui Liviu Cornel Babeș.

Legat de cunoscutul scriitor Mircea Dinescu „fostul corespondent al agenției TASS rememorează vizita pe care poetul [...] o va face la Moscova, în toamna lui 1987, la inițiativa Uniunii Scriitorilor din U.R.S.S. Cu acest prilej îi va lua un amplu interviu, care va fi publicat în *Inostranaia Literatura*. În interviul intitulat *Zvonuri despre primăvară m-au adus la Moscova*, Mircea Dinescu a criticat în mod deschis situația din România și a apreciat *perestroika* sovietică. Pe undele Radio Libertatea avea să-i parvină jurnalistului Nikolai Morozov, câteva luni mai târziu, informația că Mircea Dinescu a fost concediat și a primit arest la domiciliu în urma interviului acordat ziarului francez *Libération*” (Ibidem, p. 469). „Interviul pentru *Libération* (a fost) trimis la Paris prin intermediul ambasadorului olandez Coen F. Stork” (Ibidem, p. 367). El va fi publicat pe 17 martie 1989 și reprezintă condamnarea regimului Ceaușescu de către poet.

Aflat la București, în toamna anului 1989, jurnalistul Nikolai Morozov va încerca să ia legătura cu poetul Mircea Dinescu „Într-o seară ploioasă de octombrie am pornit

spre casa lui Dinescu. Ajungând la casa poetului căzut în dizgrație, cu pași siguri am intrat în curte și am pus mâna pe clanța ușii de la intrare. În acest moment dintr-o «Dacie» parcată vizavi a sărit ca ars un bărbat cu mustață, strigând disperat spre mine. După o scurtă chibzuială m-am întors la poartă. «Mustăciosul» mi-a cerut actele și după ce a pus mâna pe pașaport s-a îndreptat cu documentul spre mașină. [...]. Pașaportul mi-a fost înapoiat, iar «sportivul» s-a așezat în fața porții. «Nu aveți voie să intrați», a anunțat el. «Da? E interzis în general sau aș putea încerca peste câte zile?», m-am interesat eu. «Încercați», a răspuns diplomatic «sportivul». «Să știți că am venit aici nu ca să vorbesc cu dumneavoastră, mai bine spuneți serios: merită să mai vin?», «Bineînțeles. Aveți numărul lui de telefon?». Eu enervându-mă: «Lăsați asta, am telefonat, telefonul e închis». El (zâmbind): «Atunci, probabil că nu mai are rost să mai veniți aici o perioadă mai prelungită [...]». Eu: «Măcar pot să transmit un souvenir, o bucată de pâine neagră, pe care am adus-o de la Moscova?». El: «Desigur, nicio problemă, puneți-o aici pe gard, iar când copiii ies la plimbare, o iau». Eu: «Pot să las și un bilet, ca să înțeleagă de la cine e pâinea». El: «Bineînțeles, vă rog.» [...]. După revoluția din decembrie, l-am întrebat pe Dinescu dacă a primit pachetul adus de la Moscova. Bineînțeles că nici nu a aflat de vizita mea. Consemnează Nikolai Morozov, corresponsentul agenției TASS la București în 1989, cu referire la încercarea de a-l vizita pe poetul Mircea Dinescu” (Ibidem, p. 368).

Prin *Scrisoarea celor șase*, confruntarea cu Nicolae Ceaușescu a venit din interiorul partidului. Semnatarii scrisorii sunt: Gheorghe Apostol (cel care a avut inițiativa), Alexandru Bărlădeanu, Corneliu Mănescu, Grigore Răceanu, Constantin Părvulescu și Silviu Brucan. *Scrisoarea celor șase* a fost difuzată în premieră de către *BBC World Service* și, după aceea, de către *Radio Vocea Americii* și *Radio Europa Liberă* în cursul zilei de 11 martie 1989.

Christian Mititelu, directorul secției române a BBC mărturisea: „Pentru noi a fost un mic triumf. Ne-am bucurat ca am fost primii care au difuzat-o. Scrisoarea a sosit prin curier, la poartă după ora 4 p.m. Am pregătit imediat un rezumat al ei. Rămânea problema confirmării autorilor și telefonul lui Misha Glenny a avut acest scop precis”. (Ibidem, p. 332). Misha Glenny a sunat în România, unde a vorbit cu Silviu Brucan care a confirmat semnarea scrisorii.

Însă până a ajunge la forma finală, redactarea scrisorii parcurge mai multe etape.

Discuțiile premergătoare întocmirii scrisorii au avut loc în cadrul întâlnirilor din Parcul Herăstrău (după mărturisirile semnatarilor). Textul final a fost realizat de Silviu Brucan sub coordonarea lui Apostol. După trimiterea scrisorii, toți semnatarii au fost anchetați și au primit domiciliu forțat, chiar dacă erau bătrâni și foști membri importanți ai Partidului Comunist.

Legat de aceasta scrisoare, Vladimir Tismăneanu preciza: „Documentul reprezintă atât o condamnare severă a politicilor dezastruoase ale lui Ceaușescu, cât și o platformă politică alternativă. [...]. Semnatarii îl acuzau pe Ceaușescu de a fi discreditat imaginea socialismului. Evitând remarcile inutile de ofensatoare referitoare la cultul personalității și la monopolizarea puterii politice de clanul prezidențial, ei cereau stabilirea unui stat

socialist de drept bazat pe stricta observație a prevederilor constituționale. Cei șase considerau campania de sistematizare a satelor drept o insultă la adresa tuturor cetățenilor români și deplâneau alarmanta izolare a țării lor atât în Est, cât și în Vest. Semnificativ, scrisoarea nu pomenea nimic despre chestiuni legate de luptele din interiorul partidului și se concentra spre a cere respectarea drepturilor fundamentale ale omului. Nu putem să uităm, totuși, că trimițând această scrisoare peste hotare cei șase veterani au încălcat crucialul tabu leninist conform căruia problemele partidului trebuie discutate doar în interiorul partidului, dar oricum în România nu exista viață de partid. Se pare că autorii au ales din disperare această soluție periculoasă. Grupul a ajuns la concluzia că mofturile și capriciile lui Ceaușescu pun în pericol supraviețuirea culturală și biologică a națiunii române”. (Ibidem, p. 360).

Tot din rândul celor ce au făcut parte din Partidul Comunist și au deținut un rol de conducere se desprinde Dumitru Mazilu. El este cel care reușește, prin gestul său, să bulverseze conducerea de partid și de stat a României aceluși timp, prin redactarea unui raport la 10 iunie 1989, privind drepturile omului în lume, precum și în România Socialistă.

Dumitru Mazilu a avut o carieră interesantă: „profesor la Academia de Studii Social-Politice Ștefan Gheorghiu, director al Școlii de Ofițeri nr. 1 a Ministerului de Interne de la Băneasa, director științific al Institutului de Științe Politice și președinte al unei subcomisii de pe lângă C.C. al P.C.R. care ancheta ilegalitățile guvernării lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Consilier Diplomatic în M.A.E., din 1975 a devenit Raportor O.N.U. privind Drepturile Omului și Tineretului, fiind ales prin consens în această funcție de către Subcomisia Națiunilor Unite pentru Prevenirea Discriminărilor și Protecția Minorităților. Raportul redactat pe 10 iulie 1989 privind drepturile omului în lume, precum și în România socialistă, avea să stârnească furia lui Nicolae Ceaușescu, precum și riposta dură a M.A.E. și a Securității”. (Ibidem, p. 319). Raportul a fost publicat, la 18 august 1989, de Subcomisia Națiunilor Unite pentru Prevenirea Discriminărilor și Protecția Minorităților în anexa acestui raport, diplomatul român de atunci, Dumitru Mazilu trata situația din Republica Socialistă România

Puțin mai târziu, Dumitru Mazilu va fi împiedicat să călătorească la Geneva, la Subcomisia O.N.U., i se va retrage pașaportul, va fi concediat din M.A.E., pensionat și plasat sub arest la domiciliu. S-a aflat în această situație până în decembrie 1989, când Revoluția Română izbucnește și în București.

Gestul de opoziție al lui Dumitru Mazilu față de Nicolae Ceaușescu a creat o mare emoție și o fierbere printre specialiștii în drepturile omului. Paul Lewis scria în *The New York Times*, în 30 august 1989, următoarele: „Un denunț împotriva liderului comunist român, Nicolae Ceaușescu, adus pe ascuns de la București de un fost oficial român, provoacă mare agitație între specialiștii în drepturile omului. Raportul întocmit de Dumitru Mazilu, fost membru al Consiliului Securității Statului, deținând în trecut mai multe funcții înalte, este unul din cele mai dure atacuri venite din interiorul țării la adresa politicilor și personalității lui Ceaușescu. [...]. Raportul prezintă imaginea sumbră

a unei țări în care oamenii suferă de lipsa hranei și de alte condiții ale unui trai decent, în timp ce membrii clasei conducătoare trăiesc în condiții de lux”. (Ibidem, p. 320).

La Iași, pe 14 decembrie 1989, un grup animat de curaj, poate și „inconștientă”, a încercat să organizeze o mare demonstrație anticomunistă și anticeaușistă. Ei au format în acest scop un Front Popular Român.

Totul s-a creat în jurul lui Ștefan Putinaru, pe atunci economist la Centrul de Cercetări Științifice și Inginerie Tehnologică pentru Utilaj Metalurgic și Prese (C.C.S.I.T.U.M.P.) Iași; el este cel care a organizat o formă de rezistență secretă împotriva regimului Ceaușescu, dorea provocarea unei revolte populare și avea ca obiectiv răsturnarea lui Nicolae Ceaușescu.

În perioada septembrie - noiembrie 1989, Ștefan Putinaru, alături de un grup de ingineri din același Centru de Cercetări Științifice, dar și de la Combinatul de Utilaj Greu și fabricile Nicolina și Metalurgica va începe organizarea. Structura este concepută de același Ștefan Putinaru, astfel: fiecare dintre cei contactați de el trebuia să contacteze la rândul lui alți trei, iar șirul se continua în același mod. Existau avantaje în această rețea, și anume: cooptarea unui număr foarte mare de oameni în scurt timp (au existat cazuri în care membrii nou cooptați îi contactau pe membrii mai vechi), care nu se cunoșteau între ei (legătura era doar între cel cooptat și cei pe care îi cooptase). „Secretele organizării acțiunii conspirative le mai știa și inginerul Maria Cassian Spiridon”. (Ibidem, p. 438).

Un alt grup de rezistență se contura în jurul inginerului Dan Emilian Stoica, tot din Iași – alături de maestrul Fodor Petru, economistul Vasile Ilașcu și Mihai Sfidineac; ei vor realiza și răspândi manifeste. Acest grup va deveni parte a Frontului Popular Român: „La sfârșitul lunii noiembrie 1989, grupul lui Dan Emilian Stoica avea deja matritele pentru manifeste, confecționate dintr-o folie de plastic, pe care imprimaseră litere cu ajutorul unui aparat de pirogravat și din gume de șters în care decupaseră litere cu o lamă de ras. Cu toții se pregăteau pentru acțiunea din 14 decembrie 1989”. (Ibidem, p. 439).

Ce urma să se întâmple avea în desfășurător următoarele: la 2 septembrie, un număr de 50 de manifeste sunt tipărite și semnate în numele Frontului de Salvare Națională. „Ștefan Putinaru prin intermediul oamenilor de legătură solicită schimbarea numelui de Frontul de Salvare Națională în Frontul Popular Român, iar data de 16 decembrie 1989, ora 18, cu cea de 14 decembrie, ora 16 pentru desfășurarea mitingului de protest și se dorea organizarea a trei demonstrații pentru datele de 16, 23 și 30 decembrie 1989”. (Ibidem, pp. 443-444). Autorii manifestului făceau apel la Miliție și Securitate să înțeleagă momentul istoric și să dea dovadă de luciditate, se dorea înlăturarea de la conducerea statului a lui Nicolae Ceaușescu și a familiei sale. Manifestele s-au răspândit în continuare, și la acestea s-au adăugat și telefoane date anonim către ieșeni, prin care aceștia erau invitați la mitingul din 14 decembrie 1989. „Oamenii urmau să se adune la ora 16 în Piața Unirii din Iași, iar fiecare cetățean trebuia să aibă o strofă din textul cântecului *Deșteaptă-te române!* și o lumânare pe care trebuia să o aprindă în timpul marșului către sediul Comitetului Județean de Partid Iași”. (Ibidem, p. 444). Urmău să se scandeze lozinci precum: „*Jos*

Ceaușescu!, Vrem libertate!, Fără violență!”. Mitingul însă nu a mai avut loc. Securitatea și Miliția au preluat pârghiile și închis toate căile ce puteau duce la acest miting, iar cei implicați în organizarea manifestației au fost anchetați alături de alte zeci de persoane. Mulți dintre cei anchetați au rezistat torturii, astfel că rețeaua fraților Stoica nu a ajuns în ancheta Securității.

„În categoria acțiunilor de disidență activă pot fi considerate și acțiunile tipografului Valentin Huiduc, cel care a răspândit cotidianul-manifest „Luneta” și o serie de manifeste anticeaușiste ce au fost răspândite în perioada aprilie 1987 - decembrie 1989”. (Ibidem, p. 370). El a reușit o mare perioadă de timp să nu fie descoperit; de asemenea, a reușit să supraviețuiască anchetelor Securității, atât el, cât și grupul său. Tot în tipul acesta de acțiune activă se poate încadra și grupul „Mansarda”. „Istoriografia Revoluției Române din decembrie 1989 consemnează existența și desfășurarea unor comploturi anti-Ceaușescu și anticomuniste generate de un Front Militar Român, de Mișcarea pentru Democrație și Restructurare, înființată de Nicu Stăncescu în 1972, și de Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România (S.L.O.M.R.)”. (Ibidem, pp. 344-345). La această activitate de opoziție și conspiraționistă se mai pot încă adăuga elemente. Nu trebuie uitate nici tipurile de solidaritate a studenților, legate de diferite evenimente și anume: la Brașov, pe 22 noiembrie 1987, trei studenți ai Facultății de Silvicultură s-au așezat pe o bancă fără să spună nimic, purtând în mână o pancartă pe care scria „*Muncitorii arestați nu trebuie să moară*” (Roncea, Bucovski, Palas, 2007, p. 324); aceștia vor fi arestați, exmatriculați, trimiși înapoi în locurile de unde proveneau și urmăriți, alături de familiile lor. Nu este pentru prima dată și nici ultima dată când studenții se solidarizează cu anumite aspecte legate de lupta anticomunistă.

Timișoara, însă, va fi orașul ce a declanșat Revoluția Română, revoluție ce va duce la căderea regimului comunist

Majoritatea populației României cunoștea situația țărilor din *blocul comunist* ce se dezintegra treptat; acest tip de informare îmbunătățit de analize, opinii și comparații era realizat de *Radio România Liberă* și *Radio Vocea Americii*; la acestea se adăugau continuu problemele zilnice ale populației, legate de procurarea hranei, frigul din case, lipsa medicamentelor, frica de a nu face un gest ce poate fi interpretat diferit sau a spune ceva împotriva regimului etc., o luptă surdă și de lungă durată, ce s-a descătușat în Timișoara la 16 decembrie 1989. Anterior acestei date au existat încercări de opoziție față de regimul comunist în Timișoara, astfel: „1) apariția și răspândirea unor manifeste anti-Ceaușescu; 2) apariția unor lozinci («Jos Ceaușescu!», «Ceaușescu dictator!», «Ceaușescu – dușman al poporului!» etc.) pe pereții diferitelor clădiri, inclusiv pe cea a Comitetului Județean de Partid Timiș; 3) demonstrația spontană a câtorva mii de microbiști care au scandat numele României și al Italiei și au cântat «Deșteaptă-te române!» pe 15 noiembrie 1989, după partida de fotbal România – Danemarca; 4) încercarea unui grup de la U.M.T. (Uzinele Mecanice Timișoara) de a încerca să mobilizeze oamenii, pe 23 noiembrie 1989, pentru o demonstrație care să releve dorința ca Nicolae Ceaușescu să nu fie reales în funcția de secretar general al P.C.R.” (Corneanu, 2014, p. 452). Legat de aceste manifestări

spontane în care apărea sloganul *Jos Ceaușescu!*, acesta a fost întâlnit și în București, în urma unui meci de fotbal al anului 1989. Foarte rar, câte un pasager din transportul bucureștean în comun (posibil, și în alte orașe, și nu numai) începea să vorbească despre regimul comunist în termeni deloc favorabili; ceilalți pasageri de obicei se îndepărtau sau spuneau că e „nebun”.

Însă represiunea infernală, pornită în după amiaza zilei de 16 decembrie 1989 asupra populației Timișoarei, este momentul ce a aprins definitiv flacăra revoltei împotriva regimului Ceaușescu.

„Într-un astfel de context «Cazul László Tőkés» avea să devină pretextul pentru răbufnirea unor nemulțumiri latente ale cetățenilor Timișoarei, pentru manifestarea dorinței de schimbare a vieții de zi cu zi și de ce nu, chiar a regimului social-economic”. (Ibidem, p. 452). Acesta se afla sub arest la domiciliul său, de unde trebuia să fie evacuat, păzit de Securitate și Miliție și ajutat și apărut, prin prezența lor, de enoriași, timp de mai multe zile. În acest context, el va face și va spune pe 16 decembrie următoarele: „László Tőkés va ieși la fereastra locuinței sale, la ora 17.15, și va cere enoriașilor să se împrăștie. «Conform înțelegerii cu primarul – declară Árpád gazda – avea obligația să spună oamenilor să plece acasă, dar el a găsit o variantă mai deșteaptă – a rugat oamenii să nu demonstreze în fața parohiei. Noi ne-am înțeles dinainte că asta va zice și apoi s-au dus câțiva dintre noi și au lansat (ideea – n.n.) că nu aici trebuie demonstrat împotriva sistemului». În clipa în care oamenii vor scanda «Libertate!», pastorul le va spune: „«Da, eu sunt liber [...]. Plecați acasă. Nu vă periclitați viața pentru mine. Nu mă vor lua. Mi-au dat asigurări»”. (Ibidem, pp. 461-462).

„Începând cu ora 17.30 – 18.00, revolta timișorenilor se va extinde în Piața Maria, unde se blochează circulația” (Ibidem, p. 462), tramvaiele sunt oprite, se scandează lozinci, mai multe persoane vorbesc mulțimii, se aude „Jos Ceaușescu!”, „Vrem căldură!”, „Vrem mîncare la copii!”, „Libertate!” (Ibidem, p. 463). „Mulțimea privea cu înfrigurare la ceea ce se petrece. Era ceva ce nu se mai auzise până atunci și aceasta fascina. [...]. Era ceea ce fiecare rostea în gând de ani de zile” (Ibidem).

Din acest moment, totul s-a precipitat. Populația României era anunțată prin informații ce se succedau din ce în ce mai rapid, informații venite prin intermediul *Radio Europa Liberă* și *Radio Vocea Americii*; românii doreau o schimbare, dar nu aveau cum să fie pregătiți pentru ceea ce avea să urmeze.

În 16 decembrie 1989, la Timișoara, pe strada Timotei Cipariu, după ora 22.00, un grup de 200-300 de protestatari, păziți de 30 de milițieni, aveau să facă față terorii dezlănțuite împotriva lor.

Jertfa celor aflați în stradă, la Timișoara, în zilele de 16-18 decembrie 1989, a fost imensă: ei au plătit cu viața, iar cuvintele nu pot acoperi întreaga suferință. Orașul Timișoara trebuia să nu mai existe, acesta era planul. Dar nu s-a întâmplat așa.

Nu se poate uita dramatica trecere în neființă a celor peste 40 de timișoreni împușcați și apoi incinerați la Crematoriul din București (Popești-Leordeni).

Din 19 decembrie 1989, începând cu ora 07.00, se vor derula manifestații de protest ale muncitorimii timișorene – întreprinderile 6 Martie, Azur, Elba și Solventul. Muncitorii vor organiza mitinguri de protest și chiar greve, vor scanda lozinci anticomuniste. Armata încerca să dețină controlul conform directivelor puterii, dar situația era din ce în ce mai tensionată în Timișoara și, ca urmare, au fost desfășurate în oraș extrem de multe forțe. Spre seara zilei de 19 decembrie, unii soldați încep să refuze să mai tragă, dar vor fi înlocuiți cu alții. Mișcările muncitorești continuă. Oamenii încep să se organizeze. În ziua de 20 decembrie 1989 lucrurile se amplifică. Urmează 21 decembrie, și Bucureștiul, apoi 22 decembrie: flacăra se aprinsese.

Anul 1989 oferea contextul european pentru căderea colosului comunist din estul Europei. România nu va face excepție: respingerea permanentă a comunismului, de cele mai multe ori invizibilă, a răbufnit în decembrie 1989. Însă România reușea acest lucru trecând prin violență și moarte. Înregistra în același timp o performanță unică în lume: transmiterea în direct a unei revoluții. În acel vârtej informatic, într-o moment în care uzul armei era sunetul de fond, oamenii au rămas în stradă, animați de aceeași dorință: căderea regimului comunist, sentiment cu care rezona aproape întreaga populație a României. A fost un sentiment unic, accelerat de durere, și aproape uniform. „Anul 1989 nu a fost un an al ideilor, ci al stărilor de spirit, a fost un an în care oamenii erau gata să se lase împușcați pentru revendicările lor. Acest lucru nu a existat nici înainte, nici după aceea” (Corneanu, 2014, p. 15).

Acest an al Revoluției din Decembrie în România va rămâne pentru foarte multă vreme unul dintre cele mai dificile și misterioase subiecte, o provocare imensă și un teren aproape neexplorat.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Boboc, M., 2012, *Interzis în Valea Jiului. Convorbiri uitate*, Editura Autograf M.J.M., Craiova.
- Boboc, M., Barbu, M., 2007, *Strict Secret, Lupeni 1977. Filajul Continuă*, Editura Autograf M.J.M., Craiova.
- Bosomitu, Ș., Burcea, M., 2012, *Secretele lui Dej*, Polirom, Iași.
- Corneanu, C., 2014, *Victorie însângărată. Decembrie 1989*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Duțu, Al., 2006, *Revoluția din 1989. Cronologie*, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, București.
- Roncea, V., Bukovski, Vl., Palas, F., 2007, *Eroi pentru România, Brașov 1987, 15 noiembrie, mărturii, studii, documente*, Editura Semne, București.

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN ULTIMII ANI AI DICTATURII LUI NICOLAE CEAUȘESCU (1980-1989)

Gabriel-Stelian CONSTANTIN¹

Cuvinte-cheie: împrumut; alimente; industrie; agricultură; demolări.

Keywords: loan; food; industry; agriculture; demolitions.

Rezumat: Tema prezentării noastre a fost impusă de constatarea că, la trei decenii de la căderea regimului comunist, tinerii de 30 de ani, chiar și cei peste această vârstă, obișnuiți cu bunăstarea de astăzi, cu accesul rapid și neîngrădit la informație și cu drepturile oferite de cadrul democratic nu știu ce a însemnat viața de zi cu zi a părinților sau bunicilor lor în ultimii ani ai dictaturii ceaușiste. În același timp, unele persoane de vârstă a treia manifestă o oarecare nostalgie a vremurilor din perioada comunistă, deși nu au făcut parte din nomenclatura de partid.

Plecând de la premisa că „istoria nu poate fi nici rechizitoriul acuzării și nici pledoaria apărării”, așa cum aprecia ilustrul și regretatul istoric Dinu C. Giurescu, ne propunem să reconstituim cadrul vieții cotidiene din perioada 1980-1989, marcat de numeroase neajunsuri, restricții, interdicții și umilințe, cu scopul de a aduce în atenția tinerilor momente pe care generațiile precedente le-au trăit într-o epocă de tristă amintire și de a le reaminti, pe de altă parte, celor care astăzi regretă vremurile de dinainte de 1989, vicisitudinile regimului comunist.

Realitatea cotidiană din ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceaușescu dezvăluie un adevăr dureros: demnitatea umană era desconsiderată într-o manieră greu de exprimat în cuvinte, în condițiile în care românii erau obligați să suporte umilințe de neimaginat într-o societate care se îndrepta spre secolul al XXI-lea: nerespectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, imposibilitatea procurării alimentelor de bază sau a produselor de igienă personală, frigul din locuințe, participarea la mitingurile-spectacol prin care era exacerbât cultul personalității, pierderea locuințelor ca urmare a demolărilor masive sau a implementării directivei privind „sistemizarea satelor”, controlul vieții private prin interzicerea avortului, teama de Securitate, organul represiv al P.C.R. Toate acestea au condus la acumularea unor tensiuni sociale care au răbufnit în decembrie 1989.

Abstract: The departure point of this topic consisted in the assertion that, three decades after the fall of the communist regime, the 30-year-old people, and even those over this age, who are accustomed to the well-being they are enjoying nowadays, to the quick and unrestricted access to information, and to the rights provided by the democratic background, are not aware of the day-by-day life that their parents or grandparents lived in the last years of Ceausescu's dictatorship.

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: gabrielconstantin@rocketmail.com.

At the same time, some of the elder people feel a certain nostalgia for the times of the communist period, although they were not part of the party nomenclature.

Based on the assumption that „history can neither be the indictment of the accusation, nor the plea of the defense”, as stated by the illustrious and regretted historian Dinu C. Giurescu, we intend to reconstitute the daily life of the period between 1980 and 1989, marked by countless shortcomings, restrictions, interdictions and humiliations, with the aim to bring to the attention of the young generation moments from the life of the previous generations, experienced in a time of sad remembrance, and to remind, on the other hand, to those who are now regretting the times before 1989, the hardships they had to endure during the communist regime.

The daily reality of the last years of Nicolae Ceausescu's dictatorship reveals a painful truth: human dignity was disregarded in a manner which is difficult to express in words, if we think that the Romanians were forced to endure humiliations hard to imagine in a society heading for the 21st century: violation of the fundamental rights and freedoms of man, the impossibility to procure basic food or personal hygiene products, the lack of home heating, the compulsory participation to rallies that turned into shows that exacerbated the cult of personality, the loss of homes following massive demolitions or the implementation of the party directive on „systematization of villages”, the control of the private life by forbidding the abortion, the fear of the Securitate, the repressive body of the Romanian Communist Party. All these elements have led to the build-up of social tensions that flared up in December 1989.

Situația financiară a României

Decizia țărilor membre O.P.E.C. de a majora prețul petrolului și tulburările politice din Iran, soldate cu înlăturarea șahinșahului Reza Pahlavi Aryamer și cu preluarea conducerii țării de către ayatollahul Khomeini, au afectat major industria românească, în cadrul căreia ramura petrochimică deținea o pondere semnificativă, reușind să dezvolte o capacitate de prelucrare a petrolului de 34 milioane tone pe an, care depășea nivelul producției interne de materii prime (Scurtu, 2011, p. 324). În același timp, pe fondul înrăutățirii situației economice la nivel mondial, creditorii internaționali ai țării noastre, respectiv Fondul Monetar Internațional (F.M.I.) și Banca Mondială, înăspresc politica de acordare a creditelor și își rezervă dreptul de a condiționa aprobarea împrumuturilor de restructurarea industriei energofage, fapt care, în opinia lui Nicolae Ceaușescu, era interpretat ca un „amestec în treburile interne” și, în același timp, o obligație privind recunoașterea adoptării unei politici economice greșite. Drept urmare, acesta decide, la sfârșitul anului 1981, restituirea datoriei externe a României (Ibidem, p. 300). În acel moment, țara noastră avea un grad de îndatorare de 10,1 mld. de dolari, iar valoarea totală a creditelor angajate era de 6,9 mld. de dolari, dintre care 5,4 mld. la bănci comerciale și 1,5 mld. la F.M.I. (Ibidem, pp. 329-330). Hotărârea de a restitui datoria externă a României a avut consecințe dezastruoase asupra nivelului de trai al românilor în ultimul deceniu al regimului comunist, aceștia fiind constrânși să suporte restricții severe în ceea ce privește bunurile alimentare și confortul din locuința proprie.

Lipsa alimentelor de bază

Rambursarea datoriei externe a presupus creșterea excesivă a exporturilor și reducerea drastică a importurilor, prioritară devenind obținerea de valută, iar pentru atingerea acestui obiectiv românii au fost obligați să îndure raționalizarea produselor alimentare: carne, ouă, unt, lapte, pâine, ulei, zahăr și altele (Banu, 2012, p. 60).

Degradarea vieții sociale a însemnat nu numai lipsa alimentelor, ci și a bunurilor de igienă personală, precum: pastă de dinți, lame de ras, detergenți, vată medicinală, săpun etc. În toamna anului 1989, românii nu mai puteau cumpăra carne sau preparate din carne fără buletinul de identitate (Ibidem, pp. 59-60).

Penuria alimentelor de bază a fost însoțită de scăderea temperaturii în apartamente, măsură luată pentru menținerea industriei energofage prin sacrificarea confortului populației. Guvernul stabilește că temperatura în apartamente pe timp de iarnă trebuie să fie de 18°C, dar, în realitate, aceasta se situa undeva între 12-14°C. Vorbim practic de un atentat la sănătatea populației, întrucât lipsa căldurii nu afecta doar locuințele particulare, ci și creșele, grădinițele și, mai grav, maternitățile (Ibidem, p. 48).

Restricțiile

Viața cotidiană la mijlocul anilor 1980 era dominată de un sentiment de frustrare acută, deoarece românii din mediul urban se puteau muta în blocuri noi, în care nu beneficiau însă de căldură, gaze și electricitate pe măsura nevoilor lor și puteau să-și achiziționeze – cu sacrificii financiare însemnate – automobile, însă nu puteau să circule cu ele atât cât și-ar fi dorit, din cauză că benzina era raționalizată (20 l/lună), iar circulația mașinilor pe drumurile publice se realiza alternativ în funcție de numărul de înmatriculare (numerele cu soț într-o duminică, iar cele fără soț în duminica următoare). Totodată, muncitorii erau responsabili de neîndeplinirea planului de stat și de slaba calitate a produselor realizate în fabrici, iar țăranimea era amenințată cu pierderea gospodăriei, în urma procesului de „sistematizare a satelor”, și era forțată să îndeplinească o serie de obligații aberante, precum efectuarea unui anumit număr de zile de muncă pentru Cooperativa Agricolă de Producție și realizarea cotelor. Totodată, în mediul rural, unde se presupune că existența produselor alimentare nu ar fi trebuit să constituie o problemă, se ajunsese la un trai de subzistență, țăranii fiind nevoiți să vină în marile centre urbane pentru a-și procura hrana (Scurtu, 2011, p. 327). Nu în ultimul rând, intelectualitatea se confrunta cu o serie de restricții, plecând de la imposibilitatea procurării de cărți și reviste de specialitate, până la interzicerea participării la congrese ținute în străinătate (Ibidem, pp. 149-150). De asemenea, oamenii de cultură erau obligați să-și înregistreze mașinile de scris la Miliție, pentru a fi depistați cei care erau implicați în acțiuni de protest prin răspândirea de manifeste anticomuniste, România fiind singura țară din lagărul comunist care a introdus această măsură (Ibidem, p. 327; Stanciu, 2012, pp. 366-371).

Alimentația științifică și rațională

Deși populația avea grave probleme în ceea ce privește procurarea hranei, iar în apartamente, creșe, grădinițe și școli domnea frigul, autoritățile comuniste erau preocupate să asigure românilor un stil de viață sănătos rezultat dintr-o alimentație adecvată. Astfel, în anul 1984, a fost adoptat *Programul de Alimentație Științifică a Populației* (Georgescu, 1992, p. 290), care își propunea să combată obezitatea și să asigure o „dietă” rațională și științifică prin reducerea consumului mediu de hrană în rândul populației de la 3.300 la 3.000-2.800 de calorii/ zi (Stanciu, 2012, p. 376). Caracterul cinic al acestui program rezultă din însăși rațiunea prin care era fundamentat, de vreme ce își propunea să „contribuie la menținerea în condiții optime a stării de sănătate, la eliminarea unor boli degenerative și chiar la prelungirea *substanțială* (s.n.) a duratei medii de viață”, în condițiile în care românii abia mai găseau pe piață carne, unt sau ouă, ca să nu mai vorbim de portocale, banane, mandarine sau alte fructe exotice, care deveniseră un lux. Or, a cere unei populații înfometate să adopte o dietă bazată pe studii „științifice” era pur și simplu un act de cinism și de dispreț. De asemenea, caracterul fals al acestui document reiese din modul în care au fost calculați indicatorii privind consumul de calorii, prin raportare la nivelurile înregistrate în alte state europene, unde populația nu întâmpina dificultăți în privința alimentației. Nu în ultimul rând, autoritățile comuniste țineau să-și manifeste „generozitatea” față de români în ceea ce privește alocarea unui consum de 3.000/ 2.800 de calorii/ zi, arătând că „Organizația Națiunilor Unite recomandă țărilor europene, cu o climă și o structură a alimentației apropiate de România, un număr de 2.650 de calorii sau chiar mai puțin” (Ibidem, p. 377). În concluzie, putem spune că *Programul de Alimentație Științifică a Populației* constituie un instrument cu ajutorul căruia se poate evalua calitatea precară a vieții sociale în România anilor 1980 și care consacră o politică de stat bazată pe restricții multiple.

Securitatea

Viața cotidiană a românilor din ultimul deceniu al regimului comunist era impregnată de o teamă majoră generată de aparatul represiv numit Securitate. Între Securitate și regimul comunist era o strânsă legătură, în condițiile în care comunismul nu putea să existe fără Securitate, și nici Securitatea nu se putea menține fără comunism. În rândul populației exista sentimentul că Securitatea „știe tot” (Burakowski, 2016, p. 350). Era suficientă o singură convorbire cu un ofițer de Securitate pentru ca o anumită persoană să fie anchetată – uneori omorâtă în bătaie, așa cum s-a întâmplat cu inginerul Gheorghe Ursu, ai cărui asasini au fost achitați recent de către justiția română inamovibilă – sau redusă la obediență prin amenințări voalate cu pierderea locului de muncă sau cu repercusiuni asupra familiei.

„Sistematizarea satelor” și „revoluția agrară”

Deciziile aberante luate de către Nicolae Ceaușescu în anii '80 nu au ocolit nici populația rurală, amenințată atât cu pericolul „sistematizării satelor”, cât și cu așa-numita „revoluție agrară”.

Procesul de „sistematizare” a satelor însemna desființarea satelor mici și mutarea locuitorilor în centre comunale nou-amenajate, în care erau construite blocuri cu 3 sau 4 etaje. Până în anul 2000, dintr-un total de aproximativ 13.100 de sate, 7.500 urmau să dispară. Practic, acest proiect magalomanic afecta viața a 4 mil. de cetățeni care ar fi fost obligați să renunțe la habitatul lor tradițional, să își piardă proprietatea și să se mute în localitățile indicate de organele de partid (Scurtu, 2011, pp. 343-344).

La începutul deceniului nouă al secolului trecut, Nicolae Ceaușescu considera că în centrul preocupărilor sale trebuia să se afle agricultura, sector economic neglijat în anii în care accentul fusese pus pe dezvoltarea industriei. Drept urmare, în februarie 1981, cu ocazia desfășurării celui de-al doilea Congres al consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, acesta lansa teza „*revoluției agrare*”, care, în limbajul de lemn al epocii, însemna „folosirea cu maximum de randament a suprafețelor, ridicarea fertilității solului, mecanizarea lucrărilor, utilizarea irigațiilor și pregătirea profesională la standarde înalte a personalului” (Giurescu, Ștefănescu, Țiu, 2010, pp. 103-104). Rezultatele au demonstrat eșecul acestei politici, în condițiile în care nu numai că nu s-a atins randamentul scontat, dar au fost luate și o serie de măsuri care s-au răsfrânt, în ultimă instanță, asupra populației rurale, obligată să muncească la C.A.P. mai multe zile și să accepte atât înlocuirea plății în bani cu cea în produse, având la bază un mod de calcul care nu ținea cont de valoarea pieței, cât și așa-numitele cote către stat (păsări, animale, produse) (Scurtu, 2011, p. 149). În anul 1989, cele 4.200 de C.A.P.-uri înregistrau datorii și arierate către stat în valoare de 117 mld. de lei (Giurescu *et alii*, 2010, p. 105).

Lipsa de viziune, adoptarea planurilor anuale prin care era estimată o producție nerealistă, raportările false privind cantitatea recoltelor obținute, precum și măsurile coercitive luate împotriva producătorilor agricoli au asigurat falimentul agriculturii, unul dintre sectoarele vitale ale economiei românești, ceea ce explică penuria de alimente de la sfârșitul anilor '80. Spre deosebire de noi, Ungaria, o țară supusă aceleiași ideologii comuniste, în care a fost aplicată aceeași rețetă a colectivizării, a adoptat o strategie inteligentă în domeniul agriculturii, asigurând o anumită autonomie producătorilor locali prin limitarea centralismului excesiv. Astfel, producția agricolă a avut un randament sporit, mediul urban nu a cunoscut sincope în aprovizionarea cu bunuri alimentare, iar populația rurală a beneficiat de o situație materială prosperă.

Demolările

27 februarie 1968. În cadrul ședinței Comitetului Executiv al Comitetului Central se stabilește ca „nimeni să nu aibă dreptul să demoleze o casă fără aprobare”; este avansată necesitatea „urgentării elaborării legii pentru apărarea proprietății”; se constată că „nu există niciun fel de respect pentru apărarea proprietății. În niciun oraș din lume nu se apucă să se demoleze, să se dea străzi jos, când sunt zeci de mii de oameni care se plâng că n-au locuință” (Giurescu, 2010, p. 45).

4 martie 1977. România este zguduită de unul dintre cele mai puternice cutremure din istoria sa. Între cele două momente, despărțite de un interval de nouă ani, Ceaușescu, nimeni

altul decât cel care rostise cuvintele de mai sus în ședința C.C. din 27 februarie 1968, trece de la apărarea proprietății la un plan masiv de demolare, folosind ca pretext distrugerile provocate de mișcarea telurică. Acest fapt a însemnat pentru București distrugerea unei părți însemnate a patrimoniului arhitectural și istoric, odată cu dispariția, printre altele, a Bisericilor Enei, Sf. Vineri și Cotroceni, precum și a Mănăstirii Văcărești (Scurtu, 2011, p. 325). Pentru construirea Casei Poporului a dispărut un cartier întreg – Uranus. De asemenea, au fost demolate numeroase locuințe particulare, pentru a permite construirea unor blocuri cu 8 sau 10 etaje. Totodată, la nivelul întregii țări, statisticile arată că, până în decembrie 1989, 29 de orașe au cunoscut o remodelare a zonei centrale în proporție de 85-90% în spiritul arhitecturii din perioada ceaușistă, iar în alte 37 s-au înregistrat demolări masive. Retorica comunistă justifică necesitatea demolărilor prin creșterea nivelului de trai sau prin reducerea decalajelor dintre sat și oraș, însă ceea ce se urmărea în realitate era dispariția proprietății individuale, întrucât „*omul nou*” nu trebuia să aibă conștiința individualității, el trebuia integrat într-o colectivitate amorfă, în cadrul căreia putea fi supravegheat îndeaproape.

Disidența

În contextul social al anilor '80, când populația era terorizată de Securitate, când cenzura se înăsprise, iar grija vieții de zi cu zi predomină în raport cu alte preocupări, au existat totuși voci care, din interiorul țării, au criticat diferite aspecte de natură ideologică, politică, economică și morale ale societății românești din acea perioadă, sfidând aparatul represiv al statului comunist.

Printre disidenții care s-au ridicat împotriva dictaturii ceaușiste îi amintim pe: Doinea Cornea, Dorin Tudoran, Radu Filipescu, Gabriel Andreescu, Mircea Dinescu și Gheorghe Ursu, acesta din urmă anchetat și ucis de Securitate la 17 octombrie 1985 pentru „vina” de a consemna într-un jurnal dificultățile vieții cotidiene, în care își exprima concepția sa anticomunistă. Cazul său a devenit cunoscut după Revoluția din 1989, iar Gheorghe Ursu reprezintă unul dintre simbolurile victimelor opresiunii comuniste din România (Scurtu, 2011, p. 328; Burakowski, 2016, pp. 339-340; Tismăneanu, 2006, p. 371). Recent, justiția română i-a achitat pe asasinii lui Gheorghe Ursu, ofițerii de Securitate Marin Pârvulescu și Vasile Hodiș.

Proteste

Pe lângă vocea disidenților, în anii '80 s-au remarcat și protestele, fie că vorbim despre inițierea unor demersuri scrise, fie că vorbim despre mișcări sindicale. La 19 octombrie 1981 era înregistrat un protest, semnificativ prin amploare, al minerilor din orașul Motru, provocat de măsura raționalizării consumului de pâine (Tismăneanu, 2006, p. 354). La Iași, în februarie 1987, izbucnea un protest al studenților față de condițiile de viață din căminele în care locuiau (Scurtu, 2011, p. 355). Iar la 15 noiembrie 1987 a avut loc protestul muncitorilor de la Uzina de Autocamioane „Steagul Roșu” din Brașov (Burakowski, 2016, pp. 339-340).

Alt gen de protest a fost denumit „disidență intrasistemică”, generat de *Scrisoarea celor 6* foști lideri comuniști – Gheorghe Apostol, Constantin Pârvulescu, Alexandru

Bărlădeanu, Corneliu Mănescu, Silviu Brucan și Grigore Răceanu – care, încurajați de politica de *glasnost* lansată la Moscova de către Mihail Gorbaciov, au criticat măsurile luate pe plan intern de către Nicolae Ceaușescu, fără să-și exprime opoziția față de instituțiile și practicile sistemului comunist. Cu toate acestea, demersul lor a reprezentat un moment unic în cultura politicii românești din perioada comunistă, în condițiile în care mai mulți lideri ai P.C.R. puneau în discuție justetea măsurilor luate de către Nicolae Ceaușescu (Tismăneanu, 2006, p. 620).

Natalitatea

Odată cu decizia de a crește sporul demografic al României, astfel încât populația să ajungă la 25 mil. de locuitori la începutul anilor 2000, viața privată a numeroase familii din România a devenit un calvar. Decretul nr. 770/ 1966 incrimina avortul pentru femeile care aveau mai puțin de trei copii (apoi numărul copiilor a crescut la patru), fiind considerat legal doar avortul care era efectuat într-o unitate medicală (Scurtu, 2011, p. 324). Dat fiind că anticoncepționalele erau interzise în țara noastră, pentru multe familii sarcina a reprezentat o adevărată traumă, în condițiile în care decizia de a nu păstra copilul presupunea riscuri majore pentru viitoarea mamă, chiar cu prețul vieții. Femeile erau puse în situații umilitoare, din cauza controlului periodic efectuat pentru identificarea persoanelor care făceau avort ilegal. Au existat cazuri dramatice, când multe femei și-au provocat avortul riscându-și nu numai sănătatea, ci chiar viața. Din această perspectivă, este dificil de precizat numărul femeilor care au suferit complicații în urma întreruperilor de sarcină sau al copiilor care au rămas orfani, ori al celor abandonați. Eșecul politicii demografice este ilustrat de sporul demografic înregistrat în anul 1988, care a fost de 108.000 de nașteri la o populație de aproape 23 mil. de locuitori, inferior celui înregistrat în 1966, ultimul an în care avortul a fost legal, respectiv 116.000 de nașteri pentru o populație de 19 mil. de locuitori (Ibidem, p. 605).

Cenzura

Cenzura viza politica editorială a publicațiilor și emisiunilor, precum și conținutul filmelor și al spectacolelor, iar înăsprirea ei în perioada de dinainte de Revoluția din decembrie 1989 frizează absurdul; orice subiect care putea fi interpretabil sau orice sintagmă prin care se făcea aluzie la cuplul prezidențial era supus cenzurii, iar folosirea unor cuvinte, precum „întuneric”, „frig”, „foame”, „moș”, „babă”, „moarte”, „cruce”, „preot”, „frică”, „portocale”, „banane”, „cafea”, era interzisă în programele radio-tv sau în cărți (Ibidem, p. 504).

În condițiile în care sursele interne de informare erau supuse cenzurii, iar programul Televiziunii Române, redus la două ore pe zi de luni până vineri, conținea ode partidului și „conducătorului iubit”, românii ascultau posturile de radio „Europa Liberă” sau „Vocea Americii” și se uitau la canalele TV din Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria sau U.R.S.S., unde puteau urmări filme, spectacole de divertisment și mai ales competiții internaționale sportive, cele mai căutate fiind campionatele mondiale de fotbal (Scurtu, 2011, p. 330).

Cultul personalității

La mijlocul anilor 1980, cultul personalității avea o dimensiune fără precedent în istoria noastră, reușind să depășească formele dezvoltate anterior în cadrul P.C.R. (Georgescu, 1992, p. 285). Era o modalitate prin care se încerca, pe de o parte, să se mascheze lipsa de legitimitate a lui Nicolae Ceaușescu, eșecul politicii economice și criza socială, iar, pe de altă parte, să se realizeze captarea energiilor populației într-un sens care să excludă manifestările necontrolate. Nu mai puțin adevărat este că fenomenul cultului personalității a fost susținut de o cohortă de pseudointelectuali și carieriști de profesie. Data de 26 ianuarie, ziua de naștere a lui Nicolae Ceaușescu, era o ocazie pentru desfășurarea unor ceremonii grandioase închinată „geniului” conducătorului statului. Ziarele, televiziunea și radioul se întreceau în hiperbole menite să elogieze realizările președintelui. Pe 26 ianuarie 1986, în paginile ziarului „Scânteia”, oficiosul P.C.R., apăreau titluri precum „Întreaga națiune îl sărbătorește pe marele erou al țării”, „Marele arhitect” sau „Scumpa oră din ianuarie” (Tismăneanu, 2006, p. 112).

Treptat, cultul personalității se extinde și asupra soției conducătorului statului, Elena Ceaușescu, considerată „femeia-mamă”, un om de cultură de o inestimabilă valoare, „savant de renume mondial”, doctor în științe chimice, membră a Academiei R.S.R. și a mai multor academii.

Situația din celelalte țări comuniste

Adevărata dimensiune a crizei economice și sociale care domina viața cotidiană în ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceaușescu nu poate fi înțeleasă dacă nu ne raportăm la situația internă din celelalte țări comuniste. În funcție de unele particularități specifice fiecărui stat comunist din Europa, putem identifica o criză politică, determinată de lipsa de legitimitate a regimurilor comuniste, și o criză economică din care rezulta o criză socială majoră.

U.R.S.S.

La mijlocul anilor 1980, Uniunea Sovietică traversa o criză economică majoră cu consecințe grave în plan social: penurie de alimentele de bază, scăderea speranței de viață la bărbați (în raport cu anii '70), de la 67 de ani la 62 de ani, în condițiile în care pe plan mondial, inclusiv în țările din lumea a treia, speranța de viață înregistra o tendință de creștere, subfinanțarea sistemului medical și al celui de învățământ, creșterea mortalității infantile de la 3% la 7%, extinderea malnutriției pe un segment social tot mai larg, generalizarea corupției și dublarea consumului de alcool (Tănase, 1999, p. 16). Conștientizând gravitatea situației, noul lider de la Moscova, Mihail Gorbaciov, tânăr, instruit, având o nouă mentalitate în raport cu predecesorii săi, care îi permitea o altă abordare în ceea ce privește criza de sistem nu doar din interiorul țării sale, ci și din celelalte state comuniste, decide să reformeze partidul comunist prin intermediul politicii de *glasnost* și *perestroika*, convins fiind că astfel puteau să fie salvate Uniunea Sovietică și comunismul (Tănase, 1999, p. 30). În această cheie trebuie interpretate vorbele rostite de către Gorbaciov în urma unei întâlniri cu liderul est-german Erich Honecker: „Cel care reacționează cu întârziere este pedepsit de viață” (Scurtu, 2009, p. 116).

Bulgaria

La mijlocul anilor 1980, Bulgaria era condusă de către Todor Jivkov, lider al Partidului Comunist Bulgar încă din 1954, a cărui politică a fost subsumată necondiționat liniilor trasate de la Kremlin, cu excepția adeziunii la *perestroika*, conform noii viziuni exprimate de la răsărit. Societatea bulgară se confrunta cu o gravă criză economică din cauza lipsei de modernizare a industriei, care, în linii mari, rămăsese cu aceeași structură după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Todor Jivkov încerca să mascheze dificultățile economice prin atacuri la adresa minorității turce, minoritate care reprezenta 10% (1 mil. de persoane) din totalul populației (Tănase, 1999, pp. 100-101).

Albania

Albania a cunoscut o politică de izolare impusă de către șeful statului, Enver Hodja, timp de patru decenii (1944-1985). În anul 1985, când șeful statului s-a stins din viață, 80% din populație trăise exclusiv sub conducerea lui, iar 67% dintre albanezi locuiau în mediul rural. Pentru aceștia, orașul constituia o zonă inaccesibilă, în condițiile în care albanezul de rând, născut la sat, nu părăsea arealul natal și nu intra în contact cu persoane străine, iar lumea din jur era formată din membrii familiei sale și locuitorii satului. Enver Hodja lăsa moștenire o țară închisă, aflată pe ultimul loc în ceea ce privește gradul de sărăcie al țărilor comuniste (Ibidem, p. 101).

Republica Federativă Iugoslavia

Iugoslavia deceniului nouă al secolului trecut era bântuită de fantoma lui Iosip Broz Tito. În anul 1984, când se împlineau patru ani de la dispariția lui Tito, era adoptată o lege care pedepsea profanarea memoriei acestuia, iar două noi orașe s-au adăugat celorlalte șase care îi purtau deja numele (Ibidem, p. 90).

Șocul petrolier din anii '70 a afectat major economia, iar datele statistice înregistrate la începutul deceniului următor reflectă o realitate dură: în anul 1982, datoria externă este de 18 mld. dolari, iar în 1985 ajunge la 21 mld. dolari; șomajul atinge 16% în 1985; inflația crește galopant, de la 100% în 1985, la 250% în 1988. În 1986 au loc 1.570 de greve, iar în 1987, Iugoslavia solicită reeșalonarea datoriei externe (Ibidem, p. 91).

Atâta timp cât s-a aflat la conducerea statului, Tito a reprimat orice formă de naționalism sau autonomie, însă, după dispariția sa și mai ales odată cu diminuarea pericolului privind o invazie sovietică, au apărut tensiuni interetnice, religioase și culturale, accentuate de dificultățile economice. Situația tensionată existentă în Iugoslavia în acei ani este reflectată sugestiv de o glumă care circula la Belgrad și care, într-un fel, anunța războiul sângeros pe care l-a cunoscut teritoriul fostei republici federative după 1990: „Slovenii s-au ales cu colecția de limuzine, croații au luat iahturile, iar noi, sârbii, ne-am ales cu coșciugul” (Ibidem, p. 90).

Ungaria

Ungaria a reprezentat un model economic de succes care a asigurat un nivel de trai ridicat, grație prezenței la conducerea Partidului Muncitoresc Socialist Ungar a ramurii moderate, pragmatice și reformiste conduse de către János Kádár. Impus de

sovietici după dramaticele evenimente care au zguduit societatea maghiară în 1956, János Kádár s-a dovedit un lider comunist vizionar, a cărui politică a asigurat pacea socială prin adaptarea cunoscutului slogan stalinist „*cine nu este cu noi este împotriva noastră*” la formula „*cine nu este împotriva noastră este cu noi*” (Ibidem, p. 120). În plan economic, Kádár și-a asumat implementarea unui vast program de reforme intitulat *Noul Mecanism Economic* (N.E.M.), care a permis ca, în anul 1981, în Ungaria să existe mii de mici întreprinderi private cu caracter familial, asociativ sau cooperatist, ca parte a așa-numitei „economii secundare”. Însă succesul politicii lui Kádár l-a reprezentat agricultura, care, deși a cunoscut fenomenul colectivizării (încheiată în anul 1961), a beneficiat totuși de o anumită autonomie ce a asigurat o producție constantă și o situație materială prosperă pentru populația rurală. Dezvoltarea Ungariei din anii 1980 a reprezentat un model demn de urmat pentru Moscova, odată cu venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov. Nu întâmplător, noul lider de la Kremlin a efectuat prima sa vizită oficială la Budapesta.

Polonia

În Polonia exista o tensiune socială pe fondul situației economice dificile exprimate prin creșterea rapidă a datoriei externe, de la 25,5 mld. dolari în 1981, la 33,5 mld. dolari în 1985 și la 37,6 mld. dolari în 1987. În paralel, se înregistrează o pauperizare rapidă și extinsă a populației, care a generat exodul a 600.000 de polonezi în Occident, cei mai mulți având o calificare superioară (Ibidem, p. 116). În aceste împrejurări apare sindicatul „Solidaritatea” care reușește să provoace, în cele din urmă, căderea comunismului în această țară.

Cehoslovacia

La începutul anilor 1980, Cehoslovacia era condusă de către Gustáv Husák, impus la vârful puterii după „Primăvara de la Praga”, un conservator neostalinist, ostil oricărei schimbări în privința ideologiei și a politicii pe care trebuiau să le urmeze partidul, care a condus țara cu o mână de fier.

Nici Cehoslovacia nu a fost scutită de dificultăți economice apărute din cauza randamentului scăzut al productivității muncii, blocajului economic sau a producției pe stoc. Consecința s-a văzut imediat în P.I.B., care a scăzut în 1981 cu 0,2%, iar în 1982 – cu 2% (Ibidem, pp. 132-133).

Speranța schimbării a venit din partea societății civile, care, prin vocea intelectualilor disidenți, propunea crearea unui „polis paralel”, adică formarea unui micro-nucleu social situat în afara structurilor oficiale, alcătuit din elemente sociale cu profesii diferite: lideri sindicali, reprezentanți ai Bisericii, studenți, conducători din administrația locală. Expresia acestei mișcări a fost *Charta '77*. Semnatarii ei (238 de persoane la data apariției, număr care a crescut până la 1.800 în anul 1989) declarau că nu erau o organizație, că nu urmăreau scopuri politice și cereau respectarea Constituției Cehoslovaciei și a Acordului de la Helsinki în privința drepturilor omului și a liberei circulații a ideilor și a oamenilor. La acest document au aderat segmente diferite ale societății: comuniști reformatori, lideri ai „Primăverii de la Praga” (Zdenek Mlynar, ex-membru al Biroului Politic, Jiri Hayek,

fost ministru de Externe), stângiști (Petr Uhl), social-democrați, anticomuniști, scriitori (Václav Havel), catolici, protestanți, muncitori.

După venirea la putere a lui Gorbaciov, după semnalul dat de acesta privind inițierea reformelor și mai ales după declarația liderului de la Kremlin, potrivit căreia Armata Roșie se va abține de la orice acțiune externă pentru menținerea la putere a unui guvern comunist, Gustáv Husák s-a simțit direct vizat și s-a văzut pus într-o postură nouă și dificilă: legitimitatea sa era subminată chiar de către Moscova. Era liderilor comuniști conservatori, incapabili să se adapteze noilor realități, reticenți la *perestroika*, se încheiase, iar criza de sistem pe care o traversa regimul comunist de la est la vest impunea preluarea puterii de către oameni proveniți din eșaloanele inferioare ale partidelor comuniste, capabili să salveze ceea ce, de fapt, s-a dovedit că nu putea fi salvat prin reformă: comunismul. În această cheie trebuie interpretate cuvintele rostite de către șeful diplomației sovietice, Ghenadi Gherasimov, care, întrebat de un jurnalist în anul 1987, ce diferență există între reformele cerute în timpul „Primăverii de la Praga” și *perestroika*, a răspuns scurt: „19 ani!” (Tănase, 1999, pp. 137-138).

Republica Democrată Germană

Dificultățile economice ale anilor 1980 au fost depășite cu ajutorul resurselor financiare vest-germane, care, spre sfârșitul deceniului nouă al secolului trecut, atingeau cifra de 15% din P.I.B.-ul statului est-german. Astfel, muncitorul din R.D.G. a beneficiat de un nivel de trai ridicat și nu a fost atras de acțiuni sindicale similare celor din Polonia (Ibidem, pp. 143-144).

Ceea ce impresionează neplăcut este dimensiunea aparatului de securitate numit *Stasi*, care, spre sfârșitul regimului comunist în R.D.G., avea 97.000 de angajați, fiind a doua instituție, după armată, ca număr de salariați. Totodată, 6 milioane de cetățeni au avut dosar de urmărire la Stasi (Ibidem, p. 145).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Banu, F., 2012, „Amorsarea” Revoluției. România anilor '80 văzută prin ochii Securității, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Burakowski, A., 2016, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, ediția a II-a, Polirom, Iași.
- Tismăneanu, V., 2006, *Comisia Prezidențială Pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, f.e., București.
- Georgescu, V., 1992, *Istoria românilor*, Humanitas, București.
- Giurescu, D.C. (coord.), Ștefănescu, A., Țiu, I., 2010, *România și Comunismul. O istorie ilustrată*, Corint, București.
- Scurtu, I., 2009, *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional*, Redacția Publicațiilor pentru Străinătate, București.
- Scurtu, I., 2011, *Politică și viață cotidiană în România în secolul al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea*, Editura Mica Valahie, București.
- Stanciu, C., 2012, *Documente fundamentale ale regimului comunist din România (1948-1989)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Tănase, S., 1999, *Miracolul Revoluției*, Editura Humanitas, București.

T.A.S.S. ȘI PRESA SOVIETICĂ. STUDIU DE CAZ: REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN 1989

Nicoleta BĂDILĂ¹

Cuvinte-cheie: revoluție; TASS; presa sovietică; decembrie 1989; București.

Keywords: revolution; TASS; Soviet press; December 1989; Bucharest.

Rezumat: Evenimentele care au avut loc în decembrie 1989 pe teritoriul României au fost tratate cu deosebit interes și în presa internațională. Majoritatea părerilor exprimau îngrijorare pentru deciziile luate de președintele de atunci al României, pentru drepturile oamenilor încălcate prin intervențiile de neexplicat sau pentru viitorul statului și al cetățenilor lui. Unul dintre principalii actori de presă din spațiul european, care au șlefuit imaginea acestor evenimente pe plan internațional, a fost mass-media sovietică. În literatura de specialitate se consideră că imaginea din afara granițelor a Revoluției Române din 1989 se datorează în mare parte publicațiilor din fosta Uniune Sovietică. Acest studiu își propune să analizeze imaginea pe care presa sovietică a construit-o acestor evenimente în publicațiile sale cele mai importante. Trecând în revistă sistemul mediatic, împreună cu actorii săi relevanți, studiul încercă să sublinieze modul de filtrare a informațiilor și circuitul acestora în baza normelor de funcționare ale singurei agenții de presă de pe teritoriul sovietic, TASS, ca, în ultimă instanță, să analizeze modul în care imaginea Revoluției Române din 1989 a fost construită pas cu pas de către corespondenții de la București.

Abstract: The events that occurred in December 1989 in Romania were discussed in the international press and the Soviet media presented them in a manner that was not dangerous for its readers. The Soviet correspondents reported the highlights of the revolution: Nicolae Ceaușescu's mass meeting from December 21st, the situation in the streets of Bucharest during the days of the Romanian leader's apprehension, distorted images from Timisoara and Bucharest and the solidarity messages and humanitarian aid from the Soviet Government. The information came from the journalists in Bucharest that worked for TASS, the Soviet press agency, and for Pravda and Izvestia, two Moscow newspapers. Using the articles from the sources mentioned above, this study will analyse the image of the Romanian revolution that was created in the Soviet press, for Soviet readers, during December 1989, providing a wider context of the functionality of the Soviet media system and the involvement of TASS in the centralization and dissemination of the information.

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: nicoletabadila87@yahoo.com.

1. Sistemul mediatic și doctrina oficială sovietică a mass-mediei

Percepția generală asupra presei sovietice este dominată de rolul pe care aceasta l-a avut în propaganda Partidului Comunist și propagarea informațiilor de interes general îngăduite de politica de la Moscova. În ciuda acestor considerente, presa sovietică a dedicat timp și spațiu, în publicații, și divertismentului, culturii naționale și activităților zilnice. Informațiile erau trecute prin filtre ierarhice, iar publicarea lor se făcea în funcție de forma de subordonare, coordonare sau negociere cu liderii partidului comunist și nevoile considerate oficiale ale publicului rus. Funcționând într-o societate în care organizarea aparținea unei singure entități de stat, presa activa într-un spațiu din care absenta o piață în care să existe competitivitate mediatică. Un efect pozitiv al acestui fapt era reprezentat de independența față de publicitate, iar cel negativ era dictat de campaniile planificate de partid, care vizau anumite elemente de interes în dezvoltarea societății comuniste vis-à-vis de idealurile unei societăți socialiste perfecte. Astfel, publicul larg nu mai avea nicio relevanță în activitățile sau direcțiile de presă sovietice, publicul care conta era reprezentat de managerii de top ai statului, cu interesele lor prioritare și directivele superioare. (Koltova, 2006, p. 22).

Propaganda pentru politica „partidului și a guvernului” și pentru creșterea „cetățenilor decenti ai societății sovietice” era cea mai importantă sarcină a jurnaliștilor ruși, conform viziunii elitei politice sovietice. Ideea este reflectată și în terminologia sovietică a denumirii acestui domeniu: „mijloace de informare în masă și propagandă” (Ibidem, p. 24). Originea ideilor asupra presei poate fi identificată în teza lui Vladimir Ilici Lenin (1870-1924) care vedea în ziare „un propagandist colectiv, agitator și organizator”. Prin urmare, una dintre cele mai eficiente faze ale strategiei mediatice sovietice a fost legitimizarea și normalizarea funcției instrumentale deținute de aceasta. Conform tezei lui Lenin, presa nu are nevoie de independență și obiectivitate, optând în schimb pentru un parteneriat între capital și influența politică neoficială. În acest fel, media devine o proiecție a adevăratelor intenții ale grupurilor politice de conducere a Uniunii Sovietice.

Sistemul de control era reprezentat de comisii și cenzori care aveau atribuții în diferite domenii. Aceștia erau factorii decizionali asupra știrilor și a modului în care erau ele prezentate, iar nivelul de înțelegere și de sintetizare a acestora era impus de calitățile personale ale oamenilor. De cele mai multe ori nepregătite sau părtinitoare, astfel de personaje lucrau în funcție de instrucțiunile pe care le primeau. Acestea din urmă erau de două feluri: secrete de stat, stabilite de ministere și departamentele guvernamentale, și informațiile referitoare la ideologie, hotărâte de organele de partid. În perioada reformelor lui Mihail Gorbaciov, secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (1985-1991), denumite generic *perestroika* și *glasnost*, regimul de control al presei rusești a devenit mai lejer, deschiderea reformelor spre abordarea de subiecte critice la adresa conducerii Uniunii Sovietice și a acțiunilor acesteia a ajuns până la critici dure ale perioadei în care la conducere se aflau Iosif Visarionovici Stalin (1922-1953) și chiar Vladimir Ilici Lenin (1922-1924) (Ibidem, pp. 29-30). Acest tip de subiecte sunt

abordate între 1987 și 1989, indicând o poziție de revoltă a presei sovietice, dar și o slăbire a controlului mediatic, propriu acestui spațiu în cea mai mare parte a secolului al XX-lea. Ca acest sistem să funcționeze, centralizarea informațiilor s-a făcut printr-o agenție de presă deținută de statul rusesc, agenție care funcționează și astăzi. Creată cu scopul special de a aduna informațiile și de a le trece prin filtrul liderilor din conducerea partidului, înainte ca acestea să ajungă în publicațiile de masă, TASS, agenția națională de presă, a fost gândită de Lenin și organizată de Stalin. Aceasta funcționează în continuare și este deținută tot de guvernul rus.

2. TASS și presa sovietică

Ideea primei agenții de colectare a știrilor se naște în 1902 și vizează exclusiv domeniul comercial. Aceasta s-a numit Agenția Comercială și de Telegraf (Торгово-телеграфное агентство – Torgovo Telegrafnoe Agentstvo), iar între 1904 și 1914 este redenumită Agenția de telegraf din Sankt Petersburg (Санкт-Петербургское телеграфное агентство - Sankt-Peterburgskoe Telegrafnoe Agentstvo). Între 1914 și 1918, poartă numele de Agenția de Telegraf Petrograd (Петроградское телеграфное агентство – Petrogradskoe Telegrafnoe Agentstvo). Din 1919 până în 1925, primește numele de Agenția Rusă de Telegraf (Российское телеграфное агентство – Rossiiskoe Telegrafnoe Agentstvo).

Agencia de presă TASS - Agenția de Telegraf a Uniunii Sovietice (Телеграфное агентство Советского Союза - Telegrafnoye Agentstvo Sovetskogo Soyuza) a fost înființată la 10 iulie 1925 prin decizia Prezidiului Comitetului Executiv Central și a Sovietului Comisarilor Poporului ca un organism central de informare al Uniunii, care avea ca scop „realizarea controlului necesar și concentrarea tuturor informațiilor într-o direcție generală”. Deținută de guvernul Uniunii Sovietice, activitatea agenției a fost normată în două etape diferite. Prima este marcată de momentul iunie 1925, când a primit monopolul asupra transmiterii informațiilor externe în interiorul U.R.S.S., iar cea de-a doua, în 1928 când, prin decizia comună a Biroului Organizatoric și al Biroului Politic, i s-a atribuit dreptul exclusiv de a colecta și difuza informații în afara U.R.S.S., cât și dreptul de a difuza informații interne și externe Rusiei în cadrul U.R.S.S. (Chircă, 2017, pp. 22-23).

TASS a comprimat știri din toate agențiile de știri din republicile sovietice: RATAU (Ucraina), BELTA (Bielorusia), UZTAG (Uzbekistan), KAZTAG (Kazahstan), GRUZINFORM (Georgia), AZERINFORM (Azerbaijan), ELTA (Lituania), ATEM (Moldova), LATINFORM (Letonia), KIRTAG (Kirghistan), TAJIKTA (Tadjikistan), ARMEANPRESS (Armenia), TURKMENINFORM (Turkmenistan), ETA (Estonia). Informațiile furnizate de această agenție ajungeau la 4.000 de ziare sovietice, canale de radio și televiziune și peste 1.000 de agenți de presă străină. Până în 1991, TASS avea 682 de birouri pe teritoriul Uniunii Sovietice, 94 de birouri în străinătate și aproape de 2.000 de jurnaliști și fotografi corespondenți².

2. Informațiile au fost preluate de pe site-ul oficial al agenției TASS, adresa <https://tass.com/history>, accesat la 6.11.2019.

În cadrul Uniunii Sovietice, informațiile furnizate de TASS au fost preluate de mai multe ziare naționale sau locale. Menționăm aici *Pravda* (Правда) și *Izvestia* (Известия), două dintre periodicele cu o influență foarte mare pe teritoriul Uniunii Sovietice datorită numărului foarte mare de sedii locale pe care le aveau. Create la începutul secolului al XX-lea, se consideră că cele două ziare erau loiale unor instituții ale statului și răspundeau cerințelor impuse de acestea în spațiul public. Astfel, *Pravda* era organul de presă al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, iar *Izvestia*, al guvernului rusesc. În decembrie 1989, cele două publicații au relatat evenimentele din România atât prin intermediul informațiilor furnizate de TASS, cât și prin intermediul corespondenților pe care acestea i-au avut la București (Ibidem, pp. 19-21). Astfel, în capitala României s-au aflat Vladimir Vedrashko pentru *Izvestia* și Viktor Volodin pentru *Pravda*, iar TASS avea aici un birou permanent condus, în momentul declanșării revoluției, de către Dimitri Diakov și avându-l pe Nikolai Morozov drept corespondent. Conform relatărilor și mărturiilor ulterioare ale acestora, corespondenții sovietici au fost prezenți la evenimentele din București. Aceștia nu au ajuns la Timișoara, după toate afirmațiile, din cauza blocadei impuse de Nicolae Ceaușescu, așa cum nu au ajuns nici în alte orașe din România în care au avut loc manifestări revoluționare.

3. Revoluția Română din 1989 în presa sovietică: studiu de caz

Evenimentele din decembrie 1989 de pe teritoriul României au fost acoperite în presa sovietică doar pentru orașele Timișoara și București. Relatările care au loc între 18 și 25 decembrie 1989, privind manifestările revoluționare, au avut mai multe faze care au coincis cu nivelul de informații la care corespondenții au avut acces. Cronologic vorbind, acestea urmăresc șirul evenimentelor și modul în care informațiile despre evenimente ajung în spațiul public. Astfel, se tratează evenimentele din Timișoara într-o manieră incertă, condiționată de lipsa corespondenților de la fața locului, apoi manifestațiile de la București sunt tratate din stradă, iar jurnaliștii devin pe alocuri subiectivi datorită implicării directe. În cadrul reportajelor făcute pe marginea acțiunilor revoluționare din Capitală există câteva momente importante ale relatărilor: mitingul lui Nicolae Ceaușescu din 21 decembrie și repercusiunile acestuia, seria de articole intitulată „Despre situația/ evenimentele din România” (22-25 decembrie) care cuprinde două modalități de relatare antitetice, succesive ale evenimentelor și, într-un concept mai larg, solidarizarea și „ajutorul umanitar” sovietic marcate prin diverse mesaje în presa rusească.

Situația evenimentelor din Timișoara este văzută prin relatările altor agenții de presă care au avut acces în această parte a țării în momentul declanșării manifestațiilor. Astfel, presa sovietică preia o serie de relatări ale agenției de presă maghiare, MTI, dat fiind că biroul TASS din România nu a avut corespondenți în această zonă a țării, iar agenția de presă română și autoritățile în cauză nu au luat nicio atitudine față de acestea. Astfel, prima referire la evenimentele din Timișoara este făcută la 18 decembrie 1989, prin agenția MTI, și ajunge să fie prezentată în comunicatele TASS sub o formă simplificată, povestind ciocnirile dintre forțele de ordine și demonstranți pe fondul „încercărilor

acestora de a împiedica evacuarea pastorului reformat László Tőkés din locuință”, se subliniază că „pastorul și familia sa au fost protejați mai multe zile de lanțurile umane formate din cetățeni de naționalitate maghiară și română”. La ora 18:13, Radio Moscova și programul de știri „Vremia” prezintă o imagine mai închegată a celor petrecute: „România a închis astăzi granițele cu Ungaria și Iugoslavia”, transmite agenția ungară MTI. Aceeași agenție, precum și reprezentanți ai serviciului vamal din Iugoslavia, au declarat că trupele au blocat Timișoara, al patrulea oraș ca mărime din vestul României, unde în ultimele zile au avut loc, potrivit relatărilor agențiilor de știri, acțiuni de amploare ale reprezentanților minorității ungare în apărarea drepturilor lor. Demonștrărilor li s-au alăturat și cetățeni de naționalitate română, acțiunile transformându-se într-o manifestație împotriva conducerii țării și sistemului existent în țară”. (Ibidem, pp. 102-103).

Tăcerea TASS față de evenimentele din Timișoara este explicată prin prisma deciziei autorităților române de a închide granițele județului Timiș, fapt ce le îngreuează ziariștilor accesul în oraș și contactul cu oamenii care ar putea să le furnizeze informații privind evenimentele locale. Prin urmare, pe 18 decembrie, la presiunile Moscovei, corespondenții din București scriu un prim material care furnizează câteva certitudini pe marginea incertitudinilor care existau în București față de evenimentele din vest. În această primă informare TASS, se subliniază tensiunile și lipsa de informare pe care jurnaliști o receptează în Capitală: „Ce se întâmplă în Timișoara? Ziariștii străini acreditați în România nu încetează să-și pună această întrebare. Presa centrală însă păstrează tăcerea, neconfirmând, dar nici nedezmintind știrile din mass-media străină despre evenimentele din acest oraș din vestul României. Ziarele de astăzi descriu în detaliu vizita secretarului general al P.C.R., președintele României, Nicolae Ceaușescu, în Iran, relatează despre succesele industriei românești, subliniază necesitatea întăririi ideologice și politico-educative în colectivele de muncă. Tensiunea neobișnuită se observă în București. Este întărită paza instituțiilor de stat, a uzinelor, a fabricilor, unde activiști de partid fac de gardă. Pe străzi circulă patrulele formate din soldații și membri ai gărzilor patriotice, în unele locuri sunt parcate autobuze cu militari și milițieni”. (Ibidem, p. 108). Informarea agenției este preluată diferit în publicațiile centrale sovietice. În *Pravda*, pe 19 decembrie, se vorbește despre vizita în Iran a lui Nicolae Ceaușescu, ignorând complet evenimentele care au avut loc în vestul României și tensiunile alarmante din București, în timp ce, în numărul 353 din 19.12.1989 al ziarului *Izvestia*, Victor Volodin vorbește pe larg despre evenimentele care au avut loc la Timișoara, axându-se pe manifestările de masă ale timișorenilor, atât cele care au avut loc în fața locuinței pastorului László Tőkés, cât și în fața sediului județean al Partidului Comunist Român. Apărut sub titlul de „Tulburări în Timișoara”, articolul lui Volodin menționează cerințele manifestanților timișoreni care își doreau schimbarea conducerii țării și respectarea legii de către toți cetățenii români, dar, pentru prima dată, se creionează imaginea lui László Tőkés în presa rusească: „cetățean român de naționalitate maghiară, apărător al drepturilor omului și pastor al Bisericii Reformate locale, László Tőkés. Potrivit hotărârii Judecătoriei Timișoara, pastorul trebuie să părăsească locuința pe care o ocupă. De asemenea, lui L. Tőkés i-a fost luat dreptul de a oficia slujba religioasă”. (Ibidem, p. 110).

Imaginea evenimentelor din Timișoara este reluată într-o manieră sumbră de TASS și apoi preluată de *Izvestia* pe 23-24 decembrie 1989. Corespondenții Anatoli Bocearov, Dimitri Diakov, Nicolai Morozov și Vadim Maliutin semnează o transmisiune pe data de 23 decembrie, care a fost preluată în numărul 358 din 24 decembrie al ziarului mai sus-amintit care înfățișează „un tablou înfiorător” al efectelor manifestațiilor din vestul țării. Conform relatării, pe 16 și 17 decembrie, la Timișoara, au fost 5.000, respectiv 10.000 de manifestanți pe străzi. Asupra lor, armata a pornit un atac terestru și aerian, iar cifrele victimelor care se vehiculează sunt de 5.000 de morți, dintre care 800 de copii (Ibidem, pp. 156-157). Conform informărilor ulterioare ale autorităților române, numărul morților de la Timișoara a fost de 122, iar 40 dintre ei au fost transportați la București pentru a fi incinerăți din ordinul Elenei Ceaușescu (Bărbulescu, 1998, p. 574).

Situația din București este introdusă cititorilor sovietici prin relatarea unor tensiuni care se declanșează odată cu întărirea pazei pe străzile orașului. Inițial văzute ca un mijloc de precauție față de posibilitatea declanșării unor evenimente violente, aceste mijloace de securitate sporite implică și cetățenii, prin folosirea gărzilor patriotice. Obiectivele vizate erau instituțiile de stat, fabricile, uzinele și străzile orașului. Patrurile mixte purtau căști și puști automate, conform relatărilor lui Vladimir Vedraško pentru ziarul *Pravda* din 19 decembrie. *Izvestia* vede aceste prezențe pe străzile Bucureștiului ca pe un indice al gravității situației din România, subliniată indirect și de lipsa de informare a populației față de evenimentele din alte orașe. Presa internațională, în special, cea de la granițele României, este îngrijorată de un alt aspect pe care autoritățile române l-au explicat doar parțial și nu au reușit să o convingă: închiderea granițelor țării. Preluată de la Agerpres, această știre este însoțită de explicația oficială: „condițiile meteo nefavorabile, lipsa zăpezii pentru petrecerea concediului de iarnă, gradul ridicat de ocupare a hotelurilor de către studenții și elevii aflați în vacanță” (Chircă, 2017, pp. 112-113). În numărul din 20 decembrie al ziarului *Pravda*, situația închiderii granițelor României este pusă într-o lumină diferită. Astfel, ea este prezentată ca închiderea legăturilor turistice cu U.R.S.S.

Ziua de 20 decembrie este marcată de două atitudini diferite în presa sovietică. Aceasta se împarte între relatarea vizitei lui Nicolae Ceaușescu la Teheran și descrierea tensiunilor crescând din București. Astfel, în numărul 355, *Izvestia* face un rezumat al vizitei președintelui care își exprima dorința de a colabora cu Iranul în diferite domenii. Pe când, în *Pravda*, se ridică un semn de întrebare pe marginea măririi numărului de patrule din București și a lipsei de informare din partea instituțiilor statului român: „Miliția și armata au intrat în stare de alertă ridicată?” (Ibidem, p. 124).

Situația evenimentelor și punctul de cotitură în tensiunile din București este marcat de organizarea mitingului cerut de Nicolae Ceaușescu pe 21 decembrie. Pentru a-l demara, au fost aduși în capitală oameni din afara Bucureștiului în vederea susținerii partidului și conducerii țării. Conform istoricilor, acest moment este marcat de o serie de erori din partea lui Nicolae Ceaușescu, care au ecou și în presa sovietică. Concret, conducătorul României, neglijează starea de spirit a poporului, nu arată compasiune

față de victimele de la Timișoara, califică demonstrațiile drept „operă a fasciștilor” și „a elementelor huligane”, iar discursul său de la miting provoacă incidente care au condus la intervenția armatei și chiar fuga sa de pe sediul Comitetului Central (Deletant, 2006, pp. 251-252). În lumea sovietică, ecourile evenimentelor din această zi au condus la nașterea unor întrebări pentru Vladimir Vedașko, în numărul din 22 decembrie al publicației *Pravda*: „Cum au putut grupurile de elemente huliganice să determine măsuri de răspuns atât de ample ale autorităților? De ce armata apără independența țării pe străzile unui oraș de provincie românesc? De unde au apărut în final manifestările «teroriste» în republică?” (Ibidem, pp. 128-129).

TASS transmite o notă asupra acestor evenimente, în care trece în revistă mitingul și discursul dictatorului, dar și evenimentele care au avut loc după fuga acestuia de la propria adunare de susținere. Preluată într-o variantă mai amplă de *Izvestia* în numărul 356 din 21 decembrie 1989, transmisiunea urmărea evenimentele din stradă: „Pe artera principală a Capitalei României, urmate de un rând de militari înarmați cu puști automate, se deplasau tancurile. S-au auzit focuri de armă automată și explozii. Protestatarii au fost împinși în Piața Universității. Deasupra orașului au început să zboare elicoptere [...] în Timișoara nu mai funcționează întreprinderile industriale, fabricile și uzinele. Acestea au fost ocupate de muncitori care au avertizat că, dacă nu vor fi acceptate condițiile lor, inclusiv demisia conducerii țării, tragerea la răspundere a membrilor de partid, a militarilor și a altor conducători care au permis jertfe omenești în acest oraș, vor distruge aceste întreprinderi. În București, la ora 19:00, ora Moscovei, demonstrații au continuat sa scandeze lozinci antiguvernamentale, iar pe pereții clădirilor au apărut afișe cu conținut antiguvernamental.” (Ibidem, pp. 129-130).

Din 21 decembrie, în presa sovietică apar o succesiune de relatări ale situației din România, cuprins într-o serie de articole-reportaj sub titlul de „Despre situația/ evenimentele din România”. Acestea acoperă perioada 21-25 decembrie 1989. În cadrul acestor materiale se pot identifica două atitudini antitetice față de subiectele înfățișate cititorului. Pe de o parte există o atitudine de avânt eroic, denumită de Nicolae Morozov perioada eroico-romantică a revoluției, cuprinsă între 21 și 23 decembrie, în care evenimentele de pe străzile bucureștene sunt descrise într-o manieră idealizată, se menționează simpatia dintre armată și manifestanți, starea generală are valențe pozitive. Pe de altă parte, perioada următoare aduce în prim-plan informații care distorsionează imaginea revoluției române, creionând secvențe care vorbesc despre mii de morți, mormane de cadavre sau menționează evenimente macabre care nu au avut loc, denotând lipsa unei baze de informații verificate sau o versiune de încredere a martorilor.

Evenimentele care au avut loc în 21 decembrie în Capitala României sunt relatate în *Pravda* și *Izvestia* pe 22 decembrie. Primul surprinde imaginea străzii: „acte de înfrățire entuziastă a populației cu soldații și ofițerii”, „oameni pe tancuri, pe transportoare blindate și pe jos se deplasau spre piața principală a Capitalei”, „în fruntea coloanei de demonstrații aveau echipaje cu puști automate în țevile cărora erau flori, iar militari păreau pregătiți

să apere în orice moment poporul de posibilele pericole”, alimentarea cu mâncare și medicamente a celor de pe stradă a fost anunțată; „la televizor, sunt transmise imagini din centrul orașului: a izbucnit un incendiu imens. Se aud rafale de arme automate. Totul se transmite la televizor”. (Ibidem, pp. 141-142). În numărul 357, *Izvestia* trece în revistă lozincile manifestanților: „Armata e cu noi”, „Noi suntem poporul”, „Vrem libertate”, „Vrem democrație”, „Jos dictatura” și reacțiile oamenilor pe care îi întâlnesc corespondenții locali. Astfel, se vorbește despre oamenii care jubilează în toate părțile, claxonează, despre bucuria și îngrijorarea de pe fețele manifestanților, provocată de conștientizarea faptului că luptele cu „clica lui Ceaușescu” nu s-au terminat. „România a început prima zi a unei noi vieții. Cum se va încheia?” (Ibidem, p. 139). Reținerea lui Nicolae Ceaușescu și a soției sale este anunțată spre seară, în data de 22 decembrie, fapt relatat și de *Pravda* pe fondul descrierilor luptelor de stradă și al apariției morților și răniților pe care corespondenții îi întâlnesc în centrul orașului.

Un fapt însemnat, menționat de TASS pe durata transmisiunilor din București către Moscova, este ocuparea pașnică a Televiziunii Române. Pe lângă faptul că aceasta a fost ocupată fără incidente violente, faptul în sine simbolizează libertatea presei și neapartenența publicațiilor în procesul de difuzare al știrilor. Importanța lui este menționată în articolele sovietice. Pe deoparte, *Izvestia* citează un angajat al ziarului *Scânteia* care a spus: „mâine, pentru prima dată în 40 de ani, poporul va putea citi un ziar care spune adevărul”; „crainicul Radioului Central a transmis că astăzi, pentru prima dată, spune ceea ce gândește”; „a venit, în sfârșit, ziua când putem povesti lumii adevărul din România, l-a informat pe corespondentul TASS, directorul general al agenției Agerpres, Alexandru Ionescu” (Ibidem, pp. 138-139).

Știrile care conțin informații asupra revoluției din 1989 nu au fost publicate pe prima pagină în presa sovietică. Deși articolele începeau să crească în dimensiune, acestea nu au reprezentat un subiect potrivit pentru prima pagină. Pe 22 decembrie, în cadrul celui de-al doilea Congres al Deputaților Poporului din U.R.S.S., se transmite un mesaj de solidaritate poporului român, care este tipărit pe primele paginii ale ziarelor *Izvestia* și *Pravda*, în zilele de 22, respectiv 23 decembrie. Sub titlul „Mesaj pentru poporul României”, acesta este prima formă oficială de susținere a evenimentelor din România în spațiul sovietic: „În acest moment de cotitură pentru soarta României, cel de-al doilea Congres al Deputaților Poporului din U.R.S.S. își afirmă sprijinul hotărât față de cauza dreaptă a poporului român! Îi asigurăm pe cetățenii României de sentimentele tradiționale de prietenie și bună vecinătate și reafirmăm dorința sinceră de colaborare strânsă în interesele socialismului și păcii.” (*Izvestia*, nr. 357 din 22.12.1989, p. 1; și *Pravda* din 23.12.1989, p. 1), (Ibidem, p. 133).

Mesajul de solidaritate și articolele detaliate din așa-numita perioadă eroico-romantică a revoluției sunt înlocuite cu o imagine mult mai sumbră, distorsionată a Revoluției Române din 1989. În seara zilei de 23 decembrie, Radio Moscova transmite un reportaj asupra evenimentelor din România, preluat de la agenția de presă TANIUG,

în care vorbește despre un atac armat într-un spital din Brașov, de 12.000 de morți la Timișoara, printre care 45 de copii, gropi comune și atentate la viața cetățenilor sovietici angajați ai Reprezentanței Comerciale Sovietice, care se aflau într-un bloc din apropierea Televiziunii. În numărul 358 din 24 decembrie al ziarului *Izvestia*, în care se prezenta situația de la Timișoara, despre București se spune că au fost executați 45 de copii, au fost descoperite gropi comune în care „printre cadavre se regăsesc bărbați, femei și copii fără haine. Se spune că o parte din acestea au aparținut răniților care au fost aruncați în gropi și peste care s-a aruncat apă clocotită sau au fost arși”. (Ibidem, pp. 156-157). Sub impresia atacurilor asupra cetățenilor sovietici, autoritățile de la Moscova se consideră obligate să ceară informații de pe scenele revoluției de la București, pentru a putea interveni și proteja cetățenii sovietici aflați în pericol. Astfel mobilizează TASS-ul să ofere o imagine cât mai cuprinzătoare asupra evenimentelor care au loc în Capitala României. Prin urmare, o informare semnată de biroul TASS de la București vorbește, pe 24 decembrie, despre conflictele armate din oraș și, în special, de la sediul televiziunii, iar ca urmare, guvernul sovietic se solidarizează din nou cu manifestații români printr-un mesaj care ajunge pe prima pagină a numărului 358 din 24 decembrie al ziarului *Izvestia*: „Guvernul sovietic se solidarizează cu poporul român, care apără idealuri de libertate, democrație și demnitate națională. Uniunea Sovietică este pregătită să acorde poporului român și noii conduceri a țării ajutor umanitar imediat și efectiv pentru lichidarea urmărilor tragice ale evenimentelor din ultimele zile”. (*Izvestia*, nr. 358 din 24.12.1989, p. 1), (Ibidem, p. 154).

Una dintre problemele semnalate de Vladimir Vedraško în numărul din 24 decembrie 1989 al ziarului *Pravda* este prezența *teroriștilor* și pericolul constant în care se află populația din cauza „fanaticilor care trag în oameni de la ferestre și de pe acoperișuri”. Acesta vorbește despre modul în care oamenii s-au obișnuit cu pericolul și despre cei 1.800 de teroriști care au fost deja prinși, după cum se vehiculează în oraș (Ibidem, pp. 161-162). Apartenența acestor indivizi este chestionată într-un articol din 25 decembrie, în ziarul *Izvestia*. După anunțul laconic al arestării lui Ceaușescu, Viktor Volodin se întreabă: „Oare cine încearcă din răspuțeri să se împotrivescă poporului? Miliția? Securitatea? [...] au rămas detașamentele de forțe speciale, pretorienii selectați, garda personală a dictatorului. Aceștia continuă să lupte cu fanatism [...]. Ucigași profesioniști, bine instruiți, aceștia trag din orice poziție”. (Ibidem, pp. 172-173).

Procesul familiei Ceaușescu din 25 decembrie 1989 este tratat laconic în presa sovietică. Mențiuni sunt făcute în ambele organe centrale de presă, iar TASS nu oferă prea multe detalii în privința acestui eveniment. În numărul din 26 decembrie al publicației *Pravda*, se prezintă informațiile care au fost furnizate de Televiziunea Română liberă cu privire la acuzațiile pentru care au fost judecați cei doi. Astfel, se enumeră: genocid soldat cu moartea a 60.000 de oameni, subminare a puterii de stat prin organizarea unor acțiuni armate împotriva poporului, prejudiciere a proprietății de stat prin distrugerea și deteriorarea clădirilor din oraș prin explozii etc., subminare a economiei naționale, încercarea de a fugi din țară prin folosirea unor fonduri păstrate în bănci străine, în

sumă de 1 mld. de dolari (Ibidem, pp. 180-181). Completările mai detaliate care vin de la București sunt îndreptate spre obiectivele perioadei următoare din istoria României, punctele de interes ale unei întoarceri spre normalitate, reconstrucția statului după evenimentele cu care au condus la prăbușirea sistemului comunist din România.

Atitudinile schimbătoare din presa sovietică față de revoluția din 1989 sunt datorate, în mare parte, atitudinii față de regimul construit de Nicolae Ceaușescu. Înainte de declanșarea evenimentelor, într-un raport al specialiștilor din Departamentul Internațional al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, conducătorul român era considerat șeful unui regim opresiv care „caută să îndepărteze influența noastră, se îmbracă în hainele luptătorului pentru puritatea socialismului”, iar declanșarea unor posibile manifestații cu caracter revoluționar era prevăzută de aceiași specialiști sovietici, în contextul în care regimul devenise autoritar, iar cultul personalității se augmentase. Schimbarea era previzibilă numai prin schimbarea conducătorului, care implica „evenimente dureroase” (Preda, 2000, p. 19). În ciuda acestor previziuni, corespondenții singurei agenții de presă sovietice nu au fost pregătiți pentru relatarea completă a unor evenimente care au avut parte de o introducere mai amplă la Timișoara. Luați prin surprindere de baricada instituită la granițele județului Timiș de armata română, corespondenții TASS au rămas fără mijloace de informare, iar imaginea evenimentelor de acolo a fost compusă din informații conexe, insuficient verificate.

Imaginea Revoluției de la București în presa sovietică este antitetică. Pe de o parte există articolele scrise pe marginea situației din stradă, unde corespondenții au luat contact direct cu manifestanții și le-au subliniat trăirile de bucurie, de tristețe sau îngrijorare, iar pe de altă parte, articolele construiesc o imagine sumbră a unor evenimente sau descoperiri macabre pe care nu le verifică îndeajuns, fapt ce denotă lipsa unei linii obiective de relatare a evenimentelor.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Chircă, C., 2017, *Decembrie 1989: TASS este împuternicită să declare ...*, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, București.
- Deletant, D., 2006, *România sub regimul comunist*, Editura Fundația Academică Civică, București.
- Koltsova, O., 2006, *News media and power in Russia*, Routledge, Londra.
- Mickiewicz, E., 2008, *Television, power and the public in Russia*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mickiewicz, E., 1988, *Split Signals. Television and politics in the Soviet Union*, Oxford University Press, New York.
- Preda, D., Retegan, M., 2000, *1989 Principiul dominionului. Prăbușirea regimurilor comuniste europene*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Scurtu, I., 2009, *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional*, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, București.

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN DECEMBRIE 1989 REFLECTATĂ ÎN PRESĂ

Dana-Roxana NICULA¹

Cuvinte-cheie: revoluție; presă; luptă; dictatură; comunism.

Keywords: revolution; press; struggle; dictatorship; communism.

Rezumat: *Revoluția Română din Decembrie 1989 a fost un fenomen complex, făcând parte dintr-un lanț de schimbări politice petrecute în Europa Centrală și de Răsărit în perioada 1988-1991. Istoriografia românească și străină a abordat subiectul din multe perspective: istoric, social, politic. Spre deosebire de celelalte state din zonă care făceau parte din Lagărul Comunist, unde schimbarea regimului s-a realizat pașnic, în România schimbarea s-a realizat cu violență. Prin acest demers ne propunem să prezentăm știri și comentarii făcute în presa străină și cea românească în acele zile din decembrie 1989, privind evenimentele care s-au desfășurat în România. Despre evenimentele de la Timișoara din 16-17 decembrie 1989, mass-media străină a informat statele occidentale și chiar pe românii din țară prin posturile de radio Vocea Americii și Europa Liberă, presa internă fiind strict controlată. Presa scrisă, radioul și televiziunea din România au prezentat evenimentele după fuga lui Nicolae Ceaușescu din ziua de 22 decembrie 1989. Ziarul Scînteia, organul de presă al Partidului Comunist Român, a scos în aceea zi un număr special intitulat Scînteia Poporului, o foaie distribuită gratuit. Au mai apărut încă două numere, după care și-a schimbat numele în Adevărul. Presa a constituit un factor important în desfășurarea Revoluției, a creat o stare de spirit, a informat permanent poporul despre mersul Revoluției și despre schimbările care aveau loc.*

Abstract: *The Romanian Revolution of December 1989 was a complex phenomenon, part of a chain of political changes that took place in Central and Eastern Europe between 1988 and 1991. Romanian and foreign historiography has approached the subject from many perspectives: historical, social, political. Unlike other surrounding countries part the Soviet Bloc, where the regime change was peaceful, in Romania the change was violent. In this paper we aim to present the news and comments made by the foreign and Romanian press in the days of December 1989, regarding the events that took place in Romania. On the events in Timisoara that took place on December 16-17, 1989, foreign media informed Western states and even Romanians in the country through the radio stations Voice of America and Free Europe, the internal press being strictly controlled. The print media, the public radio and television in Romania presented the events after the escape of Nicolae Ceausescu on*

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: dincadanaroxana@yahoo.com.

December 22, 1989. The newspaper Scînteia, the press body of the Romanian Communist Party, released a special issue on that day, titled Scînteia Poporului, a sheet distributed free of charge. Two more numbers appeared, after which the paper changed its name to Adevărul. The press was an important factor in the development of the Revolution. It created a state of mind and constantly informed the people about the progress of the Revolution and about the changes that were taking place.

Revoluția Română din Decembrie 1989 a fost un fenomen complex, făcând parte dintr-un lanț de schimbări politice petrecute în Europa Centrală și de Răsărit în perioada 1988-1991. Istoriografia românească și străină a abordat subiectul din multe perspective: istoric, social, politic. Spre deosebire de celelalte state din zonă, care făceau parte din Lagărul Comunist, unde schimbarea regimului s-a realizat pașnic, în România schimbarea s-a realizat cu violență.

Prin acest demers ne propunem să prezentăm știri și comentarii făcute în presa străină și cea românească în acele zile din decembrie 1989, privind evenimentele care s-au desfășurat în România.

Evenimentele care au avut loc în România în decembrie 1989 s-au declanșat pe fondul nemulțumirii generate de regimul abuziv al lui Nicolae Ceaușescu, singurul conducător comunist din Europa de Est care a refuzat valul de reforme ce s-au aplicat în celelalte țări comuniste din regiune. Odată cu venirea la putere, în 1984, a lui Mihail Gorbaciov în U.R.S.S. și punerea în aplicare a politicii sale de „perestroika”, în țările socialiste s-a accentuat mișcarea pentru reforme, pentru democrație. Nicolae Ceaușescu nu a acceptat această politică de reorganizare a statului; el susținea că în România această schimbare s-a produs încă din 1965 (Scurtu, 1990, p. 12). Românii au crezut timp de aproape un deceniu că regimul restrictiv pe care trebuie să-l îndure se datorează necesității de a achita datoria externă a țării, însă după achitarea ei în aprilie 1989, au constatat că nu se întrevedea nicio îmbunătățire a nivelului lor de trai.

Reformele inițiate în Polonia prin legalizarea partidului lui Lech Walesa, Solidaritatea, la 31 august 1988, apoi constituirea în Ungaria a Frontului Democrat Maghiar la 3 septembrie 1988, urmate în 1989 de căderea guvernelor comuniste din Cehoslovacia (Gustáv Husák), Bulgaria (Todor Jivkov), Republica Populară Democrată Germană (Erich Honecker, căderea zidului Berlinului la 9 noiembrie 1989), au creat premisele căderii regimului comunist și în România (Ibidem, p. 13; Corneanu, 2014, p. 424).

Lui Ceaușescu i s-a dat posibilitatea să renunțe de bunăvoie la putere pe 20 noiembrie 1989, când au început lucrările Congresul al XIV-lea al P.C.R. Postul *Radio Europa Liberă* transmitea că în România fost luate măsuri speciale de securitate pentru desfășurarea în bune condiții a congresului. Agențiile de știri occidentale, cea iugoslavă și cea maghiară, semnalau cazurile unor cetățeni străini cărora le-a fost refuzată intrarea în România. De asemenea, Ambasada română din Austria a respins cererea de viză a șefului biroului de la Viena al agenției France Presse. Agenția TANJUG a făcut cunoscut refuzul

autorităților de la București de a permite intrarea în România a unui ziarist iugoslav pentru congres. Partidul Comunist din Ungaria, deși fusese invitat să își trimită reprezentanții, a anunțat neparticiparea la congres (Ibidem, p. 430).

În acest timp presa din România transmitea „Succesul deplin al celui de-al XIV-lea Congres al partidului, spre gloria și măreția României socialiste” și mesajele de prietenie și solidaritate adresate Congresului de state precum China, Coreea, Cipru, Cuba (*Scînteia*, 20 noiembrie 1989), (Fig.1).

Într-un interviu acordat ziarului *France International* la 23 noiembrie 1989 de Oleg Bogomolov, consilierul economic al președintelui Mihail Gorbaciov, acesta declara: „Anumiți lideri politici pot să nu fie conștienți de necesitatea unor asemenea schimbări, dar viața însăși le-o impune. De aceea, privesc cu oarecare optimism evoluția viitoare a României”. (Ibidem, p. 431).

Întâlnirea liderilor politici ai S.U.A., George Bush, și U.R.S.S., Mihail Gorbaciov, din 2-3 decembrie 1989 de la Malta, a accelerat procesul de descompunere a structurilor socialiste în statele europene și a avut o influență puternică asupra evoluției evenimentelor care au urmat în România. Izolarea României era tot mai evidentă.

Evenimentele petrecute la Timișoara în zilele de 16-17 decembrie 1989 au fost transmise de mass-media străină. Statele occidentale și românii din țară primeau informații necenzurate prin posturile *Radio Vocea Americii*, *Radio Europa Liberă* și de la televiziunile din Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, U.R.S.S., presa internă fiind strict controlată.

Din 19 decembrie 1989, agențiile de presă internaționale au început să publice articole referitoare la incidentele petrecute la Timișoara.

Într-un raport al Agenției iugoslave de presă TANJUG, se menționa că: „Demonstrația de duminică (17 decembrie 1989) a fost pornită de decizia autorităților române de a-l trimite pe pastorul László Tőkés, preotul disident, luteran de origine maghiară, în exil intern. Părintele și soția gravidă a acestuia au fost luați de poliție și duși într-o destinație necunoscută, mulțimea furioasă a spart geamurile și a dat foc primăriei din Timișoara”. (Duvan, 1991, p. 7).

În timp ce timișorenii se înfruntau cu miliția și armata care a folosit tancuri, tunuri cu apă și elicoptere blindate pentru a dispersa mulțimea, Nicolae Ceaușescu a plecat într-o vizită de lucru în Iran, o încercare disperată de a ieși din izolarea în care se afla, convins fiind că securitatea va restabili ordinea.

Jurnalista Judy Depsey, redactor la *Financial Times*, relatează pe 19 decembrie 1989 că: „La Timișoara poliția trage în demonstrații, orașul s-a închis. România și-a închis pe 18 decembrie 1989 granițele cu Ungaria și Iugoslavia. 10.000 de oameni au protestat puternic împotriva guvernului președintelui Nicolae Ceaușescu”. (*Financial Times*, 19 decembrie 1989), (Fig. 2).

În numărul din 20 decembrie 1989, aceeași ziaristă consemnează că „Nicolae Ceaușescu a luat toate măsurile pentru a izola țara de presiunile din afară. [...]. William Waldgrave, ministru de stat în departamentul britanic de externe, a apelat la forțele

securității să reprezinte adevărata dorință a poporului român și să înlăture regimul lui Nicolae Ceaușescu. Între timp, ministrul de externe sovietic a condamnat omorurile, iar Statele Unite au sugerat un răspuns coordonat al țărilor vestice și din zona de influență sovietică, poate în cadrul acordului de la Helsinki”. (*Financial Times*, 20 decembrie 1989).

Editorialul american *Baltimore Sun*, cu agenții în Irlanda, Londra și Moscova, consemna la 19 decembrie 1989 sub titlul „Convulsiile politice ale Europei de Est au dărâmat, în fine, «ultimul domino, România, țara cea mai dur oprimată»”:

„Sâmbătă seara străzile Timișoarei s-au umplut de o mulțime de oameni care protestau și se răsculau. Duminică dimineața trupele au început să tragă. Oamenii cădeau. Au fost morți, numărul lor, între zece și câteva sute”. (Duvan, 1991, p. 9).

Este vorba despre zilele din 16 și 17 decembrie, când presa românească nu reacționa în niciun fel, numai Radio București a făcut apeluri la calm către populație. Ziariștilor și turiștilor străini nu le era permisă intrarea în țară. Presa românească de propagandă îl proslăvea pe Ceaușescu, „marele conducător al patriei socialiste”, fiind devotată cultului personalității acestuia.

Pe 20 decembrie, Nicolae Ceaușescu a decretat stare de urgență în regiunea Timiș potrivit TANJUG. De asemenea, Judy Dempsey consemna în *Financial Times* din 21 decembrie că „numărul morților crește în represaliile din România. Aseară președintele României, Nicolae Ceaușescu a dat vina pe acțiunile internaționale și teroriste pentru masivele demonstrații antiguvernamentale de duminică trecută, în orașul Timișoara, din nord-vestul țării, în timp ce estimările numărului celor masacrați au crescut”. (*Financial Times*, 21 decembrie 1989), (Fig. 3).

Agenția de știri oficială est-germană A.D.N., citând românii stabiliți în Germania de Est având prieteni și familii în România, a relatat că forțele securității au omorât între 3.000 și 4.000 de demonstranți în Timișoara și au continuat să înăbușe alte demonstrații de protest în peste 10 orașe (Duvan, 1991, p. 12).

În contextul evenimentelor desfășurate la Timișoara, precum și în alte capitale de județ, în ziua de 20 decembrie, Ceaușescu a decretat stare de urgență în regiunea Timiș. Agenția TANJUG, citând consulatul iugoslav din Timișoara, a raportat că peste 50.000 de oameni au mărșăluit pe străzi, în ciuda miliției și gărzilor înarmate care luni au înconjurat orașul (Corneanu, 2014, p. 602).

La București, din inițiativa lui Ceaușescu, au fost alarmate Gărzile Patriotice și personalul întreprinderilor industriale de pe platformele Pipera și Băneasa, în vederea organizării unor mitinguri în marile întreprinderi industriale bucureștene, mediatizate amplu prin intermediul televiziunii și radioului. S-a renunțat la această idee, pentru organizarea unui mare miting în Piața Palatului în ziua de 21 decembrie 1989, deoarece Ceaușescu dorea să obțină adeziunea populației (Ibidem, p. 603), (Fig. 4).

Au fost luate măsuri riguroase de securitate pentru buna desfășurare a mitingului. În perimetrul Pieței Palatului au fost concentrate trupe de miliție echipate în militari, dar și în civil, 147 cadre de Miliție și 300 de ofițeri de la Școala de Perfecționare a Cadrelor de

Miliție din București, iar accesul în Piață a fost blocat. Nicolae Ceaușescu a luat cuvântul, însă nu a putut să-și susțină spiciul, deoarece s-a auzit un vuiet puternic, iar mulțimea a intrat în panică. S-a creat o stare de confuzie generală. Ceaușescu a încercat să-și susțină discursul în pofida țipetelor, însă nimeni nu-l mai asculta, oamenii au început să părăsească Piața (Ibidem, p. 605). Transmisiunea a fost întreruptă la radio și la televiziune, fiind înlocuită cu un cântec patriotic.

Financial Times relatează în 21 decembrie 1989: „Lupte de stradă în București. Tancurile calcă studenții. Greve, îngrijorare la Națiunile Unite!”, „Ceaușescu respinge ideea genocidului din România!” (*Financial Times*, 22 decembrie 1989), (Fig. 5).

Mass-media din Iugoslavia și Ungaria au raportat că mai mult de 50 de persoane au fost omorâte de forțele de securitate. Agenția de știri TANJUG relatează că cel puțin 20 de studenți au murit în Capitală, când poliția a improșcat mii de demonstranți cu o ploaie de gloanțe și a deschis foc de rachete din elicoptere (Duvan, 1991, p. 14).

Radio Budapesta a relatat că 32 de demonstranți au fost omorâți în Cluj și că „sunt mulți morți pe străzile Timișoarei, ale Bucureștiului și în alte orașe” (Ibidem). Corespondentul agenției TASS consemnează că la București cel puțin doi demonstranți au fost omorâți, călcați de mașini blindate, „[...] când un grup de martori oculari s-au repezit să-i scoată pe cei călcați de sub roțile mașinilor blindate, s-a tras asupra lor cu automate”. (Ibidem, p. 15). De asemenea, tot TASS a anunțat că studenții au chemat muncitorii din fabricile cele mai importante din capitală, să pornească o grevă generală. La Timișoara soldații și ofițerii s-au alăturat demonstranților. Radio Budapesta raporta în seara de 21 decembrie 1989 că situația din Arad era explozivă, iar la Sibiu, unde era secretar de partid Nicu Ceaușescu, fiul președintelui, mulțimea a ieșit în stradă”. (Ibidem, p. 16).

Conform celor mai multe rapoarte, declanșarea demonstrațiilor din 21 decembrie 1989 s-a produs în momentul în care Nicolae Ceaușescu și-a început discursul în fața mulțimii.

Biroul de la Moscova al ziarului *Baltimore Sun* consemnează în 22 decembrie 1989 că liderul sovietic, Mihail Gorbaciov, referindu-se la evenimentele ce aveau loc în România, a precizat: „Deocamdată, informațiile pe care le-am primit din București și de la ambasadorul român nu ne dau posibilitatea de a ne forma o noțiune a ceea ce se întâmplă în țara aceasta”. (Ibidem).

Rapoartele din București, transmise în ziua de 21 decembrie 1989 la Moscova, prin Agenția Sovietică TASS și trimise la Baltimore de la Biroul din Moscova al ziarului *The Sun* ofereau informații concrete despre evenimentele de la București. În aceste rapoarte se preciza: „Camioane pline cu trupe și pompe de incendiu au fost masate în centrul Capitalei române. Poliția a încercat să disperseze demonstranții și să oprească pe alții să li se alăture, dar a eșuat. Mulțimea care număra câteva sute a sporit la câteva mii. Demonstranții cântă: LIBERTATE și JOS DICTATURA. Tancuri urmează soldați cu puști-mitralieră, care împing demonstranții de-a lungul arterei principale din București. Se aud împușcături de arme automate. Ambulanțe și dube de miliție trec în viteză mare prin Piață. Martori oculari spun că printre demonstranți se află morți și răniți”. (Ibidem, p. 19).

Jurnalistul Nikolai Morozov, corespondentul agenției TASS, consemna că la fiecare 40 de minute pleca o telegramă către Moscova cu referire la evenimentele din Piața Universității din București (Corneanu, 2014, p. 626). În acest timp Agerpres, agenția națională de presă, tăcea.

În dimineața zilei de 22 decembrie 1989, ministrul Apărării Naționale, generalul Vasile Milea, s-a sinucis. Radioul și Televiziunea Română au prezentat conținutul Decretului Prezidențial cu privire la instituirea stării de necesitate. La scurt timp, Nicolae și Elena Ceaușescu au părăsit sediul C.C. al P.C.R., cu elicopterul prezidențial. Manifestanții au ocupat sediul C.C. al P.C.R., soldații au fraternizat cu ei imediat și Televiziunea Română a fost ocupată de un grup de manifestanți. Pe post s-a anunțat pentru prima dată că „Dictatorul a fugit!”, Televiziunea Națională a început să transmită evenimentele din stradă în direct. În Piața Palatului, sute de mii de oameni scandau „Jos cu dictatura!”, „Vrem judecată!” și „Putere poporului!”

Ziarul *Scînteia*, organul de presă al Partidului Comunist Român, a scos în ziua de 22 decembrie 1989, la prima oră a dimineții, un număr în care apare cu litere mari titlul „Marea Adunare Națională a Oamenilor Muncii din Capitală a dat expresie hotărârii de a acționa pentru apărarea cuceririlor socialiste, a independenței și integrității teritoriale a României!” (*Scînteia*, 22 decembrie 1989), (Fig 6).

După fuga lui Nicolae Ceaușescu, același organ de presă, sub presiunea evenimentelor, a scos un număr special intitulat *Scînteia poporului*, o foaie distribuită gratuit, ce cuprindea titluri precum: „Glorie patriei libere, poporului erou!”, „Dictatura a căzut, poporul e liber!”, „Victoria adevărului!”, „Recunoștință fierbinte armatei române!” (*Scînteia poporului*, 22 Decembrie 1989).

Într-o rubrică distinctă apare publicată poezia lui Andrei Mureșanu „Deșteaptă-te Române!”, care va deveni imn național.

În zilele de 23 și 24 decembrie au mai apărut două numere ale ziarului sub această titulatură, după care ziarul și-a schimbat numele în *Adevărul*. Aceste două numere cuprind în paginile lor titluri care au rămas în memoria colectivă: „Revoluția populară a învins! Acum e nevoie de rațiune, calm și vigilență în apărarea libertății și valorilor naționale!”, de asemenea comunicatul către țară al Consiliului Frontului Salvării Naționale, nou creat, și „Declarația Frontului Democratic Român din Timișoara” (*Scînteia poporului*, 23 decembrie 1989).

În ziua de 22 decembrie 1989, a apărut primul ziar liber al Revoluției Române, *Libertatea*, cotidian al Frontului Renașterii Naționale. Ziarul are patru pagini și cuprinde îndemnuri și articole referitoare la libertatea dobândită, informații despre acțiunile din stradă și rubrici ca: „Cinste vouă!”, „Trăiască libertatea!”, „Primele ore ale libertății!”, semnate de Mihai Bărbulescu, Aurel Ghimpu, Sorin Roșca Stănescu, Octavian Andronic, Stelian Motiu (*Libertatea*, 22 decembrie 1989), (Fig.9).

Mass-media din țară și străinătate a continuat să transmită evenimentele în timp real. Televiziunile statelor învecinate și posturile de radio transmiteau informații despre

evenimentele din București, despre fuga lui Ceaușescu și măcelul declanșat împotriva populației civile.

Cotidianul francez *Le Monde*, din 22 decembrie 1989, rezervă un spațiu amplu evenimentelor din România, cuprinzând articole cu litere mari: „Tulburările din România au cuprins și capitala!”, „Președintele Ceaușescu a renunțat la putere pe fondul presiunii protestatarilor din București și din orașele românești!”, „Asasinii!”, „Jos Ceaușescu!”, „Timișoara oraș martir!”. Apare și un apel al regelui Mihai care se adresează armatei să apere poporul român (*Le Monde*, 22 decembrie 1989), (Fig. 8).

Cotidianul american *The New York Times* consemna în 22 decembrie că, în urma demonstrației anticomuniste din Capitala României, sunt raportați cel puțin 13 morți, iar în 24 decembrie anunța capturarea lui Nicolae Ceaușescu (*The New York Times*, 22 decembrie 1989).

Din Raportul agenției TASS pentru ziua de 23 decembrie 1989, reiese că în Piața Palatului a avut loc o luptă între forțele rebele și unitățile speciale, gărzile speciale ale lui Nicolae Ceaușescu, care s-au baricadat în Palatul Consiliului de Stat. Se precizează că: „[...] Locuitorii orașului sunt înfricoșați să iasă din case și se mișcă de-a lungul pereților. Mulți civili cu benzi tricolore pe braț ajută în mod activ pe rebeli. Ei aduc muniții și mâncare caldă soldaților care au petrecut noaptea în Piață și le povestesc despre situația din alte părți ale orașului [...]. Situația din București este critică, au loc lupte crâncene între unități militare care au trecut de partea rebelilor și trupe ale securității de stat, credincioase lui Ceaușescu”. (Duvan, 1991, p. 25).

Luptele din România erau descrise de agențiile străine ca cele mai teribile în Europa de la cel de Al Doilea Război Mondial. Oamenii politici și opinia publică internațională au reacționat.

Mihail Gorbaciov a anunțat pe 23 decembrie 1989 că U.R.S.S. nu intenționează să intervină direct în România, în schimb James Baker, în acord cu o delegație a guvernului francez, a declarat că Pactul de la Varșovia are sprijinul S.U.A., dacă decide să trimită trupe să ajute noul regim din România (Ibidem, p. 29).

Pe 25 decembrie 1989, Nicolae și Elena Ceaușescu au fost executați în urma unui proces secret și sumar, având ca principal cap de acuzare genocidul împotriva poporului român.

Robert Ruby de la *Baltimore Sun* consemna pe 26 decembrie: „Seara trecută Televiziunea Română a anunțat că Nicolae Ceaușescu, liderul comunist răsturnat de la putere săptămâna trecută, a fost executat împreună cu soția sa, Elena, după un scurt proces secret”. (Ibidem, p. 38).

Procesul a fost transmis mai târziu de Televiziunea Română, arătând chiar și execuția.

Ziarul *Le Monde* din 27 decembrie 1989 cuprinde în paginile sale un articol în care este prezentat faptul că la Spitalul de Urgență din București se află internată în stare foarte gravă mama Elenei Ceaușescu, în vârstă de peste 100 de ani. Într-un articol din *România Liberă*, din 4 ianuarie 1990, redactorul Emil Munteanu consemnează faptul că bătrâna suferindă a fost descoperită în reședința soților Ceaușescu din cartierul Primăverii,

conectată la aparate și părăsită de personalul care o îngrijea (*Le Monde*, 27 decembrie 1989; *România Liberă*, 4 ianuarie 1990), (Fig. 9).

Presa a constituit un factor important în desfășurarea Revoluției Române, a creat o stare de spirit și a informat permanent poporul despre mersul revoluției și despre

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Ziare / Newspapers

Scînteia din 20 noiembrie 1989.

Scînteia din 21 decembrie 1989.

Scînteia din 22 decembrie 1989.

Scînteia Poporului din 22 decembrie 1989.

Scînteia Poporului din 23 decembrie 1989.

Libertatea din 22 decembrie 1989.

România Liberă din 4 ianuarie 1990.

Financial Times din 19 decembrie 1989.

Financial Times din 21 decembrie 1989.

Financial Times din 22 decembrie 1989.

Le Monde din 22 decembrie 1989.

Le Monde din 27 decembrie 1989.

The New York Times din 22 decembrie 1989.

Lucrări speciale / Special Works

Cornățeanu, C., 2014, *Victorie Însângărată. Decembrie 1989*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.

Duvan, A., 1991, *Revoluția Română văzută de ziariști americani și englezi*, Editura Evenimentul, București.

Osiac, D., Neacșu, Gh., Rusu, S., 2009, *Revoluția Română din decembrie 1989 – Documente*, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, București.

Scurtu, I., Mazilu, E., Dinu, Ș., Pavelescu, Ș., 1990, *Sfârșitul Dictaturii, 21-25 Decembrie 1989*, Editura Clio, Craiova.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. *Scînteia* din 20 noiembrie 1989.

Figure 1. *Scînteia*, November 20, 1989.

Figura 2. *Financial Times* din 19 decembrie 1989.

Figure 2. *Financial Times*, December 19, 1989.

Figura 3. *Financial Times* din 21 decembrie 1989.

Figure 3. *Financial Times*, December 21, 1989.

Figura 4. *Scînteia* din 21 decembrie 1989.

Figure 4. *Scînteia*, December 21, 1989.

Figura 5. *Financial Times* din 22 decembrie 1989.

Figure 5. *Financial Times*, December 22, 1989.

Figura 6. *Scînteia* din 22 decembrie 1989.

Figure 6. *Scînteia*, December 22, 1989.

Figura 7. *Libertatea* din 22 decembrie 1989.

Figure 7. *Libertatea*, December 22, 1989.

Figura 8. *Le Monde* din 22 decembrie 1989.

Figure 8. *Le Monde*, December 22, 1989.

Figura 9. *Le Monde* din 27 decembrie 1989.

Figure 9. *Le Monde*, December 27, 1989.

Fig. 1 *Scînteia* din 20 noiembrie 1989.

Fig. 2 Financial Times din 19 decembrie 1989.

Fig. 3 Financial Times din 21 decembrie 1989.

Fig. 4 Scînteia din 21 decembrie 1989.

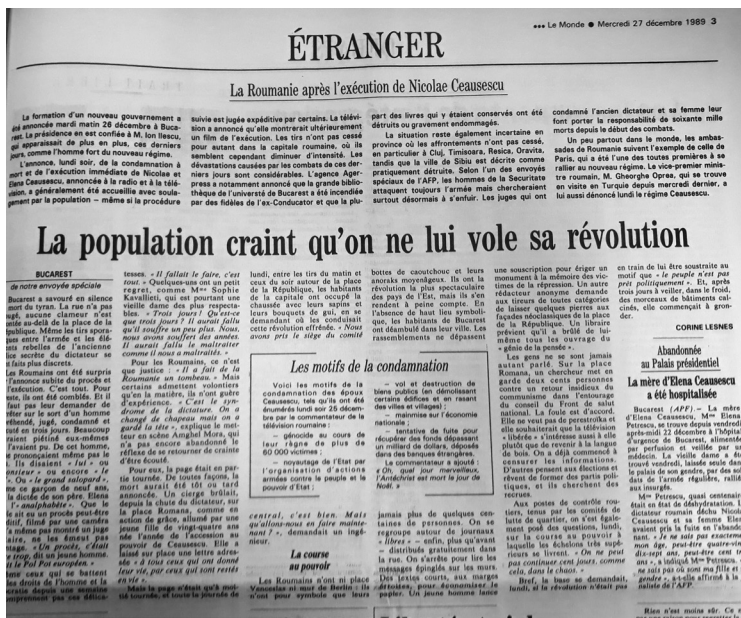
Fig. 5 Financial Times din 22 decembrie 1989.

Fig. 6 Scinteia din 22 decembrie 1989.

Fig. 7 Libertatea din 22 decembrie 1989.

Fig. 8. *Le Monde* din 22 decembrie 1989.Fig. 9 *Le Monde* din 27 decembrie 1989.

REVOLUȚIA DIN DECEMBRIE 1989 – LOCURI ALE MEMORIEI

Cezar Petre BUIUMACI¹

Cuvinte-cheie: revoluție; eroi, monumente; comemorare; spațiu urban.

Keywords: revolution; heroes; monuments; commemoration; urban space.

Rezumat: *Ca principală scenă a derulării evenimentelor, Bucureștiul deține o serie de locuri înscrise în istoria schimbării regimului ceaușist, care intră în categoria locurilor memoriei. În cadrul cercetării am identificat peste 40 de elemente care marchează aceste locuri, găsind în același timp și o serie de alte modalități ale memorializării Revoluției, așa cum este denumirea unor străzi și piețe, dar și din domeniul numismaticii și filateliei.*

În definirea conceptului de locuri ale memoriei avem în vedere complexitatea din care este alcătuit acesta și anume spații publice, piețe, străzi, imobile, monumente cu o componentă importantă în abordarea istoriei recente. Totodată, aducem în atenție spații care aveau o istorie proprie și implicit o memorie anterioară, fiind acum în raport cu unul dintre evenimentele desfășurate în timpul Revoluției din Decembrie 1989, având coerență cronologică, dar care se află într-o suprapunere temporală. Locuri pline de memoria celor care au participat la eveniment, ale istoriilor lor, ale celor care le povestesc, dar care uneori le și distorsionează.

Este necesar un astfel de demers de inventariere a simbolurilor Revoluției, ca urmare a estompării memoriei naționale, cât și a faptului că acestea sunt făcute de diferite entități care nu au așteptat 15 ani ca statul să-și exercite dreptul de preemțiune în privința monumentelor de for public, comemorative ale Revoluției din Decembrie 1989, și să ridice un memorial dedicat eroilor.

În decurs de 30 de ani, obiceiurile oamenilor s-au schimbat fundamental, ducând la pierderea interesului pentru proiectele pe termen lung, ei fiind mai degrabă interesați de avantajele venite rapid și făcând ca această dorință de acțiune imediată să altereze modalitatea de luare a deciziilor. Cel mai frecvent întâlnim aspectele pierderii memoriei recente la cei care au trăit un anumit eveniment și lipsei informării temeinice a celor care nu l-au trăit. Acestea se întâmplă ca urmare a noilor preocupări, într-o societate super-productivă, în care viteza cu care se petrec unele evenimente este de-a dreptul înspăimântătoare. Toate acestea se petrec într-o perioadă care vine după jumătate de secol de istorii paralele: istoria reală și istoria oficială, alterată de regimul comunist. Desfășurarea Revoluției pe mai multe planuri, în mai multe locuri, este un obstacol în rememorarea de către public a evenimentelor, făcând astfel necesar un repertoriu al acestora.

Abstract: *As the main scene of the events, Bucharest has several places inscribed in the history of the Ceausescu regime change and thus falling within the category of places of*

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: petre.buiumaci@gmail.com.

memory. During my research, I have identified over 40 elements that mark these places, at the same time finding a series of other ways in which the Revolution is commemorated, such as the names of streets and markets and also some which belong to the fields of numismatics and philately.

In defining the concept of places of memory we must consider the complexity given by the elements that compose such a place, namely public spaces, markets, streets, buildings and monuments with an important component in approaching recent history. At the same time, we must pay attention to the places that have their own history - and implicitly a prior memory, which now find themselves connected to one of the events that took place during the December 1989 Revolution, thus having chronological coherence, but existing in a temporal overlap. These places are filled with the memory of those that took part in the event, of their history and of those who narrate it, but who sometimes end up distorting it.

An endeavor to inventory the symbols of the Revolution is needed, especially when considering the fading national memory and the fact that a number of different entities have decided not to wait for 15 years for the state to exercise its right of pre-emption over the Revolution's commemorative public monuments and raise a memorial dedicated to its heroes, opting instead to create these symbols themselves.

People's habits have fundamentally changed over the course of the last 30 years, leading to a lack of interest for long-term projects and a focus on quick benefits, this desire for immediate action altering the decision-making process. It is most frequent that we encounter aspects of recent memory loss in those who have experienced a certain event and a lack of thorough information in those who have not. This occurs as a result of the new concerns that appear in a super-productive society in which events take place with frightening speed. All of this is happening in a period that follows half a century of parallel histories: the real history and the official one, altered by the communist regime. The unfolding of the Revolution on multiple planes, in multiple places, is an obstacle in the public's recollection of the events, thus making the existence of a repertoire necessary.

Ca principală scenă a derulării evenimentelor, Bucureștiul deține o serie de locuri înscrise în istoria schimbării regimului ceaușist, care intră în categoria locurilor memoriei. În cadrul cercetării am identificat peste 40 de elemente care marchează aceste locuri, găsind în același timp și o serie de alte modalități ale memorializării Revoluției, așa cum este denumirea unor străzi și piețe, dar și din domeniul numismaticii și filateliei.

În definirea conceptului de *locuri ale memoriei* avem în vedere complexitatea din care este alcătuit acesta, și anume spații publice, piețe, străzi, imobile, monumente cu o componentă importantă în abordarea istoriei recente. Mariana Nițu definește aceste locuri ale memoriei ca fiind „entități care sunt supuse unui flux de perioade de activări și estompări, funcționează între puncte de activare maximă și recul” (Nițu). Totodată, aducem în atenție spații care aveau o istorie proprie și implicit o memorie anterioară, fiind acum în raport cu unul dintre evenimentele desfășurate în timpul Revoluției din Decembrie 1989,

având coerență cronologică, dar care se află într-o suprapunere temporală. Locuri pline de memoria celor care au participat la eveniment, istoriilor lor, celor care le povestesc, dar care uneori le și distorsionează. „Un loc al memoriei caracterizându-se printr-o puternică prezență fizică și simbolică; un exemplu ar fi monumentele destinate evocării celor morți” (Szurek, 2000, p. 53).

Este necesar un astfel de demers de inventariere a simbolurilor Revoluției, ca urmare a estompării memoriei naționale (Nora, 1997 apud Szurek, 2000, p. 54), cât și a faptului că acestea sunt realizate de diferite entități care nu au așteptat 15 ani ca statul să-și exercite dreptul de preemțiune în privința monumentelor de for public, comemorative ale Revoluției din Decembrie 1989, și să ridice un memorial dedicat eroilor.

În decurs de 30 de ani, obiceiurile oamenilor s-au schimbat fundamental, ducând la pierderea interesului pentru proiectele pe termen lung, ei fiind mai degrabă interesați de avantajele venite rapid și făcând ca această dorință de acțiune imediată să altereze modalitatea de luare a deciziilor (Pepinne). Cel mai frecvent întâlnim aspectele pierderii memoriei recente la cei care au trăit un anumit eveniment și lipsei informării temeinice a celor care nu l-au trăit (https://adevarul.ro/entertainment/tv/gafa-digi24-marian-munteanu-intrebat-participat-mineriada-1990-prezentatoarea-fost-scoasa-post-1_56277971f5eaafab2ce35d57). Acestea se întâmplă ca urmare a noilor preocupări, într-o societate super-productivă, în care viteza cu care se petrec unele evenimente este de-a dreptul înspăimântătoare. Toate acestea se petrec într-o perioadă care vine după jumătate de secol de istorii paralele: istoria reală și istoria oficială, alterată de regimul comunist. Desfășurarea Revoluției pe mai multe planuri, în mai multe locuri, este un obstacol în rememorarea de către public a evenimentelor, făcând astfel necesar un repertoriu al acestora.

Locul în care Revoluția Română din Decembrie 1989 s-a declanșat în București a fost spațiul dintre clădirea fostului sediu al C.C. al P.C.R. și Palatul Regal, spațiu care astăzi a primit numele de Piața Revoluției. Aici, la 21 decembrie 1989, Nicolae Ceaușescu a organizat un miting în cadrul căruia spera că va primi sprijinul a zeci de mii de bucureșteni pentru politica regimului său totalitar. Începându-și discursul la ora 12:30, Nicolae Ceaușescu este nevoit să-l încheie rapid ca urmare a dezacordului venit din rândul participanților. A doua zi, Ceaușescu a părăsit acest imobil la bordul unui elicopter, după un nou eșec de a se adresa, prin intermediul unei portavoce, mulțimii care se adunase din nou și care număra aproximativ 70-80.000 de persoane (Duțu, 2010, pp. 137-138, 161).

În acest perimetru al Pieței Revoluției, pentru că este vorba despre un spațiu extins, regăsim mai multe elemente menite a marca atât evenimentele care au schimbat sistemul politic din România, cât și pe cele menite să aducă aminte de victimele regimului comunist. Palatul Ministerului de Interne, transformat în sediul structurii decizionale a partidului unic, de la preluarea puterii și până în decembrie 1989, și devenit apoi sediul Senatului României democratice, are la intrarea principală o placă din marmură care amintește că „Din această clădire – fost sediu al C.C. al P.C.R. în 22 Dec. 1989 ora 12, a fost izgonit dictatorul de către tinerii curajoși, care au redat demnitatea și libertatea poporului

român. De aceea voi ce ați crezut în noi în douăzeci și unu și douăzeci și doi nu uitați cât veți trăi pe cei uciși și pe cei vii. Club 22 C.C.”

Pe peluza din fața intrării în clădirea Ministerului de Interne a fost ridicat în anul 1990 Monumentul dedicat Eroilor Revoluției din Decembrie 1989, realizat de arhitecții Gheorghe Verona și Dan Oproiu. Monumentul are forma unei piramide de mici dimensiuni, în trei laturi, având pe fațeta principală intarsiată, ușor excentric către stânga, o flacără eternă, realizată din decor floral natural. În dreapta flăcării este inscripționată o cruce și textul „Glorie martirilor noștri / Decembrie 1989” (Fig. 2).

În spațiul verde din apropierea bisericii Crețulescu a fost amplasată în anul 1992 o lucrare monumentală din bronz, a sculptorului Ion Nicodim, dedicată „Victimelor anonime”, o lucrare realizată de acesta în anii ’80 ai secolului trecut, inspirată din tripticul pictural „Anonim” (Nicodim-Geze, 2011, pp. 84-86). Monumentul din bronz este o compoziție plastică prin care artistul dorește să omagieze jertfa eroilor martiri din timpul Revoluției din Decembrie 1989. Lucrarea este alcătuită din o serie de elemente anatomice printre care se remarcă membrele, amestecate și unite într-un personaj monstruos. Personajul este prezentat în genunchi, iar din trup pornesc, în loc de cap, șase membre cu pumnii strânși (Fig. 3).

În anul 2005 a fost ridicat în Piața Revoluției un ansamblu monumental dedicat victimelor Revoluției din 1989. Operă a sculptorului Alexandru Ghilduș, ansamblul poartă numele „Memorialul Renașterii – Glorie Eternă Eroilor și Revoluției Române din Decembrie 1989” și este alcătuit din patru elemente simbolice: *Piața reculegerii*, în centrul căreia este amplasată *Piramida izbânzii*, delimitată de *Zidul amintirii* pe care sunt gravate numele celor 1.058 de Eroi-martiri ai Revoluției, din mijlocul căruia se deschide *Calea biruinței*, o alee pavată cu bușteni, care simbolizează drumul spre democrație. Obeliscul are 25 de metri înălțime, fiind placat cu granit și având elemente din bronz, la bază un grup statuar format din cinci personaje, iar în partea superioară „Coroana”, element ce are menirea de a simboliza jertfa și de aducere aminte a martirilor. Acest din urmă aspect i-a adus monumentului o serie de denumiri, între care amintim: țeapa lui Ghilduș, țeapa Revoluției, cartoful înfipt în țeapă sau pur și simplu țeapa (Fig. 1).

De-a lungul timpului ansamblul a fost supus unor atacuri în presă repetate (<https://www.gandul.info/magazin/piramida-izbanzii-din-piata-revolutiei-aseanatoare-cu-trofeul-brutarului-din-brazilia-256108>) și, mai nou, pe Facebook, a fost lansată chiar o petiție on-line (https://www.petitieonline.com/pseudo-monumentul_din_piaa_revoluiei_sfideaz_memoria_celor_ucii_in_decembrie_1989, https://m.adevarul.ro/cultura/arte/petitie-pseudo-monumentul-piata-revolutiei-sfideaza-memoria-celor-ucisi-decembrie-1989-1_5c74e35d445219c57e9bb551/index.html) care are ca scop: 1. declararea „Memorialului Renașterii” din Lista Monumentelor istorice ale Municipiului București (nr. crt. 2375/ B III mb 20029); 2. relocarea „Țepe” într-un alt amplasament alternativ; 3. lansarea unui nou concurs pentru realizarea unui Memorial demn de acest nume, care să omagieze jertfa din 1989. Sub titlul „Vrem o țeapă mai decentă”, Revista 22, editată de Grupul pentru Dialog Social, împreună cu Asociația Revoluționarilor fără

Privilegii, au organizat o dezbatere pe tema locului și rolului Memorialului Revoluției. Doru Mărieș, reprezentantul Asociației „21 Decembrie”, a susținut că asociația nu a depus niciodată flori la acest monument și a afirmat că susține petiția. În cadrul dezbaterii s-a amintit atât de faptul că Ion Iliescu, președintele României în timpul a trei mandate, care venea din rândul nomenclaturii comuniste, era artizanul monumentului. A fost menționată calitatea inferioară materialelor din care era realizat (<https://revista22.ro/dezbateri-gds/vrem-o-teapa-mai-decenta>). Pe de altă parte, întârzierea cu care a venit ridicarea unui monument dedicat martirilor Revoluției din Decembrie 1989 a determinat alegerea ca loc de comemorare a eroilor scuarul aflat pe mijlocul carosabilului bulevardului Nicolae Bălcescu, între clădirea Universității și parcul Teatrului Național.

Monumentul a fost subiect de campanie electorală, unii dintre candidați la diferite funcții în stat afirmând fără tăgadă că, odată ajunși în funcție, vor demola ansamblul (<https://www.gandul.info/politica/teapa-din-piata-revolutiei-sare-in-ochii-candidatilor-2650860>).

Un alt aspect al sentimentului de respingere a ansamblului monumental îl reprezintă starea de degradare a acestuia, fiind în partea inferioară acoperit cu graffiti și având multe plăci din marmură desprinse sau sparte, lăsând impresia unui monument părăsit și alterat. Ansamblul este totodată un loc de atracție pentru pasionații de skateboard.

În anul 2012 monumentul a fost stropit cu vopsea roșie (<https://greatnews.ro/omul-care-a-ranit-cartoful-din-piata-revolutiei-o-punga-cu-vopsea-a-salvat-un-monument-nefericit/>), însă nu este singurul; statuia lui Carol I, aflată în vecinătatea acestuia, a fost la rândul ei vandalizată, chiar în ajunul dezvelirii (https://adevarul.ro/news/bucuresti/statuia-regelui-carol-mazgalita-vopsea-rosie-ziua-trebuie-inaugurata-vandalii-i-au-cerut-demisia-primarului-oprescu-1_50bdebd37c42d5a663d00253/index).

Ansamblul, ridicat în urma unui concurs organizat de Ministerul Culturii în anul 2004 și aflat în administrarea acestuia, urmează a fi preluat în administrarea municipalității, prin Administrația Monumentelor și Patrimoniului Turistic din subordinea Primăriei Capitalei (<https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/monumentul-din-piata-revolutiei-dedicat-eroilor-din-1989-a-fost-vandalizat-foto.html>).

Din păcate, monumentul nu este văzut așa cum ar trebui, adevăratul său scop fiind comemorarea martirilor Revoluției, și, ca urmare a supranumelor primite și perpetuate, a fost luat în derădere, așa cum o etichetă pusă în spațiul public unei persoane îi rămâne atașată pe termen lung, chiar dacă se dovedește a fi falsă.

Monumentele de for bucureștean au fost contestate în cvasitotalitatea lor într-un fel sau altul (Beldiman, 2005, p. 141), începând cu ecvestra lui Mihai Viteazul, care creează un scandal în preajma dezvelirii, urmat de acuzația că ar fi monumentul Ioanei D'Arc cu chipul domnitorului unificator (Buiumaci, 2018, p. 250). Astfel de exemple pot fi continuate în contemporaneitate cu statuia lui Caragiale realizată de Constantin Baraschi, despre care s-a spus că ar fi statuia lui Lenin recapitată în urma pierderii concursului. Realizările plastice ale monumentelor au fost în permanență subiecte de dispută între

comanditari și artiști, primii contestând calitățile sculptorilor autohtoni (Buiumaci, 2014, pp. 152-153), ceilalți protestând față de comenzile date artiștilor străini (Beldiman, 2005, pp. 201-202).

Vandalizarea monumentelor de for public este o acțiune des întâlnită pe arterele bucureștene, de care nu a scăpat nici chiar Monumentul dedicat eroilor anticomuniști, denumit „Aripi” (<https://www.activenews.ro/stiri-locale/Bucuresti-Monumentul-%E2%80%9EAripi-dedicat-luptatorilor-anti-comunisti-a-fost-vandalizat-153437>).

Ne aflăm într-un spațiu de suprapuneri simbolice, Piața Palatului Regal reprezentând monarhia pentru mai bine de opt decenii. În timpul domniei lui Carol I sunt ridicate aici Ateneul Român, iar în fața Palatului Regal, Fundația Universitară Carol I. Apoi, în vremea lui Carol al II-lea, aspectul acestui spațiu se schimbă radical, piața este sistematizată și este ridicată statuia primului rege al românilor, monument aflat printre primele demolate de comuniști la preluarea totală a puterii, pe 30 decembrie 1947. Aici s-au adunat cetățenii Capitalei pentru a jeli răpirea Basarabiei din 1940 și tot aici are loc prima demonstrație anticomunistă la 8 noiembrie 1945, de onomastica Regelui Mihai, aflat în ceea ce este cunoscută drept „greva regală” (Istoria Românilor, vol. VIII, 2008, pp. 601-603). Regimul comunist se va instaura în Palatul Regal schimbându-i denumirea în Palatul Republicii, piața primind la rândul său numele republican. Acesta este spațiul în care este adunată mulțimea venită să aducă un ultim omagiu liderului comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej și tot aici Nicolae Ceaușescu va condamna, în momentul său de glorie, intervenția trupelor Organizației Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia în anul 1968. Tot în acest spațiu vor fi organizate alte mitinguri ocazionate de diferite aniversări comuniste.

Astfel că, după căderea regimului comunist, spațiul este revendicat de spiritul anticomunist și sunt ridicate aici statuia lui Iuliu Maniu, președintele Partidului Național-Tărănesc, de mai multe ori premier, opozant al preluării puterii de către comuniști, motiv pentru care a fost întemnițat în 1947, decedând în închisoarea de la Sighet șase ani mai târziu. Statuia din bronz a fost realizată de sculptorul Mircea Spătaru și a fost amplasată în spațiul dintre Ministerul de Interne și Biserica Crețulescu în anul 1999 (<https://ampt.ro/ro/monument/iuliu-maniu>), în fața bustului din bronz al celui care-i fusese secretar personal și suferise la rândul său în temnițele comuniste, Corneliu Coposu, ridicat în parcul bisericii trei ani mai devreme, operă a sculptorului Mihai Buculei (<https://ampt.ro/ro/monument/corneliu-coposu>). În anul 2010 a avut loc dezvelirea statuii ecvestre a regelui Carol I, realizată de sculptorul Florin Codre, pe locul unde se găsisese acest monument între 1939 și 1948, realizat la acea dată de sculptorul croat Ivan Meštrović (Buiumaci, 2016, pp. 112-117).

Astfel că, în eternizarea eroilor martiri ai Revoluției din Decembrie, se constată o extindere către interiorul perioadei comuniste, violențele din timpul Revoluției fiind asociate regimului comunist, iar multe dintre monumente fiind asociate luptei anticomuniste. Semnificația monumentului ridicat în memoria victimelor Revoluției se întrepătrunde cu cea a memoriei rezistenței anticomuniste, dorindu-se în același timp și un element împotriva uitării a ceea ce a însemnat comunismul în România.

Există în București un tip de marcarea a locurilor în care oamenii și-au pierdut viața prin amplasarea unor cruci, cenotafe sau a unor plăci comemorative, iar când regăsim aceste elemente amplasate în același loc le putem numi altare. Toate aceste elemente au fost realizate de către aparținătorii martirilor și au apărut și ca urmare a neimplicării autorităților în acest tip de comemorare; am văzut că a durat mult timp până să fie ridicat în Capitală un monument de acest fel, iar atunci când a fost realizat, acesta a fost respins atât de urmașii victimelor, cât și de populație, în general.

Putem vorbi aici de o comemorare paralelă, de cele mai multe ori personală, în care elementele amplasate în spațiul public sunt realizate de familie. Este cazul a ceea ce am numit „Altarul de la Sala Dalles” (Fig. 4), unde, pe peretele din apropierea intrării în spațiul expozițional din bulevardul Nicolae Bălcescu nr. 18, găsim trei plăci din marmură, două albe și una neagră, și o cruce din metal, care amintesc că aici s-a murit pentru libertate. Placa din marmură neagră este situată cel mai sus dintre cele trei și are gravată pe ea o cruce sub care găsim textul „Aici au murit eroi adevărați. 21 Decembrie 1989.” Sub aceasta este o placă din marmură albă pe care este săpat „În acest loc în ziua de 21-XII-1989, ora 17:30. A fost ucis Gitlan Mihai în vîrstă de 19 ani, prima victimă a revoluției anticomuniste din București. Alături de el au fost uciși încă 12 tineri, atunci când, îngenunchiați, se rugau pentru sufletele celor omorîți la Timișoara. Dumnezeu să-i odihnească veșnic!”. În partea superioară a plăcii este o fotografie ceramică, ovală, a martirului, sub care sunt două ramuri împreunate, iar sub text este săpată o cruce și textul „21 XII 1990”. În partea dreaptă este o placă din marmură pe care se poate citi „Luiza Mioara Iancu ochii noștri nu mai au lacrimi [...]. De mai bine de zece ani te plîngem pe tine și pe toți acești EROI nevinovați. Scumpa LUI, ce inimă mare a bătut în pieptul tău! Acum alții se bucură de sîngele și viața ta, dar ÎNTR-O ZI vor răspunde toți cei care și-au luat ce nu era al lor chiar dacă au trecut peste zece ani. Știu că voi nu veți avea liniște ACOLO pînă cînd adevărații vinovați nu vor da socoteală. LUI ai fost și ai rămas lumina vieții noastre. Nu uita că ai fost și ai rămas Globulețul de aur a lui Tati, Mami, Nico, Alina, Bogdan și Petrică. Familia General Iancu”. În partea inferioară a fost amplasată o cruce de mici dimensiuni, din metal, vopsită în culoarea neagră, cu brațele treflate, pe care este prinsă o plăcuță din metal argintiu pe care este gravat „Niculae Nicolae ucis prin împușcare la Dalles victima nr. 10 din cei 13 vîrsta 18 ani”. Pe mijlocul crucii este o placă pe care este scris cu vopsea „În memoria tinerilor căzuți în Revoluție”.

Și la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” putem vorbi despre un altar, pentru că și aici găsim mai multe plăci inscripționate și un cenotaf, chiar dacă nu sunt menționați nominal cei care s-au jertfit. Este vorba de fațada clădirii îndreptată către fântâna arteziană, spațiului cuprins între strada Edgar Quinet, Strada Biserica Enei și Bulevardul Nicolae Bălcescu, acela care a primit numele de Piața 21 Decembrie 1989. Aici, pe una din plăcile din marmură se află textul „Aici s-a murit pentru libertate 21-22 Decembrie 1989”. Pe același perete se găsește o altă placă, din marmură neagră, cu textul „Mulțumiri eroilor Revoluției din Decembrie 1989/ Lacrimi și flori pe mormântul lor”. Pe lângă aceste plăci

există aplicată, probabil din gips, o reprezentare a Fecioarei Maria cu pruncul. În partea dreaptă a aceleiași fațade se găsește un cenotaf, realizat din ciment, cu brațele treflate, placat cu marmură albă, pe care este scris „INRI Eroilor Revoluției 21 – 22 Decembrie 1989”, iar la bază, în partea dreaptă, o inscripție care poate fi citită parțial „Ridicată XII 1990 [...] Sfintita 6 – I – [...]”. Deasupra acestei cruci există și astăzi urme ale inscripției vopsite, cu textul „PIAȚA TIEN ANMEN II”, inscripție care face trimitere către masacrul care a avut loc în piața Tien Anmen din Beijing în vara anului 1989, când regimul comunist a reprimat violent manifestația de protest împotriva politicilor social-economice falimentare ale guvernului, reprimare care s-a soldat cu aproximativ 3.000 de victime (<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/un-masacru-ce-putea-fi-evitat-piata-tiananmen>).

În același perimetru, al Pieței 21 Decembrie 1989, se află în partea dreaptă a fântânii arteziene, către blocul Dunărea, privind către U.A.U.I.M., un monument format dintr-o cruce din metal vopsit alb, cu brațele treflate, așezată pe un soclu din metal vopsit în negru, cu o bază sub formă unui trunchi de piramidă cu mai multe laturi. Pe fața dinspre bulevard este textul: „Eroilor luptatori anticomunști”, „România” și inițialele C.P. Iar pe cealaltă, textul: „Scumpă ființă trecătoare, pune la cruce o floare, ce durerea să ne aline. Cruce ridicată pentru Eroii Țării anticomuniști de Ctin Popescu-Pictor / 1995”. Sub text este pictat un tricolor cu gaură în dreptul stemei și o floare.

Pe fațada dinspre Piața 21 Decembrie 1989 a Universității din București este o altă placă, pe care se regăsește textul: „Aici studenți și profesori au luptat pentru libertate și drepturi civice în decembrie 1989 și în aprilie-iunie 1990. 14 iunie 1993. Solidaritatea Universitară”.

În scuarul nordic al amenajării intersecției Pieței Nicolae Bălcescu, au fost amplasate nouă cruci din piatră de diferite dimensiuni și una din lemn, amplasată central, totalizând astfel 10 cruci. Acestea au fost denumite popular „Crucile de la Universitate” și au fost menționate într-un ghid de limbă engleză drept „Piața celor 10 cruci”. Pe soclul crucii centrale, de tip latină treflată, din lemn, este o placă din piatră pe care se poate citi „Această cruce a fost purtată din Basarabia cu binecuvântarea părintelui patriarh Teoctist, de generația 89-90 și încredințată celor ce vor urma, spre continuarea drumului crucii pentru România!” (Fig. 5).

Sprijinite pe soclul crucii centrale sunt mai multe lespezi pe care sunt cioplite în piatră numele: „Achim Stefan, Alexandru Calin, Baban Corneliu Florin, Baboi Vinerian, Bacalu Rodert, Baldovin Cornel, Bendofrean Emilian, Brad Violeta Dorina, Constantin Gheorghe Don Radu Adrian, Donea Diana Alexandra, Duhnea Emil, Florea Cristian, Gatba Mihai Laurentiu”. Apoi: „Ionescu Radu, Mandru Dumitrel, Manea Ruslan Florinel, Marcu Ruxandra, Marin Liviu Iulian, Mateescu Nicolae, Mateescu Torino Nicolae, Mirea Mariana Cristina, Mirea Mioara Luiza, Mitu Nelu, Moraru Valentin, Mosneagu Ion, Munteanu Maria, Niculae Nicolae Oprea Viorel, Pandeale Valentina”. Urmate de: „Petre Eugen, Popeean Petru, Radu Andrei Eugen Radulescu Ion, Richard George Cristian, Rusu Gheorghita, Sandu Calin, Sandu Roberto, Savescu Gheorghe, Scurtu Mihai, Stan Silviu, Stanoiu George Cristinel, Stermin Sorin, Vlad Ilie”. Apoi: „Voiculescu Radu Emil, Zamfirescu Razvan, Vinerian Badoi și 3 eroi neidentificați”.

În pasajul pietonal de la Piața Nicolae Bălcescu, pe peretele din stânga accesului la stația de metrou, este o placă din marmură pe care a fost săpat textul „În noaptea de 21 Decembrie 1989, oriunde priveai în acest pasaj și stația de metrou, vedeai violență, moarte și sânge. Aici armata, miliția și securitatea au ucis, rănit, maltrat și arestat protestatarii anticomuniști retrași din calea gloanțelor forțelor de represiune, din Piața Universității.”

În pasajul de acces dinspre Hotel Intercontinental spre stația de metrou Piața Universității, pe unul din stâlpii de susținere, este o placă din marmură ce poate fi văzută la ieșirea din stație pe care stă scris „In memoriam 21 Dec. 1989 – 21 Dec. 1999. Fundația Adevăr Istoric și Concordie Națională”.

Tot în acest perimetru, în parcul Colței, găsim o troiță din lemn sub formă de cruce latină treflată, cu acoperiș de șindrilă, care se încheie în partea superioară cu un soare. Prima inscripție este „I N R I”, având literele dispuse sub formă de romb. Pe brațul orizontal al crucii este săpată inscripția: „Glorie eternă eroilor neamului căzuți pentru libertate 21-22 dec. 1989”, sub care se află inscripția „Nu vom uita” dispusă în cerc. Iar în partea inferioară, într-o elipsă, textul „Societatea Română pentru Cultul Eroilor”.

Și aici, între fântâna de la Universitate și Teatrul Național, ne găsim într-un spațiu care capătă, începând din Decembrie 1989, o semnificație importantă în manifestările civice din Capitală, fiind declarat de participanții la protestele postdecembriste „Zona liberă de neocomunism”. Fenomenul Piața Universității începe în anul 1990 cu un miting electoral care devine ulterior unul de protest față de rezultatul alegerilor organizate în luna mai, încheiat prin violenta intervenție a minerilor din iunie 1990. Spațiul devine o agoră a manifestațiilor antiputere dar, în același timp, loc de celebrare a unor evenimente importante: aici este primit regele Mihai la revenirea în țară, aici se va adresa românilor președintele american Bill Clinton și tot aici este celebrată victoria la alegerile din 2004.

În același timp, Piața celor zece cruci este locul în care, începând din anul 1990, se comemorează jertfa eroilor din Decembrie 1989.

După fuga lui Nicolae Ceaușescu de la C.C. al P.C.R., în 22 decembrie 1989, armata fraternizează cu populația și ia parte la acțiunile de pază ale unor obiective strategice (Duțu, 2010, pp. 166-168, 171, 173, 186), aflându-se în situația de a lupta cu dușmani invizibili – teroriștii. În acele momente exista o lipsă de comunicare între diferitele unități militare, fapt ce a dus la intervenții militare cu sfârșit tragic. Această situație neclară va alimenta incertitudinile până la executarea cuplului Ceaușescu, la 25 decembrie 1989 la Târgoviște, moment în care forțele care îl susțineau încetează acțiunile diversioniste.

Palatul Telefoanelor era considerat un obiectiv de importanță strategică și a primit pază militară. Aici și-au pierdut viața, în noaptea de 23-24 decembrie, doi militari care efectuau paza instituției. Pe fațada de pe Strada Matei Millo a Palatului Telefoanelor au fost montate două plăci din marmură albă. Prima are textul: „Soldat + Constantinoiu Vasile 23-24 XII 1989 U.M. 01305” și are deasupra o ramă în care este o fotografie foarte ștersă a militarului.

Cea de-a doua placă, situată în dreapta celei de mai sus, are textul: „Lt. maj. + Laurentiu Gavadia căzut la datorie 23-24 XII 1989 + 23 ani. Numele ce l-ai purtat/ Va trăi

în veci prin noi. Visul ți-a fost libertate/ Și luptând tu te-ai jertfit/ Ca un sfânt simbol al luptei/ Ești înscris între eroi U.M. 01305”. Deasupra plăcii se găsește o ramă de marmură cu fotografia ceramică, de formă rotundă, a celui amintit.

O a treia placă montată pe pereții Palatului Telefoanelor, este cea de pe fațada Căii Victoriei, pe care se poate citi „25 Decembrie 1989. În a 4-a zi a Revoluției Române colegul nostru a fost răpus nevinovat la numai 22 ani. Nuțu Adrian 1967 Aprilie - 1989 Decembrie”.

Un alt obiectiv păzit de militari a fost Televiziunea Română, prin intermediul căreia se transmiteau mesajele în timpul Revoluției, fiind unul dintre locurile fierbinți ale acelor zile. Lângă intrarea din Calea Dorobanților a fost amplasată o troiță din lemn bogat decorată cu motive specifice sculpturii populare românești: funia răsucită, simboluri solare și alte cruci de diferite forme. În partea superioară a troiței se găsesc inscripțiile: „1990 Veșnică recunoștință eroilor căzuți între 22 și 25 Decembrie 1989. Veșnică pomenire. Bîrsana. Maramureș”. În fața troiței, pe filele deschise ale unei cărți din marmură, încadrată de două lumânări aprinse, este textul: „Revoluția a existat în sufletele noastre, voi ați înfăptuit-o cu prețul jertfei supreme. Veșnică recunoștință! 22 Decembrie 1989” (Fig. 7).

În curtea Televiziunii Române există un ansamblu dedicat eroilor parașutiști chemați să apere televiziunea (Duțu, 2010, p. 181) format din trei elemente, căruia, de asemenea, îi putem spune altar (<https://romanalibera.ro/actualitate/astazi-ne-amintim-de-eroii-cazuti-in-revolutia-din-decembrie-1989-766328>). Primul este un trunchi de copac pe care este așezată o cască militară ciuruită, susținută de mai multe personaje, în mijlocul cărora se găsește un Iisus răstignit. Sub o altă cască încastrată în trunchi este o placă din metal pe care scrie: „Acest monument a fost ridicat prin contribuția personalului Brigăzii 2 Parașutiști Mr. Dobre Teodor. Lucrarea a fost executată de domnul Vlad Ciobanu la inițiativa comandantului brigăzii, domnul Gl. Bg. Chirnescu și domnului Liviu Surca de la T.V.R. 22.12.2004”.

Cel de-al doilea element al ansamblului este o cruce metalică de culoare neagră cu ornamente florale, având pe brațul scurt al crucii textul: „Eroilor din Decembrie”. În partea inferioară se găsește o lespede din ciment pe care este aplicată o cruce din marmură și o placă cu textul: „Glorie eroilor parașutiști Cpt. p.m. Dragomirescu Liviu, Slt. p.m. Matei Petrișor, Slt. p.m. Cristea Adrian, Slt. p.m. Barbu Marian, Slt. p.m. Preda Ionuț, Slt. p.m. Barbu Mihail, Slt. p.m. Puiu Sorin, Slt. p.m. Dima Gabriel, Slt. p.m. Draguț Dumitru, Slt. p.m. Nae Ion. 10 iunie 1996”.

Al treilea element al ansamblului este un obelisc de dimensiuni medii, din granit negru, pe care este o inscripție care repetă numele eroilor parașutiști menționați pe placa anterioară și care are în partea superioară îndemnul „Stimați și respectați eroii noștri”, și în încheiere „Glorie eternă parașutiștilor militari căzuți în luptele din Decembrie '89 în București”.

Deasupra accesului în pasajul pietonal al stației de metrou Aviatorilor, din imediata apropiere a Televiziunii Române, a fost montată o placă din marmură albă având următorul text: „Regia de Exploatare a Metroului București. Spre cinstirea memoriei

celor ce au luptat pentru libertate în Decembrie 1989”. În partea inferioară, stânga, este o ramură de măsline, iar în partea dreaptă, textul „Asociația 23 Decembrie 1989. Metrou stația Aviatorilor”.

În luna decembrie a anului 1999, a fost amplasat în fața intrării Sălii Radio din piațeta realizată de străzile General Berthelot și Temișana, pe locul unei troițe din lemn, un monument dedicat luptei anticomuniste (http://www.romania-actualitati.ro/ceremonie_militara_si_religioasa_la_troița_din_fata_salii_radio-84602). Baza monumentului o reprezintă un soclu de mici dimensiuni din ciment, în formă de pupitru, cu o placă din marmură, cu inscripția: „În memoria martirilor luptei anticomuniste Decembrie 1989 Decembrie 1999” deasupra căreia se găsește o cruce incizată. Peste acesta urmează un soclu vertical, atipic, care îmbină câteva forme geometrice, având suprapus un alt element din piatră, deasupra căruia este așezată o sculptură din marmură albă, foarte asemănătoare cu Monumentul Tineretului din Straja, inaugurat în primăvara anului 1988 (<http://drumliber.ro/ingerul-cazut-sau-monumentul-tineretului-de-la-straja/>), operă a sculptorului Pavel Bucur, fiind de fapt o machetă a celebrului monument finanțat de U.T.C. în a doua parte a deceniului al nouălea al secolului trecut. „Monumentul Tineretului”, sau „Îngerul Libertății”, este o sculptură de mari dimensiuni, despre care autorul spunea: „Este un înger alb, un înger al libertății, în sensul în care omul, când îl vede, să se simtă și el legat de natură, de cer, să simtă că zboară, pentru că toți dorim să ajungem în cer”. (adevarul.ro/locale/constant/statuia-libertatii-romanilor-lasata-prada-hotilor-monumentul-tineretului-straja-demontat-bucata-bucata-1_50ae7d1b7c42d5a6639d2e30/index.html). Cu această lucrare, Pavel Bucur participă la concursul pentru ridicarea de monumente cu ocazia aniversării centenarului Independenței în 1977 (Cândea, 1977, pp. 5, 8, 10), fiind propus totodată și drept monumentul reconstrucției orașului Zimnicea (Scînteia, 30 aprilie 1982), distrus în urma cutremurului din martie 1977, și pe care îl regăsim în mai multe imagini publicate de ziarul Scînteia ca fiind amplasat în orașul Buzău, în fața Casei de Cultură a Științei și Tehnicii pentru Tineret (Scînteia, 3 iunie 1985), (Fig. 12).

Troița amplasată în Piața Romană este o troiță maramureșeană tip cruce celtică, legată, în mod special, de comemorarea eroilor și a luptătorilor, având ca motiv ornamental funia răsucită și simbolul solar. Troița înlocuiește crucea care a fost așezată pe soclul Monumentului Independenței, rămas nerealizat. Acest soclu a fost, până la sistematizarea Pieței Romane, un altar al martirilor Revoluției. În zonă și în Piața Romană s-au regrupat pe 21 decembrie, în jurul prânzului, o parte dintre manifestanți, împinși către această zonă de către scutieri (Duțu, 2010, pp. 139-140), (Fig. 6).

Pe gardul clubului sportiv Rapid se găsește un cenotaf din marmură dedicat celor trei sportivi care și-au pierdut viața în decembrie 1989: Petre Asaftei (n. 1967), Butiri Florin (n. 1969) și Stan Bogdan (n. 1968). În dreptul numelor martirilor se găsesc fotografiile lor de formă ovală, din ceramică. În partea inferioară este săpat în piatră „Pios omagiu sportivilor eroi ai clubului Rapid” (Fig. 11).

Un alt loc al memoriei Revoluției din Decembrie 1989 este zona extinsă din preajma Ministerului Apărării Naționale, care își avea sediul în bulevardul Drumul Taberei, unde găsim o serie de monumente ridicate în amintirea celor care au fost uciși aici din erori de comunicare.

Unul dintre aceste monumente este cel dedicat luptătorilor antiteroriști, dezvelit la 20 decembrie 2012 la intersecția bulevardelor Drumul Taberei și Vasile Milea, care are menirea de a cinsti memoria celor 8 luptători U.S.L.A. care și-au pierdut viața în noaptea de 23 spre 24 decembrie 1989 în dreptul Ministerului Apărării Naționale. Monumentul, sub forma unui pilastru pătrat placat cu marmură albă, are pe fațada estică inscripția: „În acest loc au căzut la datorie șapte luptători antiteroriști”, sub care, într-un chenar care încadrează un papirus, sunt gravate numele militarilor: „Col. (p.m.) Trosca Gheorghe, Lt. col. (p.m.) Cotună Eugen-Trandafir, Slt. (p.m.) Muicariu Ion, Slt. (p.m.) Oprea Emil, Slt. (p.m.) Neagoe Teodor, Surpățeanu Florin, Slt. (p.m.) Costache Ion”. În partea inferioară a monumentului, pe baza de dimensiuni mai mari, este trecut „Serviciul Român de Informații” și stema acestui serviciu. Pe fațada vestică a monumentului sunt două inscripții: „Monumentul Luptătorului Antiterorist” și sub aceasta: „Închinat eroilor care și-au jertfit viața în misiuni antiteroriste”. La bază se repetă inscripția: „Serviciul Român de Informații” și stema acestui serviciu.

În partea superioară, pe fiecare dintre cele patru fațade ale pilastrului, este săpată în marmură câte o cruce.

Tot pe bulevardul Drumul Taberei, în spațiul verde al unui imobil, în fața actualului Mare Stat Major al Armatei Române, aproape de Monumentul Luptătorilor Antiteroriști, se află cenotaful studentului la Academia Tehnică Militară de Aviație, Ciprian Pinte. Acesta a fost unul dintre cei 5 morți în schimbul de focuri din seara zilei de 22 decembrie 1989, făcând parte din detașamentul celor două companii, alcătuit din aproximativ 350 studenți și 10 cadre ale Academiei Tehnice Militare, trimiși să apere Ministerul Apărării Naționale. Pe lângă acesta și-au mai pierdut viața Franga Eugen, Pățaș Ioan, Bucur Cristian și Dumitraș Ștefan și au fost răniți Pol Romulus, Botă Marius, Huțanu Vasile, Sușman Dan, Popescu Cristian, Lupu Sorin, Dumitrache Valentin și Tihon Valentin. Pe cenotaf se găsește o fotografie ceramică de formă ovală a studentului, încadrată de două crengi de lauri și textul „Erou Pinte Ciprian din Bacău/ Student anul III Academia Tehnică Aviație V. 13 IV 1968 – D. 22 XII 1989/ Căzut în Revoluție pentru Libertate”.

Unul dintre personajele-cheie ale represiei manifestanților de la Timișoara, cel care a dat ordin de tragere împotriva manifestanților la 17 decembrie 1989 la Timișoara și apoi și în București în noaptea de 21-22 decembrie, generalul Vasile Milea, ministrul Apărării Naționale, a fost declarat erou al Revoluției și fostul bulevard Ho Chi Minh a primit în anul 1990 numele acestuia (Stoica, 2006, p. 272).

În fața sediului Regimentului 30 Gardă din bulevardul Timișoara se găsește un monument din marmură albă, de forma unui zid din care apare o cruce oarbă, realizată din golul lăsat de partea verticală. Pe zona orizontală a monumentului se află amplasată

în partea stângă stema regimentului, urmată în centru de textul aplicat cu litere de culoare neagră: „Veșnica pomenire eroilor Revoluției Decembrie – 1989”. În partea dreaptă este aplicată o placă pe care se găsește textul: „Regimentul 30 Gardă / «Mihai Viteazul», urmat de numele eroilor Cpt. (p.m.) Radu Dragoș, Cpt. (p.m.) Mesler Petru Constantin, Slt. (p.m.) Mihailovici Constantin Puiu, Slt. (p.m.) Stoiciuc Marcel, Slt. (p.m.) Argherie Ion, Slt. (p.m.) Berbecel Florea, Slt. (p.m.) Gavrilov Iacob Cornel, Slt. (p.m.) Ungureanu Sorin, Slt. (p.m.) Tobos Ilarion Silvică, Slt. (p.m.) Vasiliu Ion Mitică, Slt. (p.m.) Arsianu Ion Petre, Slt. (p.m.) Daniliuc Gheorghe Nicolae, Slt. (p.m.) Vatavu Ovidiu Ilie, Slt. (p.m.) Ghenea Mihai Vanghelie, Slt. (p.m.) Pricop Pavel. Sub acestea se află două ramuri de stejar stilizate. (Fig. 13).

În incinta Academiei Tehnice Militare din bulevardul George Coșbuc nr. 39-49 a fost amplasat, pentru cinstirea eroilor din Revoluția din Decembrie 1989 (<http://www.mta.ro/comemorarea-zilei-eroilor-in-academia-tehnica-militara/> accesat la 17.09.2019; <https://zoom.mediafax.ro/people/eroilor-revolutiei-romane-13735571/imaginea-17>) un monument asemănător celui din fața Regimentului 30 Gardă „Mihai Viteazul”, acesta fiind un tip de monument adoptat de M.Ap.M. pe care îl regăsim și în Sibiu, în fața Academiei Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu” (https://www.tribuna.ro/stiri/actualitate/lacrimile-nu-au-secat-dupa-25-de-ani-de-la-revolutie-102663.html?fb_comment_id=840139296044665_840509312674330).

Monumentul dedicat eroilor sportivi ai clubului Steaua București este amplasat în incinta clubului sportiv, pe alea principală de acces la stadion. Monumentul, asemănător celui din fața Regimentului 30 Gardă din Bulevardul Timișoara, este din marmură albă, de forma unui zid din care apare, excentric către dreapta, o cruce oarbă, realizată din golul lăsat de partea verticală. În partea stângă a zidului este o placă pe care stă scris: „Clubul Sportiv al Armatei «Steaua» lt. col. p.m. Durbac Răducu, mr. p.m. Murariu Florică”. În lateralele monumentului, într-o amenajare simetrică, ușor în afara acestuia, se găsesc alte două plăci din marmură înscrise sub titlul „In Memoriam – Rugby” numele altor sportivi ai clubului, practicanți ai acestui sport.

Danny Huwe este unul dintre cei trei jurnaliști străini care și-au pierdut viața în timpul Revoluției. Sosit la București de la Sofia, Huwe se afla la 24 decembrie 1989 cu echipa sa de la V.T.M. (Vlaamse Televisie Maatschappij) în intersecția Răzoare, încercând să surprindă, prin intermediul camerei de filmat, evenimentele din preajma Ministerul Apărării. Confundat cu un terorist, jurnalistul belgian a fost împușcat în cap de un lunetist al Comandamentului Trupelor de Grăniceri. Cei trei membri ai echipei sale, doi cameramani și o asistentă, s-au refugiat pentru câteva ore în carul de reportaj, până la momentul în care au considerat că este sigur să iasă. În amintirea jurnalistului Danny Huwe a fost ridicată o mică piramidă acoperită cu faianță albă pe care a fost amplasată o placă comemorativă din marmură albă, pe care scria: „Danny Huwe 1943 – 1989 Ziarist din Flandra (Belgia), Căzut în Revoluția Română la 25 Decembrie 1989”. Ulterior, monumentul a fost refăcut sub forma unei pietre de mormânt, placată cu marmură de culoare roșie, pe care a fost aplicată o placă din marmură neagră cu inscripția: „Danny Huwe 1943 – 1989 Jurnalist Belgian

(Flanda) Căzut la 26 Decembrie în Revoluția Română În Memoriam”, fiind încheiată în partea inferioară de două ramuri de măslin împreunate. Se pare că data decesului lui Huwe este nelămurită, ea fiind menționată între 22 și 26 decembrie. Atât Piața Râzoare, cât și stațiile mijloacelor de transport în comun au primit numele ziaristului belgian. (https://adevarul.ro/cultura/istorie/strainii-cazut-revolutie-teroristi-indragostiti-ziaristi-1_52b97cf1c7b855ff56f7ae15/index.html, https://adevarul.ro/news/societate/danny-huwe-comemorat-bucuresti-povestile-celor-trei-ziaristi-straini-morti-revolutia-1989-1_50ad7d147c42d5a663961b4f/index.html, <https://www.newseum.org/exhibits/online/journalists-memorial/#search/honoreedetails2/5b5f5e430d5a000723b2f533/>, <https://www.nytimes.com/1989/12/26/world/upheaval-in-the-east-2-journalists-killed-in-rumanian-combat.html?pagewanted=1>).

În curtea Bisericii Sfântul Vasile Cotroceni, aflată pe Drumul Sării nr. 119, între Drumul Taberei și Bulevardul Timișoara, la intersecția care a purtat numele de Râzoare, în imediata apropiere a locului unde ziaristul Danny Huwe și-a pierdut viața, a fost ridicată o troiță din lemn. Troița este montată pe un soclu din beton la capătul unui postament din ciment format din două trepte. Din partea inferioară a troiței se desfac cinci brațe verticale, trei din corpul troiței, iar două laterale, care închid această cincime. Pe acestea din urmă se sprijină acoperișul troiței acoperit cu șindrilă, pe care se găsește, în partea superioară, o cruce. Troița este bogat sculptată cu motive solare și împletituri. În partea superioară este montată o cădelniță. Pe soclul din beton este aplicată o placă pe care scrie: „România 1989 Această troiță a fost ridicată în memoria celor care s-au jertfit în decembrie 1989, pentru libertatea, demnitatea și credința strămoșească. Biserica parohiei Cotroceni Râzoare cu hramurile Sfântul Vasile cel Mare, Sfânta Cuvioasă Parascheva și Duminica Sfinților Români”.

Biserica Nașterea Domnului (<https://ziarullumina.ro/reportaj/lacasul-care-cinsteste-martirii-demnitatii-17766.html>) (Înălțarea Sfintei Cruci) a „Eroilor Martiri” a fost ridicată în anul 1995 la inițiativa „Asociației pentru cinstirea Eroilor Martiri ai Revoluției din Decembrie 1989”. Lucrările au fost finanțate din Fondul Libertatea, deschis de Asociație, la care s-au adăugat donațiile venite din partea Ministerului Culturii și Cultelor, a Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române, a Guvernului României, a Fundației Elias și a peste 700 de persoane. Proiectul câștigător a fost cel al arh. Nicolae Diaconu, completat de echipa de la Proiect București coordonată de arhitecții Alexandru Popescu-Greacă și Mihaela Stănescu. „Biserica este o încercare de sinteză între stilul moldovenesc din vremea lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș și stilul muntenesc din secolele XVI – XVII și elemente neoclasică”. (Stoica, Ionescu-Ghinea, 2005, pp. 434-437).

În Cimitirul Eroilor Martiri ai Revoluției din Decembrie 1989, de lângă Biserica Eroilor, se găsesc două troițe și un memorial, prima fiind o troiță din lemn, chiar lângă biserică, pe care este reprezentată Răstignirea Mântuitorului Iisus Hristos. Crucea amintește de Crucea cu raze. La creștinii ortodocși, Crucea cu raze în centrul ei este semnul Învierii, e Crucea dătătoare de viață. Iisus Hristos S-a răstignit pe Cruce pentru

mântuirea omenirii de păcat. În plan superior, pe axul vertical, este înfățișat Sfântul Duh în chip de porumbel, care trimite Lumina divină spre Iisus. La baza Crucii se află craniul strămoșului nostru Adam, pe care a curs sângele din rănilor lui Iisus Hristos, spălând omenirea de păcatul strămoșesc. Originea păcatului strămoșesc se află în neascultarea protopărinților noștri, Adam și Eva, care, ispitiți de diavol, nesocotesc voința divină, călcând porunca lui Dumnezeu de a nu mânca din Pomul Cunoașterii. Păcatul neascultării le-a atras alungarea din Rai.

În fața soclului troiței a fost montată o placă din marmură cu inscripția: „La Praznicul Nălțării Domnului - Ziua Eroilor 13.06.2013 a fost sfințită această troiță ce se constituie într-o punte de legătură între sfântul locaș și locul de odihnă al celor ce s-au jertfit în Decembrie 1989 pentru libertate.”

La intrarea principală în Cimitirul Eroilor se găsesc două monumente comemorative. În partea stângă, la capătul celor trei trepte din marmură albă este un soclu din același material pe care stă o troiță din lemn cu acoperiș dublu. Troița este bogat decorată cu motive florale și solare, dominând cele de formă rotundă, având în partea centrală, la îmbinarea brațelor, o floarea soarelui. În partea inferioară, brațul principal al crucii este încadrat de alte două cruci de dimensiuni mici.

În dreapta troiței, se găsește memorialul dedicat eroilor Revoluției Române din Decembrie 1989. Primul element este o cruce înaltă din marmură neagră, care are la îmbinarea brațelor un medalion rotund cu un mozaic în care, pe fond albastru, este reprezentat un serafim cu șase aripi. În spatele crucii este „Zidul amintirii”, un zid tot din marmură neagră, sub formă unui memorial, pe care sunt aplicate 14 plăci din inox pe care sunt gravate numele eroilor care și-au pierdut viața în decembrie 1989 (Fig. 8).

Ne aflăm într-un alt spațiu cu o semnificație profundă legată de memoria celor care au pierit în timpul Revoluției din Decembrie, spațiu care a fost redenumit Piața Eroii Revoluției și în care stația de metrou Pieptănari, dar și stațiile mijloacelor de transport în comun, au primit numele Eroii Revoluției.

Approape de acest loc al memoriei se găsește Crematoriul Cenușa, unde au fost aduse trupurile celor 44 tineri uciși la Timișoara și transportați la București la ordinul Elenei Ceaușescu în vederea incinerării, în așa numita „Operațiune Trandafirul” (Duțu, 2010, p. 106). În fața Crematoriului Cenușa a fost ridicată o troiță maramureșeană cu acoperiș de șindrilă, identică cu cea de la Televiziunea Română. Cel mai înalt înscris este anul 1990 și se găsește într-un medalion din sfoară împletită. Partea superioară a troiței este formată dintr-un registru de cinci brațe verticale despărțite la mijloc de un braț orizontal pe care a fost săpat textul: „Celor 40 de martiri timișoreni căzuți la 17 decembrie 1989 a căror cenușă a fost aruncată aici. Sub aceasta, pe brațul central vertical, scrie: „Donată de un grup de timișoreni”. Mai jos, pe un braț orizontal este textul: „Partidul Democrat Timiș”.

În anul 2011, la 2 iunie (<http://www.mediafaxfoto.ro/Preview.aspx?Id=4932990>), în Ziua Înălțării Domnului, zi în care se comemorează eroii, a fost finalizată biserica (<https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/biserica-martirii-timisoarei-la->

popesti-leordeni-23972.html, <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/biserica-in-memoria-victimelor-revolutiei-23786.html>) ridicată în Popești-Leordeni, deasupra canalului de scurgere în care a fost aruncată la 20 decembrie 1989 cenușa cadavrelor celor 44 tineri uciși la Timișoara, arse la Crematoriul Cenușa din București (Scurtu, 2009, p. 196). Biserica a fost ridicată pe o fundație din grinzi și piloni din beton armat pe care a fost așezată o structură din lemn, în așa fel, încât biserica este suspendată la 3 metri deasupra gurii de canal. Amprenta orizontală este de 6,53 m x 19,73 m și înălțimea de 23 m. Compania care a proiectat planurile bisericii este S.C. Pathe Route S.R.L., echipa de proiectanți fiind formată din inginerii Cornel Farcaș și Percec Vasile și arhitectul Mihai Donici. Biserica-monument este „singurul lăcaș de cult din lume suspendat pe o gură de canal”. Construcția bisericii a fost susținută financiar de către primarul localității, Grigore Trache, prefectul județului Ilfov, Dan Cornel Baraga și ministrul Apărării, Gabriel Oprea, terenul fiind pus la dispoziție de către S.C. Viscofil S.A. prin grija domnului Pierre Gherase (Fig. 9).

Întru cinstirea memoriei martirilor timișoreni, în curtea bisericii a fost ridicat un monument IN MEMORIAM, alcătuit dintr-un soclu lung peste care este așezată o placă verticală care compune o cruce oarbă, amintind de monumentul ridicat pe locul bisericii Sfânta Vineri Hereasca (Buiumaci, 2014, p. 76). De sub cruce iese o jardinieră sub formă de sfert de sferă, din care ies flori, iar sub aceasta se află inscripția: „IN MEMORIAM”. Pe lespeze este aplicată o placă de marmură cu următorul text: „Monument ridicat în memoria Eroilor-Martiri din Timișoara, uciși de forțele de represiune comuniste și arși în Crematoriul din București. Cenușa lor a fost aruncată în acest loc în Decembrie 1989”, urmat de lista numelor: Andrei Maria (25 ani), Apro Mihai (31 ani), Balogh Pavel (69 ani), Balmus Vasile (26 ani), Bărbat Lepa (43 ani), Bănciu Leontina (39 ani), Belehuz Ioan (41 ani), Belici Radian (25 ani), Caceu Margareta (40 ani), Carpin Danut (25 ani), Chörösi Alexandru (24 ani), Cismarik Ladislau (55 ani), Cruceru Gheorghe (25 ani), Ferkel – Suteu Stefan-Alexandru (43 ani), Florian Antoniu-Tiberiu (20 ani), Gîrjoabă Dumitru-Constantin (30 ani), Hațegan Petru (47 ani), Ianos Paris (18 ani), Iewinger Slobodanca (20 ani), Iosub Constantin (18 ani), Iotcovici Gheorghe-Nutu (25 ani), Lăcătuș Nicolae (27 ani), Luca Rodica (30 ani), Mardare Adrian (20 ani), Miron Ion (50 ani), Motohon Silviu (35 ani), Munteanu Nicolae-Ovidiu (25 ani), Nagy Eugen-Francisc (17 ani), Opre Gogu (40 ani), Osman Dumitru (24 ani), Otești Aurel (34 ani), Pisek Stefan (54 ani), Radu Constantin (33 ani), Sava Angela-Elena (25 ani), Sporer Rudolf-Herman (33 ani), Stanciu Ioan (42 ani), Zăbulică Constantin (30 ani), Zornek Otto-Nicolae (53 ani), Witman Petru (25 ani), cadavru neidentificat - bărbat (35-45 ani), cadavru neidentificat - bărbat (35-45 ani), cadavru neidentificat - bărbat (20-25 ani), cadavru neidentificat - bărbat (20-30 ani), cadavru neidentificat - bărbat (40-50 ani).” În spațiul dintre monument și biserică a fost amenajată o alee străjuită de-a lungul de pietre de mormânt, 22 pe fiecare parte, cu numele martirilor timișoreni.

În dimineața zilei de 23 decembrie, la orele 6:30, 37 de elevi jandarmi ai școlii de la Câmpina, chemați să sprijine apărarea Aeroportului Otopeni, au fost uciși dintr-o eroare de către trupele Ministerului Apărării Naționale care efectuau paza obiectivului

(Duțu, 2010, p. 209). În cinstea acestor martiri a fost ridicat un ansamblul monumental de la Aeroportul Otopeni care are compoziția unui cimitir militar, având în partea estică un obelisc de formă pătrată, placat cu marmură, care se termină în partea superioară cu o formă neregulată care sugerează o flacără eternă. Pe fațada principală, în zona mediană, este stema Jandarmeriei sub care, textul: „Patriei noastre spuneți-i adevărul: am fost acolo unde trebuia să fim!”. Pe celelalte trei fațade ale monumentului este gravat repetat anul 1989 sub forma „89” și „1989”. Pe fațada posterioară se găsește mențiunea realizatorilor: „Realizat prin contribuția personalului din Jandarmeria Română. Sponsori S.C. „Marmosim” Simeria S.A., S. de C-ții Seismic co. ltd. București. Autori sculptori prof. univ. N. Tiron, I. Botezatu”. În fața obeliscului este amplasat un suport de flacără veșnică, de formă octogonală, folosit în special la ceremonialuri, ca loc unde se aprinde candela. În fața acestora se găsesc 54 de pietre de mormânt de tipul celor folosite în cimitirele militare, pe care sunt gravate numele soldaților uciși aici la 23 Decembrie 1989, însumând 47 de militari și cadre militare, ridicați în grad post mortem, dar și cinci civili angajați. Două dintre pietrele funerare, care străjuiesc ultimul rând, nu au inscripții. Poziționate în lateralele unei alei care duce către obelisc, formând un triunghi care are vârful către acesta, pe pietrele funerare se găsesc următoare nume: G-ral de div. (p.m.) Patraș M. Ion, Col. (p.m.) Popovici Gh. Gheorghe, Lt. col. (p.m.) Oprescu C. Adrian, Mr. (p.m.) Paraschiv D. Florian, Cpt. (p.m.) Ionescu P. Constantin, Cpt. (p.m.) Popescu V. Florin, Cpt. (p.m.) Purcherea Gh. Laurențiu, Lt. (p.m.) Aneculei St. Ovidiu, Lt. (p.m.) Barboi Gh. Dumitru, Lt. (p.m.) Bezedincă M. Costică, Lt. (p.m.) Bucse Gh. Dumitru-Emil, Lt. (p.m.) Buta I. Vasile, Lt. (p.m.) Cazan I. Ioan, Lt. (p.m.) Cobzac P. Adrian-Iulian, Lt. (p.m.) Copăceanu C. Constantin, Lt. (p.m.) Cuznetov I. Iulian, Lt. (p.m.) Datcu G. George-Daniel, Lt. (p.m.) Fota D-tru Ion, Lt. (p.m.) Ghinea I. Dorinel, Lt. (p.m.) Gog I. Radu, Lt. (p.m.) Herebei N. Cristian-Dinu, Lt. (p.m.) Horia Gh. Daniel, Lt. (p.m.) Ispas St. Daniel, Lt. (p.m.) Marin St. Lucian, Lt. (p.m.) Matis P. Petru-Dorin, Lt. (p.m.) Mănescu V. Victor, Lt. (p.m.) Negulici R. Valeriu-Marian, Lt. (p.m.) Olariu I. Cristian, Lt. (p.m.) Oprea E. Cosmin, Lt. (p.m.) Onciu Gh. Petre, Lt. (p.m.) Panaite V. Ionel, Lt. (p.m.) Pantazica A. Daniel, Lt. (p.m.) Patraulea I. Cătălin, Lt. (p.m.) Popa Gh. Daniel, Lt. (p.m.) Radu Tr. Aurel, Lt. (p.m.) Roman Al. Sorin-Florentin, Lt. (p.m.) Samoilă V. Viorel, Lt. (p.m.) Silvestru C. Jim, Lt. (p.m.) Stanciu C-tin Gheorghe, Lt. (p.m.) Stroe M. Laurențiu Nistor, Lt. (p.m.) Tomsescu Tr. Bogdan-George, Lt. (p.m.) Ungureanu N. Nicolae, Lt. (p.m.) Văduva Sorin, Slt. (p.m.) Chiriță N. Ion, Slt. (p.m.) Florin G. Iulian, Slt. (p.m.) Stanică I. Ilie, Slt. (p.m.) Zbanț I. Mihai, P.C. Bichi N. Valerică, P.C. Buteica E. Emanoil, P.C. Nastalin C. Georgeta, P.C. Petrescu C. Petre, P.C. Stan G. Valerian. În fața ansamblului este o masă din marmură pe care se face pomenirea în cadrul unor ceremonialuri (Fig. 10).

Pe fațada Colegiului Național „Iulia Hașdeu”, în dreapta intrării principale, se găsește aplicată o cruce din marmură sub care se află o placă cu inscripția: „Raluca Sălăjean Erou al Revoluției Române Dec. 1989”. Raluca Sălăjean s-a născut la 22 ianuarie 1973, în Satu-Mare, și și-a pierdut viața la 24 decembrie 1989, în Spitalul Panduri unde a fost

adusă după ce fusese împușcată în abdomen, împreună cu alți 6 tineri, în fața Academiei Militare din București. Tânăra era elevă a Liceului „Julia Hașdeu”.

În curtea Întreprinderii Faur, pe bulevardul Basarabia, a fost ridicat un monument în amintirea martirilor Revoluției din Decembrie 1989. Este vorba despre cinci bărbați care, în momentul desfășurării Revoluției, lucrau la Întreprinderea „23 August”. Monumentul, din beton placat cu marmură, are formă de cruce inegală oarbă, sub ale cărei brațe se găsesc două plăci inscripționate. Pe placa din stânga stau scrise numele tinerilor care și-au pierdut viața: „Eroi 1989. Bordeianu Constantin 1966-1989, Ieremia Tele 1964-1989, Mintri Dumitru 1965-1989, Nedelea Adrian 1967-1989, Tătaru Vasile 1966-1989”. Pe placa din dreapta a fost inscripționat un fragment din poezia „Mortua est” a lui Mihai Eminescu: „Mortua est / O, Moartea e-un chaos, o mare de stele. / Când viața-i o baltă de vise rebele. / O, Moartea-i un secol cu sori înflorit / Când viața-i un basmu pustiu și urât. Mihai Eminescu”.

Ultimul monument ridicat în București întru cinstirea memoriei eroilor Revoluției a fost dezvelit vineri, 20 decembrie 2019, în prezența oficialităților Sectorului 2 al Capitalei, la intersecția de la Piața Delfinului, între Șoseaua Pantelimon și Bulevardul Chișinău, în cartierul Pantelimon. Monumentul, închinat Revoluției din Decembrie 1989, este realizat de sculptorul Adrian Pârvu, conferențiar universitar doctor în arte vizuale, renumit sculptor, care a folosit marmură albă de Rușchița pentru acest monument. Lucrarea de artă reprezintă o „mână întinsă spre cer”, victoria asupra perioadei cenușii pe care a trăit-o România în perioada comunistă și, totodată, simbolizează libertatea care a spart cătușele ce o legau. Monumentul, intitulat „Semnul eroului”, este unul de mici dimensiuni, aflându-se într-un raport inegal cu dimensiunea spațiului în care este amplasat și fiind greu vizibil. Monumentul este îndreptat spre ieșirea din oraș.

Monumentul bucureștean simbol al luptei anticomuniste este cel amplasat în Piața Presei Libere. În anul 2015 au început lucrările pentru amplasarea pe locul fostei statui a lui Lenin a monumentului „Aripi”, un concept artistic realizat de sculptorul Mihai Buculei în urma unui concurs organizat în anul 2004, monument de mari dimensiuni, cu o înălțime de 24 de metri, alcătuit din trei aripi din oțel inoxidabil, cu o greutate de 102 tone, așezat pe un soclu placat cu granit roșu, cu o înălțime de 6 metri (<http://ampt.ro/ro/content/%E2%80%9Eearipi-%C3%AEn-memoria-lupt%C4%83torilor-din-rezisten%C8%9Ba-anticomunist%C4%83-1945-%E2%80%931989%E2%80%9D>). Proiectul monumentului „Aripi” a apărut ca urmare a cererii adresate președintelui Emil Constantinescu de către Asociația Foștilor Deținuți Politici în 1999. A fost organizat un concurs câștigat de sculptorul Mihai Buculei, proiectul fiind demarat efectiv în 2003, când a fost emisă în acest sens o Hotărâre de Guvern. Proiectul a fost realizat de Administrația Monumentelor și Patrimoniului Turistic din subordinea Primăriei Generale (<https://www.mediafax.ro/social/monumentul-aripi-dedicat-celor-care-s-au-jertfit-impotriva-comunismului-a-fost-dezvelit-iohannis-la-eveniment-crimele-de-la-revolutie-nu-pot-ramane-nepedepsite-galerie-foto-15398751>). Mihai Buculei a studiat sculptura cu Boris Caragea, autorul statuii lui Vladimir Ilici Lenin (Buiumaci, 2016, pp. 137-139).

Începând cu anul 1990, au existat în București o serie de proiecte și propuneri pentru realizarea de monumente de for public menite să omagieze jertfa din timpul evenimentelor din Decembrie 1989. În întâmpinarea acestui deziderat vine și Ministerul Culturii care, prin intermediul unei foi volante care se regăsește în primul număr postrevoluționar al revistei *Arta*, anunța inițierea unui concurs pentru ridicarea de „monumente sau realizarea de amenajări ambientale dedicate Revoluției din 16-22 Decembrie 1989, martirilor ei și idealurilor unei Români libere”, având prioritate orașele Timișoara, București, Brașov, Sibiu, Cluj-Napoca, Arad și Brăila. Prezentarea schițelor și machetelor urma să aibă loc în intervalul 10-15 noiembrie 1990, la Sala de marmură a Casei Presei Libere. Prima fază a concursului se dorea a fi concursul de idei, în care să fie prezentate planuri, desene, foto-montaje, legenda obiectivului, un motto și tipul de material ales pentru transpunerea definitivă, fiind specificat că lucrările nu trebuiau semnate. În a II-a fază, câștigătorii aveau obligația de a prezenta machete la scară 1:10, cât și documentația necesară realizării monumentului. Proiectele acceptate în această fază urmau să rămână în patrimoniul Ministerului Culturii.

Deși intenția ridicării în București a unui monument dedicat Revoluției exista încă din anul 1990, așa cum am menționat anterior, monumentul ridicat în urma unui concurs organizat de Ministerul Culturii se va realiza abia după 15 ani.

Au existat de-a lungul timpului mai multe proiecte de monumente, unele doar creionate, altele mai schematice, prezentate în diferite publicații. O astfel de intenție a fost „Crucea Eroilor Revoluției”, monument propus de către arhitectul Bucur Crăciun în ianuarie 1990. Monumentul era compus dintr-o cruce de mari dimensiuni, amplasată pe un soclu circular, scund, în care erau încastrate prisme transparente din sticlă armată cu fibre de carbon, pe un gazon simplu. Soclul era placat cu marmură neagră, montată oblic, pe care erau înscrise numele eroilor. Seara, monumentul era luminat de un far îngropat. (Observator, 26 ianuarie 1990).

Aceeași publicație prezenta „Memorialul Revoluției” ca fiind o schiță a unui monument propus în februarie 1990 de către studenta la arhitectură Tana Lascu. Propunerea era un memorial amplasat pe locul fântânii arteziene din Piața 21 Decembrie 1989, cu o alee de acces dinspre bulevardul Nicolae Bălcescu, la capătul căreia era o scară de intrare, din granit roșu într-un memorial de forma unui hemiciclu format din arcade înalte din granit roșu, care avea un loc pentru fotografii și unul pentru lumânări. La intersectarea aleii cu treptele de coborâre în memorial se găsea o coloană înaltă la capătul căreia ardea o flacără veșnică. (Observator, 9 februarie 1990), (Fig. 14).

„Fântâna Luminii Veșnice” a fost un monument propus în anul 2008 de către Alexandru Ghilduș, autorul Memorialului Revoluției, în urma unui concurs realizat de Institutul Revoluției Române din Decembrie, cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la Revoluția din Decembrie 1989. Monumentul urma să fie amplasat în spațiul de pe carosabilul Bulevardului Nicolae Bălcescu, înlocuind ansamblul celor 10 cruci. Fântâna Luminii Veșnice se compunea dintr-un zid din fragmente din piatră lung de 30 de metri,

care simboliza baricada ridicată de revoluționari în Piața Universității, din care se ridicau panouri înalte din cristal, având la mijlocul construcției un volum central înalt de 4,5 metri care se încheia în partea superioară cu o flacără veșnică. Din mijlocul panourilor din sticlă țâșnea apa care se prelingea pe ziduri, realizând imaginea unei curgeri continue (Caietele Revoluției, nr. 4 (17) / 2008, pp. 55-56; nr. 6 (25) / 2009, p. 5), (Fig. 15).

„Memorialul Neuitării” este o schiță de proiect memorial propus de sculptorul Camilian Demetrescu, un proiect în care crucea ne trimite cu gândul la „Rugăciunea” lui Brâncuși. (Caietele Revoluției, nr. 6 (25) / 2009, p. 4). Proiectul „Monumentului Martirilor”, propus de sculptorul Emil Pricopescu, înfățișa o cruce din marmură multifățetată, care se poate vedea din orice direcție ar fi privită (Caietele Revoluției, nr. 1 (8) / 2007 p. 14). Proiectul monumentului „Omagiu Martirilor”, al sculptorului Laurențiu Macarie, înfățișa un chip suferind (Caietele Revoluției, nr. 1 (8) / 2007, p. 28).

O propunere legislativă venită din partea senatorului Sorin Ilieșiu în anul 2015 avea să creeze mare vâlvă în societatea bucureșteană. Senatorul social-democrat dorea amplasarea, în baza unei legi pe care o supunea votului Parlamentului, în rondul intersecției bulevardelor Carol-Elisabeta cu Bălcescu-Brătianu, a unei cruci de mari dimensiuni (25 de metri înălțime), din oțel, care urma să fie luminată (sau monumentul să lumineze), pe care o estima la suma de 200.000 euro (https://adevarul.ro/news/bucuresti/adevarul-live-ora-1400-senatorul-sorin-iliesiu-despre-crucea-inalta-25-metri-piata-universitatii-1_560a630ef5eaafab2c1e8224/index.html). Asemuită de unii crucii de pe Caraiman, dar fiind o încrucișare cu monumentul lui Iisus de la Rio (<http://www.contributors.ro/reactie-rapida/sorin-iliesiu-crucea-de-la-universitate-si-delirul-demagogic/>), „crucea cu beculțe de la Universitate” se dorea a fi, după spusele promotorului, un monument al cinstirii luptei anticomuniste. Proiectul legislativ, care trecuse de Senat și urma să fie supus votului Camerei Deputaților, a coalizat o serie de organizații neguvernamentale care au solicitat Camerei Deputaților, prin intermediul unei scrisori deschise, să respingă propunerea lui Sorin Ilieșiu, cât și punctul de vedere al unor instituții cu atribuții în ceea ce privește monumentele de for public. Ca urmare a declarării caracterului de monument al luptei anticomuniste, Asociația Foștilor Deținuți Politici din România (A.F.D.P.R.) a respins orice asociere cu proiectul senatorului Ilieșiu, solicitând Parlamentului respingerea propunerii legislative. Mai mult decât atât, A.F.D.P.R., prin vocea președintelui Octav Bjoza, făcea cunoscut faptul că „avem monumentul nostru intitulat «Aripi», autor fiind maestrul sculptor, domnul Mihai Bucurei, la care se lucrează scriptic și fizic de 16 ani, acesta fiind finalizat de mai bine de o lună aflându-se în incinta întreprinderii constructoare S.C. Electromecanica S.A. din Ploiești. Monumentul va fi dezvelit și sfințit în acest an (2015), în Piața Presei Libere unde fundația acestuia este executată” (<https://www.cotidianul.ro/afdpr-ii-cere-lui-sorin-iliesiu-sa-si-retraga-legea-crucii-din-piata-universitatii/>). Proiectul „Crucea de la Universitate” venea să se suprapună peste locul unde a fost și urma să se refacă monumentul lui Ion C. Brătianu, inaugurat în anul 2019.

Municipalitatea a ales ca modalitate de eternizare a numelor eroilor din Decembrie 1989 numirea unor străzi și piețe cu numele acestora. Astfel că locul de declanșare a evenimentelor din 21-22 decembrie 1989, piața din fața Ministerului de Interne, fost sediu al C.C. al P.C.R., a primit numele de Piața Revoluției. Spațiul delimitat de Universitatea București, Universitatea de Arhitectură, blocul Dunărea și Bulevardul Nicolae Bălcescu a primit numele de Piața 21 Decembrie 1989. Piața de la Șura Mare și stația de metrou Pieptănari au primit numele de Eroii Revoluției. În cartierul Drumul Taberei, o serie de străzi care purtau numele unor demnitari comuniști români și străini au primit denumiri ale orașelor martir, strada Miron Constantinescu devenind strada Sibiu, strada Alexandru Moghioroș primind numele de strada Brașov, strada Emil Bodnăraș devenind bulevardul Timișoara, iar strada Ho Și Min primind numele generalului Vasile Milea. Tot în această zonă se găsește strada martirei Mihaela Ruxandra Marcu, pentru ca, în zona străzii Apusului din cartierul Militari, o stradă să primească numele martirului Șerban Bogdan Stan.

În cartierul Giulești, în zona maternității, au primit numele unor martiri străzile Condensatorului, care a devenit Petre Asaftei, Telefonului, care a fost redenumită Marius Gabriel Bărbulescu, Bronzului, care a primit numele lui Gabriel Cioran, Tabacului, transformată în Adrian Fulga, Cablului, al cărei nume a fost schimbat în Nicolae Mateescu.

În cartierul Chitila, un cvartal de străzi din partea vestică a acestuia a primit numele unor eroi și sportivi uciși la Revoluție. Acestea sunt: Str. erou Alexandru Făclie, apoi Str. Lt. col. Dumitru Răducu Durbac, fostă Pojorâta, Str. Cpt. Florin Nicolae Crețu, fostă Ion Câmpineanu, Str. Sold. Adrian Pătru, fostă Iolei, Str. Cpt. Dragoș Radu, fostă str. Valea Alba, Str. Slt. Teodor Neagoe, fostă Parâmei.

În cartierul Dristor, în zona străzii Râmnicu Vâlcea, sunt trei străzi redenumite cu numele eroilor Bogdan Gheorghe Tudor, fostă str. Careului, Adrian Cîrstea, fostă Intrarea Răcari, și Florin Ciungan, fostă Aleea Cătănele.

În cartierul Berceni trei străzi au primit numele unor eroi martiri ai Revoluției. În zona străzii Nițu Vasile se găsesc Aleea Luiza Mioara Mirea, fostă Secuilor C, și Aleea Diana Alexandra Donea, fostă Secuilor B, iar o stație mai către sud este Aleea Dragoș Mladinovici, fostă Aleea Nișei.

În sectorul 5, în zona străzii Sfinții Apostoli, o stradă a primit numele dr. Paul Orleanu, iar în apropierea intersecției Căii 13 Septembrie cu strada Mihail Sebastian găsim Aleea Gheorghe Cristian Stanciu.

Jean Louis Calderon, jurnalist francez, corespondent al Le Cinq, care transmitea în direct relatări despre Revoluție, a decedat în noaptea de 22 decembrie 1989 în urma trecerii accidentale a unui tanc peste un grup de tineri aflați în Piața Palatului, printre care se afla și acesta. Pentru cinstirea memoriei sale, strada Alexandru Sahia (scriitor și ziarist de stânga, membru P.C.R., transformat de comuniști după 1946 în erou al clasei muncitoare) a primit numele ziaristului francez.

În urma inventarierii acestor locuri, se constată însă apariția în mediul urban a unor elemente de factură rurală, așa cum este troița, care, împreună cu bisericile din lemn

de tip maramureșean, apar în Bucureștiul postrevoluționar și devin parte integrantă a spațiului urban. Un alt aspect relevant de studiul de față este numărul impresionant al monumentelor și plăcilor comemorative care amintesc de locurile memoriei Revoluției din Decembrie 1989 în București, în raport cu ale orașe, Timișoara având 14 monumente (<https://www.graphicfront.ro/ro-timisoara-14-monumente-ridicate-in-memoria-revolutiei-din-decembrie-1989>), iar celelalte orașe-martir câte unul ori două monumente. Acest fapt relevă și importanța Bucureștiului pe harta Revoluției, cât și faptul că, fără declanșarea protestului de la București, Revoluția ar fi avut alt deznodământ.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Monografii și articole / Monographs and Studies

Beldiman, I., 2005, *Sculptura franceză în România (1848-1931). Gust artistic, modă, fapt de societate*, Editura Simetria, București.

Buiumaci, C.P., 2014, *Orașul din oraș*, Editura Muzeului Municipiului București, București.

Buiumaci, C.P., 2014, „Nașterea unui monument – Ion I.C. Brătianu”, în *B.M.I.M.*, vol. XXVIII, pp. 146-160.

Buiumaci, C.P., 2016, *Ieri și azi în București / Then and Now in Bucharest*, Editura Muzeului Municipiului București, București.

Buiumaci, C.P., 2018, „Monumente închinat lui Mihai Viteazul” în *Fizionomii unificatoare: „Toți în unu” – povestea unui proiect de țară*, Editura Muzeului Municipiului București, București, pp. 223-256.

Câdea, V., 1977, „Istoria patriei și pictura”, în *Arta*, nr. 1-2, pp. 3-4.

Duțu, A., 2010, *Revoluția din Decembrie 1989. Cronologie*, Editura Sitech, Craiova.

Giurescu, D.C. (coord.), 2008, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România în anii 1940-1947*, Editura Enciclopedică, București.

Nicodim-Geze, I., 2011, *Ion Nicodim*, Editura Humanitas, București.

Scurtu, I., 2009, *Revoluția Română din decembrie 1989 în context internațional*, Editura Redacției Publicațiilor pentru Străinătate, București.

Stoica, H., 2006, „Schimbarea politică și peisajul public oficial: schimbarea numelor străzilor orașului București după anul 1989”, în *B.M.I.M.*, vol. XX, pp. 268-281.

Stoica, L., Ionescu-Ghinea, N., 2005, *Enciclopedia lăcașurilor de cult din București*, vol. I, Editura Universală, București.

Szurek, J.C., 2000, „Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante”, în *Istoria recentă în Europa. Obiecte de studiu, surse, metode. Lucrările simpozionului internațional organizat de Colegiul Noua Europă, București, 7-8 aprilie 2000*, pp. 52-74.

Vlasie, I. (coord.), 2012, *Dicționarul sculptorilor din România, secolele XIX-XX*, vol. II, *Lit. H-Z*, Editura Academiei Române, București.

Caietele Revoluției, nr. 1 (8) / 2007, pp. 14, 28; nr. 4 (17) / 2008, pp. 55-56; nr. 6 (25) / 2009, pp. 4-5. *Ziare / Newspapers*

Ziarul *Scînteia* / 30 aprilie 1982; 3 iunie 1985.

Ziarul *Observator* / 26 ianuarie 1990; 9 februarie 1990.

Resurse web / Web Ressources

Nițu, M., *Cartografierea memoriei, proces de definire a identității culturale. Stabilirea parametrilor teoretici. Concepte și componente* (2) publicat la <https://atelier.liternet.ro/articol/10510/Mariana-Nitu/Cartografierea-memoriei-proces-de-definire-a-identitatii-culturale-Stabilirea-parametrilor-teoretici-Concepte-si-componente-2.html> accesat la 10.09.2019.

Nora, P. (coord.), *Les Lieux de mémoire*, vol. I, La République, Gallimard, Paris, 1997, p. VII apud Jean-Charles Szurek, *Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante* în *Istoria recentă în Europa*, p. 54.

Pepine, H., *Alterarea gravă a memoriei istorice și accelerația timpului* disponibil la <https://revista22.ro/opinii/horatiu-pepine-dw/alterarea-grav-a-memoriei-istorice-i-acceleraia-timpului> accesat la 24.09.2019.

https://adevarul.ro/entertainment/tv/gafa-digi24-marian-munteanu-intrebat-participat-mineriada-1990-prezentatoarea-fost-scoasa-post-1_56277971f5eaafab2ce35d57/index.html accesat la 24.09.2019.

<https://www.gandul.info/magazin/piramida-izbanzii-din-piata-revolutiei-asemanatoare-cu-trofeul-brutarului-din-brazilia-256108> accesat la 24.09.2019.

https://www.petitieonline.com/pseudo-monumentul_din_piaa_revoluiei_sfideaz_memoria_celor_ucii_in_decembrie_1989 accesat la 17.09.2019.

https://m.adevarul.ro/cultura/arte/petitie-pseudo-monumentul-piata-revolutiei-sfideaza-memoria-celor-ucisi-decembrie-1989-1_5c74e35d445219c57e9bb551/ accesat la 20.09.2019.

<https://revista22.ro/dezbateri-gds/vrem-o-teapa-mai-decenta> accesat la 21.09.2019.

<https://www.gandul.info/politica/teapa-din-piata-revolutiei-sare-in-ochii-candidatilor-2650860> accesat la 17.09.2019.

<https://greatnews.ro/omul-care-a-ranit-cartoful-din-piata-revolutiei-o-punga-cu-vopsea-a-salvat-un-monument-nefericit/> accesat la 10.05.2019.

https://adevarul.ro/news/bucuresti/statuia-regelui-carol-mazgalita-vopsea-rosie-ziua-trebuia-inaugurata-vandalii-i-au-cerut-demisia-primarului-oprescu-1_50bdebd37c42d5a663d00253/index.html accesat la 09.08.2019.

<https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/monumentul-din-piata-revolutiei-dedicat-eroilor-din-1989-a-fost-vandalizat-foto.html> accesat la 11.08.2019.

<https://www.activenews.ro/stiri-locale/Bucuresti-Monumentul-%E2%80%9EAripi-dedicat-luptatorilor-anti-comunisti-a-fost-vandalizat-153437> accesat la 07.12.2018.

<https://ampt.ro/ro/monument/iuliu-maniu> accesat la 09.08.2019.

<https://ampt.ro/ro/monument/corneliu-coposu> accesat la 09.08.2019.

<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/un-masacru-ce-putea-fi-evitat-piata-tiananmen> accesat la 12.08.2019.

<https://romania libera.ro/actualitate/astazi-ne-amintim-de-eroii-cazuti-in-revolutia-din-decembrie-1989-766328> accesat la 07.10.2019.

http://www.romania-actualitati.ro/ceremonie_militara_si_religioasa_la_troita_din_fata_salii_radio-84602 accesat la 19.09.2019.

<http://drumliber.ro/ingerul-cazut-sau-monumentul-tineretului-de-la-straja/> accesat la 19.09.2019.

https://adevarul.ro/locale/constanta/statuia-libertatii-romanilor-lasata-prada-hotilor-monumentul-tineretului-straja-demontat-bucata-bucata-1_50ae7d1b7c42d5a6639d2e30/ accesat la 02.05.2018.

https://adevarul.ro/news/eveniment/jos-placutele-vasile-milea-1_50ace6d57c42d5a6638b8386/index.html accesat la 10.09.2019.

<http://www.mta.ro/comemorarea-zilei-eroilor-in-academia-tehnica-militara/> accesat la 17.09.2019.

<https://zoom.mediafax.ro/people/eroilor-revolutiei-romane-13735571/imaginea-17> accesat la 18.09.2019.

https://www.tribuna.ro/stiri/actualitate/lacrimile-nu-au-secat-dupa-25-de-ani-de-la-revolutie-102663.html?fb_comment_id=840139296044665_840509312674330 accesat la 21.09.2019.

https://adevarul.ro/cultura/istorie/strainii-cazut-revolutie-teroristi-indragostiti-ziaristi-1_52b97cf1c7b855ff56f7ae15/index.html, accesat la 08.07.2019.

https://adevarul.ro/news/societate/danny-huwe-comemorat-bucuresti-povestile-celor-trei-ziaristi-straini-morti-revolutia-1989-1_50ad7d147c42d5a663961b4f/index.html, accesat la 08.07.2019.

<https://www.newseum.org/exhibits/online/journalists-memorial/#search/honoreedetails2/5b5f5e430d5a000723b2f533/>, accesat la 08.07.2019.

<https://www.nytimes.com/1989/12/26/world/upheaval-in-the-east-2-journalists-killed-in-rumanian-combat.html?pagewanted=1>, accesat la 08.07.2019.

<https://ziarullumina.ro/reportaj/lacasul-care-cinsteste-martirii-demnitatii-17766.html> accesat la 08.09.2019.

<https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/biserica-martirii-timisoarei-la-popesti-leordeni-23972.html>, accesat la 11.09.2019.

<https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/biserica-in-memoria-victimelor-revolutiei-23786.html> accesat la 11.09.2019.

<http://ampt.ro/ro/content/%E2%80%9Earipi-%C3%AEn-memoria-lupt%C4%83torilor-din-rezisten%C8%9Ba-anticomunist%C4%83-1945-%E2%80%931989%E2%80%9D> accesat la 11.09.2019.

<https://www.mediafax.ro/social/monumentul-aripi-dedicat-celor-care-s-au-jertfit-impotriva-comunismului-a-fost-dezvelit-iohannis-la-eveniment-crimele-de-la-revolutie-nu-pot-ramane-nepedepsite-galerie-foto-15398751> accesat la 11.09.2019.

https://adevarul.ro/news/bucuresti/adevarul-live-ora-1400-senatorul-sorin-iliesiu-despre-crucea-inalta-25-metri-piata-universitatii-1_560a630ef5eaafab2c1e8224/index.html accesat la 20.11.2019.

<http://www.contributors.ro/reactie-rapida/sorin-iliesiu-crucea-de-la-universitate-si-delirul-demagogic/> accesat la 20.11.2019.

<https://www.cotidianul.ro/afdpr-ii-cere-lui-sorin-iliesiu-sa-si-retraga-legea-crucii-din-piata-universitatii/> accesat la 20.11.2019.

<https://www.graphicfront.ro/ro-timisoara-14-monumente-ridicate-in-memoria-revolutiei-din-decembrie-1989> accesat la 20.11.2019.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

- Figura 1. Memorialul renașterii. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 1. The Memorial of Rebirth. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 2. Monumentul „Glorie martirilor noștri”. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 2. „Glory to Our Martyrs” monument. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 3. Monumentul „Victimelor anonime”. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 3. Monument dedicated to „The Anonymous. Victims”. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 4. Altarul de la Sala Dalles. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 4. The altar of Dalles Hall. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 5. Piața celor 10 cruci. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 5. The place of the 10 crosses. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 6. Troița de la Piața Romană. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 6. The wooden wayside crucifix located within Piata Romana. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 7. Troița de la T.V.R. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 7. The wooden wayside crucifix located inside R.T.V. (Romanian National Television) headquarters. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 8. Memorialul de la Cimitirul eroilor. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 8. The memorial located inside the Heroes’ Cemetery. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 9. Biserica de la Popești-Leordeni. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 9. Popești-Leordeni Church. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 10. Monumentul martirilor jandarmi. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 10. The monument of the gendarme martyrs. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 11. Cenotaful eroilor clubului Rapid. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 11. Cenotaph dedicated to Rapid sports club’s heroes. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 12. Monument Sala Radio. (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 12. Radio Hall monument. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 13. Monument Regimentul 30 Gardă «Mihai Viteazul». (Foto Cezar Petre Buiumaci).
Figure 13. Monument dedicated to the «Mihai Viteazul» 30th regiment guard. (Photo by Cezar Petre Buiumaci).
Figura 14. Schiță de monument Tana Lascu. (Observator, 9 februarie 1990).
Figure 14. Tana Lascu’s monument sketch. (The Observer, the 9th of February 1990).
Figura 15. Fântâna Luminii Veșnice. (Caietele Revoluției, nr. 4 (17) / 2008).
Figure 15. The Fountain of Eternal Light. (The Notebooks of the Revolution, no. 4 (17) / 2008).

Fig. 1 Memorialul renașterii. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 2 Monumentul „Glorie martirilor noștri”, foto Cezar Petre Buiumaci

Fig. 3 Monumentul „Victimelor anonime”. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 4 Altarul de la Sala Dalles. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 5 Piața celor 10 cruci. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 6 Troița de la Piața Romană. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 7 Troița de la T.V.R. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 8 Memorialul de la Cimitirul eroilor. (Foto C.P. Buiumaci).

Fig. 9 Biserica de la Popești-Leordeni. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 10 Monumentul martirilor jandarmi. (Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 11 Cenotaful eroilor clubului Rapid.
(Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 12 Monument Sala Radio.
(Foto Cezar Petre Buiumaci).

Fig. 13 Monument Regimentul 30 Gardă «Mihai Viteazul».
(Foto Cezar Petre Buiumaci).

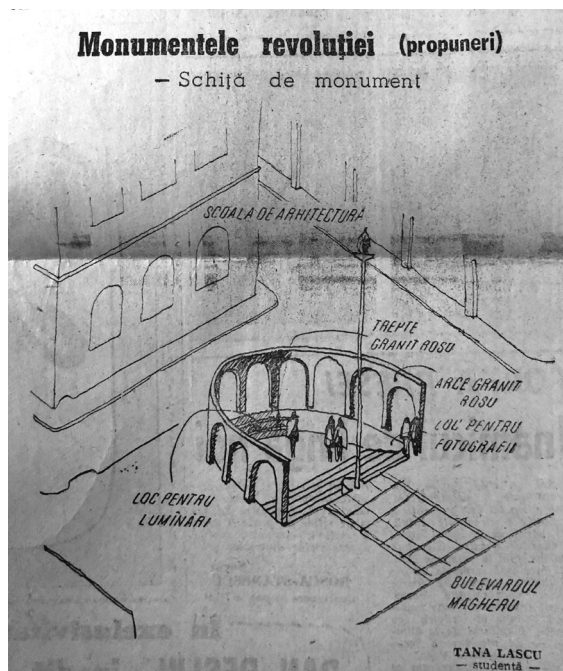

Fig. 14 Schiță de monument Tana Lascu. (Observator, 9 februarie 1990).

Fig. 15 Fântâna Luminii Veșnice. (Caietele Revoluției, nr. 4 (17) / 2008).

ABREVIERI

Țări și instituții

- A.F.D.P.R. ~ Asociația Foștilor Deținuți Politici din România.
 A.N.I.C. ~ Arhivele Naționale Istorice Centrale.
 A.N.R. ~ Arhivele Naționale ale României.
 B.A.R. ~ Biblioteca Academiei Române.
 B.O.R. ~ Biserica Ortodoxă Română.
 C.A.P. ~ Cooperativa Agricolă de Producție.
 C.C. al P.C.R. ~ Comitetul Central al Partidului Comunist Român.
 C.C.S.I.T.U.M.P. ~ Centrul de Cercetări Științifice și Inginerie Tehnologică pentru Utilaj Metalurgic și Prese.
 C.I.C.R. ~ Comitetului Internațional al Crucii Roșii.
 C.P.Ex. ~ Comitetul Politic Executiv.
 D.G.A.S. ~ Direcția Generală a Arhivelor Statului.
 D.G.M.B. ~ Direcția Generală a Metroului București.
 F.M.I. ~ Fondul Monetar Internațional.
 I.E.M.B ~ Întreprinderea de Exploatare a Metroului București.
 I.M.B. ~ Întreprinderea Metrou București.
 I.M.G.B. ~ Întreprinderea de Mașini Grele București.
 I.N.C.E.R.C. ~ Institutul de Cercetare al Centralei Materialelor de Construcții.
 I.T.B. ~ Întreprinderea de Transport București.
 M.A.E. ~ Ministerul Afacerilor Externe.
 M.Ap.N. ~ Ministerul Apărării Naționale.
 M.C.F. ~ Ministerul Căilor Ferate.
 M.M.B. ~ Muzeul Municipiului București.
 M.N.A.R. ~ Muzeul Național de Artă al României.
 M.T.I. ~ Agenția de Presă Ungară.
 O.N.U. ~ Organizația Națiunilor Unite.
 O.P.E.C. ~ Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol.
 P.I.B. ~ Produsul Intern Brut.
 P.M.B. ~ Primăria Municipiului București.
 P.M.R. ~ Partidul Muncitoresc Român.
 R.A.T.B. ~ Regia Autonomă de Transport București.
 R.D.G. ~ Republica Democrată Germană.
 R.E.A.Z. ~ Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice.
 R.P.R. ~ Republica Populară Română.
 R.S.R. ~ Republica Socialistă România.
 S.A.N.I.C. ~ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
 S.A.T. ~ Sistem Automat de Taxare.
 S.L.O.M.R. ~ Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România.
 S.M.B.A.N. ~ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.
 S.O.N.F.R. ~ Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române.

S.U.A. ~ *Statele Unite ale Americii*.
T.A.S.S. ~ *Agencia de Telegraf a Uniunii Sovietice*.
U.A.U.I.M. ~ *Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”*.
U.E. ~ *Uniunea Europeană*.
U.R.S.S. ~ *Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste*.
U.S.L.A. ~ *Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă*.
U.T.C. ~ *Uniunea Tineretului Comunist*.
U.T.M. ~ *Uzinele Mecanice Timișoara*.
V.T.M. ~ *Vlaamse Televisie Maatschappij*.

Publicații

A.A.R.M.S.I. ~ *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*.
A.Bas. ~ *Analele Basarabiei*.
A.M.N.-Peleş ~ *Anuarul Muzeului Național Peleş*.
A.O. ~ *Arhivele Olteniei*.
B.Buc. ~ *Biblioteca Bucureștilor*.
B.C.M.I. ~ *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.
B.M.I.M. ~ *București. Materiale de Istorie și Muzeografie*.
B.M.M.N. ~ *Buletinul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*.
B.S.P. ~ *Buletinul Societății Politehnice*.
B.S.R.R.G. ~ *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*.
Buc.V. ~ *Bucureștii vechi. Buletinul Societății istorico-arheologice „Bucureștii Vechi”*.
C.A.B. ~ *Cercetări Arheologice în București*.
Căl.Bib. ~ *Călăuza Bibliotecarului*.
D.I.R. ~ *Documente privind Istoria României*.
D.R.H. ~ *Documenta Romaniae Historica*.
G.B. ~ *Glasul Bisericii*.
G.M. ~ *Gazeta Municipală*.
H.C.M. ~ *Hotărâri ale Consiliului de Miniștri*.
M.C.A. Oradea ~ *Materiale și Cercetări de Arheologie. Oradea*.
M.I. ~ *Magazin Istoric*.
M.I.M. ~ *Materiale de Istorie și Muzeografie*.
P.L. ~ *Propilee Literare*.
R.Carp. ~ *Revista Carpaților*.
R.I. ~ *Studii. Revista de Istorie*.
R.M.M.-M. ~ *Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Muzeu*.
S.A.I. ~ *Studii și Articole de Istorie*.
S.C.I.A. ~ *Studii și Cercetări de Istoria Artei*.
S.I. ~ *Secția Istorică*.
U.I. ~ *Univers Ingineresc*.

NORME PENTRU AUTORI

Manuscrisele vor fi transmise redacției în format electronic, într-o singură arhivă care să conțină textul și anexele (tabele și ilustrația).

Articolul trimis spre publicare va fi însoțit în mod obligatoriu de:

- Titlul tradus în limba engleză/ franceză/ germană, în cazul lucrărilor redactate în limba română;
- Date despre autor(i): nume, prenume, afiliere, email;
- Un rezumat de minimum 150 de cuvinte în limba română și tradus în limba engleză/ franceză/ germană;
- Cel puțin cinci cuvinte-cheie în limba română și traduse în limba engleză/ franceză/ germană;
- Lista ilustrațiilor (bilingvă; la fiecare ilustrație se vor prezenta problemele de copyright, dacă există);
- Bibliografie;
- Lista abrevierilor.

Ilustrațiile în formă electronică (.jpg sau .tiff) vor fi numerotate ca figuri, de la 1 la n și trebuie trimise individual (nu incluse în text), la o rezoluție cât mai mare (min. 300 dpi).

Sistemul de citare utilizat, derivat din sistemul Harvard, va fi realizat prin trimiteri în text, în paranteze rotunde (autor, an, pagină), urmând ca la final să fie anexată o listă bibliografică ordonată alfabetic, după numele autorilor și cronologic, pentru fiecare autor în parte.

Lista bibliografică va fi redactată sub forma:

- pentru carte de autor: nume autor, anul apariției, titlul lucrării (cu caractere cursive), volume/ ediție/ serie (numărul în cadrul seriei), editura, locul apariției.

Exemplu:

Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București.

- pentru articole în periodice: nume autor, anul apariției, titlul articolului (între ghilimele), numele publicației sau volumului colectiv (cu caractere cursive), tom, număr, locul apariției și editorul – pentru volume colective, paginile articolului.

Exemplu:

Ionescu, Ș., 1966, „Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)”, în *M.I.M.*, vol. IV, Muzeul de istorie a orașului București, București, pp. 69-83.

- pentru capitole în volume colective: nume autor, anul apariției, titlul capitolului (între ghilimele), editorul volumului colectiv, numele volumului (cu caractere cursive), editura, locul apariției, paginile capitolului.

Exemplu:

Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, „Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipscani Straße (1850-1950)”, în A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Editura Muzeului Municipiului București, București, pp. 98-129.

Manuscrisele vor fi trimise la adresa: urbanitas@muzeulbucurestiului.ro.

GUIDES FOR AUTHORS

Manuscripts will be transmitted to the editorial board in electronic format, a single archive containing the text and annexes (tables and illustrations).

The article sent for publication will necessarily be accompanied by:

- The title translated into English/ French/ German, in the case of papers written in Romanian;
- Author data: name, first name, affiliation, email;
- A summary of at least 150 words in Romanian and translated into English/ French/ German;
- At least five keywords in Romanian and translated into English/ French/ German;
- List of illustrations (bilingual; copyright issues will be presented next to each illustration, if any);
- References;
- List of abbreviations.

Electronic illustrations (.jpg or .tiff) will be numbered as figures, from 1 to n, and must be sent individually (not included in the text) at the highest resolution (minimum 300 dpi).

The citation system used, derived from the Harvard system, will be made by references in text, in round brackets (author, year, page), and at the end a bibliography will be attached, alphabetically ordered by the authors' names and chronologically for each author.

The bibliography will be drawn up in the following form:

- for books: author, publishing year, title (in italics), volume/ edition/ series (number within the series), publishing house, place.

Example:

Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Meridiane Publishing House, Bucharest.

- for articles in periodicals: author, publishing year, title of article (in quotation marks), name of publication or collective volume, tome, number, place and publisher – for collective volumes, pages of the article.

Example:

Ionescu, Ș., 1966, "Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)", in *M.I.M.*, vol. IV, History Museum of Bucharest, Bucharest, pp. 69-83.

- for chapters in collective volumes: author, publishing year, chapter title (in quotation marks), editor of the collective volume, volume name (in italics), publishing house, place, pages of the chapter.

Example:

Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, "Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipschitz Straße (1850-1950)", in A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Publishing House of the Bucharest Municipality Museum, Bucharest, pp. 98-129.

Manuscripts will be sent to: urbanitas@muzeulbucurestiului.ro.

Lucian Blaga spunea în 1936 că „veșnicia s-a născut la sat”. Această afirmație se înscrie într-o tradiție de caracterologie națională care a fost în mare parte inventată de generația romantică de la 1848 și a înflorit – cu bune și cu rele – în perioada interbelică, sub forma unei utopii etnice și a unei ontologii etnice al căror punct focal era țăranul, locuitor ideal(izat) – nu cetățean în toate sensurile termenului – al statului etnic și icoană normativă a „românității”. Pe de altă parte, târgurile și orașele – pe scurt, orașul – au fost văzute de obicei, tocmai de autorii acelor viziuni centrate pe țăran, ca un sit/trop al alterității (etnice, religioase, civilizaționale), al alienării și decadenței contagioase. Pentru a rezuma: orașul, ca și națiunea, era interpretat în special etnic și cultural, nu social și politic. Urbanitas, care continuă în multe feluri cele treizeci și una de ediții ale Anuarului *București. Materiale de istorie și muzeografie*, este o revistă de studii urbane integrate. Întemeiată pe cercetare academică și deschisă către publicul larg, Urbanitas propune o abordare interdisciplinară, comparativă, transnațională, interculturală, sintetică și critică a studiilor urbane. În timp ce Bucureștii rămân principalul său „obiect” de studiu, revista vrea să se deschidă spre întreaga istorie urbană românească – dacă veșnicia se va fi născut la sat, istoria s-a născut la oraș. La fel de semnificativ, Urbanitas se ocupă de istoria urbană a mezuregiunii/mezuregiunilor istorice a/ale României – Europa/Europele de Sud-Est, Centrală, de Est – pe fundalul evoluțiilor europene și globale relevante. În consonanță cu agenda și perspectiva sa, numele revistei operează (auto-)ironic cu înțelesurile multiple și dinamice ale cuvântului urbanitas (cel puțin de la Cicero încoace), foarte prezente în toate diversele sale traduceri: viața urbană în general (inițial opusă rusticității, ambele noțiuni mișcându-se între pozitiv și negativ); civilitate, eleganță, grație, cultură, rafinament, politețe, amuzament: trăsături (mai negative/ambivalente) ca bășcălia, superficialitatea etc.

Sorin Antohi